8/873.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT
A MAGYAR HADI TÖRTÉNETÍRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A MAGYAR
KIR. HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI:
GYALÓKAY JENŐ

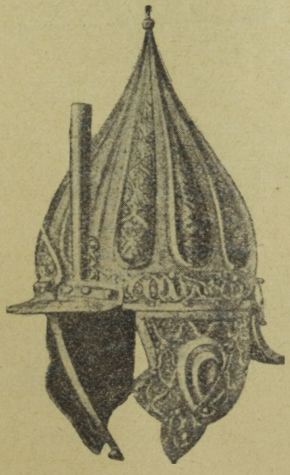

1925. ÉVFOLYAM
(XXVI. KÖTET)

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1925

TARTALOM.

		Oldal
A. A.:	Hogyan omlott össze a rómaiak védőrendszere Pannoniában	1
Fekete Lajos dr.:	Mehmed Chalife „Tárich"-ja (1625—1664.)	387
Gagyi Jenő:	Az 1916-i oláh támadás előzményei	132
Gyalókay Jenő:	A magyar nemesinsurrectio 1805-ben	254
Hajnal István dr.:	A lengyel légió utolsó napjai Magyarországon (1849.)	91
Márki Sándor dr.:	Haditanítás Miksa király számára	63
Marschalkó Jenő:	A 2. honv. gy. ezred szerepe a przemysli áttörési kísérletben (1915 márc. 18., 19.)	113
Németh Lajos:	Elfoglalhattuk volna-e Belgrádot 1914 július 25-én?	100
	Az 1914. évi hadjárat Szerbia és Montenegro ellen	311, 473
Rákosi György dr.:	A 19. vadász-zászlóalj multja és szereplése a világháborúban	150
Rubint Dezső:	A váci ütközet 1849 ápr. 10-én	70
Szakraida István:	A magyar légió Olaszországban (1859—1867.)	452
Szendrei János dr.:	Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban (7. közl.)	428
Wertner Mór dr.:	A nikápolyi hadjárat 1396-ban	31, 213
Névtelen:	Dr. Márki Sándor (Nekrolog)	211

TÁRCA.

Jurkovich Emil:	Besztercebányai ágyú- és harangöntők	502
Márki Sándor dr.:	Az erdélyi menekültek ügye II. Rákóczi Ferenc korában	353
Pilch Jenő:	Adatok gr. Leiningen Keresztély ezredes élettörténetéhez	159

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

J.:	A borsodi nemesinsurrectio 1805/6-ban	177
Horváth Jenő dr.:	A magyar kormány adriai tervei 1848—49-ben	507
Madzsar Imre dr.:	Magyar huszárok vitézkedése Zimonynál, 1788-ban	173
Márki Sándor dr.:	Várparancs 1658-ból	171
Névtelen:	Gál Sándor terve az erdélyi felkelésről (1851.)	179
	A 14. huszárezred a königgraetzi csatában (1866 júl. 3.)	187

Oldal

NÉVTELEN: Lahner Gy. tbk. jelentése a nagyváradi hadiszergyárról (1849 júl. 25.) 367
Aulich Lajos tbk. jelentése a cinkotai ütközetről (1849 április 10.) 534

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

BELLONA: 1924. évf. (Ism. Ernyey József) 201
BREIT JÓZSEF: A magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története (Ism. Sz.) 373
DOMANOVSZKY SÁNDOR DR.: József nádor iratai I. k. (Ism. M. E.) 550
LUKINICH IMRE DR.: A szatmári béke története (Ism. —ch.) 535
PIVÁNY JENŐ: Magyarok az amerikai forradalomban (Ism. —y.) 200
SRÉTER ISTVÁN: Összeomlás az albán arcvonalon (Ism. Sz.) 199
STEIER LAJOS: Görgey és Kossuth (Ism. —y.) 195
SZÁZADOK: 1924.. 1925. évf. (Ism. Sz.) 375, 553
GRÓF TISZA ISTVÁN: Összes munkái 4. sor. II. k. (Ism. —y.) 192
TÓTH ZOLTÁN DR: Mátyás király idegen zsoldosserege (Ism. dr. Áldásy Antal) 370
VOJENSKÉ ROZHLEDY: 1924. évf. (Ism. Ernyey József) 379

Pályázat 200
Felhívás 385

HOGYAN OMLOTT ÖSSZE A RÓMAI VÉDŐRENDSZER PANNÓNIÁBAN?

1. *A gót invázió okozta rázkódások.*

Tekintsünk mégegyszer[1] vissza a hunnok-lökte népek mozgalmának következményeire. Beigazolhattuk a régi felfogással szemben, hogy a drinápolyi csata után még történtek erőfeszítések a dunai limesnek a maga egészében való fenntartására. Tanuskodott erről elsősorban a pénzverés, amely — mint L. Laffranchi már régebben leszögezte — a késői császárkorban teljesen a katonaság szükségleteihez alkalmazkodik. Ha a joggal „Lagercourant"-nak nevezett rézpénzeket egészen a Magnus Maximus-féle megszállásig gyártják Sisciában, annak célja csakis a zsoldellátás biztosítása lehetett. Hiszen p. o. a hadászati fontosságát korán elvesztett Hispánia pénzforgalmát évszázadokig a délfranciaországi verdék látják el,[2] rövid ideig Karthago műhelyei által is támogatva ebben; éppígy, sőt sokkal inkább kielégíthette volna a pannóniai polgári lakosság pénzszükségletét a számos, közel lévő itáliai *moneta*, főleg Aquileia, mely 388 után tényleg át is veszi kis időre ezt a szerepet, továbbá Mediolanum és Róma. Azt is láttuk, hogy a zsoldfizetésre szánt rézpénzek el is jutnak a dunai táborokba és azt is, hogy ha a közkézen megforduló pénz tömege alaposan meg is csappant a régebbi normális viszonyokhoz képest, mégis csak volt rendszeres közlekedés: a test meggyengült, de ereiben — ha fáradtan is — lüktet még a vér. Mindenesetre, a nehéz körülményekkel való megalkuvásnak jele, hogy Siscia 388 őszén nem nyitja meg újra pénzgyártó officináit, amiért is még inkább csökken a forgalom; de a többi, külső verdékből még változatlanul áramlik ide a friss veretek egy hányada. 395-ben mintegy varázsütésre meg-

[1] E tanulmányok előző sorozata németül jelent meg „Untergang der Römerherrschaft in Pannonien, Bd. I." címen. (Berlin, Gruyter, 1924. = Ungarische Bibliothek, Herausg. v. Prof. Dr. R. Gragger, Nr. 10.)

[2] Ma már kétségtelen, hogy a T. ill. TI kezdőbetűkkel szignáló pénzverde nem a spanyolországi Tarraco, hanem az itáliai Ticinum.

A M. KIR. G. SZ. I. MÚZEUM KÖNYVTÁRA

áll e folyamat is: ami eddig volt, csak sínylődés, ezentúl kezdődik a vég.

Ugyanez a kép tükröződött elénk a *Notitia* pannóniai fejezeteinek vizsgálatából is, amelyek (a többi résszel együtt) magukon hordják e tizenhat esztendő bélyegét. Az első Valentinianus előretolt őrségeit visszavonták már az innenső partra és közvetlenül 389 után mégegyszer megkísérlik feljavítani a front védőképességét avval, hogy a mozgó sereg lovasosztagait a helyi vezérek parancsnoksága alá rendelték. Itt is megfigyelhettük, hogy 395 után szintén nyilvánul az imént kiemelt *caesura*, az összeomlás kétségtelen hírnöke.

Ezt a tényállást az események vizsgálatával magyarázhatjuk meg. Először is hangsúlyoznunk kell azt az ismeretes tényt, hogy a 377 elején megindult nagy gót betörés tulajdonképeni főfészke Thracia volt, ahonnan eleinte csak a szomszédos területeket érintették csapásai. Igaz, hogy mindjárt a legelején széles hullámokat vetett a hunnok áradata; Ammianus mondja,[3] hogy egészen a quádok és markomannokig felzavarja a barbár népeket, akik nyugtalanul csatangolnak a Duna mellékén. Ambrosius is az *egész* Dunamente veszedelméről beszél, megnevezve *Valeriát* is, mikor a hadszintér felé sietö Gratianusnak be akarja bizonyítani, hogy az eretnekség bűne miatt zúdította Isten e csapást a rómaiságra.[4] Más helyen[5] megtudjuk tőle, hogy a helyükből kiszorított gótok a szarmatáknak is nekicsapódtak; ezeket Ammianus szerint[6] hamarosan kiszorítja Erdély bércei közül Athanarich. Úgy látszik, hogy e szarmaták egyelőre okosabbnak vélték, hogy számos más prédaéhes néptöredékkel együtt az őrizetlen thraciai parton jöjjenek be, halászni a zavarosban; Theodoretosnak hitelt adhatunk abban,[7] hogy Thraciában veri szét őket 378 végén Theodosius. Pannóniától való távollétükre vall, hogy 377 nyarutóján Gratianus a Balkánra küldheti Frigeridust pannóniai és egyéb csapatokkal,[8] aki eredményesen igyekszik elzárni Illyricumot a barbár hordák elől,[9] mígnem a mihaszna Maurus *comes*-szel fel nem váltják a parancsnokságban.[10] Így, ha egyrészt veszélyeztette is

[3] Amm. XXX., 4., 2.
[4] Ambros., De Fide II. 139—140. = Migne L. 16., 612. és köv. col.
[5] Ambros. in Lucam X. 10. = Migne L. 15., col. 1898.
[6] Amm. XXXI., 4., 12. — V. ö. még Olympiod. frg. 27. (F. H. G. IV., 63. l.)
[7] Theodoret. V. 2—3. V. ö. Richter, Das weström. Reich 691. l., 26. jegyz., e hely historicitásáról. — Felteszem, hogy a duna-tiszaközi szarmatákról van itt szó.
[8] Amm. XXXI., 7., 3.
[9] U. o., 9., 1—4.
[10] U. o., 10., 21.

Pannóniát határvédő csapatainak távolléte, másfelől az ellenfelek is főleg odafelé özönlöttek, ahová őket elvezényelték. Ezt mutatja 378 vége körül[11] a Gallia felől közelgő Gratianus utazása,[12] aki Lauriacumon át jövet nyugodtan előreküldheti a trént, maga pedig a nehéz poggyászukat levetett csapatokkal leúsztatva a folyamon, *Malata-Bononiá*nál lép partra; majd 4 napi sirmiumi időzés után újra vízre szállva, a moesiai *Castra Martis*ig jut és csak e tájon bukkan első ízben az előreportyázó ellenségre. Világos ebből, hogy Pannónia még egyáltalában nincs elárasztva, sőt az ifjú császár megjelenése még újabb biztosíték a veszély ellen. De a drinápolyi csata tragikus sorsfordulatával ráül a vészfelhő a mi tartományunkra is. 378 végén[13] a Konstantinápoly felől visszazúduló győztes ellenségek hirtelen nyugatnak fordulva, az Alpes Juliae tövéig portyáznak kényük-kedvükre; ekkor már Pannónia is szenved.[14] Gratianus a vereség hírére Sirmiumba vonul vissza, ahol december 6-án konstatálhatjuk jelenlétét;[15] itt emeli trónra 379 január 19-én a szarmatákat legyőző Theodosiust és itt van még február 24-én.[16] Ha elfogadjuk Seeck merész emendációját,[17] akkor április 5-én *Valeria* városkájában, *Tricciana*ban van az ifjú császár. Úgy látszik, hogy a két uralkodó ekkor, pannóniai együtttartózkodásuk alatt, sikeresen verte szét a barbárok szerte kóborló csoportjait;[18] ekkor vezethette Theodosius vezére, *Maiorianus,* Aquincumból a hadműveleteket.[19] E küzdelmek árán a két imperator aránylagos nyugalomban hagyhatta el Pannóniát, de újra nekizúdul a vihar, mikor az év végén[20] Theodosius súlyosan megbetegszik. A félelmes hadúr tehetetlenségét kihasználva, Pannóniára rontanak a keleti gótok[21] *Alatheus* és *Saphrac* vezérlete alatt. *Vitalianus comes* nem tud ellenállást kifejteni,[22] így újra maguknak a császároknak kell idejönni; újra

[11] V. ö. Rauschen, Jahrb. d. christl. Kirche stb. 18—19. l.
[12] Amm. XXXI., 10., 20.
[13] Amm. XXXI., 16., 7.
[14] Zos. IV., 24., 4. Pacati paneg. 11., 4.
[15] Cod. Theod. VI., 30., 4. Datálásához v. ö. Seeck, Regesten, 86. l.
[16] Cod. Theod. VI., 30., 1.
[17] Regesten, 109. l., ad. Cod. Theod. XI., 36., 26.
[18] Symm. I. 95., III. 18. Socrat. V. 6. Ehhez l. még Rauschen, Jahrb. d. christl. Kirche S. 37., Amm. 3. V. ö. még Mommsen, Chron. min. I., 243.
[19] Sidon. Apoll. carm. V. v. 107. sgg. A költő jó családi hagyományból merít itt.
[20] E betegség vitatott datálásához v. ö. Seeck, Unterg. V., 484. l.
[21] Zos. IV., 34., zavarosan. Jord. Get. 139—141., 142.
[22] Zos. l. c., Amm. XXV., 10., 9. A városok közül tudjuk *Mursa* és *Stridon* elestét. V. ö. R. Egger, Jahreshefte d. öst. arch. Inst. Bd. XVIII. (1915), Beibl. 254.

Sirmium a főhadiszállás.[23] Döntő harc helyett azonban kedvező feltételekkel helyben letelepíti őket Gratianus,[24] úgyhogy csakhamar újra el is távozhat.[25] Thraciában és a vele szomszédos területeken csak 382 őszén sikerül Theodosiusnak hasonló békekötés árán nyugalmat teremtenie, amiből — összevéve az eddigiekkel — láthatjuk, hogy Pannónia sokkal rövidebb ideig sínyli és könnyebben ússza meg e véres esztendőket.

Azt sem szabad szem elől tévesztenünk, hogy a gót mozgalom nem lép fel oly óriási tömegekkel, hogy ezek az átszántott nagy felületen mindent egy csapásra elsöpörhettek volna.[26] Viszont Pannóniát az első két évtizedben főleg csak a régi határmenti népek bolygatják, kiváltképen a szarmaták és quádok, akik emlékezetében még élénken kellett élni a Rómától kapott sok véres leckének és akikről a 390-es években azt mondja Ammianus, hogy *natio parum formidanda.* Ne feledjük azt sem, hogy Theodosius kemény katona, az utolsó császár, aki fegyverrel a kézben tudta megfélemlíteni és ügyes politikával lecsillapítani a dunai barbárokat; alatta mégis csak más volt a helyzet, mint közvetlen előtte két évig és holta után.

Nem csodálkozhatunk tehát azon, hogy a földünkön élt előkelő birtokosok, akik *akadálytalanul és azonnal eltávoztak volna, ha a barbárok önkénye uralkodik itt,* nem hagyják el még pompás villáikat. A nagyszerű balácai épületek romjai között ugyan nem akadt Valens utáni pénz, de a 385 táján szervezett *Lugdunensis tertia* tartomány egyik első helytartója, *Valerius Dalmatius,* még valeriai villájába vonul vissza, mindössze egynapi járóföldre a Dunától, azt hiszem, hogy a 387—394. évek valamelyikében.[27] A betelepített keleti gótok

[23] Cod. Theod. VII., 22., 11. Philost. IX., 19. — Kronológia és egyéb források: Seeck, Unterg. V., 141. és 486. l.

[24] Jord., l. c.

[25] Október 14-én már Trierben van; v. ö. Cod. Theod. IV., 22., 2.

[26] Dellbrück, Gesch. d. Kriegskunst II., 289. l.

[27] A baranyamegyei „Idahof"-majorban találták azt a bronztáblát, melyet a nevezett tartomány hálája jeléül küldött neki és amely villája egy termében állhatott. Mommsen publikálta ezt 1902-ben (Ges. Schr. II. 150—4. l.), aki kiemelte a verses felirat ausoniusi reminiscenciáit, melyek magukban véve is időhatározó értékűek. Ő figyelmeztet arra is, hogy *Lugd. III.* még nincs benne *Rufius Festus Breviariumá*ban (Kr. u. 369), sőt nem volt még meg abban a provincia-jegyzékben sem, melyet Ammianus (XV. 11.) a galliai tartományok felsorolásához használt. Ellenben benne van a *Not. Dignitatum*ban, szervesen beleillesztve. Ez eddigi eredményeink nyomán arra vall, hogy a 389—392-ben történt átírás alkalmával már négyfelé volt osztva a *Lugdunensis.* Úgyszintén megvan a Lugd. III. *Polemius Silvius* jegyzékében, minek folytán (Momm-

és egyéb töredékek helyhezkötése is sikerült tehát, amit másfelől a drávamenti *Jovia* egy püspökének sírfeliratával is igazolhatunk.[28] Megtudjuk ebből, hogy ez az Amantius a IV. század két utolsó évtizedén át[29] nemcsak a város lakóit vezérli hit dolgában, hanem az ott tanyázó barbár népet is megtéríti és tanácsaival jótékonyan befolyásolja két vezérüket. A pénzforgalom pedig eljut nemcsak a táborokba, hanem a polgári telepekre is, bizonyítva a (közvetlenül megelőző időkhöz képest megroppant, de a közvetlenül következőkhöz mérve ideálisnak nevezhető) megüllepedett viszonyokat. Ezt illusztrálja még Ambrosius fontos értesítése is, hogy t. i. 383-ban bőven aratnak Pannóniában, úgyhogy a gabonából még exportálásra is jut.[30] Ugyanekkor *Nicomachus Flavianus praefectus praetorio* az illyricumi limes mentén — bizonyára sirmiumi székhelyén — tartózkodik,[31] ami a közigazgatási szervezet működésére villant fel előttünk némi fénysugarat.

Talán már fel is vetette magában az olvasó a kérdést, hogy ha a drinápolyi csatára következő másfél évtizedben még egész dunai frontunkon van katonaság, miért nem hallunk semmit stratégiai szerepléséről? Két dolgot kell itt emlékezetünkbe vésni: az egyik, hogy a pannón csapatoknak roppant vérveszteséget kellett szenvedniök a 377—382. évek balkáni harcaiban, a másik az a roppant hanyatlás, amely egy évszázad óta egészen elzüllesztette a *római* hadiszervezetet és amely csak addig takaródzhatott a régi tekintély leplébe, míg a szokott lokális harcoknál nagyobb megpróbáltatás nem érte. Különösen állni kellett ennek a *limitanei* készakarattal elsilányított emberanyagára, amelyet nem frissítettek fel, mert a szükség a lovasságot tolta előtérbe és ha új alakulatokat szerveztek harcratermett barbárokból, azok

sen régebbi felfogását fogadva el, v. ö. Ges. Schr. V., 582. l.) már 386-ban állnia kellett. Ha tehát Mommsen a *Notitia Dign.* keletkezésének más időponthoz való kötése miatt az V. század elejére teszi feliratunkat, az nem indokolt és históriailag sem vág a körülményekhez.

[28] CIL. V. 1623 = Bücheler, Carm. epigr. II. nr. 1350. Jelentőségét csak nemrég ismerte fel R. Egger, a jeles osztrák kutató (Jahresh. d. öst. arch. Inst. XXI—XXII. (1922), Beibl. 327—341.). Itt kapjuk a kor egyházi viszonyainak szép ecsetelését is és analógiákat a gót-római együttélésre.

[29] Egger fejtegetéseiből kitűnik, hogy Amantius 375 után került *Joviá*ba, mint az Ambrosius vezérelte orthodox reakció embere; valószínűleg már 379 előtt jött és 381-ben innen vesz részt az aquileiai zsinaton. Sírfelirata szerint pedig 20 évig működik itt.

[30] Ambros. ep. 18., 21. = Migne L. 16., col. 1019. Idetartozik Symmachus-szal való vitatkozása; v. ö. Seeck, M. G. a. a. VI., praef. 54. és 120. l.

[31] Symm. ep. II. 17—19. V. ö. Seeck, l. c. praef. 120. l.

a *comitatenses* és *palatini* soraiba kerültek, az akkori stratégiai felfogáshoz híven, az égető kényszerűségnek megfelelően. Zosimosnál olvassuk, hogy Thraciában az orrát sem meri az erődökből kidugni a katonaság[32] és Johannes Chrysostomos panaszolja, hogy a barbárok inkább láncolva, mint harcolva élnek a római földön.[33]

Ami erő maradt, azt teljesen lekötötte az önvédelem szüksége. A kisebb erődök közül már 379—80-ban eleshetett sok[34] és evvel még nem szakadt vége a megpróbáltatásoknak. Themistios XV. beszédéből tudjuk, hogy 381-ben a szarmaták még mindig nem nyugszanak meg, de pusztításaik még mindig Thracia felé irányulnak, mert Theodosiusnak gyűlik meg velük a baja.[35] További viselt dolgaik közül arról értesülünk, hogy 385-ben betörtek Pannónián át, de legyőzik őket és az elfogottaknak gladiatorok ellen kell küzdeniök.[36] Majd 387-ben halljuk újra, hogy tavasszal barbárok dúlják Pannóniát[37] és II. Valentinianus menekülése a bitorló elől megakadályozza a segítséget. Theodosius hosszú itáliai tartózkodása csillapíthatja kalandvágyukat, de már 392 elején megint Itáliáig portyáznak, az ifjú császár jöttének hírére ijedten kiszolgáltatva foglyaikat.[38] 395 elején Stilicho veri szét a Duna jegén átjött hordákat;[39] ekkor már az öreg imperátor halálakor fékjüket vesztett gótok is együtt tartanak a többivel[40] és most mindinkább csak a kóborló népek kegyétől függ a magárahagyott Pannónia sorsa.

[32] Zos. IV., 25.

[33] Az „Ad viduam iuniorem" idevágó helyét egy barbár vezér nyilatkozatával igen gyakran citálják Tillemont és Gibbon óta. — Ugyanily tapasztalatokat szerzett Synesios Lybiában (ep. 104., 107. etc.). v. ö. Seeck, Unterg. V., 327. l. — 379 óta a katonaszökevények elleni törvények hosszú sora jelenik meg: Cod. Theod. VII., 18., 2. és kövv.

[34] L. id. művemben a pénzforgalmi repertorium 13., 14., 19. és kivált 17. sz. adatait.

[35] Én azt hiszem, hogy a duna-tiszaközi szarmaták is e pusztítók közé értendők; mindenesetre azonban a bizánci írók más törzseket is jelölnek e névvel. Így Olymp. frg. 27. (FHG. IV. 63., a 3 szobor legendája) a gótok és hunnok mellett említett szarmaták megfelelnek az egyebütt az alánok gyüjtőneve alá foglalt iráni törzseknek.

[36] Symm. rel. 47. = M. G. a. a. VI., 315. l.

[37] Zos. IV., 42., 5: τοσοῦτον δὲ ἴσχυεν ὁ Μάξιμος τὸν Δομνῖνον παραγαγεῖν ὥστε καὶ μέρος ἧς εἶχε στρατιᾶς συμπαραπέμψαι, συνοῖσον εἰς ἐπικουρίαν τῷ βασιλεῖ κατὰ τῶν ἐπικειμένων τοῖς ὑπ' αὐτὸν Παίοσιν βαρβάρων.

[38] Ambros., de obitu Valent. c. 2., 4., 22. = Migne L. 16., col. 1427. sqq.

[39] Claud., Stil. III., 13.

[40] Claud., in Ruf. II., 36. sq.: „*Geticis Europa catervis ludibrio praedaeque datur frondentis ad usque Dalmatiae fines.*" V. ö. még

Ez a másfél évtized olyanformán telik el tehát nálunk, mint ahogy a következő évszázadban a keleti birodalom dunai tartományainál sokszor tapasztalhatjuk: évről-évre jönnek rabolni turáni vagy germán rajok, mégis megvan váraiban a katonaság, a városokban a közigazgatási szervezet és a polgári lakosság. Csakhogy a kelet szívós törzséből újra meg újra kinőttek a levágott ágak: a Nyugaton pedig ehelyett az évezredes törzsök is ledült a csapások súlya alatt.

2. *Az összeomlás okai.*

Amióta befogadta az impérium a fejvesztetten menekülő nyugati gótokat és kisvártatva kirobban velük a keserves harc, ez időtől fogva öt nehéz esztendeig Thracia szenved elsősorban, meg a szomszédos földségek; hangoztattuk már többször is. De a következő években Theodosius erélye és ügyessége rendet teremt ott; 386-ban döntőleg megveri Promotus a keleti gótokat és továbbra is erélyesen küzdenek a be-betolakodó rablóhadak ellen. Evvel szemben a gyorsan hanyatló nyugaton képtelen cselekvésre a gyermek Valentinianus, — Theodosius meg messze van és Illyricum felosztása után le is veszi kezét a dunai provinciákról. Közben kétszer, a Maximussal és Eugeniussal vívott háborúk éveiben jóformán senki jószága szerencsétlen földünk. 395-től pedig, mikor a gyerekcsászárok helyett uralkodó miniszterek egymással veszekszenek, megpecsételve az Imperium Romanum kettészakadását, a dunai tartományok közül újra csak a régi kapcsolatukban megmaradt részek jártak rosszul; mert kevés dologban ütközik ki már ekkor oly nagyon az *Eoum* és *Hesperium regnum* közötti életerőkülömbség, mint éppen ezek dolgában. *Illyricum orientale* partmenti erődrendszerét csak Attila céltudatosan romboló hadjáratai törik össze a 440-es években, de még ezek sem végérvényesen és már 449-ben Isten ostora is lemond arról, hogy ötnapi járóföld szélességben kopár semleges zóna terüljön el a Duna déli partján. Halála után nemsokára pedig a konstantinápolyi udvar már azt is megteheti, hogy a hunnokat kizárja még a folyamparti vásár-kereskedelemből is. Majd később jön Justinianus, aki áthatva a régi nagy császárok hatalmi vágyától, Belgrádtól kelet felé végigépíti a *limes*-t, akárcsak nálunk kétszáz évvel azelőtt az első Valentinianus. És ha be is tör ott egy barbár sereg, — aminthogy sikerülni is kellett az áttörésnek egy nem is zárt, tartalékvonal nél-

fentebb 26. sqq.: „*Alii per terga ferocis Danuvii solidata ruunt expertaque remos frangunt stagna rotis.*"

küli őrláncolaton keresztül —, sokszor véres fejjel kellett visszalódulnia a szembejövő mozgó sereg elől. A legrosszabb esetben pedig csak az történt, hogy nem verték vissza, de pusztításai mérgét nem a birodalom szívében, hanem a hadászati előterepnek felfogható határprovinciákban adta ki: a veszélyes áradatoknak megvolt a levezető csatornája.

Ha ezt összehasonlítjuk a gyorsan süllyedő Nyugat viszonyaival, szemünkbe ötlik e tényállás világtörténeti jelentősége. Mert ha nem Hispániában és Galliában, ha nem Itáliában és Afrikában folytak volna germán és turáni népek ellen az ötödik század harcai, de úgy, mint régen, csak a dunai vidékeket taposta volna itt is rommá a hadak lábdobogása, — másképen alakul a művelt világ históriája. Igaz, hogy Bizánc sorsában energiatöbbletén kívül még két rendkívül szerencsés tényező is érezteti hatását. Az egyik, — amit Bury emelt ki nemrég —, hogy éppen a legkritikusabb időkben békében hagyták a perzsák, a másik, — melyet nem méltattak eddig elég figyelemre —, szerencsés fekvése, mely megvédte őt a Belső-Ázsiából jövő népmozgalmak elől. Ezek t. i. kelet felől nem sujthatták, mert lökéseiket felfogta az erős perzsa birodalom, északról a Kaukázus sziklabástyái és a Fekete-tenger hosszú medencéje akadályozták meg a felé való közeledést; egészen a Dunáig kellett elérkezniök, hogy megtámadhassák. Itt azonban oly kedvező módon helyezkedett el, hogy ha törzsterületei felé törekedtek a gyors lovasok hordái, szűk földszoros lehetett egyedüli útjuk, melyet hermetice lezárt Bizánc „hosszú fala".[41] Nem csoda tehát, hogy az „új Róma" könnyebben védekezik, mint a régi, mely a Duna és Rajna vonalán végtelen sok pontról volt támadható, védekeznie pedig ily óriás vonalon *egyidejűleg mindenütt,* s főleg távoltartania belterületeitől a folytonos lökéseket, lehetetlen. Feléje irányul tehát a helyükből kitaszí-

[41] Bury, Hist. of the Later Roman Emp. (1923) I., 308. és köv. ll. tárgyalja a római birodalom összeomlásáról szóló modern véleményeket. Mindjárt az elején megjegyzi, hogy „depopulation, the Christian religion, the fiscal system have all been assigned as causes of the Empire's decline in strength. If these or any of them were responsible for its dismemberment by the barbarians in the West, it may be asked how it was that in the East, where the same causes operated, the Empire survived much longer intact and united". E *belső* okok döntő voltát aztán részletesebben is cáfolja; de nyugodtan mondhatjuk, hogy a hadsereg germanizálódása sem történt Keleten és Nyugaton oly különböző mértékben, hogy egyiket életre, a másikat halálra predesztinálta volna. Ugyanily elbírálás alá kell vonnunk a bekövetkezett véletlen sorsesapásokat is, ezek is mindkettő terhére esvén. Ellenben az általunk kiemelt historikogeográfiai ok oly hatalmas külső hatóerőt tár elénk, mely az egyiknél kicsi, a másiknál döntő érvényű.

tott vagy rablóvágyainak nekiszabadított törzsek útja; és Nyugat kapuja, melyen hosszú századokig egymásután kopogtattak a népek, Pannónia volt: neki kellett tehát először elvérzenie. Hazánk szerencsétlen földje volt a levezető csatorna; a szomszéd Noricumban még vagy ötven esztendeig vegetálhatott közigazgatás és katonaság,[42] ameddig a „Hinterland" lélegzett mögötte, mert ez már nem esett a népmozgalom útjába.

Valami sorsdöntő változásnak kellett tehát beállnia, mely megpecsételte Pannónia sorsát és elválasztotta a szomszéd tartományétól; annál is inkább, mert az első évtizedben még egyformán mögöttük állott Itáliában Stilicho,[43] akinek kezétől még féltek a barbárok. E sorsfordulat a hunnok súlypontjának áthelyezkedése a Duna középső folyásához és ezért, ha főbb vonásaiban jól látták is ennek menetét az újabb kutatók, követnünk kell, hogy miként és mikor történt ez?

Marcellinus comes krónikájában azt jegyzi meg a Kr. u. 427. évhöz, hogy a hunnok már ötven esztendeje vannak ekkor Pannónia birtokában. Már Wietersheim és Salamon Ferenc[44] látták, hogy ez tévedés. Viszont Marcellinus illyricumi ember volt és jól ismerte, meg különös gonddal is kísérte[45] az itteni eseményeket, vajjon honnan származhat nála ilyen tévedés? Már az előbbiekben[46] kifejtettük azon belső okokat, melyek miatt az egykorúak a drinápolyi csatában eldőlt háborútól számították a dunai tartományok elmerülését a barbár áradatban. Kétségtelenül e számítás az alapja, ha 427-ben ötven éves birtoklásról hallunk, de még az is kellett hozzá, hogy elfeledve a Pannóniát 380 és 400 közt tényleg pusztító germán és iráni törzseket, a későbbi birtokost véljék *eleitől* urának, a későbbi állapotot ruházzák az előző évtizedekre. Nem Marcellinus hibája ez, mert már a kortársak is összezavarták Pannónia ellenségeit, amire álljon egy példa. Claudius Claudianus 402-ben úgy emeli ki Stilicho pollentiai győzelme jelentőségét, hogy a nyugati gótok thraciai

[42] L. alább.

[43] Stilicho volt ez, kit talán Freeman ítél meg legnyugodtabban (Western Europe in the fifth cent. 17. l.): „Ten years or more in Britain and of the German frontier seems to show that the successes of Stilicho in the first years of the two brothers, however they may have been triched out by the poet's fancy, were real successes, which did their work for a season."

[44] Wietersheim-Dahn, II., 382. l., 7. jegyzet. — Salamon F., „Századok" 1882, 237—9. l.

[45] V. ö. még ehhez alább.

[46] Unterg. d. Römerherrschaft I., 4—5. l., 21. sz. jegyzet.

(377—82) és görögországi (395—97) pusztításait[47] harminc-éves átokká növeszti, mondván:[48]

Unoque die Romana rependit
Quidquid ter denis acies amisimus annis.

Néhány hónappal utána[49] Prudentius[50] ugyanezen eseményre nézve a következőképen formálja át e sorokat:

Illic ter denis gens exitiabilis annis
Pannoniae poenas tandem deleta pependit.

Tudva, hogy a nyugati gótoknak addig legfeljebb 401-ben jutott valami e szerepből, csodálkozhatunk Prudentius tájékozatlanságán. De sokkal érthetőbb ennél a száz évvel későbbi krónikás botlása, mely egyszerű *vaticinatio ex eventu.* Nézzük már most a valódi tényállást.

Kétségtelen, hogy a hunnok a gót népek kitaszítása után a Fekete-tenger északi részén ütötték fel sátorfájukat.[51] Senkitől sem kellett tartaniuk és így velük is az történt, ami 500 év mulva a mai honába ért magyarsággal: a központi hatalom szétesett és megkezdődött a kalandozások kora. Már igen sok kisebb-nagyobb horda vesz részt 377-től fogva[52] a gótok balkáni harcaiban, de nem telepedtek be a germánokkal, mert egyhelyben maradni megkötve nem lehetett kedvük; csak az előlük menekülő alánok töredékéről tudjuk, hogy Alatheus és Saphrac gótjaival együtt ezek is Pannóniában ültek meg 380-ban.[53] Ellenben vígan portyáztak a gótok lecsendesítése

[47] Claud. bell. Poll. v. 166—193.
[48] U. o., v. 633—4.
[49] Birt. M. G. a. a. X., praef. 57. l.
[50] Contra Symm. II., v. 714—5.
[51] Utoljára erről: Kretschmer, R. E. VIII., 2601.
[52] Amm. XXXI., 8., 4.; 11., 6.; 16., 3. — Victor, Epit. 48., 5. — Oros, VII., 34., 5. — Cons. Const., ad a. 379. (M. G. a. a. IX., 243.)
[53] V. ö. R. Egger, Hefte d. öst. arch. Inst. XXI—XXII. (1922), Beibl., 336. — Azt, hogy *e* csoport későbbi vezére a 409-ben Alarich után Itáliába távozó Athaulf, nem hihetem. Nemcsak az vall Athaulf *nyugati* gót létére, hogy Alarich feleségének fivére és utána a nyugati gótok királya, hanem Sarus-szal való ellenségeskedése is (v. ö. Zos. VI., 13. stb.). Mert Sarus legalább 406 óta állandóan Itáliában van és ezért viszályuknak régebbi időből valónak kell származnia, amikor még mindketten a nyugati gótok közt éltek. (Sarus fivérének trónrajutása Athaulf után arra vall, hogy ez dinasztikus viszály volt.) Athaulf egyszerűen hátvédje volt 408—9-ben Alarichnak; az Olymp. frg. 26. célzást pedig Pallmann Gesch. d. Völkerw. I., 261. l. értelmezése kikapcsolja. — Néha Lat. Pacatus panegyricusából (c. 32.) akarják bizonyítani a hunnoknak 380 óta Pannóniában való tartózkodását, ami téves, mert itt a határon kívül toborzott népekről van szó *(ut et limiti manus suspecta dece-*

után is, többször betörve a keleti birodalom dunai tartományaiba, közös vállalkozásban germán szomszédaikkal.[54] E kalandozások során igen hamar eljutnak a távol nyugat felé is: már Gratianus halála után nemsokára Gallia felé törnek[55] és ugyanekkor arról is értesülünk, hogy a nyugati császár zsoldjába fogadja őket, garázdálkodó germánok ellen. De már valamivel előbb Gratianus kedvenc testőrei alánok voltak,[56] majd Theodosius seregeiben Magnus Maximus és Eugenius ellen igen sok a hunn; tehát a római birodalom felé csábította őket a préda, akár mellette, akár ellene jöttek harcolni. Stilicho udvari költője 395-ben[57] még azt mondja, hogy Scythia legtúlsó végén, a Tanaison túl lakó nép a hunn; de kétségtelen, hogy e végnélküli barangolások alatt lassan kétfelé húzódott a húsz évvel azelőtt még egységes, hunnak hívott tömeg. A távol keleten maradó rész Theodosius halálakor a Kaukázus kapuin át egész Sziriáig hatolva[58] ad keserves életjelt magáról és 412—13 körül, mikor Olympiodoros követségbe megy hozzájuk,[59] fő-fő királyuk, Charaton, még a Feketetenger északi oldalán székel valahol. A nyugatra húzódott törzsekről meg tudjuk, hogy 400-ban már erős poziciót foglalnak el a Dunánál. Ez év végén[60] vezérük Uldin már nem tűr az alsó Dunától északra más fegyveres erőt[61] és ezért teszi tönkre a menekülő Gainast. Ugyanekkor szövetségre lép a keleti császárral (Zos. l. c.), ami azt jelenti, hogy ezentúl évi adót húz tőle.[62] Azt hiszem, hogy már ő választhatta Margum városával szemben a Duna partján székhelyét, ahol később is mindig fő érintkező- és vásárhelyük van Bizánccal és ahol a 440-es évek elején már királyi sírok bizonyítják

deret et militi auxiliator accederet), akik azelőtt Pannóniában törtek, akkor meg (388) engedelmes katonák. (Hasonló párhuzam, melynek mintájára ez készülhetett: Inc. paneg. Constantio Caes. dictus IX., ed. Baehrens, 138. l.; ugyancsak ilyen Claud. de cons. Stil. I., 162. sqq.)

[54] P. o. Zos. IV., 34. (Athanarich halála után); Claud. in Ruf. I., 310. sqq. (391-ben); Philostorg. XI., 8.; Sozom. VIII., 25., 1.; Claud. in Ruf. II., 26. (395-ben).

[55] Ambros. ep. 24. = Migne L. 16., col. 1080. sq.

[56] Zos. IV., 35., 2. — Victor, Epit. 47., 6.

[57] Claud. in Ruf. I., 323. sqq.

[58] Hieron. ep. 78., 8. = Migne L. 22., 695—6.; Claud. in Eutr. II., 569. sqq.; Sozom. VIII., 1. etc.

[59] Olymp. frg. 18. = FHG. IV., 61. l.

[60] V. ö. M. G. a. a. XI., 66. l. = Marc. chron. és Cons. Const. sz. 401 jan. 3-án és Cpolisba Gainas feje.

[61] Zos. V., 22. Uldinról: Οὐκ ἀσφαλὲς ἡγησάμενος εἶναι βαρβάρῳ στρατόπεδον οἰκεῖον ἔχοντι συγχωρῆσαι πέραν τοῦ Ἴστρου τὴν οἴκησιν ἔχειν κτλ.

[62] Wietersheim-Dahn, II., 218. l. sz. már I. Theodosius fizet nekik adót, de ezt nem tudnám indokolni.

legalább egy nemzedéken át való ottlétüket.[63] De ha itt, a történelmi Magyarország déli határának centrumában az uralkodó tanyázott a vezértörzzsel, természetesen nyugatabbra kell keresnünk a szélső szárnyat, a szomszéd középső Dunánál. És evvel odaérkeztünk ahhoz a ponthoz, ahol már Pannóniát is érnie kellett az egyre nyugatabbra húzódó turáni jövevények nyomásának. Hogy mikor alakul ki az új statusquo, azt azok a nagy népmozgalmak mutatják, meg tisztán,[64] melyek 400 körül indulnak meg és véres küzdelmek után[65] a Radagaisus hadjárata néven ismert hatalmas népvándorlásban kulminálnak, amely 405-ben lepte el szerencsétlen Pannóniánkat.[66] Nem más ez, mint a hunnok elől menekülő, vagy uralmuk alatt maradni nem akaró gót és egyéb népek elrohanása; bizonyos tekintetben ismétlődése a 375—78. évek eseményeinek. Rettenetes száskajárás lehetett ez, ha nem is lépett fel oly tömegekkel, mint forrásaink beszélik. És nagy bajoknak kellett lennie ekkor keleti Magyarországon, mert a vandálok is felkerekednek ekkor,[67] még pedig a bekövetkezett események ujjmutatása szerint súlyos veszély által űzetve. Mert mikor Radagaisust 406 nyarutóján megveri és serege zömével elfogja Stilicho, a vele vagy utána tóduló népek *nem jönnek vissza a Duna völgyébe,* régi helyükre, hanem Galliának zúdulnak. Az év utolsó napján átlépik a Rajnát az alánokkal együtt, majd Pannónia régi szomszédai, a quádok, szarmaták, gepidák bandái bukkannak fel Galliában, velük együtt Pannónia földhöz kötött félbarbár földművelői;[68] a

[63] Prisc. frg. 2. (FHG. IV. 72. l. = Exc. leg. de Boor I., 575. l.) a margumi püspök sírrablásáról. V. ö. még frg. 1. (FHG. IV. 12. l. = de Boor. I. 122. l.)

[64] Ezt a folyamatot legtisztábban J. Marquart ismerte fel időbelileg is. Osteurop. u. ostasiat. Streifzüge (1903) 372. l., de már előbb is pedzették. Így p. o. Pallmann, Gesch. d. Völkerw. I., 7. l., 227. l. Wietersheim-Dahn II., 133—4. l. (hiába tiltakozik Wietersheim véleménye ellen Dahn a jegyzetben) és 157. l. Güldenpenning, Gesch. d. osröm. Reiches, 328—9. l. L. Schmidt, Gesch. d. d. Stämme I. (1910), 124. l. stb. Sőt már Gibbon (ed. Bury, III., 262. l.) is látta, hogy a hunnok a mozgatók itt, bár az események összefüggését összekeveri belsőázsiai dolgokkal.

[65] Ezekre céloz Oros. VII., 37., 3. V. ö. Marquart, l. c.

[66] Részletesen nem kell tárgyalnunk; utalunk Seeck kitűnő előadására, Unterg., V., 375. és 587. sk. ll. (ahol a források is idézvék).

[67] L. Schmidt, Gesch. d. Wandalen, 15. és köv. l. kimutatta, hogy ezek nem Pannóniában laktak. L. még alább. L. még ezen eseményekhez Bury a Gibbon-kiadásában, III², 500. l. (app. 18.).

[68] Hieron. ep. 123., 16 = Migne. L. 22, 1087 col. A *hostes Pannonii* alatt csakis ezek érthetők.

városlakók pedig tömegesen menekülnek Itáliába,[69] ahol kedves polgártársaik összefogdozva rabszolgának adogatták el őket. Az előzött népek után pedig maguk a hunnok is a Dunántúl földjére lépnek, amint további fejtegetéseink során fogjuk látni.

3. *A pannóniai tartományok szervezetének szétbomlása.*

Miután láttuk azon hatóerőket, melyek súlya alatt végérvényesen összetört a pannóniai *limes* és meghatároztuk azt is, hogy mikor jutottak ezek érvényre, nézzük hatásuk eredményét is.

Az fog itt először feltűnni, hogy, ha nem is menthette meg a magával tehetetlen Itália a veszendő pannóniai területeket, mégsem dobta oda őket egyszerre, hanem reményei fogytával egyenkint, fontosságuk sorrendjében vált meg tőlük. A Dráva-Száva köze már Augustus korában lett rómaivá és csakhamar felvirágzik a későbbi Pannónia nyugati széle is; de majd száz esztendő telik el addig, amíg a Dunántúl a maga egészében hasonló sorsra jut. Nem meglepő, hogy elpusztulásuk sorrendje éppen megfordított volt.[70] Ha a pénzforgalom elhalását kísérjük figyelemmel, a legkevesebb darab *Valeria* (az Aquincum-Brigetio közti szélességben a Dráváig nyúló földsáv) területén fordul elő már 379 és 395 közt; sűrűbb és néha későbbre is kisugárzik a nyugati Dunántúl *(Pannonia prima)* pénzforgalma ezen években; legtovább tart és legintenzivebb Horvát-Szlavónia földjén. Ez a három lépcsőfok jut érvényre a hadsereg és polgári kormányzat, sőt a városi lakosság megsemmisülésében is: így követelte a romboló erők és a földrajzi fekvés kölcsönhatása, életképességük foka, de egyúttal Róma érdeke is.

Valeria balsorsa tisztán áll előttünk a *Notitia dignitatum*-ban, melynek utolsó bejegyzései idején (425—30 közt) már nem számították a római tartományok közé. Annak ellenére, hogy a *dux Valeriae* fejezetét (occ. XXXIII.) és egy pénzügyi tisztviselőjét (occ. XI. 1.) benne hagyták e sematizmusban, a provinciák katalógusából már ki van törölve. Törlése pedig céltudatos volt és nem íráshiba az okozója: „Wenn geändert werden soll — figyelmeztet Mommsen[71] —, muss nicht bloss in

[69] Cod. Theod. X., 10., 25. (408. dec. 10). Kétségtelen, hogy nem Alarich második hadjáratáról van szó ebben, hanem a megelőző barbár támadás óta megrögzött visszaélésekről. És természetesen főleg Pannoniát képviselték a szóban forgó „Illyriciani".

[70] Pallmann, Gesch. d. Völkerw. II., 392. l. Noricumról mutatja ki, hogy pusztulásának menete fordítottja volt meghódításáénak.

[71] Ges. Schriften VII., 664. l.

c. II. *Valeria* ergänzt und *septem* statt *sex* gesetzt werden, sondern ebenso in dem Verzeichniss der *praesides* c. I. *triginta duo* statt XXXI, *quinque* statt *quattuor* gesetzt werden, was *unmöglich angeht.*" E kihagyás pedig nagyobb dolog, mint amilyennek talán első pillantásra látszik, mert amíg a birodalom fenntartotta jogigényét egy tartományra, addig azt feltétlenül meglévőnek könyvelte el; sőt Hierokles jegyzékében éppen egy pannóniai résztartományról fogjuk megállapíthatni, hogy a jogigény leszegzésére még akkor is számbaveszik, mikor tényleg egy idegen hatalom tartja birtokában. *Valeria* elmaradásának oka tehát nem lehet más, mint szerződésszerű átadása.[72] Az előbbiekből meg világos, hogy akinek átadták, az csak a hunn lehetett. Vajjon mikor következhetett ez be? Először az anarchia kezdetét nézzük, utána az utolsó életjeleket.

Mindkettőre nézve Theodosius halálától kell kiindulnunk. Megfigyeltük,[73] hogy oly intézkedés, mely a nyugati birodalomban 398-ban már általános érvényű, hozzánk nem jut el; tehát ekkor már nincs meg a központi vezetőséggel való összeköttetés.[74] Ugyanezt mutatta (habár nem ily pontos évszámmal) az a tény, hogy a *laterculum minus* listájából átvezetett cohorsok neveit a Drávától északra már nem jegyzi be a *primicerius notariorum.* Sok csapat már csak papíron szerepel a Notitiában; ilyen a *Taurunenses* és *Antianenses*[75] (mindkettő *pseudocomitatensis* rangú), melyekről már nem tud számot adni a *distributio numerorum.* Ezek bizonyára régi helyükön pusztulhattak vagy sorvadhattak el, míg másokat fontosabb őrhelyekre telepítettek át. Így, ha a jelek nem csalnak, valószínűleg 397-ben került el tőlünk a következő három alakulat:

1. A rangsorolásuk szerint *pseudocomitatenses*nek látszó *Acincenses* a *magister militum Galliarum* hatáskörében szerepel (occ. VII., 101.). Ha a *magister peditum* csapatai közt nem találjuk (occ. V.), annak az az oka, hogy a *dux Mogontiacensis* közvetlen parancsnoksága alá helyezték (az occ. XLI. fejezet utolsó helyére): *praefectus militum Acincensium, Antonnaco.*

[72] Így már Seeck, Hermes XI., 72. és 81. l.

[73] Unterg. d. Römerherschaft in Pann. I., 91. l.

[74] Ugyanezen évben Claudianus (De bello Gildon. 452. sqq) e szavakat adja az Afrikába induló katonák szájába: *Nam quae iam regio restat, si dedita Mauris regibus, Illyricis accesserit Africa damnis?* És alább így szólítja őket (461—2): *Tot mihi debetis populos, tot rura, tot urbes amissas: uno Lybiam defendite bello.* Lehet azonban, hogy itt nem a pannóniai részek elveszése, hanem Illyricum keleti részének átcsatolása értendő, amit talán még jobban fájlaltak Itáliában.

[75] Occ. V. 111 = 161. és 112 = 162.

2. Ugyancsak *pseudocomitatensis* volt a *Cornacenses* csapata, melyet szintén a galliai *magister equitum* alá rendelt haderők közt találunk (occ. V., 272 = VII., 102.).

3. Eredetileg ugyanilyen rangú lehetett régente a *Lanciarii Sabarienses*, mely azonban a hadrendben a *comitatensis* légiók közé van beillesztve (occ. VII., 82.), sőt a *magister peditum* erőinek lajstromából kitünik, hogy még tovább is emelkedett, *legio palatinává* lépve elő (occ. V., 9 = 152.).

Ezen áthelyezések idejét hitem szerint meghatározza a következő mérlegelés. Az ősi garnizonjuk nevét viselő csapatok a Notitiában szabály szerint ott is állomásoznak a névadó erődben v. városban, amint ezt vagy félszáz esetben ellenőrizhetjük (nem szólva néhány olyanról, mely volt állomása szomszédságában lehető meg); a kevésszámú kivételt rendkívüli intézkedésekre kell tehát visszavezetnünk. Ez utóbbiak között van olyan csoport, melynek helyváltoztatása feltétlenül 389 előtti,[76] de a veszélyeztetett szarmata-frontról I. Valentianus (aki féltő gonddal őrizte ezt), vagy előtte nem vonhattak el erőket.[77] Annál is inkább, mert ha szükség is lett volna ilyen dologra, feltétlenül a nyugodtabb és biztosabb szomszédos nyugatabbi Dunamentét gyengítették volna; már pedig a *Lanciarii Lauriacenses* (occ. V., 259 = VII., 58.) és a *Lanciarii Comagenenses* (occ. V. 260 = VII. 59.) a közvetlen közelben, még mindig régi helyükön állanak. — Ha pedig a következő időket, a gót invázió évtizedeit vizsgáljuk, mindössze két oly alkalmat fogunk találni, amikor elmehettek tőlünk e csapattestek. Mert:

377—82 közt Galliából hoznak ide csapatokat s nem fordítva.

383—388 közt és 392—394 közt Maximus és Eugenius trónbitorlásai miatt Galia el van vágva tőlünk. Így Theodosius uralmára csak egy lehetőség esik: a 389—391 közti években.

398-ban a galliai csapatok Afrikába mennek Gildo ellen.[78] Lehetséges volna közvetlen ez előtt az áthelyezés; utána azonban nem.

401-ben a rajnai katonák újra Itáliában vannak, Alarich ellen küzdeni[79] és ha vissza is küldik őket a hadjárat befejezte után.[80]

[76] Együvé kell vennünk 3 galliai csapat esetét, amelyek legkésőbb Theodosius alatt kerülhettek keletre, ezek: *Equites catafractarii Biturigenses*, *Ambianenses*, *Albigenses* (or. V., 34.; VI., 36.; VIII., 29.). — Abból az időből, mikor Illyricum még együvé tartozott, szintén találunk áthelyezést: egy valeriai gyalogosztály MoesiaI.-ban található (or. XLI., 36.); egy moesia-primai pedig Valeriában (occ. XXXIII. 45.).

[77] Más elbírálás alá esik persze a *legio X. gemina* és *XIV. gem.* különítményeinek *comitatensis* rangban való szereplése a Keleten. (Or. VII., 7 = 42. és VIII., 7 = 39.) Ezekhez analógia a *leg. V., Macedonica és XIII. gemina* hasonló megosztása a frontvédő-csapatok és a mozgósereg közt.

[78] Claudian., De cons. Stil. I. 316. sqq.; 350. De bell. Gildon. 431.

[79] Claud., bell. Poll. 419—429.

[80] V. ö. Bury, History of the L. R. E. (1923) I., 169. l.

405—6-ban Radagaisus hordái ellen újra odaszólítják őket; 406 végén a Rajna teljesen védtelen. Mainzot feldúlják a barbárok és 407 nyarán már Constantinus tyrannus az úr. Annak pedig semmi nyoma, hogy ez év elején segített volna Stilicho, ezután meg már többé nem lehet. Mert 411-ben, mikor a későbbi császár, (III.) Constantius jön a bitorló ellen, a burgundok már valószínűleg elfoglalták a *dux Mogontiacensis* székhelyét és egész területét,[81] megalakítva az első burgund királyságot (legkésőbb 412-ben), amikor tehát többé nem hozhattak Antonnacumba csapatokat.

Úgy látszik ezek szerint, hogy csak 389—91-ben, vagy 395—98 közt vezényelhették el e pannóniai egységeket, — biztosan egyszerre. 389—91 közt Theodosius éppen rendezte a Nyugat viszonyait és a rajnai limesnek szüksége is volt erősítésre, mert a frankok Magnus Maximus távolléte alatt nagy károkat okoztak betörésükkel.[82] Pannóniában pedig épp ekkor szakad meg a sisciai pénzverde működése, mutatva, hogy a róla való gondoskodás csorbát szenved. Mégis, Theodosius szemében a dunai limes éppoly fontos volt még, mint a rajnai és nem kockáztathatta, hogy annak nyugati részét meggyöngítve, egyúttal szabad bejárást engedjen innenfelől *Moesia*- és *Dacia*-ba. — Valószínűbb a második eset. 396-ban vagy 397 elején (közvetlenül Alarich elleni expedíciója előtt)[83] Stilicho beutazta az egész rajnai arcvonalat. Ez alkalommal a partmenti germán törzsek fejedelmeivel megújította a szövetségi kapcsolatokat, de főcélja volt „durch... Zuzug die ungenügende Heermacht zu verstärken",[84] hogy felfrissítse a két tyrannus alatt elgyöngült erőket.[85] Igaz, hogy igen rövid idő alatt és egyedül[86] tette meg útját, de éppen megelőzőleg kellett visszatérni a már Eugeniussal eltávozott és 395-ben Alarich ellen is felhasznált galliai légióknak;[87] ezek felett kellett tehát szemlét tartani, pótolni hézagaikat. Sőt valószínűleg éppen ekkor szervezte meg a *dux Mogontiacensis* állását is,[88] amire kb. ez volt a legkorábbi alkalom.[89] Clau-

[81] L. Schmidt, Gesch. d. d. Stämme I., 370—1. l. sz. rögtön letelepednek; valószínűbb, hogy csak miután telirabolják, kikalandozzák magukat. V. ö. Chron. min. I., 467. l., 1250. Ehhez: Seeck, Unterg. VI., 51. l.; Freeman, Western Europe in the fifth cent., 176. l.; M. Ihm, R. E. III., 1064 col.; Bury, Hist. of the L. R. E. (1923) I., 200. l., stb.

[82] Greg. Tur. II. 9. (A Marcomeres és Sunno-féle hadjárat.)

[83] A datáláshoz v. ö. Seeck, Unterg. V., 552. l., aki figyelmeztet ott Claudianus pontatlanságára. (V. ö. még in Eutrop. I., 377. sqq.) Legexaktabb a költő De IV. cons. Hon. V., 459—60.: *Post otia Galli limitis hortaris Graias fulcire ruinas.*

[84] Mommsen, Ges. Schr. IV., 522. l.

[85] Claudianus (De cons. Stil. I., V. 316. sq.) így énekel róluk a 398-as eseményekkel kapcsolatban: *(Unde)... senioque iterum vernante resumpsit Gallia bis fractas Alpino vulnere vires?*

[86] De Cons. Stil. I., 197.; De cons. Hon. 441.: *nullaque latus stipante caterva.*

[87] Claud., In. Ruf. II., 110. sqq.

[88] Bury, Hist. of the L. R. E. (1923) I., 118. l.

[89] Seeck, R E. IV., 639. col., nr. 7. a teljesen hasonló *comes Argentoratensis*ről: „wahrscheinlich ein militärisches Amt, das

dianus annyiszor zengi ezen utazás fontos és békehozó voltát és az események (407-ig) tényleg igazolják is jelentőségét; nyugodtan feltételezhetjük tehát, hogy pannóniai légióink Galliába való távozása e reorganizáció keretében történt.

De nemcsak a Rajna vidékére, hanem Itáliába is telepítettek Pannóniából a mozgó sereghez tartozó csapatokat, bizonyára a 400 körüli néhány esztendőben.

Erre a következő összefüggés világít rá. 374-ben, miután a szarmaták Sirmiumig kalandoznak, majd Valeria belsejébe törnek, a tábori sereg két ezrede száll velük szembe, akiket Ammianus (XXIX., 6., 13.) *Pannonica et Moesiaca* néven említ. Természetes, hogy mint első segélyt nyujtók, csakis a közvetlen közelből jöhetnek ezek, magából Pannonia belsejéből. (Amm. l. c. 15. sz. Moesiában is baj van, tehát onnan nem!) Már most a Notitiában ezek csakis két csapattal azonosíthatók, melyek állandóan egymás mellett soroltatnak fel és jelzőjük, rangjuk azonos:[90]

1. *Pannoniciani seniores* (legio palatina in Italia. Occ. V., 6 = 149 = VII., 7.).
2. *Moesiaci seniores* (legio pal. in Ital. Occ. V., 7 = 150 = VII., 8.).

(A fenti datálást hasonló indokok támogatják, mint a fent megtárgyalt esetben: biztos itt h. 374 után, igen valószínű, hogy 395 után történt.)

Tehát az írott források is (úgy, mint az emlékszerű kútfők az első részben) rohamos dezorganizációt mutatnak annak a nagy imperátornak halála után, aki utolsónak tartotta egy kézben a roppant birodalom kormánykerekét. Általános fejetlenség áll be ekkor és nem meglepő, hogy Alarich 401-ben minden ellenállás nélkül sétál be Itáliába (Jord. Get. 147.) és az sem, hogy mikor Stilicho összevonja ellene az északi határvidékek erőit, a legközelebb fekvő Pannónia nevét hiába keressük Claudianus seregszámlájában.[91]

Mégis, másfelől biztos jeleink vannak a közvetlenül 400 körüli néhány esztendőből arra nézve, hogy a pannóniai Dunafrontot még nem engedték át a barbároknak és még nem akar-

erst entstanden ist, als die Rheingrenze schon in den Händen der Barbaren war und nur noch in einzelnen festen Städten, wie Strassburg, sich die röm. Macht behauptete." — V. ö. Grosse, Röm. Militärgesch. 169. l., ahol figyelmeztet rá, hogy a rajnai flotta már nem existál a *dux Mogont.* fejezetében, tehát: „wir haben also in dem Mainzer Dux... einen Befehlshaber aus der letzten Zeit der röm. Herrschaft vor uns."

[90] Éppen ezen összetartozás miatt nem vélem azonosíthatónak a 374-ben Pannóniában harcolt légióval a Not. Or. VIII., 16 = 48. legio comitatensist Thraciában (Pannoniciani iuniores).

[91] Claud., Bell. Poll. 404. sqq. — Birt, M. G. a. a. X. praef. 50. l. hasztalanul igyekszik a pannóniai sereg hiányát más rendeltetéssel megmagyarázni.

ják egészen sorsára hagyni. Ha tényleg az Ambrosius által megtérített Fritigil királyné népe az a *gens Marcomannorum*, amely egy tribunus alatt a segédcsapatokat pótolja *Pannonia I.* frontján,[92] akkor ez 396-ban jöhetett ide és ezzel a legkésőbbi időhöz köthető gyarapodásunk a Notitia jegyzékében. Ezután Stilicho udvari poétájának fellengős, de becses helyei segíthetnek tovább. Így 398-ban Claudianus e szavakat adja Honorius szájába:[93] *Hoc mihi dulcius quam flavos deciens vincere Sarmatas.* Tehát még egyáltalában nem adták fel a reményt Valeria e régi háborgatóinak megfékezésére. 399-ben azt mondja, hogy a primicerius notariorum (akihez intézi szavait) a *ripa Sarmatica (= Valeria)* csapatait is számon tartja;[94] ha nem is lehet ezt szóról-szóra venni, annyi mindenesetre bizonyos a jólértesült udvaronc szavaiból, hogy a tartományok sorából való törlés még nem történhetett meg. Ugyanennyit szabad következtetnünk abból is, hogy a költő mecenása konzulátusát zengve, a következő évben *pacator Histri*nek meri őt nevezni.[95] Sőt ugyanekkor Stilicho békeművét dicsőítve azt hirdeti, hogy most már az eddigi bajok is megszünnek itt: annyira nem mehet a hízelgésben, hogy egy teljesen sorsára hagyott területről így szólhasson. Mesterien szép versei ezek, megérdemlik, hogy egy pillantásra megállva mellettük, bemutassuk őket a helyzet jellemzésére:[96]

„..... *hinc obsidione solutus*
Pannonius potorque Savi, quod clausa tot annis
Oppida laxatis ausus iam pandere portis
Rursum cote novat nigras rubigine falces
Exesosque situ cogit splendere ligones
Agnoscitque casas et collibus oscula notis
Figit et impresso glaebis non credit aratro,
Exsectis, inculta dabant quas saecula, silvis
Restituit terras et opacum vitibus Histrum

[92] Paulini vita Ambros. c. 36 = Migne L. 14., col. 28. sqq. V. ö. Strakosch-Grassmann, Gesch. d. Deutschen i. Österr.-Ungarn, I., 141. és köv. ll.; L. Schmidt, Gesch. d. deutschen Stämme II/2, 199. l.; R. Egger, Hefte d. österr. arch. Inst. XXI—XXII. (1922) Beibl., 336. és köv. l. stb.

[93] Fescenn. de nupt. Hon. IV., v. 14. sq.

[94] Epith. Palladii v. 86. sqq. (Datálásához Birt., M. G. a. a. X., praef. 46. l.) — A *ripa* szó nem költői, hanem hivatalos szóhasználat, mely úgy a Notitiában, mint a törvénykönyvben gyakori. (V. ö. Mommsen, Hermes XXIV., 198. l., 4. jegyzet.) A *ripa Sarmatica*-tól keletre fekvő dunai front neve *ripa Gothica* volt; v. ö. Anon. Vales. c. 36.

[95] De cons. Stil. III., v. 12—13.

[96] U. a., De cons Stil. II., v. 191. sqq.

Conserit et patrium vectigal solvere gaudet
Immunis qui clade fuit. Te sospite fas est
Vexatum laceri corpus iuvenescere regni.
Sub tot principibus quaecumque amisimus olim,
Tu reddis. Solo poterit Stilichone medente
Crescere Romanum vulnus tectura cicatrix;
Inque suos tandem fines redeunte colono
Illyricis iterum ditabitur aula tributis.

Két irányban is túloz itt Claudianus. Az egyik, hogy a drinápolyi csatától számítja e zivatarok kezdetét (aminek téves voltát már bőven láthattuk, mert az első 15 évben jobb volt a helyzet); de ezzel csak kidomborítja ura érdemeit. A másik, hogy Stilicho érdeméből a viszonyok teljes jobbrafordulását hirdeti; sajnos, ennek hamarosan a fordítottja következett be. De leszámítva a Pegazus e szókelléseit, előttünk áll mégis a szomorú kép, mely Honorius első évtizedében nálunk uralkodott.[97] A városok lakói falaik közé zárva nyomorognak, várva a jobb időket; a megmívelt föld elvadul, mert a *colonus*ok szanaszét menekültek.[98] Mihelyt csend van, mely alatt a mezőkön dolgozhatnak és szőlőt mívelhetnek a provinciálisok,[99] jön a könyörtelen adóprés. De a létfenntartás ösztöne még arra is megszoktatta a szorultságban levőket, hogy — ha kellett — még fegyverrel a vállon is szántsanak-vessenek.[100] Fontos még Claudianus utolsó tanubizonysága 404 elejéről,[101] amikor Róma istennővel ezt mondatja a császárnak: *Segnius an veteres Histrum Rhenumque tenebant, qui nostram coluere domum?* Bármekkora hízelgés is ez, kizárja a területveszteséget; még mindig lehet illuziókban ringatódzni, de ezúttal visszavonhatatlanul utoljára, mert jön a hunnokokozta második nagy népmozgalom.

Az ezzel előállott új helyzetben természetszerűen differenciálódnak a viszonyok; sokkal kedvezőbb az Itália felé fekvő részek helyzete, mint az északkeleti kerületé. 409-ben *Generidus* (magister militum per Illyricum) a Raetia, Noricum és Dalmatia területén állomásozó csapatokon kívül használja még

[97] A *potor Savi* világosan *Savia* körülírása; a *Pannonius* elsősorban *Pannonia II.*-ra vonatkozhat.

[98] A félszabad *colonus*ok elmenekülése (nem annyira a barbárok, mint római uraik elől) igen nagy baj, tönkreteszi a birtokososztályt; Claudianus ismételten visszatér rá, így In Ruf. II., v. 38. sqq.; Pan. de IV. cons. Hon., v. 56. sqq.

[99] A Probus által meghonosított szőlőmívelés igen elterjedt itt. V. ö. Sozomenos anekdotáját Julianusról; CIL. III. 10275 = Brunsmid, Kameni spomenici nr. 233. (Antiana) stb.

[100] Hieron. Comm. in Isaiam III. 7 = Migne L. 24., 115. col.

[101] De VI. cons. Hon., v. 413. sq.

azokat is, ὅσαι Παιονίαν τε τὴν ἄνω . . . ἐφύλαττον, sőt sikeresen küzd velük a szomszédos barbár népek ellen.[102] Ha a nyugati gótok királya a megelőző esztendőben még arra gondol, hogy itt megtelepszik,[103] bizonyára nem voltak nagyon nyomasztóak a viszonyok, hiszen kézenfekvő azon törekvése, hogy népének oly állandó lakhelyet választ, ahol éhség és félelmes ellenség (legalább közvetlenül) ne fenyegesse. Azonban éppen itt látszik már a helyzet gyökeres változása is, az, hogy a hunnoknak már Valeriában kell lenniök. Mert Alarich eljárásából az tűnik ki kétségtelenül, hogy *Noricum, amely mindidáig sokkal szegényebb és jelentéktelenebb volt, most becsesebb birtok, mint Pannónia.* Ezért veszi előbb birtokba a gót király Noricumot és ezért nagy engedmény, ha *csak* Pannóniát követeli. (És később is kiviláglik, hogy ez csak kényszermegoldás volna számára, mert mikor nagyon fölényes, Venetiát és a két Noricumot, mikor utoljára még egyszer szerény, csak a két Noricumot követeli,[104] de — Pannóniáról nem is beszél többet.) Míg tehát előbbi fejezetünkben a külviszonyok mutatták meg, hogy 406-ban sorsfordulatnak kellett beállani, addig most a belső körülmények mérlegelése is ezidőtájt vall döntő változásra. Ez utóbbiak közt azonban vannak még egyéb jeleink is.

Elsősorban is Marcellinus comes elég megbízható itt arra, hogy annyit elhigyjünk neki, miszerint 427-ben már *jóideje* Pannóniában vannak a hunnok. Körülbelül ugyanekkor korrigálták utoljára a Notitia ránkmaradt példányát, ebben pedig *szintén jóideje* kellett kitörülve lenni Valeriának. Mert abban, hogy a hunnok nem a számukra legkívánatosabb és legközelebb eső Szerémséget veszik birtokba, hanem a legkiégettebb Valeriát kapják, abban Róma részéről határozott, aktiv rendelkezési lehetőség nyilvánul; kétségtelenül az ő akarata nyil-

[102] Zos. V. 46., 2. (aki itt már a megbízható Olympiodorusból merít. A szöveg itt nem korrekt, ha értelme teljes is; l. Mendelssohn, kiad. 276. l. és Bury, Gibbon III., 315. l., 88. sz. jegyzet.). V. ö. Seeck, Quaest. de Not. Dign., 13. l., Unterg. V., 400. és 595. l.; Mendelssohn, ed. Zosimi, 276. l. (ad V. 46., 2.). Sundwall, Weström. Studien, 37. l. Bury, Journ. of. Rom. Stud. X., 144. l. (Alkalmi kommandónak véli G. parancsnokságát, amit nem oszthatunk.) — Ezen időből való lehet *Constantius dux* itáliai sírköve (Bücheler, Carm. epigr. II. 1335). V. ö. Seeck, R. E. IV., 1102., aki hitem szerint tévesen tartja azonosnak Attila második ilynevű titkárával. T. i. e késői időkre nézve nehezen illene az epitaphium következő sora: *Pannoniis gentibus horror erat.* Ellenben ez nemcsak szószerint, de történetileg is teljesen megfelel annak, amit Zosimosnál Generidusról hallunk: τοῖς τε πλησιάζουσι βαρβάροις ἐπίφοβος ἦν.

[103] Zos. V. 36., 1., Alarich Itáliába vonulása előtt feltételeket szab, melyek teljesítése esetére megígéri μεταστῆσαι τε εἰς Παιονιαν ἐκ τοῦ Νωρικοῦ τὸ στράτευμα.

[104] U. o.

vánul e tényben. Ennek az átadásnak pedig Alarich második hadjárata előtt kellett történnie, mert a hunnok, akik 377 óta minden barbár betörésben együtt rabolnak és halásznak a zavarosban, feltűnően távoltartják magukat[105] az ellenségeskedéstől a majd négy évig (408—11) tartó itáliai gót hadjáratban, sőt Honoriust 409-ben nagy sereggel segítik[106] és inkább a keleti császár birtokait dézsmálják, ahol pedig nem nyíltak ily könnyű kilátások.[107] Másfelől pedig Uldin oly lényegesen segítette Itáliát Radagaisus legyőzésében, hogy ezért nemcsak aranyat kaphatott, hanem betelepíthették népét Valeria limesére *foederati* gyanánt, további lökések feltartóztatására. Arra pedig, hogy a hunn király és a ravennai udvar 406-ban tényleg államjogi viszonyba léptek egymással, véletlenül van egyenes adatunk is. Az ilyen szerződéseknél e korban mindig túszok garantálják a feltételek betartását;[108] éppen e minőségben ment az ifjú Aëtius 406-ban a turáni szomszédhoz.[109]

De ha át is engedte Stilicho a dunai front ezen szakaszát, mégis, a tartományok jegyzékéből való törlésnek néhány év-

[105] Athaulffal ugyan mennek hunnok is Itáliába, ezek azonban csakis saját kezükre dolgozó portyázók lehettek.

[106] Zos. V. 50 eleje.

[107] Uldin 409 tavaszán nagy betörést zúdít Thráciába, mely vereséggel végződik. Sozom. IX., 5.; Cod. Theod. V., 6., 3. (409, ápr. 12.)

[108] Hasonló eset 425-ben, mikor Johannes leverése után kibékül Placidia a hunnokkal, Philost. XII., 14.: ὁμήρους τε δόντες καὶ τὰ πιστὰ λαβόντες, εἰς τὰ οἰκεῖα ἤθη ἀπεχώρησαν.

[109] Greg. Tur. II., 8. (Renatus Frigeridus nyomán) így szól Aëtiusról: *tribus annis Alarici obsessus, deinde Chunorum.* Tehát először Alarichnál volt, aki 2-ik itáliai hadjárata alkalmával már hiába kér Honoriustól túszokat (Zos. V., 42., 1.; V., 44., 1.; VI., 6., 1.), holott 408-ban Aëtiust névszerint (tehát újra) követeli (Zos. V., 36., 1.). Ebből kitűnik, hogy 407-ben, mikor Stilicho Alarichhal végre akarja hajtani keleti Illyricum visszafoglalását, szintén nem mehetett Aëtius, mert 3 évig volt nála és 408-ban már nincs a gótoknál. (V. ö. Sozom. VIII., 25., 3. és IX., 4., 2.; Zos. V., 27. és V., 29. Olympiodoros e kiíróiból világos Seeck tévedése is [Unterg. VI., 104. l., aki 405-re teszi túszságát], mert itt a 407-es eseményekről van szó.) Mivel ezek szerint 405 előtt kell keresnünk azt a *foedust*, amelynek alkalmával Aëtius a gótokhoz került, forrásaink szerint erre csak a pollentiai csata után kötött egyezmény alkalmas, 402-ben. (Claudianus, De VI. cons. Hon. v. 204. és 210. Látta ezt már Tillemont, Hist. des emp. VI. (Párizs, 1738), 180. l. U.-így Schönfeld, R. E. Ergbd. III., 826. col. Mommsen, Ges. Schr. IV., 526. l., 2. jegyzet.) Eszerint 405-ben telik le 3 éve és 406-ban már mehetett a hunnokhoz; mivel egészen fiatal („vix puberibus annis") ifjakat alkalmaztak ily célra, Uldinhoz is csakhamar el kellett menni a 406-ban már kb. 17 éves Aëtiusnak. 406-ban Uldin kétségtelenül kapott is túszokat a Radagaisus elleni szövetkezés alkalmával; ezek közt lehetett Aëtius.

vel később kellett bekövetkeznie. Mert az ő politikai törekvéseinek egyik főrúgója az egész Illyricum újra-eggyéforrasztása, hogy a keleti dunai provinciák frissebb emberanyagával (melynek az V—VI. században betöltött nagy hivatását Bury domborította ki nemrég) ismét összekovácsolhassa a limes védfalát. Nem azért akarja tehát Scythiától Moesiáig visszafoglalni e tartományokat, hogy Moesiától Noricumig feladja a birtokában levőket. Azt, hogy ő miképen képzelte a hunnok betelepítése által előállott helyzetet, példával illusztrálhatjuk. 407 és 412 közt a Rajna nyugati partján ülnek meg a burgundok, akiket III. Constantinus, Iovinus és Honorius kénytelenségből szövetségesnek ismernek el, régi minta szerint a határvédelem kötelezettségét róva rájuk. De arra senki sem gondol, hogy az általuk megszállott területet odaveszettnek tekintse és 425—30 közt sem törlik még a *dux Mogontiacensis* kerületét a Notitia dignitatumban. Visszatérve a hunnokra, Ravennában persze nem tudták, hogy itt nem burgundokkal van dolguk és nem voltak kínai diplomaták mellettük, akik felvilágosították volna őket a turáni népek természetrajzáról. Fogalmuk sem volt arról, hogy mily nagyhatalom nőhet ki nemsokára e lazán összetartott sok kis törzs összefogásából. Kétségtelen azonban, hogy e szerződés értékes volt Itáliára nézve, mert egészen Attila nagy nyugati hadjáratáig nem zavarják innenfelől, sőt kitünő szolgálatokat tesznek Rómának „először is megakadályozva a Dunánál mögöttük tartózkodó germán népek előretörését — amitől legtöbb oka volt félni a birodalomnak —, másodszor állandóan kisegítve a római generálisokat, oly csapatokkal, melyek nagyszerű támasznak bizonyultak a germán ellenségekkel vívott harcokban".[110] Ha Johannes halála után némi gátat tudtak vetni a germánok szabad prédálásainak Galliában, az nekik köszönhető; Salvianus a tanuja, hogy 440-ben a romanizált kelták még a hunn csapatokban látták megmentőiket.[111]

Pannonia prima sorsát megnehezítette, hogy természetes határok hiányában mi sem akadályozta meg a valeriai hunnokat a nyugat felé való terjeszkedésben, mégis, a *notitia dignitatum*ban még teljes partvédő serege ott szerepel és nem kell

[110] I. B. Bury, History of the Later Rom. Emp. (1923) I., 298. l. Persze nem kell elfelejtenünk, hogy e szolgálatok abszolut értéke felbillen a történi igazság mérlegén, ha meggondoljuk, hogy a 377—382. és 400—407. évek nagy rázkódtatásainak okai és megindítói ők voltak; tehát csak maguk okozta kártevésüket expiálhatták a nyugati civilizációval szemben.

[111] Salvian. de gub. Dei VII., 39., a 439. év galliai eseményeire célozva: *praesumeremus nos in Chunis spem ponere* (t. i. a nyugati gótok ellen).

kétségbe vonnunk, hogy e korcs utódok még tényleg régi helyükön élhettek. Élhettek itt nemcsak a hunnokkal való békés viszony következtében, hanem saját tehetetlenségük folytán is. Ezek a civillé vedlett, földhözkötött földmívelők nem lettek volna jók arra, hogy máshol alkalmazzák őket katonának, mint a mozgó hadsereghez tartozó alakulatokkal tehették; de annál szívósabban megmaradtak egyhelyben a hazai rög mellett. A Csallóköz mocsaraitól védve már Theodosius idejében is sokkal kevesebbet szenvedhettek, mint Valeria katonasága, és a velük közös *dux* alá rendelt szomszéd *Noricum ripense* erődeiben még az Attila halála utáni évtizedekben is léteztek.[112] Így p. o. a Bécs melletti Favianaeban Szent Severinus otttartózkodása idején még lézengenek katonák,[113] de csak a csodatévő szent ember szuggesztiv ösztönzésére merik előzni a falak körül garázdálkodó barbárokat. Még 448-ban Promotus itteni vezér (τῆς Νωρικῶν ἄρχων χώρας)[114] Attilához megy követségbe!

Azonban Nyugat-Magyarország földje nem volt ily szerencsés és sokkal hamarább merült el a barbárság árjában. Aëtius, aki fényes pályafutását és egész hatalmát a hunnokkal való személyes barátságának köszönhette, mindjárt nyeregbejutásakor úgy rótta le háláját Ruasnak, hogy átengedte neki e provinciát; szerződésüket 433-ban ratifikálta a ravennai udvar.[115] Tanuskodik erről Priskosnak egy megjegyzése, ahol — úgy hiszem — a különben oly megbízható író felcserélte

[112] Eugippii vita S. Severini c. 20. (M. G. a. a. I., 18. l.) *Per id tempus, quo Romanum constabat imperium, multorum milites oppidorum pro custodia limitis publicis stipendiis alebantur. Qua consuetudine desinente simul militares turmae sunt deletae, cum limite batavino utcunque numero perdurante, ex quo perrexerant quidam ad Italiam extremum stipendium commilitonibus allaturi, quos in itinere peremptos a barbaris nullus agnoverat.*

[113] Eugippii o. c., c. 4. — U.-ott, c. 44. a teljesen szavahihető író említ egy katonát e helyről: *vilicus ... quendam militem, Avitianum nomine, compulit, etc.*

[114] Priskos FHG. IV., 84. l. = Exc. leg. I. de Boor, 132. és 140. l. Sundwall, Weström. Stud. 123. l., 396. sz. kételyeit nem oszthatjuk.

[115] Seeck, Unterg. VI., 115. l. igen szellemesen kapcsolatba hozza a 431-ben levert noricumi lázadást (Sidon. Apoll. carm. VII., 233. és Hydat. Chron. 95 = M. G. a. a. XI., 22. l.) e szerződéskötéssel, Merobaudes (paneg. II. v. 1—4 = M. G. a. a. XIV., 11. l.) köv. helye alapján: *Danuvii cum pace redit Tanain furore exuit et nigro candentes aethere terras Marte suo caruisse iubet, dedit otia ferro Caucasus et saevi condemnant proelia reges.* E hely biztosan idevonatkozik [másként Mommsen Ges. Schr. IV., 533. l., 5. sz. jegyzet], csak kérdés, hogy a noricumi lázadáshoz van-e köze. Mert 432-ben menekül Aëtius Ruashoz, amikor könnyen megegyezhettek és 433-ban, mikor Placidia újra kegyébe fogadja a hunnoktól való félelmében, ratifikálhatták a szerződést. V. ö. Chron. Gall. 116.

a Dráva nevét a Száváéval: σὺν Ὀρέστῃ, ὅς τοῦ Ῥωμαϊκοῦ γένους ὢν ὤκει τὴν πρὸς τῷ Σάῳ ποταμῷ χώραν, τῷ βαρβάρῳ κατὰ τὰς Ἀετίου στρατηγοῦ τῶν ἑσπερίων Ῥωμαίων συνθήκας ὑπακούουσαν.[116] E hely alapján rendszerint azt szokták írni, hogy csakis a szávamenti Pannóniát adta át az „utolsó római"; de e megszorítás Priskosnál nem az átadott földre vonatkozik, csak Orestes szülőföldjének pontosabb meghatározását szolgálja.[117] Másrészt ellenben a *szávamenti* részek átadása részint kizárt, részint valószínűtlen dolog. Mert Pannónia II.-ról mindjárt látni fogjuk, hogy csak később, és nem szerződéssel, hanem erőszakos foglalás árán jut Attila kezébe; Savia odaadása pedig lehetetlenné tette volna Byzanc poziciójá t Sirmium körül és az Alpok előterepén Itália meg Dalmácia torkára tette volna a kést. De még ha nem is hinné el valaki, hogy Δράῳ helyett áll Σάῳ írónknál, azt el kell ismernie, hogy Savia átengedéséhez Pannónia I. kiszolgáltatása a tulajdonképeni előfeltétel és magával hozza ezt is.[118]

E fejlemények után most már csak Aëtius személyes jóviszonya védi a nyugatot attól, hogy a hunnok meg ne támadják. Csak még egyszer nyílnak újra csalóka remények Attila halála után, amikor oly hirtelen tűnik el a félelmes nagyhatalom. 455 őszén az új császár, a galliai Avitus serege élén idejön Itáliából és harc nélkül újra birtokba veszi a városokat, mint saját veje Sidonius énekli. *(et cuius [Aviti] solum amissas post saecula multa Pannonias revocavit iter, iam credere promptum est quid faciat bellis.)* Bizonyosan elsősorban a legfontosabb déli részeket igyekezett ekkor visszacsatolni és újraszervezni; de a következő évben[119] már jönnek a keleti gótok és nemsokára elbukik a nyugatrómai császárság is.

Nem szóltunk még *Pannonia secunda* sorsáról a hunnok korában, melynek birtoka a Dráva-Száva közén tőle nyugatra elterülő *Savia*-val együtt a legfontosabb volt a birodalom számára. Fővárosa: Sirmium, a harmadik és negyedik században állandó császári székhely és rajta vonul keresztül a

(M. G. a. a. IX., 660. l.); *Rugila rex Chunorum, cum quo pax firmata, moritur.*

[116] Priskos, Exc. leg. I., 140. l. de Boor = FHG. IV., 89. l.

[117] Általánosabb Priskosnak egy másik helye (Exc. I. de Boor, 579. l. = FHG. IV., 76. l.): καὶ Κωνσταντιόλου, ἀνδρὸς ἐκ τῆς Παιόνων χωρας τῆς ὑπὸ Ἀττήλα ταττομένης.

[118] G. Pray, Annales veteres Hunnorum etc. (Vindob. 1761.) 104. l. azt véli, hogy Carpilio-t ekkor küldi apja Aëtius túsznak a hunnokhoz, szerződésük megpecsételésére, ami valószínűnek látszik. — Savaria lakosságának utolsó életjeleiről az V. szd. közepén később szólunk.

[119] Erről máshelyt bővebben.

Keletet és Nyugatot összekötő szárazföldi út, melyet Theodosius alatt még élénken használnak átvonuló seregek és maguk a császárok, útjokban biztosítva e vidékek nyugalmát.[120] A hunnok közelnyomulásának idején pedig az javította meg rövid dunai frontjának heyzetét, hogy az erősebb keleti Illyricum *limes*-ére közvetlenül rátámaszkodhatott s így a hátországgal való közlekedése is zavartalanabb volt. A rakovaci castellum pénzlelete[121] arról tanuskodott, hogy még 425 után is meg voltak szállva a parton még kisebb erődök is; későbbi leletek a környékről még sokszorozva kell, hogy megmutassák e tényt. Természetesen nem azt akarjuk mondani, hogy itt a régi jó idők maradtak meg anachronizmusnak: főhadiszállásból tábori őrs lett itt is, de — régi helyén.[122]

De Bizancnak látnia kellett, hogy a hunnok akkor szállják meg e (saját poziciója szempontjából is nagyjelentőségű) vidéket, amikor akarják; és hiába igyekszik fenntartani saját frontját a Dunánál, ha a Száva felől bármikor oldalba foghatják. Vitális érdeke volt tehát, hogy e sarokbástyát megszerezze védrendszerének, biztosítva egyúttal az Itália felé való összeköttetést is. Hiteles forrásunk van arról, hogy e lépést tényleg megtette II. Theodosius kormánya, maga Justinianus császár, aki (szokása szerint[123] történelmi megokolását adva újításainak) így szól XI. novellájában, 535 ápr.

[120] Ennek az útnak fontosságáról és szerepéről tájékoztathat a következő kis áttekintés: **381.** Az Ambrosius vezérkarához tartozó püspökök leutaznak az aquileiai zsinatra (Acta conc. Aquil. = Migne L. 16.). **382.** Anemius sirmiumi püspök megjelenik a római zsinaton (Theodoret. V., 9.). Ugyanezen év nyarán Gratianus kétszer átutazik (Cod. Theod. XII., 1., 89. és I., 1., 10. Datálásukhoz v. ö. Rauschen, Jahrb. d. christl. Kirche stb. 82. és 119. l.; Seeck Regesten 67. és 258. l., Unterg. V., 498. l. Eltérőleg Mommsen a Cod. Theod. kiadásában, ad XII., 1., 89.). **384.** Theodosius Itáliába menet és jövet használja ezt az útvonalat (Seeck, Die Briefe d. Libanius, 305. l. és helyesebben Unterg. V., 197. és 513. l.). **388.** Ezen út mentén folyik le a Magnus Maximussal vívott háború, két nyári hónap alatt. **390** tavaszán kétszer járja meg ezt Theodosius (v. ö. Seeck, Unterg. V., 288. és 531. l.), egyszer **391** júniusában seregével. (A datáló törvényeket l. Seeck, Regesten, ad a. 391.) **394** nyarán Sirmium az Eugenius ellen vonuló hadak ellátásának centruma (l. id. művemben). **395** elején erre megy vissza a keleti csapatok kisebb része (Zos. V., 4.), utána pedig a zöm. (Források: Seeck, Unterg. V., 549. l.) — A 401—417. évek valamelyikében Innocentius pápa még rendelkezik Laurentius sirmiumi püspökkel. (Innocentii ep. XLI = Migne L. 20., col. 607. — V. ö. Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. Danub. [1918] 146. l.)

[121] L. id. munkámban, 24—25. l.

[122] Az idők változásának jele a bassianai állami ruhaszövőgyár áttelepítése Salonába (Not. occ. XI., 46.: *Procurator gynaecii Bassianensis, Pannoniae secundae, — translati Salonis).*

[123] V. ö. Bury, id. m. II., 346. l.

15-én:[124] *quum enim in antiquis temporibus Sirmii praefectura fuerit constitua, ibique omne fuerat Illyrici fastigium tam in civilibus quam in episcopalibus causis, postea autem Attilanis temporibus eisdem locis devastatis Apennius praefectus praetorio de Sirmitana civitate in Thessalonicam profugus venerat, tunc ipsam praefecturam et sacerdotalis honor secutus est . . .*[125] Nézzük, hogy mikor költözhet egy orientális *praefectus praetorio* először Sirmiumba, mikor foglalhatta ezt le Bizanc először a maga számára. Egészen 424-ig, amíg III. Valentinianus és Eudoxia eljegyzése által új dinasztikus kapocs nem boronálta össze az imperium két felét, a ravennai udvar még a keleti Illyricumra is igényt tartott, nemhogy átadott volna valamit. Ellenben 424-ben Placidia először is lemondott a keleti Illyricumra való jogigényéről,[126] azután

[124] Ed. Zachariae v. Lingenthal nr. XIX. (I. köt., 131. l.)

[125] T. i. ő ezt a kétségtelenül keletrómai praefecturát, mely nem azonos az ősi ppo Illyriciével, — ekkor felújítja és saját szülővárosába viszi.

[126] Cassiod. Var. XI. 1. szerint *(Placidia) nurum sibi amissione Illyrici comparavit.* E helyet Tillemont (VI. (Paris 1738) 59. és 75. l.) a nyugati Illyricum átadására értelmezte és ez a félreértés végigvonult azóta az egész irodalomban, bár kifogásokat emeltek ellene (p. o. Sievers, Studien 461. és köv. l. [u. ott régebbiek citálva]; Wietersheim—Dahn, II., 378. l., 1. jegyz.; Güldenpenning, Gesch. d. ostr. R. 310. l. és 23. jegyz.: Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. Danub. [1918] p. 6 stb.). Végre E. Stein (Wiener Studien XXXVI. [1914] 344. és köv. l.) más források alapján kimutatta, hogy itt csak a *keleti* Illyricumról lehet szó. Azonban ez már Cassiodorus id. h. *teljes* értelméből is világos. T. i. az író saját úrnőjét összeveti egy másik asszonyuralkodóval, aki szintén a fia helyett kormányzott és e hasonlításból kiemelni akarván Amalasuntha érdemeit, keresi a pontosan megfelelő ellentéteket: Placidia elhanyagolta a katonaságot, Amalasuntha hódít, az első átadta Illyricumot Bizanenak, a másik *ugyanebből* visszahódít a keleti császártól [aki *perditor, laesus; contra Orientis principis votum*]. Mivel pedig tudjuk, hogy Amalasuntha hódítása a *keleti* Illyricum kárára történt, Placidia átadása is erre értendő. (T. i. — amint már L. M. Hartmann is látta —, a *contra Orientis principis votum Romanum [= nyugatrómai-gót] fecit esse Danuvium* arra vonatkozik, hogy a Viminaciumtól keletre fekvő Gratiana városát elfoglalják a gótok Theoderich halála után, a gepidákkal való háborújok közben. [V. ö. Prok. b. G. I., 3., 15. skk. E vidék visszafoglalására v. ö. Just. nov. XI. Tévesen Diculescu, Die Gepiden I., 121. l., 56. jegyz.]. Hogy e gratianai incidens nem *in primordiis* [Amalasunthae] történt, az bizonyos, mert eleinte a leggondosabban vigyáznak Ravennában, hogy a császárt meg ne bántsák: csak 530-ban kerekedik felül a gót nemzeti reakció. V. ö. Sundwall, Abhandl. zur Gesch. d. ausgeh. Römertums [1919] 265., 266., 272. l. — Cassiodorus még Chroniconjában is gyalázza Placidiát, ad a. 423. E tendenciájához pompásan vág Bury megállapítása Theodosius családjának másik női sarját, Honoriát illetőleg

— ugyanekkor tárgyaltatván meg a két uralkodót érdeklő kérdések összessége — a kérdéses dologban is meg kellett már egyezniök. Viszont a tényleges átadás időpontjának elhatárolására is találunk némi támpontot. Így, először is a *notitia dignitatum*-ban még semmi nyoma sincs a változásnak,[127] másrészt 431/33 közt már végbe kellett mennie, különben nem érthetnénk, miért nem kapják meg Aëtiustól ezt is a hunnok, akik csak tíz év mulva foglalják el erővel. E két datum közül egyik sem évre pontos, de két határpontot nyertünk bennük, melyek közé szorítva kell keresnünk ezen esemény megtörténtének idejét. Evvel (hitem szerint) egyúttal meg kapjuk egy sokfelé ráncigált adat kulcsát, melynek idevonatkozása többé nem lehet kétséges.[128] Ez pedig Marcellinusnak már említett helye (a 427. évhez):[129]

Pannoniae, quae per quinquaginta annos ab Hunnis retinebantur, a Romanis receptae sunt.

Tőle írta ki ezt Jordanes is, szokása szerint minden alap nélkül belekeverve a gótokat:

Nam duodecimo anno Valiae [= p. Chr. 427]... et Hunni post pene quinquaginta annorum invasam Pannoniam a Romanis et Gothis expulsi sunt.

Mondottuk, hogy Marcellinus dunamenti származású ember lévén, különös gonddal kíséri az itteni eseményeket és így megbízható is ebben. Nála *Romani* alatt elsősorban kelet-

[Justa Grata Honoria, Journ of Rom. Stud. IX., extr. 12. l.].) — Stein elnézte még, hogy Sirmium nem maradt meg a Nyugat kezén. Viszont rámutatott, hogy Jordanes (Rom. 329) Cassiodorustól merített értesülése *(datam pro munere soceri sui* **totam** *Illyricum)* félreértésen alapszik és nem a 437-i esküvőkor, hanem 424-ben, az eljegyzés alkalmával történt e megegyezés.

[127] Pedig ha III. Valentinianus trónraléptekor már végrehajtják azonnal, kétségtelenül belevették volna a jegyzékbe.

[128] Az irodalomban nyilvánvaló felfogások erős ingadozását illusztrálja a következő néhány példa. Tévesen *nyugatrómai* akciónak fogta fel: Seeck, Unterg. VI., 106. és köv. l. (Korábban Hermes XI., 81. l.). Wietersheim IV., 555. l. Wietersheim—Dahn II., 209. és 382. l. L. Schmidt, Gesch. d. d. St. I. 118. l. (Sirmium sorsáról is tévesen). Bury, Hist. of the L. R. E. (Seeck kombinációit viszi tovább) stb. — *Kételkednek* p. o.: Sievers, Studien, 427. l.; J. Marquart, Streifzüge 373. l. stb. — Helyesen *keletrómai* foglalásnak veszi már Comte de Buat, Hist. anc. des peuples de l'Europe VII., 291. és köv. ll. Azután: Pallmann, Gesch. d. Völkerw. II. (1864) 49. l., 2. jegyz. Gesch. d. oström. R. 263. és köv. ll. L. Hartmann, Gesch. Ital. I., 152. l. (téved abban, hogy Pann. II. 424. óta csak „névlegesen" tartozott volna az Orienshez.) stb. — Egyáltalában az egész irodalom tele van kétkedéssel, bizonytalansággal e kérdést illetőleg.

[129] Mommsen, Chron. min. II., 76. l.

rómait kell értenünk;[130] ezenkívül már Güldenpenning utalt rá, hogy Placidia kormányzatának sokkal több baja volt ekkor Galliában és egyebütt, mintsem, hogy a hunnok ellen fordulhatott volna.[131] Csakis arról lehet itt szó tehát, hogy Bizanc a kötött megegyezés alapján ellenségtől megtisztítja és megszállja délkeleti Pannóniát. Katonai szempontból follövetelmény volt, hogy necsak Sirmiumot vegyék át Itáliától és nemcsak Bassianat (melynek elfoglalását Hierocles Synecdemusának jogigénye tanusítja), hanem az előttük fekvő dunai erődsort is; tényleg, a pénzleletekkel kimutathattuk, hogy ezek valóban meg voltak szállva.

Nem lesz talán felesleges itt egy kis kitérést tennünk. Sok zavart okozott régi időtől fogva[132] a 427-i hadjárat megítélésben Theophanes egy helye, mely a keleti germánoknak a birodalomba való befészkelődéséről szól. Mindjárt a gepidákról szóló sorok illusztrálhatják, hogy az V. század elején történt dolgokat itt sokkal későbbi állapotokkal keveri össze; de minket itt a keleti gótokról mondottak érdekelnek:

Γότθοι δὲ Πανvονίαν ἔσχον πρῶτον, ἔπειτα τῷ ιθ' ἔτει τῆς βασλείας [427!] Θεοδοσίου τοῦ νέου ἐπιτρέψαντος, τὰ τῆς Θράκης χωρία ᾠκησαν, καὶ ἐπὶ νη' χρόνους ἐν τῇ Θράκῃ διετρίψαντες Θεοδερίχου ἡγεμωνεύοντος αυτῶν ... τῆς ἑσπερίου βασιλείας ἐκράτησαν. — E hely azonban Prokopios következő szövegén (B. Vand. I. 2 vége = ed. de Boor. I., 317. l.) alapszik:

Γότθοι δὲ τὴν ἐπὶ τοῦ Ἴστρου διάβασιν ποιησάμενοι Πανvονίαν μὲν τὰ πρῶτα ἔσχον, ἔπειτα δὲ βασιλέως δόντος ᾠκησαν τὰ ἐπὶ τῆς Θράκης χωρία. ἐνταῦθά τε οὐ πολὺν διατρίψαντες χρόνον τῆς ἑσπερίας ἐκράτησαν. — A kettő összevetéséből tüstént világos, hogy Theophanes az eredeti szöveget felhigította a 427-es adatból kombinált tudákos számítgatással. Kár volt ezen fennakadni; hisz jól tudjuk, hogy a gótok csak Attila halála után jönnek Pannoniába és Thraciában sem 58 évig tartózkodnak azután.

A források roppant hiányossága miatt persze alig tudunk valami részletet a byzánci uralom e rövid pannóniai szerepléséről. Ez időre esik a *Codex Theodosianus* anyaggyüjtése és publikációja, nem meglepő tehát Seeck megálla-

[130] V. ö. bevezetését, ahol elmondja, hogy ő Hieronymus művét pótolta ki, *orientale tantum secutus imperium*. L. Mommsen, Chron. min. I., 41. lap.

[131] E szerző (i. h.) összekapcsolja Marcellinus adatát Socrates (VII. 43.) elbeszélésével, amely kombináció szerint a Johanneshez küldött 60.000 hunn visszatértében űzött garázdálkodásait torolta meg Bizanc. De Socratesnél utóbbi nem támad; csak egy hunn kalandozásról van szó, amely Isten különös kegyelméből *magától* szűnik meg. Másrészt a chronologiai megjelölések (Ruas halála, Proclus patriarcha szereplése) 427-nél későbbi időkre utalnak.

[132] Tillemont (Hist. des empr. VI. [Paris 1738] 59. l.) óta, aki ide vonatkoztatta: Theoph. a. 5931. de Boor I., 94. l. Utána p. o. Sievers, Studien 427. és 457. l. — E zavar általában meggyökeresztethette azt a hitet, hogy a keleti gótok már az V. szd. első felében Pannóniában tartózkodhattak.

pítása,[133] hogy a pannóniai, ill. elsősorban a sirmiumi levéltárak is szolgáltathattak e nagy műhöz anyagot. Továbbá úgylátszik, ekkor székelhetett Sirmiumban az a *Leontius praefectus praetorio Illyrici,* aki Demetrius martyr reliquiáinak egy részét elvitette innen Thessalonicába.[134] Mindjárt látni fogjuk, hogy rajta kívül még egy byzánci kormányzót ismerünk, aki ez években Sirmiumban székelt, dacára a hunnok közelségének és határszéli, ez esetben alkalmatlan fekvésének. Ez mutatja éppen, mily nagy súlyt fektetett rá a konstantinápolyi császár.

De ez a dicsőség sem tarthatott sokáig. A hunnok — mint később a magyarok és más turáni népek, vagy régebben a germánok Julius Caesar korában — széles „semleges zónát" kívántak uralmuk határain s így Attila is azt követeli a császártól, hogy a Dunától délre, ötnapi járóföld szélességben ne tűrjön római katonát, meg földművelőt, evvel akarván véget vetni a számára kényelmetlen *limes* vonalának. Több nagy pusztító hadjáratot is indít e célból; 441-ben indult meg ezek közül az első. Úgy látszik, hogy Sirmium ekkor esett el,[135] a szomszéd Singidunum-mal együtt.[136] Erre vall Priskos elbeszélése is: 448-ban, az ő követsége idején már az elmult időkből vonszolják elő a Sirmium ostromakor elkallódott aranyedények dolgát és azt a Constantiust, aki ezeket elkótya-vetyélte, még Bleda életében (+445) feszítik meg a hunnok.[137] Ekkor kellett tehát a Justinianus XI. novellájá-

[133] Unterg. VI., 175. l.

[134] Demetrius passiói: Migne Gr. 116., 1159 skk. Ezt kipótolta Tafrali, Revue archéol. 4. série XIII. (1909), 99. és köv. l. Ugyanitt kitűnik, hogy a thessalonicai Demetrius-templom tényleg az ötödik századból való. — E. Lucius, Die Anfänge d. Heiligenkultes 227. l. felismerte e valóban régi és históriailag értékes legenda történeti magját: azt, hogy Leontius Sirmiumból viszi Thessalonicába D. ereklyéit és nem fordítva. Ugyanígy J. Zeiller, Les orig. chrét. dans les prov. Danub. 81. és köv. ll. Azonban a szóbanforgó Leontius nem lehet azonos a 412—413-ban hivataloskodott ilynevű ppo-val, mert akkor Sirmium még a Nyugathoz tartozott. Van egy másik Leontius, aki 434 és 435-ben *praefectus urbi* Cpolisban — inkább ez lehetett a kérdéses ppo Illyrici.

[135] Elég gyakran 448-ra tették Sirmium elestét, p. o. újabban: Zeiller i. m. 146. l.; Bury i. m. I., 276. l., 1 jegyz. Helyesen 441-re teszi, viszont már Pray, Annal. vet. Hunnorum ete (1761), 110. l.

[136] Mommsen, Chron. min. I. 80 = Marc. Chron. a. 441., 3.

[137] Sőt halála még előbb történt, mert a második Constantius már 444 előtt Attilánál van. Következik ez Priskosból (FHG. IV., 93—4. l. = Exc. I. de Boor, 146. l.). T. i. ez a második C. követségben járván Cpolisban, Theodosius feleségül ígéri neki Saturninus lányát még apja életében; Saturninus pedig 444-ben halt meg (Chron. min. II., 81., 444., 4.)

ban említett Apennius praef. praetorionak Thessalonicába menekülnie.[138]

Sirmium elestével a pannóniai tartományok közigazgatási és katonai szervezetének elpusztulása befejeződött. Igaz, hogy a hatodik században még magáénak számítja a keleti császár Pannónia részeit és az itáliai gótokkal, gepidákkal és avarokkal perel Sirmium birtokáért. És igaz, hogy a polgári lakosság is itt vegetál még sokáig: az ókornak csak akkor van itt vége, amikor a ravasz és nagyeszű Baján dönti végérvényesen romba Demetrius városát. Mégis, ez új küzdelmekben már nem a régiért s nem a régiek utódai küzdöttek.

*

Nagyon csalódhatott e kis dolgozat olvasásakor, aki bőven folyó, jól gördülő elbeszélést várt itt; fáradságosan követhető részlet-munkát kapott helyette. Szolgáljon mentségül az a tény, hogy roppant kevés adat áll rendelkezésünkre és közismert, általános históriai tények beszövésével csak elhomályosíthattuk volna a gondolatmenetet. *A. A.*

[138] Így a 439-ben említett Thalassius és a 444-ben szereplő Theodorus közé iktatandó a keleti Illyricum kormányzóinak sorában.

A NIKÁPOLYI HADJÁRAT 1396-BAN.

(Első közlemény.)

I. Előzmények.

Attól a perctől kezdve, midőn I. Bajazid török szultán (1393 nyarán) Tirnovót, Bulgária fővárosát, elfoglalta s ezáltal Bulgáriát hatalmába kerítette, mindenki tudhatta, hogy a török uralkodó Magyarországra fölötte veszélyes ellenséggé fog válni. A magyar vezérférfiaknak azzal kellett számolniok, hogy Bulgárián keresztül Magyarországba is visz az út és hogy a két ellenséges tábor előbb-utóbb egymással össze fog ütközni. Az események igazolták is ezt.

Zsigmond magyar király és tanácsadói felismerték ugyan a Bulgária elfoglalása által Magyarországra származó veszélyt, de abban a téves hitben éltek, hogy erélyes fenyegetésekkel és hatalmas ellenálló képességükre való célzásokkal, talán imponálni lehetne Bajazidnak. Megkísérelték tehát a tárgyalásokat. Zsigmond már 1393 végén, vagy 1394 elején, követséget menesztett a szultánhoz azzal a felszólítással: adja vissza az erőszakosan elfoglalt bolgár területet, mert különben kényszerítve volna, az egész kereszténységgel egyesülve, fegyveres kézzel visszahódítani azt. A szultán a magyar követeket látszólag jóindulattal fogadta ugyan, de érdemleges választ csak néhány nap mulva ígért. Megvendégelte őket, amint ez bármely császári követségnek járt; a halasztást pedig arra akarta felhasználni, hogy bolgárországi hódításait, néhány ottani vár elfoglalásával, még jobban biztosítsa magának. A kiszabott idő lejártával magához hivatta a követséget és a következő választ adta: „Azt kérdezitek, hogy milyen jogcímen foglaltam el Bulgáriát? Nos, erre hadseregemnek itt ebben a teremben látható győzelmi jelvényei válaszolnak. Ha császárotok azt hiszi, hogy neki Bulgáriára alaposabb jogcíme van, álljon elő és bizonyítsa be azt. Reménylem, hogy mellettem olyan tényezők fognak szólani, amelyek majd teljesen meggyőzik őt az én jogomról.“ Természetes, hogy ez a büszke és kihívó beszéd nem tévesztette el hatását.

Egyelőre ugyan nem került kenyértörésre a dolog, csak

sokáig váratott magára. Bajazid nem volt az az ember, akit Zsigmond fenyegetései visszariaszthattak volna céljának elérésétől; nemsokára megadta az érdemleges választ, amennyiben 1394 őszén Havasalföldre tört, Kis-Nikápolyt[1] elfoglalta és az akkori oláh fejedelmet vagy — ha úgy tetszik — a havasalföldi vajdát, Mircsát, országából kiűzte.

A vajda Zsigmondhoz fordult segítségért; tudta, hogy kérésének foganatja lesz. Lett is. A magyar király is tudta, hogy Oláhország Magyarországnak egyik kapuja és hogy a szultán Mircsát verte ugyan meg, de azt az ütést tulajdonképen Zsigmondnak szánta. Zsigmond ennek folytán meg is ígérte a segítséget, de nem adhatta azonnal meg. Ugyanis

[1] Kis-Nikápoly fekvéséről már sokan vitatkoztak. Még ma sincsen teljesen tisztázva. *Hammer-Purgstall* (Geschichte des osmanischen Reiches) szerint a mai Nigeboli annyi mint Kis-Nikápoly (Nikopolis); a Tirnovo közelében levő Nikopoli pedig Nagy-Nikápoly. Tagadja tehát, hogy a Duna balpartján ilyen nevű helység lett volna. *Aschbach* (Geschichte Kaiser Sigmunds I. k. 109. l.) sincs tisztában a dologgal. *Szamota* (Régi utazások Magyarországon és a Balkán-félszigeten, 437. l.) mondja: „A magyar és a külföldi történetírók a legújabb időkig azt hitték, hogy a szerencsétlen nikápolyi ütközet (1396) a Duna melletti Nikápolynál ment végbe, azonban a Daszkalos által közzétett szerb krónikában azt olvassuk, hogy a Rozita melletti Nikápolynál; ez tehát kétségtelenül a Trnovotól északra lévő *Nikup* falu." A millennium alkalmával megjelent „A magyar nemzet története" a III. kötet 430. lapján ezt mondja: „Nikápoly a Duna jobbpartján, a Vid-folyó torkolatától 12 kilométerrel lejebb feküdt; *a balparton, a Dunától 45 kilométerre dél felé a Trajan által alapított, akkor már rombadőlt Kis-Nikápoly (Nikopolis ad Istrum vagy ad Haemum), ma Nikup, terült el a Rusica és Jantra torkolatánál.*"

Ezek az állítások tarthatatlanok. Ha Kis-Nikápoly, amint a Mil. Tört. határozottan állítja, a mai Nikuppal azonos, akkor nem is lehetett a Duna mellett és Bulgáriához tartozott, hol még most is a ruscuki kerületben fekszik. De Zsigmond király 1401 febr. 17-én világosan kimondja: „minus castrum Nikopolis nuncupatum in dictis partibus transalpinis situatum." (Sopronm. okltr. I. k. 545. l.), amiből következik, hogy *a Duna balpartján, Oláhországban feküdt. Bonfini* († 1503) mondja: „ad Majorem Nikopolim castra movit; ab una Istri ripa major, ab alter Minor Nikopolis est sita" vagyis: A Duna egyik partján fekszik Nagy-Nikápoly, a másikon Kis-Nikápoly. Baksics Péter kallipoli püspök, ki 1640-ben Bulgáriában utazott (*Szamota* i. m. 266. l.) mondja: „Nikápoly vára a Duna partján emelkedő hegyen áll; hatalmas ágyúk és tornyok védik; a Duna túlsó partján is áll egy *őrtorony, ez ma Oláhországban van*, azonban mintegy 6 mérföldnyi területtel együtt a töröké." Ha már most mindezt egybefoglaljuk, akkor, különösen az utóbbi adat alapján, arra az eredményre jutunk, hogy Kis-Nikápoly nem más, mint a mostani Oláhország Teleorman nevű járásában, az Olt és a Duna összetorkolásánál, Nikopollal szemben levő *Turnu-Magurelle* nevű nagyobb helység.

István moldvaországi vajda már elég jelét adta annak, hogy meg nem bízható, ingadozó ember; utóbbi időben fel is lázadt a magyar fennhatóság ellen. Ennek megtorlása nélkül nem is lehetett Mircsa visszahelyezésére irányuló hadjáratba bocsátkozni. Vagyis előbb a moldvai hadjáratnak kellett elkövetkeznie.

Zsigmond király a moldvai hadjáratot még 1394 második felében készítette elő. Már szeptember 4-én ott találjuk őt a Nyárád-folyó mellett felütött hadiszállásban;[2] innen Szeged—Temesvár vidékére vonult, honnan megint Erdélybe tért vissza s december 26-án már Tordán van. Ekkor történt az erdélyi csapatok mozgósítása. A tordamegyei Keresztúron írja Szécsényi Ferenc erdélyi vajdának, hogy Kolozsvár polgárainak, vendégnépeinek szabadalmait tanulmányozta s azt találja, hogy ők az itt most hadba vonuló csapatokhoz nem kötelesek csatlakozni; meghagyja tehát a vajdának, hogy őket erre ne kényszerítse.[3]

A forrásokból kitűnik, hogy a hadbavonultak javarésze a székelyekből került ki. A haditerv szerint Kanizsai István, a székelyek főispánja, kezdte meg a hadjáratot, hogy a később utánavonuló királynak és seregének biztosítsa az utat. Feladatának meg is felelt, mert akkori szokás szerint a moldvai vidéket felperzselte, lakosait megölte s mindenütt fosztogatott. Csak ezután indult el Zsigmond serege, melynek vezérei között Csáki Miklós temesi és bihari főispán és Kanizsai János esztergomi érsek is voltak. Moldvaországban földjén egyesült Kanizsai István a király seregével, mire az egész hadsereg, a havason átkelve s a térszín roppant nehézségeit leküzdve, a vajda fővárosába, Szucsavába, vonult be. A vajda meghódolt és hűséget esküdött.[4]

A fényes siker után eljött az ideje annak is, hogy a magyarok Mircsa segítségére siessenek. Zsigmond 1395 április 6-án levelet írt Bethlen Gergely nevű udvari vitézének, amelyben tudatja, hogy a Tomaj-nemzetségbeli Losonczi István volt macsói bánt, az Ákos-nemzetségbeli Bebek Ferencet, és egynéhány más bárót, minden népeikkel együtt, Havasalföldre előreküldötte. Felhívja tehát, hogy haladéktalanul induljon az ott egyesített sereghez, szemlélje meg, ellenőrizze minden tekintetben és ügyeljen különösen arra, hogy a zsoldos csapatok a zsoldjuknak megfelelő feladatnak eleget is

[2] *Urkundenbuch für die Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen:* III. k. 108. l.
[3] U. o. III. k. 110. l.
[4] *Fejér:* Codex diplom. X. k. 274. l. *Sopronmegyei okltr.* I. k. 344. l.

tegyenek. Minden hónapban vizsgálja meg a királyi csapatokat, vajjon azok a tisztek, akik a lándzsásszakaszok létszáma szerint a királyi kincstártól a nekik járó pénzt felveszik, minden lándzsásszakasz mellé két jól felszerelt íjászt vagy puzdrást tartsanak. De ez meg is történjék ám! Azok pedig, akik szakaszaik megvizsgálása alatt csatlósaikat, vagy egyéb erre nem alkalmas embereiket, csak a látszat kedvéért mutatják be mint íjászokat, azzal büntesse meg, hogy ezeket a valóságnak meg nem felelően, az íjászokhoz csak színleg beosztott elemeket el ne ismreje s az íjászok jogaiban és zsoldjában ne részesítse.[5]

Az országbíró május 15-én tanusítja, hogy Bátmonostori László, a török hadjáratban való részvétele céljából, a királyi hadsereghez utazott, miért is ennek peres ügyét, mely 1395 április 18-ra volt kitűzve, a jövő év október 6-ra halasztja el.[6] Június 21-én Zsigmond már Brassó közelében táborozott. Az elsők között, akik vele hadbavonultak, volt a két Kanizsai testvér: János érsek és István; az utóbbi nemcsak saját csapatait, hanem az akkor külföldön tartózkodó testvérének, Miklósnak, fegyvereseit is magával hozta. Résztvettek ezeken kívül még: Garai Miklós dalmát-horvát bán, Perényi Péter, a már említett Csáki Miklós, Maróti János, Blagaji Miklós és István. A hadjárat célja az volt, hogy a törököket az általuk nem rég elfoglalt Kis-Nikápoly várából kikergessék és a várat magyar uralom alá hajtsák. A török helyőrség keményen tartotta magát; de elvégre az ostromlóknak mégis sikerült Kis-Nikápolyt bevenniük. A reá vonatkozó részleteket nem ismerjük; legfeljebb azt, hogy Kanizsai István és Maróti János megsebesültek, Losonczi István pedig elesett.[7]

A hazatérés alatt Zsigmond keserű tapasztalásokat szerzett. Mircsa oláh vajda ugyanis a havasok barlangjaiból és sűrű erdőségeiből mérgezett fegyverekkel támadta meg a magyar sereget és annyira megszorította, hogy az csak megtizedelve tudott elmenekülni. Zsigmond is csak Perényi Péter és Garai Miklós különös vitézségének köszönhette menekülését. Perényi ebben a harcban jobb karján súlyosan megsebesült.[8]

[5] *Urkundenbuch:* III. k. 149. l. Tudomásom szerint Bethlen Gergely az *első magyar királyi hadseregfelügyelő.*

[6] *Zichy-okltr.:* IV. k. 596. és 612. l.

[7] *Fejér:* XI. k. 90. l. *Hazai okmánytár:* VII. k. 438. l. *Sopronvárm. oklt.:* I. k. 545. l.

[8] *Magyar-szerb összeköttetések oklevéltára:* 41. l. Jónevű régi írók ezt még azzal toldják meg, hogy a hadjáratban D'Artois Fülöp, Eu grófja s francia connétable vezetése alatt 600 francia

Mária királynőnek 1395 május 17-én bekövetkezett halála nemcsak a magyar belügyekre, hanem a háború folytatására is, nagy befolyással volt. Zsigmond állása ingadozni kezdett és egyelőre az volt reánézve a legfontosabb, hogy Mircsa, a kisnikápolyi győzelem után, trónját megint elfoglalhassa. Minthogy a törökök egyelőre veszteg maradtak, nem is tartotta annyira szükségesnek, hogy győzelmét még jobban kiaknázza.

Ha Zsigmond abban a reményben ringatódzott, hogy a töröktől hosszabb ideig nincs mit tartania, akkor bizony nagyon csalódott. Igaz ugyan, hogy az oláh vidéken csend volt, de annál jobban folyt a harc a magyar délvidéken. A törökök, rendes cinkostársaikkal együtt, már augusztus vége felé, Temes és Krassó megye határain garázdálkodtak. Gyilkoltak, gyujtogattak és sok ottani lakót fogságba hurcoltak. Egészen Csákig nyomultak elő, de itt utólérte őket a jól megérdemelt büntetés. Csáki Miklós, Temes és Bihar vármegye főispánja, saját és egyéb úri és királyi csapatok élén, megtámadta őket Csáknál és sikerült éjjeli rajtaütésben teljes diadalt aratott. A magyarok sok törököt megöltek, sokat fogságba ejtettek, sőt török zászlók is kerültek birtokukba. Ezeket a zászlókat a király elé vitték.[9]

Most egyelőre némi csend állott be, amit Zsigmond arra akart volna felhasználni, hogy végre-valahára saját családi viszonyait is rendbehozza. Helyzete, 1395 végén, nem mutatkozott nagyon rózsásnak. De Armannis Pál mantuai követ is azt írja urának november 27-én, hogy Zsigmond helyzete bizonytalan; nem a maga ura, hanem a főurak akaratától függ, annyival is inkább, mert az ország többsége a néhai (nápolyi) Károly király fiát, Lászlót, óhajtaná. Hozzájárult

lovag támogatta Zsigmondot és hogy ezeknek köszönhette volna megszabadulását. *Fessler-Klein* (II. k. 263. l.) mondja, hogy a 600 francia 1395 pünkösdje után csatlakozott Zsigmond csapataihoz és hivatkozik a *Pertz:* „Scriptores rer. German." IX. kötetében található melki krónikára. *Aschbach* (i. m. I. k. 96. l.) ugyanezt mondja s a melki krónikán kívül még a következő forrásra hivatkozik: „Memoires de Mad. de Lussan" p. 5. vagy inkább a „Histoire du regne de Charles VI." par Baudot de Juilly, Paris 1753, régi tudósítások szerint. A melki krónika adata azonban csak a franciáknak 1396-ban történt felvonulására vonatkozik, amikor ugyanis D'Artois Fülöp pünkösd táján Bécsbe érkezett. Lussan Margit szülőit biztosan nem ismerjük; született 1682-ben Párizsban s ugyanott halt meg 1758-ban. Több emlékiratszerű munkát írt, amelyeknek azonban nagyobb kútfőértékük nincs. Érthetetlen, hogy Engel és Aschbach mégis figyelembe veszik; úgy látszik, hogy kiléteivel nem igen törődtek.

[9] *Temesvármegyei oklt.* 264. l.

ehhez az is, hogy Zsigmond új házasságra gondolt. Armannis december 10-én jelenti urának, hogy hiteles híreket kapott a Zsigmond királynak tett különböző házassági ajánlatokról. Többek között tervben volt László nővérével (a későbbi II. Johanna nápolyi királynővel) való házassága is, amely terv azonban a László-ellenes magyar főurak részéről heves ellenzésre talált. A király udvara annyira szegény, hogy nem is érdemli meg az udvar nevet. Csak azok végezhetnek valamit az udvarnál, akik a királynak pénzt kölcsönöznek, különösen pedig olasz kalmárok. A kölcsön visszafizetése azonban már nehezebben megy.

A török dolgokról is tudott a mantuai követ. November 28-án jelenti, hogy Zsigmond levelet kapott Bajazid szultántól. A szultán tiltakozik ebben a levélben Zsigmond állítása ellen, mintha ő (a szultán) megfutott volna előle; értesíti, hogy *1396 márciusában, bárhol is, fel fogja őt keresni.*[10]

Zsigmond azonban mindamellett folytatta családi politikáját. Bátyja, Vencel cseh király, tehetetlensége s gyenge jelleme következtében, nem tudta magát trónján megszilárdítani. Éppen ebben az időben viszályban volt országnagyjaival és így Zsigmond elérkezettnek látta az időt, hogy közvetítés címén, a zavarosban halászhasson és Vencel örökségét valahogyan megkaparíthassa. November 28-án jelenti Armannis, hogy Zsigmond király, öccsével János őrgróffal, az osztrák hercegekkel és Vencel római királlyal fog találkozni. December 10-én már azt jelenti, hogy a törökök ismét betörtek. Az ellenük való készülődések folynak ugyan, de Zsigmond — mint orvosától hallotta — Csehországba készül a fejedelmi találkozásra s ott fog a további teendőkről határozni. Azt is jelenti, hogy Zsigmond vadászat ürügyével, a legnagyobb titokban, éjnek idején távozott el Budáról és Pozsony felé vette útját, ahonnan Csehországba szándékozik menni. Távolléte alkalmasint hosszúra fog nyúlni. Végül szól még Zsigmondnak a pápához küldött követségéről is, amely kedvező eredménnyel tért vissza.[11]

Tudjuk, hogy Zsigmond 1395 november 30-án még Budán, december 17-én azonban már Esztergomban volt, ahonnan egyenesen Csehországnak vette útját. Hogy mi volt a pápánál járt követség célja, azt majd alább fogjuk megmondani.

[10] *Óvári:* Oklevélmásolatok: I. k. 130. 131. sz.
[11] U. o. I. k. 60. l.

II. A résztvevők.

Lehetetlen a nikápolyi csatában elhullott névtelen hősök emlékét megörökítenünk. Törekedjünk azonban arra, hogy legalább is azokat a szereplőket soroljuk fel, akiknek közreműködéséről tudunk valamit. Ne érjük be csupán nevük említésével, hanem igyekezzünk származásukat, személyi viszonyaikat s a hadjárat előtti multjukat is ismertetni s, ha el nem estek, szóljunk arról is, hogy emlékük tovább élt-e egyenes utódaikban?

Ezt a célt szolgálva, soroljuk fel a csatában küzdött vitézeket, nemzetek szerint.

a) *Magyarok:*

1. *Zsigmond király* († 1437); szerepléséről a csata leírásában bővebben fogunk szólani.

2. *Kanizsai János* esztergomi érsek. A Sopron vármegyében törzsökös Osl-nemzetség sarja. 1367-ben tűnik fel; 1376-ban egri, 1377-ben esztergomi prépost; 1384-ben egri püspök; 1387 óta esztergomi érsek. 1395-től kezdve Magyarország prímása. Meghalt 1418 május 30.

3. *Kanizsai István,* az előbbinek testvére, 1371-ben tűnik fel. 1390-ben még csak királyi apród, de 1392-től 1393-ig már a székelyek főispánja. 1395 február 18-án megint az, és egyúttal királyi ajtónállómester is. 1395 szeptember havában királyi udvarmester és Somogy vármegye főispánja; 1398-tól 1401-ig újra ajtónállómester; 1418-ban Sopron vármegye főispánja, mely minőségében 1427-ig ismerjük. 1427 és 1429 között halt meg. Nagyérdemű ember volt. Résztvett 1392 júliusában a szerbek ellen indított hadjáratban, hol Chestyn és Borych nevű várak ostromlásánál különösen kitűnt. A moldvai hadjáratban (1394) szerzett érdemeiről már szólottunk.[12]

4. *Perényi Péter,* Simon fia, egy Abauj vármegyében törzsökös család ivadéka. 1386-ban és 1388-ban diósgyőri várnagy; 1397-ben macsói bán. 1398-ban a székelyek főispánja és ez év júliusában Ung vármegye főispánja is. 1404-ben Erdélyben hadakozik a lázadó Debrői István ellen. 1415-től 1423-ig országbíró s mint ilyen halt meg 1423-ban. Több fia volt. Nagyérdemű katona. Résztvett a szerbek elleni hadjáratban és amidőn a király Galambóc várát akarta volna visszafoglalni, súlyos fejsebet kapott. A törökök és az oláhok elleni harcairól alább lesz szó.

[12] A két Kanizsai tetteiről Zsigmond király ír bővebben a részükre 1401 február 17-én kiállított nagy oklevélben. (*Sopron-várm. oklt.* I. k. 542—548. l.).

5. *Maróti János,* a Gutkelet-nemzetség sarja. 1387-ben a lázadó Horvátiak ellen küzdött; 1391-ben pedig a Szerémségben a törökök ellen. 1397-ben macsói bán; 1403-ban, a lázadó Debrői István ellen harcolva, súlyosan megsebesült. Még 1435-ben is élt. Ága unokáiban kihalt.

6. *Maróti Dénes.* Az előbbi atyai nagybátyjának, Miklósnak, fia. Nem tudjuk, hogy közhivatalt viselt volna. Midőn a király, 1397 március 2-án, különös figyelemmel a bolgár háborúban szerzett érdemeire, Maróti Jánosnak a Baranya vármegyében lévő Valpó és Nádas birtokokat adományozza, megemlíti, hogy ebben a harcban János unokatestvére, Miklós fia Dénes, életét vesztette. Bővebben szól róla 1403-ban, amidőn azt mondja, hogy Nikápolynál nemcsak Maróti János számos házitisztje esett el, hanem — ami sokkal nagyobb fájdalmat okozott — derék rokonát Dénest is kegyetlenül megölték a törökök.[13]

7. *Bethlenfalvi Thurzó György.* A hírneves Szepesvármegyei család egyenes őse és névadója, akinek 1396 előtti sorsáról azonban mitsem tudunk. Később állandóan Lőcsén lakott s országgyűlési követ lett. Nagykereskedői működésén kívül, a közügyekben is résztvett. Halálának évét pontosan nem tudjuk, de 1460-ban már nem élt.

8. *Bethlenfalvi Márton.* Előbbinek nemzetségbeli rokona. Először 1396-ban tűnik fel. 1430-ban Újvár várnagya, miután 1429 december 19-én mint Szepes vármegye alispánja működött. Az előbbivel együtt ő is harcolt Nikápolynál, hol két rokonuk esett el. Ő volt az, aki Mircsa oláh vajda fiát, a hűtelen Lajkót, fogságba ejtette. Később László lengyel királynál követségben járt. Utódait nem ismerjük.[14]

9. *Stiborici Stibor* erdélyi vajda, Lengyelországból vándorolt be. 1388-ban megkapja Becskó várát; 1388-ban Pozsony vármegye főispánja; 1394-ben egyszersmind Trencsén vármegye főispánja is. 1398-tól 1412-ig erdélyi vajda. Meghalt 1414 nyarán. Hasonnevű fiával ága 1434-ben kihalt. Élete folyása eléggé ismeretes.[15]

10. *Gímesi Forgách János,* András fia, a Hontpázmán-nemzetség nyitrai ágából. 1387-ben tűnik fel. Midőn a király, 1397 április 1-én kiállított okiratában,[16] gímesi Forgách Pétert a gímesi vár birtokában megerősíti, többek között ezt mondja: „Különösen pedig arra való tekintettel, hogy unokatestvére

[13] *Magyar-szerb összeköttetések:* 39. 44. l.
[14] *Fejér:* i. m. X. 7. k. 217., 240. l.
[15] U. o. X. 2. k. 475. l.
[16] Hogy Nikápolynál is harcolt, bizonyítja az *„Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen"* III. 218. l.

(frater patruelis) Forgách János minap, midőn Bolgárország határain belül Bayzáth török császár ellen személyesen hadbaszálltunk, egyik csatában megöletett." Egynéhány fia maradt.

11. *Jolsvai Lesták* nádor, Péter fia. A Ratold-nemzetség tagja, gömörvármegyei ember. 1385-ben tűnik fel. 1387 szeptember 26-tól 1392 november 11-ig királyi ajtónállómester, emellett, 1387-től 1390-ig, királyi udvarmester és 1392 április 8-tól 1396 december 4-ig Fejér vármegye főispánja is. 1392-től 1397 április 28-ig nádor. (1397 június 13-án már Böbek Detre a nádor.) Lestáknak két fiát ismerjük.

12. *Kaplai János*, a Ratold-nemzetség tagja, Benedek fia. 1350-ben tűnik fel. 1380-ban és 1382-ben orosz (galiciai) vajda. 1385 októberében országbíró; 1388-ban és 1389-ben szörényi bán. 1392 március 10-től 1395 május 15-ig újra országbíró. Tőle származik a Lorántfi-család.

13. *Alagi Simon fia Albert*, Bereg vármegye főispánja.[17]

14. *Perényi Miklós*, az ismert abaujvármegyei család ivadéka. 1387 augusztus 22-től 1390 március 29-ig királyi pohárnokmester, 1390 szeptember 29-től 1391 május 6-ig szörényi bán.

15. *Perényi János*. 1390 március 10-től 1396 június 10-ig királyi pohárnokmester.

16. *Perényi Imre*. 1397 július 13-tól 1401 szeptember 21-ig királyi pohárnokmester.

17. *Váradjai János*. Erdélyi ember. Atyja, Járai Váradjai Péter, 1345-től 1349-ig és 1360-tól 1369-ig erdélyi alvajda. Az utóbbi évben, az oláhok ellen vívott csatában, elesett. János 1396 január 27-én, március 19-én és május 3-án erdélyi alvajda.[18]

18. *György bazini gróf*. A Hontpázmán-nemzetségbeli Szentgyörgyi-család ifjabbik, bazini, ágából. Pozsonyvármegyei ember. 1384-ben tűnik fel először. 1409-ben Pozsony vármegye főispánja. 1416-ban a hadifoglyok kiváltására alakult főúri bizottság pozsonyi tagja. 1412-ben abban az okiratban szerepel mint tanu, amelyben Zsigmond a lengyel király segítségét kéri. 1396. évi távollétét arra használták fel rokonai, hogy birtokaiban megkárosítsák.[19]

19. *Csomaközi János*. Szatmárvármegyei ember, a Kaplyon-nemzetség csomaközi ágából.[20] 1384-től 1405-ig tudunk róla. Jolsvai Lesták nádor tanusítja, Visegrádon 1396 augusz-

[17] *Századok:* 1871. évf. 649. l.

[18] Alvajdaságáról szól: *Fejér:* 2. k. 387. l. és *Anjoukori Okmánytár:* III. k. 263. l.

[19] Ez az oklevél még eddig kiadatlan. Eredetije a bősi levéltárban van.

[20] Ebből a nemzetségből ágazott ki a Károlyi-család is.

tus 26-án, hogy csomaközi György fia János részére bizonyos bírság megfizetésének határnapját azért halasztja el 1396 október 6-ra, mert János a törökök ellen indított királyi hadsereghez készül bevonulni.[21]

20. *Bátmonostori Tőttös László.* Az ország sok vidékén birtokos család ivadéka; birtokainak legnagyobb része Bodrog vármegyében feküdt. Családjának e néven második tagja s először 1384-ben tűnik fel. Résztvett 1415-ben a boszniai hadjáratban, amelyben vagy elesett, vagy fogságba jutott; bizonyos, hogy többé haza nem került. Garai Miklós dalmát-horvát bán, 1396 január 12-én, felkéri a szekszárdi konventet, hogy Tőttös László fia László érdekében, aki most vele együtt a király szolgálatában, a vad törökökkel hadakozik, bizonyos határjárást halasszon el.[22]

21. *Nagymihályi János,* a Kaplyon-nemzetségbeli Nagymihályiak tiba—vajna—tiszai ágából. Az 1370-ben elhalt György fia. Először 1347-ben tűnik fel. 1370 március 16-tól 1376 január 12-ig Ung vármegye alispánja, majd 1391 július 20-tól 1396 január 6-ig Ung vármegye főispánja. A nádor 1398 április 15-én tanusítja, hogy György fia Nagymihályi János a törökök ellen indított hadsereggel vissza nem jött, minek következtében birtokai másra szállottak. A király pedig ugyanazon év szeptember 2-án tanusítja, hogy Nagymihályi György fia János eltűnt, vagyis jobbanmondva elesett, abban a csatában, amelyet Bayzát török császár ellen minap Bolgárországban vívott. Egyenes utódai nem maradtak.[23] Figyelemreméltó, hogy azon az okiraton, amelyet Zsigmond király a bolgár Novigrád melletti hadiszállásán, 1396 augusztus 18-án állított ki a Csákiak számára, György fia János mint előadó szerepel; valószínű tehát, hogy ez Nagymihályi Jánossal azonos volt.[24]

22. *Nagymihályi István,* az előbbinek nemzetségi rokona; ízenként való leszármazása azonban nem eléggé világos. A király 1398 április 15-én tanusítja, hogy az előbbivel együtt, a törökök elleni csatában esett el, ennélfogva birtokai András nevű fiára szállottak.[25]

23. *Sárói László.* A Bars vármegyében törzsökös lévai Cseh-család ivadéka, Péter fia. 1370-ben tűnik fel. 1388-ban a királyi kancelláriában mint előadó működik. 1390 április 5-től 1392 február 8-ig Temes vármegye főispánja, 1392

[21] *Károlyi-oklt.:* I .k. 480. l.
[22] *Zichy-oklt.:* V. k. 3. l.
[23] *Sztáray-oklt.:* II .k. 7. és 12. l.
[24] *Temesvárm. oklt.:* 267. l.
[25] *Sztáray-oklt.* i. h.

augusztus 24-én Szlavónia bánja; 1393 február 9-én királyi udvarmester; 1393 április 26-tól 1394 december 29-ig királyi ajtónállómester. 1396 június 24-én, mint Temes és Liptó vármegye főispánja, a törökök ellen indított királyi hadsereg főparancsnoka, amely minőségében az említett napon a Krassó melletti hadiszálláson tartózkodott;[26] ez róla az utolsó hír. Minthogy többé nem hallunk róla, valószínű, hogy életét a nikápolyi csatában vesztette el. Fia, Péter, macsói bán és erdélyi vajda lett; őbenne élt tovább a család. Utolsó férfisarja János volt, aki 1553 szeptember 12-én halt meg.[26]

24. *Böbék Imre,* az Ákos-nemzetség ivadéka, Detre nádor fia; aurániai perjel. 1395 január 4-én mint Zsigmond király híve merült fel; később, Zsigmond ellen fellázadva, Nápolyi László pártjára állott, miért is Zsigmond 1405-ben hivatalától megfosztotta.[27]

25. *Kutnáni Tamás és fivérei.* A király 1408 augusztus 22-én kijelenti, hogy Tompa fiai: *Tamás* udvari tiszt, *Péter, Rach* és *Gergely,* kora ifjúságuktól fogva, hű szolgálatot tettek neki és az országnak. Különösen akkor, midőn Szerbiában (így!) *Nikopolis* mellett, aztán Csehországban és Boszniában, utóljára pedig Ripach és Sokol várak előtt, a bosnyákok és a törökök ellen harcoltak. Érdemeik elismeréséül nekik adományozta a Zagvozdában Drežnik mellett levő Sichan nevű két birtokot. Az adománylevelet a zágrábi káptalan 1408 szeptember 4-én írta át. Tamás mint Kutnáni nemes szerepel mindkét helyen.[28]

26. *Garai Miklós,* a Dorozma-nemzetség sarja, családjának e néven második tagja; az 1386-ban elhalt I. Miklós nádor fia. 1386-ban tűnik fel először. 1387 szeptember 26-tól 1390 március 29-ig macsói bán; 1394 december 29-től 1401 október 2-ig dalmát-horvát bán. 1402 november 16. óta nádor.[29] De ugyanezen év végén meghalt. Mindkét felesége uralkodó családból származott. Az első I. Lázár szerb fejedelem leánya (1389 előtt); a második Cilly-i Hermann uralkodó grófnak Anna nevű leánya volt, akivel legelőször 1408 július 12-én találkozunk. Ága unokájával, Jóbbal, kihalt. Érdemeiről alább lesz szó.[30]

27. *Garai János,* az előbbinek fivére, szintén 1386-ban

[26] V. ö. „A lévai Cseh-ek című dolgozatommal. *Századok:* 1901. évf. 332—342. l.

[27] *Hazai Okmt.:* III. k. 253. és VII. k. 440—443. l.

[28] *Alsószlavóniai okmt.:* 319—320. l.

[29] *Bártfa város levéltára:* 260. sz.

[30] Rendkívüli éredemeiről szól különösen *Fejér:* i. m. XI. k. 82—96. l. és *Hazai okmt.:* VII. k. 432—445. l., valamint *Teleki:* Hunyadiak kora, X. k. 452. l. stb.

tűnik fel először. 1395 márciusában, fivérével Miklóssal együttesen, dalmát-horvát bánnak címezi ugyan magát,[31] de erről egyéb források nem tudnak. 1402. és 1403-ban Temes vármegye főispánja. 1411 után ozorai bán és Pozsega vármegye főispánja, mely utóbbi méltóságot még 1417-ben is viseli. Meghalt 1429 végén. Fia, István, 1430-ban már nem élt; vele kihalt a családnak ez az ága. János felesége, Hedvig, az 1426-ban elhalt mazoviai herceg, IV. Ziemovit, leánya volt. Érdemeit ugyanazok a források méltatják, amelyek Miklóséiről is szólanak.[32]

28. *Somkereki Antal.* Erdélyi ember; a Becse-Gergely-nemzetség sarja, Miklós (1360—1392) fia. 1391-ben tűnik fel először és 1429-ig szerepel. A király 1402-ben kijelenti, hogy Somkereki Antal ott volt, amikor hadserege, Nikápoly alatt, az álnok törökökkel szerencsétlenül megütközött és hogy akkori szolgálatai jutalmául adta a Beszterce-Naszód vármegyében lévő Harina, Bilak és Netz nevű birtokokat. Szolgálatot tett neki akkor is, amidőn a király fogsága alatt Knin várát a boszniaiak ellen megvédelmezte.[33] Utódai a somkereki Erdélyi nevet vették fel.

29. *Marcali Miklós,* a Péc-nemzetség ivadéka. Atyja, István, legelőször 1338 május 19-én szerepel „Marcali" néven. Miklós 1395 november 5-én, 1396 augusztus 13-án, 1399 november 20-án, 1400 július 14-én és 1402 március 29-én Temes vármegye főispánja. Ezen időközben (1399) Bihar, (1400) Békés és Zaránd vármegye főispánja is, 1405-től 1408-ig pedig erdélyi vajda. 1412-ben, a velenceiek ellen indított hadjárat egyik ütközetében, esett el. Ága, János nevű fiával, kihalt. Már említettük, hogy 1395 második felében Temes és Krassó vidékét a törökök ellen védelmezte; később még látni fogjuk, hogy ugyanezt tette 1396 közepén is. A király 1396 augusztus 13-án, ezen csatákban kifejtett működése elismeréséül, neki és fivéreinek a Somogy vármegyében lévő Fejérkő nevű várat adományozta.[34]

30. *Marcali Dénes,* az előbbinek fivére, 1395-ben tűnik fel; meghalt 1425-ben. 1399 május 20-án visegrádi várnagy;

[31] *Fejér:* X. 2. k. 743. l.

[32] Arra az időpontra, amelyben a két Garai hadbavonult, a következő adat vet némi világosságot: János 1396 május 23-án Szepesi János zágrábi püspök és Krbaviai Batkó kíséretében Jádrába (Zára) érkezett; május 30-án már Nonában volt, hol a jadraiak és a Pago-szigetbeliek közötti viszályok ügyében vizsgálatot tartott. Június 25-én Pagoba utazott. Ugyanakkor Miklós is Nonán volt.

[33] *Teleki-oklt.:* I. k. 288., 293., 299. l.

[34] *Temesvárm. oklt.:* 264—266. l.

1402-től 1404-ig a székelyek főispánja; 1419-től 1421-ig Szlavónia bánja. Családjának ez az ága László nevű unokájával (1455—1484) kihalt. Miklóssal együtt ő is harcolt 1395-ben és 1396-ban a törökök ellen.

31. *Csályai László*, temesvármegyei ember, Péter fia. A király 1397 május 6-án (Budán) elmondja, hogy Csályai László a mult évben, a többi alattvalók módjára, a király szemeláttára harcolt Bolgárország területén Bayzáth török császár ellen és hazatérése közben, oláh földön, sok viszontagsággal küzdött. Míg ő a harctéren volt, addig egyik ellenfele arra használta fel az alkalmat, hogy Csálya, Udvari, Tófáya és Gergerforra, temes- (később arad-) vármegyei birtokokért folyó pörét az ő kárára aknázza ki, miért is a király elrendelte, hogy az aradi káptalan az ügyet László javára intézze el.[35]

32. *Csáki Miklós.* Az okiratokban mint Mácsai, Zsidói és Peleskei is előfordul. 1394 augusztus 10-én István fia, Zsidói Miklós, mint Temesvár várnagya fordul elő. 1395 februárius 14-től 1396 június 10-ig, azután pedig 1397 januárius 31-től 1402 március 29-ig, Temes vármegye főispánja. 1395-ben, 1396-ban és 1399-ben Bihar vármegye, 1400-ban Békés és Zaránd vármegye főispánja; 1402-ben erdélyi vajda. Meghalt 1426-ban. Ága fiaival kihalt. Már előbb hangoztattuk, hogy a moldvai hadjáratban is résztvett; most még csak annyit említünk meg, hogy a törökök elleni küzdelmet 1396-ban is folytatta és később még Morvaország őrgrófja ellen is harcolt.

33. *Csáki György.* Az előbbinek fivére, akivel egyszerre tűnik fel, anélkül, hogy közhivatalt viselt volna. 1399 május 20-tól 1401 januárius 17-ig azonban visegrádi várnagy, 1405-ben pedig a székelyek főispánja. A király 1401 februárius 17-én elmondja, hogy Csáki György — fivérével, Miklóssal együtt — nemcsak a törökök és egyéb eretnekek támadása ellen védelmezte a határvidéket, hanem Morvaországban is harcolt Prokop őrgróf és egyéb lázadók ellen, miért is őket — minden örökösükkel együtt — Daróc, Pordány, Urhida, Tárnok, Révkanizsa, Csák és Csősze (később Csebza) birtokokban megerősíti.[36]

34. *Rozgonyi Simon.* Az Abauj vármegyében törzsökös hírneves család ivadéka, Miklós fia. Először 1366-ban tűnik fel, 1409 óta országbíró; meghalt mint ilyen 1414 elején. István nevű fia folytatta ágát, mely a XV. század végén kihalt. 1396. évi szerepléséről egyik írónk[37] rosszakaratúan ezt

[35] *Temesvárm. oklt.:* 271. l.
[36] U. o. 310—311. l.
[37] *Budai Ferenc* Lexikonja: III. k. 189. l.

mondja: „Ott volt a nagynikápolyi szerencsétlen hadban is 1396 szeptemberében és hogy életét minden szükség és haszontétel nélkül el ne vesztegesse, jobbnak ítélte az ellenségnek hátat fordítani.“ Erről a király azonban mitse szól.[38]

35. *Rozgonyi Osvát,* előbbinek unokaöccse, az 1364-től 1400-ig élt László fia. Élete pályáját nem ismerjük.

36. *Rozgonyi Lőrinc,* az előbbinek fivére, kinek élete folyásáról szintén nem tudunk semmit.

37. *Rozgonyi János.* Ez is fivére az előbbinek, korábbi történetét azonban nem ismerjük.

38. *Bulcsui Mátyás.* Beregvármegyei ember,[39] Bekő fia László fia. 1394-ben tűnik fel, amidőn Kisvárdai Zsigmondnak egyik birtokán garázdálkodott, amiből hosszadalmas pör támadt. A király 1396 május 27-én kijelenti, hogy 1396 október 26-ra halasztja Kisvárdai Zsigmondnak Bulcsui Mátyás elleni peres ügyét, mert az utóbbi — amint ezt Daróci István nevű képviselője mondja — hadbavonult a törökök ellen.

39. *Bulcsui György,* az előbbinek nemzetségi rokona. Ugyanazt mondja róla a király, amit Mátyásról mondott.[40]

40. *„d'Esten Lemhalle Henrik.“*[41] Froissart a csata leírásában ezt mondja: „Amint igy a franciák már szállásaikon kívül voltak és nagy gyorsasággal arra a területre siettek, amelyen kisebb csatarendet akartak felállítani: jött a magyar király marsallja, egy igen tapasztalt és derék lovag, kinek messire (= úr) Henry d'Esten Lemhalle volt a neve és egy nagyon jójárású csatalovon ült. Kezében címert ábrázoló rövid zászlót tartott. Ez a címer pedig egy fekete horgonyszerű keresztet volt („ses armes, qui etoient d'argent a une noire croix ancrée“).

Mindenekelőtt megjegyzem, hogy a középkori latinság *marescalcusa* eleinte lovászt jelentett; a francia „maréchal“ pedig eredetileg csak *lovászmester.* Később, mikor a lovászmesterek csapatok élén szálltak hadba és a polgári életben is fontos állásokat foglaltak el: ez a cím, mind a katonai, mind a polgári méltóságok között, fölötte magas fokozatot kezdett jelenteni. Zsigmond lovászmestere, 1395 május 4-től 1396 június 10-ig, Kórógyi István fia János; utána 1397 július 13-tól 1401 február 17-ig Böbék János királyi allovászmester. Hogy ki volt 1396-ban a királyné lovászmestere, azt nem tud-

[38] *Fejér:* i. m. X. 2. k. 342. l.
[39] Bulcsu mai neve Búcsú.
[40] *Zichy-oklt.:* IV. k. 593—594. l. és V. k. 22. l.
[41] Minthogy biztosra vehető, hogy Froissart ezt a nevet nemcsak elferdítette, hanem el is franciásította: az „*s*“ betűt nem kell kiejteni.

juk, mert Zsigmond akkor özvegyember volt és ez az állás kétségkívül nem is volt betöltve. Ki volt hát a kérdéses Henrik? Ha fontolóra vesszük, hogy az elmúlt századokban nemcsak a pápai kancellária s a franciák, hanem a német, magyar és egyéb források is, hihetetlen dolgokat műveltek az idegen tulajdonnevek eltorzításában,[42] akkor rögtön láthatjuk, hogy itt is ilyen ferdítéssel van dolgunk. Megkockáztatom tehát a következő magyarázatot, de előre is kérem annak a szerencsésebb utódomnak az elnézését, aki kedvezőbb viszonyok között, teljesen kielégítő felvilágosítást tud majd adni.

Tudjuk, hogy a palesztinai Bethlehem (a bibliában: Bész-Luhem = Luhem háza) legrégibb okirataink mint keresztnév, 1311 óta pedig Szepes vármegyében, „villa Bethleem" néven, mint helységnév szerepel. Az utóbbi nem más, mint a mai Betlenfalva, a betlenfalvai Thurzó-család ősi fészke. Csakhogy nem szabad elfelednünk, hogy legrégebbi okirataink ezt a nevet mindig Bethle(h)*em* alakjában írták és hogy idők folyamán a Bethle(h)em-ből, könnyebb kiejtés céljából, Betl*em* és Bet(h)len lett. A Bethlenfalván törzsökös családok, amelyek kezdetben csak a közös Betlemfalvi nevet használták, tekintet nélkül arra, vajjon közös törzsből származtak-e vagy nem, idővel kétségkívül csak saját águknak szabatosabb megjelölése végett vettek fel külön mellék-, vagy vezetéknevet. Így találjuk köztük a Changer, Deák, Szepesi, Tatár, Fodor és Thurzó neveket.[43] Ezekben a családcsoportokban a Henrik név elég gyakori. Pl. 1356-ban Bethlenfalvai Detre fia Henrik mint fogott bíró szerepel.[44] V. László 1456-ban Bethlenfalvai Szepesi Gergelynek, és általa édes fivérének, Fodor János budai prépostnak, régi családi címerét erősíti meg. A címer főképe: oroszlán, fején arany kereszttel díszített koronával; két mellső lábával arany rózsát tart. Tudjuk, hogy a rózsa a Thurzók címerképe. Már most mindezeket összefoglalva, a következő eredményre juthatunk: A ferdített név tisztázására csak a *Lemhalle* név szolgálhat alapul, ha feltételezzük, hogy első szótagja, a „Lem", helyes. A „halle" hangtanilag nagyon rokon a magyar „falva" szóval és így megkapnók a „Lemfalvá"-t. Ha pedig számításba vesszük a *Henrik* keresztnevet is, nem éppen a legkalandosabb az a feltevés, hogy „Esten" alatt az alaposan elferdített „Beth" lappang és hogy kérdéses emberünk *Bethlemfalvai Henrik* lehetett.

[42] Például: Delliet Gustan, Crichfunstain, mindkettő = Liechtenstein. Vagy: Butzukardo = Boucicaut és Centumerando = Enguerrand stb.

[43] V. ö. A bethlenfalvai Thurzó-család eredete c. dolgozatommal *(Turul:* 1905. évf. 10. l.).

[44] *Anjou-kori okmt.:* VI. k. 149. l.

41. *Semsei László,* sárosvármegyei törzsökös család sarja, Demeter fia.

42. *Semsei János,* előbbinek fivére, 1397 július 15-én kapta Zsigmondtól a pallosjogot. Fia Ferenc (= Frank) folytatta a családot.[45]

43. *„Hoder."* Schiltberger beszéli, hogy Bajazid nem sokkal a csata után, egy Hoder nevű magyar mágnást bízott meg azzal, hogy „a szultán királynak" 60 hadifogoly apródot hozzon tisztelete jeléül. Hogy ez is alaposan elferdített név, az nyilvánvaló. Talán valamelyik Hédervárira lehetne gondolnunk.

b) *Franciák, burgundiak és flandriaiak.*[46]

1. *Burgundi János,* Nevers grófja és Burgundia trónörököse, a francia uralkodócsalád Valois-ágának ivadéka, kinek nevéhez az egész hadjárat fűződik.

2. *d'Artois Fülöp, Eu grófja.* Szintén a francia királyi család tagja, francia connétable.[47] Szerepléséről alább szólunk. Itt csak annyit jegyzünk meg, hogy résztvett 1390-ben Bourbon Lajos tuniszi hadjáratában. Ága, Károly nevű fiával, 1425-ben kihalt.

3. *d'Eu Vilmos,* az előbbinek természetes fivére.

4. *de Hangest János messire,* Avenecourt ura. Hangest a Somme megyében, a régi Picardiában, van és a forrásokban hellyel-közzel *Hangiers*-alakban is szerepel. János előkelő családból származott.[48] 1404-ben Boulogne kapitánya, 1407-ben

[45] *Fejér,* i. m.: X. 2. k. 455. l.

[46] A francia résztvevők legnagyobb részét az alább tárgyalandó dijon-i jegyzékből ismerjük; azoknak nevét, akik abban nem szerepelnek, egyéb forrásokból állítottam össze. A csata közvetlen előzményeire és lefolyására a francia egykorú írók szolgálnak forrásul. Ezek a következők:

a) Froissart János, született 1333-ban Valenciennes-ben, meghalt a XV. század első éveiben mint chimay-i kanonok és kincstárnok. Művének címe: Chronique de France, d'Angleterre, d'Écosse, de Bretagne, d'Espagne. Először évszám nélkül jelent meg Párizsban, azután többször, különböző helyeken, különböző kiadóktól, kik között *Buchon J. A. C.* (1836) előkelő helyet foglal el. Ezt a kiadást használtam én is.

b) „Histoire de Charles VI. Roy de France, Escrite par les ordres et sur les aviz de Guy de Monceaux et Philippes de Villete, abbéz de Saint Dénys, par un auteur contemporain Religieux de leur Abbaye. Traduite sur le Manuscrit Latin tiré de la Bibliotheque de M. le Président de Thou par M. J. de Laboureur" Paris, 1663.

c) Boucicaut maréchal életírója.

d) A flandriai koriratok.

[47] A connétable volt a legmagasabb katonai rang tulajdonosa.

[48] Messire annyi, mint „kegyelmes úr".

az íjászok főparancsnoka lett. 1415-ben, az azincourt-i csatában esett el. Nikápoly előtti életpályájából csak annyit tudunk, hogy 1390-ben ő is résztvett a tuniszi hadjáratban. Miles nevű fia folytatta családját.

5. *Melluni Henrik Antoing ura,* akit Heuter,[49] keresztnevének meghatározása nélkül, csak „Antungi" urának nevez. Mellun a l'Isle de France megyében van és a melluni dinasztáké fészke volt. Henrik is résztvett a már említett hadjáratban, melyet a franciák 1390-ben, a genuaiak érdekében, a tuniszi tengeri rablók ellen indítottak. A Bourbon (II.) Lajos vezette csapat júliusban ostrom alá fogta Karthágót, de nem valami nagy sikerrel. Henrik 1399 előtt halt meg, anélkül, hogy fiutódot hagyott volna hátra.

6. *de Roye Regnault,* Milly, Jonquières és Biars ura. Atyja, IV. Mátyás, 1380 elején halt meg. Roye pikardiai helység. Renaud (= Rajnald), királyi tanácsos és kancellár, 1383-ban Flandriában teljesített hadiszolgálatot. Résztvett 1386-ban Erras vár ostromában, majd a castiliai király szolgálatába lépett. János nevű fia maradt.

7. *de Roye Dreux* (= Drogo), kit Lancelos-nak is neveztek. Az előbbinek fivére; Launoy ura, a languedoci folyók és erdők „nagymestere", azaz főfelügyelője.

8. *de Roye János,* Aunoy Maret és Chérisy ura; királyi tanácsos és kamarás. 1378-ban és 1379-ben Normandiában szolgált; 1383-ban d'Aire várost védelmezte az angolok ellen. 1389-ben Guienne-ben szolgált. 1390-ben a tuniszi hadjáratban találjuk, amelyben Tunisz ostrománál az előhadat vezette. Mátyás nevű fia maradt.

9. *d'Auvergne és Boulogne-i Antal.* Az ismert auvergne-i dinaszta-család ivadéka. Fiörökös nélkül halt meg.

10. *de la Trémouille Guy* (= Guido). A Poitousban törzsökös főúri család e néven hatodik tagja. 1376-ban résztvett az angolok elleni harcokban, midőn a franciák az Ardres nevű várat visszafoglalták. 1379-ben abban a segítőcsapatban találjuk, amelyet a burgundi herceg küldött a flandriai gróf fellázadt alattvalói ellen. 1390-ben Tunisz ellen indult, később a genuaiak segítségére küldött csapatban találjuk. Mikor a burgundi trónörökös Coucy Enguerrandot a magyar király segítségére küldött sereg fővezéréül választotta: az utóbbi határozottan azt kívánta, hogy de la Trémouille Guido, és testvére Vilmos, az ő zászlaja alatt vonuljanak hadba. György nevű fia maradt.

11. *de la Trémouille Vilmos,* az előbbeninek fivére. A

[49] „Rerum Burgundicarum libri sex." Antwerpen, 1584.

flandriaiak ellen Roosbeke előtt vívott csatában — 1383-ban — lovaggá avatták. 1390-ben, Lajos nevű unokájával együtt, Tuniszban harcolt. Ága 1467-ben kihalt.

12. *de la Trémouille Fülöp, Montréal ura,*[50] az előbbinek fia. Fiutóda nem maradt.

13. *de Vienne János,* burgundi törzsökös családból való. Rollans, Montbis és Clervaux ura. Először 1370-ben, a flandriai harcok alatt, tűnik fel. 1373 december 27. óta francia tengernagy. Sokféle szolgálata után ő is résztvett 1390-ben a tuniszi hadjáratban. 1395-ben, a burgundi herceg oldalán, Bretagneban találjuk. Hősi haláláról, és két nemzetségbeli rokonáról, alább lesz szó. Fülöp nevű fia maradt.

14. *de Coucy Engeurrand,*[51] az Isle de France megyében törzsökös dinaszta-családnak ezen a néven 7-ik tagja. Számos címe között a „Soissons és Betford grófja" is szerepel. Francia kortársainak egyik legkiválóbbja volt. Az 1356-ban, Poitiers előtt, vívott csatában angol fogságba került. Megtaláljuk azoknak a túszoknak sorában is, akik János francia király megszabadítása céljából Angolországba mentek. III. Eduard angol király annyira megszerette, hogy neki adta feleségül leányát, Izabellát, akivel a betfordi és soissons-i grófságot kapta. Midőn hazatérte után azt látta, hogy a két uralkodó között újra kitör a háború, és ő abba a kellemetlen helyzetbe jöhetne, hogy apósa ellen volna kénytelen fegyvert fogni: Lombardiába ment, és pártját fogta Gergely pápának Visconti Barnabás milanói fejedelemmel szemben. Számos katonai és államférfiúi szolgálata jutalmául Picardia helytartója, 1384-ben pedig francia főpohárnokmester lett. Mikor III. Fülöp burgundi herceg arra szánta magát, hogy János fiát nagy sereg élén küldi a magyar király segítségére: arra kérte Coucyt, hogy kísérje el fiát. Fontos szerepéről később még szólunk. Örököse, leánya Mária, ki Bar-i Henrik felesége lett, atyai örökségét Orléansi Lajos hercegnek adta el. Meghalt 1405-ben.[52]

[50] Heuter szerint csak „Montereli". (i. m.).

[51] A francia „Engeurrand" név, hacsak minden jel meg nem csal, megfelel a német „Ingram"-nak, amely az Árpádok korában nálunk is előfordul. Károly király 1325-ben elmondja, hogy egy Ingram nevű urat, aki IV. Béla (1235—1270) alatt hűtlenségbe esett, utódaival együtt megfoszt Sopron vármegyei Ceyl (= Ruszt) nevű birtokától. *(Sopronvárm. oklt.:* I. k. 101 .l.

[52] *Fessler-Klein* (i. m. II. k. 271. l. téved, midőn azt állítja, hogy *Guy de Cousy* Nikápolyban volt. Guy nevű családtagot a Cousyak nemzedékrendje nem ismer. A Millenniumi Történelem (III. k. 428. l.) szerint: „egy másik sereg, *Henri de Coucy* és Henri de Bar vezetése alatt, Lombardiába vette útját." Erre az állításra határozottan azt mondhatjuk, hogy Coucy Henrikről szó se lehet; ez nem más, mint Engeuranddal való felcserélés.

15. *de Bar Henrik,* előbbinek veje. A Bar-le-Duc nevű tartomány uralkodócsaládjának tagja. Atyja Róbert († 1411); anyja Mária († 1404), János francia király leánya. Henrik egyúttal Oisy ura. Róbert nevű fiával ága kihalt.

16. *de Bar Fülöp,* az előbbinek fivére. Fiutódot nem hagyott.

17. *de Viefolle Dávid,* Nord megyében törzsökös család sarja. Atyja Sigerus, Thiennes és Steenberque ura. Utódjait nem ismerjük.

18. *de Helly Jakab,* Pas ura. Ilyen néven hiába keressük családja hovatartozását, mert a dolog következőképen alakult: A régi Artois-ban (most a Pas de Calais megyében) lévő Créqui volt az ősi fészke a hasonnevű dinaszta családnak, melynek egyik tagja IV. Balduin, Créqui, Fressin és Beaurain ura, 1266-ban élt. Ennek felesége, Alice, *Heilly* és Rumilly örököse volt. Ebből a házasságból származott Fülöp, ki anyai örökségül Heilly egy részét kapván, nemcsak a Heilly vezetéknevet, hanem a Heilly-család címerét is felvette s ezt utódaira is hagyta. Heilly manapság a régi Picardiához tartozott Somme megye amiensi járásának Corbis nevű kerületében van. Így tehát alig tévedünk, ha Jakabot Créqui Fülöp utódjának tartjuk.

19. *Saint-Paul ura.* Itt azon számos Saint-Paul nevű francia helység valamelyikéről van szó, amely a régi Artois és a Picardie között feküdt. Mai neve *St. Pot,* a Pas-de-Calais megye hasonnevű járásában, a Ternoise-folyó forrásvidékén. A régi dinaszta-család egyik nőörököse Erzsébet († 1233), 1196-ban Chatillon-sur-Marne-i III. Walterhez ment nőül, kinek családjából III. Béla király első felesége, Ágnes, is származott. Így jutott St. Paul a Chatillon-család birtokába. Chatilloni Jánosnak csak egy, IV. Guido nevű, fia maradt, kinek 1360-ban történt halála után St. Paul Matild nevű nővérére szállott. Ennek férje Guido, Ligny ura, az ismert Luxemburg-dinasztiának volt sarjadéka. Ennek a családnak volt egyik ivadéka Zsigmond magyar király is. St. Paul, házasság révén, a Luxemburg-család ifjabb ágára szállott. Ebből a házasságból származott Valram, ki a családot folytatta és János, aki a brienne-i ágat alapította († 1414). Valram francia connétable lett, 1396-ban pedig Genua városának francia kormányzója; meghalt 1415-ben. Már most az a kérdés, hogy ki volt az a „St. Paul ura", aki Heuter szerint a nikápolyi csatában is résztvett? Fenti adataink szerint csak Valram, vagy fivére János, lehetett. Bizonyosat azonban nem mondhatok.

20. *Boucicaut,* tulajdonképen *le Maingre János* marsall, Beaufort grófja, Turenne vicegrófja. 1404 június 6-án kiállí-

tott egyik okiratában így nevezi magát: „je Jean le Maingre, dict Bouciquaut". Atyja, János, szintén viselte a Boucicaut melléknevet. Touraine-ból származott, híres katona volt és 1367-ben mint francia marsall halt meg. Fia már tízéves korában kezdett fegyvert hordani. Résztvett 1383-ban a roosbeki csatában, ahol őt a király lovaggá avatta. Később Genuába küldötte, hogy az ott elharapódzott zavargásokat elfojtsa, amit a legszigorúbb eszközökkel el is ért. Nagyszerű tetteiről alább lesz szó. A nikápolyi csatából visszatérve, a genuaiak számára felszabadította a törökök által veszélyeztetett Perát, Konstantinápoly egyik városrészét. Az egész Levanteban akkora hírnévre tett szert, hogy a famagustiak 1406-ban őt hívták segítségül az őket ostromló cyprusi király ellen. Olaszországban véghezvitt számos jeles tette után, 1415-ben az azincourti csatában, az előcsapatokat vezette. Itt fogságba is került. Angliában halt meg 1421-ben. Tours-ban, a családi kápolnában temették el. Ottani sírfelírása szerint, a konstantinápolyi birodalomnak és a császárnak connétable-ja volt. Nagyszámú családja és rokonsága volt, amelynek soraiban a 21—26. alattiakat találjuk.[53]

21. *le Barrois messire.* A Barrois nevű grófság *Bar* néven is előfordul; fővárosa Bar-le-Duc. Az itt említett le Barrois messire nem a bari uralkodócsalád sarja, hanem csak a bari főnemesség tagja, különben pedig Boucicaut marsall rokona.[54] Nikápolyból hazatérve Boucicaut oldalán vett részt ennek levantei vállalataiban.

22. *Ifj. de Linières Godemart messire.* A Linières-család Berry tartományban a legrégebbiek egyike volt. Az itt említett Godemart Mérville, Rougemont Asheres és Menetoy-sur-Cher ura. Atyjának nővére, Flóra, az öregebb Boucicaut marsallnak volt a felesége.

23. *de Linières János messire,* az előbbinek fivére, Rézay ura. 1348-ban tűnik fel. 1382-ben ő volt azoknak a lovagoknak

[53] Erről a kiváló férfiúról nemcsak Froissart és a st. dénys-i névtelen szól, hanem egy ismeretlen más életrajzíró is, akinek műve a következő címet viseli: „Livre des faits du bon messire Jean le Maingre dit Bouciquaut mareschal de Frace et gouverneur de Jennes". Először Godefroy Tivadar adta ki 1620-ban. Egyik kéziratos példány utolsó oldalán azt olvashatjuk, hogy 1409-ben írták. Újabban Buchon J. A. C. adta ki 1835-ben, Froissart krónikájával együtt.

[54] Boucicaut életírója azt mondja: „le Barrois le fils du seigneur de la Choletière qui nepveu estoit du dict marescal." Ebből a szövegből nem lehet pontosan kibetűzni, hogy ki volt tulajdonképen a marsall unokaöccse. — Froissart szerint le Barrois János is résztvett 1390-ben a tuniszi hadjáratban.

egyike, akik Párizsban maradtak, hogy a király személyét biztosítsák. Még 1399-ben is élt.

24. *de Chavigny Rénaud messire.* Chavigny helység a Meurthe-et-Moselle megye Nancy nevű járásában van.

25. *de Milli Robert messire.* Milli és Milly nevű helység több van Franciaországban; itt alkalmasint azzal a Milli en Gatinois nevű helységgel van dolgunk, amely Mellun és Párizs táján volt. De Milli Robert résztvett 1399-ben abban a segítővállalatban, mely a görögöket a törökök ellen védelmezte.

26. *d'Egreville János messire.* Ilyen nevű helység van Seine et Marne megye Fontainebleau járásának Lorres-le-Bocage nevű kerületében.

27. *Heugueville ura.* Ilyen nevű helység Manche megye Coutance járásának St. Malo de la Lande kerületében van.

28. *de Chevenon Hugo.* Chevenon helység Nievre megye Nevers járásának Nevers nevű kerületében található.

29. *le Hasle Lajos.* Így nevezi Froissart. Heuter szerint: Ludovicus *Harzellius;* de ez csak erőszakos latinosítás. Herzele a belga Kelet-Flandria audenardi járásában van, de van egy Herzéelle nevű helység a francia Nord megye dunquerquei járásában is; de alig kétséges, hogy itt egyikkel sincs dolgunk. Froissart,[55] mint már említettem, nem ismeri „Herzellei" néven. Tudjuk, hogy III. Lajos flandriai gróf leánya, Margit († 1405), János burgundi trónörökösnek volt az anyja és hogy Lajos grófnak számos természetes gyermeke maradt. Froissart beszéli, hogy Margit hercegnét nemcsak fiának fogságbaesése bántotta, hanem arról is panaszkodott, hogy a nikápolyi csatában három daliás fivére esett el. Nagyon szerette őket, bár csak fattyúgyerekek voltak. Az egyik *„le Hasle de Flandre"* volt. A földrajzban Hasle nem fordul elő, minthogy azonban a régi francia szavak közepén álló *„s"* betűt nem kell kiejteni: ez a Hasle nem más, mint a belga Brabant tartomány brüsszeli járásának Hal körében még most is meglevő *Hal.* Nem hihető, hogy Froissart itt tévedett volna, még pedig azért nem, mert ezt a Lajost, egy eset kivéelével, Heuter is mint Lajos gróf fiát ismeri és következetesen *„Haslanus"*-nak nevezi. Azt mondja ugyanis, hogy Lajos gróf öt természetes fia közül Haslanus volt a legöregebb és hogy a franciáknak és a burgundiaknak a gentiek elleni háborúiban sok érdemet szerzett. 1380-ban azt a sereget vezette, amely Oudenarde, Teneramund, Aalst és Gavère várakat bevette.

30. *d'Ipre János, Drincamp ura.* A belga Ypernről van szó. Heuternél: Joannes Drinchemus. Ez is III. Lajos flandriai grófnak volt természetes fia. Drincamp néha Drincham

[55] I. m. 293. l.

és Drinkamp alakjában is előfordul, de ezen a néven már nem találjuk mint földrajzi fogalmat. Jánosnak utódai is voltak.[56]

31. *de Frise Lajos*, az előbbinek fivére, III. Lajos grófnak szintén természetes fia. Tőle származik a Prat- (Praet) család.[57]

32. *de Naillac Filibert*, a rhodosi Jánosvitézek nagymestere volt. Maillac a Dordogne megyében van. Filibert atyja, Périchon, 1372-ben halt meg. Ő maga, 1396-ban, a Johanniták nagymestere; ebben a minőségében többször harcolt a törökök ellen. Rhodosban halt meg, 1425-ben. Hazai okirataink-ban Naylbato néven szerepel.[58]

33. *de Naillac Elion*, az előbbinek fivére, Froissartnál messire Elion de Naillat (a dijoni jegyzékben: Elyon de Meylhat), a burgundi trónörökösnek belső tanácsosa, királyi kamarás, Onzain ura és Beaugency várnagya. Résztvett 1382-ben a roosbekei csatában; meghalt 1398-ban. Csak leánya maradt.

34. *de Chaseron Oudart messire*. Azoknak egyike volt, akik közvetlen személyes szolgálatukra három lovagot kaptak. Ebből következik, hogy előkelő ember volt.

35. *de Chalons Henrik*, Arlay és Argueil ura. Ősrégi burgundi dinaszta-család ivadéka; némelyek Hugonak mondják. Fiutódai nem voltak.

36. *de Sainte-Croix János messire*. Nem bizonyos, vajjon St. Croix a családi neve, vagy csak a nagyon számos Croix összetételű földrajzi fogalmak egyike-e?

37. *de Mello Vilmos messire*. A Picardiában törzsökös családnak ezen a néven negyedik tagja, Esfoisses, Givry, Vitay stb. ura. Résztvettt az 1383. és 1394. évi harcokban. 1399-ben halt meg. Ága, Vilmos nevű fiával, kihalt. Megjegyzendő, hogy némelyek „Merlo"-nak is írták vezetéknevét,

[56] A francia Nord megyében törzsökös Lannoy-családból való II. Gilbert, Willerval és Tronebines ura, az aranygyapjas-rend vitéze († 1462). Harmadik felesége Flandriai Izabella († 1452). Hinek Drinkampi János volt az atyja. A Nikápolynál elesett Viefollei Dávid unokaöccsének, Jánosnak († 1471), Flandriai N., Drinchami János leánya, volt a felesége. Az előkelő Hallvin-család egyik tagja, Károly, Dunquerque kapitánya, nőül vette Drinkampi Simon, Bambeque urának leányát, Flandriai Margitot. A „Flandriai" szó mindezekben az esetekben azt bizonyítja, hogy az említett nők a flandriai uralkodócsalád valamelyik természetes ágából származtak.

[57] Egyik utóda, *Flandriai Lajos*, Prat ura, aki nőül vette Elverdingi Erzsébetet s vele az elverdingi uradalmat kapta. Fia, Lajos, az aranygyapjas-rend vitéze, 1555-ben halt meg. Ennek János nevű fiával a családnak ez az ága kihalt.

[58] Pl.: *Sztáray-oklt.*: II. k. 176—188. l.

helyes azonban csak „Mello" lehet, amely még ma is Oise megye seulisi járásának creili kerületében van. Merlo különben nem más, mint a latin merula, vagyis rigó.

38. *de Charny Gottfried messire,* Montfort, Savoisy és Lizey ura. Atyja, Gottfried, oriflamme-vivő volt.[59] Katonai pályáját 1362-ben kezdette meg. 1375-ben Caux bailli-ja,[60] 1388-ban Mante bailli-ja. Ága leányával, 1460-ban kihalt

39. *de Blaisy János messire.* Itt kétségkívül azzal a Blaisy-Bas nevű helységgel van dolgunk, mely Côte-d'Or megye dijoni járásának sombernoni kerületében van és így a régi Burgundiához tartozott.

40. *Burgund marsallja.* Így mondja a dijoni jegyzék, minden további felvilágosítás nélkül.[61]

41. *de Montbeliard Henrik,* Orbe ura. Montbeliard nem más, mint a német Mompelgart, melynek egyik úrnője, Burgundi Ágnes, férjének Henriknek, a Montfanion nevű francia család sarjának, ezt a birtokot hozományul hozta. Ennek volt unokája a fenti Henrik. Csak leányai maradtak, akiknek egyike, Henriette († 1444), férjének, a württembergi Eberhardnak († 1419), Mompelgartot hozta.

42. *Az előbbinek sógora.* Így mondja a dijoni jegyzék,[62] de erről a többi források mit se tudnak. Montbeliardi Henrik felesége, Mária († 1404), a Chatillon sur Marne-család tagja volt. Atyja, Valter († 1404), a de la Fère nevű ág ivadéka, St. Lambert ura, Baigny vicegrófja. Csak két leánya maradt: az említett Mária és Johanna. Az utóbbi St. Lambert uradalmát örökölte és Ghistelles Jánoshoz, Warneten és Englemoustard urához, egy régi flandriai család sarjához, ment feleségül. Nagyon valószínű, hogy itt nem *frère,* hanem *beaufrère,* azaz *sógor* a helyes.

43. *Chastelbelin ura.* A forrás azt mondja róla, hogy „messire" és hogy személyéhez két lovag és két csatlós járult.

[59] „Oriflande", vagy „Auriflamme", annyi, mint a latin „aurea flammula", vagyis aranyláng, a régi Franciaország birodalmi zászlója.

[60] Kerületi bíró.

[61] Hogy ki volt 1395- és 1396-ban Burgund marsallja, nem tudom, de a következő adat talán meghatározza. A Burgundban törzsökös és nagyon előkelő Vergy nevű uralkodócsalád egyik tagja, („Nagy") János, az alábbi Jakab és Vilmos atyja, volt Burgund sénechalja, *marsallja* és kormányzója. Azoknak volt egyike, akiket, a burgundi trónörökösnek a török fogságból való kiszabadítása végett, Törökországba küldtek és aki a trónörököst hazájába vissza is hozta. De ez az adat ellentmondana annak, hogy ő is résztvett volna a hadjáratban. Magyarázata csak az lehetne, hogy Fülöp herceg 1395-ben felvette ugyan őt a herceg kísérőiről szóló jegyzékbe, de később törülte.

[62] („le frère de la femme messire Henry de Montbeliart".)

44. *de Vienne Jakab, Longwy ura,* de Vienne János tengernagy rokona. Az angolok és a flandriaiak elleni harcokban kitüntette magát. Ága, János nevű fiával, 1399-ben kihalt.

45. *de Vienne Vilmos,* az előbbinek unokatestvére, családjának ezen a néven negyedik tagja. St. George és St. Croix ura, *az aranygyapjas rend első lovagja.* 1408-ban a francia trónörökös főkamarása és — le Pot Regnier-vel együttesen — a Dauphinée kormányzója lett. 1435-ben halt meg. Ága, János nevű fiával, kihalt.

46. *de Vergy Jakab,* Burgund egyik legelőkelőbb családjának sarja. Atyjáról, Jánosról, alább lesz szó. Fiutód nélkül halt meg.

47. *de Vergy Vilmos,* az előbbinek fivére, családjának ezen a néven harmadik tagja. Ága, János nevű fiával, 1460-ban kihalt.

48. *de Neufchastel Theobald messire.* Itt a burgundi grófságban levő Neufchatelről van szó, amely egy előkelő dinaszta-családnak adott nevet. A család minden elsőszülötte a Thibaut (Theobald) nevet viselte. A szóban forgó Theobald családjának ezen a néven hetedik tagja. Fia nem volt.

49. *de Salins Henrik messire,* burgundi úr.

50. *le Haze de Flandre messire.* Ezt is a dijoni jegyzék említi. Nagyon csábító az a feltevés, hogy a Froissart-nál szereplő le Hazle de Flandre nevű úrral azonos. Ez azonban több oknál fogva nem lehetséges. Valószínű, hogy itt is a flandriai uralkodócsalád valamelyik természetes sarjával van dolgunk.

51. *le sire de Ray.* Van egy Ray a Haute-Saone megyében, egy pedig a Pas-de-Calais megye Montreuil járásának Hesdin nevű kerületében. Nagyon valószínű, hogy itt az előbbivel van dolgunk.

52. *de Chartres Bertaut (Berthold) messire.* Atyja, vagy fivére, valószínűleg de Chartres Hektor, Ons-en-Bray ura és Chêne d'Oré bárója, ki a normandiai és picardiai folyók és erdők nagymestere, valamint a király udvarmestere is, volt. Az Azincourt melletti csatában esett el, 1415-ben.

53. *de Geay Lajos messire.* Van egy Geay nevű helység a Charente-Inferieur megye sainteri járásának St. Porchaire nevű kerületében, egy második pedig Deux-Sévres megye Bressuire nevű járásának st. varenti kerületében.

54. *de Boves János messire.* Boves a Somme megye amiensi járásának Sajus nevű kerületében van.

55. *Cort des Essars messire.* Franciaországban van több les Essards, Essart és les Essarts nevű helység. 1396-ban a des Essars nevű családnak több, Péter és Fülöp nevű, tagja élt.

56. *de Ragny Girard messire.* Meg nem határozható.

57. *de Flandre Raul (= Rudolf) messire.* Minden valószínűség szerint a flandriai uralkodócsalád egyik természetes ágából való.

58. *de Pontaillier Jakab messire,* burgundi ember. Pontailles sur Saône, a Côte d'Or megye dijoni járásában volt.

59. *de Pontaillier János messire.* Kétségkívül az előbbinek rokona.

60. *de Savoisy János messire.* Savoisy a Côte d'Or megyében van. János atyja, Endes, Vitry és Troyes bailli-ja volt. János elkísérte Fülöp burgundi herceget 1394-ben a Brétagne-ba. Utódjait nem ismerjük.

61. *le Maréchal Lajos messire.* Meg nem határozható.

62. *Zebenenghem Lajos messire.* Zebenenghem alkalmasint valami brabanti vagy flandriai helység.

63. *de Villers Filibert messire.* Franciaországban nagyon sok Villers nevű és Villers összetételű helység van. Meg nem határozható.

64. *le sire de Graville,* három kísérővel. Graville l'Heure, vagy Graville St. Honorius, most a Seine-Inferieur megye le Havre járásában található. A fenti sire-t meg nem határozhatom.

65. *le sire de Plancy,* két kísérővel. Ma csak Plancy sur Aube ismeretes, az Aube megye Arcis sur Aube járásának Méry nevű kerületében. A családról tudjuk, hogy Saarbrucki Laura férje de Plancy Valter volt és hogy Laura atyja, János, 1342-ben meghalt.

66. *de Courtjamble Jakab messire,* a burgundi trónörökös zászlóvivőinek volt egyike. Jamble nevű helység ma Saone et Loire megye Givry nevű kerületében van. A burgundi trónörökös 1397-ben (?) január 15—16-án de Courtiambles Jakabnak nevezi és azt mondja róla, hogy lovagja és kamarása.[63]

67. *de Coux János messire.* Manapság három Coux nevű helységet is ismerünk Franciaországban. János nem határozható meg.

68. *de Monneton Hugo messire.* Meg nem határozható.

69. *de Mussy Fülöp messire,* a burgundi trónörökös főzászlóvivője. Mussy-la-Ville van ma Belgiumban; Mussy sous Dun és Mussy l'Éveque pedig Franciaországban. Valószínű, hogy a belgával van dolgunk.

70. *de Rigny János messire.* Rigny nevű és Rigny összetételű helység több van. Meg nem határozható.

[63] *Fejér:* i. m. X. 2. k., 478., 481. l. Hagy Fejér keltezése nem lehet helyes, arról még alább lesz szó.

71. *Messire de Maumes.* Ez valószínűen a mai St. Mammes vagy Meine-sur-Seine, a Seine megye Fontainebleau járásának Moret nevű kerületében levő helységgel azonos. Maumes nevűt ma nem ismerünk.

72. *Paynnel Fouques (= Fulko) messire.* Meg nem határozható.[64]

73. *le Galois de Renti messire.* Renti a Pas de Calais megye st. omeri járásának fauquembergue-i kerületében van. Le Galois meg nem határozható.

74. *de Pommard Anceau (= Anzelm) messire.* Pommard a Côte d'Or megyének beauni járásában van; valamikor vára is volt.

75. *de Rye Henrik messire.* Rye a Jura megye dôlei járásának Chaumergy nevű kerületében van. Ismerünk egy de Rye Matthieu nevű urat, Balançon (Balansun) birtokosát, kinek felesége Beatrix, a már említett Vienne-családból származó Guy-nek, Pyrmont urának, volt a leánya. Minthogy ez a Guy 1406-ban meghalt, a szóban forgó de Rye Henriknek kortársa volt.

76. *de Saint-Aubin János messire.* St. Aubin a belga Namur tartomány Dinant járásának Florennes nevű kerületében van.

77. *de Montaubert János messire.* Ebben az alakban meg nem határozható.

78. *de Ponnele János messire.* Meg nem határozható.

79. *de Tauque János messire.* Ezt sem tudom meghatározni.

80. *d'Estoutville Károly messire.* Ma Étoutteville a Seine Inferieur megyében van, a legrégibb és legelőkelőbb családok ősi fészke. Károly atyja, Róbert, Rames és Bose-Arhart ura. Károlyról tudjuk, hogy 1398-ban még élt.

81. *de Granson János messire.* A gransoni vagy grançoni baillage, a neufchateli grófságban, az orbei és yverduni baillage határán volt. Főhelye Granson, amelynek bárói a XIV. században hatalmas urak voltak. Granson később a burgundi fejedelmek birtokába került. János nem határozható meg.

82. *de Ver messire,* két lovaggal. Ver nevű és Ver összetételű helység van négy. A család nem határozható meg.

[64] Erről a családról tudjuk, hogy egyik nőtagja, *Paynel Johanna,* a XV. század kezdetén élt. Férje d'Estouteville Róbert, Bouchet, Treuleville és Vaujolis ura, volt. Alább majd látni fogjuk, hogy d'Estouteville-i Róbert fia Károly, 1396-ban szintén a kereszteshad egyik tagja volt.

83. *le Sarasin János messire.* Több Sarasin nevű kiváló férfit ismerünk, de ezt a Jánost nem határozhatjuk meg.

84. *de Saint-Germain János messire.* Germain nevű és Germain összetételű helység sok van Franciaországban. Itt alkalmasint azzal a seigneur de St. Germain nevű főúrral van dolgunk, aki 1390-ben Tunisban harcolt.

85. *le Petit Braqueton.* Meg nem határozható.

86. *Boelin Villiers.* Villiers nevű és Villiers összetételű helység nagyon sok van Franciaországban. Volt egy Villiers l'Isle nevű előkelő család is, de a fenti Boelint nem találjuk ennek nemzedékrendjében.

87. *Chastillon urának fia,* két lovaggal. Ez alig lehet a hírneves Chatillon-sur-Marne-család tagja, mert akkor teljes nevét idézték volna.

8. *de Rayneval Raoul (= Rudolf) messire,* két lovaggal. Ismerünk egy Raoul sire de Raineval nevű urat, ki 1350 óta, mind katonai, mind polgári pályán, nagy érdemeket szerzett és akiről tudjuk, hogy nem sokkal 1392 után halt meg. Egyik fia a Raoulequin nevet viselte, de erről csak annyit találtam, hogy Cardonnay ura volt. Másik fia, Valram, 1415-ben, az azincourti csatában esett el. Ennek volt egy Raoul nevű fia, aki már 1400 előtt meghalt, anélkül, hogy fiutóda maradt volna. Valószínűleg ez volt a fenti Raoul.

89. *le sire de l'Espinace.* Franciaországban van egy Espinas és három Espinasses nevű helység. Meg nem határozható.

90. *le sire de Montigny.* Ilyen nevű helység sok van Franciaországban. Montigny nevű családok is voltak, a fenti urat azonban nem határozhatom meg.

91. *de Giac Lajos messire,* egy fegyverhordozóval. Atyja, Péter, 1407-ben halt meg. Lajos, ki egyúttal Chateaugay ura, 1386-ban és 1387-ben Franciaország étekfogómestere, később a burgundi herceg kamarása. 1388-ban elkísérte a királyt jülich-gelderni útján, hol fogságba esett. Poroszországban is utazott. Családja Péter nevű fiában élt tovább.

92. *de Bailleur Gauvanet messire.* Alighanem hibás írás „de Bailleul" helyett. Meg nem határozható.

93. *Le Normandea.* A dijoni jegyzék csak annyit mond róla, hogy maitre d'hotel (= udvarmester) volt. Meg nem határozható.

94. *de Buxeul Damas.* Buxeuil nevű helység van az Aube, Indre és a Vienne megyében. Az itt említett úr valószínűleg az utóbbinak valamelyik földesura.

95. *Briffaut.* Minthogy mindenféle pontosabb jelzés

hiányzik, meg nem határozható. Valószínűleg téves írás a Puy de Drôme megyében levő Briffons helyett.

96. *de Ardentin Róbert.* Valószínűleg szintén hibás írás az Indre megyében levő Ardentes (St. Martin) helyett.

97. *Breteau Vilmos.* Ilyen nevű helység van Loiret megye Gien járásának Briare nevű kerületében.

98. *a fiatal Monnoier.* Meg nem határozható.

99. *Montaubert.* Meg nem határozható.

100. *de Sercus János.* Ilyen nevű helység van Nordes megye Hazebrouk nevű járásában.

101. *Rochechourt.* A Poitou-ban törzsökös Rochechouart-család a legelőkelőbbek egyike volt és így alig hihető, hogy egy ilyen házból származó urat pontosabban meg ne jelöltek volna. Ha ez az úr ennek a családnak tagja, akkor csakis Lajos vicomte lehetett, aki V. Károly francia király idejében szerepelt és 1398-ban még élt. Három fia volt: János, Fulko és Lajos (ki még 1417-ben is élt) és így nem lehetetlen, hogy egyikük a fentivel azonos.

102. *de Villiers Anceau* (= Anzelm). Meg nem határozható.

103. *de Vautraux Vilmos.* Meg nem határozható.

104. *des Cepeaux János.* Valószínűleg a Loiret megyében levő Cepoy nevű helységről van szó. Meg nem határozható.

105. *Breteaui Simon.* Meg nem határozható.

106. *Gauvignon.* Meg nem határozható.

107. *Conestable.* Lehetetlen, hogy itt egy valóságos connétable-ről lenne szó. Teljesen ismeretlen férfi.

108. *Done Lajos.* Meg nem határozható.

109. *de Monsayon István.* Meg nem határozható.

110. *Victor Bastard de Flandre.* Ha Bastard itt annyi mint „batard", vagyis fattyú, akkor a flandriai uralkodócsalád egyik természetes ágából származó úrral van dolgunk. Több példánk van arra, hogy az akkori időben az ilyen természetes ivadék, minden restelkedés nélkül, „batard"-nak nevezte magát.

111. *de Germigny István,* főlovászmester. Több Germigny nevű helységet ismerünk Franciaországban, azonban ennek az Istvánnak származását meg nem határozhatom.

112. *de Granson János.* Ilyen nevű úrral már találkoztunk, de ennek nincs „messire" jelzője.

113. *le Porcelot de Besançon.* Ismeretlen.

114. *de Carruvel Tamás.* Alkalmasint a Carville nevű francia helységek valamelyikéből származik.

115. *Mathe Lalemant.* Lallemant vagy Lallement nevű francia családot a régi Burgundiában találunk: egynehány

tagja a XVI. és XVII. században tudományos téren tüntette ki magát.

116. *Enguerramet.* Teljesen ismeretlen.

117. *Cloux le Bahaignon.* Meg nem határozható.

118. *de Lugny Vilmos.* Saône-et-Loire megyében most is két Lugny nevű helység van.

119. *de Ternant János.* Ternant a régi Burgundiában van. (Most Nièvre megye Nevers járásának Pours kerületében.)

120. *de Saint-Chatier Bertrand.* Meg nem határozható.

121. *de Rigny György.* Ilyen nevű, vagy ilyen összetételű helység van Franciaországban öt.

122. *de la Haye Péter.* Ilyen nevű helységekre és családokra többször akadunk Franciaországban. Ezt a Pétert azonban nem tudom meghatározni.

123. *de Pontaillier János.* Meg nem határozható.

124. *de Saint-Soigne Tierry* (= Detre.) Ez alkalmasint a Hennegau-ban levő Soignies.

125. *de Germigny János.* Meg nem határozható.

126. *de Craon Vilmos,* két lovaggal. A Mayenne megyében levő Craon a hasonló nevű s nagyon előkelő dinasztacsalád ősi fészke. Minthogy ebben a családban több Vilmos élt egyszerre, a szóbanforgót meg nem határozhatom.

127. *de Flandre Régnaut.* Régnaut annyi mint a német Reinhold, vagy a magyar Rajnald-Radnót. Itt alkalmasint a a flandriai uralkodó grófok egyik természetes ágának sarjával van dolgunk.

128. *de Nanton Vilmos.* Nanton a Saône-et-Loire megye Chalons járásának Sennecey nevű kerületében van.

129. *Batetau.* Teljesen ismeretlen személy.

130. *Maubuisson.* Ezt se tudom meghatározni.

131. *Garanciers urának fia* (le fils au sire de Garanciers). Ez a szövegezés mutatja, hogy a dijoni jegyzék szerkesztésekor egyik-másik úrnak nem tudták a keresztnevét. Garancières különben Seine-et-Oise megye Rambouillet járásának Montford d'Amaury kerületében van. Itt bizonyára arról a seigneur de Garancières-ről van szó, aki 1390-ben Bourbon Lajos herceg tuniszi hadjáratában vett részt.

132. *de Rancy Rasse.* Rancy nevű helység Saône-et-Loire megye Louhans járásának Cuisery kerületében van.

133. *Malurouc asszony fia.* Teljesen ismeretlen.

134. *de Lugny Huguelin* (Hugo). Lugnyról már volt szó.

135. *Mathery.* Teljesen ismeretlen.

136. *de la Tremen Péter.* Meg nem határozható.

137. *Gruthuse,* kiről a dijoni jegyzék azt is mondja, hogy

a burgundi trónörökösnek csíkbaszabott zászlóját („pennon") vitte. A jegyzék Gruthuse grófnak mondja ugyan, csakhogy ezen a néven hiába keressük. Köhler csak „der Graf von Gruthuse"-nek[65] nevezi, anélkül, hogy meghatározná; pedig meghatározható. A Brabant-ban levő Bergen op Zoom nevű uradalom birtokosai között volt Bouterseen Henrik is, kinek felesége, a *Bruges*-i, máskép *Gruithuyzen*-i, családból származott és férjének a Grimberghen nevű birtokot hozta. 1467 előtt pedig azt látjuk, hogy *de Bruge Lajos, la Grutuse ura,* az aranygyapjas-rend lovagja volt. A család vezetékneve tehát *de Bruger* (Brüggei), Gruithuyzen pedig csak birtokuk neve. Huissen nevű helység több van a Gelderland nevű német-alföldi tartományban.

138. *de Buxeul Jakab.* Meg nem határozható.

139. *Toulongon.* Van egy hasonló nevű helység Aveyron és Toulongues Pyrénées-Orientales megyében.

140. *Muart.* Teljesen ismeretlen.

141. *Bugnot János,* szintén ismeretlen.

142. *Tajaut.* Meg nem határozható.

143. *de la Cressonere Robin.* Meg nem határozható.

144. *Huron János,* szintén ismeretlen.

145. *Paillart Cofin.* Ismeretlen.

146. *de Nanton Philippert.* Ismeretlen.

147. *Bonneu.* Meg nem határozható.

148. *d'Aunoy Vilmos.* Aunoy a középkorban az Isle-de-France azon részén volt, amely Párizs és Meaux között feküdt. Egyik urának, Fülöpnek, két fia volt: János és Fülöp, kik mindketten a „le Galois" melléknevet vették fel. Az utóbbi, ki 1392-ben halt meg, folytatta a családot.

149. *Chiffreval.* Így nevezi őt, minden további jelzés nélkül, a dijoni jegyzék; azonban Froissart mindig Chiffrenalnak mondja. Személyi viszonyait nem ismerjük, csak annyit tudunk, hogy résztvett az 1390. évi tuniszi hadjáratban, és mint csatlós, tolmács-szolgálatot tett.

150. *de Blaisy János messire.* A már egyszer említett Blaisy-től meg kell különböztetni, mert „messire". Egyébként meg nem határozható.

151. *de Tauques Rase.* Ismeretlen.

152. *de Coudebouch Nule.* Valószínűleg flandriai, brabanti vagy hollandi származású. Ismerünk egy Coudenberg Jánost, ki az utrechti egyházmegyének dékánja és Fülöp osztrák főhercegnek és spanyol királynak titkára volt.

153. *Gaudin Róbert.* Meg nem határozható.

[65] „Die Schlachten von Nikopoli und Várna."

154. *Octeville.* Ilyen nevű helység van Manche megye Cherbourg járásában és egy másik, Seine-Inferieur megye le Havre járásának Montivilliers nevű kerületében.

155. *de Saux Jaquot.* Többnyire *de Saulx* alakban találjuk. Itt bizonyára a Côte d'Or megye dijoni járásában levő Saulx-le-Duc helységről van szó. A Burgund-ban törzsökös de Slaux-család a legtekintélyesebbek egyike volt.

156. *le Begue de Rasse.* Meg nem határozható.

157. *de Bourbon Jakab, le Marche grófja.* A francia királyi család tagja; 1396-ban még nagyon fiatal ember. Második felesége II. Johanna nápolyi királynő; ennek a házasságnak révén kapta a nápolyi királyi címet. 1438 szeptember 24-én halt meg. Egyetlen leánya maradt.

158. *St. Py,* illt. *St. Piat ura.* Froissart-nál St. Py, Heuternél St. Piat. Az utóbbi helyesebb, minthogy Eur-et-Loire megye Chartres járásának Maintenon nevű kerületében most is van egy St. Piat nevű helység. St. Piat ura 1377-ben Ardres várának parancsnoka volt. 1382-ben, a francia-genti háború alatt, egy francia hadosztály vezetője, amellyel a gentieket le is győzte. A király még ugyanabban az évben Ypern parancsnokává nevezte ki őt.

159. *„Montaguellius."* Így nevezi Heuter. Világos, hogy itt a Franciaországban nagyon gyakran előforduló Montagu vagy Montaigu földrajzi és családi nevek egyikének elferdítésével van dolgunk. Ismerjük pl. e korból de Montagu Jánost, aki V. Károly király pénzügyminisztere, VI. Károly királynak pedig főudvarmestere volt. Egy „seigneur de Montagut" résztvett az 1390. évi tuniszi hadjáratban.

160. *„Rivera" ura.* Ezt is Heuter említi ezen a néven, de azonnal megmondhatom, hogy latinos elferdítéssel van dolgunk. Franciaországban nagyon sok Riviere, Riviers, Rivery van és ismerjük ebből az időből Charles Bureau de la Rivière kiváló államférfiút.

161. *le Pot Regnier* (Rajner), burgundiai család ivadéka. Anyjának második férje de la Trémouille Guy. Vezető férfiú volt a francia-burgundi viszálykodás idejében. János herceg a Dauphinée kormányzójává nevezte ki. Ő volt az aranygyajas-rend második lovagja. Még 1435-ben is élt. Jakab nevű fia folytatta a családot. *Magyar földesúr is volt,* mert Zsigmond király egy győrvármegyei szigetet adományozott neki; de erről más helyen szólok.

162. *le Borgne de Montquel.* Azt hiszem, hogy ez az a *Bornus,* aki Heuter szerint elesett. „Borgne" a franciában annyi mint félszemű és van rá több eset, hogy le borgne mint mellék- és vezetéknév is szerepel. Froissart szerint emberünk

Picardiából származott és nagyon derék, harcban edzett, csatlós hírében állott.

163. *de Bu Vilmos.* Bu az Eur-et-Loire megye Dreux járásának Anet nevű kerületében van. Froissart ugyanazt mondja róla, amit az előbbiről.

164. *du Fay Jakab.* Franciaországban van több Fay nevű hely és több ilyen nevű család is. Jakab a régi Tournaisis-ből származott, mely valamikor önálló terület volt, de 1521-ben Flandriához csatolták. Hozzátartoztak Tournay és Antoing nevű városok is. Jakabról azt mondja Froissart, hogy 1396 előtt Tamerlan mongol uralkodónak szolgálatában állott. De amidőn meghallotta, hogy a franciák a törökök ellen indulnak, elbocsátását kérte urától, amit az teljesített is. Azt is mondja, hogy a csatában harcolt mongolok ráismertek és el is fogták; de ezt az állítását nagy óvatossággal kell kezelni.

165. *le sire de Montcaurel és fia.* Moncavrel a Pas-de-Calais megye Montreuil járásának Etaples nevű kerületében van. A szóbanforgó Montcaurel Artoisban törzsökös előkelő család sarja.[66] Sorsáról, úgyszintén fiáéról is, alább lesz szó.

*

A felsoroltakon kívül a következő tíz íjász volt a burgundi trónörököshöz közvetlenül beosztva: Cogniguechant Lőrinc, du Cops Donát, Ogier Bloet, Carnes János, Robichon János, András „a kis íjász", Gadifer, Brocart, de Revel Berthelot és Pasquot Ádám.

Dr. Wertner Mór. †

[66] Montcavreli János leánya, Johanna, 1431-ben az előkelő de Monchy Ödön felesége lett. Ez a Johanna — hacsak minden jel nem csal — a fenti Jánosnak unokája volt.

HADITANÍTÁS I. MIKSA KIRÁLY SZÁMÁRA.

Fronsperger Lénárt ulmi polgár, aki Ulmban 1520-ban született, éveken át volt V. Károly német-római császár hadibiztosa szülővárosában, hol számos katonai művet írt. Ezek közül legkiválóbb a „*Von Kayserlichen Kriegsrechten*, Malefitz und Schuldhändler, Ordnung und Regiment" stb. című, amely Majnai Frankfurtban 1566-ban — éppen Szigetvár elestének esztendejében — már második, bővített kiadásban jelent meg folio 552 oldalon, egy 70 lapra terjedő függelékkel s két évvel a szerző halála előtt, 1575-ben harmadik kiadásban is megjelent. Első könyve a Landsknechtek peres eljárásáról szól; a második arról, hogyan kell országokat, embereket, városokat megadásra felszólítani, hatalmat alkalmazni, szemléket tartani, felbujtókat megbüntetni, az ellenség közt viszályt támasztani, hadi felvonulásokat és csatarendet intézni stb.; a harmadik a háborúindításhoz szükséges dolgokat sorolja föl; a negyedik a hadiszertárakat, az ötödik a lovasságot és annak tisztségeit, a hatodik a gyalogságot, a hetedik a várakat, a nyolcadik a tüzérséget, a kilencedik a tengerészetet, a tizedik a cselvetéseket és hadifortélyokat mutatja be s külön értekezik a hadijogról és szokásokról. Rendkívül tanulságos azért, mert elméletei mindinkább átmentek a gyakorlatba és spanyol, valamint német tisztek hazánkban is erősen alkalmazták. Könyvét Fronsperger II. *Mátyás* választott római császárnak, Germánia, Magyarország, Csehország, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia stb. királyának azzal ajánlotta, hogy néhányszor maga is résztvett V. Károly császár hadjárataiban s könyvét ott szerzett tapasztalatai és hadtudományi tanulmányai alapján írta meg.

A CCXXXIb—CCXXXVb. lapokon egy „tanítást" közöl, melyet Miksa császár (és, hozzátehetjük, magyar király) számára német versekben egyik tapasztalt haditanácsosa — valószínűleg ő maga — írt. Mivel belőle az egész könyv szellemére következtethetünk, egész terjedelmében adom prózai fordítását, jóformán csak azzal a változtatással, hogy benne a császárról nem második személyben, tegeződve szólok, mint ő tette költői szabadsággal, hanem a komolyabb jellegű harmadik személyben.

Fronspergernek a fiatal Miksa királyfihoz intézett verses tanítása eszerint így hangzik:

„A fenséges nemes fejedelem gondolja meg, mi most és mi lesz. Hogyan köszönheti meg Istennek azt a számtalan szerencsét, jót, tisztességet, amit kegyelemből kapott, mikor más emberek fölé emelkedett s mint fejedelem fog parancsolni népének. Az Isten ne engedje elhidegülni benne az isteni félelmet, szeretetet, hűséget, igazságosságot, őszinteséget, szelidséget, könyörületességet. Ha nem akarja, hogy sikertelenségek érjék, őrizkedjék bizonyos dolgoktól; vagyis ne szálljon szembe a joggal és az Istennel s akkor nem vétkezik, nem gúnyolják. Ne féljen az időtől, fáradságtól, munkától; gondoljon arra, mire rendelte az Isten, midőn a keresztény világ nagyobb részében úrrá tette. Legyen benne jámbor szeretet és becsületesség, maradjon az igazság mellett; legyen tiszta erkölcsű, nyájas szavú, csendes. Ne akarjon mindig saját tetszése szerint tenni; mert hogyan álljon meg ellenségével szemben az, aki saját magán sem tud erőt venni?

Törekedjék jó szokásokra és magatartásra, tartsa és védje meg nemességét. A fejedelemnek semmiségekre is kell ügyelnie, becsületre, dicséretre, erényre adnia. Aki mások felett a legmagasabban áll, egyenesen feküdjék, hogy el ne essék. Ne tanusítson hálátlanságot, Isten szolgálatára mindenkor készen álljon. Legyen igazságszerető, fejedelmi módon tartsa meg a szavát, ami mind hasznára és becsületére válik. Szegénynek, gazdagnak egyaránt szolgáltasson igazságot: mindegy, akár barátja, akár ellensége. Igazságosság a fődolog; a földön ezt parancsolja neki az Isten. Fölemelheti őt, de nem ad számot helyette. Ha tisztségét a fejedelem jól ellátja, akkor senkivel sem történik jogtalanság. A bírót az Isten megőrzi attól, hogy tudva senkivel se kövessen el igazságtalanságot. Minden nagy dologban és cselekedetben jámbor és tudós emberektől kérjen tanácsot; minden eszes dolog dicséretre méltó s aki nem követi, azt hiszi, hogy csak egymaga bölcs. Ne legyen önmagához hűtelen; szégyen után a bánat hiábavaló. Ne törődjék, ne fáradjon lehetetlen dolgok után. Hogy a háborúban és az utazásban szerencsés legyen, segítse a szegényeket, özvegyeket, árvákat.

Amit jogosan és békés módon is megkaphat, azért ne háborúskodjék. A háború nagy gonddal, fáradsággal, nagy munkával jár. Őrködni, lovagolni kell korán és későn; senki sem tudja, mikor lesz a vége. A háborúban hány ember lesz szegény, özvegy és árva?! Sok emberbe, vagyonba, pénzbe kerül és amellett Istennek sehogy sem tetszik. Ha a becsület és vagyon megtartásáról van szó, akkor védje magát, bízza

a dolgát Istenre. Hogy a rosszat, a jogtalant megbüntesse, ne sajnálja a fáradságot és a fegyvert. Az ilyen háború a jámbor fejedelem kötelessége, hogy senkivel se történjék erőszak és jogtalanság. Hiszen az ószövetségben Isten uralmat adott Gedeonnak Izrael gyermekei fölött s ő maga parancsolta meg neki, hogy hadakozzék.

Isten Miksa fejedelemnek is megparancsolta, hogy szegényeit és alattvalóit védelmezze, oltalmazza, hadakozzék, vívjon, rohamokat intézzen értök, mert csak így élhetnek békességben s adhatnak neki a maguk szegénységéből annyit, amennyit lehet; csak így táplálhatják őt arcuk verejtékével, így tartják fenn országát és becsületét. Ha tehát őket jólétben és békességben tartja, úgy önmaga is gazdag és boldog lesz.

A hadi kormányzatról.

Ha háborúba kell mennie, jóelőre fontolja meg, mi minden kell ahhoz, hogy csúfságot és kárt ne szenvedjen; mert valóban nagy nyegleség, ha valaki kárral és veszteséggel harcol. Mindenekelőtt gondolja meg, hogy a háborúhoz nagy pénz kell, sok gyalog és lovas ember, sok puska, por, lövedék, golyó, puskába való kő, azonfelül paripa, kicsiny és nagy kocsi, sok kalapács, lapát és más szerszám, valamint útmutató, hogy el ne tévedjenek. A lövőszerszámokhoz mindenekelőtt jó kapitány, fegyvermester, puskaműves és szolgák kellenek, akik görbe és rossz sáncokat hordanak és ásnak, éjjel-nappal kosarakat raknak, azokra jól gondot viselnek és őrködnek, hogy az ellenség őket bolondok és vakok módjára meg ne lepje; tehát mindenkor gondoskodjék a vigyázatról, őrizetről, hogy az ellenség ne kacagjon kárvallásán.

De még az sem elég, hogy bőségesen van embere, lövőszere, pénze; ezek olyan alkalmasak legyenek, hogy miattuk el ne veszítse, amije van; mert aki nyúllal akar kutyát fogatni, annyi kára mint haszna lehet belőle. Egész hadinépét szervezze újra; legyen jámbor és ügyes kapitánya, akire rábízhatja vagyonát és becsületét és aki jó tanácsot adhat neki; olyanok legyenek, akik nem ámítják, csalják, akik nem a saját vagyonukért harcolnak, mint ahogy ma annyiszor történik a világon, mikor azért küzdenek, hogy vagyont és pénzt kapjanak. Ez nem válnék a fejedelem javára és becsületére. Azért maga is nézzen utána a dolognak, ne legyen kedvetlen, lassú, lusta s legyenek emberei, akik ösmerik az utakat és a hágókat. Ellenségének seregében legyenek jó kémei, ne sajnálja gondoskodását és pénzét eféle követségekre; jöhet olyan óra, mikor minden költsége kétszeresen megtérül.

Amit ma megtehet, ne halassza holnapra; fenyítse meg az istenkáromlókat és a naplopókat. Ellenségében sohase bízzék, míg minden védelemről és őrségről nem gondoskodott, mert az sohasem akar neki jót és szívesen tör épsége, becsülete ellen. Ne higyjen tehát cseleinek s ellenállásra minden pillanatban készen legyen. Dolgaiban mindenkor előrevigyázó legyen, szükség esetében ne aludjék, hanem ébren maradjon. Megvetés, lustaság, könnyelműség a háborúban kárt, hátrányt és szenvedést okoz. Ha azt akarja, hogy jól megbeszélt terve sikerüljön, a tanácsban tartsa titokban. Aki tervét az ellenséggel tudatja, ritkán éri el a maga sikerét. Hajdan nagy dicsérettel és tisztességgel járt, hogy ellenségére valaki hasonló fegyverrel induljon; akik ezt idejében megizenték neki, azokat jó lovagoknak tartották. Most azonban nem jó kapitány, aki előnyösen verekedni nem tud. Most a háborúban azt dicsérik és magasztalják, ki ellenségét becsapni tudja; már az, hogy őt (a fejedelmet) tanítsa meg erre, nem válnék dicséretére, becsületére, magasztalására, hanem inkább csúfságára és kárára. Ettől tehát óvja őt. Jobb lesz és inkább válik becsületére, ha ellenségével szemben csellel védekezik; mert a városok, várak, emberek és országok elvesztése az egész világ szemében csúfság és gyalázat. Hogy tehát saját becsületét megőrizze, ellenségét ne kímélje. Az ellenség hitszegését tehát csellel törje meg, hogy annak gonoszsága bánatot ne okozzon neki; mert saját vesztesége, bánata, kára, szenvedése ellenségének csak öröm.

A hadinép jó kormányzata.

Mellőzve az említett dolgokat, megint a fejedelem hadinépe közé megy. Ott az anyáknak olyan gyermekei vannak, kik nem egyformán gondolkoznak és éreznek. Közülük a legügyesebbeket kell kiválasztani őrmestereknek, zászlótartóknak, legényeknek. Tartsa őket jó fegyelemben, rendben; ne tűrje köztük a feleselést, követelést; a zendülésre bujtogató gonosz fickókat selejtezze ki és büntesse meg azonnal, mert ezek annyi szemetet csinálnak neki, amennyi hasznot a derék legények okozhatnak. Hogy a hadinéppel valamit elérjen, jól fizesse és komolyan büntesse azt; késedelem nélkül szolgáltasson igazságot gazdagnak, szegénynek, — lovagnak, szolgának; így egymással jó barátságban maradnak és urukat segítik az ellenség elűzésében. Hogyan okozhatnának az ellenségnek nagy károkat, ha egymás közt is háborúskodnak? A szerző még nem igen hallotta, hogy ellenséget ellenséggel vertek volna meg, arról azonban igenis olvasott és hallott, hogy némely uralmat szétromboltak. Csináljon békét emberei közt s mentül előbb leveri ellenségeit.

A nyilt csatáról.

Ha nyilt csatába akar menni, úgy ismerje meg annak helyét és vidékét, kémlelje ki ellenségének erejét s ebben ne takarékoskodjék és azt meg ne vesse. A megvetés (lekicsinylés) már nem egy sereget megrontott, azért mindenkor óvatos legyen. Nem mindenkor választhat olyan helyet, hogy hátban meg ne támadhassák. Semmiféle előnyt se adjon fel könnyelműen, semmiféle várható szerencsében ne bizakodjék túlságosan. A szerencse kereke bizonytalan és kerek, gyakran megfordul egy óra alatt. Mindenekelőtt mezei ágyúit rendezze el; legyenek emberei, akik bánni tudjanak velük. Az ellenségnek többet ártanak a méregnél, kivált ha jól közéjök találnak. Nincs ennél borzasztóbb dolog a földön. Itt nem használ fegyver, páncél, ló. Ha megvan a gyujtózsinórja, az egyik részt csatára rendelje, a másikkal azután törjön be rájuk, vágtasson a gyalogság elé, szúrja-vágja, hadd érje őket szúrás és döfés; de jó páncéljuk és jó lovuk legyen. Köztük sok nemesember legyen, hogy inkább becsületet, mint nagy zsákmányt keressenek. Másokban is lehet ugyan bízni, de legjobban a nemesekben. Ők szüleik és gyermekeik becsületét is tekintetbe veszik, mire a közlegények nem igen ügyelnek.

A hadirendet idején elkészítse; jobb várakozni vele, mint elsietni. Az első sorba valókat válogassa ki olyanok közül, kik a háborúban már többször és örömest vettek részt; mert ahogy az első sorbeliek tartják és viselik magukat, ahhoz igazodnak a mögöttük levők. Ha az elsők lovagiasan megállják helyüket, akkor a hátullevők is férfiasan küzdenek. Az első sor verekedése és tréfája mind a két résznek reményt és szívet ad. Az is javára válik az ütközetnek, ha csapatokat állítanak a szárnyakra; ezeket két csapatba lehet osztani, hogy mind a kettő az ellenség kárára rohanjon. A mezőn (a mezei harcban) boldog az az óra, mikor egyik csapat a másiknak idején segítségére jön. A fejedelem (vezér) dolga, hogy kapitányainak meghallgatásával elrendelje, ami neki az ellenséggel szemben nem árt.

Ha derekas csatára kerül a sor, bátorítsa a népét és gondolja meg, hogy ha méltóságát porba sujtják, azt onnan megint fölemelheti-e? Neki magának a csatához nincs köze, a többinél inkább életben kell maradnia; mert hogyha elesnék, meghalna, némely tartomány és nép elveszne. Nem jár becsülettel az igen sok tüzesség; vakmerőség helyett inkább becsületre törekedjék. A fejedelemtől sok nagy dolog függ; azért könnyelműen ne kockáztassák életüket a veszedelmekben, mert ebből sok nyomorúság és szenvedés származik. Ha az ellenség enged vagy megszalad, jó rendben küldje utána embereit. Ne engedje

meg, hogy népe és hadirendje szétváljon; csak néhány csapatot engedjen utána vágtatni azért, hogy ha visszafordulna, minden kár nélkül védelmezhesse magát. Ha pedig úgy állna a dolog, hogy erősebb ellenséggel áll szemközt a mezőn, és a csatában a rövidebbet húzhatná, ne szégyelje elkerülni a bajt. Vonuljon vissza bizonyos állásba, akárki akármit mondjon is róla. Semmit se kockáztasson dicsvágy vagy harag miatt; gondolja meg, hogy ami nincs, holnap meglehet; ha pedig nem vonulhat vissza, fontolja meg, hogyan védelmezheti meg magát. Beásásra, bekerítésre használjon fel öreget és fiatalt, amíg segítség, fölmentés jön számára. Ehhez jó a szekérvár is, amelyet régi időben használtak. Azt, ki esze következtében előnybe jut, tapasztalt hadi kapitánynak tartják.

Ahol valami előny van a mezőn, ahhoz igazodjék, ahhoz tartsa magát. Ne adjanak tanácsot akármiről idő előtt, mert tanács után kell menni. Nem jó a hosszas tanácskozás sem, mert így néha elkésnek vele. Nem minden a csatától függ, gyakran más módot is meg kell fontolni. Régente a király szíve és hatalma nyílt mezőn a lovag tettétől és csatájától függött. Akkor nem pusztult el olyan sok ország, annyi szegény ember nem rontottak meg, nem szórtak szét. Ismerték a lovag szívét, kezét, nem hadakoztak falak és bástyák mögött. Más módot gondoltak ki; sokkal erősebb várakat és városokat építettek, hogy belőle valamit csak fáradságosan lehessen kihozni, de aki benne van, biztos legyen, akár bátor, akár félénk. Vastag falak mögött olykor áldatlan gyávák állanak. Az egyiknek jó szót sem érdemes adni, mégis lovagias ember módjára él. Nagy munkával, költséggel és veszteséggel alig lehet onnan kikergetni az ilyen gazembert.

Ostromokról és rohamokról.

Várat, várost annak idején ostromoljon, a tél annak nem kedvez. Vegye figyelembe a város körül levő vidéket, micsoda gátak, tornyok, sáncok vannak ott. Vegye szemügyre a víz minéműségét, hogy milyen az ágya, keskeny-e vagy széles. Amit hamarjában akar ostromolni, tegye meg gyorsan, titokban, csendesen; nem kell oda jobb segítség és tanács, mint ész és kikémlelés. Rohamot váratlanul, a maga idejében intézzen, készülődésekkel ne sokat késlekedjék. Vigyázzon szorgoskodása közben, hogy először a gátat szakítsa el. Ágyújával, tüzelésével, ólomjával kényszerítse őket, mert ezeket ki nem állják. A falakon levőket kezében kézi bombával űzze el állásaikról: ez használ. Viseljen jól gondot minden szerszámra; a létrákat ne csináltassa nagyon rövidekre, mert ezzel sokat mulasztana és sok emberébe, vagyonába kerülne.

Ha azután Isten neki adja a győzelem kegyelmét s a rohamban ő kerül felül, a vár és a város hatalmába jut, aki valóban nem fegyverfogható, ne ölje meg, hanem kímélje, akár asszony és gyermek, akár férfiú. Ne ontson ártatlan vért, mert az nagyon ritkán vezet jóra. Ha valakit erővel elfog, azt másiknak a jobbágyává tegye, mert ahol a hatalom mellett könyörület mutatkozik, annak dicsérete és becsülete közönségesen tartós lesz. Minden dologban Isten ad tisztességet, tőle jön szerencse és diadal. Szerző még sokat írhatna a háborúról, de most abbahagyja.

Példa a régiek követésére.

Ha a királyfi hűségesen követi az író tanácsát, sohasem bánja meg. Olvassa szorgalmasan a régiek tetteit, férfias cselekedeteit, becsületét, államát, amellyel a maguk törzsében örök nevet szereztek maguknak, dicsőségüket és nemzetségüket ékesítették, úgyhogy sohasem felejtették el őket. Azokat kövesse a királyfi, ez az író tanítása; akkor azután gyarapodik dicsérete, szerencséje, győzedelme, becsülete.

Homeros írásban bizonyítja be nekünk, hogy Achilles, az igen nagyhírű kapitány, mikor a csatába ment, az ég járását megfigyelte; azért magával vitt fegyverét is az ég csillagaival díszítette. Hasonlókép olvassuk Juliusról, a nagy császárról, hogy szintén szorgalmasan figyelt a csillagokra és az ég forgására és mikor ellenségeit megtámadni akarta, győzedelmet a csillagok adtak neki; mert Isten az ő titkos elhatározásában nagy erőt rejtett a csillagzatokba. Ezek mutatják meg nekünk a szeretetet és szenvedést s különbség nélkül a jót és a rosszat. Ha boldogan megy a dolgunk, Istennek köszönetet mondunk kegyelméért; ha azonban keserűség és nagy szomorúság ér bennünket, keresztényeket, Istent imádságokkal kell megengesztelnünk, hogy fordítsa el inség, háború és szívfájdalmak miatt való aggodalmainkat és félelmünket a mi urunk, az üdvözítő Jézus neve által. Aki ezt kívánja, mondja: Ámen.

Közli: *Dr. Márki Sándor.*

A VÁCI ÜTKÖZET 1849 ÁPRILIS 10.[1]

(Négy vázlattal.)

Előzmények.

Az osztrák hadsereg az isaszegi csata után, április 6-áról 7-ére virradó éjjelen, Pestre vonult vissza. A III. hadtest a Rákospatak mögött a Rákosmezőn, arccal a kerepesi magaslatok felé, az I. hadtest Pusztaszentlőrinc táján, arccal Cegléd felé szállott táborba.

Csorich hadosztálya, mely Vácról Fóton át csatlakozott a visszavonuló hadsereghez, a két hadtest között Kőbányán állott meg mint tartalék. A II. hadtest zöme részint Budán, részint Pesten tanyázott és e városok helyőrségét alkotta. A biztosítócsapatok a Rákospatak mentén és Pusztaszentlőrinc előtt állottak. Komárom várát Simunich altábornagy hadteste körülzárta és annak ostromát megkezdette; az ostromot a Duna-szorosban Vácnál, Ramberg altábornagy hadosztálya biztosította.

Az isaszegi csata után Görgey tábornok a győzelmet nem látta teljesnek, miért is elhatározta, hogy a döntés kierőszakolása végett a harcot a következő napon is folytatja. Ezért április 7-én a magyar hadserg támadó szándékkal nyomult

[1] *Források:* Kriegsarchiv, Wien: Feldzug 1849 in Ungarn. Feldakten der k. k. Hauptarmee u. der ung. Ins.-Armee. — Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums 1849. — Geschichte des k. k. Uhlanen-Regiments Alexander II. Kaiser von Russland Nr. 11. (Vormals 7. Chevauxlegers-Regiment.) — Geschichte des kais. kön. 63. (55.) Linien-Infanterie-Regiments Baron Bianchi. — Geschichte des k. u. k. Bukovinaischen Dragoner-Regiments General der Kavallerie Freiherr Piret de Bihain Nr. 9. — Geschichte des k. k. Infanterieregiments Adolf Herzog zu Nassau. — Geschichte des k. u. k. Feldjägerbataillons Nr. 12. — Az 1848—49-i vörössapkás 9. honvéd zászlóalj története. — Az 1849-i 3. honvéd zászlóalj története. — Honvédek könyve, történelmi adattár az 1848—49-i magyar hadjáratból. — Die Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Freiherr von Merkl Nr. 55. (63.) — 1849 április hó 17-én megjelent 81. számú Közlöny (hivatalos lap). — Geschichte des k. u. k. 7. Uhlanen Regiment Erzhg. Carl Ludwig. — Episoden aus meinem Leben. Beiträge zur Geschichte der Feldzüge der österreichischen Armee in den Jahren 1848 und 1849. von Ludwig Freiherr von Welden k. k. Feldzeugmeister.

Isaszegről és Aszódról központiasan Gödöllőre. A hadtestek előnyomulása azonban április 7-én tetemesen késett. A késés főokául a tölténypótlást hozták fel, mert a csapatok április 6-án töltényeiket elhasználták és a lövőszeroszlop, amelynek a még mindig égő Királyerdőn kellett áthaladnia, nagy időveszteséggel ért csak a csapatokhoz. Ezért a hadtestoszlopok csak 11 órakor délelőtt érkeztek Gödöllőre, amikor az ellenség azt már régen elhagyta, és így a tervezett támadásból nem lett semmi. A csapatok ezért Gödöllőn táborba szállottak, csupán az I. hadtestet irányították délelőtt 11 órakor a kerepesi magaslatra, honnan ennek egy dandára Cinkotáig követte a visszavonuló osztrák utóvédet a pesti úton, avval néhány ágyúlövést is váltott, de utól már nem érhette.

Az osztrák hadsereg helyzetében április 8-án változás nem állott be. A felderítést hírszerző járőrökkel és a két szárnyon, a Dunakeszi országúton s a Rákospatak völgyében Isaszeg—Gödöllő irányában, egy-egy hírszerző különítménynyel megkezdették.

Április 7-én Görgey tábornok Gödöllőn megbeszélést tartott, melyen megszületett a követendő hadműveleti terv, mely a következő volt:

A VII. hadtest (Gáspár) Fót—Dunakeszi terét megszállja s Pest és Vác között az összeköttetést megszakítja. A II. hadtest (Aulich) a kerepesi országutat, a Rákospatak völgyét (Rákoskeresztúr—Isaszeg) és a Szolnokra vezető vasuti vonalat szállja meg. A VII. és II. hadtest Pest felé tüntet és az ellenséget megtéveszti. Mialatt ez történik, az I. és III. hadtest (Klapka és Damjanich) Vácra nyomul, és elfoglalja azt.

Vác elfoglalása után a VII. hadtest két hadosztálya (Pöltenberg és Kossuth) Vácnál csatlakozik a hadsereg zöméhez, egy hadosztálya pedig (Kmethy) Dunakeszinél marad és az lesz a feladata, hogy a hadseregnek Pest alól való elvonulását leplezze.

Ezalatt a hadsereg (I., III. és VII. hadtest) Vácról Rétság—Nagyoroszi—Ipolyságon át Lévára vonul. Amint a hadsereg Vácot elhagyta, egyedül a II. hadtestre hárul az a feladat, hogy Pest előtt tüntessen, mert az egyelőre Dunakeszinél hagyott hadosztály (Kmethy) is a hadsereg zöme után Vácra vonul és elfoglalja a Duna szorosát. A hadsereg (I., III. és VII. hadtest) Lévánál kel át a Garam-folyón és az ostrom alatt álló Komárom felmentésére Nagysallón át hajtja végre a támadó hadműveletet.

Görgey tábornok szilárd és megváltoztathatatlan elhatározása volt, hogy bármit cselekszik is herceg Windischgrätz tábornagy, hadműveleti tervét végrehajtja.

Azon esetre, ha az ellenség a Pest előtt hagyott II. hadtestet megtámadná, Görgey a II. hadtestet utasította, hogy az ellenséges túlerő elől harcolva húzódjék a Tisza mögé vissza.

Görgey új hadműveleti terve a következő megfontolás alapján alakult ki:

A magyarok legközelebbi hadműveleti célja vagy az ország fővárosának elfoglalása, vagy az ostrom alatt álló Komárom várának felmentése lehetett. Az osztrák hadsereg Pest falai alá vonult vissza és Rákos mezején készen áll arra, hogy a döntő csatát elfogadja. Ha tehát a magyar hadsereg Gödöllőről Pestre tör előre, szembe találja magát az egész osztrák hadsereggel.

A Komárom várának felmentésére irányuló hadművelet mellett a következők szólnak:

Vácnál a Duna völgyét csak egy osztrák hadosztály tartja elzárva. Ennek ellentállása hamar megtörhető és ezzel a Komáromra vezető út megnyílik. Ennek a hadműveletnek sikere ahhoz a feltételhez van kötve, hogy a Pest alatt álló osztrák hadsereg ne mozduljon ki helyzetéből. Tehát e hadsereget foglalkoztatva, bizonytalanságban kell tartani.

Ha Vácnál a magyar hadsereg utat nyitott magának Komárom felé, választ előtt áll, hogy az előnyomulást az alsó Garam szakasza felé folytassa-e (Párkánynánán át Komáromra) vagy pedig a középső Garam szakaszára (Lévára) törjön-e elő?

Első esetben az út Komáromig jóval rövidebb ugyan, de szembe találhatja magát a Bécsből útba indított és Komárom ostromának fedezésére szolgáló újabb erősítésekkel és így az alsó Garam-folyón való átkelést ezen erők ellenhatása alatt kell kierőszakolnia.

A Garam-folyó alsó szakaszán (Párkánynána—Kéménd) az ellenség szívós védelmet fejthet ki addig, míg a Pestnél álló osztrák hadsereg a harcba beavatkozik (Pest—Esztergom: két menet). Ha a magyar hadsereg Léván át a Garam alsó szakaszát megkerüli, úgy ez a hadművelet azzal az előnnyel jár, hogy a hadsereg a Garam-folyót ellenséges ellenhatás nélkül lépheti át és a Komárom ellen irányuló támadás folyományaként, az osztrákok oldalában léphet fel.

Ha a Bécs felől várható erősítés (IV. osztrák hadtest), vagy a Komárom várát körülzáró osztrák erő egy része (Simunich altábornagy hadteste) a magyar hadsereg ellen fordulna, ebből az az előny adódik, hogy a magyar hadseregnek csak nálánál gyengébb ellenséggel kell megmérkőznie, mely harcba a Pestnél álló osztrák hadsereg már a távolság

miatt sem avatkozhatik be kellő időben. (A rákosmezei tábor Nagysallótól öt menetnyire van.)

Ha a magyar hadseregnek sikerül Komáromot az ostromtól felmenteni, úgy ezzel a Pestnél álló osztrák hadseregnek Béccsel való összeköttetését veszélyezteti (Buda—Tata—Nagyigmánd—Győr—Bécs) s ez a körülmény bizonnyal arra fogja az osztrák hadsereget kényszeríteni, hogy az ország fővárosát kiürítse.

Érdekes, hogy az osztrák hadvezér nem ismerte fel Görgey hadműveleti tervének nagy fontosságát, melyről többek között a következőképen nyilatkozott: „Azt hiszem, hogy az ellenség megkerülő mozdulata „merőben értelmetlen", mert ha vesztére belerohanna a csapdába, azáltal, hogy Komáromot eléri, legfeljebb csak annak helyőrségével erősbödhetik. Ez esetben ki kell használnunk az ellenség „hibáját" arra. hogy az ellenséget minden oldalról megrohanjuk, ami azt fogja eredményezni, hogy az ellenséget szét fogjuk szórni és arra fogjuk kényszeríteni, hogy a bányavárosokba vezető völgyekbe vonuljon vissza."[2]

Görgey április 8-án várta, hogy az ellenség meg fogja támadni, ezért egész hadseregével Fót (VII.)—Mogyoród (III.)—Kerepes (I.) és Isaszeg (II) vonalában, 18 km széles csoportosításban, harcra készen állott, szárnyait Dunakeszinél Kmetty hadosztálya, Maglód táján Asbóth különítménye biztosította és felderített Vác és Pest irányában. A hadtestek a gödöllői táborból április 8-án 12 órakor délben indultak el, menetcéljaikat intézkedésszerűen az ellenség által meg nem zavarva érték el s ott táborba szállottak.

A felderítés a következő híreket szolgáltatta:

Windischgrätz három hadtesttel a Rákosmezőn táborba szállott s Pest falai alatt készen áll a döntő csata elfogadására. A Vácról Gödöllőre lovagolt osztrák futár a magyarok fogságába esett, kitől Görgey megtudta, hogy Vácott a Götz és Jablonowski osztrák dandárok táboroznak (Ramberg-hadosztály).

Windischgrätz a magyarokról ezt tudta:

A magyar hadsereg zöme a kerepesi magaslatokon áll.

Az osztrák tábor jobb szárnyáról (az I. osztrák hadtesttől) eligazított hírszerzőkülönítmény (1. dragonyosezred 1. százada, Klein őrnagy) Rákoskeresztúrnál egy ellenséges különítményt (2 lovasszázad tüzérséggel és gyalogsággal) állapított meg.

Az osztrák tábor balszárnyáról (III. osztrák hadtesttől)

[2] *Kriegsarchiv.* 1849. Feldakten der k. k. Hauptarmee. 4. fasc. 251.

eligazított hírszerzőkülönítmény Rákospalotát az ellenség kezében találta. Kémhírek arról beszéltek, hogy kb. 8—10.000 ellenséges gyalogosból álló oszlop Kerepesről részint Rákospalotán át, részint Mogyoród—Fóton át Dunakeszi felé halad.

Windischgrätz nem látott tisztán, miért is elhatározta, hogy április 9-én Dunakeszire és a kerepesi magaslatokra intézendő erőszakos felderítés útján tisztázza az ellenség helyzetét.[3] Mivel azonban a csapatok az előzőleg lefolyt harcokban és menetekben kifáradtak, az erőszakos felderítés végrehajtását az osztrák főparancsnok április 10-ére halasztotta. Az osztrák csapatok helyzetében így változás nem állott be.

Görgey április 9-én még mindig várta az ellenség támadását Pest felől. Ezért akképen intézkedett, hogy a jobbszárnyon a VII. hadtest Dunakeszi—Fót vonalában, a középen a III. hadtest a mogyoródi magaslaton, védelmi állást foglaljon, míg a balszárnyon a II. hadtest és Asbóth különítménye Isaszegről és Monorról Cinkotára, illetve Üllőre nyomuljon elő, s ezzel az ellenségben azt a hitet keltse, hogy a magyar hadsereg Pestet szándékozik megtámadni..

Ha az ellenség támadna, akkor a VII. hadtest a csatavonal jobbszárnyát, a III. hadtest közepét, a II. hadtest a balszárnyát alkotja. Az I. hadtest tartalékban marad. Mivel a hadsereget a Vácnál álló ellenséges hadosztály oldalban és hátban fenyegethette, Görgey tartalékát (az I. hadtestet) Kerepesről Csomádra tolta el, hogy a jobbszárny mögött kéznél legyen.

A magyar hadsereg helyzete április 9-én délután 4 óráig tehát a következő volt:

Dunakeszi—Fót—Mogyoród—Cinkota vonalában három hadtest állott harcra készen, egy hadtest pedig Csomádnál kéznél volt mint tartalék arra az esetre, ha a Ramberg osztrák hadosztály Vácról a magyar hadsereg oldalába és hátába támadna.

Görgey délután 4 óráig ebben a csoportosításban várta a pesti támadást. Mivel ez nem következett be, Görgey délután 4 órakor a középen levő III. hadtestet kivonta a tervezett védelmi állásból és Veresegyházára irányította.

Április 9-én délutáni 4 órakor a magyar hadsereg helyzetében döntő fordulat állott be.

Eddig ugyanis Pest volt Görgeynek a legfontosabb. Mivel az osztrák hadsereg Pest alól nem mozdult meg, és így az ellenséges támadás veszélye már elmúlt, Görgeynek Pest

[3] *Kriegsarchiv.* Feldakten der k. k. Hauptarmee. 1849. 4. fasc. 4, ad 94., 95., 96., 107.

most már mellékesé vált, miért is főfigyelmét a hadműveleti terv végrehajtására fordíthatta.

Az április 9-én délután 4 óra után kiadott intézkedések a helyzetképet következő módon változtatták meg:

Pest előtt, a Rákospataktól kb. 6—10 km távolságban, Fót—Cinkota vonalában (10 km) két hadtest (VII. és II.) maradt az osztrák III. hadtesttel szemben.

A horvát bán hadtestével (I.) Görgey nem nagyon törődött, előle csapatait elvonta, úgy hogy vele szemben csupán a gyenge Asbóth-különítmény maradt Üllő körül.

Váccal szemben, Csomád—Veresegyháza vonalában (4 km), két hadtest (I. és III.) csoportosult, hogy április 10-én a támadást a Ramberg-hadosztály ellen megindíthassa.

A magyar hadsereg április 9-én este tehát két egyenlő erejű csoportra volt tagozva; egy csoport (két hadtest) arccal Pest felé, 10 km-es széles vonalon, a leplezés feladatával, egy csoport (két hadtest) az előbbeni csoport háta mögött, arccal Vác felé 4 km szűk téren tömörítve, a váci támadásra készen. De megvolt a lehetősége annak is, hogy — ha az osztrák hadsereg másnap, azaz április 10-én Pest felől támadna —, akkor a visszatartott csoporttal a harcot támogathassa (Csomád—Fót 1½ órai menet, Csomád—Cinkota 3½ órai menet, Veresegyháza—Fót 2 órai menet, Veresegyháza—Cinkota 4 órai menet), vagy hogy a váci támadást mégis végrehajthassa aszerint, amint április 10-én a helyzet kialakul.

Az április 9-i esti csoportosítás az erőknek másnapi alkalmazására nézve még azt a lehetőségét is megadta, amely április 10-én valóban be is következett.

A VII. és II. hadtest (Dunakeszi—Fót—Cinkota vonalában), ha Pest felől megtámadtatnék, leplezés céljából védelemre szorítkozik; egy hadtest (III.) megtámadja a Vácnál álló Ramberg-hadosztályt, hogy a hadseregnek az utat Lévára megnyissa, egy hadtest (I.) Sződnél mint tartalék marad azért, hogy a Pest felől támadó ellenségnek Vác felé való előtörését megállíthassa, vagy ha erre nem lesz szükség, úgy a Vácra intézendő támadást támogathassa.

Windischgrätz, hogy az ellenség helyzetét és erejét megállapítsa, az I. és III. hadtestnek április 10-ére általános támadó előnyomulást rendelt el. Intézkedésében a hadtesteknek feladatául azt tűzte ki, hogy az ellenséget fejlődésre kényszerítsék, miért is a csapatok támadóan lépjenek fel. A gyalogsági oszlopokat lovasság és tüzérség előzze meg. A gyalogság megfelelő távolságban kövesse a lovasságot. Ha az általános szemrevétel azt állapítja meg, hogy az ellenség Pest

alól már elvonult, úgy az osztrák hadsereg főparancsnokának az a terve, hogy tartalékát (a II. hadtest Csorich hadosztályát) Esztergomba tolja el.[4]

A kiadott útmutatás szellemében, az I. hadtest 6 órakor reggel indulva a Kerepesre vezető országúton Cinkotára nyomult elő egy oszlopban és Rákoskeresztúr és Soroksár irányában derített fel.

A III. hadtest szintén 6 órakor reggel indult táborhelyéről, a Rákospatakon a Paskál-malomnál átkelt és Palotára nyomult elő. A hadseregtartalék (Csorich hadosztálya) a táborban tétlenül maradt.

Április 10-e a magyarok helyzetére döntő jelentőségű volt. E napon dőlt el, hogy Görgey hadműveleti terve kivihető-e vagy sem? A nap eseménye két részre osztható, még pedig a Pesttel szemben való tüntetésre és a Vác ellen irányuló támadásra.

A Pest elleni tüntetésre a VII. hadtest egy dandárt Fótnál hagyott, Mogyoródnál egy különítmény útján az összeköttetést a II. hadtesttel fenntartotta, zömével Palotára nyomult előre. A II. hadtest Cinkotánál a Palotapatak[5] mögött védőállást foglalt.

A kölcsönös intézkedések folytán Palotánál a magyar VII. és az osztrák III. hadtest között, Cinkotánál a magyar II. és az osztrák I. hadtest között összeütközésre került a dolog, azonban minden komolyabb következmény nélkül. Palotánál, a Sóspatak vonalán, két óráig tartó ágyúzás után a magyar VII. hadtest délután 5 órakor az ellenség elől kitért és Dunakeszire vonult vissza; az osztrák III. hadtest erre megfordult és a rákosi táborba vonult. Cinkotánál, a patak völgyén innen, az osztrák I. hadtest oszlopa megállott, csupán egy lovasdandár nyomult elő Cinkotára. A magyar II. hadtest tüzérsége (öt üteg) az uralgó cinkotai halmokon a szőlőkben, az előnyomuló ellenséges lovasság ellen vonult fel, a hadtest zöme pedig Csömör és Kistarcsa között harcra fejlődött, majd 4 órakor délután a kerepesi magaslatokra vonult vissza. Erre az osztrák I. hadtest is a rákosmezei táborba húzódott vissza.

Az osztrákok részéről tervezett erőszakos szemrevétel így ellaposodott, az ellenség helyzete és ereje nem lett tisztázva. Viszont a magyarok tüntető előnyomulása és ellenállása az osztrák erőt Pest előtt lekötötte anélkül, hogy az behatóbban tájékozódhatott volna.

[4] *Kriegsarchiv*. 1849. Feldakten der k. k. Hauptarmee. 4. fasc. 115.

[5] Sóspatak, illetve Szilaspatak.

Az osztrákok nem érték el kitűzött céljukat, mert az erőszakos szemrevételt nem hajtották komolyan végre, ezért a magyar hadtestek nem is kényszerültek arra, hogy fejlődjenek és erejüket elárulják. A magyaroknak nem volt érdekük, hogy támadjanak, ezért erejüket kellő távolságban visszatartották. Az osztrákoknak nyomatékosan kellett volna támadniok; ehelyett azonban csak tapogatódzva és habozva nyomultak elő. Így a nagy garral hangoztatott erőszakos felderítés hatástalan ágyúzásban merült ki és a várt eredményt nem hozta meg. Az idő is kedvezőtlen volt, amennyiben országos eső esett, mely a megfigyelést megnehezítette.

Míg tehát Pest előtt a bizonytalanság köde el nem oszlott, addig Vácnál döntő esemény következett be.[6]

A váci ütközet.

Az április 9-i kölcsönös helyzetet az *1. vázlat* tünteti fel.

A Magyarországon működő osztrák hadsereg megerősítésére báró Hammerstein lovassági tábornok, Galicia vezénylő tábornoka, egy új hadtest megszervezésében buzgólkodott, mely menetkészségének elérése után, Kassán át a Tisza szakaszára lett volna útba indítandó.

Windischgrätz értesítette Hammersteint, hogy az osztrák hadsereg Pestre vonult vissza és mivel a magyar haderőnél gyengébb, jelenleg csakis Pest és Komárom fedezésére szorítkozhatik.

Ennélfogva a Vogel altábornagy parancsnoksága alatt alakuló galiciai hadtest előnyomulása a Tisza felé (Tokaj tájára) már nem lett volna célszerű. Döntő csapást a magyar hadseregre csak akkor lehet mérni, ha a galiciai hadtest a Magyarországon működő osztrák főerőhöz csatlakozik.

Ezért Vogel altábornagy hadteste Kassán át Rimaszombatra tartson, hogy az osztrák hadseregnek az Ipoly völgyében kikülönített részével mielőbb érintkezésbe jusson, azon célból, hogy az ellenség az Ipoly—Garam völgye felől meg ne kísérelhesse Komárom várának felmentését.[7]

E szándéknak megfelelően a magyar hadseregnek Komáromra való előnyomulását úgy az Ipoly, mint a Duna völgyében, meg kellett akadályozni. Ezért Windischgrätz a Dunaszoros elzárására a II. hadtest egy hadosztályát (Csorich) Vácra rendelte, a Ramberg-hadosztályt pedig az Ipoly völgyében Balassagyarmatra különítette ki.

[6] *Kriegsarchiv.* Feldzug. 1849. 4. fasc. 61.

[7] *Kriegsarchiv.* 1849. Feldakten der k. k. Hauptarmee. 4. fasc. 117.

Az isaszegi csata után az osztrák hadsereg április 7-én Pestre vonult vissza; megerősítésére a Csorich-hadosztályt Vácról magához vette, míg a Duna-szoros birtoklása végett az Ipoly völgyében kikülönített Ramberg-hadosztályt Vácra rendelte. A megbetegedett Ramberg altábornagy április 8-án a budai katonai kórházba ment, helyette a hadosztályparancsnokságot a rangban idősebbik dandárparancsnok, Götz Keresztély vezérőrnagy vette át.

A hadosztály 7 zászlóaljból, 7½ lovasszázadból, 4 üteg-ből és 1 utászszázadból állott; harcoló létszáma 7500 puska, 750 kard és 27 ágyú volt.

A Ramberg-hadosztály hadrendje a következő volt:

1. *Götz Keresztély tábornok dandára:*

„Báró Bianchi" 63. gyalogezred III. zászlóalja,
„Báró Palombini" 36. gyalogezred I. zászlóalja,
12. vadászzászlóalj,
„Károly Lajos főherceg" 3. ulánusezred két és fél százada,
fél lovasüteg,
egy és fél röppentyűsüteg,
egy 12-fontos üteg.

2. *Herceg Jablonowski Félix tábornok dandára:*

„Adolf nassaui herceg" 15. gyalogezred I., II., III. és IV. (Landwehr) zászlóalja,
„Gróf Wrbna" 6. chevaux-legers-ezred két százada,
„János főherceg" 1. dragonyosezred két százada,
„Báró Kress" 7. chevaux-legers-ezred egy százada,
egy 6-fontos üteg,
egy utászszázad.

A hadosztály csapatai Vácott táboroztak. Az éjjeli szállást a grőf Althann alezredes parancsnoksága alatt álló előörsök (6. chevaux-legers-ezred két százada) a Gombás-patak vonalában biztosították. A jobboldalt a Duna biztosította, míg a balszárny és hát fedezésére, Brudermann százados parancsnoksága alatt, 2 gyalog- és 1 lovasszázad Szendehelyre, egy gyalogszázad pedig Nagymarosra volt kikülönítve.

A hadosztály egy hírszerző járőre április 9-én egy honvédet elfogott, kitől Götz megtudta, hogy a magyar csapatok Csomádot és a Sződ körüli falvakat megszállották.

Április 10-én reggel 8 órakor Götz a főparancsnokságtól utasítást kapott, hogy óvatos legyen s ha az ellenség túlerővel támadná meg, ne fogadja el a harcot, hanem vonuljon vissza a Duna völgyében Szalkán át a Garam-folyó mögé.

A magyar III. hadtest feladata az volt, hogy április 10-én Veresegyházáról reggel 6 órakor indulva Sződön át

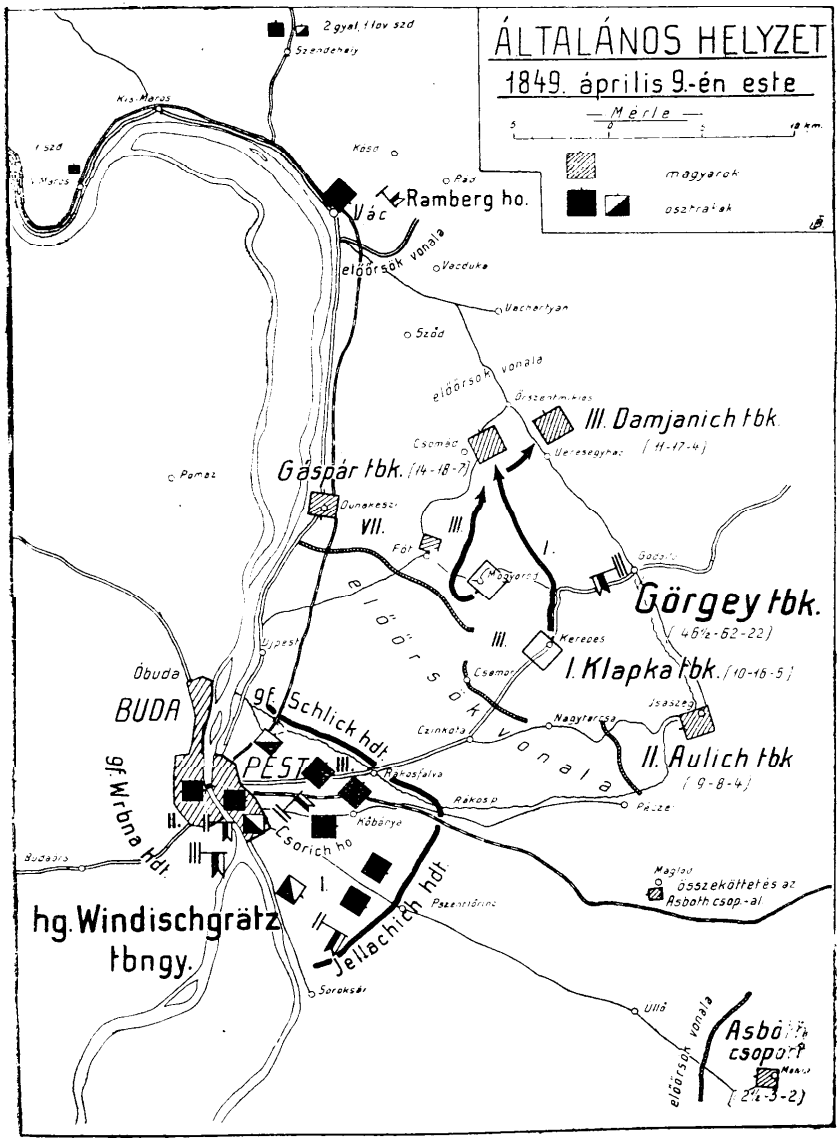

1. vázlat.

Vácra nyomuljon, foglalja el és akadályozza meg, hogy az ellenség a Duna völgyében visszavonuljon, miért is arra törekedjék, hogy az ellenséget Balassagyarmat irányába szorítsa

vissza. Az I. hadtest a támadásban támogatni fogja a III. hadtestet.

A III. hadtest hadrendjét a függelék mutatja.[8]

A Vácra irányuló támadással Damjanich tábornokot bízták meg.

Görgey április 10-ére szóló intézkedése úgy hangzott, hogy a Vácra irányuló támadás sikerének érdekében, a Rákos mezején táborozó osztrák főerő lekötésére, a VII. hadtest Palotára nyomuljon elő azon feladattal, hogy vegye fel az ellenséggel a harcot, vereséget azonban ne kockáztasson, hanem délután 5 órakor a dunakeszi táborba vonuljon vissza; a II. hadtest pedig Cinkotánál harcra készen álljon, délután 4 órakor azonban szintén vonuljon vissza a kerepesi védőállásba.

Damjanich az ellenségről csak annyit tudott, hogy Vácott Götz és Jablonowski osztrák dandára táborozik mintegy 30 ágyúval.

Damjanich tehát elhatározta, hogy az osztrákokat Vácnál bekeríti. Évégből a III. hadtest areban fog támadni dél felől, az I. hadtest Vácot meg fogja kerülni oly módon, hogy a várost keletről és északról szegélyező magaslatokon előnyomulva a verőcei és szendehelyi utakra nehezedjék, hogy ezáltal az osztrákokat a visszavonulás lehetőségétől megfoszthassa.

Damjanich terve a fővezérségtől kapott útasításnak nem felelt meg, mert abban az a követelmény is benne volt, hogy az ellenséget a Dunától Balassagyarmat irányába szorítsa vissza.

A támadást tehát erős balszárnnyal kellett volna végrehajtania.

Lehet, hogy ez okozhatta, hogy Damjanich eredeti tervét megváltoztatta, annál is inkább, mert a megkerülés gyors végrehajtására alkalmas utak nem voltak. A megkerülésre csak egy út jöhetett számításba, mely Rádon át Kósdra vezetett. Kósd falun túl pedig a megkerülő mozdulatnak a Nagyszál (△ 652) hegy déli lejtőin keresztül-kasul, út nélkül, toronyiránt kellett volna megtörténnie. A III. hadtestnek ezalatt a Gombáspatak előtt tétlenül kellett volna vesztegelnie. A megkerülés sikerére így nem igen lehetett számítani, mert ha az ellenség a megkerülő mozgást észreveszi, a Duna völgyében a visszavonulást akadály nélkül végrehajthatja, mert a Duna-völgynek nyugati irányban való kanyarulata a keletről jövő megkerülés elől való kitérést könnyen lehetővé tette. Még azt is

[8] *Kriegsarchiv.* Feldakten der ung. Ins. Armee. 1849. Fascikel 4. Nr. 64. Ordre de Bataille. Assermann Major, Waitzen, am 10. April 1849.

számításba kellett venni, hogy az előző napokon sűrű eső esett, mely az amúgy is rossz utakat majdnem járhatatlanná tette. Április 10-én reggel sűrű köd szállott le, mely délelőtt eloszlott és akkor ismét megeredt a tavaszi eső.

Ezért Damjanich a megkerülést csak a Bobich-dandárral (3 zászlóalj, 3 lovasszázad, 1 üteg) akarta végrehajtani, míg az I. hadtest zömét, mint általános tartalékot, a támadó III. hadtest jobbszárnya mögött Sződnél tartotta vissza.

Damjanich tábornok Vác elé megérkezve, a III. hadtest összes tüzérségét Sződön át elővonta és a vasútvonal mentén fekvő homokbuckákra állította. A III. hadtest Pusztacsörög és Sződ között három harcvonalban fejlődött.

A Visocki-hadosztály a dunakeszi—váci országút mentén vonult fel, balszárnyát a Dunáig terjesztette; a Knézich-hadosztály a vasútvonal mentén fejlődött. A lovasság a harmadik harcvonalba jutott.

Gróf Althann Ferdinánd osztrák alezredes, előörsparancsnok, április 10-én délelőtt 9 óra 30 perckor Götz tábornoknak jelentette, hogy Veresegyháza és Hartyán felől Sződ, illetve Duka felé erős ellenséges oszlopok közelednek, mire Götz riadót rendelt el, maga pedig Jablonowski dandárnokkal az előörsökhöz lovagolt tájékozódás céljából.

Götz az előörsöknél levő állásából megállapította, hogy az ellenség a harc megindítására már mintegy 4 üteget hozott tűzbe. Az volt a véleménye, hogy az ellenség komoly támadást nem intéz Vácra; erős tüzérségével nyilván csak arra akarja az osztrákokat kényszeríteni, hogy fejlődjenek és ezáltal elárulják erejüket. Bár Jablonowski a hadosztályparancsnoknak azt javasolta, hogy hadosztályával keljen azonnal harcra, Götz ezt a tanácsot nem követte, hanem csak arra szorítkozott, hogy előőrseit megerősítse és balszárnyának biztosításáról gondoskodjék. A hadosztály zömét harcrakészen Vácott visszatartotta.

Évégből ½ lovasüüteget és fél röppentyűsüteget, az előörsök támogatására, a Hétkápolnánál, az országútra állított, mert az esőzés folytán a talaj igen felázott, részben víz alá is került, úgy hogy az országútról a letérés nem volt lehetséges. A 12. vadászzászlóalj zöme az országúton sietve előnyomult és a temetőt megszállotta; egy százada, a 7. chevaux-legers-ezred egy századával a vasúti töltésen előnyomulva a Gombás-patakot 5 m. magasságban áthidaló vasúti hídon foglalt védőállást.

A védőállás balszárnyának biztosítására, Strasdil ezredes parancsnoksága alatt, a 15. gyalogezred IV. zászlóalja a Kálváriahegyet megszállotta. A hadosztály többi csapatai (15/I., II., III., 36/I., 63/III. zászlóalj, 2. chevaux-legers-ezred 2½

százada, 1. dragonyosezred 1 százada, 1 hatfontos, 1 tizenkétfontos és 1 röppentyűsüteg, 1 utászszázad) Vácott gyülekeztek. A magyar III. hadtestnek harcra fejlődött két hadosztálya, a tüzérség támogatásával az előnyomulást megkezdette ugyan, de a tulajdonképeni támadásba nem fogott, hanem az ellenséges ágyútűz hatásos körletén kívül megállt. Csakis a két fél tüzérsége között folyt az ágyúpárbaj.

A kölcsönös helyzetet délelőtt a 2. vázlat tünteti fel.

Az ágyúzás alatt Götz, látva hogy Vác ellen erős ellenséges csapatok fejlődtek ugyan, de azok komolyan nem támadnak, elhatározta, hogy hadosztályával az előörsök vonalában védőállást foglal. A 15. gyalogezred parancsot kapott, hogy az Akasztódombot, temetőt és a vasúti hidat szállja meg. A 6-fontos üteg, egy fél röppentyűsüteg és egy fél 12-fontos üteg Vác és a vasúti híd között foglalt tüzelőállást.

A kiadott parancs szerint a 15. gyalogezred III. zászlóalja az Akasztódombot, a II. zászlóalja a Hétkápolna-dombot, az I. zászlóalja a vasúti hidat megszállotta. A déli órákban a helyzetet a 3. vázlat tünteti fel.

A magyar csapatok még mindig nem indították meg a döntő támadást Vácra, pedig a dél már rég elmúlt. De mivel a tüzérharc meg nem szűnő hevességgel már mintegy négy órán át tartott, Götz mégis felismerte, hogy fölös ellenféllel áll szemben. Ezért délután 3 óra táján elhatározta, hogy a harcot félbeszakítja és Nagymaroson át visszavonul; Jablonowskinak meghagyta, hogy lovagoljon vissza Vácra és az ott tartalékban levő csapatokat haladéktalanul indítsa el a verőcei úton.

A 15. gyalogezred, a lovasság és a harcban álló tüzérség parancsot kapott, hogy a harcot szakítsa félbe és Vácon át vonuljon Verőcére, s ott csatlakozzék Jablonowski csoportjához.

Götz a Kálváriahegyen álló oldalbiztosító csoport parancsnokát, Strasdil ezredest is útasította, hogy a 15. gyalogezred IV. zászlóaljával a vasútvonal mentén, Verőce irányában vonuljon vissza és csatlakozzék Jablonowski csoportjához.

A hadosztály elvonulását, Götz személyes vezetése alatt, a 12. vadászzászlóalj és a 63. gyalogezred III. zászlóalja a Gombás-patak szakaszán biztosította. Ez a két zászlóalj parancsot kapott, hogy a kőhídnál foglaljon védőállást s a hidat védje mindaddig, míg azon az utolsó ágyú is át nem vonult. Ez a kőhíd a később kifejlődött harcban nagy szerepet játszott. Rajta visz át az országút Vácról Pestre.

A barokk-stilben, igen szilárdan épített kőhíd kétíves bolthajtása alatt, körülbelül 4—5 méter mélységben folyt a Gombás-patak eliszaposodott vize, mely akkor az előző esőzések

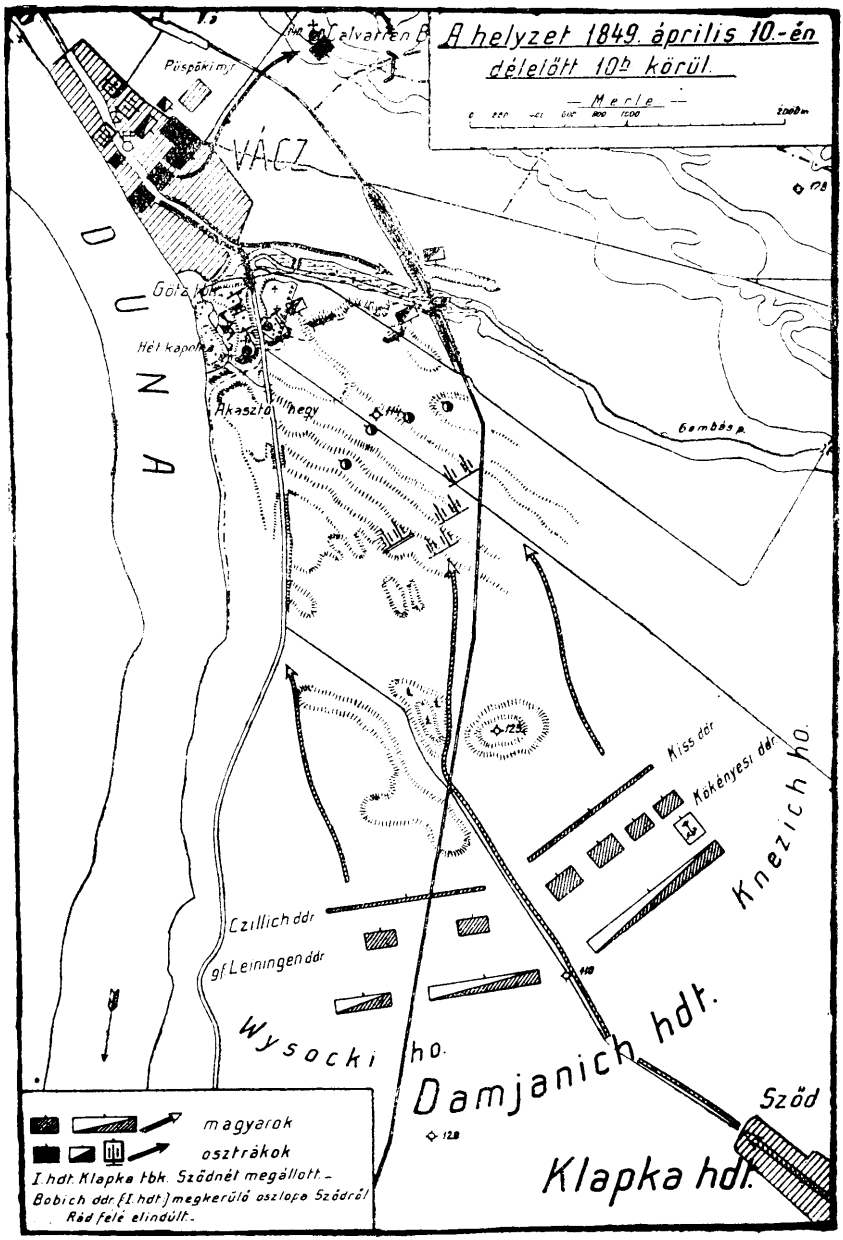
A helyzet 1849. április 10-én
délelőtt 10h körül.
Merle
Püspöki m.
VÁCZ
DUNA
Hét kapolna
Akasztó hegy
Bombás p.
Kiss dér
Kökényesi dér
Knezich ho.
Czillich ddr
gf Leiningen ddr
Wysocki ho.
Damjanich hdt.
Sződ
Klapka hdt.
magyarok
osztrákok
I. hdt. Klapka tbk. Szádnél megállott. –
Bobich ddr. [I. hdt.] megkerülő oszlopa Szádról
Röd felé elindúlt.

2. vázlat.

folytán erősen megáradt, úgyhogy a tüzérségnek nagy akadályt, a lovasság- és gyalogságnak pedig kisebb akadályt képezett. A hídnak kőből épített két oldalfalán 7 szentnek kőből kifaragott szobra állott.

A kőhídtól az országút Vác déli bejáratához vitt s onnan Vác főutcáján folytatódott tovább. Akkor a Vác déli szélét szegélyező házsor a kőhídtól mintegy 300 lépésnyire esett. Vác déli széle és a kőhíd között szabad térség terült el. Az országút a kőhídtól siklószerűen emelkedett a Hétkápolna-domb felé és az évszázados fákkal benőtt Hétkápolna-domb és a cserjés-bokros temető között mélyút jellege volt. Az országúton, kb. 400 lépésnyire, a szabad kilövést mi sem gátolta.

Az országút nyugati oldalán, azzal párhuzamosan és fölötte kb. 3 m magasságban, párkányszerűen kiemelkedő sík tetején, sétaút volt hét, szentképekkel díszített kőoszlop mellett, úgy, ahogyan a kálvária stációi szoktak építve lenni. Ez a sétaút erdős dombhátra vezetett, melyen egy kis templom állt, kolostorszerűen épített emeletes kőépülettel. A kis templom búcsújáró hely volt.

A Hétkápolna erdős dombjáról a dunakeszi országútra szabad volt a kilátás és a kilövés. Jobbkéz felé, a Duna irányában, a Hétkápolna dombjával szemben kb. 300 lépésnyire, egy valamivel magasabb homokos csupasz domb volt, az Akasztódomb. Itt hajtották végre abban az időben a halálos ítéleteket. Az Akasztódombot a Hétkápolna dombjától egy eliszaposodott völgyecske választotta el.

A dunakeszi országút keleti oldalán terült el a temető, széles lapos háton, melynek az a része, hol az országút mellette elvezetett, meredeken, falszerűen, le volt ásva. Közvetlen az országút mellett, a kőhídtól kb. 400 lépésnyire, a temető szélén egy kis kápolna állt, mely úgy az országúton, mint a kőszentes hídon teljesen uralkodott.

A 12. vadászzászlóalj a Vác déli szegélyén épült házsorban fészkelte be magát, lövőiránnyal a hídra. A 63/III. zászlóalj. századoszlopokkal egymás mellett, közvetlenül a híd mögé állott. Götz ennél a zászlóaljnál tartózkodott.

A 15. gyalogezred akkor már teljes visszavonulásban volt Vácra, csupán I. zászlóalját állították meg Vácon, hogy mint tartalék az utóvéd mögött (12. vadászzászlóalj és 63/III. zászlóalj) kéznél legyen.

Az osztrák tüzérség az utolsó pillanatig fedezte a gyalogság visszavonulását. Götz elhatározása az volt, hogy a kőszentes hidat makacsul tartja mindaddig, míg visszavonuló

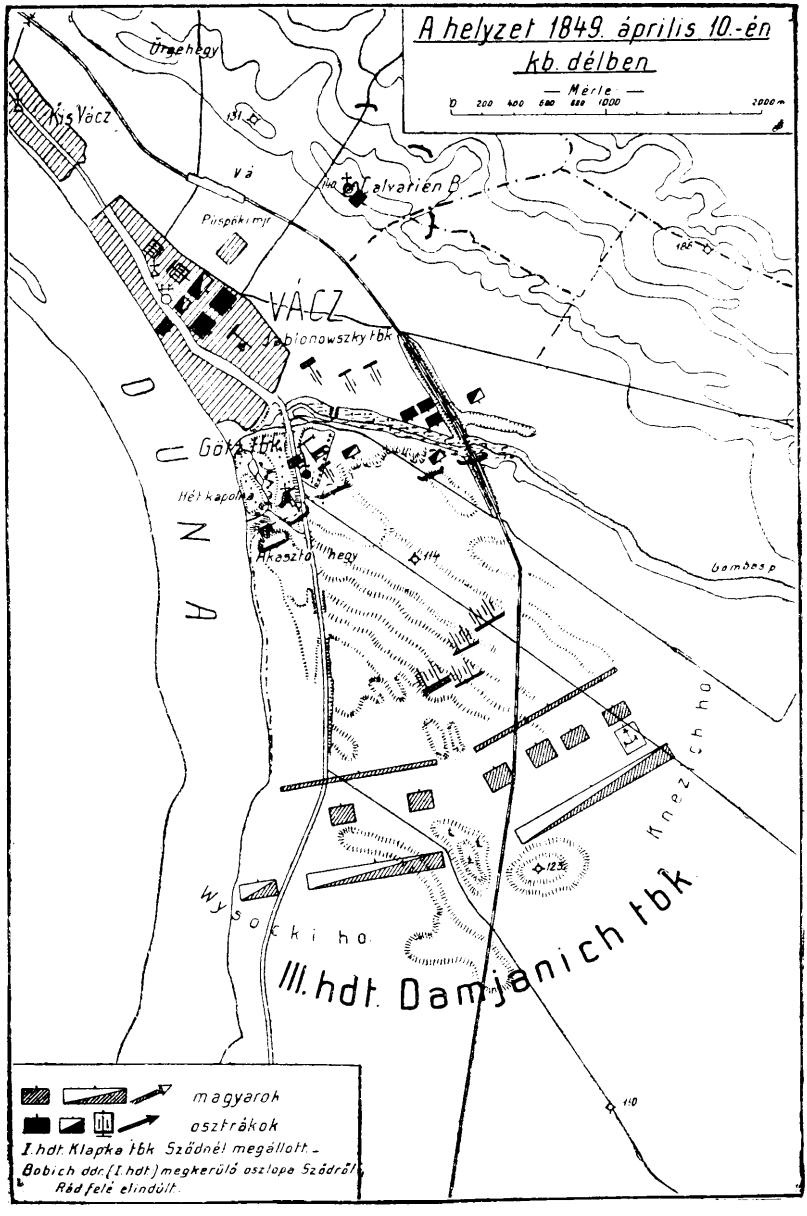
A helyzet 1849. április 10.-én kb. délben
— Mérle —
0 200 400 600 800 1000 2000 m
Ürgehegy
Kis Vácz
Vá
Calvarien B
Püspöki mjr
VÁCZ
Jablonowszky tbk
Götz tbk
Hét kapolna
Akaszto hegy
DUNA
Gombas p
Knezich ho
Wysocki ho
III. hdt. Damjanich tbk
magyarok
osztrákok
I. hdt. Klapka tbk Sződnél megállott.
Bobich ddr. (I. hdt.) megkerülő oszlopa Sződről Rád felé elindült.

3. vázlat.

csapatai Vácon keresztül megfelelő tért nem nyernek Verőce felé.

A magyarok tüzérsége ekkor észrevette, hogy az osztrákok a visszavonulást megkezdették, a tüzelést ezért különösen a Gombás-patak hídjára irányította. Így történt, hogy Götz a kőhídnál halálos sebet kapott.

A magyar III. hadtestnek harcra fejlődött első harcvonala délután 3 óráig kb. 1500 lépésre megközelítette ugyan az osztrákok védőállását (Akasztódomb—Hétkápolna—temető-vasúti híd), de a támadást csak akkor akarta megindítani, midőn a Bobich-dandár a Nagyszál-hegy felől ágyúszóval jelezni fogja, hogy az osztrákokat megkerülte.

A magyar csapatok már felette nyugtalankodtak; egyrészt, mert a négy órán át tartó ágyúzás alatt Vác előtt tétlenül vesztegeltek, másrészt pedig, mert bőrig áztak a szakadó esőben. A Bobich-dandár megkerülő oszlopa azonban nem adott magáról hírt; a várvavárt ágyúszó a Nagyszál felől csak nem akart megszólalni. Ebben a helyzetben az ellenséges tüzérség elhallgatott és az osztrák csapatok visszavonulása is tisztán látható lett.

Damjanich tehát tovább már nem várhatott a döntő támadás megindításával, hanem parancsot adott, hogy hadosztályai foglalják el a Vác bejáratánál levő kőhidat. Vysocki ezredes a híd elfoglalására a lengyel légiót és a 3. honvéd zászlóaljat, Knézich ezredes pedig a 9. honvéd zászlóaljat, rohamra rendelte. A hadosztályok csapatai egyidejűleg parancsot kaptak, hogy gyülekezzenek menetoszlopban, hogy a kőhíd elfoglalása után Vácra tüstént bevonulhassanak.

A kiadott rendelkezések folytán a hídra három rohamot intéztek a magyarok.

Elsőnek a lengyel légió tört elő, támadása azonban az osztrák 12. vadászzászlóalj puskatüzében már csirájában elakadt. A zászlóalj visszaözönlött.

Ekkor a 3. honvéd zászlóalj, Földváry Károly őrnagy személyes vezetése alatt, a Hétkápolna-dombról a hídra rohamot intézett; a zászlóalj eljutott ugyan a kőhídig, de lendületét a visszavetett lengyel légió megtörte. Most a 63/III. osztrák zászlóalj ellentámadásra tört elő. A kőhíd körül elkeseredett kézitusa fejlődött ki a magyarok és osztrákok között, mely egyideig ide-oda hullámzott. Ebben a válságos pillanatban, épp idejében, érkezett be a Knézich-hadosztály 9. honvéd zászlóalja, mely a kőhídra haladék nélkül megindította a harmadik rohamot. Ez végre sikerült.

A honvéd zászlóaljak elfoglalták a kőhidat; ezen keresztül előretörve, a kőhíd és Vác déli bejárata között elkeseredett

kézitusára került a dolog, melyben az osztrák 12. vadászzászlóalj parancsnoka, Brandenstein Frigyes százados, fogságba esett, a 63/III. zászlóalj parancsnoka, Billinek Ferdinánd százados, pedig megsebesült.

A kézitusa azzal végződött, hogy a 3. és 9. honvéd zászlóalj az osztrák 12. vadászzászlóaljat és a 63/III. zászlóaljat Vác főutcájába szorította be. Ezeket Vácott a Braun Károly ezredes parancsnoksága alatt visszatartott tartalék vette fel. A visszavert osztrák csapatok Vác főutcáján át harcolva vonultak vissza Kis-Vácon keresztül Verőce felé.

Az utóvédnek a híd körül folyó harca alatt tudta meg Jablonowski dandárparancsnok, hogy a hadosztályparancsnok elesett. Jablonowski a hadosztály parancsnokságát legott átvéve, kéznél levő tüzérségét a Kis-Váctól kb. 1500 lépésre északra fekvő Cigány-hegyen felállította, a harcból kivont többi csapatokat pedig a verőcei úton továbbküldötte hátrafelé.

A délutáni helyzetet a 4. vázlat tünteti fel.

A Cigány-hegyen foglalt új utóvédállás a védelemre kiválóan alkalmas volt, mert arcban Vác városán teljesen uralkodott, s róla a leghatásosabb ágyútűz volt kifejthető. Jobbszárnyát a Duna biztosította, balszárnyát pedig Strasdil ezredes különítménye fedezte.

Az ellenség üldözésére Nagy-Sándor ezredes lovasdandára előtört ugyan Kis-Vácról, de a Cigány-hegyről jövő pusztító ágyútűz miatt Kis-Vácról kibontakozni nem tudott.

Egy órán át tartó sikeres ágyúharc után, a Rambergh-hadosztály teljes rendben folytatta visszavonulását Damásd-Letkésen át Szalkára, hová éjjeli egy órakor érkezett meg. Itt a hadosztály az Ipoly-folyó mögött négyórai pihenőt tartott, mely alatt a Szendehelyen és Nagymaroson kikülönített részeket, továbbá a szétugrasztottakat is, magához vette.

Április 11-én hajnali 5 órakor az osztrákok az Ipoly hídját felégették és visszavonulásukat a Garam-folyó mögé folytatták. A hadosztály Kéménden át Esztergom felé tartott. A Kálvária-hegyen álló különítmény (15. Ldw. zlj.), mely a váci ütközet alatt az osztrákok balszárnyát biztosította, elkésve kapta meg azt a parancsot, hogy a vasútvonal mentén vonuljon vissza, mert már akkor a honvéd zászlóaljak Vác városába betörtek. Ezért Strasdil ezredes a parancsot szószerint nem hajthatta végre, hanem harminc órás menetben Márianosztrán és Kospallagon át Tölgyesre jutott és csak április 12-én Kéméndnél érhette el a hadosztályt.

A váci ütközetben az I. hadtest nem vett részt. A Bobich-dandár megkerülő mozdulata se sikerült, mert a dandár a fel-

ázott rossz utakon, sűrű ködben, Rád táján eltévedt. A helyes irányban csakis az 1. császárhuszárezred két százada és egy 6-fontos üteg haladt, de ez is elkésett.

A rendelkezésre álló források a magyarok veszteségét kb. 150 főben állapítják meg. Az osztrákok veszteségét a források különbözőképen adják meg. A „Geschichte des k. k. 7. Uhlanen-Regiments Erzherzog Karl Ludwig" című mű szerint, a váci ütközetben a Ramberg-hadosztály halottakban: 1 tábornokot, 3 tisztet, 56 fő legénységet veszített. Megsebesült 9 tiszt, 60 fő legénység, eltűnt 215 főnyi legénység. Egy tarack tönkrement. 23 ló elhullott, 9 megsebesült.

A „Geschichte des k. k. 63. (55.) Linien-Infanterie-Regimentes Baron Bianchi" című mű szerint a veszteség: halottakban 2 tiszt és 36 fő legénység, sebesültekben 9 tiszt és 60 fő legénység, eltűntekben 215 fő legénység. Ezekkel az adatokkal ellentétben állanak a „Geschichte des k. k. 15. Infanterie-Regiments Adolf Herzog zu Nassau" című műben közöltek, hol azt olvassuk, hogy maga a 15. gyalogezred halottakban 42 főt, sebesültekben 147 főt veszített. A „Geschichte des k. u. k. Infanterie-Regiments Freiherr von Merkl Nr. 55. (63.)" című mű szerint maga a 63/III. zászlóalj (3 század) a váci ütközetben több mint 40 halottat és sebesültet veszített.

Április 10-én a késő délutáni órákban a magyar III. és I. hadtest bevonult Vácra.

A VII. hadtest parancsnoksága (Fót) és a II. hadtest parancsnoksága (Kerepes) azonnal értesítést kapott, hogy Vácot a magyarok elfoglalták. Görgey még április 10-én Gödöllőről Vácra tette át főhadiszállását.[9]

Az 1849 április 10-én vívott váci ütközet harcászatilag nem nagy jelentőségű, mert tulajdonképen csak utóvédharc volt, melyet — a tüzérségen kívül — magyar részről három zászlóalj, osztrák részről két zászlóalj vívott meg.

Azonban hadászatilag felette tanulságos az ütközet, mert a helyzet olyan volt, hogy kudarc helyett sikert érhettek volna el az osztrákok.

Ha az 1849 április 10-ére elrendelt erőszakos szemrevételt az egész osztrák hadsereg igazán *„erőszakos"* módon hajtotta volna végre, valószínű, hogy az osztrák hadsereg a magyar VII. hadtestet (Gáspár tbk.) szétszórja és azután még délelőtt megjelenhetett volna a váci csatamezőn (Palota—Sződ 16 km.) Ez esetben Damjanich tábornok hadteste (III.) két tűz közé kerül és a magyar hadsereg sorsa végzetessé vált volna.

Ezért volt nagyjelentőségű Damjanich előrelátása, hogy

[9] *Kriegsarchiv.* 1849. Feldakten der. ung. Ins.-Armee. 4. fasc. 63.

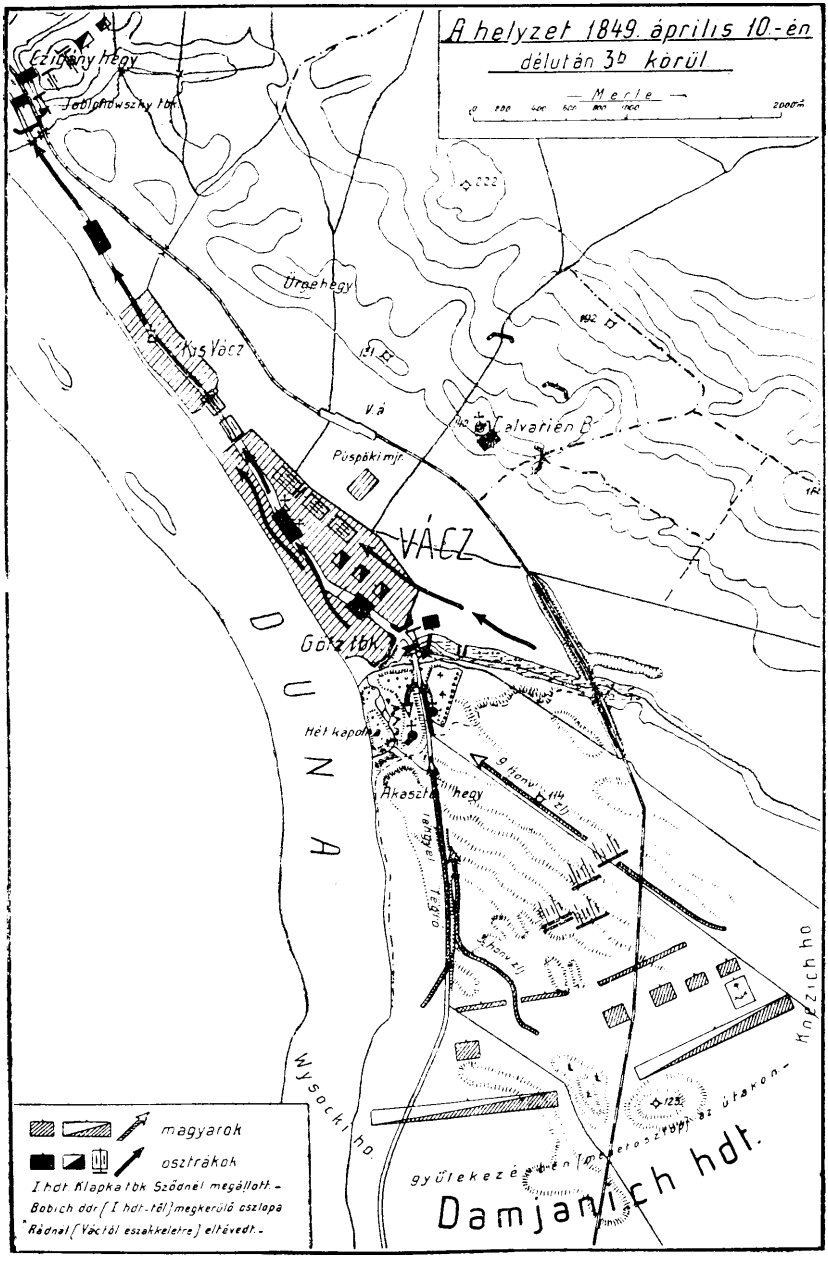
A helyzet 1849. április 10.-én
délután 3b körül
Merle
Ezigány hegy
Jablonowszky tbk.
Ürgehegy
Kis Vácz
V.á
Calvarien B.
Püspöki mjr.
VÁCZ
Götz tbk.
Hét kapolna
Akaszt hegy
DUNA
Wysocki ho.
Knezich ho
Damjanich hdt.
magyarok
osztrákok
I. hdt. Klapka tbk. Szödnél megállott. -
Bobich ddr. (I. hdt.-től) megkerülő oszlopa
Rádnál (Vác-tól eszakkeletre) eltévedt. -

4. vázlat.

az I. hadtestet (Klapka tábornok) a váci harcokba nem vonta be, hanem a Palota felől hallható ágyúzásra Sződnél — minden eshetőségre készen — mint tartalékot visszatartotta.

Az isaszegi és váci kudarc miatt a bécsi cs. kir. hadügyminisztérium herceg Windischgrätz tábornagyot az osztrák hadsereg éléről elmozdította.

FÜGGELÉK.

A III. magyar hadtest hadrendje.

Hadtestparancsnok: Damjanich János tábornok.

1. *Knézich-hadosztály:*

34. gyalogezred I. zászlóalja 34. „ III. „ 52. „ III. „	Kiss-dandár.
9. honvéd zászlóalj 65. „ „ ½ vadász „ ½ utász „ 1 hadihíd-készlettel	Kökényesi-dandár.

2. huszárezred (8 század) Piketti ezredes.

2. *Wysocki-hadosztály:*

60. gyalogezred III. zászlóalja 42. honvéd zászlóalj Lengyel gyalogos légió	Czillich-dandár.
19. gyalogezred III. zászlóalja 3. honvéd zászlóalj	Leiningen-dandár.
3. huszárezred (6 század) Lengyel dzsidás osztály (2 század)	Kászonyi ezredes.

3—6 fontos
1—12 fontos } üteg.

Rubint Dezső.

A LENGYEL LÉGIÓ UTOLSÓ NAPJAI MAGYARORSZÁGON (1849).

A magyar hadsereg felbomlásáról, 1849 augusztusában, máris újabb adatokat nyujtott a most felszabadult bécsi Kriegsarchiv anyaga; de talán nem lesz érdektelen, ha e szomorú napoknak lengyel forrásait is megszólaltatjuk, hiszen a lengyel légió, az olasszal együtt, ott volt Bem seregében, mely a vesztett temesvári csata után Lugoson torlódott össze.

Annál értékesebbek ezek a lengyel megemlékezések, mert Kossuthnak Magyarországon töltött utolsó napjairól is részletesen beszélnek.

Jórészt már nyomtatásban megjelent lengyel munkák ezek a források, azonban, tudtunkkal, eddig a mi történetíróink nem használták őket. Legrészletesebben s egyúttal leghitelesebben Zamoyski László gróf életrajza írja meg a lengyel légiónak útját Lugostól Orsováig; ez az életrajz lengyelül, a gróf családjának kiadásában, jelent meg és ötödik kötete tárgyalja a magyarországi eseményeket. Rövidebben, és nem egyidejű feljegyzések, levelek alapján, hanem visszaemlékezésszerűen ír e napokról Wysocki és Bulharyn lengyel tábornokoknak 1850, illetve 1852-ben megjelent emlékirata.[1] Wysocki munkája megtalálható az Akadémia, Bulharyné pedig a Nemzeti Múzeum könyvtárában; Zamoyski életrajzának említett kötetéhez azonban a grófi család szívessége juttatott.

E munkákon kívül felhasználtam még egy Viddinben, 1849 aug. 30-án kelt lengyel levelet is, amelyet a krakkói Czartoryski-múzeum volt szíves fordításban megküldeni. Beszámoló ez a levél a légió sorsáról a háború utolsó napjaiban; új adatot ugyan nem igen találunk benne, de egykorúsága miatt jó eszköz többi forrásaink ellenőrzésére.

Zamoyski életrajzának idevágó pontjait szó szerint közöl-

[1] Pamietnik jenerale Wysockiego dowodzoy legionu polskiego na Wegrzech z czasu Kampanii wegierskiej. 1850.
Rys wojny wegierskiej w latach 1848 i 1849 przez Jenerala Jerzego Bulharyna. — Paryz. 1852.

jük, s elbeszélésének kiegészítéséül s támogatásául foglalkozunk csak a többi forrásokkal.[2]

Zamoyski, a fiatal lengyel ezredes, aki Czartoryski herceg megbízásából jött Magyarországba, a temesvári csatában Bem oldala mellett állott s a fővezér megbizatásait veszélyek között teljesítette. A magyar csapatok ingadozásának láttára Bem a harcoló sorokhoz küldte őt, hogy kitartásra intsen, — de fáradozása sikertelen maradt.

„Az éj beálltával általános fejetlenség lett úrrá. Csak egy körülmény kedvezett annak, hogy a tömegeket valahogyan mégis Lugos felé lehetett irányítani. Az ellenség ugyanis elkövette azt a hibát, hogy nem üldözött; saját magát rabolta meg ezzel számlálhatatlan trofeától, amelyet elég volt csak felszedni az útról. Másnap teljes hallgatagságban tettük meg az utat Lugosra, egyikén azoknak a végtelen, széles magyar utaknak, amelyek a beláthatatlan síkságon vezetnek át. Ezek a tömegek fogalmat adtak a népvándorlásról: öt-hat sor kocsi, ágyú és egyéb tengelyes alkalmatosság ment az élen; utánuk, minden rend nélkül, különböző csapattestekből összeverődött katonák. A Nyugaton semmi sem ad fogalmat arról a szekértáborról, amely a magyar sík vidékeken a katonaság körül özönlik.

Lugoson szállást kaptam a városban. Alig hogy elfoglaltam, felkeresett Wysocki tábornok, a lengyel légió négy vezérkari tisztjével együtt, azzal a kéréssel, hogy vegyem át a légió vezetését. „A háború", — mondották, — „be van fejezve, a magyarok nem akarják azt tovább folytatni, most tehát arról van szó, hogy megmentsük honfitársainkat. Ha Isten engedi, néhány nap mulva Franciaországban lehetünk. Egyedül neked vannak összeköttetéseid Törökországban a kormánnyal, tehát te tudsz legjobban megfelelni ennek a feladatnak." — Azt feleltem, hogy a légió parancsnokságát, egyedül abból a célból, hogy azt a harctérről elvezessem, nem tudom átvenni; de összeköttetéseimmel, már amilyenek vannak, szolgálni fogok és ettől a perctől kezdve kérem Wysocki tábornokot, számítson vezérkarának tagjai közé. „Viselted, tábornok úr", — mondottam, — „előnyeit ennek a vezérségnek, viseld most terhét is. Részemről minden segítségre számíthatsz." Wysocki elfogadta ezt és elfogadták mindnyájan, hálájuk kifejezése mellett. „Ha tehát így áll a dolog, tábornok", — tettem hozzá, — „úgy szolgálok neked, de reménylem, e pil-

[2] A Zamoyski életrajzfordítását Borsiczky Sándor dr. rendőrkapitány úr, a másik két munkáét Ernyey József nemz. múzeumi igazgató-őr úr szívességének köszönhetem.

lanattól kezdve mindenről tudni fogok, amit csak határozni óhajtasz."

Egy órával Bem elutazása után[3] hozzám szalad Zarzycki alezredes, a fővezér szárnysegédeinek legöregebbike, s az ő bizalmasa, sőt kedvence, s emiatt honfitársai előtt népszerűtlen ember, mivel benne a vezér besugóját s hizelgő dicsérőjét látták, noha tehetséges tiszt volt, aki kiképzését az osztrák hadseregben nyerte. Könnyes szemmel adta át olvasás végett Wysocki tábornoknak azt a jelentését, amelyet az az előző napon a fővezérhez intézett. Ez a jelentés az általános szétbomlás miatt, melynek a légió is indulni kezdett, kérte annak feloszlatását és mindenféle magyar szolgálattól való felmentését. Zarzycki azért jött hozzám, mivel Bem, aki nem szenvedhette Wysockit, azt írta e jelentés szélére: „A légiót fel kell oszlatni, le kell fegyverezni és ki kell kergetni a táborból." Ilyen parancs maradt Zarzycki kezében végrehajtásra, Bem elutazása után. Zarzycki hozzám fordult azzal a forró kéréssel, vállalnék felelősséget a parancs teljesítésének késleltetéséért a fővezér visszatértéig; hisz ezt végrehajtani annyi volna, mint gyalázattal illetni saját magunkat. Azt feleltem, hogy vállalom a dolgot; és rögtön lóra ültem, hogy a légió táborába menjek.

Ez volt az első látogatás, amit Magyarországba érkeztem óta a légiónál tettem; különben csak fegyverben, menetközben, vagy ütközetben találkoztam vele. De mivel láttam, hogy a népies elem túlsúlyban van benne, és mivel emlékeztem arra, amit barátaim mondottak Turinból való elutazásom előtt, hogy milyen fogadtatásban lesz részem náluk, — gondosan kerültem a közöttük való tartózkodást.[4] Minden találkozás alkalmával köszöntöttem honfitársaimat, a hála érzetével kiváló katonai viselkedésükért, de egyetlen egyszer sem állítottam meg lovamat arcvonaluk előtt, sem oszlopuk előtt, hogy válaszra időt ne adjak nekik; előre feltételeztem, hogy az kedvezőtlen is lehetne. Egyesekkel mindenki akarata szerint beszélgettem; ezen a napon először voltam jó néhányszor tíz légionárius tiszt körében. Most se szálltam le a nyeregből. Wysocki nem volt jelen. Ahogy megláttak engem, körém szaladtak úgy a tisztek, mint a közkatonák, akiknek soraiban igen sok ú. n. intelligens elem is volt; kérdezték, mit hozok és hogy nem kellene-e a légiót feloszlatni és elszéledni? A magyarok már nem akarnak többé verekedni, minek erőltetnénk

[3] Bem aug. 12-én Arad felé indult, hogy Görgey seregéről tájékozódjék.

[4] Zamoyski a lengyel arisztokrata párt küldötte volt, Wysocki és a légió pedig a demokrata pártnak híve.

meg magunkat, pedig a becsület úgy parancsolja, amíg légió vagyunk. — „A becsület, uraim", — feleltem — „nem tűr más utat, mint végig kitartani." Csak ezután tértem rá az okok kifejtésére és a személyüket fenyegető veszedelemre, mely tanácsossá teszi, hogy fegyverben maradjunk és rendben vonuljunk a határig, amelyet azonban csak akkor léphetünk át, ha ebben a magyar sereg maga ad példát. Szavaimnak talán azért adtak több hitelt, mivel a veszedelem sejtése úrrá lett a koponyákban. Mindnyájan átlátták, hogy egyenként, fegyvertelenül és egyenruhában minden városkában, minden faluban, ami útba esik, találkozhatunk, különösen itt a Bánátban, rácokkal és oláhokkal, kik a magyarok halálos ellenségei, kikkel véres ütközeteik voltak, és akikkel kölcsönösen gyilkolták egymást a falvakban és városokban. Ezen beszélgetések után, melyek során mindinkább több bizalom mutatkozott irányomban, elbúcsúztam tőlük, megígérvén, hogy mellettük végig tántoríthatlan maradok és minden erőmmel rajta leszek, hogy Magyarországból kivezessem őket, de kérve-kértem, ne is gondoljanak többé a légió feloszlatására. Már éppen távozóban voltam, midőn egy hang a tömegből ezt kiáltotta felém: „Ezredes! gondolj becsületünkre is!" Ránéztem arra, aki ezt mondta, és közeledvén feléje, kezemet nyujtottam neki, mondván: „Köszönet neked, uram, ezért a szavadért, hadd tudjam, ki vagy?" Tüzértiszt volt, himlőhelyes, sovány; szikrázott a szeme. Ezt válaszolta: „Nevem Bentkowski László."

Könnyű megérteni, hogy szívembe és agyamba micsoda megnyugvás szállott, midőn magához Istenhez fordultam ezután világosságért és tanácsért.

Alig tértem vissza szállásomra, midőn Kossuthnak, aki éppen Lugosra érkezett, egy küldönce jött hozzám, kivel magához kéretett. Első szavai ezek voltak: „Elismertem a küzdelem további meghosszabbításának lehetetlen voltát; az ellenség nem akart velem tárgyalni, de hajlandónak mutatkozott, hogy a magyar tábornokkal tárgyaljon. Úgy vélekedtem tehát, hogy meg kell válnom a hatalomtól és át kell azt adnom Görgeynek. Csak azt az egyet kötöttem ki, és ő azt meg is ígérte, hogy tárgyalásában eleget tesz a haza becsületének."

Hogy tulajdonképen miért tette nekem ezt a bizalmas kijelentést Kossuth, nem tudom, de nyilatkozata nekem reménysugár volt. Néhány szó után, mellyel beismertem, hogy a kényszernek engedett, kértem, ügyeljen a lengyel légió sorsára és a magyar szolgálatban álló lengyelekre is. „Felteszem a kérdést, hogy az ön véleménye szerint vajjon elérkezett-e az az óra, amelyben a lengyelek elhagyhatják a harcteret és amikor a határon letehetik a fegyvert?" Azt felelte: „Ez a pilla-

nat ellenállhatatlanul elérkezett; de merre vezessük őket?" Azt válaszoltam: „Nem lehet más irány, mint Lugosról Orsovára, és azt hiszem, hogy sok magyarnak is ez lesz az egyetlen lehető útja. A fővezér nincs itt; használja fel hát, uram, befolyását arra, hogy a vezérkar főnöke, Guyon, a lengyel légió vezetőjének megfelelő parancsot adjon." Kossuth ebbe beleegyezett és néhány óra mulva a következő tartalmú levelet küldte nekem: „Kérem, beszéljen személyesen Guyonnal, aki beleegyezik a mi tervünkbe; s aztán kérem értesítését, mikor indul el a lengyel légió. Szeretnék ugyanis csatlakozni Önhöz, mint szolgáinak egyike."

(Zamoyski életrajza ezután a grófnak Czartoryski Ádám herceghez írt levelét közli:) Lugos, 1849 aug. 13. Itt már mindennek vége. Kossuth leteszi hivatalát, félreállt Görgey kívánságára és azért, hogy ne ártson azoknak az egyezkedéseknek, amelyek — legalább is kacsintgatásokban — már messze előrehaladt állapotban voltak Görgey és Rüdiger között. Ennek folytán Kossuth ideérkezett, és nemcsak hogy megbízott bennem, de személyét is rám bízta. Ezért rendelték ki a lengyel és olasz légiót az Orsovával való összeköttetés fedezésére, amivel, ha nincs is biztosítva, de legalább meg van könnyítve nekik az Oláhországba való távozás. Arra számítok, hogy ott kedvezően fogad bennünket a török katonaság. M. C. D.[5] ugyanis értesített a Porta határozott kijelentéséről, hogy minden katonai osztagot, amely az ő területére vetődik, egyenlő elbánásban részesít, ami azt jelenti, hogy mindegyiket lefegyverzi és az ország belsejébe küldi.

Szegedtől kezdve kilenc napon át verekedtünk egyfolytában, a tizedik napon, midőn már Temesvárhoz közel voltunk, Bem váratlanul a fővezérséghez jutott és a seregnek iránta érzett lelkesedését felhasználva, döntő ütközetet akart, megtámadva az ellenséget. Kétszer vetettük vissza azt, de ismét kétszer futamítottak meg bennünket s a csata teljes futással és szétveretéssel végződött, ami bennünket, akik szinte csoda által menekültünk meg, ide vezetett. Ezalatt Görgey 25.000 emberrel Arad alatt állott még. Bem törhetetlenül és vállalkozásra mindig készen innen hozzá indult, azzal a szándékkal, hogy vele hátbatámadja azt a sereget, amely bennünket ide kergetett. De tegnap megérkezett Kossuth, aki Bemet elkerülte, és hírül hozta azt, amit feljebb mondottam.

A lengyel légió igen közel volt ahhoz, hogy szétoszoljék. Maga Wysocki buzdított erre és ő tette az ajánlatot a felbomlásra. Kossuth érkezte megkönnyítette azt, hogy általa a légió

[5] Valószínűleg Czaykowsky Mihály, Czartoryski herceg konstantinápolyi ügynöke.

számára oly parancsot eszközöljek ki, amely szerint annak dél felé kell vonulnia. Így a légió becsülete is megmaradt és veszélytelenítése is sikerült. Dembinski tegnap utazott el Orsovára.

Bemmel való találkozásom eleinte meglehetősen hideg volt, de felmelegedett abban a tűzben, amely egyik legerősebb és leghosszabb volt mindazok közt, miket átéltem, s amelyben hat órát töltöttem egyfolytában közvetlen közelében. Tegnap, mikor elutazott, bizalmasan közölte velem szándékát és reményét, amelyek mind romba dőlnek Görgey azon elhatározása folytán, hogy Moszkvával felveszi a tárgyalás fonalát és nevezetesen, hogy magának és mindenkinek, aki késznek nyilatkozik, biztosítsa rangját a muszka hadseregben! Talán bizony így fognak visszafizetni a magyarok a lengyeleknek, hogy az ő elnyomóiknál szolgálnak!

(Az életrajz ezután folytatja elbeszélését:)

Ezen az éjjelen[6] a lengyel légió elindult Orsova felé és a következő néhány napon át Kossuth zárt kocsiban hajtatott az én bricskám nyomában, amelyben az én Mihályom ült, mert én a légiónál lovagoltam. Reggel és este, midőn közös szállás akadt, alapos tárgyalásaim voltak Kossuthtal, mint azt képzelni lehet; a tartalomra nem emlékezem, csak az általános benyomásra. Már említettem azt a körülményt, hogy nem ismerte Európa akkori politikai viszonyait, ami engem csodálkozásba ejtett. Törökországról, nevezetesen a szultán kormányának hangulatáról a magyarok iránt, a legcsekélyebb fogalma sem volt. A törökök neki hitetlenek voltak, emészthetetlenek a keresztény világ számára; Moszkvához azonban, mint Ausztria természetes ellenségéhez, önkéntelenül is reményeket fűzött. Ugyanezt az ábrándot nem egy magyarban megtaláltam. Nem egy beismerte előttem, hogy hálával tartozik a lengyeleknek azért, hogy segítségükre siettek, de hogy ez a segítség valójában nem volt egyenlő azzal a kárral, amit Miklós cárnak ellenük való határozott fellépése okozott.

Orsovához közeledvén az a kérdés merült fel, vajjon szárazon keljünk-e át a határon Oláhországba, vagy pedig a Dunán át Szerbiába menjünk? A magyarok Szerbiáról hallani sem akartak; tudták, hogy Szerbia egész határvidéke tele van Magyarországról menekült szerbekkel, akik közül majdnem mindegyiknek volt mit siratnia: egyiknek rokona halálát, másiknak vagyona vesztét, mit a magyarok okoztak. Féltek a bosszútól tehát. Oláhország ennélfogva biztosabb menedéket adhatott nekik. Viszont a lengyelek számára Oláhország volt lehetetlen, mivel azt egy orosz hadtest tartotta megszállva.

[6] Aug. 12—13. éjjelén.

Így hát Kossuth és sok más magyar Orsova alatt Oláhországba indult. A lengyelek között is voltak olyanok, akik a magyarok után indulva óhajtottak biztonságba helyezkedni; mégis segített ezen az én tanácsom, midőn kezeskedtem azért, hogy akármilyen fogadtatásban is lenne részük a magyaroknak Szerbiában, a lengyeleket semmi veszedelem nem fenyegeti. Előzetesen megismerte ugyanis a szerb kormány vendégszeretetét Bystrzonowski Lajos, akit, mint lengyel ügynököt, Ádám herceg küldött ki még én előttem; ő aztán Dembinski generális vezérkarában ezredessé neveztetett ki. Őt kértem meg tehát, hogy keljen át a Dunán és kérdezze meg a legközelebbi szerb hatóságtól, vajjon a lengyel légió talál-e vendégszeretetre a szerb földön?

Kevés hajó volt ahhoz a Dunán, hogy bennünket, 1800 lovast, egyszerre átvihetett volna. Midőn tehát a felsőbb magyar hatóságokkal egyetértve megkezdődtek a Duna tulsó partjára való szállításnak előkészületei, a magyarok közt, akik nem tudták, hogy végeredményben mi vár rájuk, az az álhír terjedt el, hogy eláruljuk őket, idő előtt hagyván el a harcteret. Bizonytalanságunkban Wysocki tábornokkal kénytelenek voltunk az átkelést védelmi alakulatban fedezni, arra az esetre, ha váratlan támadás érne bennünket. Végre mégis csak sikerült a magyarokat lecsendesítenünk, de legeredményesebben hatott az a hír, hogy Görgey főhadseregе letette a fegyvert. Így hát az egész légió átkelése, mely két napon át tartott, szerencsésen befejeződött; Wysocki és én az utolsó csónakkal hagytuk el a Duna balpartját. Mielőtt azonban ez megtörtént volna, augusztus 20-án, mintegy utolsó parancsaként, egy iratot fogalmaztam Wysocki számára, mely tudatta, hogy a főhadsereg f. hó 12-én letette a fegyvert, ezért a lengyel légió se folytathatja a már befejezett háborút és a magyar nemzetnek a legjobb sorsot kívánja a jövendőre."

Ennyit mond Zamoyski életrajza ezekről a tragikus napokról.

Wysocki előadása ezzel nagyjában megegyezik, részletesebben beszél a légió zavaráról Lugoson, közli Guyon parancsát, mely a lengyel és olasz légiót a határ felé indította, s a dél felé menetelésről, a Dunán való átkelésről is mond egy-két újabb részletet, valamint érdekesen beszéli el a légiók átvonulását Szerbián keresztül, amikor a szerb lakosság, magyaroknak nézve őket, fenyegetően kezdett viselkedni, úgy, hogy egy ízben rájuk is lövöldözött. Szerinte Kossuth augusztus 17-én lépte át az oláh határt.

Bulharyn munkájában is csupán Zamoyski előadásának megerősítését találhatjuk. Részletesebben beszél ő is, Wysocki

is, Bem erőfeszítéseiről, melyekkel a lugosi sereget a háború folytatására akarta kényszeríteni.

Az említett, augusztus 30-án kelt lengyel levél a Czartoryski-múzeumban aláírás nélkül van meg; lehet, hogy csupán másolat. Dembinski és Wysocki terveiről, valamint a politikai eseményekről jól van írója értesülve s ezért valószínű, hogy a légiónak valamelyik magasabbrangú tisztje írta. Elbeszélését a Szeged körüli harcokkal kezdi meg s igen érdekes, hogy már ezekben a napokban említi a seregben lábrakapott hírt Görgeynek alkudozásáról az orosszal; szinte úgy látszik, mintha Dembinski, lengyel létére, ezért nem igyekezett volna csatlakozni Görgeyhez, s ezért vonult volna Temesvár alá. A lengyel légió demoralizációja szerinte már a temesvári ütközetben mutatkozott, sokan, kik előbb az osztrák seregben szolgáltak, a csata folyamán átszöktek az ellenséghez. Lugoson, a levél szerint, a légió legénysége nem állott többől, mint 300 emberből, mellettük nagy csoportja a számfölötti tiszteknek.

Úgy tünteti fel a levélíró a határra vonulást, mintha a légiók előzőleg teljes komolysággal fogták volna fel feladatukat, a déli útvonal biztosítását a magyar sereg számára, és csak a fegyverletétel hírére láttak volna a menekűléshez. Az átszállítás szerinte csak 19-én kezdődött meg. Többi forrásainkból, melyekről fentebb beszéltünk, tudjuk, hogy a magyar csapatok szökéssel vádolták a légiókat; tudjuk ezt különben magyar emlékiratokból is, pl. Lázár Kálmán gróf, és Egressy Gábor leírásából. A légió ezen vád ellen igyekezett védeni magát; akkor, augusztus végén, még nem volt tiszta képük arról, hogy az összeomlást feltartóztatni amúgy se lehetett volna.

Ismeretes már, hogy Bem helyettese, Guyon, augusztus 13-án futárt küldött Kossuth után, tiltakozva az ellen, hogy a légiók a lugos—orsovai útvonal biztosítása helyett egyenesen a határra vonuljanak. Kossuth, aki a légiók előtt haladt, 14-én hátraküldte Guyon levelét Wysockihoz, a maga részéről is követelve Guyon parancsának teljesítését. Kossuthnak levele a Nemzeti Múzeumban van; hátlapján gyors ceruzaírással lengyel sorok vehetők észre, amelyek fordításban így hangzanak:

„Megengedtem magamnak, hogy ezt a levelet felbontsam azért, hogy valami fontosat el ne halasszak. Úgy vélekedem, hogy a hadtestnek az utolsó pillanatig az Orsovára vivő útat kell védelmeznie, nem pedig menekülnie, amíg kényszer esete nem áll be. Mivel tehát Mehádiáról semmi vészhír nem érkezik, bátran lehet menetelni minden sietség nélkül, mely a hadtestet széjjelbomlasztaná. Ami a parancsot illeti, én magam írtam és gondosan úgy fogalmaztam, hogy Tábornokom, te-

magad lehess bírája annak, hol állj meg Karánsebes és Orsova között, csak échelonozd magad után az osztagokat az uton. Úgy gondolom tehát, hogy erre az échelon-ra használd fel Karánsebes és Strukow-Loici helyőrségét — a két légió pedig vonuljon tovább. Bocsáss meg, Kedves Tábornok, hogy annyira belejöttem az írásba. Azért teszem ezt, hogy értesítselek, hogy ilyenképen foglak tolmácsolni Kossuth előtt.

Kibontotta és két ostyával ismét leragasztotta Z.(amoyski) ezredes."

Tehát a lengyel vezetők a külszínt mindenképen igyekeztek megtartani, bár valódi céljuk az volt, hogy a menekülni akaró légiót minél előbb átvezethessék a határon. Kitűnik e ceruza-jegyzetből az is, hogy Guyonnak aug. 12-én kelt parancsát, a légió számára, Zamoyski ezredes fogalmazta.

Dr. Hajnal István.

ELFOGLALHATTUK VOLNA-E BELGRÁDOT 1914 JÚLIUS 25-ÉN?

(Egy vázlattal.)

Báró Conrad tábornagy emlékiratai 4. kötetének megjelenése, újból eszünkbe juttatja Szerbia elleni első hadjáratunkat és annak nem várt befejezését. Ezzel kapcsolatban ismét felvetődik az a —, már a háború elején, különösen a szerbek ellen mozgósított csapatoknál — sokat vitatott kérdés, vajjon nem lett volna-e célszerű *Belgrádot, közvetlenül az ultimátum visszautasítása után, rajtaütésszerűen elfoglalni?*[1]

Minden politikai és erkölcsi előnytől eltekintve, akaratlanul is arra gondolunk, vajjon nem változott volna-e meg ebben az esetben az egész szerbiai hadjárat képe, nem kíméltünk volna-e meg sok embert és sok anyagot s nem maradhatott volna-e el sok veszteséggel járó és talán felesleges katonai kudarcunk, mint amilyen pl. az első — augusztusi —, Sabác körüli volt? Más kérdés az — és erre egy későbbi cikkünkben fogunk rátérni —, hogy miért támadtunk mi egyáltalában főerőnkkel Boszniából és a Szerémségből és miért nem a Morawa völgyében? Miért nem támadtuk meg a mellékcsoportok egyikével Belgrádot, amely a történelmi idők óta a Szerbia elleni hadjáratok fő támadási iránya volt?

Azt a feltevést vagy állítást azonban, hogy a monarchia ilyen erélyes és imponáló fellépése talán magát a világháború megindítását is megakadályozta volna, nyugodtan visszautasíthatjuk. És bár Grey, az akkori angol külügyminiszter, egy a német követtel folytatott beszélgetésben azt a nézetét hangoztatta, hogyha Ausztria-Magyarország Belgrádot megszállná, ez a nyomás talán elegendő volna Szerbia megfékezésére — tudjuk, most inkább, mint akkor, hogy egész Európában már olyan túlfűtött volt a hangulat, hogy azt már egy-

[1] E tárggyal többek között *Kerchnave Hugó* ny. osztrák tábornok, az ismert katonai író is foglalkozott egy újságközlemény keretében. Cikkünkben többször fogunk érdekes fejtegetéseire rámutatni, ha nem is értünk vele mindenben egyet. Kerchnave a háború alatt hosszabb ideig volt a belgrádi katonai kormányzósághoz beosztva.

könnyen lecsillapítani nem lehetett. Lehet, hogy Szerbia, ha politikailag teljesen egyedül érzi magát, talán behódol. De valóságban nem állott egyedül. Teljesen Oroszország utasítása szerint járt el s mindkettő a háborút akarta!

A kocka június végén el volt vetve, reánk politikailag tehát már újabb hátrány nem hárulhatott. Vizsgáljuk hát meg, micsoda politikai, vagy jobban mondva *katonapolitikai*, előnyökhöz juthattunk volna, ha a hadjáratot Belgrád meglepetésszerű megszállásával kezdjük?

Kétségtelen, hogy a szerbeknek fővárosuk elvesztése — amely egyúttal az ország legnépesebb és legmodernebb helye és talán, a kragujeváci fegyvertártól eltekintve, az összes katonai, továbbá politikai, tudományos, kereskedelmi és közlekedési intézmények központja — *nagy kárt és mozgósításuknál jelentékeny zavart okozott volna.*

Kerchnave azt állítja, hogy az erkölcsi tényezőt nem szabad túlbecsülni. Szerinte a szerb olyan kiváló katonanemzet, hogy harcias szellemüket, kitartásukat és azt az elhatározásukat, hogy hazájukért az utolsó emberig harcolni fognak, fővárosuk elvesztése se rendítette volna meg. Lehet, sőt valószínű, hogy így lett volna, de a már halálraítélt és gondolatban felosztott, eddig minden sértést eltűrő, szomszéd ilyen váratlan és erélyes fellépése nem maradt volna hatástalan, különösen egy olyan néppel szemben, amelynek csak az erőszak imponál. Hatással lett volna a szerb hadsereg lelkületére is, melynek önérzete a balkáni háború óta szinte a végletekig fokozódott. Éppen olyan természetes az is, hogy saját hadseregünk harci kedvét kedvezően befolyásolta volna egy ilyen siker a háború kezdetén.

Az akkor még ingadozó Bulgáriát talán azonnal a központi hatalmak mellé állította volna.[2] Úgynevezett, azaz a háború elején még annak tartott „szövetségeseinket" — Olaszországot és Oláhországot — pedig úgy lehet, gyorsabb színvallásra készteti és így a katona-politikai helyzet tisztázása útján legalább meg tudtuk volna: ki a barátunk és ki az *ellenségünk?* Vezető köreink elhatározása is könnyebb lett volna.

Felmerül végre még az a kérdés is, hogy a monarchiának ez a lépése nem lett volna-e „casus belli", nem maradt volna-e rajtunk a háború felidézésének ódiuma? Erre csak azt felelhetjük, amit már előbb említettünk, hogy az akkori túlfeszült helyzetben tulajdonképen már közömbös lett volna, hogy az ellenségeskedést ki kezdi meg. Volt ellenségeink azóta reánk

[2] Később úgy a cs. és k., mint a német hadvezetőség egyre sürgette Potioreket, törekedjék minél előbb „határozott sikert" elérni, éppen a Balkán államok miatt.

zúdult rágalmai és vádjai legfeljebb egy ponttal szaporodtak volna.

Áttérve a kérdés tisztán *katonai* részére, vizsgáljuk meg az előfeltételeket a siker szempontjából, és pedig először a földrajzi, illetve a terepviszonyokat.

Belgrád mint főváros, közvetlen az ország északi határán fekszik, egy a Duna és a Száva által alkotott félszigeten, e két folyó által némileg védve. A város központja átlag 50 m viszonylagos magasságban van, tehát uralkodik a két folyón és azok partjain. A várost, dél és délkelet felé, mindig emelkedő magaslatok övezik, melyeknek átlagos magassága 250—300 m.

Katonai és harcászati értelemben Belgrád elfoglalása csak akkor látszik biztosítottnak, ha ezek a magaslatok a támadó kezében vannak.

A laktanyák és katonai raktárak egy része, a pályaudvar (hajóállomás), a városi villamos- és gázművek és a legtöbb gyári és iparüzem a folyók partján terül el s a magyar, illetve szlavón oldalról jól áttekinthető.

Belgrád közvetlen védelmére előkészületek nem történtek. A város északi részén, a félsziget csúcsán, ugyan megvannak még a török időkből származó várfalak és kazematták maradványai, de azok a mai tüzérség ellen nem védenek. Támadó gyalogság ellen azonban úgy ezek, mint a vasúti töltés és az egyes nagyobb épületek is, jó védelmet nyujtanak.

Előrelátható volt, hogy a védő is a már említett magaslatokon fogja a döntést keresni és a várost, már annak kímélése szempontjából is, legfeljebb csak gyengébb figyelő osztagokkal fogja biztosítani.

Váratlan volt azonban a szerb intézőköröknek az az elhatározása, hogy a várost július hó 25-én, közvetlen az ultimátum visszautasítása után, *kiürítik*.[3]

Nem tudjuk, hogy akkori vezérkarunk idejekorán értesült-e erről? Kerchnave szerint Belgrádban mindenki beszélt róla!

Az intézkedésből világosan kitűnik, hogy egy osztrák-magyar rajtaütés, vagy legalább is monitorokról való lövetés, lehetőségével számoltak. Ezt a hadjárat folyamán a lakosságtól is többször hallottuk.

A Duna és a Száva 5—600, illetve 2—300 méter széles, hatalmas akadályát tekintve, a támadónak nem a legkedve-

[3] Az intézkedés úgy szólt, hogy három órával az ultimátum visszautasítása után (tehát számítottak reá!) az összes parancsnokságoknak, csapatoknak és hivataloknak a várost el kell hagyniok, ami valóban meg is történt.

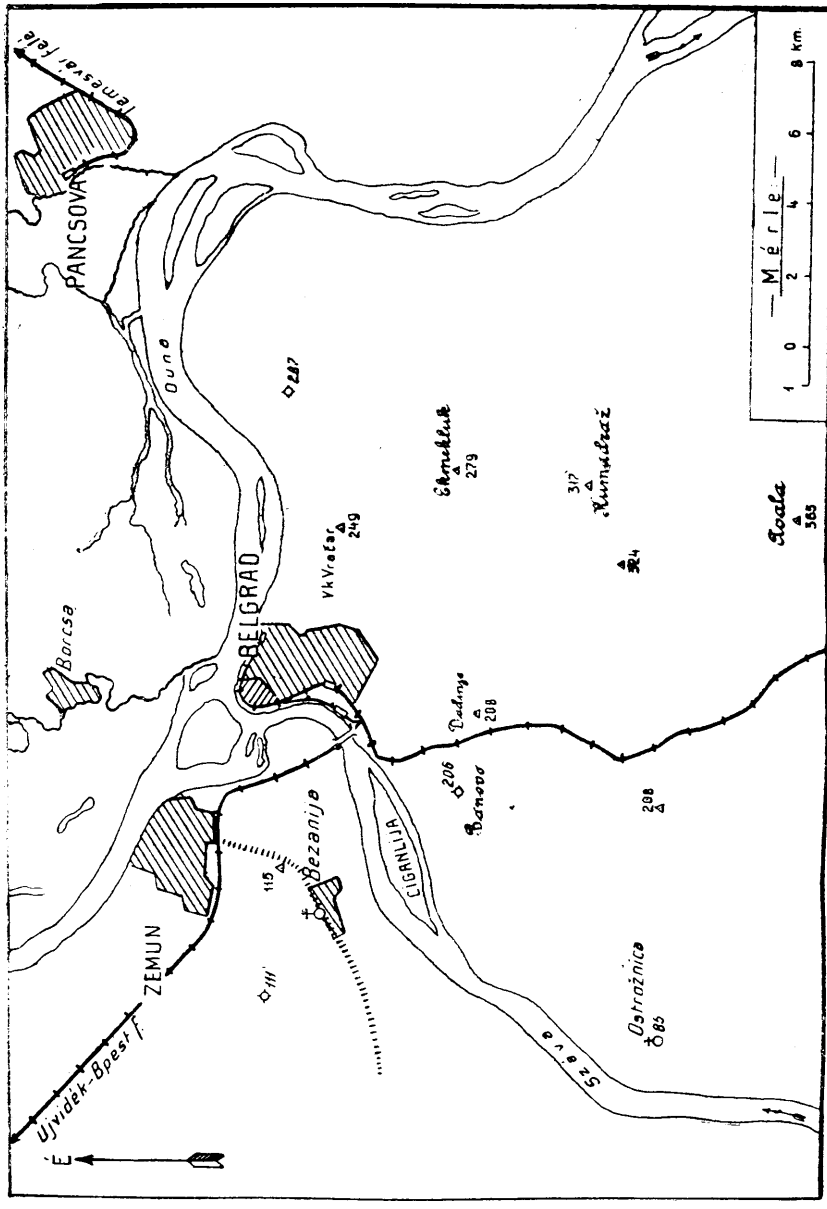
Temesvár felé
PANCSOVA
Duna
BELGRAD
Borcsa
Vk Vračar
249
Ekmekluk
279
317
Kumudraž
Avala
365
Dedinje
208
206
Banovo
208
Bezanija
115
CIGANLIJA
ZEMUN
111
Ujvidék-Bpest f.
Ostrožnica
85
Szava
Mérle
1 0 2 4 6 8 km.
É

zőbb harcászati és terepviszonyok kínálkoznak. A Dunán csak Zimonytól északra lehet a monitorokat, vontatógőzösöket, uszályokat és az átkeléshez szükséges egyéb anyagot fedetten készentartani.

Úgy a magyar Dunapart Pancsova környékén, mint a szlavón (szerémségi) Szávapart Zimony közelében, Belgrádból belátható. Másrészt azonban az említett partokon végighúzódó sűrű füzesek, a holtágakkal és vízerekkel együtt, kisebb egységek és pontonok stb. fedett gyülekezését vagy eltolását elősegítik. Zimonytól nyugatra és délnyugatra a „Szerémségi fennsík" kb. 40 m viszonylagos magasságú meredek parttal végződik. Kitünő áttekintést nyujt úgy a Duna, mint a Száva völgyébe, Belgrádra és környékére. Azonkívül északról fedetten közelíthető meg és rajta sok fedett, vagy legalább igen jól leplezett, ütegállás található.

Hangsúlyozzuk itt, hogy a szerbek ezidőtájt repülőgépekkel, léggömbökkel nem rendelkeztek, részükről tehát akkor még semminemű légi felderítéstől vagy légi támadástól nem tartottunk.

A rajtaütést természetesen alapos, jól átgondolt előmunkálatokkal kellett volna előkészíteni.

Hangsúlyozni kívánjuk, hogy mi *rajtaütésen* azt értjük, hogy rejtett helyen hajóra szállott gyalogság (később tüzérség is) monitorok oltalma alatt váratlanul, a Duna- és Szávaparton a város szélének erre legalkalmasabb pontjain kiszáll, elsősorban elfoglalja a város legfontosabb részeit, azután megszállja a város déli kijáratait, vagy lehetőleg a legközelebbi magaslatokat is. *Az egész vállalkozást tüzérségi előkészület nélkül kellett volna végrehajtani, mert különben elveszíti a meglepetés jellegét.*

Egy, a volt közös vezérkar hadműveleti irodájában készült tanulmány, melyre különben még később rátérünk, szintén ezzel a tárggyal foglalkozva kiemeli, hogy adott esetben nem rendelkeztünk volna a megfelelő tüzérségi számbeli fölénnyel, különösen nehéz (ostrom) lövegek dolgában. Ebből azt lehet következtetni, hogy az illető szakelőadó egy a gyalogsági vállalkozást megelőző tervszerű tüzérségi előkészítésre, talán „bombázásra" gondolt. Ezt a tervet, mint alkalmatlant és célhoz nem vezetőt, eleve el kell ejtenünk.

A támadótervnek következő, megfontolást érdemlő pontja, az ellenség számereje, azaz a várt ellenállás foka.

Tudjuk, hogy mozgósításunk és felvonulásunk idején Belgrádot és környékét csak gyenge, polgári ruhába öltözött, népfelkelő alakulatok szállották meg. Kerchnave úgy értesült, hogy július 25-én, midőn a helyőrség kivonult, *csak egy*

gyalogzászlóalj maradt vissza, melyet később az időközben mozgósított *népfelkelők* váltottak fel. Azonkívül, szerinte, valószínűleg a Duna ellenőrzésére közvetlen a város déli szélén *egy üteg* ment állásba. Kérdés azonban, hogy hadvezetőségünknek volt-e minderről tudomása? Mindenesetre számolnunk kellett néhány száz fegyverrel, esetleg néhány rejtett helyen felállított löveggel is. Hatásukat azonban csökkentette volna az, hogy a vállalkozás az éj leple alatt történt volna.

Mint látjuk, magát a várost talán *3—5 felemelt békeállományú zászlóaljunk,* de — ismételten hangsúlyozom — a monitorok védelme és támogatása[4] mellett, bátor, lendületes rohammal feltétlenül kézbekeríthette volna.

Azon esetleges ellenvetésre, hogy alkalmasint a város lakossága is fegyvert fogott volna, az a feleletünk, hogy azt, bár ismerjük a szerb polgári lakosság harci kedvét, akkor július hó 25-én, lélektani okoknál fogva nem tartjuk valószínűnek.

A terepviszonyok méltatásánál már említettük, hogy Belgrád csak úgy tartható meg, ha a várost délről övező magaslatok is a támadó birtokában vannak. Ezeket viszont Kerchnave szerint, a belgrádi helyőrség szállta volt meg.[5] Tehát az első 24 vagy 48 óra leforgása alatt ezen erőcsoport fellépésével számolnunk kellett.

A belgrádi helyőrség zömét abban az időben a Dunahadosztály[6] alkotta.

Összesen: 3600 fegyver, 600 lovas, 16—24 löveg.

Később, talán 2—3 nap mulva, mindenesetre ennek a csoportnak megerősítésével kellett számolnunk, akár a Dunahadosztály II. és III. vonalbeli alakulatai, akár az ország belsejéből előrevont békeállományú 3—4 zászlóalj útján. Sőt valószínű, hogy napról-napra több erőt irányítottak volna a kellemetlen „fulánk" ellen.

Míg csupán a város kézrekerítéséhez, amint azt már kifejtettük, aránylag csekély erő is elegendő, addig a legközelebbi magaslatok megszállására[7] és az első szerb ellentámadások sikeres visszaveréséhez részünkről kb. 8000 fegyverre és 24—30 lövegre lett volna szükség.

[4] Ágyú- és gépfegyvertűz egyes, az ellenség által megszállott pontok ellen.

[5] Valóban a helyőrség közvetlen a kiürítés után messzebb délre vonult vissza.

[6] 3 gyalogezred 3—3 zászlóaljjal, 1 tábori ágyúsezred, 6 üteggel, ebből azonban csak 4 üteg volt fogatolva; azonkívül 1 lovasezred, csendőrség, a felállítás alatt levő határőralakulatok, testőrség, katonai akadémia, altisztképző iskola.

[7] Vk. Vracar (249 m), Dedinye (208 m).

A nagyobb kiterjedésű Belgrádnak „offenziv hídfő"-szerű kiépítése s az ehhez tartozó hosszabb *védővonal* megszállása csak a későbbi hadműveletek célja lehetne.

Részünkről a rajtaütéshez csak a *határhoz* legközelebb eső helyőrségek osztrák-magyar, illetve magyar honvéd, csapatai jöhettek tekintetbe. És pedig:

Zimony	14. gy.-dandárparság			
	68. gy.-ezred	2	zászlóalj	
Pétervárad és Újvidék	38. „	2	„	
	6. „	1	„	
	70. „ vártüzérzászlóalj	1	„	

1—2 fogatolt tábori ágyúsüteggel, vagy pedig nehéz ütegekkel. árkászzászlóalj

Mitrovica	21. vadászzászlóalj	1	zászlóalj	
Eszék	84. honv. gy.-dandárparság			
	28. „ gy.-ezred	2	„	
	78. „ „	1	„	
	38. táb. ágyúsezred			4 üteg
Pancsova	23. vadászzászlóalj	1	„	
	7. honv. gy.-ezred	1	„	
Kevevára	28. vadászzászlóalj	1	„	
Versec	7. honv. gy.-ezred	1	„	
	2. „ táb. ágyúsezred			3 üteg
Fehértemplom	68. gy.-dandárparság			
	43. gy.-ezred	1	„	
	21. táb. ágyúsezred			2 üteg
	7. nehéz tüzérosztály			2 üteg

Összesen: 15 zászlóalj, 12—13 üteg = *9000 fegyver, 48—52 löveg*,[8] továbbá 6 monitor, összesen 16 löveggel és 6 őrnaszád.

Rendelkezésre állott még azonkívül 7, szintén ezen a területen állomásozó huszárszázad. Tekintetbe jöhetett volna továbbá a Nagybecskereken állomásozó cs. és kir. 29/II. és m. k. 5/III. honvéd zászlóalj is.

Megfelelő gondoskodással a kiszemelt csapatok a két gyülekező- és indulópont — Zimony és Pancsova — közelében, együtt lehettek volna.

Ennek végrehajtását a következőképen gondoljuk:

Az évente és éppen gyakran ezen a vidéken tartott ezred- és dandárgyakorlatok ürügye alatt, a felsorolt csapatok dan-

[8] Kerchnave csak 8 zászlóaljat tud összehozni. A Bánátban elhelyezett csapatokat nem veszi számításba, pedig a hajóút Pancsova—Belgrád között alig 1—1½ óra. — A századok állománya a bevonult tartalékosokkal 130—150 fő.

dárparancsnokaik vezetése alatt összpontosítva, Zimony és Pancsova környékén gyakorlatoznának.[9]

Állítjuk, hogy ez az intézkedés nem keltett volna nagyobb feltűnést, mint a gyakorlatok megszüntetése és a csapatok visszarendelése helyőrségeikbe, a válságos külpolitikai helyzet miatt, ahogy az valóban sok helyen meg is történt.

Azonkívül a Szlankamen (Tisza torkolatánál) melletti tüzérségi lövőtéren az évente megtartott lövőgyakorlatok címén, a pétervárádi vártüzérzászlóalj, 1—2 fogatolt tábori ágyúsütege, néhány nagyobb öblű ostromágyúsüteg, sőt talán egy 30·5-es üteg is, feltűnés nélkül készentartható lett volna.

A dunai flottilla, szintén nyaranta végrehajtott gyakorlatai keretében, különösebb feltűnés nélkül az alsó Dunán tartózkodhatott volna. Mondjuk: 1—2 monitor a már amúgy is ott állomásozó 2 őrnaszáddal Pancsován, egy hasonló csoport a Száván, a zöm Újvidéken vagy Titelen.[10]

Ez a nagyjában körvonalazott terv, július közepe táján foganatosítva, időt és alkalmat adott volna nyugodt és alapos előkészületekre, a csapatok és parancsnokok begyakorlására és aligha keltette volna fel a külföld figyelmét.

A vállalkozáshoz szánt csapatok *készentartásának* és egyesítésének másik és katonailag legegyszerűbb megoldási módja a *„felriasztás"* lett volna.

Megfelelő előzetes intézkedések után, *július hó 23-án, ultimátumunk átadásával egyszerre,* a már békében, a vezérkar hadműveleti irodája által évente előkészített „felriasztás"-sal, az erre szánt csapatokat és felsőbb parancsnokságokat a határ mentén, a már szintén előre kijelölt és szemügyre vett területeken, 12—24 óra alatt készültségbe lehetett helyezni, illetve felvonultatni.

Ez ellen valószínűleg politikai és diplomáciai okok szólhattak, mivel a felriasztást a nagy nyilvánosság mozgósításunk egyik előkészületének tartotta volna. A monarchia akkori vezetői azonban, sajnos, a katonai tényezők és elsősorban a vezérkar főnökének minden ezirányú javaslata és érvelése ellen (Conrad emlékiratai!) azt vették, hogy Ausztria-Magyarországnak óvakodnia kell még annak a látszatától is, hogy az európai békét, netalán kihívó, vagy fenyegető magatartásával, veszélyeztesse.

De még ebből a dilemmából is találhattunk volna egérutat. Először is csak három hadtest volt érintve, t. i. a *VII.*

[9] Július 25-én pedig a 14. gyaloghadosztály vagy a XIII. hadtest parancsnoka — egyszóval a vállalkozás kiszemelt vezetője — mint szemlélő előljáró szintén Zimony közelében lehetett volna.

[10] Hasonló csoportosításban tényleg ott is volt!

(Temesvár), IV. (Budapest) és XIII. (Zágráb), másodszor nem volt szükséges az egész hadtest vagy katonai terület összes alakulatainak felriasztását elrendelni, hanem csak azon csapattestekét (gyalogság, tüzérség és a lovasság, műszaki csapatok stb. részei), melyek a vállalkozásban valóban résztvesznek.

Az 1914. évre érvényes *„felriasztási terv"* szerint rendelkezésre állhattak:

A szerémségi kerületben, tehát Zimony környékén:

7. hadosztályparancsnokság
14. gyal. dandárparancsnokság
68. gy.-ezred . . . . . 3 zászlóalj
36. „ . . . . . 3 „
44. „ . . . . . 3 „
21-es vadászok . . . . . 1 „
10. (vagy 12.) táb. tüzérezred . . . . . 3 üteg
pétervárади vártüzérzlj. felriasztási alakulatai . 1—2 üteg
9. huszárezred . . . . . 6. lov., 1 gy. szd.
4/1 utászszázad 1 hadihídoszloppal.

Összesen 10 zászlóalj = 5000 fegyver
4—5 üteg = 16—20 löveg

A bánáti körletben, Pancsova környékén:

68. gyal. dandárparság
43. gy.-ezred . . . . . 3 zászlóalj
46. „ . . . . . 2 „
61. „ . . . . . 2 „
23-as vadászok . . . . . 1 „
28-as „ . . . . . 1 „
7/III. honv. zászlóalj . . . . . 1 „
2. honv. táb. tüzérezred . . . 3 üteg
4. huszárezred . . . . . 4 század
12. és 6. huszárezred . . . . . 4 „
7/1. utászszázad és 1 hadihídoszlop

Összesen: 10 zászlóalj = 5000 fegyver
3 üteg = 12 löveg

A vállalkozáshoz tehát összesen 10—12000 fegyver, 36—48 löveg és a Duna-flottilla állott volna rendelkezésre.[11]

[11] Az első kimutatás szerint itt hiányzó csapattestek más hadrendi beosztást kaptak. A tüzérség megerősítése a budapesti, illetve a temesvári tüzérdandárok állományából történt volna.

A további előkészületek akként történtek volna, hogy *a csapatok harcászati csoportokba egyesítve, az ultimátum lejáratának pillanatában, július hó 25-én délután 6 órakor, az átkeléshez teljesen készen álljanak!*

Az átkeléshez vagy jobban mondva áthajózáshoz, mivel komolyabb ellenséges ellentállással nem kellett számolnunk, elsősorban vontatógőzösök és uszályok jöhettek számításba. Ilyen módon lett volna legjobban a gyors — mert kevésszámú, erős lépcsőkben végrehajtott —, akadálytalan átkelés biztosítva.

A hajópark készentartásához különösebb és talán feltűnést keltő előkészületek nem voltak szükségesek. Ebben az időben, július havában, a kereskedelmi hajózás (gabonaszállítás) igen élénk, úgyhogy Újvidék, Titel, Zimony és Pancsova területén a szükséges vontatógőzösök és uszályok — esetleg 1—2 nagyobb személyszállító hajó is — mindenkor rendelkezésre állottak. A rakodópontokhoz való odarendelésük július hó 23-án, a felriasztással egyidőben, megfelelő lett volna. Az egyes egységeknek a szállításhoz való berendezése egyszerű rögtönzések alakjában történt volna, mivel csak rövid ideig tartó útról volt szó.

Ami az áthajózás és partraszállás harcászati és műszaki részét illeti, úgy ez az egész vállalkozást vezető parancsnok előre kiadott és megbeszélt intézkedései alapján, a monitorok közvetlen védelme alatt (gépfegyvereikkel a partokat esetleg végigpásztázva) gyors ütemben, a már előre kijelölt és szemügyre vett pontokon történhetett volna. Nagyjában a pancsovai csoport Belgrád északi, dunai oldalán, a zimonyi csoport pedig az északnyugati és nyugati oldalon, tehát a Szávaparton, lehetőleg több helyen, a már meglevő hajóhidak (kikötőhelyek) kihasználásával szállhatott volna partra.

Partraszállás után pedig a harcászati feladat az lett volna, hogy a városon gyorsan áthaladva, annak déli szélét és a legközelebbi magaslatokat, legalább kisebb előretolt osztagokkal (meglepetések ellen) megszálljuk, miközben a már előre kijelölt osztagok a legfontosabb épületeket szállják meg.

A vállalkozás mind nagyban, mind általában való előkészítése a központi, mértékadó helyeken, alaposan megfontolt, minden részletre is kiterjedő, intézkedést kívánt, mivel előreláthatólag a döntő pillanatban rögtöni elhatározás és gyors cselekvés volt szükséges.[12]

[12] Fontos része az intézkedésnek az összeköttetés feltétlenül biztos működése Belgrád—Zimony—Bécs és onnan a tekintetbe jövő külállomásokkal. 1914 július 25-én báró Giessl belgrádi követünk délután 6 óra 5 perckor vette át a szerb kormány ki nem elé-

Elkerülhetetlen lett volna azonban előzőleg a politikai helyzet teljes, minden kétséget kizáró tisztázása (közös minisztertanács és az uralkodó hozzájárulása) olyan értelemben, hogyha Szerbia az ultimátumnak nem felel meg, úgy ennek lejárta után, a katonai hadművelet, tehát ez a vállalkozás is, rögtön megindulhasson.

Rövid fejtegetésünkből sok érdekes részletet elhagytunk, mivel egyrészt túllépnék ennek a cikknek keretét, másrészt mivel mostani nézeteink, a háborús tapasztalat folytán, a háború előtti felfogásunktól túlságosan eltávolodtak. Igyekeztünk azonban bebizonyítani, hogy egy *Belgrád elfoglalását célzó rajtaütés 1914 július hó végén lehetséges és eredményes lett volna,* bár elismerjük, hogy mozgósításunkat és felvonulásunkat némiképp zavarta volna.

Azt, hogy az akkori hadvezetőség tulajdonképen miért mulasztotta el, csak gyanítani lehet.

Kerchnave tábornok szerint báró Conrad tábornagy, a volt cs. és kir. vezérkar akkori főnöke, a vállalkozást nagyon kockázatosnak találta, mivel a szerb határ mentén elhelyezett és így a felriasztás alkalmával elsősorban számításba jövő csapatok létszámának felemelését, 1913 ősz óta tartott sürgetései ellenére, se tudta elérni.

Báró Conrad tábornagy emlékirataiban — bár erre a tárgyra közvetlen nem tér ki — valóban többször foglalkozik ezekkel a nehézségekkel és rámutat arra a szinte rideg ellenállásra, amellyel úgy a közös, mint a magyar és osztrák vezető és felelős államférfiak részéről találkozott, a volt monarchia hadikészültségét előmozdító minden javaslatával szemben. Az Ausztria-Magyarország sorsát irányító tényezők ilyetén állásfoglalásának okát egyrészt a túlságos és — amint a háború mutatta — az állam érdekeit nem szolgáló, rossz helyen alkalmazott takarékosságban kell keresnünk. Másik oka a túlzásba vitt békepolitika hangoztatása volt akkor, amikor már nem kevesebbről volt szó, mint a régi monarchia életéről vagy haláláról. Az 1914 július hó 7-én összeült közös minisztertanácson, mely hivatott volt eldönteni, hogy Ausztria-Magyarország milyen „diplomáciai akciót" indít meg Szerbia ellen, gróf Tisza István, a hiteles jegyzőkönyv szerint, úgy nyilatkozott, hogy „sohasem járulna hozzá, hogy Szerbiát meglepetésszerűen, előzetes diplomáciai akció nélkül támadjuk meg, mivel ebben az esetben rossz helyzetbe jutunk Európával és a Balkánnal szemben". A másik és talán főok, az lehetett, hogy a Szerbia elleni hadjárathoz eddig kidolgozott és előkészített

gító válaszát. Jelentése azonban csak 7 óra 45 perckor érkezett Bécsbe.

hadműveleti és *felvonulási* tervbe ez a vállalkozás bajosan volt beilleszthető. Eszerint t. i. *a főerő Boszniában, a mellékerő a Szerémségben, a Drina torkolatának közelében, vonul fel. Előnyomulásának iránya Valjevó és Uzice lett volna.* Belgrád ettől a nyugatszerbiai hadműveleti területtől nagyon is messze esik. Az elfoglalt Belgrád védője addig, amíg az osztrák-magyar hadseregek élei a főváros magasságába érnek, valószínűleg erős ellenséges támadásoknak volna kitéve, talán válságos helyzetbe is kerülne és ilyen értelemben egy bizonyos kockázat el nem vitatható. Kétségtelen az is, hogy a megszállott Belgrád elvesztése politikai és katonai tekintélyünknek módfelett ártott volna. Ezt azonban megakadályozhatta egy jól kiépített hídfőszerű állás, mely a szerb hadsereg számottevő részét kötötte volna le. Igaz, hogy egy ilyen hídfő erős megszálló csapatot kívánt, de az is bizonyos, hogy ellenálló erejét a szerencsés pótlási viszonyok fokozhatták volna.

Báró Conrad tábornagy különben, a közös miniszteranács után, I. Ferenc József király Ő Felségéhez egy emlékiratot terjesztett fel, melyben szintén állást foglalt amellett, hogy Szerbiának előbb egy megfelelően erélyes ultimátumot adjunk át és csak akkor rendeljük el azonnal a mozgósítást, ha Szerbia nem volna hajlandó követeléseinket teljesíteni.

Se Tisza, se Conrad felfogása nem zárta ki az általunk fejtegetett tervet, hogy *közvetlenül az ultimátum elutasítása után, a hadműveletet Belgrád meglepetésszerű elfoglalásával kezdjük meg.*

Mayern ny. osztrák (volt közös vezérkari) alezredes, egy „Hadi előkészületek Szerbia és Montenegró ellen" című tanulmányában szintén foglalkozik Belgrád meglepetésszerű elfoglalásával, azzal a megjegyzéssel, hogy ennek elmulasztásával elszalasztottunk egy kínálkozó alkalmat. Egy ilyen szembetűnő első siker a németek Lüttichének mintegy hasonmása, az egész világ figyelmét reánk irányította volna s ennek erkölcsi hatását hiába igyekezünk kisebbíteni.

Szerinte — aki munkáját eredeti okmányok alapján szerkesztette — a volt közös vezérkar hadműveleti irodája 1908 óta majd elejtette, majd ismét felkarolta azt a tervet, hogy a szerb fővárost még a tulajdonképeni hadműveletek előtt foglaljuk el.

Egy rendelkezésünkre álló s a *hadműveleti osztályban 1914 tavaszán készült tanulmány* (kézjegy nélküli fogalmazvány) *a vállalkozást ellenzi.* Az illető szakelőadó szerint:

1. Csak a mozgósítás 9. és 12. napja között (?!) rendelkezhetünk Zimonynál a megfelelő, számban is túlnyomó, tüzérséggel.

2. Bajos volna a megfelelő erejű mozgósított csapatokat — legalább egy gyaloghadosztályt, igen erős tüzérséggel — Zimony közelében gyorsan egyesíteni.

3. A fentiek alapján tehát, hacsak rendkívül kedvező körülmények nem állanak be, mint pl. hogy a szerb hadsereg zöme Macedóniában van lekötve, a vállalkozást kockázatosnak tartja.

Mi mindezek ellenére is fenntartjuk azt az állításunkat, hogy megfelelő alapos, gondos előkészület után, *a terv, a július végén fennállott helyzetben nem volt kockázatos.* Belgrád megszállásával olyan politikai és katonai fölényre tettünk volna szert, ami az egész szerb hadjáratra, már az első hadműveletektől kezdve, messze kiható, talán döntő hatással lett volna, még akkor is, ha ennek a sikernek biztosítása nagy nehézséget okozott volna.[13]

vitéz Németh-Neujahr Lajos.

[13] De Lacroix francia tábornok 1919 januárjában a párizsi Sorbonne-ban „Szerbia szerepe a világháborúban" című előadást tartott és dícsérettel, elismeréssel halmozta el a szerb hadsereget.

Fejtegetéseiből kiemeljük: 1. A szerb mozgósítás már az osztrák-magyar hadüzenet beérkezése előtt lett elrendelve. 2. A szerb hadsereg Belgrádtól délre az ország belsejében gyülekezett. 3. Külön hangsúlyozza, hogy bárha a szerbek fővárosát csak egy gyenge népfelkelő-osztag őrizte, mégis csak december 2-án, közvetlenül a hadjárat befejezése előtt, került az osztrák-magyar csapatok birtokába.

A 2. HONVÉD GYALOGEZRED SZEREPE A PREZMYSLI ÁTTÖRÉSI KÍSÉRLETBEN 1915. ÉVI MÁRCIUS 18—19-ÉN.

Az áttörési kísérletről eddig megjelent rövid leírások[1] csak főbb vonásokban ismertetik ennek a rendkívüli, érdekes és a világháború folyamán páratlan, eseménynek általános lefolyását.

E közléseknek az a hátránya is van, hogy csak a felsőbb parancsnokságok szempontjából kezelik a tárgyat, holott éppen a műveletet végrehajtó csapatok szempontjából merülnek fel azok a tényezők, melyek a műveletnek rendkívüli voltát kiemelik és neki különösen magasztos jelleget adnak.

Hivatalos adatokat az áttörési kísérletekről tudtommal már senki sem gyüjtött. Hiszen az áttörési kísérletet három nappal követte a vár átadása és annak előkészítése minden parancsnokság idejét teljesen lefoglalta.

Az áttörési kísérlet főszereplője, a 2. honvéd gyalogezred, írásbeli jelentést semmi esetre sem szerkesztett, mert a kiindulás pillanatától kezdve összeköttetését a felsőbb parancsnokságokkal is elvesztette és az előnyomulás közben keletkezett két csoportja között is megszűnt a kapcsolat.

A 2. honvéd gyalogezrednél történtekről e sorok írója, mint egyik csoport vezetője és néhány visszatért tiszt adhatott szóbeli felvilágosítást és ilyet a hadosztályparancsnokság és a 45. honvéd gyalogdandárparancsnokság e sorok írójának szerepével kapcsolatban követelt is.

Részletesen kiterjeszkedni csak a művelet végrehajtására fogok, míg az előzményeket csak a kép teljességéért és az intézkedéseket csak annyiban említem meg, amennyiben azokról mint zászlóaljparancsnok értesültem.

A Szathmáry-csoportnál történtek leírásában főként az ezred segédtisztjének, Szilassy Iván őrnagy úrnak, adataira

[1] *Dr. Geőcze:* A przemysli tragédia.
Kuzmanek-Rubint: Przemysl mindkét ostroma 1914—15-ben.
Rubint: A m. kir. szegedi 5. honvéd gyalogezred harcai a világháborúban, 1914. és 1915. évben.

támaszkodom, ki rendelkezésemre bocsátotta az áttörési kísérletről szerkesztett tanulmányát[2], melyben emlékeit összefoglalja.

I.

Előzmények.

A világháború első évében Kelet-Galiciában is ide-oda hullámzottak a véres harcokban viaskodó hadseregtömegek. Mozdulatlanul csak Przemysl vára állott a San folyó partján védőivel, szirtként a monarchia és főként Magyarország kapujában, a — sajnos — korán bekövetkezett átadásig.

A várat 1914. évi szeptember havában zárták körül az oroszok először, amikor az osztrák-magyar hadsereg visszavonult. Október elején átcsoportosított hadseregünk ismét előnyomult. Mielőtt a várat elérhette, az orosz 11. hadsereg heves, 72 óráig tartó, erőszakos támadással akarta legázolni a vár védőit. 70.000 emberének feláldozása sem hozta meg azonban a kívánt eredményt.

A vár október 8-án felszabadult, de csak a nyugati oldalon és csak négy hétre. Ezen idő alatt élelmikészletei tetemes részét a 3. hadseregnek kellett kiadnia és őrségének javarésze a San-menti csatában is résztvett. A kiadott készletek pótlása nem sikerült.

November 8-ára az oroszok újból körülzárták a felszerelése és különösen élelme nagy részétől megfosztott várat. Nem is ostromolták újra hevesen, mert számítottak megcsappant készleteinek kimerülésére. De szűkítették a vasgyűrűt, hogy az ostromló sereg egy részét a Kárpátokban dúló csatában alkalmazhassák. E szűkítés, a várőrség erélyes kitörései folytán, súlyos és véres harcokat szült.

E harcok — nehéz téli műveletek, közöttük többnapos csaták — a várőrséget nagyon megviselték. Különösen a főtartalékul beosztott 23. honvéd gyalloghadosztály megbízható, vitéz csapatai (6. gyalogezred) sínylették meg azt, hogy a legsúlyosabb feladatokra csak őket alkalmazhatta a várparancsnokság. A rossz táplálék és elhasznált ruha következtében, az előtérállásokban és a kitörésekben küzdő ezredek állománya napról-napra csökkent.

A várnak november elején csak 40 napi élelme maradt. Noha minden eszközt és módot kimerített insége enyhítésére, 1915 március havában végóráit élte már. A hadseregfőparancsnokság értesítette a várparancsnokságot, hogy fel-

[2] A tanulmány a Hadtörténelmi Levéltár őrizetében van.

mentésre nem számíthat, mert hadseregünk újabb átcsoportosítása csak májusra fejezhető be.

Az őrség emberei, a már december elejétől többször csökkentett élelem miatt, vértelen, bőrbe húzott csontvázakká váltak. A csapatlovak — takarmány hiányában — mindent, ami fából volt, elrágtak. A városban kutya, macska már ritkaságszámba ment és külön kellett őrizni, mert óvatlan pillanatban nyoma veszett. Az üzletekben pénzért sem lehetett élemiszert kapni, a falvakban sóért, cukorért cseréltek a lakosságtól tejet, vajat, zöldséget az élelmezést vezető közegek.

A kitörés gondolata, egy utolsóé, már januárban felmerült. A „Przemysli tragédia"-ban a várparancsnoknak tulajdonított mondás: „Nem hagyjuk itt magunkat megfogni, mint egy egérfogóban",[3] melyet január elején használtunk a 23. honvéd hadosztályparancsnokságnál, közkeletűvé vált. Voltak rajongói, kik erre az eszmére csillogó szemmel gondoltak Zrinyi, Dobó és annyi sok hasonló hős példájára. Minden ízükkel készek voltak követni a példát!

A csapatok testi állapota azonban március közepén kétségbeejtő volt. Különösen azon csapatoké, melyek az előtérállások nehéz szolgálatát végezték. De ilyen volt talán elsősorban a 2. honvéd gyalogezred állapota. Hiszen ez az ezred egyike volt a legjobban kihasználtaknak.

A január 20-án végrehajtott összeolvasztásnál ebben az ezredben egyesítették az eredeti 2. honvéd és 3. honvéd menetezred állománymaradékát. Mindkét eredeti ezrednek tevékeny része volt a lembergi csatákban, melyek után a 6. honvéd menetezred állományának nagy részével szaporították megritkult sorait. Przemysl első ostromában a Podmazuráni és Helicha magaslatokon lévő előtérállásokban, a két ostrom között a Magiera magaslatért vívott harcokban, a második ostrom alatt ismét az előtérállásokban és az összes kitöréseken szerepeltek, az összeolvasztás után pedig az átszervezett ezred — kivéve február hónapját — újból az előtérállásokban teljesített szolgálatot. Embereit nemcsak az ellenséges tűzhatás, a nagy menetek és az őszi ragályok fogyasztották, hanem szervezetüket teljesen kimerítette a leszállított élelmezés. Emiatt sok embere végelgyengülésben halt el. Az elhasznált ruházat sem védte már a nehéz téli szolgálatba állított vértelen testet és az embereket az elkerülhetetlen pusztulás érzése a halál iránt közönyössé tette. A csapat tisztjeinek helyzete sem volt sokkal jobb, bár csekély állományuk részére még mindig szerezhettek élelmezésükhöz vásárlás vagy vadászat útján némi kiegészítést.

[3] *Geőcze:* i. m. 171. l.

A csapatokat a kitöréshez összevonták. Ez a honvédek nagy részénél az utolsó órákban történt. A 2. honvéd gyalogezred 6 százada Komaráról, 4 százada Podmazurámi-Helicháról, az előtérállásokból vonult be a városba. 17-én este 7 órakor indultak el a csapatok az állásokból. A parancsot délelőtt kapták, de még mindenféle csomagolni és átadni valójuk is volt; az oroszok az így keletkező mozgást kihasználva, élénk ágyútűzzel árasztották el az előtérállások vonalait, mely tűz különösen déltájban rendkívül heves volt. Minthogy ugyanakkor saját lövegeink is rakodtak és nem válaszoltak, orosz részről valóságos céllövést hajtottak végre és minden egyes emberre gránáttal és shrapnellel tüzeltek.

A visszavonulást tehát harcalakzatban kellett a csapatoknak megkezdeniök és ez a nehéz menet az aszott embereket annál inkább megerőltette, mert érezték, hogy az a terület, melyen annyi vért vesztettek, hogy megtartsák, nekünk ezzel el is veszett. Mihelyt az utolsó vonal a magaslatok mögött eltűnt, az oroszok tűze is megszűnt és a hátralévő napok alatt, az átadásig, az előtérállások területén még egy puskalövés se dördült el.

A csapatok visszavonulása a városba, már a nyomott hangulatnál és a kiállott utolsó fáradalmaknál fogva is, melyek a teljes felszereléssel a terepen át menetelő csontvázak erejének maradványait a legkeményebb próbára tették, egyike volt a legszomorúbb képeknek. A II. zászlóalj például, melynek a komarai előtérállás fekvésénél fogva 1—1½ kilométernyi orosz oldalról látható visszavonulási útja és a városban kijelölt szállásáig 14 kilométernyi útja volt, ezt a menetet este 7 órától éjfél utáni 2 óráig bírta csak megtenni. Menetközben csaknem félóránként kellett pihentetni a ziháló, vértelen tüdőket. Kétszer teát, egyszer kávét kapott a legénység a mozgókonyháról és mégis lépten-nyomon terült el a síkos, fagyott úton egy-egy ember és a sebesültvivők hiába próbálták életre szólítani. Így vonulhatott vissza Napoleon a Berezinától!

Akkor a csapat még nem tudott a kitörést szabályozó, már napokkal azelőtt teljesen elkészített intézkedésről — melyről a városban már széltében beszéltek — és abban a meggyőződésben helyezkedett el szállásán, hogy legalább egy napot pihenhet. De nem így történt. Már kora hajnalban kiosztották a konzervet, kétszersültet, töltényt azzal a parancscsal, hogy az élelmikészlethez, halálbüntetés terhe allat, hozzányúlni nem szabad!

18-ának délelőttje folytonos mozgás, szakadatlan nyugtalanság közepette mult el és csak a déli lóleves után borult ha-

lotti csend a házak folyosóin, kamráiban, pajtáiban szerteheveredett, kopott, égett szürkeruhás árnyalakokra. Így készült elő a 2. honvéd gyalogezred az áttöréshez.[1]

II.

A kitörés végrehajtása.

Délután 4 órakor tehát riadó szólította az ezred zászlóaljait szállásaik elé. A városnak a Krowniki felé vezető utcája irányában, szolgálati számaik sorrendjében, a város szívében, menetoszlopban vonultak fel. Az ezredtörzs nem jelent meg. A zászlóaljak a további parancsot várták.

Egyszerre csak a II. zászlóalj élén a legénység a *Himnusz*-t, majd a *Szózat*-ot énekelte, mely — akkor már a közönség előtt ismert — dallamokat a tolongó tömeg kalaplevéve hallgatta. A hölgyek közül sokan hangosan zokogtak. Tudták már, hogy a honvédek kivonulnak és nem is térnek vissza a várba, melynek sorsa ennélfogva meg van pecsételve.

Az ének átterjedt a közelben lévő többi csapatra is. Embereink hazasóvárgásának ez az ösztönös kitörése minden lélekben megrezdítette a legfenségesebb húrokat. A fáradt, törődött testek megnyúltak, kiegyenesedtek, a fátyolos szemek felragyogtak, az ajkak remegve kipirultak, a fonnyadt izmok megfeszültek és ha akkor rohanhattak volna legényeink a Kárpátokon álló ellenségre, nem lett volna erő-hatalom, mely rohamukat megállítsa.

Az indulási parancs a nemzeti imák befejeztével se jött meg. A legények szomorú, majd víg magyar dalokat énekeltek és érezni, látni lehetett, hogy átszellemültek, hogy lobot vetett bennük az ősök, a rettegett hún-magyar mondák, a Zrinyiek, Dugovitsok, Dobók, Thököly, Rákóczi törhetetlen vitézeinek és a 48-as honvédeknek, valamint a háború kezdetétől fogva ezek nyomdokaiba lépett ezer és ezer félelmetes magyar leventének dicső példája!

[1] Az előzetes intézkedéseket Szathmáry ezredes a zászlóaljparancsnokokkal délután 2 óra után lakásán közölte. A zászlóaljparancsnokok beérkezése előtt darabokra vágta az ezred zászlóját és kiosztotta a közelben lakó tisztek között, hogy minden eshetőségre megőrizzék és megmentsék. A várőrség általános előnyomulását, amint azt a várparancsnokság megtervezte, leírta és utalva arra, hogy a vállalat végrehajtása a hadosztály és a mindig megbízhatónak ismert ezred becsületbeli dolga, érzékenyen búcsúzott zászlóaljparancsnokaitól. Kemény kézfogás és a magyar Haza jövő boldogságára ürített pohár csengése fejezte be a megrázó jelenetet. Ekkor sürgős parancsot hoztak, mire Szathmáry ezredes riadóval elrendelte a gyülekezést és a felvonulást a város főutcáján.

Közben, 7 óra körül, kiadták a várparancsnokság kiáltványát is, azonban kihirdetését mellőztük, mert végre indulni kellett. A „Menet!“ vezényszó elhangzása után kényesen felzendülő „Zsindelyezik a kaszárnya tetejét ...“ dallama minden résztvevőnek halálig csengeni fog a fülében . . .

A 14 kilométernyi menet a vár övvonaláig nemcsak nehéz volt, mert az utak a hosszú téli ostrom alatt teljesen tönkrementek és a fagyott göröngyökön a teljesen felszerelt, elgyengült gyalogosok kínosan törtettek előre a sötétben, hanem a csapatok egymást még keresztezték is. A 2. honvéd gyalogezred a városon kívül a 7. honvéd gyalogezred századaival századonként váltott át, úgy hogy a zászlóaljak menetoszlopai megnyúltak és elszakadoztak egymástól. Léptennyomon dűltek ki az erejüket vesztett legények. Az övvonal csendes volt, csak itt-ott pattant a magasba egy-egy világító lövedék és dördült meg egy ágyú a saját, de még inkább az orosz oldalon.

11 óra után ért az ezred az övvonal mögé, ahol a zászlóaljparancsnokokat a Jaksmanice községtől keletre lévő (J. H.) vadászházba rendelték előre. A csapatok annak közelében állottak meg. Az ezredtörzs azonban ide se érkezett be, hanem 12 órakor parancsot küldött, hogy a zászlóaljparancsnokok induljanak az övvonalba és a csapatok kövessék őket.

Az övvonal egyik óvóállásában adta ki Szathmáry ezredes a harcintézkedést, mely szerint a hadosztály felvonul a Pleszowice felé vezető kocsiút mindkét oldalán; a 2. honvéd gyalogezred mint irány bal szárnyával erre az útra támaszkodik. A 2-hoz jobbra az 5., balra a 7. és 8. honvéd gyalogezred csatlakozik; a zászlóaljak tömegben, minden ezred összpontosított felállításban, két harcvonalban. Kiterjedés: ezredenkint 700 lépés. A kiindulási helyzetbe az öv aknamezején keresztül két ponton haladnak át a dandárok egy-egy vezetővel. Minden ezred élére a várparancsnokság által kirendelt árkászosztag kerül. A hadosztály egyidejű támadását délután 2 órakor indítsák meg az ezredparancsnokok; felállításukat addig be kell fejezniök.

A támadásnál csend, töltetlen fegyver, feltűzött szurony, lövés nélküli roham! A hadosztályhoz északon a 97. népf. gyalogdandárnak kellett csatlakoznia.

Az ezredre vonatkozóan Szathmáry ezredes elrendelte, hogy a Pleszowice felé vezető útra támaszkodjék és az irányt a II. zászlóalj adja meg, tőle jobbra az első harcvonalba az I., e mögött a második harcvonalba a III. zászlóaljat rendelte. Minden zászlóalj tömegben, a géppuskákkal és egy-egy

századdal a második vonalban. Az árkászok az I. zászlóalj előtt haladnak.

Az intézkedés kiadása után az ezred nyomban elindult. A sötétben újabb keresztezések zavarták a mozgást és hosszabb ideig a 2. és 5. honvéd gyalogezredek osztagai haladtak párhuzamosan és elkeveredve az övvonal első védőműveiig. Itt a kirendelt árkászok és a vezetők késtek és csak jóval 2 óra után jelentkeztek.

Szathmáry ezredes az indulási idő elérkeztével nagyon türelmetlen lett és a vezető jelentkezése után nyomban előrevezette a 2. ezredet. Azonban az akadálymező keskeny szabad sávján csak kettesével lehetett kimenni és így az 5. ezred visszamaradt, nehogy a kötelékek összekeveredjenek. Alig jutottak ki az első osztagok, melyek a legnagyobb óvatosság mellett is csaptak némi zajt, az orosz fényszórók már is megkezdték működésüket. Feltűnő volt azonban, hogy sem a Medyka környékén álló, sem pedig a Pleszowice irányában lévő orosz fényszóró nem világította meg azt a területet, melyen a 23. honvéd gyaloghadosztálynak kellett kitörnie. Ide-oda haladtában mindkét fénykéve visszafordult a hadosztály kijelölt szárnyainál és bár a csapatok néhányszor már készen voltak arra, hogy megvilágíttatásuk esetén lefeküdjenek, nem került reá a sor. A fényszórók játékára azonnal felelt a vár siedliskai csoportjában álló saját fényszórónk és hatalmas, az oroszokét jóval felülmúló kévéjével amazokat műveletük megszüntetésére kényszerítette.

A 2. honvéd gyalogezred az elrendelt felállításba körülbelül 3 óra 15 perckor jutott el. A balszárnyon álló II. zászlóalj a tőle balra, az út túlsó oldalán felvonult 7. ezredbeli századokkal érintkezett. Közben a II. zászlóalj felderítő járőre az oroszok első vonalát megtalálta és jelentette, hogy alig 500 lépésre a felállítási helytől már gyenge orosz osztagok vannak, melyek árkokat ásnak. Orosz oldalról néhány fegyverlövés esett s a csapat lefeküdt. Meg kell még említeni, hogy az I. zászlóalj az irányul kijelölt II. zászlóaljtól kissé eltérő arcvonalban vonult fel, mely hibára e sorok írója Sztodola őrnagyot figyelmeztette is, de eredmény nélkül. E kissé jobbra hajló felállításból eredt az ezred későbbi szétszakadása.

3 óra 30 perckor Szathmáry ezredes elrendelte a menet megkezdését. A II. zászlóalj parancsnoka a parancsot hozó ezredkürtös útján kérte a menet megkezdésének elhalasztását addig, amíg a hadosztály összes csapatai az együttes előtöréshez a kiindulási helyzetbe felsorakoztak és a támadás terv szerint az egész arcvonalon egyszerre indulhat meg, Rámutatott arra, hogy az 5. honvéd gyalogezred csapatainak nagy

része még csak most bontakozik ki az aknamezőből és a zászlóaljtól balra a 7. honvéd gyalogezrednek csak néhány százada ért helyére.

Néhány perccel később azonban az I. zászlóalj megindult és a nyomában induló III. zászlóalj szárnyán megjelent az ezredparancsnok és rosszalta, hogy parancsa ellen e sorok írója észrevétellel élt. Erre a II. zászlóalj is („Lesz, ami lesz... Menet!" vezényszóra) megindult. A hozzá igazodott 7. honvéd gyalogezredbeli századok azonban nem kezdték meg az előnyomulást, mert nem kapták meg az ezredparancsnokuk parancsát. Az 5. honvéd gyalogezred is állva maradt és felvonulását folytatta. A 2. honvéd gyalogezred tehát a támadást *elkülönítve* kezdette meg.

Az I. és II. zászlóalj fent is említett eltérő arcvonala következtében ez az ezred is pár perccel elindulása után két csoportra szakadt, melyek a sötétben elvesztették az összeköttetést. A jobboldali csoportban Szathmáry ezredes vezetése alatt az I. és III. zászlóalj és a II. zászlóalj jobbszárnyszázada, az 5. század, a baloldali csoportban pedig a II. zászlóalj 3 százada és géppuskásosztaga nyomult előre e sorok írójának parancsnoksága alatt. Az előbbi csoport már az induláskor magával ragadta az 5. honvéd gyalogezred jobbszárny-századát, az utóbbihoz később a 7. honvéd gyalogezred két százada csatlakozott.

A Szathmáry-csoport előnyomulására vonatkozóan Szilassy Iván őrnagy adatai szolgáltak az alábbiak forrásául. A csoport, előnyomulása folytán, meglepte és elfogta az oroszok egyik tábori őrsét anélkül, hogy annak sikerült volna a támadást tovább jelentenie. Az előnyomulást folytatva a csoport az orosz főőrsre bukkant; merész szuronyrohammal meglepte és szétugrasztotta azt. Az oroszok sok sebesültet és foglyot otthagyva, menekültek főállásukba. A csoport követte nyomukat és sikerült az orosz főállást is 300—400 lépésre megközelítenie. Itt azonban erős ellenállásra talált és előnyomulása az oroszok heves tüzében megakadt.

A huzamosabb ideig tartó éjjeli előnyomulás és roham alatt a kötelékek némileg összekeveredtek és kisebb-nagyobb hézagok támadtak. A déli szárnyon az 5. honvéd gyalogezred nem jutott előre, északon pedig a csoportnak nem volt összeköttetése. Szárnyai tehát teljesen szabadon maradtak. Igyekezett ugyan az egyelőre az övvonalban visszamaradt dandárparancsnoksággal telefonon érintkezni, de hiába, mert a várőv környékén a sötétben mozgó csapatrészek a vezetékeket minduntalan elszakították.

A csoport így jutott az ellenség közvetlen közelébe és ott

teljesen el volt szigetelve. Ezért Szathmáry ezredes elhatározta, hogy az elért állásban — melyben az őszi felmentő harcokból visszamaradt fedezékeket a csapatok felhasználták — kitart, míg a szomszédok csatlakoznak, vagy a csoport erősítést kap. Enélkül a támadás folytatása lehetetlen volt, mert az előnyomulás alatt a kimerültek kidűlése és a veszteségek nagyon csappantották a csapatok létszámát.

Az eddigi műveletek teljes sötétségben folytak le és a hajnal derengésekor oly sűrű pelyhekben hullott a hó, hogy áttekintés hiányában a harc szünetelt. E szünet alatt a csoport a meglazult kötelékeket rendezte és 1½ századot tartalékul kivont a vonalból.

A havazás megszüntével hirtelen kivilágosodott. Erre az oroszok heves ágyűtűzzel árasztották el a csoportmögötti terepet és néhány kisebb ellentámadást is intéztek, melyek azonban a csapatok szívós ellenállásán megtörtek.

8 óra felé az oroszok arcban és az északi szárnyon, de különösen a fedetlen déli szárnyon, heves ellentámadást indítottak a csoport kimerült vonalai ellen; fölös erejükkel azokat elnyomták és a teljesen körülzárt csoportot foglyul ejtették.

Szathmáry ezredes, ki maga is az első vonalban buzdította volt embereit a legszívósabb ellenállásra, könnyebben, a tisztek és a legénység közül többen különböző mértékben, némelyek nagyon súlyosan is, megsebesültek és egy részük elesett. Az elesettek között volt Sztodola János őrnagy, az I. zászlóalj parancsnoka, kit egy orosz gyalogos, a foglyulejtés pillanatában, puskával agyonütött.

A hadosztály kijelölt irányához ragaszkodó Marschalkó-csoport néhány száz lépésnyi haladás után már ellenállásra bukkant, mely azonban a menetet meg nem akasztotta. Csak néhány fegyveres orosz fedezete alatt árkot ásó munkásosztag került az előnyomulók útjába, melynek fegyvereseiből néhányan megadták magukat; a többi a munkásokkal együtt megfutott.

A csapat, a foglyoknak a kiadott intézkedés szerinti eligazítása után, gyors ütemben folytatta útját, átkelve az oroszok által kiásott mély árkon. Feltűnő volt, hogy az oroszok a 324. gyalogezred vállpántját viselték, pedig ez az ezred a Podmazurámi — Komara előtérállásokkal szemben állott még március 17-én reggel is.

Újabb néhány száz lépés után ugyanaz a jelenet ismétlődött. Azonban most már nagyobb erő volt az oroszok részéről, kik a honvédeket rossz magyarsággal megadásra szólították fel. Rövid kézitusa s néhány halott és fogoly hátra-

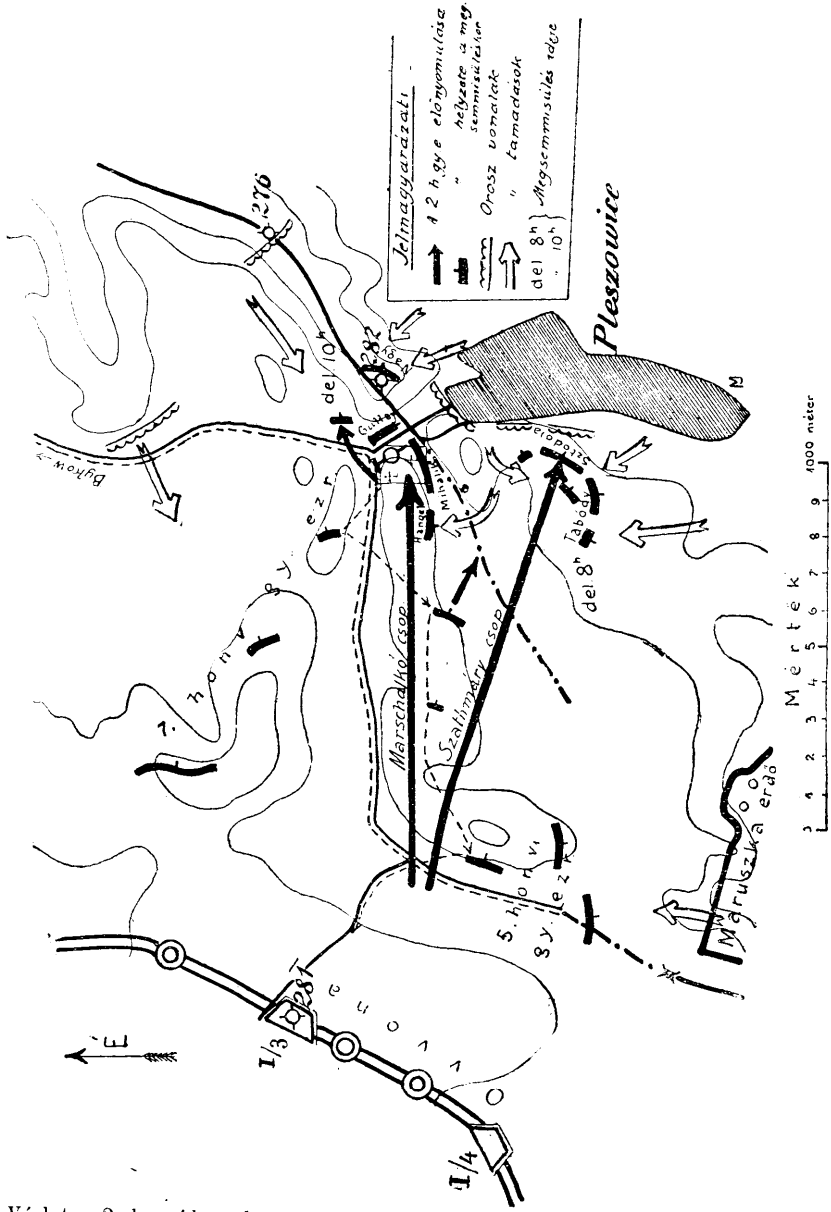

Vázlat a 2. honvéd gyalogezred szerepéhez az áttörési kísérletben 1915 III. 19.

hagyása után ez az orosz csoport is megszaladt. A foglyok szintén a 324. orosz gyalogezredhez tartoztak.

E harc után a csoportparancsnok, embereinek gyengeségét látva, néhány pillanatnyi megállást rendelt el, mert nyilvánvaló volt, hogy a következő helyen az ellenállás fokozódni fog és nem akarta, hogy a ziháló emberek még jobban kifulladva érkezzenek oda. Időközben a jobbszárnyon haladó 6. század biztosítása is szükségessé vált, mert a Szathmáry-csoport elszakadása folytán a jobbszárny teljesen fedetlen maradt. A század parancsnoka, Mihalik Jenő főhadnagy, a csoportparancsnok parancsára erre a feladatra Hangel Zsigmond hadnagyot rendelte ki szakaszával, aki a biztosításra szükséges harcjárőröket is kiküldte.

Pár percnyi pihenés után a csoportparancsnok az előnyomulás folytatását rendelte el és néhány száz lépés után ismét kisebb ellenállást kellett az első vonalnak leküzdenie. 4 óra 30 perc körül a balszárnyon, Nagy László főhadnagy parancsnoksága alatt előnyomuló 7. századnál ismét oroszok szólították fel a honvédeket megadásra. Embereink rövid gyorstűzzel feleltek és a 7. és 6. század „Rajta!" kiáltással rohamra indult. Rövid kézitusa után elfoglalták a temetőt. Ez alkalommal a 7. századból sokan — köztük Hudák Gyula tart. zászlós — megsebesültek, néhány honvéd pedig elesett. Az oroszoknak is tetemes veszteségük volt, nagyrészük azonban a fás temetőn át visszaszaladt a falu szegélyén lévő főállásba.

Ebből az állásból pár perc multán az oroszok heves puska- és gépfegyvertűzzel árasztották el a szintén megálló és heves tűzzel válaszoló csoportot, mely körülbelül 15 percnyi tüzelés után rohamra indult. Sok tért azonban nem sikerült nyerni, mert az emberek kifulladtak és az oroszok nagyon heves tüze, mely a jobbszárnyon igen erősen oldalozó volt, a rohamot megakasztotta. Egyes kisebb osztagok vissza is áramlottak, azonban Mihalik főhadnagy közbelépésére állást foglaltak. A jobbszárnyon lévő Hangel-szakasz a szárny védelmére kikanyarodott és erős tüze az orosz oldalozást magára vonta.

Az eddigi események teljes sötétségben zajlottak le. Most azonban már a hajnal derengett, de a kilátást a nagy pelyhekben hulló sűrű havazás csaknem teljesen elzárta. E körülmény a tűzharcot is letompította.

A havazás és harcszünet 6 óra 10 percig tartott. Ekkor, a sötét felhők elhúzódása folytán, hirtelen világosság támadt és saját helyzetünk, valamint az ellenséges helyzet is áttekinthető lett. Az oroszok a falu szegélyéről sűrűn tüzeltek

és a két csoport közé igyekeztek behatolni. Törekvésüket elősegítette, hogy az egész területet orosz részről készített és szárnyaikkal az orosz állásokban végződő árokhálózat borította — helyenként 2½ méter mély árok —, melynek kiegészítésén az előretolt munkások is dolgoztak volt.

A csoport jobbszárnyát az oroszok átkarolni igyekeztek és Mihalik főhadnagy a Hangel-szakaszt visszavonni és teljes visszakanyarítását volt kénytelen elrendelni. Ugyanekkor a balszárnyon lépcsőben tartalékban haladó 8. század parancsnokától, Gullay Árpád századostól, jelentés érkezett, hogy a századmögötti mély árokban 7. honvéd gyalogezredbeli honvédek bujnak meg és a balszárny, melynek meghosszabbításában orosz vonalak figyelői voltak láthatók, a levegőben függ.

A csoportparancsnok erre törzsével a balszárny felé sietett és forgópisztollyal kényszerítette a 7. ezredbeli embereket, kik között tiszt nem volt, hogy az árokból kibujva az időközben a Pleszowice községtől északra lévő 282. magassági pontra előnyomult 7. század mögött lépcsőben rajvonalat alakítsanak, melynek irányul a 282. magassági ponttól északra húzódó magaslatot jelölte meg. Ily körülmények között az előnyomulás folytatására sem lehetett már gondolni. A csoportparancsnok azt meg is szüntette.

Közben Mihalik főhadnagy személyesen kereste fel a csoportparancsnokot és jelentette, hogy jobbszárnyán a veszély nő és rögtönös segítségre van szüksége, mert az oroszok az árkokban a Hangel-szakasz tüze dacára előnyomulva, századát elvágni igyekeznek. A csoportparancsnok erre Rapport szakaszvezető zászlóaljkürtössel a temetőtől a vár felé húzódó magaslaton körülbelül 400 lépésnyi távolságban látszó, egy század erejű saját csapatnak parancsot küldött, hogy a Mihalik-század jobb szárnyának meghosszabbítására előnyomulva, az átkaroló oroszokat kösse le.

Ugyanekkor a 282. magassági ponttól keletre lévő 276. magassági ponton erősebb ellenséges osztagok kezdtek tüzelni Nagy főhadnagy századára, mely válaszolt is reá. Balról, a Bykow felé kanyarodó kocsiút mentén, orosz vonalak indultak meg a csoporttól északnyugatra lévő magaslatokon álló 7. honvéd gyalogezredbeli csapatok felé, tüzük azonban a csoport balszárnyára is irányult. A jobb oldalról is állandó puskatűz volt érezhető, mely a Mihalik-századdal szemben álló orosz vonalaktól eredt.

A hátsó vonal a közvetített parancsot nem teljesítette és a kürtös visszafelé rohant a csoportparancsnok felé. Ugyanakkor Mihalik főhadnagy küldönce sürgette a segítséget azzal

a jelentéssel, hogy a Szathmáry-csoport megsemmisült és az oroszok nagyobb tömegekkel már túljutottak a század vonalainak szárnyán. A csoportot tehát a teljes körülzárás veszélye fenyegette.

A parancsnok erre törzsét otthagyva, küldöncével a fentemlített vonalhoz sietett, hogy azt személyesen elindítsa.

Útközben nagy kiáltozásra visszapillantva látta, hogy az oroszok Pleszowice északi szegélyéről nagy erővel a 282. magassági ponton álló Nagy-századra vetik magukat és szemmelláthatóvá volt, hogy az elgyengült honvédek a kézitusában elbuknak. A mélyútba szorult 8. század kísérletet tett ugyan, hogy kifejlődjék, azonban ez már nem sikerült. A hátsó vonal, — a 7. gyalogezred egyik százada, — a csoportparancsnok személyes beavatkozására, ki a parancsnokot, — egy tartalékos tisztet, — forgópisztollyal kényszerítette az előnyomulás végrehajtására, a Mihalik-század irányában előnyomult.

Már akkor kétségessé vált a csoportparancsnok terve, hogy vonalat alakítson, melyen meg lehessen állani, míg hátulról segítséget kaphat. Miután azonban az előrerántott vonalhoz haladtában látta, hogy e mögött még egy vonal fekszik, annak személyes előrerántása végett tovább sietett. De itt csak néhány huszárból és tüzérből álló kis osztagot talált egy tartalékos tüzérzászlós parancsnoksága alatt, mely a 7. ezredtől került ide és mely erővel már semmit sem érhetett el, mert időközben az oroszok a Nagy- és Gullay-századot legyűrték és a Mihalik-századot is csaknem teljesen körülzönlötték. A telefonvezeték, melyen a felsőbb parancsnokságtól segítséget kérhetett volna, el volt szakítva.

Az oroszok már a havazás megszüntével, de különösen a 2. ezred megsemmisülése után, az összes magaslatokat és elsősorban az övvonalba vezető utakat, heves ágyútűzzel árasztották el és az 5. és 7. ezred maradványait csakhamar a várba szorították vissza. A 2. honvéd gyalogezredből csupán Mihalik főhadnagy tudott, századának kis töredékével — három tiszttel és 22 emberrel —, továbbá a bal csoport parancsnoka, két emberével, a várba visszajutni. Azonkívül beszállították a kitörés folyamán megsebesült Tabódy alezredest és Hudák zászlóst.

Az ezred bejelentett összes vesztesége 54 tiszt és 2600 ember volt.[5]

[5] E tisztek zöme fogságba esett, köztük 11-en sebesülten. Turkesztánba szállították őket; 1919-ben a tisztek táborának élelmezését a forradalmárok megszüntették, mire szökéssel igyekeztek magukon segíteni. Egy ilyen szökött csoport mohamedán rablócsapat kezébe került, mely kivégezte, patakba csorgatván vérüket: „hogy vesszen a gyaur...“ Az áldozatok neve pontosan megálla-

Mihalik főhadnagy embereivel a 7. honvéd gyalogezredhez csatlakozott és azzal együtt jutott az öv mögé; itt a vonalba osztották be. A csoportparancsnok, miután embereit az ezredvonat felkeresésére küldte ki, teljesen kimerülve az öv egyik óvóállásában rogyott össze. A vár átadásakor is szerepelt ugyan a 2. honvéd gyalogezred és az első haditanácsban is képviselte e sorok írója, azonban az említett kis töredéken kívül, egész állománya a kitörés közben elmaradottakból és a kórházak kiürítésekor a 2. honvéd gyalogezred és a feloszlatott 3. honvéd menetezredhez tartozott emberek odautalásából keletkezett és emelkedett 1350 főre. Ezen sebesült, beteg és hiányosan felszerelt emberekből az áttörési kísérlet és a vár átadása közötti időre csak 200 főnyi fegyverfogható századot sikerült összeállítania.

A vár átadásakor e sorok írója, mint a maradékok parancsnoka, indította el a fenti állományt. Gyalogmenetre a legénységnek csak kis részét jelölték ki az oroszok, a többi és 33 tiszt vasúton való szállításra maradt vissza.

FÜGGELÉK.

Az áttörési kísérlet már a megindulás pillanatában fennállott, de még inkább a végrehajtás körülményei folytán beállott, helyzet következtében *balsikerre volt ítélve.*

Elsősorban a *csapatok testi állapota* tette lehetetlenné, hogy nagyobb műveletet hajtsanak végre. Hogy erről a felsőbb parancsnokságoknak nem volt tiszta fogalmuk, az kétségtelen és abból eredt, hogy a csapatok parancsnokai jelentéseiknek erre vonatkozó részeiben mindig jobb színben tüntették fel a csapatok teljesítőképességét, mint azt az igazság érdekében tenniök kellett volna. A csapatokat közvetlenül vezető tisztek jól tudták, hogy embereik nem bírnak el nagyobb menetet, még kevésbbé harcot, de jelentéseik nem tudtak felhatolni a várparancsnoksághoz.[6]

pítva nincs, köztük volt azonban Gullay Árpád százados, a 8., Strósz Zoltán főhadnagy, a 4. század parancsnoka és Koócs Lajos főhadnagy, a II. zászlóalj segédtisztje. Szathmáry ezredest 1917-ben kicserélték.

[6] Stuckheil alezredestől időközben érkezett adatok szerint egyes ezredek emberanyaguk ijesztő testi állapotát közvetlenül az áttörési kísérlet előtt (március 16-án) bejelentették a várparancsnokságnak. A 16. magyar népfelkelő gyalogezred 25—30% egészséges embert, a 9. magyar népfelkelő gyalogezred 70% támadóharcra képtelent, a 33. osztrák népfelkelő gyalogezred 50% fegyverfogható jelentett. A várparancsnok ezeket a jelentéseket a főparancsnokságnak küldött szikratáviratában továbbította és a sikert kétesnek ítélte.

E tünet közvetlen következménye volt az áttörési kísérlet *hadászati megtervezése.* Ha a csapatok erőállapota teljesen feltárult volna a várparancsnokság előtt, akkor nem tervezett volna olyan műveletet, mely saját kárpáti vonalainak fekvésével ellenkező irányba törekszik, ahol csak hosszabb működéssel érhetett el hatást.

A csapatokat vezető alparancsnokok még a legutolsó pillanatban is azt remélték, hogy az első intézkedések csupán a várban állandóan működő árulás tévedésbe ejtése végett említik a Lemberg felé való kitörést és valójában a kitörés a Kárpátok irányában fog megtörténni.

A harcászati tervezés tekintetében leginkább találó volna annak a megállapítása, hogy egészen *elméleti* alapon jött létre.

A töltetlen fegyverrel végrehajtott[7] szuronyroham sikerének minden előfeltétele hiányzott. A legénység erőállapota már lehetetlenné tette az egyhuzamban való megrohanást. A műveletet éjjel, olyan terepen kellett végrehajtani, melyet sem a parancsnok, sem a legénység nem ismert, de éjjel nem is láthatott. Leírást róla nem kaptak. Hogy hol vannak az orosz állások, milyen a berendezésük, arról alig volt szó.

A művelet *előkészítése,* a töltény- és élelmikészlet kiosztásával és az árkászok beosztásával kimerült. A csapatok fáradtan értek ki úgyhogy harcértékük már alig volt. Meglepő támadást terveztek, holott az ellenség előkészített állásban állott; ilyenre alapos tüzérségi előkészítés nélkül rátörni még a legjobb testi állapotban levő legénységgel is nehéz. Tüzérségi előkészítést pedig, mint minden kitörés megindításánál, itt is mellőztek, sőt tiltottak, mert a „meglepetés"-re vetették a fősúlyt. A gyalogság az oroszok állásáról, erejéről, felszereléséről annyit tudott, hogy ott állítólag népfölkelő csapatok volnának, amiről azonban rögtön kiderült, hogy tévedés. A terepet csak a térképről ismerték az olvasásban jártas parancsnokok.

A kitörés *végrehajtása* a tervektől teljesen eltért. A leírásban említett körülmények következtében a 2. honvéd gyalogezred *részleges* műveletévé vált, mert az nem várta be a többi ezred elindulását. És ez volt a legnagyobb *hiba,* mert a 2. honvéd gyalogezred előretörtetése magára vonta az oroszok figyelmét vagy helyesebben: megerősítette a hozzájuk kémeik útján mindenesetre eljutott, de hihetetlen hírt, hogy a hadosztály azon az arcvonalon ki fog törni.

Hogy az oroszok a kitörésről árulás útján tudomást szereztek, azt többek között bizonyítja a fényszórók játéka és a

[7] „Japán" mintájú megjelölést hallottam azon az éjszakán is.

324. orosz gyalogezrednek a honvédekkel szemben való megjelenése ott, ahová azt is csak a kitörés idejére rendelte az orosz körülzáró parancsnokság, valószínűleg azért, hogy a 23. honvéd hadosztály elé állítsa azt a csapatot, mely őt ismeri. Foglyok vallották, hogy őket az előző éjjel rendelték a kitörés helyére, anélkül azonban, hogy bővebben tájékoztatták volna. Ez különben is kétségtelen, mert a 324. orosz gyalogezred március 17-én még a podmazurámi—komarai előtérállással szemben állott.[8]

A 2. honvéd gyalogezred előretörése folytán az oroszok a minden eshetőségre készen tartott csapatokat és tüzérséget megindították. Ezzel az 5., 7. és 8. ezrednek, valamint a többi kitörő csapatoknak első lépéseit már annyira megnehezítették, hogy azok alig jutottak túl a kiindulási helyzeten. Így a 2. honvéd gyalogezred elkülönítését állandóvá tették és azt teljesen elfogták.

Szathmáry Géza ezredes hősi szándéka elvitathatatlan. Elindította ezredét, mert a parancs teljesítése szent volt előtte és a kijelölt időpont elmulasztását csak addig tartotta lelkiismeretével összeegyeztethetőnek, amíg a megindulás teljesen lehetetlen volt.

Hogy a csapat annyit is képes volt végrehajtani, amennyit valóban véghez vitt, az csakis annak tulajdonítható, hogy lelkiereje elsőrendű volt. Elsőrendű alakulatok az első emberanyagunkból, sok véres ütközetben a tökéletességig kipróbált, a szenvedés folytán a halálfélelemtől teljesen elszokott emberek és igazi *honvédek* voltak, kik abban a meggyőződésben rohantak testi erejüket meghaladó ütemben az ellenségre, hogy a hazának tesznek szolgálatot. Irányról, a támadás hiányzó kellékeiről, nem volt fogalmuk.

Furcsa volt a közbeeső alparancsnokok helyzete. A kitörés eredménye iránt kétségük nem lehetett, hiszen ismerték a feladatot és azt összevetve a legénység teljesítőképességével, nem várhattak igazi sikert. De bíztak abban, hogy a jövendő nemzedéknek nyujtandó dicső példát felírják a történelem egyik fényes lapjára. E meggyőződés adta meg nekik a lelkierőt, hogy a vállalatban a lehetőségig kitartsanak.

Fokozta a végrehajtás hibáját még az is, hogy a 2. ezred I. zászlóaljának hibás arcvonala következtében még ez az elkülönítve kitört ezred is két csoportra szakadt, melyek csekély létszámukkal a hosszadalmas álldogálásban (délután 4

[8] Szilassy szerint az orosz parancsnokok Szathmáry ezredes előtt, foglyulejtése után, nyiltan bevallották, hogy a kitörésről tudomásuk volt és fogadására megtették a megfelelő előkészületeket.

órától 7 óráig), a rendezetlen felvonulásban lehajszolt legénységükkel számottevő eredményt nem érhettek el.

A kitörés *következménye* saját oldalunkon az eszmék teljes tisztázódása volt. A kitörés ellenzői és pártolói egyaránt megnyugodtak. Előbbiek abban, hogy igazuk volt, mikor azt feleslegesnek mondották, mert sikerében nem bíztak. Utóbbiak elérték céljukat, hogy megtehették a tőlük telhetőt. Mindenki azzal a nyugodt meggyőződéssel fogadhatta a vár feladásának elkerülhetetlen végzetét, hogy tovább már nem tartható. A védelemnek az utcai harcig való erőltetése csak akkor következhetett volna be, ha az oroszok támadnak, ami nem volt várható.

Orosz oldalon a kitörés meglepetést keltett. Lefolyása után már tisztában voltak azzal, hogy a körülzáró csapatokból a nagyon szorogatott kárpáti arcvonalra küldhetnek támogatást. Meg is tettek minden előkészületet és már 25—26-án a Dukla-horpadásban megerősödve léphettek fel, amihez abban az esetben, ha a kitörés és annak veszteségei elmaradtak volna, nem juthattak volna, mert csapataik a 100 kilométernyi menetet csak később tudták volna megtenni. A vár megszállása után nyomban, még 22-én, csaknem minden erőt elindítottak a Kárpátokba. Az áttörési kísérlettel tehát időt nyertek.

Sajnálhatjuk, hogy Oroszország összeomlása folytán orosz oldalról részletes leírásokat nem olvashatunk. A napilapok híradásai közel járnak a kitörés valódi rugójának és igaz értékének méltó elismeréséhez. A cári kormány teljes tisztelettel fogadta a 23. honvéd hadosztálynak a kitöréskor és az átadáskor foglyul esett harcosait. Az oroszok általában elismerték, hogy éppen az áttörési kísérlettel túltett a védőrség még Port-Arthur hős védőin is, kik pedig a legnagyobb becsben állottak a szent orosz birodalomban.[9]

Az áttörési kísérlet mindenesetre megérdemli, hogy levonjuk belőle a bőven kínálkozó *tanulságokat*. Igaz jelentések, azok alapos ellenőrzése, az elméletnek a meglévő tényekkel való egyeztetése, a csapatnak mint végrehajtó tényezőnek számításba vétele, oly szükségletek, melyeket az áttörési kísérlet előkészítésénél több figyelemben lehetett volna részesíteni.

[9] A Port-Arthúr védelmében résztvett orosz tiszteknek három ostromhónap egy évnek számított nyugdíjukban, a legénység fehér igazolványt kapott, mely szerint a vár védelmével élete fogytáig minden katonai kötelezettségének eleget tett. Azonkívül a tiszteket és legénységet, kik a harcokban résztvettek, magas kitüntetésekben részesítették, melyekről a japán vezénylet előzékenysége folytán még a hadifogságban értesültek.

Ha feltesszük, hogy a várparancsnokság a csapatok állapotának igazi megismerésével a kitörést nem mint áttörési kísérletet tervezi meg és azt a csapatok nézete szerint a 23. honvéd hadosztállyal az ennek csapatai előtt teljesen ismert birczai irányban indítja meg, nagyobb, ma már meg sem ítélhető eredményt ért volna el. Ha az áttörési kísérletre kiadott intézkedések fenntartásával — melyekről az addig szerzett tapasztalatok alapján biztosra vehettük, hogy az oroszok tudomást szereznek róluk — a parancsok hirtelen megváltozásával a csapatokat Bircza felé indítja el, akkor a csapatok a délnyugati arcvonalon alig találnak ellenállásra és még rövid művelettel is igen nagy zavart támaszthatnak a kárpáti orosz arcvonal hátában.

Olvasva a későbbi rohammüveletek leírását, azok alapos előkészítését és ennélfogva kevés veszteséggel elért eredményeit és összehasonlítva velük az áttörési kísérletet, szembeötlő, hogy később mennyivel inkább számoltak a csapat teljesítőképességével, melynek másodsorba állítása oly sok szép tervet felborított és okozta például a németek marnei vereségét is. Elmélettel egyedül nem lehet csatát nyerni. A legjobb csapat lelkierejét is megbénítja a testi erő hiánya.

Utólag bírálni valamely megtörtént eseményt könnyű. De adott körülmények között a helyes utat és módot megtalálni nagyon nehéz. És a körülmények ritkán voltak és lesznek súlyosabbak, mint voltak az áttörési kísérlet esetében. Az élelem fogytán, a felszerelés hiányzott. Várni lehetetlen volt. Az elhatározást a tettnek nyomon kellett követnie. E szomorú tényezők a vezetés hiányait csaknem mindenben mentik. És e hiányok csak még inkább emelik a végrehajtás történeti értékét. A csapatok kiéhezett, kimerült, a végelgyengülés küszöbén ingatag testtel, de töretlen, vitéz lélekkel az ellenségre rohanó embereinek dicsőségét csak fokozzák. Ezért töltheti el minden résztvevőjét a műveletnek, ki túlélte nemcsak annak veszedelmeit, de az utána következett évekig tartó, annyi derék magyar harcost elnyelő hadifogság borzalmait is, jogos *büszkeség* és őszinte *hála*.

Büszke lehet — és vele az egész nemzet —, hogy a világháború folyamán annyi elesett vár közül ennek az egynek hősi őrsége még az utolsó pillanatban is kitört. Hogy e gondolat a honvéd hadosztálynál született meg, az előttünk, kik a védőrség különböző alkotóelemeinek gondolkozását erről az eseményről megfigyelhettük, egyetlen pillanatig sem kétséges. És ezt hagyományainknak köszönhetjük. Büszke lehet, hogy becsülettel megvívtuk ezt a csodálatos műveletet, az talán még több joggal, ki szomorú végét is előre látta és részt kért belőle.

Hálás lehet a sorsnak, hogy átélte. Hálás azon parancsnokoknak, kik annyi ellenáramlattal szemben is megmaradtak mellette és erélyükkel, befolyásukkal a tervet kivitelre erőszakolták.

E büszkeség és hála felér a szenvedett, aránylag csekély veszteséggel, mert elvitathatatlan értéket képvisel különösen akkor, ha a későbbi nemzedékek ezt a műveletet helyesen ítélendik meg és a történelem fényes lapján oda sorozzák, ahová ma, a szükséges távlat hiányában még nem került: *Zrínyi* vitézeinek kitörése mellé, melynek késői, más feltételek melletti, más körülmények közötti és más eszközökkel és más akadályokkal szembeni utódja.

Ragyogó tünete annak a gondolatnak, mely *minden kétséget kizár a magyar nemzet ellenségei előtt:* Oroszlán az, mely annál félelmetesebb, minél nagyobb sebet ejtettek rajta és amíg a szíve végsőt nem dobbant, rettegnie kell megbántójának.

S a nemzet — hála a Mindenhatónak — egyesekből áll ugyan, de a sorból kihullottak helyébe új egyének sorakoznak, kik méltó utódok, ha megértették, hogy a dicső példa követése legnemesebb megbecsülése az elődök fenséges emlékének. Ez érzés csak annak jut osztályrészül, ki büszke lehet elődjei cselekedeteire. S e meggyőződéssel a nemzet szenvedhet, küzdhet, veszthet nemzedékeket, de nem pusztulhat el soha!

Marschalkó Jenő.

AZ 1916-I OLÁH TÁMADÁS ELŐZMÉNYEI.

I.

A minden oldalról hadviselő felek közé került Oláhország természetszerűleg szintén belesodródott a világháborúba; nála csak az volt csodálatos az alább ismertetendő feltételek alapján, hogy nem előbb kezdte meg a háborút, hanem több mint két évig meg tudta őrizni semlegességét a hadviselő felek mindkét csoportja részéről jövő igéretek és nyomások közepette.

Oláhország egyébként jóval a világháború előtt már foglalkozott a monarchia elleni háború gondolatával. Avarescu tábornok, a későbbi vezérkari főnök, még százados korában vizsgai tételül a vezérkari tanfolyamon kidolgozta az Erdélyben véghezviendő felvonulás tervét a monarchia ellen, orosz szövetségben. Ez a részletes tanulmány 1894-ben jelent meg az oláh hadsereg szakközlönyében anélkül, hogy a monarchiában valaki szóvá tette volna, vagy esetleg tudott is volna róla. Több mint húsz év mulva a tényleges felvonulás majdnem teljesen ennek a tervnek alapján történt. De sokkal régibb története van az oláhországi fegyveres készülődéseknek a monarchia és különösen Magyarország ellen.

A török időkből való határsértések, fegyveres betörések, melyeket a két oláh fejedelemség vajdái török szövetségben 1396-tól kezdve annyiszor elkövettek, nem tartoznak a politikai célú küzdelmek történetébe; legalább is okuk nem az a nemzeti cél volt, melyet századok mulva az oláh történészek utólag ezekbe a küzdelmekbe belemagyaráznak. Jórészt egyszerű rablóhadjáratok voltak és még Mihály vajda hadjárata is, amelyben mint Rudolf király vazallusa, székelyekből álló serege élén Erdélyt megszállotta, távol volt minden nemzeti gondolattól. Az összes oláhok egyesítésének jelszava csak jó két századdal később született meg.

Tudvalevő, hogy Magyarország keleti felébe a XII. század végétől kezdve a bolgároktól és szerbektől kiszorított oláh pásztornép kisebb rajokban kezdett beköltözni. A Székelyföld elég sűrűn lakott volt már ekkor, az erdélyi folyók völgyei be voltak népesítve magyarokkal és szász telepesekkel, de a

déli, az északkeleti Kárpátok és a Krassószörény-Bihari határhegység két oldala néptelen vadonokból állt, melyekben zavartalanul haladhattak tovább nyájaikkal ezek a pásztorok. Az Árpádház kihaltakor, a XIII. század legvégén még olyan kevesen vannak, hogy III. Endre király elrendelte, hogy mindnyájukat gyüjtsék össze és egyetlen királyi birtokra telepítsék le. A törökök Európában való megjelenése után azonban számuk újabb menekülő csapatokkal nagyon megnőtt. Egy részük már kóbor pásztorból állandó letelepedett állattenyésztővé és földmívelővé vált. Magukkal hozták balkáni szervezetüket, a kenéz- és vajdarendszert és királyaink megengedték, hogy ebben a szervezetben telepedhessenek le. Egy-egy kenéz egy falu népének bírája és vezetője volt, több falu pedig együtt egy vajda fennhatósága alatt állt. Minthogy eleinte kizárólag hozzáférhetetlen hegyekben és erdők közt laktak, rendbentartásukra ez volt az egyetlen elképzelhető szervezet. A főispánok, a királyi várak kapitányai, az erdélyi vajdák, ezeken a kenézeken és vajdákon keresztül eszközölték rajtuk a felügyeletet és ezek a kenézek állítottak ki az oláhság közül szükség esetén katonákat a várak őrizetére, sőt külföldi hadjáratokra is.

A folytonos török- és tatárdúlások a védtelen sík vidékek, völgyek magyar és részben szász lakosságát kipusztították s helyükbe a földesurak betelepítették a hegyek közül az oláhokat. Az így jobbágysorsra jutott és mezőgazdasági munkára szorított oláhság természetesen nem tarthatta meg balkáni szervezetét, hanem kénytelen volt beleilleszkedni a talált közigazgatási keretekbe, ami természetesen nem mindig ment símán. Teljesen idegen, kulturátlan, más szokások szerint élő, más erkölcsöknek hódoló és más vallású nép volt, mint a magyar, székely és a szász. Be sem olvadhatott nyelvileg, olyan tömegekben érkezett. A XVI. században már eléri Erdély lakosságának abszolut többségét. A nemzeti fejedelmek szeretnék őket civilizálni, megpróbálják áttérítésüket, de sikertelenül.

Nagyobb sikerrel járt az a katholikus térítés, melyet a jezsuiták próbáltak meg az erdélyi fejedelemség megszünte után. A császári hatalom ki akarta használni ezt a népet is a protestáns magyarokkal szemben és készséggel hozzájárult, hogy papjaik, ha a katholikus egyházba áttérnek, mindazokat a kiváltságokat és jogokat élvezzék, melyek a katholikus klérust megilletik. Ezért a kiváltságos helyzetért az oláh görögkeleti papság szívesen is vállalta az uniót Rómával, mely 1700-ban Gyulafehérvárt óriási ünnepséggel megkötteteti. Az egyezségokmány szerint az egész magyarországi oláhság

áttért a görög keletiről a görög katholikus hitre. Ez az áttérés adta meg az első alkalmat ahhoz, hogy a szomszéd oláh fejedelemség politikai okokból kezdjen ellenségeskedést Magyarországgal. Oláhországból szították, tömegesen beküldött görög keleti szerzetesekkel, az elégületlenséget az oláh nép közt s ebben az izgatásban már megjelenik az orosz kéz is. 1733-ban fegyveres felkelés üt ki Erdélyben, az úgynevezett Sofronius-féle kalugyerlázadás. Erdély délvidékén az oláhság elűzi görög katholikus papjait vagy ezek önként visszatérnek a keleti hitre és küldöttségük Oroszországtól kér segítséget a magyar, illetőleg osztrák uralommal szemben. A lázadást leverik ugyan, de az oláhság vallási egységét nem lehetett többé helyreállítani.

A déli részeken a nép túlnyomó számban megmaradt a régi egyház kebelében, a Marostól északra fekvő területeken kitartott az új hit mellett. A görög katholikus egyház is nacionalista alapra helyezkedik azonban, mihelyt a jezsuiták gyámságától megszabadul. A görög katholikus papság már politikai jogokat élvez, tagja az erdélyi országgyűlésnek és püspöke, Klein Ince, az oláh nemzet teljes egyenjogosítását kéri Erdélyben a három kiváltságos nemzettel: a magyarral, székellyel és szásszal. A súrlódások mind élesebbek lesznek, a többi nemzet felháborodva küzd ez egyenjogúsítási törekvések ellen. Egyelőre egy kisszámú papság akciója az egész mozgalom, de csakhamar tömegeket nyer, midőn Mária Terézia felállíttatja a határőrvidéket és a két oláh határőrezred területén igen magasszínvonalú iskolákban neveltetni kezdi az oláh népet. Úgy a tisztképző, mint az altisztképző iskolák melegágyai az oláh nemzetiségi mozgalomnak. II. József halála után, az 1791. évi országgyűléshez, a két oláh püspök már közös memorandumot küld be (Supplex Libellus Valachorum), melyben már a legkülönbözőbb kiváltságokat követeli az oláh nép részére.

A nemzetiségi izgatás azonban még mindig belföldön marad, mert a szomszéd oláh fejedelemségeknek nincs nemzeti kormányuk, a szultán mint hűbérúr gazdag konstantinápolyi görögöknek pénzért árulja a két fejedelemség trónját s ezek minden igyekezete csak az, hogy rövid egy-két évi uralkodásuk alatt az országból minél több pénzt zsarolhassanak ki. A mindenféle adókkal agyonsanyargatott nép tömegesen menekül a meglehetősen néptelen Dél-Magyarországra, elönti a Bánságot s elhúzódik egész Szeged alá. 1821-ben azonban a Vladimirescu-féle hajdúlázadás kapcsán megszűnik a fanarioták uralma a fejedelemségekben és nemzeti uralkodók következnek helyükbe. Ugyanakkor már mind több-több

ifjú tolul nyugatra a francia egyetemekre s a két fejedelemség vezető köre így közvetlen érintkezésbe jön a francia kultúrkörökkel és ezt a kultúrát kezdi hazatérve hazájában propagálni. Még előbb, 1812-ben, megjelent egy erdélyi görög katholikus oláh papnak, Sinkay Györgynek krónikája az oláhok történetéről. Ez a krónika valóságos szentírás lett az oláh intelligenciánál. Ebből értesülnek róla, hogy az oláhok állítólag egyenes utódai az egykori dáciai római telepeseknek, majd Major Péter tovább megy és az 1825-ben megjelent Budai Lexikonban azt fejtegeti, hogy nem is az oláh nyelv leánya a latinnak, hanem megfordítva. Az oláh régibb nép, mint a római s az ő nyelvéből alakult ki a latin irodalmi nyelv. Az ilyen történelemírás és az ilyen nyelvészkedés természetesen valósággal megmételyezte a nagyon is ifjúkorát élő oláh intelligenciát. Valamelyes oláh kultúra eddig csak Erdélyben volt; a fejedelemségekben a görög volt a hivatalos és a társadalmi érintkezés, az iskolák és az egyház nyelve.

Az első oláh iskolát a szebenmegyei Felekről kivándorolt Lázár György állította fel Bukarestben 1819-ben. Példáját követi a többi erdélyi kivándorló is, akik Erdélyben kapott kiképzésükkel odaát csupa tudósszámba mentek, teljesen kezükbe kerítették néhány év alatt a közoktatásügyet és a kezdődő oláhnyelvű irodalmat. A rómaiság lidércfényét csillogtatták tanítványaik előtt s ezek a fanatikus fiatal tömegek apostolként hittek bennük és az általuk hirdetett jövőben, hogy Erdély, mint ősi római örökség, az oláh fajé lesz s a különböző országokban elszórt oláhság egységes nagy nemzeti államban fog egyesülni. A fejedelemségekben óriási politikai feszítő erő lett a fiatal rajongóknak ebből a hitéből. Már a negyvenes években a Craiovára került erdélyi tanárok egy memorandumban szólítják fel Ghyka bukaresti fejedelmet, hogy álljon az összes oláhok élére, egyesítse őket a saját királysága alatt.

1848-ban a Brassóból kivándorolt Maiorescu János, Maiorescu Titusnak, a Balkán-háború alatti miniszterelnöknek apja, mint követ jelenik meg a frankfurti birodalmi gyűlésen és egy tizenkét pontból álló memorandumot nyujt be, melyben Erdélynek és a tiszántúli magyarországi részeknek átengedését követeli az oláh fejedelemségek részére — német érdekből. Német érdek ez annyiban, hogy az oláhok akkor hatalmas gátat tudnak emelni az egyesülni akaró északi és déli szlávok közé és megakadályozhatják, hogy Európára zúduljon a szláv veszedelem. Ugyanakkor, május 15-én, a híres balázsfalvi népgyűlésen, a fejedelemségekből is jelentek meg képviselők, köztük Cuza Sándor ezredes, a

későbbi fejedelem, akinek uralma alatt később — a szultán minden tiltakozása ellenére — egyesült Oláhország és Moldva s megalakult az egységes oláh fejedelemség, melyből 1881-ben az oláh királyság nőtt ki. Cuza maga is erdélyi tanárok neveltje volt, mint minden kortársa s mint fejedelem nyiltan hangoztatta Erdélyre való igényeit, amikor a magyar emigránsok tárgyaltak vele, hogy engedjen át országán fegyverszállítmányokat Erdélybe, hogy új szabadságharcot kezdhessenek, olasz szövetségben, a Habsburgok ellen.

Cuzát katonai forradalom távolította el a trónról. Utódja Károly Hohenzollern-Sigmaringeni herceg lett, aki 1866-ban az oláh trónt elfoglalván, csakhamar belátta, hogy Erdély elfoglalásának vágya annyira átitatta az egész intelligencia lelkét, hogy ezzel a nemzeti aspirációval szemben kormányozni nem lehet. Szabad folyást engedett tehát az irredentista izgatásnak, mely egész uralkodása alatt hol nyiltan, hol titokban beleavatkozott a magyarországi oláhság életébe és előkészítette az elszakadást. Az erdélyi oláhság vezetői erkölcsi és anyagi támogatásra mindig számíthattak a Kárpátokon túl a kormányköröknél, a társadalomnál is s ezt a támogatást alaposan ki is használták. Még az osztrák uralom alatt, az 1863—65. évi csonka és törvénytelen erdélyi országgyűlésen, melyen a magyar és székely képviselők nem vettek részt s így csak a szászok és oláhok maguk közt határozhattak akármiről, olyan külön nemzeti jogokat és kiváltságokat állapítottak meg a hazai oláhság részére, hogy a kiegyezés után az egységes magyar állam ezek nagyrészét nem vehette tekintetbe. Az oláhság vezetői, akiknek nemcsak politikai, hanem kenyérkérdés volt, hogy a közhivatalok az oláhoktól is lakott területen mindenütt az ő kezükben legyenek, a dolgok új rendjével nem voltak megelégedve, s a parlamentben olyan tüntető és tapintatlan magatartással fejezték ki ezt az elégedetlenségüket, amely semmiesetre sem volt alkalmas arra, hogy a szabadságharc alatti oláh rémtettek emlékét a magyar közönséggel feledtessék.

Így, kiengesztelődés helyett, csak még jobban elmérgesedett a viszony a két nép közt s végül is az oláh nemzeti párt passzivitására vezetett. 1881-ben kimondták a passzivitást, nem vettek részt az állam és a törvényhatóságok politikai életében. Minthogy ez a passzivitás nem járt azokkal a következményekkel, melyeket vártak tőle, t. i. hogy Bécs hatalmi szóval beavatkozik érdekükben és a magyar államot kényszeríti az oláh nemzetiségi kívánságok honorálására, 1892-ben nyiltan felajánlkoztak Ausztriának Magyarországgal szemben. Ekkor készült a hirhedt memorandum, melyet az

osztrák császárhoz intéztek, kérvén nemzeti jogaik elismerését. A memorandumot a kabinetiroda felbontatlanul a magyar miniszterelnökségnek küldte át, mire a magyar kormány a memorandum aláíróit hazaárulási perbe fogta. A kolozsvári esküdtszék összesen harmincegy évi államfogházat szabott ki a memorandistáknak, kiknek nagyrésze ennek kitöltése elől átszökött Oláhországba és ott a leghihetetlenebb rágalmakkal igyekezett üldözött nemzeti mártirként pozíciót szerezni magának.

Oláhország politikai életének eddig is fontos tényezője volt az erdélyi kérdés, melyet egyformán magáévá tett a kormányon váltakozó két párt: a liberális és a konzervativ is, amikor ellenzéken volt. Károly király ugyanis, csatlakozván 1883-ban a hármas szövetséghez, nem tűrte meg, hogy nyiltan űzze a kormány az irredentizmust, lett tehát ez a legsúlyosabb ellenzéki fegyver, melyet a kormányról lekerült párt a kormányra kerülővel szemben használt. A memorandum-pör után pedig valósággal tengelye lett az egész politikai életnek odaát ez a kérdés.

A liberális Sturdzát a néphangulat azért buktatta meg, mert hozzájárult, hogy Jeszenszky főügyész, aki a memorandum-pörben a vádat képviselte, román állami kitüntetést kapjon. Ez az egyetlen eset Oláhországban, hogy a kormány alulról bukott. Pedig Sturdza épp olyan pártfogója volt az erdélyi elégedetleneknek, mint akármelyik politikus társa, pártállásra való tekintet nélkül.

1907-ben az Apponyi-féle iskolaügyi törvény miatt sikerült Oláhország egész népét újra megmozgatni az 1905-ben újra aktivitásba lépett magyarországi oláh nemzetiségi pártnak. Az 1910-es magyar választásokon a párt megoszlott; fiatalabb radikális elemei az öregek ellen fordultak. Hogy szakadás ne álljon be, Bratianu, a mostani miniszterelnök, akkor belügyminiszter, egyik liberális politikust, Stere Constantin egyetemi tanárt és képviselőt küldte Aradra, hogy a két frakció közt békét teremtsen. Stere oláh állami pénzzel simította el a viszályt, rávette a fiatalokat, hogy hagyjanak fel támadásaikkal, szüntessék be napilapjukat is és költözzenek át a királyságba. Ettől kezdve egyetlen lépés a magyarországi oláh nemzetiségi politikában nem történt, egyetlen nyilatkozat nem hangzott el, melyre nézve előzőleg Bukaresttel meg nem állapodtak volna. A párt elnöke, Mihályi Tivadar, a trónörökösné egyik udvarhölgyét vette feleségül s ez volt a közvetítő az udvar és a magyarországi oláh vezetők között.

Oláhországban ugyanis a politika vezetése lassan-lassan

kicsúszott a megöregedett király kezéből és egy ambiciózus nőnek, Ferdinánd trónörökös angol származású feleségének kezébe jutott. Mária trónörökösné új hazájában teljesen akklimatizálódott, gyermekeit már a nagyoláh egység szellemében nevelte s ő maga volt legbuzgóbb előkészítője a leendő Nagy-Oláhországnak, melynek érdekében az entente-tal a diplomáciai tárgyalásokat ő vezette a király háta mögött. Károly király mindvégig német maradt s ha népe és kormánya erdélyi aspirációit nem is ellenezte, sőt titokban maga is elősegítette, hű maradt a hármas szövetséghez és erőszakos felfordulásról tudni sem akart.

A fiatalok azonban már ekkor háborúra készültek. 1901-ben történt Bukarestben egy politikai gyilkosság, amikor egy bolgár agyonlőtte Mihaileanu Istvánt, a macedóniai oláh emigránsok vezetőjét. A gyilkosságból diplomáciai viszály keletkezett Bulgáriával, mely háborúra vezetett volna, ha az oláh hadsereg szégyenletesen szervezetlen és készületlen nem lett volna. A liberális párt kénytelen volt visszavonulót fújni, de meg is kezdte a jövendő háborúra a katonai előkészületeket.

1905-ben a fellázadt Knyáz Potemkin orosz hajó legénysége Oláhországba menekült s az oláh szocialisták védelmükbe fogadták őket. A kormánynak jó alkalom volt ez arra, hogy egy úgynevezett állambiztonsági hivatalt állítson fel, mely azóta, általánosan használt rövidített nevén, mint Siguranca, valóságos állammá nőtt ki az államban. Az orosz kormány egy rendőrügynöke, a besszarábiai oláh Panaitescu szervezte meg ezt a politikai rendőri intézményt, mely a liberális párt fegyvere lett más pártállású kormányok uralma idején is.

1907-ben zajlott le a véres oláh parasztlázadás, melynek retorziójául Bratianu belügyminiszter 11.470 parasztot végeztetett ki. Ez a parasztlázadás óriási működési teret adott a szigurancának s voltaképeni okozója volt későbbi nagy szerepének. A siguranca mindvégig összeköttetésben maradt az orosz titkos rendőrséggel s az orosz politika ezen a földalatti csatornán meg tudta vetni lábát észrevétlenül Oláhországban. Az entente már ekkor megkezdte a készülődést Németország körülzárására s ebben a tervben láncszem volt Oláhország is. Minthogy Károly királlyal a német birodalom ellen semmire sem mehetett, más oldalról próbálta meg a monarchia lekötését. Az erdélyi Popovici Constantin, az egykori memorandum-pör egyik vádlottja, kidolgozta a hírhedt Grossösterreich tervezetét, mely a kettős monarchiát nemzetiségi tömbökre darabolná. Egy erdélyi küldöttség vitte meg ezt a tervezetet Sinaiába a királynak. A tervezet szerint Magyarország összes oláhlakta részei külön oláh nagyfejedelemséggé volnának

egyesítendők közvetlenül Bécs alatt s ehhez a nagyfejedelemséghez csatlakoznék Oláhország is, úgyhogy Károly mint az összes oláhok királya belépne az új dunai föderativ államba s abban olyanféle állást foglalna el, mint Bajorország a német birodalomban. Károly király a tervről nem nyilatkozott s így nyilt kérdés maradt, hogy adott esetben elfogadta volna-e vagy nem. Ez a terv azonban még a világháborúban is erősen szerepelt és éppen Stere volt egyik főtámogatója 1917-ben.

Amilyen elszakítási terveket kovácsolt Oláhország Magyarországgal szemben, ugyanolyan irredentizmus indult meg ő ellene is déli szomszédja részéről, de sokkal jogosabban. A berlini kongresszus, az orosz-török háború befejezte után, az oroszoktól elfoglalt Dél-Besszarábia helyett az úgynevezett Dobrudzsa nevű tartományt adta kárpótlásul Oláhországnak. Dobrudzsa addig Bulgáriához tartozott s, az anyaországgal együtt, török fennhatóság alatt állott. Éppen olyan ajándék volt ez tehát, mint 1784-ben Bukovina odaajándékozása Ausztriának, vagy 1810-ben Besszarábiáé Oroszországnak. A bolgárok is éppúgy tiltakoztak ellene, mint Oláhország Bukovináért és Besszarábiáért és éppúgy nem mondtak le országuk kiegészítő részéről.

Dobrudzsa túlnyomólag török és tatár lakosságú, különben meglehetősen néptelen és terméketlen mocsaras, homokos árterület volt, melynek használható részeit a kormány befolyásos politikusoknak adta oda ajándékba, a pusztaságokra pedig Erdély déli részéből csábított oláh gyarmatosokat, akik a szászokkal együtt lakván, otthon eltanulták tőlük a racionális földmívelést. Ezek a gyarmatosok a maguk parcelláiból virágzó kisgazdaságokat fejlesztettek, de mikor a földet már használhatóvá tették, a kormány egy új rendelkezéssel elvette tőlük, a maga embereinek panamázta el s a gyarmatosoknak új vadonokat osztott ki helyette. Így oláh lakossággal nem igen népesült be Dobrudzsa, csak éppen egyetlen tengeri kikötője, Constanza fejlődött jelentékeny várossá. Egy dobrudzsai gazda fia Rakovszki Konstantin is, a szovjet jelenlegi angliai követe, aki orvosi pályára lépvén, meglehetős népszerűséget szerzett vidéken magának, úgyhogy képviselővé is megválasztották. Szocialista programmal lépett fel és ritka szónoki képességeivel és nagy tudásával roppant kellemetlenné tette magát a kormánynak. Bratianuék, hogy szabaduljanak tőle, megvonták tőle az állampolgárságot azon a címen, hogy Dobrudzsa az ő születésekor nem tartozott Oláhországhoz. Hogy ne csak személyi üldözés színezete legyen a dolognak, törvényt hoztak általában a dobrudzsai őslakók ellen és a régi bolgár lakosság földjeit kezdték kisajátítani. A hontalanná

lett bolgárok Bulgáriába emigráltak és ott nagy propagandát kezdtek a dobrudzsai kérdésben. A bolgár társadalomnak éppen olyan nemzeti ügyévé nőtte ki magát Dobrudzsa visszaszerzése, mint Oláhországban az erdélyi kérdés. Az oláh kormánynak számítania kellett ezzel a bolgár közhangulattal és a hármas szövetséghez szító Bulgáriával szemben kezdett közeledni Oroszországhoz.

Ilyen zavaros viszonyok közt ütött ki 1911-ben az olasz-török háború Tripoliszért, mely vérszemet adott az ebben meggyöngült Törökország felosztására a négy balkáni királyságnak. Oláhország mint nem közvetlen szomszéd, a török örökségen nem osztozhatott s így a háborúba nem is avatkozott, de területi igényeket jelentett be ő is. A Várna—Balcsik—Szilisztria háromszöget követelte Bulgáriától semlegessége fejében. Bulgária a területet nem engedte át és az osztrák-magyar diplomácia nyiltan a bolgárok pártjára állott. Ez még inkább kiélesítette a monarchiaellenes hangulatot Oláhországban s a sajtó nyiltan fejtegetni kezdte, hogy a monarchia a második beteg ember és Törökország sorsára kerülhet. Mikor a szövetségesek a török koncon összevesztek és Szerbia, Montenegró és Görögország a török elleni háború oroszlánrészét vivő s így legjobban meggyengült Bulgáriára rávetették magukat, Oláhország is hadat üzent a minden oldalról szorongatott bolgároknak; hadserege átkelt a Dunán és a bolgároktól ellenállásra nem találva, megszállta a követelt háromszöget, sőt Szófiát is fenyegette.

Kormányon ekkor a konzervativ párt volt, élén Maiorescuval. Bratianu mint tartalékos tiszt maga is résztvett a sétahadjáratban, melynek azonban félszázezer embernyi áldozata került az oláh hadseregből a kiütött kolerajárvány miatt. Hősi halottja azonban csak egyetlenegy volt, egy kerékpáros tizedes, akit küldöncútján egy bolgár gyalogos lelőtt. A vértelen győzelem egy minden oldalról leszorított, védtelen ellenféllel szemben hihetetlenül felfokozta Oláhország önérzetét. Most már a sajtó és közvélemény leplezés nélkül követelte a monarchia megtámadását és Erdély megszállását. A londoni konferencián a hatalmak hozzájárultak Új-Dobrudzsa Oláhországhoz csatolásához, a monarchia külügyminisztériuma azonban még táviratában is ideiglenes rendezésnek nevezte ezt a foglalást. *A monarchiának ez a magatartása végleg az orosz-francia szövetséghez hajtotta Oláhországot, legalább is a kormány később ezzel magyarázta az entente-hoz való csatlakozást. A fenti történelmi vázlat alapján azonban nyilvánvaló, hogy az entente-hoz való csatlakozás éppúgy bekövetkezett volna, ha nem a bolgároknak fogjuk is pártját.*

1913 februárjában ugyan Károly király és konzervativ minisztériuma megújítja a titkos szerződést a hármas szövetséggel, de buknia is kell miatta a konzervativ kormánynak. Bratianuék felhasználják Take Jonescu londoni delegátus egyik diplomáciai baklövését az egész kormány megbuktatására, mert már megállapodtak az entente-tal és számítanak, hogy a közeljövőben a francia-orosz szövetség háborút kezd a központi hatalmakkal. Erre az esetre ők akarják kezükben tartani Oláhország sorsát.

Közvetlenül a háború előtt történt az orosz cár látogatása Constanzában, melyen ha nem is Károly király, de kormánya végleg csatlakozott az orosz-francia szövetséghez. Bukarestben a monarchia követe ekkor Czernin gróf, Ferenc Ferdinánd bizalmasa, a Grossösterreich-terv lelkes híve volt. Az ő sürgetésére Tisza István, mint miniszterelnök, kénytelen béketárgyalásokat kezdeni az erdélyi oláhokkal, hogy ezek közvetítésével Oláhországot vissza lehessen tartani az entente-tól. Az oláhok túlzott igényei miatt a megegyezés formailag nem sikerült, nem is említve, hogy az egész terv halva született. A külpolitikai fejleményekbe beavatott erdélyi vezetők nem engedményeket akartak, hanem akár a nagyosztrák-terv megvalósítását, szóval Oláhország bevonását a dunai államközösségbe, akár Kelet-Magyarország Oláhországhoz való csatolását, szóval minden esetben az összes oláhok egyesítését. Az előbbi tervnek Oláhországban olyan súlyos támogatója volt, mint Filipescu Miklós, a nemzeti demokraták nagytekintélyű vezére, a későbbi háborús izgatás fővezetője.

Tisza tárgyalásait a királyságbeli sajtó a legélénkebb figyelemmel kísérte, de egyúttal a leghihetetlenebb mértékben uszítja a nép hangulatát Magyarország ellen. A támadásoktól Bécset sem kímélik, szenzációs cikkeket hozván arról, hogy a monarchia háborúra készül Szerbia és Oláhország megsemmisítésére, ezt pedig helyesli a német szövetséges is. Francia és angol ügynökök jelennek meg Oláhországban, Bulgáriában és Konstantinápolyban, elő készítvén mindenfelé a háborút a központi hatalmak ellen. Ebben az élére állított helyzetben dördül el Szerajevóban Princip fegyvere s öli meg Ferenc Ferdinánd trónörököst és feleségét. Kitör a világháború; az entente felsorakozik Németország ellen, az olasz szövetséges cserbenhagyja a hármas szövetséget, Oláhországban pedig két évi őrjöngés kezdődik: a kulisszákmögötti tülekedéseknek, az utcai tüntetéseknek, a korrupciónak, a milliós panamáknak, a népszenvedélyek szításának, a hazugságoknak és félrevezetésnek olyan két esztendeje, amilyet talán egy nép sem élt még soha végig.

II.

A világháború kitörésének hírére Károly király augusztus 3-án koronatanácsot hívott egybe. Régi szokás ez Oláhországban, hogy döntően válságos pillanatokban a kormány megosztja a felelősséget az ellenzéki pártok vezéreivel és ezeket is meghívja a király elnöklete alatt tartott tanácskozásokra. Ezen a koronatanácson a király előadta, hogy a hármas szövetséggel való megállapodása őt arra kötelezi, hogy a központi hatalmak mellett Románia is beavatkozzék a háborúba. Egyébként is ismerve Németország óriási katonai erejét, lehetetlen, hogy a győzelem ne a hármas szövetségé legyen. Felmutatta a hármas szövetséggel 1883-ban kötött egyezségokmányt, melyet még az öreg Bratianu, mint akkori miniszterelnök ellenjegyzett, azóta pedig egyes megújításai alkalmával Catargiu, Sturdza és Majorescu miniszterelnökök. Más ember ezt az okmányt még sohasem látta, maga a király őrizte egy vasládácskában, úgyhogy még a politikusok közül is igen sokan kételkedtek benne, hogy egyáltalában létezik-e ilyen szerződés.

A koronatanács tagjai közül Carp Péter, a junimisták vezére, csatlakozott feltétlenül a király fejtegetéseihez. A többiek inkább a semlegesség mellett voltak, az ország elégtelen katonai felszerelésére hivatkozva, Take Jonescu és Filipescu pedig egyenesen a központi hatalmak megtámadását indítványozta. Tanácskozás közben érkezett meg Bratianu miniszterelnökhöz a római követ sürgönyi jelentése, mely szerint Olaszország, habár tagja a hármas szövetségnek, semlegességet jelentett ki. Ez aztán végleg eldöntötte a koronatanács állásfoglalását. Bratianu indítványára a királlyal és Carppal szemben kimondották, hogy Oláhország fegyveres várakozó semlegességben marad és lábhoz tett fegyverrel várja, hogy akkor lépjen be a háborúba, amikor szükségesnek és érdekeinek megfelelőnek látja.

A koronatanács határozata hihetetlenül lesujtotta az ősz királyt. A keserűség és az izgalmak nemsokára sírba is vitték. Utolsó hetei különböző külföldi követek állandó zaklatásai közt teltek el. Czernin és a német Von der Busche követelték, hogy váltsa be aláírását és mozgósítson az entente ellen. Az entente-követek kormányaik nevében szintén a háborúbalépést sürgették a központi hatalmakkal szemben.

A király visszautasított minden sürgetést, *kormánya azonban ónaptár szerinti szeptember 20-án megkötötte az orosz kormánnyal a jóakaratú semlegességi szerződést és ezzel formailag is eldőlt az a kérdés, hogy Oláhország melyik hadviselő félhez fog csatlakozni.* A szerződés azonban nem jutott nyilvá-

nosságra és így még mindkét hadviselő fél remélte Oláhország megnyerését. De megindult a belföldi politikusok közt és a sajtóban is a hovacsatlakozásért való küzdelem. Carp egy Moldova című lapot alapított, mely a Ziua-val és a Seara-val együtt a központi hatalmak mellett való beavatkozást követelte. Ugyancsak irántunk volt jóakarattal a Minerva és a Dreptatea. A többi napilapot azonban az entente befolyásolta. Az orosz követség megvette a legelterjedtebb három napilapot, az Universult, az Adeverult és a Dimineatat. A subventióhoz hozzájárult a többi entente-követség is, elsősorban a francia.

A két párt sajtójának állandó vitája volt, hogy az ország érdekei melyik hadviselő fél mellett oldhatók meg, vagy érvényesíthetők jobban. Carpék az orosz veszedelmet tartották nagyobbnak Besszarábiára nézve. Ez az oláh tartomány 100 év alatt teljesen eloroszosodott, nincs benne semmi oláh intelligencia, orosz az egyházak és iskolák nyelve, orosznyelvű az egész sajtó. Ezeket a fajrokonokat kell felszabadítani és az oláh kultúrába visszavezetni; az erdélyiek és bukovinaiak úgyis rendezett politikai viszonyok között és az anyaországéval legalább egy színvonalú, ha nem magasabb nemzeti kultúrában élnek, elnemzetietlenedésüktől tehát nem kell félni, mint a besszarábiaiaknál.

Az erdélyiek és a bukovinaiak felszabadítása tehát várhat még. Oroszország különben is veszélyesebb ellenség, mert hódítani akar, s ahogy egy közösen megnyert háború után 1878-ban Besszarábiát elrabolta, éppúgy félni lehet tőle most, hogy ha a világháborúban eléri százados célját és megkapja Konstantinápolyt, Oláhország rovására fog majd oda utat biztosítani magának és éppúgy elrabolja Moldvát és Dobrudzsát is. Nemcsak hírlapi cikkek jelentek meg ilyen fejtegetésekkel, hanem külön röpiratok, könyvek is. Károly király kortársa, az agg Sturdza Demeter, a liberális párt elnöke, többszörös volt miniszterelnök, halálos ágyán diktált még egyik politikai bizalmasának egy ilyen oroszellenes röpiratot; ilyen jelent meg Stere Radu, Rosetti és Arbore tolláből is. Stere és Arbore maguk is besszarábiaiak, végigszenvedték az orosz börtönöket és így elsőkézből vehették adataikat az oroszok ellen.

Ha nem is ily nagytekintélyű emberek, de megfizetett ujságírók szintén ontani kezdték a röpiratokat a központi hatalmak ellen. Oroszországot nem igen emlegették, hanem mindig csak a francia testvért, akinek oldalán becsületbeli kötelessége harcolni Oláhországnak. Egyébként pedig kifejtették, hogy Oroszország, ez az óriás, nem verhető meg döntőleg és állandó fenyegető veszély marad Kelet felől. Ha most a központi hatalmak szövetségében vissza is lehetne foglalni

Besszarábiát, pár év mulva úgyis összeszedné magát az orosz, nemcsak azt venné vissza, hanem rettenetes bosszút is állna érte. Besszarábia elvesztése egy soha nem gyógyuló fájó seb, talán valamikor visszajuttatja ezt a tartományt is az idő, de mindenesetre nagyobb sikerrel lehet majd küzdeni érte, ha Erdélyt és Bukovinát meg lehet szerezni. Éppen az orosszal szemben Erdély az a fellegvár, melyet ki kell építenie magának az oláh nemzetnek. Innen állhat sikeresen ellen mindenféle Keletről és Nyugatról jövő támadásnak. De már csak azért is meg kell támadni a központi hatalmakat, hogy a határokon túli oláhság vére hiába ne folyjék a különböző harcmezőkön. Oláhország beavatkozása rögtön véget vethet a háborúnak, hiszen ha az oláh hadsereg betör Erdélybe, az ottani oláhság rögtön fellázad, csatlakozik és nyitva van az út Budapestre, esetleg Bécsbe. A háborúnak egy csapással véget lehet vetni.

Ezt a két eszmemenetet variálgatták a harctéren beálló fejlemények szerint a két párt sajtójában és röpirataiban. A politikai pártok maguk sem voltak egységesek állásfoglalásukban. A liberálisok közül éppúgy kerültek ki entente-barátok, mint a központi hatalmak barátai, ott a kormány pártkérdéssé tenni a dolgot nem engedte. A konzervativ párt azonban meghasonlott és formálisan kettévált ebben a kérdésben.

Egyik része, Lahováry vezérlete alatt, az entente érdekében való háborút követelte, másik része Marghilomant választotta meg elnökévé és a szigorú semlegességet hirdette ugyan, de minden részvéte a központi hatalmak mellett volt. A konzervativ demokrata párt, mely különben is csak pár emberből állt, két vezérével, Filipescu és Take Jonescuval az élén, a leglelkiismeretlenebb háborús uszítást kezdte meg.

A temperamentumos Filipescu, mint az Epoca lapvezére és tulajdonosa, különösen az erdélyi szökevényeket gyüjtötte a lap körül és velük tartatta állandóan ébren a háborúbalépés kérdését. Take Jonescu, mint jó üzletember, általános sajtó- és társadalmi agitációt végzett a háború érdekében, iszonyú számlákat nyujtván be munkálkodásáért a különböző entente-követeknek. Az ő rendezésében az utcai tüntetések egymást érték; a külvárosi csőcselék rendes napidíj mellett (5 lei) tüntetett a hadijelentések kihirdetése után az entente-követségek mellett, a központi hatalmak képviselői ellen. Sorra alapított lármás kis néplapokat, szerveztetett egyesületeket a háborús izgatás fokozott folytatására.

A német követség szintén nagy pénzekkel dolgozott, hogy ezt a munkát ellensúlyozza. Ugyanaz a külvárosi csőcselék tüntetett német pénzért is, amelyik entente-pénzért. Nem meggyőződés dolga volt ez az állásfoglalás, hanem üzlet. Még pe-

dig kicsinek, nagynak egyformán. A kormány hallgatásba burkolózott, úgyhogy Bratianut európai szfinxnek nevezték. A külügyminiszter, Porumbariu, még a hadüzenet előtti nap becsületszavára fogadta erdélyi oláhoknak, hogy szó sem lesz háborúról. Közben pedig a legelőkelőbb politikusok jártak közbe, hogy Törökországnak a lövőszereket keresztül lehessen szállítani leólmozott vagónokban mint lisztet, ellenben Szerbiának nyiltan hordták az orosz hajók ugyanakkor a fegyver- és lőszerszállítmányokat.

Életbeléptették a gabona- és általában élelmiszerkiviteli tilalmat s az egész ország jóformán az élelmiszer-kicsempészésből élt. Constantinescu földművelésügyi miniszter sógora, mint prefektus, bakancsokat húzatott az ökrök lábaira s úgy csempésztette ki Erdélybe, hogy nyomot ne hagyjanak. A határtól ötven kilométernyi távolságra ugyanis nem volt szabad idegen ökröt szállítani, ennek a zónának állatai pedig tíz kilométernél közelebb a határhoz nem járhattak legelőre. Bakancsal azonban százával sétáltak át és egyúttal katonai felszerelést is csempésztek, nemcsak húst. A gabonát erdélyi oláhoknak szabad volt eladni, amiből az keletkezett, hogy Erdélyben viruló kereskedés indult meg az igazolványokkal. Az oláh papok boldog-boldogtalannak állították ki a bizonyítványt róla, hogy született oláh, csakhogy gabonát vehessen Oláhországban. Az erdélyi oláh képviselők egész vagyont szereztek azzal, hogy tengerikiviteli engedélyeket jártak ki Bukarestben az erdélyi oláhság részére s aztán vagónszámra adták el az így szállított gabonát zsidó vállalkozóknak.

A királyságban mindenki vett és eladott, hihetetlen pénz folyt be mindegyik hadviselő államból, hiszen például Angolország húszezer vagón búzát vett meg, de nem tudta és nem is akarta elszállítani. Csak azért fizette ki és raktározta be, hogy ne lehessen a központi hatalmaknak eladni. Igaz, hogy célt nem ért el vele, mert az oláhok mégegyszer eladták ezt az egész készletet olyanoknak, akik el is szállították. Ugyanígy volt a petróleummal és melléktermékeivel, gyapjúval, fával, kész szövettel, tejtermékekkel, szóval minden megvehetővel a világon, beleszámítva a becsületet és írói tollat is.

A kormány ezalatt rendületlenül tárgyalt mindkét hadviselő féllel és igyekezett minél többet kipréselni mindkettőből, katonai segítség fejében. 1915-ben a németeket rávette, hogy Erdély déli megyéit és a Bánságból Krassószörény megyét adassák át Oláhországnak. A német császár maga követelte ennek a területnek átadását s csak Tisza miniszterelnök tudta meggyőzni róla, hogy a végleges semlegességet ezzel sem lehetne biztosítani; ez az egész területátengedés csak stratégiai célok-

ból kellene az oláh kormánynak, hogy a támadáskor ne akadályozzák a Kárpátok, hanem felvonulási bázisul *Fogaras, Szeben, Hunyad és Krassószörény megyét rendezhessék be.*

Az entente tisztában lévén már október 3-a óta, hogy Oláhország az ő érdekében fog beavatkozni, a háborúbalépést állandóan sürgette. Bratianu azonban a legkülönbözőbb kifogásokkal húzta-halasztotta az időt. Azt várta, hogy olyan döntően meggyengüljenek a központi hatalmak, hogy Oláhország kockázat nélkül kezdhesse meg a maga akcióját. Károly király 1914 őszén, akár az izgalmak miatt természetes halállal, akár mint a közhit akkor tartotta, a Take Jonescutól preparált szivar segítségével, elhúnyt és utóda, Ferdinánd, még inkább pedig a királyi hatalom igazi gyakorlója, a királyné, szívvel-lélekkel a háború mellett volt.

Egynéhány döntő alkalmat sikerült már Bratianuéknak ügyesen kikerülni. Egyszer a Mackensen-féle gorlicei áttörés miatt tudott haladékot biztosítani, azután Bulgária háborúbalépése volt jó ürügy ahhoz, hogy nem hagyhatja az ország déli oldalát fedetlenül, azután Szerbia leveretése miatt nem léphetett akcióba. Végre 1916 közepén, a Brusszilov-féle támadás alkalmával, elfogyott az entente türelme és a legszigorúbb ultimátumot intézte az oláh kormányhoz. Oroszország már teljesen kimerült a háborúban és érezte, hogy még egy általános támadást nem tud végrehajtani. Franciaország Verdunt féltette és nyomást gyakorolt az orosz vezérkarra, hogy sürgősen fogadja el az oláh kormány követeléseit, hogy az végre ne találhasson kibúvót a hadjárat megkezdésére.

Hosszú táviratváltás folyt a francia kormány és szentpétervári követe közt, ez pedig ennek alapján napról-napra követelőzött az orosz kormánynál. Végre Viviani francia miniszter májusban egyenesen azzal a misszióval utazott Szentpétervárra, hogy Szaszanovot és az orosz vezérkart presszionálja az oláh kívánságok teljesítésére. Bratianu katonai és politikai garanciákat kért. Elsősorban követelte a Nyugat-Európában vásárolt fegyver- és lövőszerszállítmányok kiadását. Ezeket ugyanis az oroszok visszatartották az archangelszki kikötőben. Aztán általános támadást követelt minden fronton és speciális orosz támadást Bulgária ellen, hogy így Bulgária, a dobrudzsai fronton és a szalonikiin foglalkoztatva, Oláhországgal szemben meg ne mozdulhasson. Siker esetére követelte Kelet-Magyarországot egészen a Tiszáig, egész Bukovinát és azt, hogy egyenlőjogú tárgyaló félként vehessen részt a béketárgyalásokon. Ezeket a kötelezettségeket pedig az összes nagyhatalmak garantálják neki, mert a besszarábiai eset óta az orosz szerződéseknek nem hisz. A nyugati hatalmak ezeket

a követeléseket el is fogadták, Oroszország azonban Bukovina nagyrészét magának követelte, a Bánságot a szerbeknek és végezetül a Dobrudzsában nem akart támadást kezdeni a bolgárok ellen.

A tárgyalások úgy elhúzódtak, hogy azalatt a Brusszilov-féle támadás megakadt és a Bratianu-kormány most már szerette volna katonai akcióját megint elhalasztani. Június 12-én azonban a pétervári francia követ valóságos ultimátumban követelte, hogy Oroszország fogadja el Oláhország minden feltételét. Blondel, a bukaresti francia követ pedig jegyzéket nyujtott át a Bratianu-kormánynak, melyben azzal fenyegeti meg, hogy ha a mostani alkalmat nem használja fel nemzeti céljainak megvalósítására, eljátszodja azt, hogy az idegen uralom alatt élő oláhokat egyesíthesse. Még határozottabb a július 6-i jegyzék, melyet Pichon, a bukaresti francia katonai attasé adott át s mely azzal a frázissal végződik, hogy a francia főhadvezetőség teljesen osztozik az orosz főhadvezérségnek álláspontjában, mely szerint Oláhország vagy most határozzon, vagy soha.

A Bratianu-kormány most nem várhatott tovább, hacsak nem kockáztatta azt, hogy a szövetséges hatalmak győzelmük esetén se engedjék meg Kelet-Magyarország és Bukovina bekebelezését. Ezért augusztus 4/17-én megköti Orosz-, Francia-, Angol- és Olaszország képviselőivel a végleges szerződést és a katonai egyezményt. A politikai szerződés biztosítja Bukovinát, Erdélyt és a Bánságot teljesen, a Kőrösvidéknek és Máramarosnak azonban csak egy részét, úgy amint azt a trianoni béke meg is valósította. Hozzájárult ahhoz is, hogy Oláhország ugyanolyan jogokkal vesz részt a fegyverszüneti és béketárgyalásokon, mint bármelyik szövetségese. A katonai egyezmény biztosítja, hogy Oroszország általános támadást kezd a monarchia egész frontján, hogy megkönnyítse az oláh hadsereg mozgósítását és összevonását. Azonkívül két gyalog- és egy lovashadosztályt küld a Dobrudzsába, hogy az oláh hadsereggel együtt működjék a bolgárok ellen.

A nyugati szövetségesek kötelezték magukat, hogy augusztus 20-án erős támadást kezdenek a szalonikii fronton a bolgárok lekötésére, valamint, hogy hadianyagot, lövőszert, egészségügyi felszerelést stb. szállítanak az oláh hadsereg részére. Az oláh hadvezetőség pedig kötelezte magát, hogy Erdélyen át Budapest irányában előnyomul.

Tíz nap mulva, augusztus 27-én reggel, a cotrocenii palotában újra koronatanácsot tartottak. Ferdinánd király előadta, hogy az ország nagyjainak helyeslését akarja kikérni Oláhország hadbalépéséhez, melyet a Bratianu-kormány elhatáro-

zott. A nevezetes koronatanácson tizenkilencen vettek részt, a királyon és a trónörökösön kívül. A király kifejtette, hogy mi vezette őt és kormányát ebben az elhatározásban és kérte a jelenlevők támogatását.

Utána Bratianu adta elő a diplomáciai tárgyalások történetét s beszédét azzal végezte, hogy még ha legyőznék is Oláhországot — és ő nem is biztos a győzelemről —, biztosítva van az oláh nemzeti egység, minthogy a nagyhatalmak az ehhez való jogot elismerték. Maiorescu és Marghiloman nem találták alkalmasnak az időpontot a hadbalépésre és nem helyeselték az egész akciót az oroszokra való tekintettel; Take Jonescu és Filipescu lelkesedéssel üdvözölték, az öreg Carp azonban kijelentette, hogy ő maga megszünteti németbarát lapját, a Moldovát s elküldi a háborúba három fiát, azt kívánja azonban, hogy verjék meg az oláh hadsereget, mert csak így menekülhet meg Oláhország a pusztulástól. Ha a németeket leverik ebben a háborúban, orosz uralom alá kerül egész Kelet- és Közép-Európa és menthetetlenül elvesz az oláh faj. A konferencia többi résztvevője véleményét nem nyilvánította.

Déli egy órakor bezárta a király a tanácskozást s ezzel a felkiáltással: „Istennel előre!" végleg elvetette a kockát. Délután négy órakor már megjelentek az ostromállapotot elrendelő s már napok óta kész falragaszok az utcákon, a csendőrök pedig kürtszóval hirdették ki a hadsereg általános mozgósítását. Este kilenc órakor a magyar határ mentén mindenütt alattomosan, orozva betörtek az előzőleg a határszélig kitolt oláh osztagok a magyar területre, ugyanabban a percben, amikor Bécsben az oláh követ a külügyminisztérium elnöki ügyeletes tisztviselője kezébe átnyujtotta a hadüzenetről szóló jegyzéket.

Gagyi Jenő.

Forrásművek: A dolgozathoz, a Jancsó Benedek műveiből már a magyar irodalomban is ismert forrásokon kívül, a következő fontosabb, nálunk még ismeretlen, anyagot használtam:

Avarescu tanulmánya az erdélyi felvonulásról, a *România Militară* 1894. évfolyamában.

A *Sofronius*-féle kalugerlázadás egykorú iratai az Országos Levéltárban.

N. N. *Hêrjeň:* Istoria partidului national-liberal. I. Bukarest, 1915.

Adamescu Gh.: Istoria literaturii române. Bukarest, 1922.

Kézirati anyag Ferenc Ferdinánd főherceg sinajai útjáról a bukaresti *Cercul Românilor din peste munții irataiból.*

Vajda Sándor képviselőházi beszéde, 1919 december 16. és 1925 február 5.

Maniu Gyula képviselőházi beszéde, 1921 március 8.

C. Bacalbaşa: Bucuresti de alta dată (az *Adeverul* vasárnapi tárcái: 1922—1925).
D. Iliescu: Jon Panaitescu (Gazeta Bucurestilor, 1917).
C. M. Petrescu: Siluete. Bukarest, 1915.
Radu Rosetti: De ce să a răsculat tăranii? Bukarest, 1907.
C. Popovici: Die vereinigten Staaten von Gross-Österreich. München, 1911.
C. Stere cikkei a bukaresti *Lumina* 1917—18. évfolyamában.
C. Racovski: Din reginul arbitrarului, şi laşitătei. Bukarest, 1909.
R. R. Nici intro chip in Rusia! Bukarest, 1914.
D. A. Gheorghiu-Cirisanu: Donni-Corbilor. Bukarest, 1923.
Take Jonescu cikke a koronatanácsról: *Adeverul*, 1921 ápr. 16.
Saját egykorú cikkeim a *Gazeta Transilvaniei* 1916. és a *Desteptarea* 1917. évfolyamában. (*Joan Făgarașanu* írói néven.)
C. Kiriațescu: Istoria rătboului pentru întregirea neamului. Bukarest, I. 1922., II. 1924.
Iliescu tábornok szenátusi beszéde, 1924.
A bukaresti külügyminisztérium és politikai rendőrség irattári anyaga.
Wopicka Ch.: Secrets of the Balkans. Chicago, 1921.

A 19-IK VADÁSZZÁSZLÓALJ MULTJA ÉS SZEREPLÉSE A VILÁGHÁBORÚBAN.[1]

I.

1849 február 6-án herceg Windischgrätz tábornagy, a magyarországi osztrák haderők parancsnoka, budai főhadiszállásáról legfelsőbb helyre javaslatot tett arra nézve, hogy a vadászzászlóaljak létszáma szaporíttassék.

Szószerint a többi között ezeket mondja: „A vadászcsapatok belső értékét mindenki elismeri, ennélfogva mindinkább érezhető azok csekély száma a sorgyalogsággal szemben."

„A legtöbb nagyobb hadsereg, a tökéletesített lövőfegyverek rendszeresítése folytán, ezen a hiányon úgy segített, hogy lövészcsapatokat állított fel, ezekkel már mindenütt, még a felkelő magyaroknál is találkozunk, kik nekünk ott, ahol nem tudunk velük szemben hasonló cs. kir. tábori vadászokat állítani, *nem csekély veszteséget* okoznak."

Akkortájt mindössze 12 vadászzászlóalj volt, ezekből kellett még tízet felállítani; így a 7. cs. kir. vadászzászlóalj 3. és 4. osztályából az új 19. számú vadászzászlóalj alakult.

A 7. zászlóalj harmadik osztályát, amelyből a 19. zászlóalj egyik fele alakult, gróf Radetzky tábornagy parancsára, Páduából Bécsbe irányították, ez a rész oda 1849 május 8-án beérkezve, az egyetem épületében kapott szállást, nemsokára a Schönbrunnban állomásozó 4. osztály is, a zászlóalj másik fele, Bécsben csatlakozott. Így alakult meg ezelőtt kerek hetvenöt évvel a 19. vadászzászlóalj.

1849 június 9-én az újonnan kinevezett magyarországi osztrák hadsereg parancsnoka, báró Haynau táborszernagy, legfelsőbb helyről engedélyt kért Pozsonyban levő főhadi-

[1] *Blaha Károly főhadnagy.* Cs. és kir. 19. vadászzászlóalj története. Pozsony, 1905.

Cs. és kir. hadilevéltár hadműveleti iratgyüjteménye az 1849., 1854/55., 185., 1866. és 1878-i hadjáratokból.

Szaich Ottó, Frank Géza századosok és Sicher Lajos t. főhadnagy 1914/18-i háborús naplójegyzetei.

szállásáról arra, hogy a 19. vadászzászlóaljat a magyarországi hadseregbe oszthassa be; az engedély hamarosan megjött. A zászlóalj pedig haladéktalanul Sopron felé vette útját, ahová 1849 június 13-án meg is érkezett.

Ezidőtájt Haynau hadseregével, valamint az orosz Paniutine-hadosztállyal már Pozsonytól keletre gyülekezett; egy előretolt különítménnyel Csornánál, a III. hadtesttel pedig Sopron környékén állott. Az osztrák déli hadsereg Jellachich bán parancsnoksága alatt a Ferenc-csatornánál, Clam-Gallas altábornagy pedig Oláhországban köszörülte kardját, míg Paskievitsch herceg már javában vezette előre az orosz főseregeket a Dukla-szoroson át, Kassa felé.

A magyar sereg szétszabdalt csoportokban volt felállítva; így Görgey Győr és Érsekújvár táján, Kmetty Marcaltőnél, a többi töredék Felső-Magyarországon, Erdélyben és a Bánátban nézett az ellennel farkasszemet.

Megkezdődött az ellenséges előnyomulás. Az újkeletű osztrák 19. vadászzászlóalj 1849 június 27-én Ihásznál (Győrtől 35 km-re délre) ment át magyar véreinkkel szemben az első tűzkeresztségen, mely alkalommal közülük Hentzi főhadnagy és Horn alhadnagy súlyosan megsebesültek. Különben 8 halott, 49 sebesült és 18 eltűnt volt az első nap vesztesége.

A zászlóalj a további hadjárat folyamán átvonul fél Magyarországon, megfordul Budapesten, Szabadkán, Titelen és Temesváron, sőt Mehádiáig is eljut, ahol már Görgey világosi fegyverletétele után, 1849 augusztus 23-án Focktner magyar ezredes csapataival ütközik meg utoljára. Innen lejut Orsováig, majd visszatér Szegeden, Kecskeméten, Budapesten és Esztergomon át Aranyosmarótra, ahová, mint első békeállomására, 1849 október 1-én érkezett.

1859 elején újra háborús felhők borították el a láthatárt. A szárd hadsereg fegyverkezett, III. Napoleon pedig elmondotta hírhedt újévi beszédét; az olasz egységi törekvések új életerőre keltek, úgyannyira, hogy Bécs elrendelte a gróf Gyulai táborszernagy parancsnoksága alatt álló olaszországi osztrák sereg, valamint a 2. galiciai hadtest mozgósítását.

A 19. vadászzászlóalj április 19-én indult el Bécsből vonaton Triesztbe, majd onnan harmadnapon hajóval Velencébe szállíttatott. Május 23-án már Bolognában találjuk, majd Ferrarában, Mantuában, Cremonában, Milanóban, Varesében és Canonicában. Június 15-én résztvesz a castenaldói ütközetben s ott Garibaldi csapataival áll szemben.

Június 24-én végigküzdi a solferinói csatát, ahol a francia de la Motterouge hadosztály zuávjaival harcol.

A hadjárat nem sikerült, a fegyverszünet július 8-án köt-

tetett meg s a most már szlovénné vedlett 19. vadászzászlóalj 1859 augusztus 29-én Feltrébe került.

Ugyanezen a környéken vívta a későbbi színmagyar vadászzászlóalj, pontosan 59 év mulva, 1918-ban legvéresebb, de egyúttal legdicsőségesebb harcait a Monte Pertican.

1859 december 10-én a zászlóalj új békeállomását, Laibachot, foglalja el.

Poroszország hatalmát egész Németországra és Olaszországra is ki szerette volna terjeszteni, ennek folyományaképen közvetlen előidézője volt az 1866-i eseményeknek.

Ausztria 1866 április 24-én mozgósítani volt kénytelen; a déli hadsereg parancsnokává Albrecht főherceg tábornagy lőn kinevezve.

A 19. vadászzászlóalj már május 7-én elérte a hadilétszámot, a zászlóalj akkori tisztikarában csak egy magyar fiú volt, Jácz Kálmán alhadnagy.

1866 június hó 24-én a zászlóalj a custozai csatában tevékenyen résztvesz, derekasan harcol az olaszok ellen, úgyannyira, hogy azóta a zászlóalj minden évben ezt a napot ünnepelte meg mint zászlóalj-emléknapot; legutoljára 1918-ban S. Gregorióban, az olasz harctéren.

Eközben északon Csehországban bekövetkezett a königgrätzi vereség, Albrecht főhercegnek az Etsch mögé kellett visszavonulnia, az 5. hadtestet pedig, a kötelékében lévő 19. vadászzászlóaljjal együtt, Tirolon keresztül Bécs alá kellett eltolnia. Július 16-án a zászlóalj átkel a Brenner-hágón és Innsbruckban hál, 22-én már résztvesz a bécsi „Schmelz"-en elrendelt nagy katonai szemlén. Ugyaneznap megkötik a fegyverszünetet Poroszországgal.

Olaszország egyelőre még nem tágít s az osztrák hadvezetőség kénytelen az V. hadtestet ismét délre tolni, így a 19. vadászzászlóalj augusztus 9-én Monfalconeban lép ismét olasz háborús területre. Augusztus 9-én Racoglianoban, augusztus 11-én már ettől messze nyugatra táborozik. Azonban közben megszületik az olasz béke is s a zászlóalj augusztus 22-én Radmannsdorfban állapodik meg, majd Laibachon át Fiuméba kerül; november 6-án hajóval a Bocce di Cattaro környékére szállítják, mint az ottani erődök megszálló őrségét.

1876 elején Rodich altábornagy, a dalmáciai katonai erők parancsnoka, a hadügyminisztériumnak jelentést tesz, hogy Hercegovinában nagy nyugtalanság uralkodik; mindenütt bandák garázdálkodnak, gyakoriak a betörések, ezért a dalmát helyőrségek megerősítését kéri.

Az intézkedések Bécsből nem késnek. A 19-ik vadászzászlóalj ismét előveheti a vándorbotot és április 21-én már

Metkovicban találjuk. Ez időponttól kezdve a legénységi pótlás a 17. gyalogezred kiegészítő kerületéből történik.

1877 május 1-én a zászlóalj már Spalató vidékén táborozik.

A magyar-osztrák monarchia a berlini kongresszuson megbízást kapott arra, hogy Bosznia-Hercegovinában végre rendet teremtsen. Hercegovina megszállását, Jovanovic altábornagy parancsnoksága alatt, a 18. hadosztálynak kellett végrehajtania. A mozgósítási parancs a 19-ik vadászzászlóaljra is vonatkozott, amely 1878 június 10-én érkezett rendeltetési helyére.

Jovanovic terve az volt, hogy a Narenta mentén rendezett tüntető mozdulataival a felkelők figyelmét az ottani betörési vonalakra tereli, a hadosztály zömével azonban Imoski-Vervorac területéről meglepetésszerűen Ljubuskin át Mostar ellen nyomul elő.

A terv csakugyan sikerült, a csapatok igen csekély vérontás után, 1878 augusztus 20-án ünnepélyesen bevonulhattak Hercegovina székvárosába, Mostarba. A környéken azonban nem ment minden símán, mert a felkelők, valamint rendes török csapatok is, sok helyütt élénk ellenállást fejtettek ki. Augusztus 17. és 21. között Kremenac (Stolac) körül folytak a harcok, ahol a 19. vadászzászlóalj ismét kitüntette magát.

Október elején a zászlóalj már Hercegovina keleti határán portyázik, 23-án Nevesinjeben van, 25-én pedig eléri téli pihenőszállását, Bunát. A megszállás különben a klobuki erőd bevételével, 1879 szeptember 28-án, az ellenség ellenállásának végleges letörése folytán, háborús értelemben véget ért.

II.

1893 szeptember 15-e nevezetes dátum a zászlóalj történetében, ekkor kapta ugyanis az első magyar legénységet az V. hadtest területéről, Komárom környékéről.

Ezen időponttól kezdve az 1918. év végéig, tehát 25 éven át, vallhatjuk magunkénak, vagyis magyarnak, a 19-es vadászokat.

1849-től 1918-ig ez a vadászzászlóalj a volt Monarchia és Ausztria minden hadjáratában résztvett, legszebb babérait azonban mint magyar vadászzászlóalj aratta az 1914—1918-i világháborúban.

Ott látjuk már augusztus havában az északkeleti orosz hadsereg tatár tömegeivel szemben harcolni Kraszniknál, ott vívja legvéresebb csatáját 1914 november 18-án Suloszowánál, Siempiechownál; a Nida környékén beleheli a mocsárterület mérges miazmáit; a telet a Kárpátok lejtőin szenvedi

végig, majd 1915-ben ismét a Sereth mellett küzd s közben szedi zászlóaljunknál is áldozatait a kolera.

1916-ban a tavaszt már Calmettiben, Albániában látja viszont s küzd az ember és a malária ellen, de alig ocsudik fel fáradalmaiból, máris Herkulesfürdő felett szabdalja az oláhokat. Itt, a híres Szívó-csoport kitünő támaszát képezve, végigvonul egész Oláhországon át Bukarestig, majd a Serethig. Itt megállapodik; keleten a törökök, nyugaton a bolgárok, délkeleten a németek fegyverbecsülete felett ébren őrködik; a híres Mackensen német tábornagy is megszemléli és meleg elismerését fejezi ki.

1918 február 20-a körül a zászlóalj légvonalban már kerek 1300 km-rel nyugatra, Belluno környékén, táborozik és a cs. és kir. 2. hegyidandár kötelékébe kerül.

A cs. és kir. 2. hegyidandár már békében is fennállott és a hercegovinai Trebinjében állomásozott; önálló zászlóaljait a Monarchia legkülönbözőbb vidékeiről terelték össze, volt abban rutén, cseh, cseh-német, horvát gyalog- és egy bosnyák vadászzászlóalj, de volt egy-egy állandó magyar zászlóaljа is. Kezdetben a békéscsabai 101., később a háború folyamán a pécsi 52. gyalogezred egy-egy zászlóalja, végül a komáromi 19. vadászzászlóalj.

Mindvégig derekasan állta meg a helyét, mindenkor a beosztott magyar zászlóalj vitte a vezérszerepet; létfenntartó eleme volt e színes összetételű köteléknek, sőt a szellemre is oly kitűnő befolyása volt, hogy itt még azok a cseh és rutén zászlóaljak is kifogástalanul viselkedtek, amelyek anyaezredei más arcvonalakon tömegesen behódoltak az ellenségnek, s többnyire galád árulói lettek rettenthetetlen s meg nem tántorítható magyar fegyvertársaiknak.

Ez a hegyidandár a világháború folyamán a legkülönbözőbb harctereket járta. Kisebb megszakításokkal 53 hónapig egyfolytában harcolt; ezen idő alatt mindössze 3 parancsnoka és 3 vezérkari tisztje volt. Utolsó dandárparancsnoka, egy linzi születésű tábornok, már békében is a hegyidandár kötelékében szolgált és 1915 novemberétől az összeomlásig, mindvégig hűségesen kitartott; ízig-vérig csapattiszt, kiváló katona, aki úgy személyes bátorságával, mint szokatlan nyugalmával, az utolsó pillanatig fanatizálta embereit. A hegyidandár csapatai ötféle nyelven beszéltek (magyar, német, horvát, rutén, cseh); az öreg úr csupán németül tudott, azt is erős német bécsi dialektusban beszélte. a három vezérkari tiszt ellenben színmagyar volt, történetesen honvéd vezérkari tisztek.

A hegyidandár hiteles naplója összesen 662 ütközetnapot

sorolt fel, talán a legtöbbet a monarchia valamennyi seregteste között.

Résztvett 1914-ben az első szerbiai előnyomulásban a Tupci, Volivica, Rudo, Kosarice, Glavicice, Obodnik, Sv. Petár, Mhn. Gradina, Sabac, Miletina, Rozanj, Petkovo brdo, Milenkovkamen, Mramor, Bastavsko brdo, Kik (333-as magaslat), Tugjin hegyhát, Oslatic, Kamenica, Siljak, Suvobor, 888-as magaslat, Rajac, Vranovica, Rucici magaslat, 600-as, 675-ös magaslatok, Rajac, Siljak, Bacinovac melletti ütközetekben.

1915-ben az olasz harctéren a Doberdón találjuk mint első megszálló seregtestet Lukachich altábornagy parancsnoksága alatt, ahol heteken át tartóztatja fel az olasz túlerőt.

1915. év végén ismét Szerbia ellen harcol, résztvesz Belgrád bevételében, s a Ritopek, Mostine, Zaklopaca, Umeari, Junkovac, Natalinci, Kragujevác melletti ütközetekben.

1915. év végén és *1916 elején* végrehajtja Albánia megszállását. *Az egyetlen magyar-osztrák seregtest, amely a szerb hadsereget üldözve,* Szerbián-Macedónián át, útnélküli zord hegységeken kereszül, átkapaszkodott Albániába; ez alkalommal résztvett a Kraljevo, Raska, Mitrovica, Pristina, Prizren, Kulius, Orosi és Alessio melletti ütközetekben.

1916 őszén már Tirolban van és harcol Károly trónörökös parancsnoksága alatt a Sette Communi vidékén, Monte Magari, Monte Castellaro, Monte Forno, Montagna Boze melletti csatákban. Még 1916-ban átirányítják Tirolból az isonzói szakaszra s itt is résztvesz a 9-ik isonzói csatában, illetve a Monte Santo körüli fergetegben.

Alig pihente ki emberfeletti fáradalmait, máris az Oláhország elleni hadjáratra kell felkészülnie s azt becsületesen végig is küzdi a híres német Alpenkorps kötelékében. Résztvesz a Petrozsény, Tulisa, Oboroca, Cornul Zanoafa, Moskovul, Salatrucul melletti harcokban, beveszi a híres Monte Fruntut, azután tovább küzd oláh területen, Albesti, Ungureni, Ploesti, Calvini, Motohan, Bicesti de jos, Obobesti melletti, majd a Pruth-menti állásharcokban.

De itt sem maradhat sokáig, mert lerendelik ismét *Olaszországba* a 12. döntő isonzói csatához, így *1917 tavaszán* már megint a Bainsizza- és Lom-fensíkon harcol az olaszok ellen.

1917 októberében a híres tolmeini áttörő-csoport balszárnyát képezi s végrehajtja az ellen üldözését a Tagliamentóig. Ez az áttörés Tolmeintől délre Hojenál fényesen sikerült, ezt követte Canale bevétele s az üldözés a legelső vonalban Codroipóig; e helyen rögtönözte egy német csoporttal egyetemben

a híres codroipói pánikot; itt sikerült az olasz hadsereg legnehezebb tüzérségét és hadseregvonatát zsákmányul ejtenie.

1917 december 18-án már ismét a tiroli szakaszon találjuk a Monte Pertican. A dandárparancsnok és vezérkari tisztje másfélméteres hóval borított, 2 méter hosszú, szélverte, alacsony pásztorkunyhóban, egy szál faggyúgyertya s egy telefonszekrény társaságában töltik 1500 méter magasságban, 10 fokos zimankós hidegben dideregve, a karácsonyéjszakát.

1918 január 20-án érkezett le pihenésre Bellunóba a hegyi állásokból, teljesen elcsigázott, megtizedelt, lefagyott végtagú, elnyomorított legénységgel a 2. hegyidandár, hogy leírhatatlan fáradalmait és szenvedéseit három hétre kipihenje. A dandárparancsnokság a szép fekvésű Villa Vignettában kapott szállást s kevés vártatva vígan duruzsoltak az elhozott rajkályhák, miután más alkalmatosság a helyszínén található nem volt.

A szervezetszerűleg beosztott 52-es magyar zászlóalj mintegy 45 főnyi létszámra apadt le, pedig még akkor is az tartotta, mint rendesen, egyedül a lelket e megtépázott kötelékben. Néhány nap mulva megszólal a telefon és a hadosztály vezérkari főnöke közli, hogy másnap érkezik az oláh arcvonalról a Vittorio felől gyalogmenetben átirányított magyar csapat, a nevezetes Szívó-csoport legkiválóbbja, a hírneves komáromi 19-ik magyar vadászzászlóalj. Nagy öröm támadt erre a 2. hegyidandárban.

A felső Piave és Brenta között terül el a Velencei Alpok egyik kimagasló, kopárszirtes rejtélyes hegytömege, a Monte Grappa; legkiemelkedőbb pontja 1779 m magasban közelíti meg Olaszhon azurkék egét.

Felülről, repülőgépről nézve, hatalmas polipnak látszik, karjai görcsösen kapaszkodnak bele északon a Feltre-Belluno közötti medencébe, délen a velencei lapályba, azonban keletre a Piave, nyugaton a Brenta határt szab további erőszakos terjeszkedésének.

Leghatalmasabb karja egyenesen Feltre olasz városának tart, két kies völgy kíséri meredek oldalait, keleten a Val della Stizzonne, nyugaton a romantikus Val Cesilla.

Remek tölgyfa- s néhol szelidgesztenyeerdők kísérték még nem is oly régen, 1917 végén, lejtőit, azonban az 1918. év lombhullató ősze már nem végezhette csodás természeti munkáját, mert csonka fatönkök, nehéz gázgránátok sárga- és zöldes színű gyilkos maradványa, démoni rombolása itt is kímélet nélkül elpusztított minden növényi életet.

Ezen a hatalmas polipkaron található egy kis szemölcs, az 1549 magas Monte Pertica, itt alussza örök, de nyugtalan

álmát sok-sok komáromi 19-es magyar vadász. Csodálatos, ezen a ponton még 1918. év késő őszén is dörögtek az ágyúk, süvítettek az aknák, amidőn már a Piave mentén minden régen elcsendesedett.

A 19-es mártirok szelleme itt még továbbra is ébren kívánta tartani a multat, mert nem tudott beletörődni a szomorú valóságba, az összeomlásba.

Valóság, hogy a Monte Perticán dördült el a reánk nézve tragikus végű világháború egyik utolsó puskalövése.

A Monte Pertica a Brenta- és Piave-szakasz kulcspontjának nevezhető, annak birtokolása mindkét fél elsőrangú érdeke volt, az olaszok teljes tudatában e hely fontosságának, ide tették legjobb és legedzettebb csapataikat, itt egyesítették leghatalmasabb tüzérségüket. A Monte Grappa szikláiba hosszú alagutakat robbantottak, minden alagút Monte Perticára néző szájához süllyeszthető hatalmas ágyútorkokat helyeztek s innen okádták mesebeli sárkányhoz hasonlóan, halálthozó tűz- és gázcsóváikat az egész környékre messze le a kies Val Sugana keleti bejáratára, a Belluno—Feltrei medencére, de főleg a Monte Perticára s annak északi és déli táboraiban elhelyezett tartalékaira.

Közel nyolc hónapon át védte kisebb megszakításokkal a cs. és kir. 2. hegyidandár ezt a szakaszt május közepéig 1½—2 méter magas hóban, a bóra kegyetlen hideg szele társaságában; a legközelebbi lövőszer- és élelmiszerraktárak annak idején még Artenben, teljes nyolc órai járásra lent a völgyben voltak, útnak, drótkötélpályának akkortájt még híre-hamva se volt.

A kitaposott halálösvények tátongó szakadékok mentén vezettek a célhoz, de milyen áron? A délután két órakor Artenből elindított, bosnyák katonák által vezetett, 10—15 hegyi öszvérből álló lövőszeres és élelmi lépcsők a főzőládákban elhelyezett napi élelmezéssel kevés kivétellel éjjel 12 órakor érkeztek meg holtfáradtan a Monte Pertica alá, de rendszerint megcsonkított számban. Egyrésze lezuhant a mélységbe, a másik részét szerteszaggatta a 28 centiméteres olasz gránát vagy megfullasztotta a gyilkos gázlövedék.

1918 májusa, lent a völgyben pompáznak a gyümölcsfák, a természet tüneményes újjáébredése ezer megnyilatkozásban bőven ontja örök csodáit s odafent a szivek is reményteljesen várják az élet tavaszát, a mielőbbi megváltást. Sok-sok száz olasz hadifogoly utat robbant a hegyoldalakba, védő kavernákat épít, merész drótkötélpálya hidalja át a tátongó hasadékokat, naponta új lövőszert és élelmet, frissítőket, dohányt visz fel 1540 m magasságba.

A hó olvadni kezd, de szörnyű kiábrándulás követi. Az olasz tüzérség fokozza tűzhatását, a levegőben ellenséges repülők garmadái cirkálnak s előbukkannak a hó alól az emberi és állati hullák nagy tömegei, csupa memento az elmúlt télre.

Elérkezik június 8-a. Reggel 5 órától kezdve olasz pergőtűz a Monte Perticára, minden sárga-vörös füstfelhőben gomolyog, egyik aknasorozat a másik után robban, a két táborterületet gránátzápor árasztja el. Délután 2 óráig tart ez az ördöngös játék, egyszerre csend támad a közvetlen környéken s a három legjobb bersagliere-zászlóalj rohamra indul, de megszólalnak a mi ütegeink is és a Val Stizzone és Val Cesillában elrejtett 30½ centiméteres mozsaraink hatalmas búgása jelzi, hogy résen vagyunk.

Mindenki úgy véli, hogy a Monte Perticán nincsen több élőlény, egyszerre azonban felhangzik a 19-es vadászok csatakiáltása s az olasz támadás összeroppan.

A másnapi vezérkari jelentés csak néhány szóval említette meg ennek a napnak legvéresebb eseményét. Mindenki olvashatta.

„A cs. és kir. 19. vadászzászlóalj hősiesen verte vissza az olaszok nagy túlerejű támadását, a Monte Perticán számtalan fogoly és hadizsákmány került tulajdonunkba."

Elérkezett a nevezetes 1918 június 15-e, a nagy általános támadás. Az olasz nehéztüzérség nagyrésze már távozóban volt, a 19. vadászzászlóalj néhány halálraszánt bátor járőre már a Monte Grappa csúcsa felé közeledett, de mindhiába, vissza kellett jönniök, mert jobbra-balra nem voltak magyar zászlóaljak s a támadás megakadt. Az állást azonban sikerült eredeti épségében, sőt alaposan kimélyítve megtartani, ami szintén a 19-es magyar vadászok érdeme.

Minden, ami ezután következett, már a mult legfájóbb emlékeihez tartozik, emberfeletti nélkülözésének gyümölcse mind-mind porbahullott, de ti, 19-es magyar vadászok, nem véreztetek hiába a Monte Perticán, mert hőseitek szelleme virraszt velünk s útját egyengeti a magyar örökkévalóságnak.

Dr. Rákosi György

T Á R C A

ADATOK LEININGEN-WESTERBURG GRÓF EZREDESNEK, A MÁRIA TERÉZIA-REND LOVAGJÁNAK ÉLETTÖRTÉNETÉHEZ.

A volt budai katonai törvényszéknek, Judicium Delegatum Militarinak Budapest székesfőváros levéltárában őrzött értékes ügyiratai 1813—1819-ig terjedő csomóiban *gróf Leiningen-Westerburg Keresztély* ezredest, a Mária Terézia-rend lovagját érintő olyan ügyiratokra találtam, amelyek nemcsak az ezredes igen zilált anyagi körülményeibe engednek bepillantani, hanem velük kapcsolatosan egy bizonyos fokban meg is világítják a száz év előtti osztrák hadsereg tisztikarának gondolatvilágát, etikai felfogását, társadalmi és magánkörülményeit.[1]

Az iratcsomók tartalmából, valamint Leiningen háborús teljesítményeire vonatkozó életrajzi adatokból egyrészt azt látjuk, hogy az előkelő származású törzstiszt katonai erényekkel ékeskedett; másrészt azonban részvéttel állapítjuk meg, hogy a betegeskedő és megrokkant magasállású katonával, akinek előkelő származása folytán minden bizonnyal fokozottabb kívánalmai voltak és lehettek is, *az anyagi romlás és a vele járó gondok kérlelhetetlenül bántak el.* Az ügyiratok valóságos iskolapéldáját mutatják az eladósodott tiszt martiromságának. És ha az okmányok nem bizonyítanának, senki sem hinné el, hogy már egy századdal ezelőtt is járta az a mondás, hogy kevés gázsi — sok adósság! — *és hogy létezett olyan törzstiszt, akinek a Rajnától Erdélyig terjedő területen szétszórt hitelezőinél a legkülönbözőbb és a mi fogalmaink szerint igen kényes természetű, tízezrekre rúgó adósságai voltak.* Megdöbbentő, hogy a hitelezők szorongatta katona, megsebzett nemes vadként, Grácból Pestre, innen pedig Aradra menekült, hűséges, jóban és rosszban osztozkodó feleségével, *Porcia Franciska* grófnővel együtt, sejthetőleg azért, hogy lerázva magukról a vérebeket, és biztos menedéket találva, nyugodtan várják be végső napjaikat. Ámde a hitelezők itt is utólérték őket és a sors

[1] Lásd a Jud. Del. Mil. következő ügyiratait:
1813. évi 35., 200., 485., 535., 603., 756., 1103., 1109., 1442., 2477. Protok. számait és a 453., 558., 559., 752., 948., 1411., 1466., 1473., 1634., 1762., 1981., 1996., 2136., 2284., 2298., 2357., 2542.,
1814. évi 39., 204., 316. Protok., valamint 30., 169., 316., 573., 579., 794., 814., 2253. és 2611.,
1815. évi 178., 1759., 1760., 1761—62., 2072., 1622., 2452. Protok., valamint 35., 92., 217., 481., 482., 483., 484., 527., 690., 692., 693., 703., 742., 776., 1094., 1605., 1606., 1607.,
1817. évi 1246. és 1531.,
1818. évi 172., 224., 260., 420., 792. és 1824.,
1819. évi 304., 831., 1188. és 1657. számokat.

szeszélyes rendelése folytán Aradon, ott haltak meg mindenesetre nagy szükségben, ahol vérszerinti közeli rokonuk, fivérének: Leiningen-Westerburg Eduardnak fia, a magyar szabadságharc egyik hőse: *Leiningen-Westerburg Károly Ágost* bitófán végeztetett ki.

*

Dr. J. Hirtenfeld: Der Militär Maria Theresien-Orden und seine Mitglieder című adatainak (927. l.) tanusága szerint Leiningen Keresztély 1771 április 6-án Grünstadtban, a rajnamelléki Bajorországban született. 1790-ben a 41. gyalogezredben hadnagy volt. Mainz 1793-i ostrománál mint főhadnagy egy lőporos raktárat mentett meg. A Lauterbach elleni 1796-i vállalkozásnál, már mint százados, önként jelentkezett katonákkal a franciák hátába támadt és súlyos sebesülése ellenére vitézül kitartott. 1799-ben a tiroli országos lövészek által is támogatva Graubündtenben, Alstadtnál nagy zsákmányt ejtett. 1805-ben őrnaggyá, 1809-ben pedig a 26. gyalogezrednél alezredessé lett. Az 1809-i hadjáratban, amikor a császári hadak egy része Dél-Tirolt kívánta felszabadítani a franciák uralma alól, a Trient elleni hadműveletek folyamán, mint hadteste elővédének vezetője, Lavist ejtette hatalmába és Gardoláig jutott előre. Bár itt visszaszoríttatott, később, tartalékok bevonása révén, oly eszélyesen intézkedett, hogy a franciák Trientet kiürítették, amely várost Leiningen az ellenséges támadások ellenében is megtartott. Sikeresen portyázó különítményeivel állandóan zaklatta a franciákat, majd június 3-án Bassanón is rajtaütött. E merész támadása okozta azt, hogy Levin francia tábornok 1400 gyalogossal és 140 lovassal Trient ellen támadt, amire Leiningen, összevonván szétszórt erőit, Trient alatt védőállásba vonult vissza. Levin június 6-án már 2000 emberrel és 6 ágyúval támadta meg Trientet. Leiningen a Fersina előrosban kifejlődött kemény harc után sem adta fel a várost, hanem ennek erődjébe húzódott vissza, ahol mindaddig kitartott, míg a segítségül jövő tiroli lövészek 13 százada a franciák szárnyait megtámadta. Ekkor Leiningen is kitört és a sokat vesztett francia csapatot Ala alá verte vissza. Az ekként Tirol védelmében négy hónapon át kifejtett eredményes hadi tevékenységének jutalma a Mária Terézia-rend lovagkeresztje és később az ezredesi pátens volt.

*

Az okmányok szerinti első panaszos a Kuttenbergben lakó *Lemlény Mihály* nyugalmazott százados, aki 1812 októberében kelt panaszához csatolt adóslevél másolatával igazolja, hogy Leiningen még 1806 május 27-én 500 bankóban és 100 huszasokban fizetendő forintért két lovat vásárolt tőle azzal az ígérettel, hogy tartozását 1806 június 20-ig kifizeti. A hitelező többször barátságos módon fizetésre szólította fel Leiningent, aki azonban választ nem adott. Amikor pedig Lemlény a belső-ausztriai katonai törvényszékhez (Grác) fordult panaszával, Leiningen azt válaszolta, hogy alezredes bátyját kérte fel tartozásának kifizetésére. De amikor az erre vonatkozó utalványt kérte tőle Lemlény, Leiningen

elutasító választ adott. A panaszos csak abban az esetben kér bírói eljárást, ha Leiningen nyolc napon belül kinyilatkoztatja, hogy 1806 májusától 1813 április 1-ig számított 4%-ot is megfizeti, és ha tartozásának kiegyenlítésére nyugdíjának felét önként felajánlja, avagy másféle biztosítékot nyujt. Leiningen, aki Pesten a Király-utca 384. számú házban lakott, 1812 december 21-én kelt nyilatkozatával elismerte tartozását, de mivel „már 19 hónapja beteg, és mert más bajok is érték", ünnepélyesen kijelentette, hogy 1813 április végéig nemcsak tartozását, hanem a kamatokat és a perköltségeket is ki fogja fizetni. Ezen az alapon a törvényszék elismerte Lemlény követelésének jogosságát és a foglalás mellőzésével 1812 május 1-től számított 14 nap alatt fizetésre kötelezte Leiningent akként, hogy tartozásának 1806 június 20-tól számított 4%-át is megfizetni köteles. Mivel azonban Leiningen a kitűzött

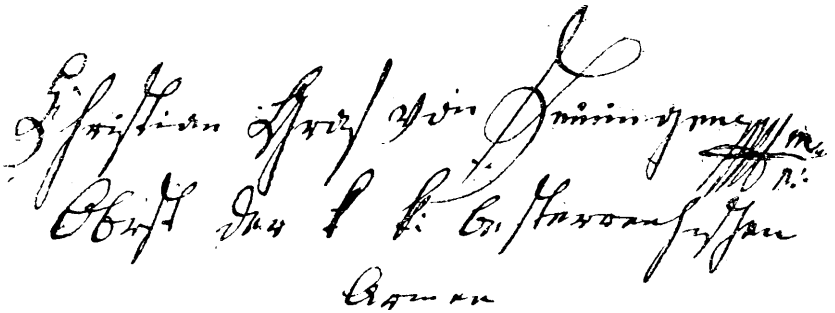

határidőre sem fizetett, a hitelező az adós ingatlanára végrehajtást kért, mert, amint szószerint írja: *als ich nun leider einsehe, dass auch Leute vom Range, und einen so ehrenvollen Charakteur, im Stande sind ihr Wort nicht zu halten!* A törvényszék a végrehajtást a pesti hadbíróságra bízta, azzal az utasítással, hogy a tértiszt jelenlétében Leiningen lakásán foglalják le az összes ingatlanokat; ha készpénzre, vagy értéktárgyakra akadnak, ezeket be kell terjeszteni, a lefoglalt tárgyakat pedig a lakás egy lepecsételt szobájában helyezzék el. Közben, *és már 1814 január 8-án (!)*, Leiningen a végrehajtás felfüggesztését kérte mindaddig, míg a hitelezőhöz közvetlenül intézett ajánlatára nézve választ kap. Ezt a törvényszék elutasította, de Leiningenné előterjesztésére csakis a férje tulajdonát alkotó tárgyak lefoglalását rendelte el. Ez meg is történt, még pedig amiként a pesti hadbíróság ezirányú jegyzőkönyvéből kitűnik: *miután a felesége tulajdonát alkotó tárgyakat elkülönítették, a legnagyobb tapintattal és Leiningen állását megillető tisztelettel!* Hogy azonban Leiningen Lemlény százados követelését mikor és miként fizette meg, nem tűnik ki a további iratokból, mert nyoma nincsen, csupán Lemlénynek egy Kuttenbergből 1814 január 8-án kelt levele van még meg, amelyben utóbbi azt írja, hogy Leiningen tudomására hozta, hogy oly tárgyakat is lefoglaltak, amelyek családja tulajdonát alkotják és ennek ruházatához tartoznak. „Levele — írja a panaszos — annál is inkább

meghatott, mert tudja, hogy Leiningen beteg és így távolról sem akarja, hogy zavarba hozza, és tiszteletének és nagyrabecsülésének jelét kívánja adni azzal, hogy hagyják meg neki a családja részére szükségeseket, a ruhákat, fehérneműeket, ágyakat, asztalneműt stb."

*

A tartozások egész sorát deríti fel Padányi *László Zsigmond* pesti ügyvédnek 1813 április 9-én a törvényszékhez intézett ama kérdése, hogy mi az oka annak, hogy az ő és még 1808 április 26 óta Leiningen őrnaggyal szemben fennálló 400 frtos követelése miért nincsen letiltva Leiningen nyugdíjából, holott ő azt Leiningen volt ezredénél, a Hohenlohe-Bartenstein (26.) gyalogezrednél annak idején kérte. Erre a törvényszék a budai hadipénztárat arra utasította, hogy a Leiningen nyugdíjára előjegyzett adósságokról, illetőleg letiltásokról egy kimutatást terjesszen fel. A kimutatás szerint, és a gráci hadipénztár 1812 október 2-án kelt rendelete alapján, Leiningen nyugdíját a következő tételek terhelték:

a kincstár javára 3033 fl. 55 kr. törvényes ércpénzben és pedig „wegen tyroler Requisitionsgelder". Ebből Leiningen 1812 októberétől 1813 július végéig összesen 333 fl. 33 kr.-t törlesztett;
azután Theveney őrnagy 235 fl.-os és
báró Born vadászezredes 450 fl.-os követelése, továbbá
Klein Vilmos kereskedőnél fennálló 400 fl. 39 kr. adósság,
Felbel Kristóf őrnagy 188 fl. és 13 kr.-os, és végül
a 26. gyalogezred 200 fl.-os követelése.

És mivel az üggyel kapcsolatosan a 26. gyalogezred parancsnokságát is felderítő jelentésre szólították fel, ez azt jelentette, hogy Leiningen ezredes fizetésének egyharmadát még 1808-ban maga bocsájtotta rendelkezésre adósságainak törlesztésére. Az utolsó hadjárati évben (1809) azonban az ezredes semmit sem törlesztett, sőt az ezrednek békeállomásra való bevonulása után még más adósságok is, nevezetesen és összesen 1968 fl., merültek fel. amelyek, bár közben törlesztések is történtek, azóta meg is szaporodtak, úgy, hogy az ezrednek, a kincstárnak, Leiningennel szemben való összes követelése, beleértve a tiroli harácsolási pénzeket is, pengő pénzben 11.982 fl. 59 kr. volt 1813 június hó 1-én. A hitelezők elsőbbségének, illetőleg sorrendjének megállapítása körüli eljárás folyamán kitűnt, hogy László Zsigmond ügyvéd követelését. amelynek előjegyzését annak idején (1808 április 26) Leiningen ezredénél valóban kérte, az ezred nem hajtotta végre, hanem a kérvényt áttette a gráci hadipénztárhoz, mivel időközben Leiningen nyugállományba lépett. A hadipénztár pedig elfelejtette a követelés előjegyzését. A 26. gyalogezrednek 1813 július 19-én kelt jelentése szerint: az 1809-i hadjáratban felfüggesztették az akkori alezredessel szemben a letiltások végrehajtását, mert zászlóaljával el volt vágva ezredétől és a maga szakállára hadakozott. De amikor 1810-ben visszajött a harctérről és átvette az ezred parancsnokságát *„es dürfte dann von einem Abzug eines Gagedrittels keine Erwähnung gemacht werden, so dass bei seiner im Jahre*

1811 geschehenen Pensionierung noch nicht einmal die ärarial Schulden getilgt waren!" E jelentéshez az ezred egy olyan kimutatást is csatolt, amely Leiningennek *1808 január 24-i adósságait részletezi*, és pedig ekként:

Ruff hadnagy követelésének hátraléka	99 fl.	57 kr.
Angely százados követelése	300 „	— „
Chorn Louis brüsszeli kereskedő követelése	199 „	15 „
Morell A. és Tsa st.-galleni kereskedő követelése	91 „	40 „
Fessler bregenzi aranymíves követelése egy arany óra ára és munkák fejében	132 „	— „
Hele bregenzi nyergesmester követelése nyergesmunkákért	136 „	— „
Melichor kovácsmester követelése	51 „	14 „
Häusler feldkirchi postamesternél fennálló adósság	60 „	— „
Blum Salamon lovasberényi zsidó követelése vásárolt lovakért	400 „	— „
Özv. Wittdorfi Heger Zsófia követelése egy lóért és nyeregért	60 „	— „
Sitter bécsi udvari hadibiztos követelése különféle felszerelési tárgyakért	225 „	48 „
Ehrenfreund Jakab nikolsburgi zsidónál fennálló tartozás	50 „	— „
Midon Pál tisztiszolga követelése	36 „	— „

*

Leiningennek legterjedelmesebb és 1812—1818-ig húzódó adósági ügye a Grácban lakó *Firnstein Frigyes* volt törzshadbíróval szemben állott fenn. Említett törzshadbíró 1812 december 1-én Leiningent és feleségét feljelentette, hogy Grácból való elutazásuk alkalmával, anélkül, hogy készpénzt adtak volna neki, írásbeli felhatalmazással megbízták, hogy fizesse ki a következő tartozásaikat:

Dr. Buchauer és Dr. Stieger orvosokat (gyógykezelési költségek)	190 fl.
és Pacher ügyvédet	200 „

Becsületszavukat adták, hogy november végéig nemcsak ezt a három összeget, hanem a készpénzben kölcsönadott 140 fl. 30 kr.-t, valamint a költségeket, 156 fl.-t is, megadják. Hogy Firnstein az orvosokat és Pachert valóban kifizette, hogy az ezredesnek és nejének tényleg 140 fl. 30 kr.-t kölcsönadott, nyugtákkal és elismervényekkel igazolta. Csatolta expensariumát is azzal a kérelemmel, hogy az adóst 14 nap alatt fizetésre kötelezzék. Az expensarium a következő tételeket mutatja:

Born főhadnagynak Leiningen elleni ügyében, megakadályozván a bútorok elleni végrehajtást	15 fl.
Stork főhadnagy özvegyének Leiningen elleni perében felmerült költségekre	8 „
Scherian kereskedő ügyében, megakadályozván a foglalást és árverést	15 „

Klein kereskedő ugyanolyan ügyében	10 fl.
Tóger gyógyszerész ugyanolyan ügyében	10 „
Erler gyógyszerész ugyanolyan ügyében	6 „
Kis aranymíves ügyében	6 „
Horn ékszerész ügyében	6 „
Notwald kereskedő ügyében	6 „
Különböző ügyiratok és okmányok szerkesztési díjai fejében	6 „
Bélyegek felhatalmazásokra	10 „
Ingóságok elárverezésének két napra való visszatartásáért	8 „
Utánjárásokért, *még pedig egy év alatt mintegy száz esetben, csak*	10 „
Említett perekben foganatosított kölcsönök felvételéért, bélyegek, költség stb.	40 „

Ezekhez Firnstein szerényen csak azt a megjegyzést fűzte, *hogy a más ügyekből folyó költségek követelését még fenntartja magának!*

Firnsteinnek 1813 január 1-én és február 25-én kelt beadványaiból az ütközik ki, hogy adósait nagyon jól ismerte. Mert a bíróság által kijelölendő meghatalmazottja számára utasításul adja, hogy ha lehet, törvényes úton létesítsen megegyezést; ennek meghiusulása esetén pedig mind a két adós vagyonára, értékeire és ingatlanaira vezettessen foglalást és kérjen végrehajtást. *Megelégszik* — úgymond — *azzal, ha a bírói ítélet napjától számított hat héten belül fizetnek az adósok.* Ha pedig bírói egyezséget kötni nem sikerül, akkor 14 napi fizetési kötelezettség kimondását kéri.

Hogy e szigorú feltételekkel szemben azonban mosolyt keltőleg mi történt, — azt az alábbiak bizonyítsák.

A katonai törvényszék csak 1813 március 20-án szólította fel nyilatkozatra Leiningent és feleségét. Leiningen sokáig váratott magára, mert 1813 július 17-én csak annyit jelentett be, hogy a hitelező követelése jogos, és *„mivel jogtanácsosa ezidőszerint nincsen Pesten, bővebb nyilatkozatát később kívánja előterjeszteni"*. A differenciált és finom árnyalatokkal teli kimerítő nyilatkozat július 20-án kelt. Ebben Leiningen hosszú hallgatásának érdekes okait ekként foglalta össze:

„Családainktól nap-nap után pénzt vártunk; ámde ennek megérkezése előre nem látott és itt fel nem említhető körülmények miatt késett. Engem, Leiningen grófot, 1813 január 16-ról arról értesített a düsseldorfi kormány, hogy családi évjáradékomat megvonták. Csakis idősebb fivérem sok fáradozásának köszönhető az, hogy a járadékra vonatkozó zárlatot feloldották úgy, hogy 1813 június 8. óta azt ismét megkapom. Ezek azok az okok, amelyek hátráltatták fizetési ígéretem betartását. De 24 hónap óta tartó betegségem is lehetetlenné tette az eddigi fizetést, mert naponként 5 fl.-t adtam ki orvosságra és fürdőkre. Alulírottak mind a ketten elismerjük, hogy Firnstein Frigyes nyugalmazott törzshadbírónak nemcsak 686 fl. 30 kr.-ral, hanem ennek kamataival is tartozunk, amely összegből Firnstein Grácból való elutazásunk alkalmával kifizette hitelezőinket. Elismerjük, hogy Fürstenau úrnőtől részünkre 530 fl. kölcsönt szerzett, amely összeget e hó végével ki

kell fizetnünk. A két összeg tehát 1216 fl. 30 kr.-ra rúg. Elismerjük Firnsteinnel szemben való fizetési kötelezettségünket és ezt teljesíteni is fogjuk, amint ezt körülményeink megengedik. Hogy ez hamarosan meglesz-e, nem mondhatom, mert hazulról minden pillanatban járadékom hátralékát, 5000 fl.-t várok. Legyen meggyőződve Firnstein arról, hogy fizetni fogunk, amikor ez emberileg lehetséges lesz. Én, Leiningen grófné, született Porcia grófnő, kinyilatkoztatom, hogy Firnstein Frigyes jogos követeléséért egész vagyonommal, még házassági óvadéki tőkémmel is kezességet vállalok. Erről tetszése szerinti okmányt is hajlandó vagyok kiállítani. Ezek alapján reméljük, hogy a hitelező hat heti halasztást ad nekünk, amely alatt viszonyainkban változás fog beállani."

A nyilatkozatban említett „Fürstenau úrnő"-re vonatkozólag az iratokból csak annyi tűnik ki, hogy Leiningen és felesége Grácból való elutazásuk előtt „megmentésük érdekében" és Firnstein jótállása mellett 6% ellenében vették fel az 500 fl.-t. Mivel közben a hitelező, Fürstenau Anna Mária, pénzét a törzshadbírón be akarta hajtatni, ez engedményezéssel magához váltotta az adóslevelet.

Mivel azonban Leiningenék ígéretüket nem tartották be, a hitelező az adós nyugdíjának és a házastársak házassági óvadéka jövedelmének letiltását kérte.

Egyidőre nincsen nyoma a további eljárásnak és csak 1815 január 15-én bukkan fel Firnstein törzshadbírónak egy újabbi panaszos beadványa, amelyben az említetteken kívül még egy 175 fl.-os olyan adósság behajtását is kéri, amely akként keletkezett, hogy Leiningen *Felbermayer Kristóf* gráci lakosnak, akinél Leiningen lakást bérelt, nem fizette ki hátralékos lakbérét. Mivel pedig annak idején Firnstein ezért az adósságért is kezességet vállalt, Leiningen pedig nem fizetett, a hitelező a jótállást vállalt törzshadbírón hajtotta be követelését és a vonatkozó adóslevelet reá engedményezte.

A budai törvényszék 1813. évi Leiningenre vonatkozó iratainak tanusága szerint a gráci belső-ausztriai katonai törvényszék már 1813 április 1-én végrehajtást kért Leiningen ingatlanaira és nyugdíjára Felbermayer Kristóf gráci lakos javára. Az ingatlanok lefoglalása iránt a budai várparancsnokság intézkedett, míg a nyugdíj egyharmadának letiltását a budai hadipénztárnak hagyták meg „salvo jure priorum creditorum" megjegyzéssel. Leiningen ekkor még elismerte lakásbérhátralékát, de mivel — úgymond — azt meg akarja fizetni, ingatlanai annál kevésbbé foglalhatók le, mivel igazát védve a hitelezővel szemben, eddigelé még sohasem sikerült perének újrafelvételét kieszközölni. Ha majd betegségéből felépül — írja továbbá — személyesen meg fog jelenni a törvényszék előtt.

Firnstein panaszára Leiningen tehát 1815 április 1-én tagadásba vette Felbermayer követelését és óvást emelt nyugdíjának további letiltása iránt. A tiltakozást azonban a törvényszék visszaadta Leiningennek, mivel ezt a perrendtartás idevágó határozványának mellőzésével írta meg; és egyben utasította, hogy újabbi nyilatkozatának megszerkesztésénél és az „esetleg következendő

periratoknál is" egy, a törvényekben járatos férfiú tanácsát hallgassa meg, feleségét, a grófnőt is irassa alá, mint alperest, és minden kifogását két példányban terjessze be.

Az 1815 augusztus 25-én kelt ítéletekkel a törvényszék Leiningenéket 14 nap alatt adósságaik és az ezek után esedékes 6% kifizetésére kötelezte. Az ezzel, de főként a kitűzött határidőre nem teljesített fizetéssel járó veszedelmeket Leiningen azzal hárította el egyidőre, hogy egyezséget ajánlott. E fogás sikerült, mert a törvényszék irattárában őrzött és 1818. évi január 15-i keletű beadványban Firnstein, hivatkozással a törvényszék ítéleteire, Leiningen és felesége ellen végrehajtást kért, miután az alpereseknek a végrehajtás elkerülése végett tett ajánlatai aggályosak és így el nem fogadhatók, és mert az adósok eleddig egy krajcárt sem fizettek! Egyben végrehajtást kért a törzshadbíró Leiningen és felesége házassági óvadékát alkotó 5% és összesen 6.308 fl. értékű értékpapirokra is, amelyeket az adósok a hozzá intézett egyezségben felajánlottak. „Ha pedig ezek a papirosok nem lennének meg az alpereseknél — írja tovább, és úgy látszik igen jól sejtette —, akkor kéri a házassági óvadéki kamatok letiltását mindaddig, míg követelése teljesen ki lesz fizetve."

Közben azonban Leiningenék Aradra költözködtek át, és így összes peres ügyeik már a cs. k. bánáti katonai törvényszék hatáskörébe jutottak. És mivel Leiningenné 1817 december 5-én Aradon meghalt, és mivel hagyatékában a kérdéses értékpapirosok feltalálhatók nem voltak, — meddő maradt a budai katonai törvényszéknek az aradi várparancsnoksághoz intézett ama átirata, hogy Leiningenné házassági óvadékát alkotó értékpapirosokat foglalják le és terjesszék be Firnstein törzshadbírónál fennálló adósság törlesztése végett.

*

Az 1814. évi törvényszéki iratok között Leiningenre vonatkozólag a következő ügyek találhatók:

Brunó Iván, Leiningen volt szakácsa, 1814 január 16-án bemutatja Leiningennek a katonai Mária Terézia-rend lovagi keresztje után 1814. évre esedékes kamataira vonatkozó engedményét, amellyel Leiningen szakácsával szemben fennálló 400 fl. tartozását óhajtja kifizetni.

Melbinger Ignác gráci kereskedő 70 fl. 3 kr. adósság behajtását kéri, amely adósság a vásárolt, de ki nem fizetett 6¼ font cukor és 6 font kávé árából keletkezett. Az április 22-re kitűzött tárgyaláson Leiningen, ki sem mentvén magát, nem jelent meg; míg az április 30-ra elhalasztott tárgyalásra beteget jelentett, de adósságát elismervén, írásban igéretet tett, hogy ezt 1814 június 1-ig ki fogja fizetni.

*

1815-ben Leiningen a katonai Mária Terézia-rend után 1814 október 1-től 1815 október 1-ig járó 400 fl.-nyi jövedelmét *Weinert Simon* pesti zsidónak engedi át ugyanannyi készpénztartozása törlesztésére.

Rath József tabáni gyógyszerész 1815 január 28-án feljelentette

Leiningent azért, mivel neki gyógyszerekért 24 fl. 39 kr.-ral adósa maradt. Leiningen elismerte tartozását, de megjegyezte a törvényszékhez intézett nyilatkozatában azt, hogy volt szolgája, Vilke András útján kapta kézhez az orvosságokat még 1814 szeptember 18-án. Mivel a gyógyszerész eddigelé nem jelentkezett, jogosan azt hitte, hogy nincsen tartozása vele szemben és hogy a szolga az orvosságokat annak idején kifizette. *Ámde volt szolgájával sokszor megesett, hogy pénzt kapva valaminek kifizetésére, nem fizetett. Így volt ez ebben az esetben is.* Igéri, hogy tartozását 1815 április 8-ig kifizeti!

A katonai törvényszéknek 1815 június 10-én a katonai parancsnoksághoz intézett átirata azt tanusítja, hogy Leiningen *Schiffnerin Annának*, a pesti „Arany ökör" kocsmárosnéjának 252 fl.-tal tartozott, amit azonban Leiningen hamarosan kifizetett.

A törvényszék 35. számú ügyirata szerint *Schmidt Lőrinc* bécsi szabó 75 fl. 58 kr.-t követel Leiningentől, aki megigéri, hogy e tartozását ágense útján ki fogja fizetni.

A 92. számú ügyirat szerint *özv. Mackollain Marianna* szakácsnő 255 fl. behajtását kéri a törvényszéktől, amivel neki Leiningen tartozik. Erre vonatkozólag Leiningen ezeket jelentette:

„Mackollain Mariannának egy krajcárral sem tartozom, sőt ő tartozik nekem fizetni egy negyedévi bért, mivel szolgálatát, mint a tolvaj, éjjel, ködben hagyta el. Igaz, hogy a nálam elhalt urának, inasomnak, bére fejében 160 fl.-tal tartozom, de nem 255 fl.-tal, mert hátralékos bérére, felesége tudta nélkül, állandóan pénzt vett fel tőlem. Soha egy krajcárt sem hagyott felesége kezén, ennek borzalmasan feslett iszákossága miatt. Inasruha címén semmi követelése nincsen. Arról nem tehetek, hogy inasom felesége ura halála után minden ruhát eladott. Mackollain Marianna tehát hazudik! Ez azonban nem annyira az ő hibája, mint inkább az éhes Kluge furiré, akinek nálam előbb kérdezősködni kellett volna és így nem bánthattak volna meg ezzel az üggyel. Kapzsi emberek, akik az Istent sem átalják megbántani. De zokon esik egy olyan embernek, aki 28 éve szolgál, hogy Kluge furir kapzsisága folytán bántásnak van kitéve. Egyébként 160 fl. tartozásomat ki fogom fizetni, — amint pénzem lesz!"

Talán nem érdektelen, ha ideiktatom Mackollain Urbánnak és feleségének a törvényszéki iratokhoz csatolt és 1813 október 1-én kötött cselédi szerződésének pontozatait: a férfi havibére 12 fl.; ugyanannyi a feleségéé is; a férfiúnak közönséges inasruha jár kalappal és csizmával; ha bármelyikük megbetegszik, a gróf köteles őket orvossal, orvossággal és étellel ellátni a saját otthonában; a gróf kötelezi magát, hogy 1814 április 1-e előtt nem bocsájtja el őket szolgálatából és ha ekkor kérik elbocsájtásukat, a gróf nem akadályozza meg ebben őket.

A törvényszék 1815 április 8-án kelt fogalmazványa szerint Leiningen fizetési igéretét nem tartotta be; sőt a csatolt feljelentés szerint a „védtelen nővel szemben törzstiszthez és gavallérhoz nem méltó viselkedést tanusított". Utasítja tehát a törvényszék,

hogy tartozását fizesse meg, mert különben nyugdíjára jegyzik azt elő.

*

Az 1817. évi 1248. és 1531. számú ügyiratok Leiningennek *Kovács József* pesti polgári szabóval szemben fennálló 838 fl. adósságára vonatkoznak. Mivel ezidőben Leiningen már Aradon lakott, a törvényszék az aradi várparancsnokságot utasította, hogy szólítsa fel Leiningent, hogy vajjon elismeri-e tartozását és hogy miként óhajtja azt kifizetni?

Leiningennek 1817 június 16-án kelt írásbeli, és némely részében kétkedő mosolyt gerjesztő nyilatkozata a következőképen szól:

1. A felperesnek nem tartozom 838 fl.-nal, hanem annak követelése váltópénzben csak 76 fl.

2. A Pesten 1816 június 1-én kelt nyugtát, melynek eredetije a felperes kezében van, valódinak és helyesnek ismerem el.

3. A Pesten 1816 április 18-án keletkezett 48 fl. adósságomat, amelyre vonatkozó eredeti adóslevelet csatolom, nemcsak hogy elismerem, hanem ennek megfizetését kötelességemnek tartom.

4. A Pesten 1816 június 1-én keletkezett 800 fl. követelés tárgyában esküként becsületemre kijelentem, hogy nem tartozom vele a felperesnek és hogy a 800 fl.-ról szóló kötelezvényt igazságtalanul használja fel ellenem, még pedig a következők alapján.

5. 1816 június 1-én Kovács szabómester azzal jött hozzám, hogy a két adóslevélben feltüntetett összeget fizessem ki, amelyek közül az egyik Pesten kelt 1816 április 10-én és 38 fl.-ra vonatkozik, — a másik pedig 1816 április 18-án kelt és 48 fl.-ról szól. Minthogy pénzem nem volt, azt ajánlottam neki, hogy a 86 fl.-ra vonatkozó adóslevelek helyett egy újabb és 172 fl.-ra kiállított adóslevelet adok neki, csakhogy hosszabb halasztást kapjak tőle. A szabómester ebbe beleegyezett, amire én 172 fl.-os kötelezvényt adtam át neki azzal a kikötéssel, hogy a másik két (38 és 48 fl.-os) kötelezvényemet adja vissza, vagy szakítsa el.

Ugyanazon 1816. évi június 1-én, amikor délután a szabómester boltja előtt elhaladtam, arra vett rá, hogy betérjek lakásába és azután így szólott hozzám:

„Ezredes Úr! Ma reggel azt láttam, hogy a feleségének ruházata igen gyenge és kopottas. Én felruháznám. Ezt pedig úgy csinálhatjuk meg, hogy ön egy 800 fl.-os olyan kötelezvényt ad nekem, amely 1816 november 16-án fizetendő és én ennek ellenében nemcsak hogy a 172 fl.-os kötelezvényt adom vissza, hanem 1816 július 1-éig a következő ruhákat szállítom felesége számára:

egy fekete selyemkabátot ..... 172 fl.
egy pamutszövetruhát ..... 58 „
egy fekete selyemruhát ..... 78 „
egy csipkékkel díszített muszlinruhát ..... 258 fl.-ért."

6. A szabómester ajánlata nemcsak hogy kedves volt előttem, hanem örömet is okozott, és csalást nem sejtvén, elfogadtam és a szobájában megírtam a 800 fl.-ra vonatkozó kötelezvényt; ő pedig visszaadta két adóslevelemet, még pedig az április 18-án és a június

1-én keltezettet. Az 1816 április 10-én kelt 38 fl.-ra vonatkozót azonban nem lelte, de megígérte, hogy ha megtalálja, azonnal megsemmisíti.

7. De ki volt az, aki 1816 július 1-ére nem készítette el a ruhákat, sőt még nem is mutatkozott nálam, — nem más, mint Kovács szabómester! És még a 800 fl.-os adóslevelemet sem tudtam visszakapni ettől a csalótól!

8. 1816 október 3-án reggel 8 órakor, amikor Pestről Aradra távoztam, a szabónál voltam, hogy 800 fl.-os adóslevelemet a 172 fl.-ossal kicseréljem, minthogy kötelezettségének nem tett eleget. Ámde ő, feleségével együtt, külső vásárra távozott. Így tehát nem kaptam meg a 172 fl.-os adóslevelem ellenében a 800 fl.-os kötelezvényemet.

9. 1816 október 16-án Aradról megírtam neki, hogy az 1816 június 1-én kötelezett 172 fl.-ot megfizetem neki és semmisnek nyilvánítottam a 800 fl.-os kötelezvényt. Választ azonban nem kaptam.

10. Nem tudom palástolni csodálkozásomat és ámulok a csaló ama szemtelenségén, hogy egy polgárt, egy nemesembert, ily notórius csalással kapcsolatos panasszal mer háborgatni és rászedi az igen tisztelt törvényszéket.

11. Akaratom ellenére esküre leszek kénytelen szorítani őt 838 fl. követelését illetőleg, sőt azt is kívánom, hogy könyveire is megesküdjön és belőlük egy kivonatot készítsen azokról a cikkekről, amiket nekem szállított.

12. A 800 fl.-os kötelezvényt semmisnek jelentem ki és csakis az 1816 április 10-én és 18-án kelt adósleveleimet ismerem el.

A törvényszék 1817 június 28-án tartott ülésében hozott határozata alapján arról értesítette Kovács szabómestert, hogy Leiningen csak az 1816 április 10-én és 18-án kelt költelezvényekbe foglalt tartozásait ismerte el, míg a 800 fl.-ra vonatkozót semmisnek jelentette ki; tehát ha igazát vitatja, itt, a törvényszéknél, törvényes úton keresse azt.

Erre az ügyre nézve több iratot nem találtam.

*

Törvényszéki bővebb eljárás és befejezés nélkül röviden nyomai vannak még

Halzl János a „Fehér Hajó"-hoz címzett korcsma tulajdonosa 329 fl.-os, és

Lingenheli Antal bregenzi kereskedőnek 574 fl.-os követeléseinek; továbbá

a Székely-huszárezrednek Sepsiszentgyörgyről intézett ama átirata is megvan, amelyben kérdést intéznek *Rátz* hadbírónak Leiningennel szemben fennálló 100 fl.-os tartozása tárgyában.

De viszont Leiningen bepanaszolja *Oberhauser* pesti polgárt azért, „mivel megtagadta azoknak a zálogba vetett értéktárgyaknak visszaadását, amelyeknek értéke meghaladta az Oberhausernél lévő 400 fl.-os készpénztartozást".

*

1819 április 6-án intézi el a budapesti katonai törvényszék *Vest Lőrinc*nek, a gráci Johanneum orvostanárának Leiningennel szemben gyógykezelések címén fennálló 160 fl.-os követelését olyként, hogy a Leiningen nyugdíjára előjegyzett adósságok kimutatását küldi meg Vestnek azzal a megjegyzéssel, hogy mivel Leiningen időközben Aradon meghalt, követelésével forduljon a hagyatékot tárgyaló bánáti cs. k. katonai törvényszékhez.

•

Egyrészt Vest Lőrinc orvostanár követelésére, másrészt Leiningen feleségének hagyatékára vonatkozó ügyiratok arról is tanuskodnak, hogy 1818-ban *Ferdinánd főherceg* lovassági és vezénylő tábornok „ismervén Leiningen és családja szorult anyagi helyzetét, legkegyelmesebben elhatározta, hogy segítséget nyujt neki". Hogy azonban ez a segítség Leiningennek 1819 február 20-án Aradon bekövetkezett halála előtt megjött-e, — nem tűnik ki a törvényszéki iratokból.

Pilch Jenő.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Várparancs 1658-ból.

Anno 1658. die 31. May in arce Varad.

Edictum Castrense in Castris suae Celsitudinis D. D. N. C.[1] in partibus Hungariae Comitatu Bihariensi hoc tempore constitutis publicandum et effectuae observandum.[2]

Elsőben is, mivel akármely dologban is az várhatja akárki is Istennek ő felségének áldását, ahol az isteni félelem és az ő naponkint való tisztelete voltaképen kiszolgáltatik: szükség, hogy valamidőn prédikátor találtatik a táborban, kiki az isteni szolgálatra, könyörgésekre s prédikációk hallgatására felgyülekezzék minden zászlók alól és kiki adja meg Istennek ő felségének, ami az Istené.

Sőt hogy ennek fogyatkozása ne legyen; kiváltképen vasárnapokon és minden hétben szerdán a bőjtnek napján, ő kegyelmök, a tisztviselők, gondot viseljenek, a táborba prédikátort vitettessenek, ki által az isteni tisztelet szolgáltattassék ki; arra penig (pedig) minden zászlók alatt valók hozzátartsák magukat, kiváltképen a megírt napokon való isteni szolgálatokon, kitartozzanak másunnan a táborba.

Ezen isteni tiszteletnek nem utolsó része az ő szent parancsolatinak őrzete, holott ő felségétől úgy várhat mind vitézlő nép s akármi rend is dolgaiban boldog menetelt, áldást és megboldogíttatást.

2. Az isteni félelem, tisztelet és az ő parancsolatinak őrzete után minthogy a *szép rend és dispozició* szokott minden dolognak lelke lenni: szükség, hogy minden vitézlő rend, akár vármegyékbeli, akár hajdúvárosokbeli s akár mezei fizetett had legyen az, kiki az ő tulajdon hadnagyától úgy függjön és hallgasson; a hadnagyok kapitányoktól, generálisoktól, hogy valamit hadnagyok alattuk valóknak, a kapitányok a hadnagyoknak, vagy magunk[3] akár kapitányoknak vagy penig közlegényeknek is a szükségnek alkalmatosságai hordozása szerint a közönséges jóra, haza oltalmazására nézve vagy éjjel vagy nappal és akármely órán parancsolni fogunk, azt élete vesztése alatt tartozzék megfogadni, magát ahhoz alkalmaztatni és végbevinni. Ha ki ez ellen cselekedni talál-

[1] Vagyis Domini Domini Nostri Clementissimi.

[2] Magyarul: „1658. év május 31-én a váradi várban várparancs ő nagyságának, a mi legkegyelmesebb urunknak Magyarország részeiben Bihar vármegyében ezidőszerint levő várai részére kihirdetés és valóságos végrehajtás végett."

[3] A parancsot kiadó generális.

tatnék, a táborozás alatt a feje esik el érette, avagy mások példájára felköttetik.

3. Senki a táborból, zászló alól, hadnagya híre nélkül se sakmára,[4] sem sokára[5] ki ne menjen, hanem ha kinek szükséges járása lészen, hadnagyának adván hírré, annak engedelmével, hírével és levelével menjen, kiváltképen oly távolba és házához, holott a táborból szeren-szerte való járás mind a közjóra nézve, szegénység pusztulására, a vitézlő nép lovaira nézve felette káros; egy óra, egy szempillantás mit hozzon magával, azt senki nem tudhatván. Azonban a vitézlő nép szeren-szerte kóborlóban lévén, az ellenség az alkalmatosságra szokott vigyázni; a föld is elpusztulván s maga lovát is elfárasztván, együtt szintén olykor nem találtathatnak jelen lenni és olykor hazájok szolgálatjának megfogyatkozni, mikor leginkább fogná a szükség kívánni; aki azért ez ellen cselekednék, feje vétetik érette, avagy felakasztatik.

4. Senki sakmára (zsákmányra) hadnagya s kapitánya híre nélkül ki ne menjen, a szegénységen ne dúljon, kóboroljon, öreg marhát kiváltképen sehonnét a táborból tolvajkodva ki ne vigyen, hanem éljen pénzen minden ember; mert a hadnak fenlétele nem kárára, hanem oltalmazására (van) a hazának; abban való szegénységnek, minden lakosoknak, nemességnek nem romlására, pusztítására, kóborlására; a vármegyének, hajdúságnak arravaló az ellenséges időben való szabadságban való megtartása, (hogy a) hazának éljen ügyében, urának, fejedelmének hűsége mellett tartozzék maga költségén szolgálni; a fizetett hadnak penig azért szoktak fizetni. És így a szegénységen senki ne kóboroljon, hasonlóképen senki házához is prédát ne hordozzon s másoktól ne küldjön se lábas marhát, se egyebet. Egyébiránt, ha kik az ellen vétenének és vakmerőképen cselekednének, meghaljanak érette; azonképen ha kiknél fejér ruha és akármi elprédált házi portéka s fosztogattatott marhák találtatnának.

5. Akik az Isten ellen való rút, ostoba, káromkodó szitkokkal szitkozódnak, azonképen közűlök is embereket, maguk előttük járóit és nemességet illetlenül áruló nevezettel gyaláznák: a szidalomnak és gyalázatnak mivolta szerint comperta rei veritate[6] büntetéseivel büntettessenek a tisztektől, — ha a dolognak mivolta úgy kívánná, halállal is.

Datum in Arce Várad, Anno et die supra notatis.[7]

Ezt a parancsot, melyet néhai Bölöny Sándor barátom nagyváradi (most a biharvármegyei múzeumban őrzött) levéltárából félszázaddal ezelőtt írtam le, érdemesnek tartottam közölni.

Dr. Márki Sándor.

[4] Zsákma = zsákmány.
[5] Hosszú időre.
[6] A dolog igazságának megismerése után.
[7] Kelt Várad várában, a fentemlített évben és napon.

Magyar huszárok vitézkedése Zimonynál 1788-ban.

Az 1788—1791-i török háború első esztendejének legkiemelkedőbb eseménye tudvalevőleg Juszuf nagyvezír betörése volt Orsovánál, ami nem csupán a határvédő csapatoknak, de ezután az egész, gróf Wartensleben vezetése alatt álló bánsági hadtestnek visszaszorítására vezetett. A válságos helyzetbe került seregrésznek maga II. József siet segítségére a Zimonynál állomásozó főhadtest felével. Azonban a visszavonuló seregben kitört pánik a császárt is magával ragadja. A fejvesztett menekülés Lugosig tart s a hadvezetőség az egész Temesvidék kiürítését rendeli el. A Bánság déli felét elözönlik és teljesen feldúlják a Dunán mindenütt átkelő török csapatok.

Ezek az események 1788 augusztus és szeptember havában játszódtak le. A következő hónapban azután kitakarodik a török az országból, anélkül, hogy komoly kísérletet tett volna az 1718-ban elvesztett országrész állandó visszafoglalására.

Mi a magyarázata ennek a váratlan eseménynek? Talán nem számított ekkora sikerre a török — akárcsak Mohácsnál — s ezért a rabláson kívül nem rendelkezett kellő eszközökkel arra, hogy az elért eredményt a különben is már előhaladott évszakban igazán kiaknázza? Vagy egyszerűen csak azoknak az ötletszerűségeknek egyikéről van szó, amilyenekkel a török és általában a keleti hadvezetés történetében oly gyakran találkozunk?

Nehéz ezekre a kérdésekre kielégítő választ adnunk a rendelkezésünkre álló adatok segélyével. Azonban egy eddig kiadatlan egykorú tudósítás alapján legyen szabad legalább megkockáztatnom egy oly föltevést, amely alkalmas arra, hogy a török hadvezetőség szándékait és terveit egészen más világításba helyezze.

Már a kép teljessége kedvéért is tudnunk kell, hogy a török főosereg orsovai betörését két kiegészítő oldalmozdulat támogatta. A hátszegi völgyben is benyomultak török csapatok, másrészt pedig Zimonynál kísérletet tesznek a Száván való átkelésre. Erről az utóbbi kísérletről úgyszólván semmit sem hallunk a háború modern történetíróinál. Mindössze Vaniček[1] művében olvastam eddig róla, de itt is csupán mint jelentéktelen határmenti csetepatéról. Azt a kétségkívül fontos dolgot pedig csak említett kiadatlan forrásunkban találom följegyezve, hogy a császári hadvezetőség *a Bánsággal egyidejűleg a Szerémség kiürítését is elrendelte* s hogy ennek a parancsnak végrehajtását csak a Wurmser-huszároknak Zimony védelmében tanusított hősiessége akadályozta meg.

Semmi okunk sincs arra, hogy forrásunk szavaiban kételkedjünk. Ebből azonban az következik, hogy a császári hadvezetőség igen komoly jelentőséget tulajdonított a zimonyi kísérleteknek. Nem kell-e ugyanezt a törökökről is föltennünk?

Vegyük figyelembe, hogy a krassó-szörényi hegyek szűk szorosaiban nagyobb török haderő bajosan fejlődhetett föl és működhetett. Egészen másképen áll a dolog, ha sikerül a virágzó szerémi

[1] Specialgeschichte der Militärgrenze. Wien, 1875.

síkságot elözönleniök. Ebben az esetben biztosítva lett volna a Temesvidék megszállása s a jó összeköttetés Belgrád felé a Duna szurdoki hídján keresztül. A császári haderő kénytelen lett volna az egész vonalon a második védelmi szakaszra: a Dráva, Duna, Tisza és Maros innenső partjára vonulni vissza. Szinte beláthatatlan következményekkel állunk szemben, ha a császári hadvezetőség valóban lemond, mint szándékában volt, Zimony védelméről, vagy pedig huszárjainknak nem sikerül a város elfoglalását megakadályozniok.

Van okunk tehát föltenni, hogy az orsovai betörés, noha nagyobb török haderő hajtotta végre, csak leplező célzatú volt s hogy a hadmozdulatok súlya Zimony elfoglalása esetén azonnal a Szerémségbe helyeződött volna át. Bármint áll egyébként a dolog, mindenesetre már pusztán magában is érdekes és figyelemreméltó az a tudósítás, melyet farádi Vörös Ignác temesmegyei főszolgabíró, a császári sereg mellé beosztott polgári hadi biztos önéletrajzi visszaemlékezéseiben[2] a Zimonynál történtekről olvasunk. Írónk öreg korában, 1820 táján, vetette papírra élményeit. Emlékezete élete leírásában itt-ott cserbenhagyta évszámok és adatok dolgában. Azonban a zimonyi harc története — egyetlen zavaró és az egykorú másolónak is tulajdonítható szövegrészlettől eltekintve — annyira összefüggően valószerű, hogy sem az egésszel, sem részleteivel szemben, legalább is amíg az eseményről más egykorú tudósítások vagy hivatalos adatok elő nem kerülnek, legkevésbbé sem indokolt a bizalmatlankodás. Annál kevésbbé, mivel írónkat művéből éppúgy, mint e sorok írója által eddig felkutatott életrajzi adataiból, tiszteletreméltóan becsületes és igazságszerető férfiúnak, a régi magyar nemesi világ egyik tipikusan derék alakjának ismerjük meg. A zimonyi esetnek nem szemtanuja ugyan, de közvetlenül a történtek után[3] érkezett oda s így módjában volt a legfrisebb forrásból meríteni. Művének e részlete így hangzik:

„... parancsolatya volt generális báró Kemingnek[4] is, hogy a mihadiai retarada után ő is magát visszahuzza Pétervárig és igy egész Sirmiumot Pétervárig a törökök birtokába ereztettük volna. Zemlén és a többi helységek is, valamint Szurdokig lévő Kuvin (Kubin, Temes m.), Pancsova és a több véghelységek is parantsolat útán elmentek és szénájakat és egyebeket felgyújtván Temesen. Maruson, Tiszán keresztülmentek, úgy Zsemlénnek (így) vagy Zimonnak is és a többi helységeknek ki volt adva a parantsolat,

[2] A kézirat farádi Vörös László ny. kereskedelmi miniszter úr birtokában van, egy példányát, úgy látszik, az aradi megyei levéltár is őrzi, de ezt nem sikerült megszereznem. Kisebb részleteket közöltek a műből Thim József, Hazánk 1888. 321. l. és Marczali Henrik, Századok 1915. 16. l. Az egész munkát a Magyar Történelmi Társulat kiadványai közt való megjelenésre e sorok közlője készítette elő.

[3] Október vége felé. Nem sokkal rá maga a császár is Zimonyba érkezett.

[4] Báró Gemmingen Zsigmond táborszernagy a császárnak a bánáti hadtesthez való távozása után lett a Zimonyban hátrahagyott haderő parancsnoka. — Az 1791. LXXII. t.-c.-ben indigenátust nyert.

hogy felgyújtván helységeiket, mint Pantsován és több hellységeken már megtörtént, ők is partékaikat magokkal vivén, Pétervárnál a Dunán általköltözzenek.[5]

De zsimoniak, a holy legalább 110 ezer ember már két esztendőtül fogva a táborban feküttt,[6] még jobban meggazdagodván, mint háború előtt a contumacia és kereskedés által gazdagodtak, sok mindenféle partékákkal bővelkedtek és annyi tehetsége a leggazdagabbiknak sem volt, hogy vagyonnyával három napok alatt lakóhelébül kitakarodhassék. Ezek tehát az akkori divisionalis generálishoz báró Kemingerhez és brigadéros generális herczeg Valdekhez folyamodtak, hogy ne kénszerétsék eőket lakhelyeiknek elhagyássára és felgyújtássára. Készek lesznek az ott való katonasággal fejenként életeket, vagyonyokat menteni.

Generális báró Keminger nem akart elállani a felységtül adott parantsolattul, hanem generális herczeg Valdek nem örömest akarta a parantsolatot tellyesétení és a nép előtt monda generális báró Kemingernek, adgyon néki két batalion magyar gyalogságot és egy divisió huszárokat, magára vállolja a feleletet, hogy a törökök Zimonba be nem jönnek.

A nép nagyon sürgette Keminger generálist, hogy herczeg Waldek kéréssét tellyesétse. Kiki képzelheti magának, Zsimony nagy helységnek számos népe minő zavarodásban lehetett a kiadott parantsolat után, melly szerént három nap alatt minden vagyonokkal kitakarodni, a várast felgyújtani kénszeréttettek. A sok összvecsoportozott nép a két generálist el nem hagyták, a generálisok quártéllainak udvarai tömve voltak néppel, a merre mentek, akar gyalog, akár lóháton, a sok nép sirással, könyörgéssel késérte őket. Annyira siránkoztak, hogy generális Keminger megszánván eőket, hertzeg Waldek kivánságára, ki az ütközetre nagy tüzét mutatta és a magyar katonaságban nagy bizodalmát helyheztette, reá állott. Adott néki két batalion magyar gyalogságot és egy divisió huszárt Warumzer regementjébül, melly divisiót kapitány Fogl, sopronyi volt generalis perceptornak fia, ki utóbb mint pensioban lévő generális ugyan Sopronyban halt meg, vezette.

Generális Waldek hertzeg az előbbeni, Zimon és Belgrád között bessaniai töltésen[7] lévő katonasághoz kaptsolya a két bataliont, a huszárokat is oldalvást állétya. Tsak ugyan Belgrádból talpakon, kompokon általjött törökök megtámadgyák a mi Belgrád és Zimon között a lapányban álló katonáinkat. Generális báró Keminger az egész zimonyi néppel, asszonyokkal, gyermekekkel a zimonyi hegynek allában állattak. A nép ezen ütközettül várta életének, vagyonyának sorsát. Kiki képzelheti, mitsoda indulattal várta kiki sorsát. A törökök tüzessen viaskodtak, a gyalogságot már nagyon

[5] Ez a mondat elején zavaros. Valószínűleg így javítandó: „Zemlén*nek* és a többi helységek*nek* is ...“ stb.

[6] Banovce és Zimony között a háború kezdetén 125 ezer ember táborozott. Azonban 1788 októberében még csak kilencedik hónapja folyt a háború. V. ö. Mittheilungen des k. k. Kriegsarchiv's 1885, 106. l.

[7] Ez a töltés a háború folyamán készült.

zavarta és majd egészen körülvette. Ekkor Fogl kapitány ütközetre fujatya trombitáit, állássábul nagy sebességgel reá üt a törökökre.

Báró Keminger generális a néppel együtt a hegy oldalán perspectiván nézi az ütközetet. Amidőn a huszárok a törökökre ütöttek, úgy közigben vágtak, hogy messzirelátó üvegén egy huszárt sem látott. Akkor meggondolván a császár parantsolatyát, melly szerént magát viszahúzni, Zimont elégetni kelletett volna, nagyon megháborodott és fentszóval keseregni kezdett: „Jaj oda vannak a huszárok, egyet sem látok!" Kevés idő múlva látott egynihányot: „Látok egynihányot, bártsak harmad része megmaradna!" A huszárok jól vagdalták a törököket, akkor már több huszárt látott, akkor tsak azon sóhajtozott: „Bártsak az Isten felét megoltalmazná!" A huszárok vitézségével a gyalogság is jobban megbátorodott, az kötelességeket tellyesétették. Egyszerre látya az egész divisiót, akkor örömkiáltásra fakadt Keminger s felkiáltá: „Hálá Isten, megvannak még a huszárok!"

Az egész divisió már együtt rendben lévén, a törököket Sáva fele nyomta, kik már tovább a vitéz magyar huszár éles kardjainak ellent nem állhatván, sietséggel visszavonultak a Sáva folyóján álló hajóikra. De még odaértek, nyomban követvén eőket az huszárok, egész a Sáva partyáig, sokakat Mahomet prófétához utasétottak, még a Sáva partyán is a hajóban szállókat is. A meddig tsak a magyar kard a törököket,[8] éleiket éreztették vélek.

Midőn a törökök már a Sáván által,[9] a huszár divisio Fogl kapitány vezérlésse alatt kivont véres kardjaikkal hertzeg Waldekel együtt Zimon felé, a holy generális b. Keminger az egész néppel állott, visszafordultt. Még meszirül az egész nép zöngötte: „Vivát huszár!". Eléjekbe mentek és vivát kiáltással lovaik mellett számosan késérték egész a generális Geminger állásáig. Ottan kapitány Fogl megállétá huszárjait. Egy kard sem volt, amelly a török vérben nem úszott volna. Akkor parantsolá, hogy kiki leszályan és kardját a vértül tisztitsa. Ekkor a huszárok véres kardgyaikat a földben szurkállyák, a török vértül illy mód megtisztitván, höveleikbe viszatették.

Ezalatt a nép nagyon esedezet a két generálisnak, engednék meg, hogy az huszárokat, az eő életek, vagyonjaik megtartóit, három nap megvendégelhessék, a többi katonaságnak ingyen ételt s italt ajánlván. A népnek buzgó kéréssére megengedték a generálisok, hogy a huszárokat három nap megvendégelhessék Zimon lakossai.

Erre a nép vivát kiáltássai között egyik a lovát kantárjánál, másik magát az huszárt kezénél fogva, kit aszszony, kit leány, kit jelessebb emberek és ifjak bévezettek a városban s házaikban ragadták s huszár volt házaikban a gazda s az szerentsétlennek tartotta magát, ki huszárt vendégül házához nem vihetett. Három nap mindég úgy a mint tsak a Zimonyi gazdáktul és aszonyoktul kitelhetett, vendégelték a huszárokat. Lovaikra sem lehetett gondgyok, mert sok huszár azt sem tudhatta, holy a lova.

[8] Kimaradt: *érte.*
[9] Kimaradt: *keltek.*

Harmadnapra megfuvatván a trombitákat, megjelentek a huszárok, mindeniknek lovát és minden bagáziáját, a mellyet kiki házába vitt, előlhozták a gazdák s úgy sok kijózanodván, mindenik huszár maga jószágához jutott és némelly vendégjét, ki pénzel, ki más egyébbel, megajándékozta.[10]

Ezen történeten én magam jelen nem voltam, hanem azok szájakkal adom elő ezen történetet, kik a generálisak mellett voltak. De ezen történet után egynihány nap mulva Zimonba értem, a mint következik, a néptül elbeszélleni hallottam."

Dr. Madzsar Imre.

A borsodi nemesinsurrectio 1805—6-ban.[1]

A bécsi cs. és kir. hadilevéltárban szerkesztett „Geschichte der k. u. k. Wehrmacht" című munka[2] V. kötetének 188. lapján ezt olvassuk: „Pro 1805 war im Spätherbst die Aufstellung einer Insurrections-Armee geplant.... doch gelangte dieselbe, infolge des Abschlusses der Kriegsereignisse, gar nicht zur Formation".

Ennek alapján, katonai körökben is, az a téves felfogás vert gyökeret, hogy az 1805-ben fegyverre szólított magyar nemesinsurrectio szervezése, már a kezdet-kezdetén megakadt, mert végrehajtását a közbejött fegyverszünet fölöslegessé tette.

Az Országos Levéltárban végzett kutatásaim azonban arról győztek meg, hogy a szóbanforgó insurrectiónak jókorarésze mégis megalakult. Sőt voltak egyes vármegyék,[3] amelyek a reájuk kivetett kontingenst egészen ki is állították. Megközelítette őket Borsod is, amelynek 1805-ben a zempléni huszárezredhez 162 lovast, a borsodi gyalogzászlóaljhoz pedig 486 embert kellett adnia.[4] A vármegye, mint alábbi jelentése bizonyítja, 158 lovast[5] és 405 gyalogost hívott fegyverbe, vagyis a kivetett állomány nagy része meg volt, bár a jelentés írásakor nem is volt még egészen felszerelve.

Itt következik az erről szóló jelentés szószerint:

Tekintetes Nemes vármegye!

A Nemes ki kelő Sereg ki készülését tárgyazó dolgokra ügyelő Comissiónak ki küldött Tagjai alázatosan jelentjük: hogy a Tettes Nemes Vármegyének tegnapi napon tartott Különös Gyüllésében reánk költ kegyes Határozásának a miatt, hogy a Felsőbb Ren-

[10] A Wurmser-huszárok egy másik bravurjáról Tomasevác tájáu l. Vaniček, Specialgeschichte, 423. l.

[1] *Orsz. Ltár:* József nádor ltára. Publ. pol. 1806. Nr. 66.

[2] *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht.* V. Band. Bearbeitet von Obstlt. Alfons Freiherrn von Wrede. Wien, 1903.

[3] Bács, Heves, Csongrád. (*Orsz. Ltár:* József nádor ltára. Publ. pol. vic. potest. 1805. Irreg. és Publ. pol. 1806. Nr. 53. 64.)

[4] Eintheilung der Ins. Cavallerie u. Infanterie 1805. (*Orsz. Ltár:* József nádor ltára 1805. Mil. Kanzley, Fasc. 3, Rot. 121, ad Nr. 667.) A borsodi zászlóaljhoz, mely 826 főből állott volna, Abauj vármegyének 340 főt kellett adnia.

[5] Beleszámítva a személyes felkelésre kötelezett 16 nemest is.

delésekhez képest, a Ns Megyebeli ki kelő Seregnek azon része, melylyet ezen Felsőbb Rendelés ki készületlen tanált, a vissza hívásig el oszlattatván, következés képen Batalionokba formáltatva nem lévén az Insurrectionális Fő Hadi Cancellárjának közelebb múlt 1805-k Esztendőben Karátsony Havának 17-kén költ Levelében meg írt út mutatás szerint elég nem tétetethetik: Mellyre való nézve egyedül a Ns Megyebeli ki kelő sereg mostani mitsoda karban, állapotban való létele felől tészük alázatos Tudosításunkat e képpen:

A Nemes Lovas Seregnél actu szolgálatot tésznek:

1-ször Svadronyos Kapitány Teleky Mátyás Ur, a ki ez előtt az Hertzeg Károly Uhlánus Regemenytyében[6] Fő Hadnagyi Tisztséget viselt, a jelen való ki kelés előtt pedig Pensionátus vólt.

2-szor Sekund Kapitány Ragályi Lajos úr, a ki ezen Tisztségre ezen Tettes Nemes Borsod Vármegyebeli Vicze szolga Bírói Hivatallyábul lépett.

3-szor Fő Hadnagy Tőrös Sigmond

4-szer Al hadnagy Pásztor Károly és

5-ször Sturmány Imre Urak mindnyájan Megyebeli Nemesek, a kik a magok Tiszti rangjokhoz képest illendően Equipirozva is vagynak.

Van Strása Mester kettő
Zászlótartó egy
Káplár tizenkettő
Köz Lovas Katona 121
Fourir-Schitz 6

Mindöszve tehát az Al Tisztekkel és Fourir Schitzekkel együtt, ki vévén azon 16 személyeket a kik Pro Personali Insurrectione vagynak praenotálva, 142 Lovas Legény, a Fourir Schittzeken kívül Lovak, Ló szerszámokkal s minden egyéb más katonai öltözetekkel (ki vévén a Tarsolyokat, Kardszijjakat, Lódingokat, Forgókat, Mantli Zsákokat, abrakos tarisznyákat, nap ellenzőket, Baltákat, köpönyegeket, mellyekből még csak 30 van meg varva) annak rendi szerint ki is van készülve.

Ezeknek a Legényeknek meg kívántató öltözetén kívül pedig van még készítve 39 Mente, ugyan annyi Dolmány és nadrág, 58 Pár Csizma, 23 Nyereg takaró, 22 Süveg, ugyan annyi vitéz kötés és rózsa, 59 egéssz Nyereg szerszám, 104 Zabola és ugyan annyi Pár kengyel vas, 58 Kard, mintegy 80 Pár Pisztoly és 84 Pár futrás kötel.

A Gyalog Seregnél pedig actu szolgálatot tésznek:

1-ször Kompániás Kapitány Szemere László Ur, a ki ez előtt a Frőlich Regementjében[7] Fő Hadnagyi Tisztséget viselt, de onnan Kapitányi Rangal el bútsúzott.

2-szor Fő Hadnagy Sebe Mihály Ur, a múlt ki kelés alkalmatosságával Al Hadnagyságot viselt.

3-szor Kopponsz Károly úr, a ki a múlt ki kelés alkalmatosságával hasonlóképen al Hadnagy vólt.

4-szer Karátsondi András Ur Megyebeli Nemes.

[6] Cs. kir. 3. sz. dzsidás ezred.
[7] Helyesen: Frelich (cs. kir. 28. gyalogezred).

5-ször Al Hadnagy Almási Szabó
6-szor Helmeczi Bakó
7-szer Hodits Károly és
8-szor Horváth István Urak mindnyájan Megyebéli Nemesek kik Tiszti rangjokhoz képest ki is vagynak készülve.
Van Strása Mester 3
Fourir egy
Káplár 8

Van Ónod Helységébe Qvártélyba 184 fel mundurozott köz ember.

A vissza hívásig vagynak haza botsájtva 220 ruházatlanok. mindöszve tehát az Gyalog Seregnek száma az Al Tisztekkel együtt megyen 405-re; az Ónodban Quártélyozó s fel öltöztetett Legényeken kívül van készen 16 Jankedli, ugyan annyi Laibli, Nadrág és Köpönyeg, 216 Pár Bakkants; 216 Süveg és 163 rózsa.

Van elkészítve 350 kulats, és 608 kulatsra való Heveder, mellyekből még sem a Lovas, sem az Ónodban quartélyozó Sereg nem részesíttetett.

Mind ezeken kívül van Requisitió alá véve

Setétkék Posztó	1200	Rőff
világoskék „	330	„
szürke „	300	„
mindöszve tehát van requisitió alatt Posztó	1830	Rőff

Költ Miskoltzon a Commissióba Boldog Asszony Hava 9-én 1806 ik Esztbe Tettes Ns. Borsod Vmgye Subst. V. Ispánnya Kis Jósef mp. s ezen ki küldött Commissiónak Praesesse. Vadnay Gábor Actuáriussa által mp.

J.

Gál Sándor terve az erdélyi felkelésről (1851).[1]

A szabadságharc lezajlása után, Magyarország felszabadítására, úton-útfélen a legkülönbözőbb, de többé-kevésbbé délibábos, tervek burjánzottak fel. Ezek egyikét — Kossuth utasítására — Gál Sándor 1848/49. honvédtábornok,[2] a székely-hadosztály egykori parancsnoka, dolgozta ki Londonban, 1851 november 15-én.

[1] *Nemzeti Múzeum Levéltára:* Kossuth kiadatlan iratai. Irregest.

[2] Kevesen tudják, hogy Gál Sándor, a szabadságharc vége felé, tábornokká lépett elő. Eredeti kinevező irata a Nemzeti Múzeum törzsanyagában, az 1849. júliusi iratok között van és szószerint így hangzik: *Kinevezés.* Mellynek erejével *Gál Sándor* Ezredes úgy a vitéz székely hadsereg organisatiója, mint a harctéren számos alkalommal bebizonyított hősies vitézsége, de különösen a hazánkba népjogellenesen betört orosz császári hadak ellen vívott és vezénylett három csatában kitüntetett jeles Vezéri tehetségei által, a Haza és szabadság védelmében szerzett bokros érdemei tekintetéből ezennel a mai naptól számított ranggal és illetménnyel *Tábornokká* kineveztetik, hívatalos oklevelének a Hadügy ministerium útján kiadatása egy úttal elrendeltetvén. Kelt Szegeden, Julius hó 29-én, 1849-ik esztendőben. (P. H.) A magyar álladalom kormányzója Kossuth Lajos s. k.

Nem azért közlöm ezt a tervet, mintha egyetértenék vele, hanem azért, hogy ezen a példán is megmutassam, milyen meg nem valósítható eszmékkel hozakodnak nálunk ilyen téren, még katonaviselt emberek is, elő.

Ha Gál javaslatát figyelmesen olvasgatjuk, akaratlanul is az a gondolatunk támad, hogy a forradalom és a szabadságharc másféléves időszaka máris elmosódott az író emlékezetében. Azt természetesnek találhatjuk, hogy — külföldön lévén — az 1851-i magyarországi viszonyokról nem volt tájékozva, de nem értjük azt, hogy gondolatmenetében a szabadságharc alatt szerzett tapasztalásainak semmi nyoma sincs és még feltűnőbb, hogy mennyire nem ismeri a magyar ember természetrajzát, úgyszintén az osztrákokét se.

Gál maga is jól láthatta, milyen akadályokba botlott 1848-ban a magyar hadsereg *nyiltan* folyó szervezése, holott — legalább az első hónapokban — az osztrákok inkább csak passziv ellenállást fejtettek ki. Nyilvánvaló, hogy minden nehézség hatványozva jelentkezik akkor, ha egy ilyen szervezést *titokban* kell előkészíteni és *rögtönösen* végrehajtani.

Gál Sándor abból a merőben téves felfogásból indult ki, hogy a magyar nemzet óhajtva várja a háborút s hogy az annak sikeres megvívásához szükséges erkölcsi és anyagi erők a kellő pillanatban csakugyan együtt is lesznek. De a valóságban másként festett a dolog. Valamint az 1711-i szatmári békét követő években képtelenség lett volna a magyar nemzetet újra fegyverbe állítani, azonképen 1851-ben is kudarccal végződött volna minden ilyen vállalkozás.

Voltak olyanok, kétségtelenül elég sokan, akik már akkor felszabadító háborúról álmodoztak, csakhogy ezekből még nem lehetett volna hadsereget alakítani. Legelőször is hiányzott a megfelelő tisztikar. Kossuth azt mondja ugyan kiadatlan iratainak egyikében, hogy Magyarországon 8000 tiszt várja a felkelést. Ezt hallhatta talán Gál is. Ámde ezt a számítást, sok más hasonlóval együtt, a hamisak közé kell soroznunk.

Azok a tisztek, akik a szabadságharcban fontosabb szerepet játszottak s a halálbüntetést elkerülték, vagy külföldre menekültek, vagy börtönben ültek. Az előbbiekre csak részben, az utóbbiakra pedig egyáltalán nem lehetett számítani. Éppen olyan kevéssé azokra, akik megszabadultak a tömlöctől s a cs. kir. hadseregbe való besorozástól. Ezek bizonyára örültek, hogy ép bőrrel menekülhettek a bajból s alig lehetett volna őket ilyen vakmerő és veszedelmes kalandba ugratni. Haynau sötét emléke még nagyon eleven volt 1851-ben.

Lehet, hogy egynéhányszáz ember *igérettel* is támogatta a tervezett felkelést, de nagy kérdés, hogy — kenyértörésre kerülvén a sor — hányan váltották volna be közülük a szavukat?

Még rosszabbul állott a dolog a néppel. Gál nagyon jól tudhatta, hogy a szabadságharc honvédserege csak kisebb részben alakult önkéntesekből. Nagyobb részét bizony besorozták, ha kellett, akár karhatalommal is. Minden vármegyére (székre) és sz.

kir. városra, ki volt vetve az a kontingens, amellyel a hadsereghez *kellett* járulnia. Ha nem sikerült toborzás útján összeszedni, elvitték erőszakkal. 1849 nyarán már Erdélyben se kellett a háború senkinek. Ennek volt a következése a tömérdek szökés, amelynek legnagyobbrésze éppen Gál hadosztályára esett. Még pedig előbb a szerencsétlen sepsiszentgyörgyi első ütközet (július 5.) után, azután pedig július közepén, közvetlenül Bem háromszéki támadó hadjárata előtt. Ilyen előzmények után bajos volt elképzelni és elhinni, hogy 1851-ben egész Erdély talpraáll és kiveri onnan az osztrákokat.

Gál terve, elegendő vállalkozóval, *talán* sikerülhetett volna abban az esetben, ha az osztrákok — mit se gyanítva — minden hírszerző és biztosító intézkedést elmúlasztanak. De éppen az volt bármiféle puccskísérletnek a legfőbb akadálya, hogy nagyon is résen voltak. Nagyarányú kémszervezetük volt s ideges nyugtalanságukban minden, még olyan képtelen, vaklármára is tüstént megmozdultak. Különben is részletesen kidolgozták a szükséges ellenrendszabályokat az országban netalán kitörő felkelés vagy lázadás esetére. Véletlenül éppen a kezemben van egy 1851 december 22-én kelt titkos utasítás[3] és két 1853 februárius 19-én és 26-án kelt jelentés,[4] amelyekből világosan kitűnik, hogy az osztrákok minden eshetőségre készen állottak.

Így hát dugába dőlt volna az a kísérlet is, hogy a magyar emigránsok 30.000 puskát, 6000 kardot, karabélyt (vagy pisztolyt), 24 ágyút, 8 tarackot, kellő mennyiségű lövőszert, ruhát és felszerelést, szállítsanak *rögtönösen* és *akadálytalanul*, Oláhországból Erdélybe. Mert azt csak nem vehetjük komolyan, hogy a Székelyföldön alakuló, egyenkint 50 főnyi, guerillacsapatok, a lakosság közreműködésével, egy-egy osztrák helyőrséget fegyverezzenek le, vagy hódítsanak a felkelők pártjára.

Hogy az utóbbi gondolatnak lehetetlen voltáról meggyőződjünk, lássuk, miféle cs. kir. csapatok voltak 1851-ben Erdélyben? Íme:

24. „Parma" (steierországi)		
41. „Sivkovich" (bukovinai)		
46. „Jellachich" (akkor még erdélyi oláh[5])	}	gyalogezred
51. „Károly-Ferdinand" (erdélyi, nagyobb részben oláh)		
55. „Bianchi" (galiciai)		
5. „Savoyai hg." (csehországi) dragonyos-	}	ezred
4. „Ferenc József" (galiciai) dzsidás-		

[3] *III. Armee-Commando*, Nr. 23/op. Gh. 22. XII. 1851. Geheime Instruction für die Herren Generäle der Garnison Pesth-Ofen im Falle von ausbrechenden Unruhen. *(Hadtört. Levéltár:* Cs. és kir. 4. hadtest levéltára. 1851. Irregest.)

[4] *Hartmann* tábornok jelentése, Kecskemét, 1853 februárius 19-én és gróf *Coronini* altábornagy jelentése, Temesvár, 1853 februárius 26-án, a III. hadseregparancsnokságnak Budán, a lázadás esetére tett biztosító intézkedésekről. *(U. o.* 1853. Irregest.)

[5] Csak 1853 óta volt szegedi háziezred.

5. „Bervaldo" (csehországi) tábori tüzérezred egyes ütegei.
2. (magyarországi, vegyesnyelvű) vártüzérzászlóalj 1 százada. Ezenkívül a
8. csendőrezred (1000 ember).

Ebből az összeállításból látható, hogy ezeknek az idegen csapatoknak átpártolására bizony nem lehetett volna számítani.[6]

Kétségtelen, hogy már a szervezést előkészítő puhatolások és tanácskozások se maradhattak volna titokban. Tapasztalhattuk, hogy a legtöbb magyar emberben csak annyira áll meg a szó, mint szitában a víz. A meggondolatlan fecsegőkön kívül bizonyára akadt volna — éppen a legjobban beavatottak között — egynéhány vigyázatlanul befogadott kém is, aki tüstént elárult volna mindent. Ott van reá az élő példa: Gelich és Stein szerepe az emigrációban, valamint Asbóthé az 1864-i Almássy-féle összeesküvésben.

Hogy mennyire nem okult Gál a szabadságharc tanulságain, azt többek között az is bizonyítja, hogy *Erdélyben 5 nagyobb megerősített tábort akart rögtönözni, mindössze 155.000 főnyi védősereg számára.* Ezenkívül még 14 fontosabb pontot kívánt megerősíteni, holott emlékezhetett volna reá, hogy a rögtönzött erődítések 1849-ben egy fabatkát se értek. Borgóprund, Földra, Dés, Tömös, Törcsvár stb. sáncai az ellenség haladását vagy egyáltalán nem, vagy csak órákra akaszthatták meg; pedig ezeknek legalább volt nagyságukhoz mért védőcsapatuk. Hogyan és mivel lehetett volna azonban megszállani pl. az alvinci, 60.000 emberre szánt, megerősített tábort? Honnan és hogyan lehetett volna az ehhez szükséges „tartaléksereget" elővarázsolni, mikor 1849-ben a sokkal kisebb erdélyi hadsereg csapattestei — még a hadjárat legvégén is — jórészt hiányosak, tanulatlanok vagy fegyvertelenek voltak?

Ezeknek előrebocsátása után, azt hiszem, fölösleges volna itt az „Operatiok" című 8. pontot is taglalnom. Aki elolvassa, úgyis látja, hogy csak akkor volna megvalósítható, ha — már a felkelés első pillanatában — az erdélyi osztrák csapatokkal legalább is egyenlőerejű, jólfelszerelt, magyar sereg állana készen. Ez azonban képtelenség volt.

*

Gál Sándor javaslata elejétől végéig utópia, de azért minden hibája mellett is tanulságos, hacsak negatív értelemben is. A mi magyar fajtánknak egy, nemzedékről-nemzedékre szálló, nagy hibája: az ellenség ok nélkül való kicsinylése, fitymálása, nyilatkozik meg benne. Nagyon sokszor megadtuk már az árát, de még mindig nem okultunk eléggé rajta, hogy terveinket ellenfeleink bizonyosnak hitt vigyázatlanságára, gyöngeségére, tudatlanságára vagy gyávaságra alapítottuk. Holott még az a haditerv is csütörtököt mondhat, amelyet a legrosszabb eshetőségre — magunknál mindenben különb ellenfélre — számítva alkotunk meg.

Most pedig halljuk, mit mond maga Gál Sándor:

[6] Erdély katonai parancsnoka 1851-ben Hg. Schwarzenberg Károly altábornagy volt.

Nézetek az Erdélyi felkelést illetőleg.[7]

Mindenek előtt az oláhokkal való kibékülést kell megkisérteni. E végre minden Oláh vidékből egy szabadelvű a nép előtt tiszteletben álló s következésképpen a nép hangulatára kellő befolyást gyakorolható Oláh kihívandó; például Nagybánya és Kraszna vidékéről, Naszódról, Abrudbánya vagy Brád vidékéről, Hunyad vagy Hátszegről, a Mezőségről, Bánffy-Hunyadról, Balázsfalváról, Fogaras és Orlát vidékéről.

1. Ezekkel tudatni kelletik, minő hatalmas pártfogás biztosíttatik Magyarországnak Angolhon és Amerika részéről.

2. A felhatalmazást megmutatva minő alapelvekre állítatik Magyarország népeinek jövője.

3. Ebből kifolyólag minő kedvezményekben részesül az oláh nép.

Ha hajlandók a magyar nemzethez csatlakozni, t. i. a biztosított szabadjogokban részesülni, felszólítandók a felkelésben részt venni, mely esetben az arány meghatározandó: t. i. mindenik vidék mennyi katonaságot tartozik a mobil sereghez kiállítani. Ezúttal tudatni kell velök, hogy amennyiben a körülmények engedik, ugyanazon vidékbeli legénység ugyanazon testületbe soroztatik, valamint vidéke és nemzetisége szerint is neveztetik.

Ha pedig semmi esetre részt nem kivánnak venni a felkelésben legalább is arra kell őket minden módon bírni, hogy *neutral* maradjanak, mely esetre biztosítandók arról, hogy semmi bántódástól nem tarthatnak.

Az illy egyezkedések eredménye fogja meghatározni, a Székelyföld határain kívül, Erdélyben mily módon kelletik a felkelést rendezni és végrehajtani.

A *Szász nemzet* szellemének jobb irányt adni, még egy morális eszköz volna alkalmazandó, t. i. ha néhány nagyobb hírű nevű Angol mint hajdani testvéreikhez egy nyomatékos felhívást bocsátani kell, intendő arra, hogy a szabad Ángol nép példáját kövesse stb.

Egyszersmind az angolhoni Demonstratiók és beszédek, melyeket Magyarország kormányzója tartott, minden nyelven kinyomatandók és a hazába beküldendők, hogy a nép morális ereje növek[ed]jék.

Székelyföld.

Mialatt az Erdélyi magyarok és oláhokhoz a felkelésre nézve a kellő intézkedések megtétetnek, valamint a várak (Fejérvár, Déva, Fogaras és MVásárhely) megnyerése és a katonaság átállása titkos útakon megkisértetik, a Székelység organisátiójára legfőbb figyelem fordítandó, annyival is inkább, mivel minden esetre a Székelyföld képezendi az Organisátiók és Operátiók Bázisát.

E célra a teendők:

[7] 6 drb egymáshoz fűzött kis 8°-alakú levélpapíron. Az egész Gál Sándor kezeírása.

1. *Előleges intézkedések: Biztosok kihívása.*

Gyergyó, Alcsík, Felcsík, Háromszék, Erdővidék, Udvarhelyszék és Marosszékből kellő képességű egyének Bukarest vagy Galaczra kihívandók, kik a Conspirátió elvei szerint megbízatnak, az általános felkelést titkos eljárások által rendezni.

Illy biztosoknak kötelessége leend a vidékben egyéneket felállítni, kik a látatlan kormány titkos rendeleteit haladék nélkül végrehajtják.

2. *Guerilla csapatok organisátiója és alkalmazása.*

A Székelyföld határain a sócsempészettel foglalkozó Székelyekből Guerilla csapatokat kelletik alkotni, mellyek a Székelyföldet áthálózva legalkalmasabbak lesznek

a) Az ország minden részeibe rendelkezéseket elvinni,

b) Postákat és osztrák futárokat lefoglalni, a felkelést megkezdeni, egyes Osztrák parancsnokokat és császári biztosokat ártalmatlanná tenni és a katonaságot lefegyverezni,

c) a fegyvereket és egyébb készleteket a kitűzendő Gyülhelyekre biztosan az álútakon beszállítni,

az ellenség közlekedését akadályozni s

d) a népet minden teendőkről a kibocsátandó Proclamátiók által gyorsan értesítni.

Illy csapatok minden vidékben 50 legényből állva, a czélnak tökéletesen megfelelhetnek.

3. *Biztosok további teendője.*

A fölött hogy a felkelésre a népet organizálják, azon egyéneket előlegesen kiszemelik, kik a kitörés után közvetlen a különféle gyárak felállítását elintézni képesek és akik mesterségeknél fogva azonnal alkalmazhatók, például

a) Álgyuöntésre,

b) Golyóöntésre,

c) lőporgyár fölállítására,

d) Álgyufölszerelésre,

e) a külön fegyvernemek felszerelésére,

f) Salétrom készítésre,

g) lőszer (Munitió) készítésre,

h) lovak beszedésére.

4. *Hadikészületek.* Mellyek Gallaczra vagy Molduvába és onnan a Székely határszélre a fölkelés előtt beszállítandók, fölkeléskor pedig a Guerilla csapatok által a kijelölendő gyülhelyekre:

a) 30.000 szuronyos fegyver és ehez megkívántató lőszer.

b) 6.000 lovas számára kard, pistoly vagy karabély vagy azon ujonn föltalált rövid fegyverek, mellyekbe egyszerre 8 vagy 12 töltést lehet alkalmazni.

c) 24 álgyu, 1 és 2 fontosak mellyek nyeregbe alkalmazva hegyvidékben használhatók.

d) 8 vetálgyu vármegszállásra és támadásra.

e) Salétrom és büdöskő a felállítandó lőporgyárak számára,

f) gyalogság lovasság és tüzérség számára ruházati és fölszerelési czikkek, különösen lábbeli, föveg, nyereg kantár, zabola, lópokrócz 6000 lovasnak és hám az álgyu előfogatokhoz.

g) Az álgyu-öntödéhez megkívántató gépek és minták különösen fúrógép és az uj lafétákhoz minta.

h) Pénz a katonaság fizetésére és a szükségletek beszerzésére. 30 ezer ember számára — 1 holnap 300 ezer pengő — lehetőleg appró jegyek.

i) Egy gyorsnyomda.

NB. Jó volna nehány magyart az álgyuöntés, lőporgyár kezelésébe és az uj fegyverek számára való lőszerek készítése módjára előlegesen itt begyakoroltatni.

5. Hogy a seregek a felkeléskor azonnal bizonyos rendszabályok szerint organisáltassanak és gyakoroltassanak, szükség következő útasitásokat és szabályokat előre kinyomatni és a helyszínére elküldeni.

a) gyalogság, lovasság, tüzérség, utászat } organisatióját illetőleg rövid utasitás.

b) Vezérkar organisatiója,

c) a külön fegyvernemek számára hadgyakorlati és szolgálati szabályzat,

d) Hadiutasitások (Feldinstructio) a külön fegyvernem számára.

e) Hadolati utasitás (Manövrir Instructio) a három fegyvernem együtt működésére (egy dandár vagy hadosztály vagy hadtest számára).

f) Gyakorlati Jegyzékek (Exercier-Zetteln.) mellyekben a szabályzat minden részei alkalmazandók.

g) Guerillák organisátiójára rövid utasítás.

h) Hadigazdászat (Commissariat) a hadiélelmezést és pénzkezelést illetőleg, mellyben a számadások lehetőleg egyszerüsítendők, a külön fokozatoknak járandósága meghatározandó.

i) Utászati szolgálat ide értvén az ideiglenes erődítéseket és a hadihidak épitését stb.

k) Várak megtámadása és védelme módja, ugyszintén a külön természeti vagy mesterséges tárgyak (faluk, városok, hegyek, erdők, szorulatok) támadását vagy védelmét illetőleg általános elvek és útasitások.

6. Előre gondoskodás az élelemről a határszéli szorosokban Tölgyes, Gyimes és Ojtoz nehány jobbérzelmű kereskedő által.

Felkelés.

Az előkészületek meglévén téve, a meghatározandó napon a felkelés minden vidékben egyszerre történend, mivégre a Guerilla csapat vezetők és a Biztosok idejekorán értesítve a népet a meghatározandó gyülpontokra egy éjjel bevezetik. Ott

a) a katonaságot a lakossággal egyetértve lefegyverzik,

b) egyes parancsnokokat és Császári biztosokat ártalmatlanná teszik,

c) a közlekedést az osztrákok részén elzárják stb.

7. *Organisatio*

a) mindenekelőtt az anarchia megelőzésére az *Ostromállapot* kihirdettetik és az uj kormány nevében a Proclamatiók és rendeletek kibocsáttatnak, valamint a vidéki fő hivatalok vagy biztosok kineveztetnek.

b) A Sereg organisatiója Gyergyó és Csikszékben történend, minden vidék ujoncait tehát haladék nélkül a nevezett helyekre beküldi.

c) Azonban ezen Basis melly az Organisatióra használtatik, védelmi állapotba téte[ti]k és biztosítatik minden lehető megtámadás ellen.

d) A különféle gyárak és tárak fölállítatnak.

e) Egy tartalék sereg organisatiója a belcsend fentartására és holmi Diversiok megakadályozására elrendeztetik.

8. *Operatiók.*

Az organisatio lehető gyorsasággal megtörténvén, az operatiós Basisok, vonalak és objectumok meghatároztatnak. Ennek nyomán pedig a fő és fiu élelmi tárak felállitásai intéztetnek el.

1. Basis: Gyergyó Szent Miklós és Csik Szereda,
2. Basis: Besztercze, Maros Vásárhely és Segesvár.
3: Deés, Kolozsvár, Fejérvár és Szeben.

Fő objectum Erdélyben Fejérvár és Szeben. Ki ezen két pontot bírja Erdélynek ura, tehát a meghatározott két első Basisok elfoglalása után ama két pont bevétele legelső célja a hadjáratnak.

Mialatt egy dandárból álló sereg Beszterczét elfoglalja, a Borgói szorost elzárja és egy sereget Deés és Kolozsvárnak indít az ottani nép organisatiójára, addig a fősereg per Udvarhely—Kőhalom—Segesvár—Ebesfalva—Medgyes és Balázsfalva, Károlyfejérvár megszállására és ostromlására előrenyomul. Fejérvár bevétele után a Szebenből valószínüleg kivonulandó Osztrák főserege megsemmisítendő. Ezen operatio egyébiránt csak azon esetben történhetik sikeresen, ha Brassó előlegesen birtokunkba kerül. Ha nem, ugy minden esetre ezen pont előlegesen beveendő és ekkor Szeben leend azon Operatiói fő Objectum melly K. Fejérvár előtt beveendő. E végett a hadjárati terv is az előbbitől különbözik.

9. *Fő és fiu élelmitárak.*

Az 1. Basison *fő élelmi tárak:* a fősereg élelmezésére Gyo Szent Miklós, Csik Szereda

fiu élelmi tárak: Udvarhely, Kőhalom, Fejéregyház, Szász Kézd;

fő élelmi tár az északi sereg számára: Maros Vásárhely,

fiu élelmi tár: Szászrégen és Teke

2. *Basison:* Beszterce és Segesvár bevétetvén ezek lesznek Maros Vásárhellyel együtt a főélelmi és hadszertárak.

fiu élelmi tárak a főssereg számára: Ebesfalva, Megyes, Szt. Ágota, Küküllővár, Balázsfalva, Nagyenyed, Tövis, Alvincz,

Az északi sereg számára fő élelmi tár Beszterce,

fiu: Naszód, Deés, Szamos Ujvár.

fő: *Kolozsvár,* fiu Thorda.

Brassó birtokunkba jutván fő élelmi és hadszertár leend és Fogaras fiu élelmi tár, melly pontok kisebb seregekkel elfoglalandók.

10. *Erdély felszabadítása után.*

Az utolsó Basisról a sergek a kormány rendelete szerint nyomulnak a kitüzendő objectumok felé, de egyszersmind az országban a belesend felállítandó *tartalék* sergek által biztosítatik. Azonban azon véletlen esetre, ha a főssereg kéntelen lenne Erdélybe visszavonulni, szükség ezen a természettől már védbástyául alkotott országot bizonyos rendszer szerint mesterségesen is olly erőssé tenni, mint csak lehetséges. E végre mindenek előtt három fő pont megerősítése azaz Erődítési táborokkali ellátása ajáltatik. Ezen pontok pedig:

a) *Deés* 30 ezer ember számára,

b) *Gyalu,* Kolozsvártól nyugatra, 50 ezer ember számára,

c) *Alvincz* tájéka, Fejérváron alul, 60 ezer ember számára. Ezen fő erődítési pontokon elől pedig még több helyek megerősítése javaltatik. Ugymint:

a) Nagybánya, Erdőszáda, Sibó és Szilágysomlyó.

b) Széplak-Királyhágó, a Csucsai szoros és a Belényesi-út.

c) a Halmágyi és Brádi utszoros, Dobra vagy Dévai út és a Hátszegi út. Végre minthogy illy esetben lehet attól tartani, hogy a Borgói szoroson, Bukoviniából egy tekintélyes sereg kisértené meg a betörést, Beszterczétől északra *Borgó Brundnál* szinte egy erődítési tábor 15 ezer ember számára felállítandó és egyszersmind azon szük utvonalak mellyek a Mármarosból és Bukoviniából Erdélybe vezetnek, előbástyákkal vagy erősségekkel ellátandók, úgymint a Láposi, Szalvai (?), Radnai és Tihutzai útszorosok. Azon esetre pedig ha Erdélyt minden oldalról kellenék védelmezni, ugy a keleti és déli oldalán fekvő stratégiai pontok is kellőleg megerősítendők.

London 15. November 851.

Gál Sándor m. p.

A 14. huszárezred a königgrätzi csatában (1866 július 3.).

Az egykori híres „Württemberg"-huszároknak[1] a m. kir. Hadtörténelmi Levéltárban őrzött iratai között találtam — gróf Hadik András lovassági tábornok, ezredtulajdonos, 1836-i parancskönyvébe csúsztatva — egy levélnek géppel irott másolatát, amelyben a cs. kir. II. könnyű lovashadosztály egyik záguldótisztje (honvédül:

[1] 6. huszárezred.

parancsőrtisztje) leírja a 14. huszárezred szerepét a königgrätzi csatában.

A levél eredetije Krumpendorfban, 1913 májusában, kelt s a 6. huszárezred akkori parancsnokának. Kollowratnik József ezredesnek, szól. Írója, egy a másolaton látható feljegyzés szerint, báró Walterskirchen Róbert[2] volt, aki maga is résztvett a 14. huszárezred rohamában.

Úgy vélem, érdemes közölni ezt a közvetlen és eleven leírást, már csak azért is, mert egy színmagyar huszárezred harcát örökíti meg.

A levél teljes szövege ez:

Verehrter Freund, hochgeehrter Herr Oberst!

Du hast den Wunsch geäussert, etwas über die Beteiligung des Hussarenregimentes Nr. 14 (Graf Pálffy) an der Schlacht von Königgrätz zu erfahren. Da ich damals, als Ordonanzoffizier des Divisionärs Fürst Emerich Taxis, ein Augenzeuge der Ereignisse gewesen bin, so will ich versuchen Dir dieselben, so vollständig als es mir möglich ist, mitzuteilen. 47 Jahre sind allerdings eine gar lange Zeit und das Gedächtnis eines 75-jährigen Greises ist nicht mehr unfehlbar. Ich habe aus jener Zeit keine Aufzeichnungen und bin daher nur auf die Erinnerung angewiesen. Es gibt aber Dinge die man nicht so leicht vergisst, und die sich in das Bewusstsein wohl tiefer einprägen als Alltagsereignisse, welche durch die Erlebnisse kommender Tage verwischt werden. Deshalb hoffe ich Deinem Wunsche wenigstens teilweise gerecht werden zu können.

Die zweite leichte Cavalleriedivision Taxis, zu deren Verbande Pálffy-Hussaren gehörten, stand am 3. Juli 1866 am rechten Flügel der österreichischen Armee, vorwärts und rechts von Lochenitz. Noch weiter rechts befand sich nur noch die sogenannte schwarzgelbe Infanterie-Brigade (Hess und Belgien)[3] bei Prottina. Schon am Morgen und lange bevor wir die Spitzen der preussischen kronprinzlichen Armee zu Gesicht bekamen, schickte Fürst Taxis mehrere Patrouillen in die Richtung gegen Josefstadt, um zu erfahren, ob und was an preussischen Truppen sich von dort nahe. Ob darunter auch solche von Pálffy-Hussaren waren, ist mir nicht mehr erinnerlich.

Als gegen Mittag die Teten der Preussen (Armee Kronprinz) sichtbar wurden, rekognoscierten wiederholt Ordonnanz- und Generalstabsoffiziere das vorliegende, die Cav. Division von der preussischen Tete trennende, Terrain in Bezug auf dessen Gangbarkeit für Cavallerie. Es erwies sich, dass tiefe Wasserrisse und Schluchten ein Weiterkommen nicht gestattet hätten. Die Cav. Division hielt sich nun, nach links marschierend, so ziemlich auf gleicher Höhe mit den preussischen Colonnen. Endlich kam die Meldung, dass das Terrain ebener und die Gräben nicht mehr unpassierbar wären.

[2] 1857-ben hadapród a 6. dragonyosezredben, 1858-ban hadnagy a 4. dzsidásezredben. 1860-ban már nem szolgált, de 1866-ban újra beállott.

[3] 49. és 27. gyalogezred.

Sofort auch erging an Haller-Hussaren[4] (Oberst Br. Marburg) der Befehl zum Angriffe. Dieser misslang jedoch vollständig. Mit sehr bedeutenden Verlusten, durch das Feuer der feindlichen Infanterie, welche in Gärten mit vorliegenden Zäunen gedeckt war, machten die Haller-Hussaren ohne, glaube ich, näher als 300 bis 400 Meter gekommen zu sein, rechts-um und kehrten ganz aufgelöst im Galopp zurück. Eine feindliche Batterie, deren wohlgezielte Kugeln den Hussaren noch weitere Verluste beibrachten, vermehrte die Unordnung in der Weise, dass es den Offizieren nicht gelang, die Mannschaft zum Stehen zu bringen. Das Regiment Cseh-Hussaren[5] mitreissend, machte die schon ziemlich demoralisierte Truppe erst hinter der Elbe Halt. Taxis hatte nun nur noch eine Brigade (Württemberg Nr. 6 und Pálffy Nr. 14) zu seiner unmittelbaren Verfügung. Diese beiden Regimenter hatten durch Terrainwellen gedeckt, von dem Debacle der beiden anderen nicht viel bemerkt und litten auch nicht, oder nur wenig, durch preussisches Geschützfeuer.

Nun sahen wir preussische Cavallerie (braune Landwehrhussaren) aus dem Dorfe debouchieren, welches den Hallerhussaren so verderblich geworden war. Sie wollten offenbar die Unordnung benützend die zurückgegangenen Regimenter verfolgen und hatten wahrscheinlich die noch vor dem Flusse stehende Brigade gar nicht bemerkt. Unmittelbar vor dem Dorfe marschierten zwei Schwadronen in Front auf; der Rest blieb in zwei Staffeln rechts und links rückwärts stehen. Wir konnten mit dem Fernrohre das ganze Manöver sehr deutlich wahrnehmen. Unseren Generalstäblern schien der Aufmarsch der beiden Schwadronen verfrüht, da die Entfernung zwischen ihnen und uns noch eine bedeutende war und es zu einem Aufmarsche auch noch später Zeit gewesen wäre.

Fürst Taxis sandte mich nun zu Pálffy-Hussaren, respective dem Brigadier Graf Westphalen,[6] mit dem Befehle der vorrückenden preussischen Cavallerie entgegenzugehen und dieselbe zurückzuwerfen. Zu dieser Action wurden die beiden Escadronen Br. Karl Mecséry[7] und Sigismund Gf. Pálffy[8] bestimmt, während der Rest des Regimentes ziemlich weit rückwärts als Unterstützung blieb. Mir fiel damals die grosse Entfernung zwischen den unmittelbar angreifenden Escadronen und der Unterstützung, als im Reglement nicht begründet, auf. Vermutlich wollte man damit die letztere dem schon sehr gefürchteten Infanteriefeuer entziehen. Auch war eine Action in die Flanken unserer Hussaren durch die preussische Reserve infolge der Terrainverhältnisse nicht gut möglich; daher auch das Eingreifen unserer Unterstützung nicht in Aussicht zu nehmen war.

Die beiden Escadronen Mecséry und Pálffy marschierten nun ebenfalls in Front neben einander auf und ich erinnere mich noch

[4] 12. huszárezred.
[5] 4. huszárezred.
[6] Vilmos. — Előbb a 10. dzsidásezred parancsnoka.
[7] 1877-ben ezredes és a 7. huszárezred parancsnoka lett. 1883-ban ment nyugalomba, mint címzetes vezérőrnagy.
[8] Mint őrnagy vált meg a hadseregtől.

ganz genau, dass Brigadier Gf. Westphalen jedem 25 Stockstreiche in angenehme Aussicht stellte, dessen Pferd vorzeitig galoppieren würde. In ganz kurzem Trabe und enggeschlossen ging es nun den preussischen Hussaren entgegen. Ich hatte mich meinem Freunde Gf. S. Pálffy angeschlossen und ritt neben ihm vor der Front seiner Escadron, fünfzig Schritt von uns Graf Westphalen mit dem Trompeter. Der Oberst war bei der Unterstützung geblieben; wenigstens konnte ich ihn nicht sehen; ebensowenig kann ich mich daran erinnern ob und unter welchem Staabsoffizier die beiden Schwadronen standen und wo sich eventuell derselbe befand.

Die Preussen fingen viel zu frühe an zu galoppieren, was ihnen bei dem tiefen Ackerboden doppelt nachteilig wurde. Deutlich war es zu bemerken, wie ihre Front immer länger und lockerer wurde; einige mehr nach vorne kamen, andere zurückblieben, so dass auch die Richtung ganz verloren ging, während wir ganz fest geschlossen im kurzen Trabe ihnen entgegenritten. Edlich, ich glaube, dass die Distanz kaum noch mehr als hundert Schritte betrug: Marsch — Marsch! Nun ging es wie das Donnerwetter los! Ein unvergesslicher Moment! Bevor wir noch den Feind erreicht hatten, kehrten einige seiner Pferde um, andere brachen seitwärts aus. Platz dazu war ja durch die Lockerung des Verbandes vorhanden. Unseren Pferden wäre es auch beim besten Willen kaum möglich gewesen. Schon beim ersten Zusammenstosse wurden viele preussische Pferde durch unseren Anprall niedergeworfen und mancher Reiter, dessen Pferd allzurasch Kehrt-Euch gemacht hatte, flog aus dem Sattel.

Die nun folgende Melée war kurz und ziemlich unblutig. Man fuchtelte meistenteils in der Luft herum und gewiss fügten die Pferde dem Feinde mehr Nachteil zu, als die Säbel. Sowohl Pálffy wie auch Mecséry erzählten mir später, dass sie fast nur in die Luft gehauen hätten und mir war es ebenso ergangen. Kaum erhob sich der Arm zum Hiebe, so war das Ziel, bevor die Klinge es erreichte, rechts oder links, vor- oder rückwärts, aus dem Bereiche des Säbels entschwunden. Anders mag es gehen, wo zwei Cavalleriekörper, beide geschlossen, ineinander geraten und die Bewegungsfreiheit und -möglichkeit des Einzelnen durch seine Nebenmänner gehindert ist. Schon gegen Ende der ganzen Action sah ich, wie zwei Hussaren zwei preussische Reiter aus dem Sattel rissen und die Pferde als gute Beute mitnahmen.

Nach vielleicht zehn Minuten war alles vorüber. Die Preussen waren geworfen, eine weitere Verfolgung war weder befohlen, noch wäre sie im Angesichte der feindlichen Infanterie tunlich gewesen. Die beiderseitigen Unterstützungen kamen nicht in Action. Mit 42 Beutepferden, 8 Mann und dem Commandanten des preussischen Regimentes Oberst von Bredow (wenn mich mein Namensgedächtnis nicht täuscht) als Gefangenen, kehrten wir zurück. Unsererseits waren nur wenige leichte Verwundungen vorgekommen. Ein Mann fiel in einen Morast und kam später zu Fuss, über und über mit Schlamm bedeckt, zur Truppe zurück.

Von irgend einem Gefühle des Unbehagens, um einen höflichen Ausdruck zu gebrauchen, dem im Gewehr- und Geschützfeuer wohl

die meisten unterworfen sein dürften, konnte ich bei keinem einzigen bemerken. Hiezu mag beigetragen haben, das Bewustsein der Überlegenheit der österreichischen Reiterei, an der niemand zweifelte und auch die im gesunden Menschen liegende, Kampflust, wenn es[9] ein passives Stillstehen als Scheibe für Kugeln,[10] deren Absender gar nicht zu sehen sind. Qui vous connaît, ne saurait vous dácrire — qui ne vous connaît pas, ne saurait vous décrire, premiers enchantés de l'amour! singt Lafontaine in einem seiner unsterblichen Gedichte. Vielleicht liesse sich ähnliches sagen, wollte man die Empfindungen schildern, welche die Reiterbrust erfüllen nach einem glücklichen Waffengange, Mann gegen Mann, wo nicht technische Künsteleien den Erfolg verbürgen, sondern wo noch der Spruch gilt: Im Felde da ist der Mann noch was wert, da wird ihm das Herz noch gewogen, da tritt kein anderer für ihn ein.

Den Ausgang der Schlacht von Königgrätz kannten wir ja noch nicht. Pálffy und Mecséry erhielten später das Verdienstkreuz. Beide ruhen längst unter grünem Rasen und vielleicht sind nur noch ganz wenige auf Erden, welche diese Episode der Schlacht miterlebt haben. Vergessen wird sie wohl keiner haben, der sich auch noch für anderes als materielle Genüsse, die Empfänglichkeit bewahrt hat.

Ein ehemaliger Ordonnanzoffizier
der II. leichten Cav. Division.

Mit dem Manuskripte des Herrn Robert Br. Walterskirchen verglichen, das ich dem Commando des 14. Hussarenregiments Nyiregyháza übersandte.

Klagenfurt, am 21. Mai 1913

Kollowratnik m. p. Oberst.

[9] Kimaradt: sich nicht um.
[10] Kimaradt: handelt.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Gróf Tisza István összes munkái. Az Országos Tisza István Emlékbizottság támogatásával kiadja a Magyar Tudományos Akadémia. 4. sorozat, II. kötet. Franklin-Társulat. Budapest, 1924. 8°. 392 l.

Jóformán minden sorával a világháború történetébe vágó, különösen érdekes kötet fekszik előttünk: egy hatalmas energiájú, célja felé következetesen törő, hajlíthatatlan, férfiú levelezése.

Gróf Tisza István, állásánál fogva, a színfalak mögé is bepillanthatott, ennélfogva a nagy világégésnek egyik legjobban értesült és legszavahihetőbb krónikása. Később, amikor az ország gyeplőjét mások ragadták a kezükbe, ő maga is a csatárok sorába állott s ott is ugyanolyan bátor, elszánt és kemény, harcosnak bizonyult, amilyennek őt a politikai élet porondjáról ismertük.

Tisza az első pillanattól fogva jól látta, milyen rettentő válságos az a küzdelem, amelybe belesodródtunk. Már 1914 augusztus 4-én írja, hogy a világháborút csak csoda háríthatja el. *(81. sz.)* Nem ringatózott a háború alatt a szertelen illuziók tengerén soha, bármilyen jól ment is időnkint a dolgunk, de viszont a legnagyobb veszedelem pillanatában se lett kishitű, sőt a váratlan kudarcok és csapások újabb és újabb, még az eddiginél is nagyobb, munkásságra serkentették. Mindenik — akár hivatalos, akár magán — levelében áttöri a sötét bizonytalanságot a reménység egy-egy sugara: a szerencsés kibontakozásba vetett erős hite. Csak dolgozzunk, ne lankadjunk egy pillanatra se, feszítsük meg minden erőnket s akkor az állhatatlan Fortuna istenasszony is a mi pártunkra áll.

Legszebb formában, 1914 augusztus 27-én, Berzeviczy Alberthez intézett levelében nyilatkozik meg a magyarság jobb jövőjébe vetett bizodalma:

„Keserves húsz esztendőn keresztül gyötört az a gondolat, hogy ez a monarchia s benne a magyar nemzet, pusztulásra van kárhoztatva, mert az Úristen el akarja veszteni azt, akinek elveszi az eszét. Az utolsó néhány évben kezdett jobbra fordulni a dolog, mind újabb és újabb örvendetes események keltették új életre a reményt, hogy a világtörténelem nem tér még napirendre felettünk. Most e nagy idők válságos napjaiban dől el a dolog, de azt a nemzetet, amely így viseli magát a reátornyosult veszélyek között, nem ítélheti halálra a Gondviselés." *(186. sz.)*

Tisza nem volt hivatásos katona s nem is akart a hadműveletek kérdéseibe hivatlanul beleszólani soha, de azért ha kellett, nyil-

tan megmondotta a véleményét, magának Ferenc József királyunknak is. *(153., 626. sz.)*

És itt mindjárt hangsúlyoznunk kell azt, hogy Tiszának, katonai dolgokban, általában véve jó szeme és helyes ítélete volt. *(160., 203., 226. sz.)* Ezt bizonyítják különben mindazok, akik akár békében, akár háborúban, egy ezredben szolgáltak vele. Katonás természeténél fogva, könnyen bele tudott bármilyen helyzetbe is illeszkedni; volt érzéke a katonaélethez, szerette a hadsereget s így nem is tette magáévá azt a katonaellenes felfogást és hangulatot, amely minálunk — részben a hírlapok jóvoltából — a béke utolsó éveiben lábrakapott. Szilárd meggyőződésünk, hogy Tisza — ha katonapályára lép — ott is, akármilyen hatáskörben, kitűnően megállotta volna a helyét.

Ez a kötet, amelyet most ismertetünk, az 1914 június 27-től december 31-ig terjedő időre vonatkozik. Tartalmából legfontosabbak azok a levelek, amelyek arról tanuskodnak, hogy miként küzdött Tisza Magyarország területi épségéért, amelyet nemcsak a már meglevő, hnaem a még csak várható, ellenség is fenyegetett. Mikor — rácországi első és második hadjáratunk váratlan balsikere után — félős volt, hogy az ellenség a Délvidéket elözönli, Tisza minden rábeszélőképességét és személyének egész súlyát latbavetette, hogy nemcsak a hadvezetőséget, hanem magát a királyt is meggyőzze arról, hogy Magyarország területének csak kis részben megtörténő elfoglalása is, minő végzetes politikai következést szülhet. Nem nyugodott egy pillanatig se, míg csak ez a várható, de a hadvezetőség részéről eléggé nem méltányolt, veszedelem el nem húzódott a fejünk felől. Erre vonatkoznak 170., 626., 629. és 636. sz. levelei és táviratai.

Ugyanazzal a nyomatékkal, amellyel a netalán Magyarországra támadó rácok feltartóztatását követeli, sürgeti a Máramaros megyébe betört s onnan kisebb csapatokkal Erdélybe is átszivárgott oroszok kiverését is. *(325., 341. sz.)*

Talán még fontosabbak azok a levelek, amelyek hűtelen „szövetségesünk" — Oláhország — viselkedésére vonatkoznak. Itt Tiszának a németekkel is szembe kellett szállania, mert ezek — állítólag bukaresti követük (von Busche) útján — olyan engedményeket híreszteltek, aminőket Magyarország sohase tehetett az oláhoknak. *(369. sz.)*

Tisza, a háború legelső napjától kezdve, meg volt róla győződve, hogy Oláhországot csak sikereink bírhatják reá arra, hogy vagy mellénk álljon, vagy legalább is semleges maradjon. *(494. sz.)* Minthogy azonban ez a siker, kellő időben és kellő formában, nem akart mutatkozni, az orosz propaganda pedig teljes erejével dolgozott Oláhországban ellenünk: az oláhok (részben a német biztatás hatása alatt) egyes területek megkaparításáról álmodoztak. Előbb csak arról volt szó, hogy Bukovinában a szuczavai kerületet kapják meg *(240., 254. sz.)*, később már arról beszéltek, hogy *megszállják Erdély határszéli vármegyéit, nehogy az oroszok tehessék be oda a lábukat.*

Tisza azonban átlátott a szitán s gróf Czernin bukaresti köve-

tünknek kereken megírta, hogy ennek az oláh megszállásnak még csak a gondolata ellen is tiltakozik, mert hiszen ez csak az első lépés lenne arra, hogy keleti jó szomszédaink egész Erdélyt hatalmukba kerítsék. *(533. sz.)* Kinyilatkoztatta, hogy az oláhok minden ilyen próbálkozása „casus belli", amelyre részünkről csak hadüzenet következhetik. *(290., 310., 324., 326., 431. sz.)* Tiltakozott ellene, hogy az oláhokkal szemben gyöngeségünknek bármi csekély jelét is mutassuk, mert akkor tüstént megnő az étvágyuk és a bátorságuk is. *(241. sz.)* Nagy fáradsággal sikerült is neki, a magyarokat bizony nem szerető Czernint a kívánt irányba terelnie. *(446. sz.)*

Az oláh betörés, a mondottak szerint, már 1914 őszén is várható lévén, október 14-én telefonon hívja fel Buriánt, hogy az Erdélyben levő csapatok másfelé szállítását mindenáron akadályozza meg, mert ennek megtörténte esetén a ki se számítható következményekért nem vállalhatja a felelősséget. *(412. sz.)*

De bárha többek között ebben a kérdésben se volt a hadvezetőséggel egyvéleményen, a leghatározottabban elítélte azt, hogy Conradot és a hadsereg főparancsnokságát, alaptalanul, vagy legalább is túlozva, mindenki és mindenütt gáncsolja. Ezért írja gróf Berchtold külügyminiszternek: „Es mögen in Details Fehler vorgekommen sein. Jetzt ist es nicht die Zeit, wegen derselben Vorwürfe zu machen. Die Heeresleitung sollte nur das Eine fühlen, dass Regierung und Volk mit festem männlichen Entschluss hinter dem Heere stehen." *(226. sz.)*

Ebből a nyilatkozatából, de még világosabban Buriánhoz 1914 november 14-én írott leveléből, kitűnik az is, hogy nem helyeselte a Conrad ellen akkor indított aknamunkát. *(542. sz.)* De védelmébe fogadta, Conraddal együtt, egész hadseregünket is, nemcsak a belföldi rágalmakkal, hanem a németek fitymáló bírálatával szemben is. Tschirschky bécsi német nagykövetnek 1914 november 5-én nyomatékosan megírja, hogy hadseregünk mindent megtett, amit tőle, rendkívül súlyos helyzetében, várhattunk s ugyancsak itt figyelmezteti reá Tschirschkyt, hogy egy erős magyar nemzeti állam a német birodalomnak is hatalmas támasza lehet. *(494. sz.)*

Tiszának szinte példátlan munkabírása és mindenre kiterjedő gondossága, most közzétett levelezéséből is fényesen kitűnik. Egyforma lelkiismeretes pontossággal intézi el a legkényesebb hivatalos ügyet s a harctérről hozzáforduló szegény cselédjének kérését. Mindenkihez van biztató, vígasztaló szava s ígéreteiről óriási elfoglaltsága mellett se feledkezik meg soha. Nem utasít el senki mást, csak azt, aki az ő útján akar a harctéri szolgálattól szabadulni. Nem is várhattunk egyebet attól a Tiszától, aki a megtestesült kötelességtudás volt s aki nem kényszerűségből, hanem saját jószántából ment ki a csatatérre.

Köszönet és elismerés illeti az Országos Tisza István Emlékbizottságot és a Magyar Tudományos Akadémiát egyaránt, azért a fáradságért és anyagi áldozatért, amellyel ezt az annyira érdekes és fontos levelezést nyilvánosságra hozta. Fokozott érdeklődéssel várjuk többi köteteit is. —*y*.

Steier Lajos: Görgey és Kossuth. Ismeretlen adalékok az 1848—49. szabadságharc történetéhez. Genius kiadás. Budapest, 1924. 8°. 311 lap.

Beniczky Lajosról szóló könyvének hatása alatt, kíváncsian várták Steier Lajos mostani művét is mindazok, akik a magyar szabadságharcnak akár politikai, akár katonai történetével foglalkoznak.

Ez a könyv csak első kötete az eredetileg egy kötetnek indult, de utóbb háromra osztott munkának, amelyet talán kelleténél hangosabb beharangozás előzött meg. Mint a szerző az előszóban kifejti, ebben az első részben a Görgey és Kossuth közötti szakadás keletkezésével akar foglalkozni; de mindjárt azt is kijelenti, hogy aránylag csekély forrásanyag állott csak rendelkezésére. Véleményünk szerint, éppen ezért nem lett volna szabad a könyvet három részre osztania, mert így ez a kötet egymagában nem sokkal juttatja közelebb a megoldáshoz az annyiszor bolygatott Görgey-Kossuth-kérdést.

Ennek különben — a levéltári anyag hiányos voltán kívül — még egy másik oka is van: A szerző nem katona s így a legszorosabban vett katonai dolgokat is polgárember szemével látja. Már pedig a Görgey-Kossuth-ellentét, legalább eleinte, tisztán katonai ügy volt, amelyhez tehát csakis katonai szempontból lehet hozzászólani.

Bizonyos, hogy a két férfiú összecsapásához, kezdettől fogva, kedvező talaj kínálkozott, mert olyan egyéniségek kerültek közös színpadra, akiket csak valami nagy rázkódás — ebben az esetben a forradalom — dobhatott oda. Rendes, nyugodt, viszonyok között nem működhettek volna együtt, már csak hivatásuk eltérő voltánál fogva se, soha. A forradalom szele Görgeyt is elkapta, csakúgy, ahogyan elragadott annyi más százat meg ezeret; de csak rövid időre. Már nem sokkal a schwechati ütközet után mutatkoztak nála a forradalmi mámorból való fokozatos kijózanodás félre nem ismerhető tünetei, helyet adva alaptermészetének, a pesszimizmusnak.

Látta, hogy a bécsi forradalom bukása után Ausztriára többé nem lehet számítani, ellenben tudta, hogy az osztrák hadsereg most már teljes súlyával Magyarországra vetheti magát. Látta saját hadtestének siralmas állapotát, amelyen — ágyú, puska, lövőszer, ruha stb. hiányában — nem segíthetett. Látta végül azt is, hogy a magyar nép egy csöppet se lelkesedik a háborúért, sőt feltűnően húzódozik tőle, mióta a tavaszi forradalom hirtelen fellobbant gyenge szalmalángja kialudt.

Görgey el nem tagadható pesszimizmusával szemben, Kossuth a szélsőséges optimizmus álláspontját képviselte. Azt hitte, hogy a szerinte még meglevő, vagy legalább újra felkelthető lelkesedés a hiányzó tudást és fegyelmet is pótolhatja a katonában. Nem bízott a közös hadseregtől átvett régi s a csak lassankint szervezhető új honvédcsapatokban, de annál többet várt a könnyen rögtönözhető nemzetőrségtől és szabadcsapatoktól. Azt remélte, hogy a

magyar nép, a sok lelkesítő szónoklat hatása alatt, egy szálig talpra áll s könnyűszerrel kiveri az ellenséget.

Minthogy a két, együttműködésre kényszerült, férfiú felfogásában ekkora különbség mutatkozott, s a maga álláspontjából egyik se akart engedni, a szakadáshoz már nem sok kellett. Elég volt egy-két hatásköri összeütközés is. Ezt viszont megkönnyítette a magyar hadsereg tökéletlen szervezete.

A szerző nem domborítja ki eléggé azt a körülményt, hogy a magyar hadsereg, tulajdonképen megalakulása pillanatától kezdve mindvégig fejetlen volt, mert a későbbi ú. n. „fővezérek" se rendelkeztek a hadsereg *valamennyi* részével soha. Így például Dembinski és Vetter se. Ez a legfőbb szülőoka a hadügyi téren szakadatlanul mutatkozott fonákságoknak s ez tette lehetővé, hogy egy, voltaképen a hadseregen kívülálló, testület — az Országos Honvédelmi Bizottmány — ragadja magához a legfőbb katonai hatalmat.

Ez a hatalom a felsődunai hadsereggel — mint legfontosabbal — jutott a legsűrűbb és legközvetlenebb érintkezésbe. Minthogy azonban az Országos Honvédelmi Bizottmány élén Kossuth, a felsődunai hadsereg élén pedig Görgey állott, anélkül, hogy akár az egyiknek, akár a másiknak hatásköre pontosan szabályozva lett volna: az összeütközés még hasonló felfogás és nagyobb kölcsönös türelmesség esetén se lett volna feltétlenül kikerülhető.

Ellenben sohase tűzhettek volna össze, ha kettőjük között — úgy, amint kellett volna — valóságos fővezér áll, akinek kezében egyesül az a hadműveleti hatáskör, amelyet az Országos Honvédelmi Bizottmány, majd később — legalább részben, de akkor is helytelenül — a hadügyminisztérium foglalt le magának.

A „Görgey-Kossuth-ügy" tehát — *a kezdet stádiumában* — még nem elvi harc, nem két ádáz ellenség összecsapása, hanem csupán hatásköri összeütközés volt, de ez bocsátotta szabadjára azokat az ellentéteket, amelyek végül át nem hidalható szakadékot ástak a két férfiú közé.

Mint már említettük, ezzel a kötettel nem lehet lezárni a Görgey-Kossuth-kérdést. Bizonyos összefoglaló eredményt azonban — legalább az ellentét kialakulására vonatkozóan — mégis meg lehetett, sőt meg kellett volna állapítania a szerzőnek. Mi úgy gondoljuk, hogy — a kérdés végső okára visszamenve — áttekinthetően kellett volna kimutatnia, hogy milyen káros hatása volt a hadműveletekre a fővezéri állás be nem töltésének. Meg kellett volna továbbá esetről-esetre pontosan állapítania, hogy mint tolódtak el a különböző katonai hatáskörök ide-oda, miként ütköztek össze lépten-nyomon s mint keresztezték egymást már kezdetben egyes személyek, parancsnokságok és hatóságok rendelkezései?

Végül egész határozottan kellett volna válaszolnia arra a három kérdésre, amely az előbbiekből önként folyik, hogy t. i.:

1. Mennyiben volt Kossuth, *állásánál fogva,* a hadműveletek közvetlen irányítására hivatva s nem ment-e túl a megengedhető határon?

2. Katonai tudása feljogosította-e ilyenfajta tevékenységre?
3. Joggal tiltakozott-e Görgey a Kossuth részéről mindúntalan megújuló leckéztetés és gyámkodás ellen?

Ámde minderre nem kapjuk meg a szerzőtől azt a szabatos választ, amit vártunk volna tőle. Sőt a harmadik kérdésre kétféleképen is válaszol. Előbb azt mondja (141. l.), hogy Görgey méltán megúnhatta a sok nógatást, majd azt, hogy Kossuth hadműveleti tervei következetlenek voltak, mert egyszer ezt, másszor azt kívánta; de azért végül mégis erre a különös és az előbbiekkel ellentétes következtetésre jut:

„Görgey nem volt a másoktól származó tervek híve és különösen lekicsinylé azokat, melyek nem katona agyából származtak, *ami mindenképen rövidlátó türelmetlenség jele és nem igen vall megértő belátásra.*" (239. l.)

Könyve 122. oldalán Steier is abba a már általánossá vált hibába esik, hogy Görgeyt „fővezér"-nek mondja. Fővezér az, aki az egész fegyveres erő felett áll. Görgey azonban — *bárha fővezérnek címezték* —, 1849 augusztus 11-ig csupán a felsődunai hadsereg parancsnoka volt, mert se az erdélyi (Bem), se a déli (Vetter) hadsereg, se a Felső-Magyarországon, Dembinski parancsnoksága alatt, alakult hadtest nem függött tőle. Ezeknek ügyeibe csak akkor avatkozhatott, amikor elkövette azt a végzetes hibát, hogy a hadügyminiszteri tárcát is elvállalta, megtartván mellette a felsődunai hadsereg parancsnokságát is.[1]

A szabadságharcbeli magyar tisztikar összetételéről és fegyelméről is téves fogalmai vannak Steiernek, mert különben nem írná azt (110. l.), hogy a kialakult későbbi honvédsereg tisztikara qualitásban már egészen más volt, mint 1848 nyarán, mert a hadsereg kialakulása folyamán az anyag silány része a szitában maradt, vagy pedig a komolyabb harcok elől eloldalgott.

Igaz, hogy a schwechati ütközet után az ocsú egy része kihullott, de kihullott sok hasznavehető, jó tiszt is. Mi inkább azt mondhatjuk, hogy a tulajdonképeni leromlás akkor kezdődött, amikor — a sok új csapattest felállítása miatt — a régi tisztikart katonai téren tudatlan, a fegyelmet híréből se ismerő, rendbontó elemekkel is fel kellett higítani, akik rossz példájukkal a még megmaradt katonás szellemet is aláásták. Nem egy, hanem száz adatot lehetne felsorakoztatni annak igazolására, hogy a felsőbb parancsnokok, még a háború vége felé is, mennyit panaszkodtak a tisztikar egy bizonyos részére. De hiába volt minden, mert a kormány ezeket a „megbízható" elemeket istápolta, ellenben kormánybiztosokkal figyeltette a „gyanus" vérbeli katonákat.

Íme egy példa: Kazinczy Lajos alezredes — mint az 1. huszárezred parancsnoka — alaposan szét akart ütni a „szabadság-egyenlőség-testvériség"-től nagyon is megkótyagosodott tisztjei között.[2]

[1] A szabadságharcban minden hadseregparancsnok az illető hadsereg „fővezér"-ének címezte magát; az önállóan kikülönített hadosztályparancsnokok pedig hadtestparancsnoki címet adományoztak maguknak. Ez a visszaélés hivatalos iratokon is meghonosult.

[2] 1849 februárius havában.

De megjárta, mert a tisztikar ellene fordult s a hadügyminiszté rium — amint ez már forradalmi hadseregeknél lenni szokott — most se a hepciáskodó tiszteken, hanem a rendet csinálni akaró ezredparancsnokon verte el a port, felmentvén őt állásától. Pedig az 1. huszárezred tisztikara kezdetben jó volt, de a beléjutott nem kívánatos pótlás a mézbe pottyant kenyérmorzsa szerepét töltötte be.

Az a bizonyos „eloldalgás" se szorítkozott 1848-ra. Jól tudjuk, hogy a csapatjuktól elmaradozó tiszteket, még 1849 nyarán is, tucatszámra fogdostatták össze a térparancsnokságok és zavarták vissza őket a harcvonalba. Azt is tudjuk, hogy a legénység minden kínálkozó alkalommal, sűrűn szökdösött, amint azt a hivatalos állománykimutatások tanusítják. Éppen ezért nem értünk egyet a szerzővel, aki könyve 47. oldalán azt írja, hogy a túlzott szigorúság volt Görgey legszembetűnőbb hibája. Mi azt mondjuk, hogy Görgey nem volt eléggé szigorú, mert a vázolt állapotok között egy-két agyonlövés inkább kevés volt, mint sok.

Az 1849 január 2-án összeült haditanácsról azt írja Steier, hogy annak határozata szerint Görgeynek Simunich ellen kellett fordulnia, Perczel, Mészáros és Vécsey hadtesteit pedig Debrecen felé kellett koncentrálni s hogy *ezzel a győzelmes tavaszi hadjárat bevezető alapirányai is meg voltak adva.* (259. l.) Ezt teljességgel nem értjük. A tavaszi hadjárat, a felsődunai hadseregre vonatkoztatva, április 2-án, a hatvani ütközettel, kezdődött s május 21-én, Budavár bevételével, végződött. Fő hadműveleti iránya Hatvan—Pest—Komárom—Pozsony *lett volna.* Ámde ebben a hadjáratban se Perczel, se Mészáros, se Vécsey nem vett részt. Mészáros akkor egyáltalán nem is volt a harctéren, Perczel (a IV. hadtesttel) előbb a Bácskában, azután a Bánátban harcolt, Vécsey pedig (az V. hadtesttel) ugyanakkor Temesvár és Arad várát ostromolta.

Nem hagyhatjuk megjegyzés nélkül azt se, hogy a szerző a Móga hadtestében szolgált Vécsey *Sándor* huszárkapitányt az Aradon vértanuhalált halt gróf Vécsey *Károllyal* azonosítja (90., 91. l.), holott az utóbbi már a forradalom előtt is őrnagy volt a cs. kir. 2. („Hannover") huszárezredben s 1848 őszén a délvidéken, Kiss Ernő hadosztályában, harcolt.

Báró Hrabovszky János altábornagyot igazságtalanul vádolja meg Steier, amidőn — csupán Csányi László egyik vádaskodó levelére támaszkodva — ezt írja: „Hrabovszky táboronk, a bánnal történt találkozásáról a magyar ügy elleni méreggel megfertőzve tért vissza." (3. l.) Holott ő nem a magyar ügynek, hanem csak a várható általános felfordulásnak volt ellensége. Csányi epés kifakadásával még kevésbbé azonosíthatjuk magunkat.

Mi úgy tudjuk, hogy Hrabovszky a régi hadsereg egyik nagytehetségű és nagytudású, jeles tagja volt, aki vitézségével és eszével sok véres harcban szerzett a magyar névnek dicsőséget. Polgári körökben is általános szeretetnek és népszerűségnek örvendett s ennek köszönhette, hogy Bihar vármegye tiszteletbeli táblabírává, Nagyvárad városa pedig díszpolgárrá választotta. Talpig gavallér magyar úr volt, minden előkelő magyar társaságnak

kedves „János bácsi"-ja, akit későbbi szomorú sorsáért csak sajnálni lehet. Természetesen nem volt radikális forradalmár. Az ilyen szertelenségtől visszatartotta őt egy hosszú élet gazdag tapasztalásain lehiggadt elméje. Éveket töltött külföldön, főként Francia- és Olaszországban s így sokkal többet látott, hallott és tudott, mint az itthoni diétán handabandázó, vagy ősi joggal ősi házban pipázgató honfitársainak legnagyobb része.

Ismerte jól a forradalmat is, hiszen 1821-ben éppen ő volt a nápolyi forradalom leverésére küldött cs. kir. hadsereg vezérkari főnöke. Lehetetlen tehát, hogy össze ne hasonlította volna a magyarországi mozgalmakat a 27 év előtti olaszországiakkal. A magyar hadsereg 1848 nyarán és őszén, egy hajszálnyival se volt különb, mint a nápolyi 1821 március havában. Ezt az utóbbit Frimont, gyorsan egymásután, három ütközetben verte tönkre;[3] ugyanilyen sors várt a magyar hadseregre is, ha az osztrákok kellő gyorsasággal és nyomatékkal ütnek rajta. Hogy mi lesz akkor, ha Ausztria a kedvező pillanatot elszalasztja, azt báró Puchner Antal altábornagy már 1848 szeptember 15-én megjósolta, mondván, hogy *a magyarországi „demokrata-anarchia" feltétlenül az Ausztriától való teljes elszakadással fog végződni.*[4]

Igy gondolkozhatott Hrabovszky is. Ezért nem fogadta el a délvidéki hadtest parancsnokságát s ezért nem kísérte el a kormányt Debrecenbe.

Azok az akkori, olyan sokszor lecsepült régi katonák nagyon jól tudták, hogy a megindult lavinát fele útján már nem lehet megállítani. Éppen ezért nagy kérdés, van-e jogunk hozzá, hogy kíméletlenül pálcát törjünk minden olyan magyar katona felett, aki abban a zűrzavaros világban inkább a békés kibontakozást, mint az annyira kétesnek látszó harcot óhajtotta.

Végleges véleményt csak a második és harmadik rész megjelenése után mondhatunk Steier Lajos könyvéről, most még csak a munka szerkezetéről akarunk néhány szót szólani. Nem szerencsés gondolat, hogy a szerző a közlésre szánt iratokat egész terjedelmükben saját fejtegetései közé ékeli, mert ezzel az előadás folytonosságát mindúntalan megszakítja. Sokkal jobb lett volna, ha tanulmányához függelékül csatolja az állításainak bizonyításához szükséges okmányanyagot. Könyve, mostani formájában, se nem történeti tanulmány, se nem forráskiadvány, hanem a kettőnek keveréke. —*y.*

Összeomlás az albán arcvonalon. Eredeti magánfeljegyzései alapján írta Sréter István. Stádium Sajtóvállalat Rt. kiadása.

Sréter István követendő példát ad mindazoknak, akiknek az elmúlt világháborúból feljegyzései, naplója, okmányai stb. maradtak, hogy miként kell azok felhasználásával a magyar hadtörténelem anyagát gyarapítani. Ha sokan megszívlelnék Sréter útmuta-

[3] Rieti, Antrodoco, Aquila.

[4] *Puchner* a hadügyminiszternek és a galiciai főhadparancsnoknak: Nagyszeben, 1848 szeptember 15. (*Kriegsarchiv Wien:* Acten des G. G. Hermannstadt 1848. Praes. Fasc. 2. Irregestr.)

tását. akkor a magyar parancsnokok és csapatok szereplése a világháborúban csakhamar abban a fényben állna mindenki s talán a külföld előtt is, mint amilyent valóban megérdemelnek. Akkor aztán nem foghatnák reánk azt, hogy a mi csapataink magatartása miatt veszett el a háború és omlott össze az arcvonal.

A szerző azokat az eseményeket és azokat a benyomásait ismerteti könyvében, amelyeket 1918 július végétől november 27-ig észlelt és szerzett az albán fronton, ahol a 162. m. kir. népfelkelő dandár parancsnoka volt.

Éles szemmel ismerte fel mindjárt megérkezése alkalmával, hogy milyen elhanyagolt állapotban voltak az albán fronton lévő csapatok ruházat, felszerelés és élelmezés tekintetében, de megfigyelte azt is, hogy az ottani vezetők és parancsnokságok nem rendelkeztek azzal az erélyel, amely éppen ezen a harctéren nagyon szükséges volt. De nem volt meg ezekben a tényezőkben az a képesség sem, hogy az alárendelt csapatok faji tulajdonságait felismerjék. Enélkül pedig természetesen nem is tudták azokat megfelelően felhasználni.

Leírja a szerző továbbá a front összeomlása után való visszavonulást, valamint végül a Károlyi-kormány által elrendelt lefegyverezést is.

A mindvégig igen érdekes füzet minden oldala visszatükrözi a szerző izzó hazaszeretetét és a magyar katona bátorságába és használhatóságába vetett megingathatatlan bizalmát. Ha valami talán néha futó árnyékot vethet a füzet tartalmára, az az, hogy szerző, mint maga is mondja előszavában, sok helyen kissé vastagon rakta fel a színeket s túlságosan gúnyosan bírál. Ez különösen akkor tűnik fel leginkább, mikor egyes egyénekről van szó. Hiszen azok között, akik az események során szemünk előtt elvonulnak, lehettek olyanok, akik ezt a bírálatot, hosszabb ismeretség után, nem érdemelték volna meg. Mindamellett örömmel köszöntjük Sréter füzetét, mivel mint forrásmunka kétségkívül igen értékes.

Sz.

Pivány Jenő: *Magyarok az amerikai forradalomban.* New-York, 1924. 12°, 36 l.

Pivány Jenő honfitársunk, az Amerikai Magyar Társaság ügyvezető titkára, sok Amerikába szakadt magyar ember — s köztük több katona — viselt dolgait nyomozta már ki és írta meg. Mostani füzetében is két, Washington szabadságharcában résztvett, magyar tisztről: nemes Kovács Mihály ezredesről s a szintén magyar nemes Polereczky János őrnagyról, van szó.

Kovács ezredes ifjúkoráról nincs adatunk. A hadtörténelem színpadán mint porosz szolgálatban álló ezredes tűnik fel először. Majd, az amerikai szabadságharc kitörésekor, gróf Pulaski Kázmér légiójához csatlakozott. Ez a Pulaski lett az amerikai lovasság szervezője, aki Kovácsot eleinte gyakorlómesteri („master of exercise") állásra ajánlotta. Minthogy azonban másféle fegyveres szolgálatra is alkalmas volt, a kontinentális kongresszus a Pulaski-

féle lovas légió ezredparancsnokává nevezte őt ki, 1778 április 18-án. A légió 1778 október havában résztvett az egg-harbori ütközetben, majd az angolokkal szövetkezett indiánok ellen küldötték. Onnan a délkarolinai Charlestownba rendelték, hova a lovas légió 1779 május 8-án, a gyalogos légió pedig május 11-én érkezett. Ezen a napon Pulaski kitörést kísérelt meg a várost ostromló Moultrie Vilmos angol tábornok csapatai ellen, de súlyos veszteséggel volt kénytelen visszavonulni. Ebben a kirohanásban Kovács Mihály ezredes is elesett.

Polereczky János Lauzun herceg francia légiójában szolgált. Mikor a francia király az Északamerikai Egyesült-Államokkal szövetséget kötött, gróf Rochambeau vezetése alatt 6000 főnyi segítőhadat küldött Amerikába. Lauzun egy 800 gyalogosból és 400 lovasból álló légió parancsnoka lett, amely 1780 július 13-án, érkezett meg a newporti kikötőbe. Ettől fogva Lauzun és légiója végigharcolta az egész háborút s különösen, egy huszár és egy dzsidás századból álló, lovassága tüntette ki magát, amelyben Polereczky őrnagy is szolgált. A légiót 1783 márciusában Franciaországba szállították vissza.

Pivány Jenő elismerésreméltó derék munkát végzett most is, amidőn két honfitársunk vitézkedéséről közölt, itt minálunk teljesen ismeretlen, adatokat.

Kovács és Polereczky pályafutása is igazolja, hogy az igazi magyar katona mindenkor becsülettel állotta meg a helyét, bárhová ragadta is a sors. —*y.*

Bellona. VII. évf. XIV. köt. 1 füzet. Varsó, 1924. *M. Burhardt.* Átkelés a Bajkálon 1918.

Naplószerű, eleven feljegyzések nyomán készült rajz. A szerző inkább személyes benyomásait mondja el, többet foglalkozik az egyénekkel, mint az eseményekkel, töpreng és analizál, megfigyeléseit mással mondatja el, a szaklapból kirívó írói készséggel. Ahol nem a saját élményeit mondja el, szálló hírek nyomán referál, de ezért nem is vállal felelősséget. A szerkesztőség azért — mint a bevezető jegyzet mondja — a cikket, bár szakszerűség szempontjából nem felel meg, kiadja, mert haditengerész, e viharos, eddig eléggé nem tárgyalt események szemtanuja írja.

A csehek májusi felkelése zavarba hozta a szovjetkormányt, váratlan sikereik kellemetlenséget okoztak mindenfelé. Véletlen szerencse kezükre juttatta a szibériai vasuti vonalat Cselabinszktól a Bajkál állomásig, az I. cseh hadosztály Vladivosztokban állott, a II. Mandzsuriába készült, úgyhogy a szovjet urainak nem volt más menedéke, mint a Bajkál vidéke, ahol annyi természetadta védelem kínálkozik. Tudta ezt az ellenfél is, azért a vasútnak Vierchnoudinszkóig való szakasza élet-halál kérdése volt mindkettő számára. A vörösök tudták, hogy ennek birtokában segítséget várhatnak Moszkvából, ha elvesztik, csak az Amur mellékére vonulhatnak.

Ez időben ugyanis az egész vörös fertőzés még csak a vasuti vonalak mentén terjedt, a vidéken érintetlenül élt az orosz állam-

eszme, úgyhogy még a fehéreket is bizalmatlanul nézték. Milyen lehetett ilyen viszonyok között a csehek helyzete, akik csak a fehérek rokonszenvére hivatkozhattak, bár a gyakorlatban ez is szánalmas volt. A császári sereg tisztjei, a büszke gárdisták, lovasok, tiszti ezredekké verődve, bár rongyosan, kopottan, nélkülözések közepette, a régi szellemben éltek tovább, nem vettek tudomást a kifosztott orosz raktárak átalakított egyenruháiban páváskodó cseh „tisztek"-ről, ezek rangjait csak az osztrák-magyar világban nyert fokig ismerték el, pl. a főparancsnok Gajda „ezredest" következetesen csak zászlósnak mondták. Ilyen helyzetben a hadi együttműködés sem ment símán.

A vörösöknek augusztus elején a Bajkál-tó mellett 5000 mozdony és 16.000 kocsi állott rendelkezésükre, de ehhez alig 20.000 katonájuk, vegyes társaság, amit a zsidó hadibiztosok buzgalma hozott össze. Igen kevés „lelkesült" orosz mellett, német, magyar, kevés lett és lengyel volt hadifogoly, gyengén ellátva, fegyelmezetlenül és ez a szedett-vetett nép 3 hétig tudta feltartóztatni a csehek diadalmas felvonulását. Aug. 4-én Piepielajen fehér ezredes csapatainak beavatkozása tette lehetővé, hogy a csehek megszállják az áhított vasút egy szakaszát, — de ez nem volt teljes siker, az átkarolás nem sikerült, csak erőteljes arctámadás hozhatott újabb eredményt. Az első kísérlet nem sikerült. Merzino mellett a hajóik által támogatott vörösök erélyesen visszaverték a cseh-fehér csapatokat, mikor a tiszti ezred súlyos veszteséget szenvedett. A csehek erre megdöbbentek. Látták, vége már a diadalútnak, a rettegett hírnévnek, a helyzet komolyra fordul; a francia konzuloktól kértek tanácsot, segítséget. Megállapították, hogy csak a Bajkálon való hirtelen átkelés segíthet, mert az orosz front érintkező pontja a vasút mentén megvíhatatlan. A vízen is fölényben vannak az oroszok. A 4200 tonnás Bajkál, a 2500 tonnás Angara jégtörő, a Sielenge gőzös stb., szóval a tó valamennyi komoly hajója birtokukban volt, a támadóknak a 60 tonnás ócska Szibirják sétahajó mellett 2 vontatójuk, 2 cirkáló és néhány nagyobb csolnak (Berlinka) állott rendelkezésükre. A Szibirjákra felvittek már 1 könnyű ágyút és 2 gépfegyvert, de tovább nem jutottak, mert haditengerészethez, de még hajózáshoz értő ember sem akadt az ármádiában. Megint a francia konzulok figyelme segített, mikor a szerző személyében szakembert küldött. A volt orosz tengerésztisztet, Teheránban beállott francia önkéntest, útlevele láttamozásánál nevezték ki műszaki főnökké, és minden tiltakozása dacára ide küldték.

Érdekesen vázolja, hogyan szedte össze a műhely számára szükséges személyzetet, fűtőt, géplakatost. Fél szotnya irkucki kozák vigyázott, hogy a drágák szét ne fussanak. A szükséges műszert, anyagot mind úgy kellett kikeresnie a raktárak zugaiból s most már alkalma volt megismernie a tábor belső életét — a páriák — a német-magyar foglyok sorsát. 10 nap alatt útra késszé tette a Szibirjákot és a próbaúton 86 cseh 2 tiszt kíséretében kelt át észrevétlenül, másnap a cseh rohamezred 300 embere 6 lóval és 2 gépfegyverrel, a fehér ezred 400 embere 8 lóval és 2 gépfegyverrel, 80 kozák 82 lóval, 1 gépfegyverrel és 4 ágyúval stb. kelt át az összes

szállítóeszközök igénybevételével és az ellenség kísérletet sem tett ennek megakadályozására.

A járművek vezetését ezúttal nem a szerző intézte. Két fiatal, az utolsó napokban felhajszolt tengerésztiszt társára bízta, maga továbbra is a műhelyben maradt megszervezni a telefonállomást.

Az oroszok gondatlanságát talán az augusztusi napok hősége menti, hajóik már napok óta gőz nélkül állanak, cirkálóik még a műhely munkájáról sem vettek tudomást, a próbautat sem látták meg. A 60 km-nyi utat a hajók és vontatók augusztus 14-én kezdik és a haditerv szerint ugyanakkor, hogy a figyelmet elvonják, az innenső parton támadás indul meg. Az oroszok Tanchaj-Murinónál 38 ágyúval és 16.000 emberrel állanak, a part tulsó oldalát biztosnak hiszik, csak jelentéktelen erőt tartanak védelmére. A cseh támadásra 20 ágyú és 8000 ember vonul fel a szövetségesek részéről. Hírek érkeznek az orosz sereg bomlásáról, fegyelemzavarairól, legjobb erői, a németek és magyarok valóban sűrűn szöknek át ide újabb pokolba. A szerző elmondja, mikép mentett meg parázs botrány árán egy szökött magyart, akit két cseh fel akart kötni. A beavatkozásnak, ha a kozákok pártjára nem állanak, megadta volna az árát.

A tulsó parton augusztus 16-ára volt kitűzve a támadás. Két napig semmi hír az átkelőkről, csak 17-én jöttek vissza a hajók. Minden sikerült. Az eseményeket Burchardt most már csak hallomásból mondja el. Az oroszokat meglepte a Szent András lobogójával közeledő két hajó; jöttét nem látták a szemközti partról, csak mikor a tulsó part mentén a kikötőhöz közel állott. A Bajkál fűtve van, de mire mozdulhatna, lövést kap, a második lövésre tűzbe borul, lángokban fut ki a tóra, a vörösöket zavarba hozza az első szállítmány tüzelése hátulról. Pánik, menekülés, de néhány biztos helyen makacs állóharc fejlődik ki. U. orosz ezredes, a fehérek egyik legértékesebb tisztje elesik. Emberei aug. 16-án megboszulják halálát, Gajda pedig másnapra eltiltja a fogolyszedést. 17-én Tanchaj, 18-án Misovaja esik a támadók kezébe, Murino ellenben megmaradt a vörösök kezén.

(Az utolsó napok történetét, U. ezredes halálát, Gajda könyve némileg máskép adja elő. A szerk. az erre vonatkozó fejezetet közli — objektivitása jeléül.)

Adam Przybilski: A gyalog légiók I. hadosztályának működése Ukrajnában 1920.

Az 1919—20. téli hadjárat után a hadosztály osztagait kivonva a frontszolgálatból, mint tartalékot a főparancsnoksághoz osztották be, még pedig az I. gyalog- és az I. tüzérdandárt Baranovicz környékére, a 6. gyalogezredet pedig Lunineebe. Az egész lotvai sereg parancsnoka Rydz-Śmigly tábornok volt Dynaburgban, ahova az év annyi véres emléke fűzte, és még több nehéz munka várta. Küszöbön állott a Żitomierz, Kijow, Teterev elleni harc, támadás Ukrajnára. Rövid pihenés ideje alatt a tábornokot Varsóba hítták be, onnan jött április 15-én a parancs: a hadosztály álljon készen vasútraszállásra. 19-én indultak el az első csapatok Baranovic-

Luninceből Zwiahla felé (Nowgorod Wolyński) irányítva, odaértek 21-én.

Az ellenség ekkor Prypet, Zmierzyanka, Ploskirow között állott a XII., XIV. hadseregbeli kb. 54. gyalog- és 14. gyalogezreddel átlag 29.000 ember, 4100 tiszt, 650 gépfegyver és 240 ágyúval. A front legközelebbi része, Bialokurowice—Korostan, Zwiahel-Žitomierz vasúti vonala felől, főleg orosz lovassággal volt megrakva, a gyalogságból csak az 58. ezredről érkezett hír. Az egyes osztagok hadiértéke különböző volt ugyan, de állandó volt a lázongás, szökés mindenütt, ezek mellett szervezetlen ukrán bandák működtek.

Ezekkel szemben az aránylag gyenge lengyel erőnek feladata volt az orosz frontot két részre szakítani Žitomierz-Koziatyn elfoglalásával, ezután kihasználni a helyzetet déli és északi irányban való további műveletekre. Evégre Rydz-Śmigly tábornok a Zwiahel hídjától keletre kezdődő támadást tervezett, hogy innen elérje Teteren, Žitomierz, Korosztyszew hídjait. Az áttörés eredményeit biztosítani hivatva volt a Koziatynra támadó lovasság és a Berdyszowra irányított másik gyalogosztag.

Mind a két fél páncélos autókkal, nehéz-könnyű tüzérséggel rendelkezik, az orosznak repülőgépei is vannak, de csak 2 használható, ezt sem vették igénybe a hadállások kikémlésére, bár híreik voltak, hogy odaát készül valami. Április 24-én estefelé Niesolow-Pulin útján a légió 5. gy. ezrede ráakadt egy orosz osztagra, mely 3 gépfegyverrel és 1 ágyúval védte ezt az útszakaszt, de csakhamar megfutott, felgyujtván maga után a Tynja hídját. Az üldöző lengyel csapatok azonban megmentették a pusztulástól, sőt helyreállították a közelgő autooszlop számára. Ennek élén páncélgépek haladtak, a többiek is egy-egy gépfegyverrel, utánuk a 3. dandár megszállta Kropiwno magaslatait, a többiek, 15—20 ember, egy-egy gépfegyveres kocsin haladtak előre. Ezek után 1 üteg régi osztrák ágyú, hogy alkalmas helyen majd fedezékül kitérjen. 6 óra 40 perckor elérték így Noworudniát, ahonnan 100 egynéhány főnyi lovasság takarodott ki. Ettől kezdve a riadt vörösök pusztítják, égetik a különben is gyenge hidakat, ami lassítja ugyan a menetelést, de 15. órában a gépkocsik elérik Wiesket, néhány lövés után bevonulnak. A felszabadult autókat most a hátramaradt csapatokért küldik, a többiek tovább menetelnek. A megriadt oroszok Kamionkánál próbálnak ellenállani, de hasztalan. A Wilsk felől jövő új csapatok támadása szorítja őket, ugyanakkor a déli oszlop, a légió 6. ezrede is eléri rendeltetése helyét, éjjelre ezek is elérik Pulint.. Velük párhuzamosan halad a tulajdonképeni támadó osztály Broniky-Klaszniowka, Lucjanowka irányában, a harmadik Adamowka, Berezowka irányában, valamennyinek végcélja Žitomierz, érintkezésbe lépnek egymással és szorítják az oroszt Žitomierz felé. Elérik a város előtt folyó Teteren hídját, megszállják a másik vasúti hidat és most a város ellen fordulnak. Véres utcai harc következik, érdekes epizódja egy orosz féltank küzdelme, lengyel páncélos autóval. Soká tartott a párbaj, az orosz ravasz bujkálása, mikor vezetőjét a lengyel parancsnok revolvere leterített más ugrott be helyébe, de sorsát ez sem kerülhette el. 11 órára a várost megszállták a lengyelek, a

vörösök megadták magukat, vagy menekültek Korosztyszew felé. Ez csak 14 km-nyire van a várostól, de a lengyel autoosztály ezt már 26-án hajnalra szállta meg, menekülés arra nem volt. Az itt talált félezred lovasság és az 58. orosz hadosztály néhány osztaga gyenge ellenállás után 2 ágyú, 6 gépfegyver hátrahagyásával elmenekült, utóbb konyhafelszerelése, társzekerei is elvesztek, 150 hadifogoly, a pályaudvar raktáraiba felhalmozott hadianyag esett a lengyelek kezébe. Veszteségük aránylag csekély: 5 halott, 60 sebesült, ágyúik épek maradtak, csak a páncélos auto kapott lövést. A városban két féltank és néhány szétszedett gépfegyver került elő, úgyhogy összesen 32 használható gépfegyverrel gyarapodtak.

A szovjetsereg ezalatt egyre hátrált kelet felé, a lengyelek győzelmük biztosítása érdekében egyre nyomukban, érintkezésük azonban csak rövid csetepatékra szorítkozott. Április 28—29. éjjelén Koczekewonál az oroszok 517., 518. ezredét sikerült megkerüléssel lepték meg, azonban a „Klappe" nem sikerült egészen, az ellenség egyrésze kiszabadult a nyitott déli oldalon, csak 2 gépfegyver és 200 egynéhány fogoly maradt hátra. Az üldözőket Stawiscze országútján ágyútűz fogadta, de elhallgatott mikor a szomszéd dombokon feltűntek a lengyel csapatok. Estére a falut ellenállás nélkül szállták meg, május 1-én 3 órakor Turowot is elfoglalták, itt bevárták egymást a szórtan menetelő csapatok, felvették az utánuk küldött segítséget és megállapították a Kijow ellen indítandó támadás tervét.

Május 5-én, miután sikerült helyreállítani az Irpion folyó elrontott hídját, Romanowka falunál megtámadták az oroszt, hol rövid harc után 6 gépfegyverét és 1 ép 4-es ütegét vették el, de a szovjetcsapatok itt összeszedték magukat és három új ezreddel, kellő tüzérséggel ellentámadást kezdtek. Az 57. lengyel gyalogezred és a Borodjankából jött 2 százada a III. zászlóaljnak nem bírták volna ezt a túlerőt, de segítségükre sietett a 6. gy. légió segédcsapatokkal és tüzérséggel megerősítve és egész éjjelen át feltartóztatták az orosz támadást. Hajnalra sikerült kierőszakolni az átkelést, megszállani Bielgorodek-et, tehát Kijow hídfőjét.

A vörösök a várost védeni vagy nem tudták, vagy nem akarták, így történt, hogy apró csatározások után május 8-án négyfelől jöttek be a lengyelek, az ellenség visszavonult s minden erejét a Dnieper lánchídjának védelmére szánta.

Az előhíd a Lavra mellett 500 méter feszítő távolságú, utána kb. 1000 méterre a Dnieper régi medre fölött 200 méter feszítő távolságú második híd folytatása a Browaryba vezető út, jobbról-balról az erdő volt, azon túl mocsár, egyik oldalon katonai barakképületek sora, a másikon erős tüzérségi polygon. A hidak megrohanása a 6. légióbeli 1. zászlóalj feladata volt, utána a 2. következett a Desna folyó hídja felől. Május 9-én hajnalban a Lavránál elhelyezett lengyel ágyúk megkezdték az előkészítő munkát, utána a rohamszázad lépett a hídra és a parancs szerint pillértől-pillérig lapulva elérte a híd közepét, az ellenség csak akkor kezdte lőni a hidat tengelye irányában és oldalról. A lengyelek hullottak, de rohantak előre, — majdnem elérték a tulsó partot, mikor látták, hogy a híd végső szakasza fel van szedve. A kézigránátosok közül

néhány belehullott a vízbe, a Dnieper szerencsére sekély volt, kigázoltak s a parton levő hídalatti gépfegyvereket rohanták meg. Példájukra mások is beugráltak a vízbe, sokan pedig a híd vastalapzatán, gerendáról-gerendára ugorva, mintegy lövésmentes árokban érték el a tulsó partot s az első gránátok olyan zavart támasztottak odaát, hogy ezalatt sikerült deszkával fedni a hídhiányt. Így jutottak a rohamszázadok a második hídra, ezt szuronnyal vették be. A foglyok szerint a 7., 47., 58. orosz gyalogezred és a 17. lovashadosztály hátrált itt, hogy átszervezve május 9-, 10-én ellentámadást kezdjen az előhidak és hídfők visszaszerzésére. Estefelé kezdődött rohama Pogreby-Trojeszczyno vonalán és a II/6. lengyel ezredet már keményen szorongatta, de a jókor érkezett segítség felmentette, sőt bekerítette, úgyhogy 100-nál több halottja és számos foglya maradt az előhíd körül. A megtámadott légióbelieknek 13 halottjuk és 53 sebesültjökbe került ez a roham.

Másnap és harmadnap Wygurowszczyzma-Browary országútja körül a lengyel I/5. és II/6. zászlóalj Monda kapitány vezetése alatt került össze a most már elkeseredetten támadó ellenséggel. Főleg Darnica állomásnál az orosz aknavetők és páncélos autók rohama — a lengyel tüzérség késedelme és néhány taktikai hiba miatt — okozott nagy veszteséget, de csakhamar megbosszulták magukat.

Monda kapitány 30 halottja és 72 sebesültje mellett 100-nál több orosz halott maradt a téren, az ellenség Dyminka-Suchovka irányában menekült. A további üldözést beszüntették.

Bellona: XV. kötet. 1., 2. füzet. Varsó, 1924. **Gyalókay Jenő:** Bem hadműveleti tervei 1849 nyarán.[1]

A szerző mindenekelőtt is szembeszáll azzal a sokszor hangoztatott véleménnyel, hogy Bemnek az 1849. nyári hadjáratban egyáltalán nem is volt hadműveleti terve, hanem csak úgy esetről-esetre határozott valamit. Igaz, hogy terveit nem foglalta írásba, de azért azok vezéreszméje Bemnek Kossuthtal folytatott s a bécsi hadilevéltárban őrzött levelezéséből elég pontosan megállapítható.

Ezekből a levelekből kitűnik, hogy Bem terve, amelyet a hadjárat elejétől végéig következetesen meg is akart valósítani, az volt, hogy megakadályozza az Erdélybe több oldalról betört ellenséges hadak egyesülését. Meg akarta gátolni azt is, hogy ezek a Magyarországba vonult orosz főseregtámogatására siethessenek. Ezt úgy vélte legkönnyebben elérhetni, hogy a háború színterét Oláh- vagy Moldvaországba teszi át. Erre a következő okok bírták:

1. Erdély nagy része, a Székelyföldet s néhány magyar szigetet leszámítva, inkább valami ellenséges országhoz hasonlított s attól lehetett tartani, hogy az oláhok és a szászok az Erdélybe már behatolt osztrákokat és oroszokat fegyverrel is támogatni fogják.

2. Bem egyetlen segítőforrása, a Székelyföld, határszéli fekvésénél fogva, egy akár kelet- akár délfelől megindúló ellenséges támadásnak tüsténtaz útjába esett. Nem volt szabad tehát meg-

[1] Ezt a tanulmányt Lipinski Ferenc lengyel százados fordította lengyel nyelvre „Plan dzialan Bema vo lecie 1849" címmel.

engednie, hogy akár az oroszok, akár az osztrákok a Székelyföldet állandó harctérré tegyék.

3. Az ellenségnek Bukovinában, Moldva- és Oláhországban történt felvonulását tudva, nem kételkedett egy pillanatig se, hogy ezek az Erdély középpontja felé tartó támadó csoportok ott egyesülni is akarnak. Már pedig az erők egyenlőtlensége következtében Bem csak addig számíthatott sikerre, amíg ez az egyesülés meg nem történt.

Ezért Bem mindenik ellenséges csoport hadműveleti vonalára egy-egy hadosztályt állított. Ő maga a belső vonalon végrehajtható hadművelet előnyeit akarta erős mozgótartalékkal kizsákmányolni, olyanformán, hogy valamelyik megtámadott hadosztályt megsegítve, az ellenséget oláh- vagy moldvaországi területre szorítja vissza.

Bem terve elméletben feltétlenül jó volt, de megvalósíthatása elé súlyos akadályok tornyosultak. Először is olyan erős mozgótartalék, aminő itt kellett, nem volt. Lehetett volna, ha Kossuth meg nem tiltja, hogy Bem azokat a csapatokat, amelyeket 1849 áprilisában a Bánátba vitt, vissza is vihesse Erdélybe. Ez 6¼ zászlóaljjal, 6½lovasszázaddal és 23 ágyúval gyengítette az erdélyi hadsereget, amely ilyen erős érvágást nem bírt meg. A másik baj az volt, hogy a már-már kihamvadt oláh felkelést Hatvani őrnagy végzetes belekontárkodása új lángra lobbantotta. Ennek elfojtására a tartalékul szánt kolozsvári és dévai hadosztályt Brád, Abrudbánya, Zalatna vidékére kellett küldeni. Ha ez a két váratlan esemény közbe nem jön, Bem körülbelül 14.000 emberből és 45 ágyúból álló tartalékkal rendelkezik, amellyel — ha az egyes ellenséges csoportok elé állított hadosztályok legalább ideig-óráig megállják a helyüket — már lehetett volna valamit kezdeni.

Azonban ahhoz, hogy a harcteret Moldva- vagy Oláhországba — vagyis akkor még török területre — lehessen minden kellemetlen következmény nélkül áttenni, a porta támogatása vagy legalább is jóindulatú semlegessége kellett volna. Ámde Kossuth — és az ő felvilágosításai nyomán Bem is — hibásan ítélte meg a diplomáciai helyzetet. Egyikük se tudta, mit tartalmaz a Török- és Oroszország között 1849 május 1-én létrejött balta-limani szerződés, amely a török kormány részéről várható támogatást vagy semlegességet a leghatározottabban kizárta.

Bem hadosztályparancsnokai, ha ő maga nem állott az oldaluknál, mindenütt kudarcot vallottak. Bem mindazonáltal mindent elkövetett, hogy tervét megvalósítsa. Az első kísérletet június 27-én akarta megtenni, ámde a már előbb megvert és Désig szaladt besztercei hadosztály, az ő kezében is felmondotta a szolgálatot. Végre július 25-én, ha nem is olyan erővel, mint amekkorával akarta volna, betört Moldvaországba s ennek a merész mozdulatnak volt a következése, hogy Lüders, az V. orosz hadtest parancsnoka, kénytelen volt Nagyszebenből visszafordulni a Székelyföld felé, elejtve a Maros-völgyén a Nagyalföld felé szándékolt előnyomulás gondolatát.

A porta tüstént megtett minden lehető katonai ellenintézke-

dést, hogy ennek a betörésnek megismétlődését meghiúsíthassa. Bem mindamellett július 28-án ismét külföldre, ezúttal Bukovinába, akart betörni. Ezt a vállalatát a besztercei és nagyszebeni hadosztály egyesített romjaival, valamint a Máramarosból iderendelt s még érintetlen Kazinczy-hadosztállyal akarta végrehajtani. Ámde Lüders gyors előretörése Segesvár felé, úgyszintén Kazinczy elmaradása is, szándéka megmásítására kényszerítette. Utoljára augusztus 2-án, tehát már a segesvári ütközet után, merült fel a külföldre intézendő expedició terve. Bem a gyulafehérvári volt ostromlósereget is magához rendelve, Nagyszebenen át Oláhországba akart rontani. Ezzel a hadművelettel elérte ugyan azt, hogy Lüderset a már fenyegetett Székelyföld széléről visszafordította, de a szükséges segítőcsapatok meg nem érkezése az augusztus 5-én kivívott nagyszebeni diadalt már másnap a nagycsűri vereséggé változtatta.

Bemnek az a terve, hogy a hadjárat színterét az ellenség hadműveleti alapjára tegye át, nem sikerült; de sikerült a terv másik része, mert merész és mindenkor váratlan sakkhúzásaival hadműveleti céljukkal ellenkezőirányú mozdulatokra kényszerítette az oroszokat és az osztrákokat s ezzel hat héten át megakadályozta azt, hogy az ellenség három nagy csoportja egymással egyesüljön. Lüdersnek azt a szándékát pedig, hogy a Magyarországon működő orosz fősereget *közvetlenül* támogathassa, teljesen meghiúsította.

Bem gyors és hol ide, hol oda irányuló menetei alapján azok, akik a mozdulatok mögött rejtőző stratégiai gondolatot nem értették meg, azt a vádat kovácsolták, hogy az öreg úr az egész nyári hadjárat alatt céltalanul gázolt Erdélyen keresztül-kasul.

Ernyey József.

PÁLYÁZAT.

Napról-napra mindjobban szaporodnak azok a külföldi katonai és egyéb tudományos művek, amelyek a volt központi hatalmak *1918. évi összeomlásának indító okainál:* vagy csupán a magyar sereg- és csapattestek lázadásait, engedetlenségeit, fosztogatásait stb.-t említik meg, vagy amelyek a volt monarchia nemzetiségei közül legalább is előtérbe helyezik a magyar csapatokat mint rendbontókat. Ezek miatt a való események részleteit és ezek előzményeit nem ismerő, leginkább külföldi olvasó, arra a végső következtetésre juthat, *hogy csakis a magyar csapatok okozták elsősorban is a volt központi hatalmaknak 1918-i összeomlását, főként azonban az olasz arcvonal romlását.*

Mi sem természetesebb, mint az, hogy a velünk szemben ellenséges indulattal viseltető nemzetek vakon és kárörvendve hiszik el az ilyen művekben fölsorolt látszólagos bizonyító erővel ható adatokat annál is inkább, mivel nemzetünk nyelvét, amelyen a legtermészetesebb módon védekezhetnénk, sajnos, kívülünk alig érti meg valaki.

A magyar csapattesteknek ilyen *tudatosan terjesztett elmarasztalása egyáltalában nem fedi a valóságot.* Az igazságnak ez az arculütése tehát mélyen kell, hogy sértse nemcsak a nemzet becsületét, hanem háttérbe iparkodik állítani azoknak a vitéz magyar csapattesteknek derekségét és a nemzetnek a háborúban tanusított önfeláldozó és sokak által oly gyakran elismert katonai erényeit, amely csapattestek annak idején a szó legszorosabb értelmében az utolsó pillanatig lelki és testi erejük végső kimerüléséig küzdöttek.

A magyar nemzet becsületének ilyen fölháborító megtámadása ellen *minden eszközzel védekezni kötelességünk és keresve kell keresnünk a hozzá vezető utakat és módokat.*

Ez a *nagy horderejű nemes cél* serkentette a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságát arra, hogy olyan műre hirdessen nyilvános pályázatot, amely alkalmas a fentebb említett rágalmak megdöntésére, illetőleg azoknak kellő értékére való leszállítására.

A bizottság tehát pályázatot hirdet:

A volt központi hatalmak 1918-i összeomlásának okait összefoglaló műre.

A pályamű jutalma: *a Takarékpénztárak és Bankok Egyesületének, valamint a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörté-*

nelmi Bizottságának és mások adományából összesen 5 (öt) millió korona.

A *munka tervrajzát* egy, esetleg több kidolgozott fejezet kíséretében *1926 december 31-ig kell beküldeni a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságának.* Ezen időponton túl beérkező művek figyelembe nem vétetnek.

A legjobb tervrajz beküldője a mű megírására megbízást nyer. *A jutalmat azonban újabb bírálat után, csak önálló becsű, teljesen kész munka nyerheti el.*

A jutalmazott pályaműnek tulajdonjoga a Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságára száll, amely bizottság a mű kiadásáról is gondoskodni fog, még pedig: *elsősorban teljes egészében magyar nyelven,* másodsorban — ha ezt az anyagi eszközök is meg fogják engedni — esetleg kivonatosan *egy, vagy két idegen nemzet nyelvén.*

A mű kiadása esetén a szerzőt az Akadémia kiadványai számára megállapított ívenkénti írói tiszteletdíj illeti meg.

Feltételül szabja ki azonban még a Hadtörténelmi Bizottság azt, hogy a szerző *különös gondot* fordítson:

1. A délnyugati (olasz) és balkán hadszíntéren az összeomlás előtti és utáni azokra a harcokra, amelyekben magyar csapatok vagy seregtestek az utolsó pillanatig kifogástalanul megállották a helyüket és legfeljebb csak akkor adták föl a küzdelmet, amikor körülöttük már minden összeomlott;

2. a leírások akár a levéltárakban vagy egyebütt található és hiteleseknek elismert harcjelentéseken alapuljanak, vagy személyes tapasztalatokon, élményeken, amelyeket az illető leírónak volt előljárói hiteleseknek bizonyítanak;

3. minthogy pedig az összeomlás indító okai *nem csupán a volt osztrák-magyar monarchia csapatainak és seregtesteinek a háború utolsó hónapjaiban tanusított magatartásán múlott, hanem egyéb és előző körülményekben is rejlett,* a szerző az összeomlást megelőző időszakban fellelhető indító okokat is foglalja össze.

Hogy pedig a pályázattétel eredményes kidolgozását a Hadtörténelmi Bizottság is tőle telhetőleg a legjobban előmozdítsa, gondoskodott a bizottság arról is, hogy a *magyar csapatokra vonatkozó hiteles adatok* a pályázni óhajtók számára az arra illetékes hivatalos tényezők (honvédelmi minisztérium és M. Kir. Hadtörténelmi Levéltár) közreműködése révén rendelkezésre jussanak.

K. M. Egyet. Nyomda, Budapest.

Dr. MÁRKI SÁNDOR

1853—1925

Örömmel hallottuk nehány hónappal ezelőtt, hogy a reátört súlyos betegségen diadalmaskodván, nemsokára újból előveszi az orvosi parancsra félretett tollat s íme: máris gyászkeretbe foglalt nevével kell ezt a füzetet megkezdenünk.

Márki Sándor, történettudósaink és történetíróink egyik legjobbika, nincs többé. Hirtelenül és váratlanul halt meg július elsejének hajnalán, Gödöllőn, ahova üdülni, pihenni ment.

Mások vannak hivatva reá, hogy a magyar történettudomány és az egyetemi oktatás terén kifejtett hosszú és eredményes munkálkodását érdeme szerint méltassák. Mi nem próbálkozunk meg vele, már csak azért se, mert úgy véljük, hogy nem szorul dícséretre és magasztalásra az, aki egy félszázadon át becsülettel forgatta a tudomány fegyverét. Mint a magyar hadtörténelem szerény munkásai, csak annak felemlítésére szorítkozunk, hogy Márki Sándor a mi tudományágunknak is lelkes és avatott művelője volt.

II. Rákóczi Ferencről írott háromkötetes hatalmas munkája, a kurucvilág hadtörténetének eddigelé legjobb és legszebb összefoglalása. Az 1514-i parasztháború, továbbá az 1848/49. magyar szabadságharc története, „A sarkadi hajdúk", „Trient ostroma", „A pálülési ütközet", „A hastingsi csata" stb., stb. mindmegannyi beszédes bizonyítéka Márki hadtörténetírói működésének.

A „Hadtörténelmi Közlemények"-hez régi, őszinte barátság fűzte. Már 1890-ben dolgozótársául szegődött s ki is tartott mellette hűségesen mindvégig. Amidőn folyóiratunk, 1923 január 1-én, a „Hadtörténelem" címűt magába olvasztva újabb lendületet kapott, Márki Sándor mint az elsők egyike ajánlotta fel újra szolgálatát és támogatását. Meleg érdeklődéssel figyelte sorsunkat azóta is és minden levelében aggódva kérdezgette: biztosítva van-e a Hadtörténelmi Közlemények jövője s nem fenyegeti-e a magyar tudományos folyóiratok közös veszedelme, a megszűnés? Alig hogy három hónapig tartott súlyos betegségéből valamennyire fellábadt, máris gondolt reánk s április 16-án beküldötte utolsó dolgozatát, amelyet mostani tárcarovatunkban közlünk.

Tartozunk Márki Sándor emlékének annak megállapításával is, hogy nemcsak a hadtörténelemnek, hanem a hadseregnek is megértő jóbarátja volt. Nem fogjuk elfelejteni, hogy közvetlenül a nagy világégés előtt, amikor az antimilitarizmus minálunk már szinte a tetőpontján állott s a hírlapirodalom a színműírók egy részével vállvetve igyekezett a hadsereg tekintélyét a sárba gázolni: ő a polgári tudósok és a katonai szakemberek együttműködésének s a ifatalság katonás szellemben való nevelésének szükséges voltát fejtegette. Egyúttal szóval és tollal agitált a mellett, hogy a legfontosabb katonai tudományok, valamilyen formában, az egyetemen is szóhoz juthassanak.

Ő maga is katonaviselt ember — a cs. és kir. 51. gyalogezred tartalékos tisztje — volt. Katonakorának hol derűs, hol komoly epizódjaira mindenkor szívesen emlékezett vissza s gondolatvilágában sokkal közelebb állott a régi nagy hadsereghez, mint azt legtöbben hinnék. Csak természetes, hogy a világháború alatt is hol aggódva, hol bizakodva, de mindig egyforma igaz érdeklődéssel kísérte hadseregünk sorsát.

Amidőn 1917 őszén, a tolmeini sikeres áttörés után, mármár úgy látszott, hogy az olasz hadsereget teljesen letiporhatjuk, boldog reménykedéssel írta egyik levelében: „Most megindultok azon az úton, amelyen egykor Nagy Lajos hadai vonultak s amelyen ti még sokkal nagyobb hirt és dicsőséget fogtok szerezni magatoknak, de az egész magyar nemzetnek is."

Egy év mulva nem a várvavárt dicsőség, hanem a rettentő kataklysma s vele együtt Erdély elvesztése, következett be. Márki Sándort bárdolatlan oláh csendőrök tuszkolták ki a kolozsvári egyetem épületéből, amelynek katedráján csaknem 30 évig ült.

Az egyre jobban tünedező régi tudósgárda egyik oszlopos tagja dűlt ki vele most a csatasorból. Azoknak az idealistáknak volt egyike, akik anyagi érdekek hajhászása helyett tisztább légkörbe emelkedve, minden tudásukat és minden erejüket önzetlenül állították a magyar kultúra szolgálatába.

Mondjuk meg még azt is, hogy ez a szüntelenül búvárkodó, tanuló és tanító ember sohase fajult magábazárkózott rideg szobatudóssá. A szív embere volt. Őszinte jóakarattal karolt fel mindenkit, akiben egy szemernyi becsületes törekvést, egy csöpp tehetséget látott és senkise örült nálánál jobban, ha az ő támogatásával szárnyukra kelt fiataloknak egyikmásik próbálkozása sikerült.

Emlékét nemcsak tisztelettel, hanem szeretettel is fogjuk megőrizni, mert jó és igaz volt élete pályáján mindhalálig.

A NIKÁPOLYI HADJÁRAT 1396-BAN.

(Második közlemény, egy vázlattal.)

II. A résztvevők.

c) *Németek.*

1. *Ifj. Rupert, a pfalzi választófejedelem fia.* A bajor Wittelsbach-család tagja. Atyja, Rupert választófejedelem, a későbbi német király, 1410-ben halt meg. Ifjabb Rupert, aki a „Pipan" melléknevet kapta,[1] 1375-ben született és valószínűleg 1396 december 23-án halt meg. Fiutóda nem maradt. Megjegyzem, hogy Sperker krónikájában a pfalzi választógróf fia mint *„Heidelberg hercege"* szerepel.

2. *von Hohenzollern János,* nürnbergi várnagy. Családjának ezen a néven harmadik tagja. 1376-ban született és 1420-ban halt meg. Csak leánya maradt.

3. *von Hohenzollern Frigyes,* a német Johanniták nagyperjele. 1386-ban tűnik fel, mint a német lovagrend tagja. 1396 május 1-től 1402 május 3-ig dirschaui „vogt". 1416-ban halt meg.

4. *von Cilly Hermann.* A Steierországban törzsökös Suneck (Sanneck) családnak ezen a néven második tagja. 1380-ban Zagoria megye főispánja, később (a XV. század kezdetén) Szlavonia bánja. Életpályája eléggé ismeretes. Borbála nevű leánya Zsigmond királynak volt a felesége. 1434-ben halt meg. Fia folytatta a családot.

5. *Katzenellenbogen grófjai.* Ebből a családból, 1396-ban, a következő tagok éltek: VI. Eberhard 1385—1403; VI. Diether (Detre) 1357—1402; ennek fivére, Gellért speieri püspök † 1403.

6. *von Retz Péter,* osztrák ember. Itt az alsóausztriai Retz helységről van szó. Köhler azt hiszi, hogy csak a táborban visszamaradt hadiszolgákhoz tartozott, de a következő okirati

[1] Hogy mit jelent ez a név, mindeddig nem tudom. „Pipan" a franciában annyi, mint a német „Stutzer" = „divatmajom".

adat — ha őreá vonatkozik — nem támogatja véleményét. V. Albert osztrák herceg (a későbbi magyar király) arról értesíti, 1422 május 22-én, Sopron városát, hogy az említett napon Zsigmond király leányát feleségül vette s hogy a menyegző alkalmával Peter von Recz, Kraygi Lipót úr házi tisztje, számos szolgálatot tett neki, miért is őt ennek a levélnek átadásával bízza meg s egyúttal a város jóindulatába ajánlja.[2]

7. *Schiltberger János.* Bajor ember. Münchenben született 1380 körül. 1394 és 1427 között beutazta Magyarországot, Bulgáriát, Oláhországot, Erdélyt, Moldvaországot, Görögországot és több más keleti vidéket is. A nikápolyi csatában az alább következő Reichardinger Lénárdnak csatlósa volt.[3]

8. *Graf János,* a bajor nemes karok és rendek tagja.

9. *von Bodem János,* bajor nemes.

10. *Synicher István,* bajor nemes. Úgy látszik, hogy Schiltberger ezt a nevet elferdítette.

11. Egy *„kis Steiner"*, bajor nemes.

12. *Kugler Ulrik,* bajor nemes.

13. *Benzenauer Werner,* bajor nemes.

14. *Reichardinger Lénárd,* bajor nemes, akiről még lesz szó.

15. *von Stromer Erhard,* nürnbergi nemes, Stromer Ullmann krónikás fivérének az unokája.[4]

16. *Prünster Jakab,* előkelő nürnbergi család sarja, aki 1395-ben Stromer Ullmann krónikás leányát, Ágnest vette feleségül. 1402-ben még élt. Prünst nevű falut ma is találunk a Mittel-Franken nevű bajor kormánykerület schwabachi járásában és így nem kétséges, hogy a Prünster-család onnan ered. Később Prünsterer néven fordul elő, de már a XVI. században kihalt.

17. *von Hessberg Dárius.* Régi frankoniai nemescsalád-

[2] *Hazai Okmtr.:* V. k. 219. l.

[3] Útleírása 1473 körül jelent meg Ulmban. Újabban 1813-ban és 1859-ben adták ki. A csata leírása, mint *közvetlen szemtanú műve*, a főforrások egyike. Nagy kár, hogy kevés benne a részlet és hogy a legfontosabb mozzanatokat néhány rövid szóval intézi el. E mellett a földrajzi neveket a fel nem ismerhetőségig eltorzítja s néhány személynevet is megcsonkít.

[4] A Stromer-család őse Reichenbachi Gellért, ki a XIII. század elején élt. Ennek Konrád nevű fia Nürnbergben telepedett le, hol egy Waldstromer nevű leányt vett feleségül s ennek rövidített vezetéknevét — Stromert — magáévá tette. Egyik dédunokája Ullmann, aki 1329 január 6-án született és 1407 április 3-án halt meg, megírta Nürnberg krónikáját 1349-től 1407-ig. A csatában elesett Erhard a most említett Ullmann fivérének volt az unokája. A család *reichenbachi báró Stromer* néven most is él Bajorországban.

ból való. Hessberg nevű helységet ma már csak Szász-Meiningenben ismerünk; Dárius azonban nürnbergi patricius volt.[5]

18. *Drüchsess Péter,* nürnbergi lakos. Minden valószínűség a mellett szól, hogy a fölötte nagy számban ismeretes *Truchsess* nevű családok egyikének volt az ivadéka.

19. *von Zorn-Schultheiss Berthold* lovag, Strassburg legkiterjedtebb családjának tagja, aki különböző okiratokban 1363-ban és 1393-ban is előfordul. Utódjaitól származott a Zorn-Eckerich nevű ág.

20. *von Zorn-Eckerich Henrik* lovag. Előbbinek a fia.

21. *von Zorn-Bulach Ádám lovag.* A Zorn-család egy másik ágából való.

22. *von Mülnheim Lutold János* lovag, Strassburg egyik legelőkelőbb családjának tagja. Okmányokban 1393-ban és 1400-ban is kimutatható. Szerencsés hazajövetelét csakis annak köszönhette, hogy még a csata előtt megbetegedett.

23. *von Mülnheim János Ulrik* lovag, az előbbeninek rokona. A csatából szerencsésen megmenekült.

24. *von Mülnheim Reinhard* lovag. Ugyanennek a családnak sarja, de minthogy itt egy Surer-Mülnheim Reimbold is szerepel, azt hiszem, hogy ez Reinharddal azonos.

25. *von Mülnheim Hugo (Hugeln).* Szintén a strassburgi család sarja.

26. *von Heiligenstein Frigyes (Fritscho)* lovag, strassburgi patricius.

27. *von Endingen Walter,* strassburgi apród (Edelknecht). Ősrégi breisgaui család sarja.

28. *von Süsse strassburgi apród.* A fenti Zorn nemzetségből kiágazott család ivadéka.

29. *Süsse Henrik* strassburgi polgár.

30. *von Rechberg* strassburgi apród.

d) *Lengyelek.*[6]

1. *Sasin visegrádi várnagy.* Itt arról a Wyssegródról van szó, mely a Visztula jobb partján Mazoviában levő visegrádi várnagyság és kapitányság főhelye volt. Erről a Sasinről

[5] A család néha Hessburg néven is szerepelt. Tagjai a meisseni és thüringiai őrgrófok hűbéresei közé tartoztak. 1395-ben János és Frigyes éltek ezen a vidéken. A család a XIX. században Kelet-Poroszországban is letelepedett. Dárius valószínűleg a család egyik nürnbergi ágából származott.

[6] A lengyelek részvételéről csak *Dlugoss János* lengyel történetíró (szül. 1415, † 1480) szól; nem egykorú ugyan, de nincs is nagyon távol az eseményektől. A csatáról nagyon részrehajló leírást ad, mert nem volt barátja Zsigmondnak. A résztvevő lengyelekről csak hézagosan ír. Az ezekre vonatkozó személyi adatokat dr. Polaczek Ilona lembergi úrnőnek köszönöm.

mondja Dlugoss, hogy 1379-től 1394-ig a mazoviai herceg udvari marsallja volt. 1394 körül visegrádi várnagy lett.

2. *Roland.* Előbbinek a fia, kit Dlugoss „optimus"-nak nevez.

3. *Kalsky Tamás* (Thomas de Kal). A „Rózsa" nemzetségcsoport tagja, melynek címerében vörös mezőn fehér rózsa volt. Erről azt mondja, hogy Czarny (Fekete) Zavis és János fivérekkel, Grabon örököseivel, a Sulime-nemzetség tagjaival és másokkal együtt, 1410-ben Zsigmond király udvarában tartózkodott. Akkor, amidőn Ulászló lengyel király a porosz keresztesek ellen vonult és közte és Zsigmond között viszálykodások törtek ki, hazájukba tértek vissza, hogy a poroszok ellen harcoljanak. Kalsky Tamás akkor a grünfeldei ütközetben kitüntette magát. 1437-től 1438-ig Wislica várnagya volt.

4. *Swantoslav,* kit *Sczenya*-nak is hívtak. Siradiából[7] származott; a Lyada-nemzetség sarja. Sorsáról majd alább lesz szó.

Ezeken kívül Dlugoss még az Ostoya-nemzetségbeli Stiborius de Stiborsicze nevű lengyelt is említi,[8] aki pedig nem más, mint az eléggé ismert Stibor vajda. Ez már sokkal korábban elhagyta szülőföldjét, Magyarországban birtokot és országos hivatalt szerzett, tehát már nem is lengyel, hanem magyar főúrnak tekintendő. Dlugossnak ebből a kritika nélküli előadásából azt lehet következtetni, hogy a nála említett lengyel urak nem is mint a lengyel király segítőcsapatainak vezérei, hanem inkább Stibor meghívására, saját szakállukra, vonultak hadba.

III. Szövetségesek.

Természetes, hogy a magyar király, midőn a törökkel való végleges leszámolás idejét elérkezettnek látta, még jókor megtett mindent, hogy a fölösszámú ellenség ellen amennyire lehet, erős és megbízható segítséget szerezzen. Sajnos, hogy ezekről a lépéseiről csak nagyon gyér részleteink vannak.

[7] Siradia a XIII. század végén és a XIV. század kezdetén külön hercegség. Azután a köztársaság végéig Nagy-Lengyelország egyik palatinátusa volt; mai neve Sieradz.

[8] Dlugoss itt minden bizonnyal az erdélyi vajdáról szól, ami a következőkből tűnik ki: Szerinte tudniillik az Ostoya-nemzetség címere: vörös mezőben hátukkal egymásnak forduló két kék fogyó hold, melyeket egymástól kék kereszt választ el. Az egykorú német Reichenthal Ulrik krónikájában található címerek között van a következő: Négyelt pajzs; az 1. és 4. ezüst mezejében, szarvával felfelé forduló arany holdsarlóból farkasfej nő ki. A 2. és 3. vörös mezejében két kifelé forduló arany holdsarló között felül arany kereszt. Felirata a következő: „Stiebor graf zu Stieborn von Plontag und Wayden in sybenbürgen."

Nyilvánvaló, hogy az akkori rossz közlekedési viszonyok következtében, egyetlen követséggel nem lehetett majdnem valamennyi európai udvart végigjáratni s így biztosra vehetjük, hogy többet menesztett, mint amennyit ő mond. Hazai forrásaink között csupán egy okirat említi, hogy Zsigmond, amidőn 1401-ben a Kanizsaiakat megjutalmazta, különösen kiemeli, hogy Kanizsai Miklós tárnokmestert (1395-ben) a francia királyhoz és több olaszországi udvarhoz felette fontos követségbe küldötte.[9]

Olaszországban a politikai viszonyok nagyon zavarosak voltak, mert az 1378 óta fennálló egyházi szakadás utóhatásai még mindig mutatkoztak. Zsigmond IX. Bonifác pápához (1389 november 9—1404 október 1) fordult, ki ennek alapján már 1394 június 3-án Bosznia, Dalmácia, Horvátország és Szlavónia népeit a törökök elleni hadjáratra hívta fel. Ámde ennek nem mutatkozott valami nagyobb sikere, mire Bonifác, külön kiküldöttje útján, a salzburgi érsekséghez tartozó valamennyi egyházmegyében, egész Ausztriában, a velencei köztársaságban, a trevisói őrgrófságban és a grádói patriarchatusban keresztes háborút hirdetett. Bizonyos, hogy a pápához menesztett követséget Kanizsai Miklós vezette, mert Zsigmond fentidézett oklevelében elismeri, hogy Miklóst több olaszországi államba küldötte. 1395 december 10-én a mantaui herceg követe azt jelenti Budáról, hogy a pápánál járt követség jó eredménnyel tért vissza.

Silány volt azonban az eredmény Olaszország egyéb államaiban, így például Milanóban is. Itt a Visconti-család ivadéka, Galeazzo János, 1378 óta nagybátyjával Barnabással együttesen, majd — miután őt 1385-ben megmérgeztette — egyedül uralkodott. Galeazzo János rendkívül tehetséges, vállalkozó szellemű és felvilágosodott ember volt, de erőszakos deszpotizmusában semmiféle eszköztől vissza nem riadt, ha azt céljának elérésére alkalmasnak vélte. Már pedig nem kisebb célt tűzött ki magának, mint az egész olaszföld egyesítését saját uralma alatt. Miután Veronát, Vicenzát, egyéb kisebb területekkel együtt hatalmába kerítette, Felső-Olaszországot kezdte fenyegetni. Fővágya pedig az volt, hogy állásának és személyes értékének megfelelő címet kapjon. Ennek az volt a következménye, hogy mindenkiben, aki őt kalandos vágyaiban nem támogatta, ellenséget látott. Midőn 1395 május 11-én Vencel császártól elvégre megkapta a milanói hercegi címet és a német birodalmi hercegi méltóságot, hatalmának delelőjén állott.

Részben ez volt az oka, hogy a ravasz és álnok ember, ki

[9] *Sopron vm. oklt.*: I. k. 545. l.

a Vencel és Zsigmond közötti feszült viszonyt jól ismerte, inkább Vencelhez hajlott. De hozzájárult ehhez még egy családi tényező is. Midőn leányát, Valentinát, 1389-ben VI. Károly francia király öccséhez, Lajoshoz nőül adta, a nagyravágyó férfi alkalmasint annak lehetőségével is számolt, hogy a francia korona leányának fejére fog valamikor szállani. Ebben a számításban megerősítette őt az, hogy VI. Károly elmebajt kapott. Csakhogy Valentina nem tudta magát az udvarban megkedveltetni s midőn Károly 1393 júniusában még súlyosabban megbetegedett és Valentinán kívül senkit se ismert meg: azt a hírt terjesztették róla, hogy a hercegné ezt a különös jóindulatot varázsszerekkel erőszakolta ki. Kikürtölték, hogy méregkeverő, minek az volt a következése, hogy az udvarból kigolyózták és eddigi békés házaséletét is megzavarták. Ezt valahogyan rendbehozta az atyja, de VI. Károlyhoz és ennek legfőbb tanácsadóihoz írott levelei nem jártak a kívánt eredménnyel. Ez az érzékeny és könnyen haragralobbanó embert annyira felbőszítette, hogy titokban az angolokkal szerződött, amelynek értelmében még mielőtt az angol csapatok Aquitaniába és Picardiába megérkeznének, Lüttich tartományát meg fogja szállani. Ebből azonban nem volt nagy haszna, mert az angolok a franciákkal kibékültek és így Galeazzo egyelőre nem állhatott bosszút.

Az 1395. évi török veszedelem mindezt megváltoztatta. Veje, Lajos, értesítette őt mindazokról a készülődésekről, melyeket a francia király és a burgundi herceg tett. Elérkezettnek látta tehát az időt arra, hogy eddig visszafojtott bosszúvágyát szabadjára bocsássa. Különösen a burgundi uralkodócsaládon akart bosszút állani, mert ezt azzal gyanúsította, hogy a leánya elleni hajszát nemcsak megindította, hanem élesztette is. Mint alább látjuk, Bajaziddal szövetkezett. Zsigmond tehát Olaszországból, egynehány jóakaratú nyilatkozaton kívül, legfeljebb csekélyszámú és mit sem érő fegyverest kaphatott.

De hadihajókra is volt szüksége, amikért elsősorban Velencéhez kellett fordulnia. A velencei kormány, mely mindig kalmárpolitikát űzött, óvatos volt és megfontolt. Féligmeddig megígérte ugyan a kért segélyt, de azzal a fenntartással, hogy előbb a francia és angol udvar hangulatát is ki fogja puhatolni. Megbízta tehát legkiválóbb tengernagyát és államférfiát — Zeno Károlyt —, hogy ezt a puhatolást végrehajtsa.[10] Követsége sikerrel járt. VI. Károly francia király, ki akkor már Genuán is uralkodott, arra kötelezte magát,

[10] 1395-ben Negroponte velencei kapitánya volt, 1418-ban halt meg.

hogy egy genuai flottát bocsát Zsigmond rendelkezésére, mely majd a velenceivel együtt, a hadjárathoz szükséges tengeri segélyt nyujtsa. Felszereltek tehát egy 44 gályából álló hajórajt, melynek főparancsnokává a velencei Mocenigo Tamást nevezték ki,[11] azzal a paranccsal, hogy a Boszporuszon áthatolva érje el a Duna torkolatát és innen támogassa a szárazföldi hadsereg mozdulatait.

Spanyolország és Portugállia viszonyai egyáltalában nem kedveztek a vállalatnak. Portugállia és Castilia között nem régen még dühöngött a háború, mely csak az 1397. év májusában kötött békével végződött. A két uralkodónak attól kellett félnie, hogy ha hadseregük egy részét Zsigmondnak engedik át, ellenfelük támadó kedvét növesztik meg vele. Spanyolország egyéb részei pedig a mórokkal voltak szakadatlanul hadilábon.

Angolország már hosszabb idő óta háborúskodott Franciaországgal. A béketárgyalások megkezdődtek ugyan már 1392-ben, minthogy azonban mindenik fél többet követelt, mint amennyit a másik adni akart, a tárgyalások mindaddig húzódtak, míg csak II. Richard angol király 1395-ben nőül nem vette a francia király leányát, s egyúttal végleges békét nem kért. A fegyverszünetet 1426 szeptember 29-ig hosszabbították meg. Spanyolországgal is támadt Angliának baja s így az angol segítség javarészben csak önkéntes fegyveresekből állott, kikről csupán annyit tudunk, hogy ezer lovuk volt és hogy János lancasteri hercegnek egyik fia vezette őket.[12]

Görögországtól, hol 1391 óta II. Manuel († 1425) uralkodott, mit se lehetett várni. A török vészfelhők annyira összetornyosultak Bizanc fölött, hogy a már haldokló ország se pénzzel, se fegyverrel nem tudott kifelé működni. Így tehát Zsigmondnak a görög császárral 1395-ben kötött szerződése csak elméleti maradt.

Oláhországban akkoriban Radul János természetes fia, Mircsa János vajda uralkodott († 1418 körül), kinek élete felette mozgalmas korszakba esett. De ő, ki rendkívüli ravaszságával a külső politika fondorlataiban különösen jártasnak mutatkozott, nagyszerűen értett hozzá, hogy személyének és országának jelentőségét az irányadó tényezők előtt érvényesítse s így joggal nevezheti őt nemzete „Nagy"-nak. Zsigmond felkérte őt, hogy a küszöbön álló török hadjárat alatt

[11] 1402-ben Negroponte velencei kapitánya.

[12] János lancasteri herceg, III. Eduard angol király fia, 1399-ben halt meg. Három fia volt, kiknek egyike: János, Baufort és Somerset grófja, 1410-ben halt meg. Minthogy ez már 1390-ben részt vett a franciák tuniszi hadjáratában, bizonyosnak látszik, hogy ő volt az, aki 1396-ban az angol segítőcsapatot vezette.

megbízható legyen. Az eddigiekből jól tudta, hogy ez az álnok ember gyakrabban cserélte politikai meggyőződését mint az ingét. Kinevezte őt fogarasi herceggé és szörényi bánná, minek viszonzásául Mircsa, 1395 november 7-én Brassóban kelt okiratában, arra kötelezte magát, hogy a királyt és hadseregét a törökök ellen saját személyével és saját harcosaival segíti. A vajdaság egész területén szabad átvonulást enged, városok megszállásában és védelmében segítőkezet nyujt, eleséget szállít és a királyi sereg betegeinek és sebesülteinek ellátásáról szintén gondoskodik.[13] Ámde még ugyanabban az évben — mint már hallottuk is — megmutatta, hogy mennyire nem lehetett hinni a szavának. A csatában való szerepléséről még majd lesz szó.

Csehországról a legtöbb tudósítás azt írja, hogy erős csapattal vett részt a hadjáratban. Heuter még azt is mondja, hogy a cseh alkirály vezette volna az egyik csatarendet. Hogy a csehek egyáltalában résztvettek ebben a háborúban, azon ne csodálkozzunk, mert Vencel cseh király Zsigmondnak volt a fivére; de azt, hogy a cseh csapat vezére „alkirály" lett volna, nem fogadhatjuk el, mert ilyen országnagyot Csehországban nem ismertek. Ez a szó alkalmasint a prágai fővárnagyra (Oberstburggraf) vonatkozik, ki mellett a főkamarás, az országbíró és az udvari hűbérmester (Hoflehnrichter) voltak a legfőbb országnagyok.[14]

Lengyelország se maradt hátra, bár a viszonyok nem nagyon voltak kedvezőek. Tudjuk, hogy Mária királynő halála után, nővére Hedvig és és férje Ulászló lengyel király, a magyar trónt követelték Zsigmonddal szemben és hogy Kanizsai János a Magyarországba betörni akaró lengyel csapatok ellen, Kassa felé vonult.[15] Feltehető, hogy a két uralkodó között támadt feszültség még 1396-ban is lappangott. Dlugoss említ ugyan egynehány lengyel főurat és beszél lengyel résztvevőkről is, de mint már említettem, sokkal valószínűbb, hogy a lengyeleket nem annyira a lengyel király, mint inkább a már régebben Magyarországba telepedett Stiborici Stibor hívta fel csatlakozásra.

Németországból, a már nevezetteken kívül sokan jöttek, de ezeknek nevét és hovatartozását nem tudjuk egyenkint felsorolni. Srassburgból (Königshofeni Twinger szerint) tizenöten vonultak ki. Nürnbergből csak keveset ismerünk névsze-

[13] *Urkundenbuch:* III. k. 135—136. l.

[14] 1396-ban a következők voltak: Rosenbergi Henrik (1390. † 1412) fővárnagy; Landsteini Vilmos főkamarás; dubai Berka Hynek országbíró; Riesenbergi Břenek főhűbérmester.

[15] *Sopron vm. oklt.:* I. k. 545. l.

rint; de Stromer Ulmann azt mondja róluk, hogy 32 lóval mentek. A bajorokról már volt szó s hogy a svábok is szép számban vettek részt, tanusítja az, hogy a csatában az elsők között iparkodtak a harcot megkezdeni.

Franciaországban bámulatos sikere volt Zsigmondnak. Már szólottam róla, hogy Kanizsai Miklós tárnokmestert küldötte oda. Természetes, hogy volt valamelyes kísérete is, csakhogy erről egyetlen forrás se ad pontos felvilágosítást. Froissart előadása szerint a magyar király 1395-ben egy püspökből és két lovagból álló küldöttséget menesztett a francia udvarhoz.

A követség előadta, hogy a török szultán azt izente Zsigmondnak, hogy őt Magyarország belsejében fogja megtámadni. Előbb nem nyugszik, míg Rómába nem jön és lova a Szent Péter-templom előtt nem eszi meg a zabját. Rómába teszi át császári székhelyét; oda hozatja a konstantinápolyi császárt is, a görög birodalom minden báróival együtt. Ennek a beszédnek nagy hatása volt. Károly király megparancsolta, hogy Zsigmond levelét az egész országban, mindazoknak akiket illetett, kihirdessék. A hatás a maga nemében páratlan volt egész Burgundiában.

II. Fülöpnek, a Capetingek sarjának és akkor burgundi fejedelemnek (†1404) Flandriai Margittal kötött házasságából, többek között, János nevű fiú is született 1371 május 29-én, kinek nevéhez a nikápolyi csata elszakíthatatlanul fűződik. Gyermekkorát hazájában töltötte, hol azonban csak egyoldalú nevelésben részesült, minthogy az akkori francia nemesek és főurak, a szüntelen háborúskodás hatása alatt, gyermekeiket pusztán katonai elvek szerint nevelték. János, akiben nagy testi erő hasonló szellemi erővel párosult, már 12 éves korában résztvett a gelderniek elleni hadműveletekben. Nem csoda, hogy a korai gyakorlás szenvedélyes katonává tette őt. Csak hadakozásról és csatákról álmodozott és semmi kedvét se találta az udvari életben. Hiányzott is belőle az udvari modor símasága, de annál inkább kifejlődött benne az éleslátás, a bátorság és a tetterő, ami azonban sokszor akaratosságban és erőszakoskodásban nyilvánult meg, kellemetlen órákat szerezve atyjának. Kiváló bátorsága a „Jean sans peur" nevet szerezte meg neki. Fülöp, hogy fia erőszakoskodásait némiképen gátolhassa, 1385-ben összeházasította a még csak 14 éves fiút Albert bajor herceg Margit nevű leányával, aki 1363-ban született. János, most már „Nevers hercege", anyjával és feleségével együtt, több mint egy évig Burgundiában tartózkodott. Majd Párizsba tette át lakóhelyét, hol atyja — akkor Franciaország kormányzója — az állami ügyek ismeretébe avatta be őt.

Mikor a magyar követség 1395-ben Párizsba érkezett, a 24 éves János, sok francia és burgundi főúrral együtt, szintén ott tartózkodott. Az utóbbiak pendítették meg azt az eszmét, hogy János legyen a hadbavonuló egyesült segítősereg vezére. Különösen ajánlotta ezt a két Tremouille fivér és Vergy Jakab, akik Fülöp herceg beleegyezését is kieszközölték. Most már, biztosítva lévén a francia segítség, a magyar követek is elbúcsúztak az udvartól és kilenc napi párizsi tartózkodásuk után, hazájukba tértek vissza.

Burgundi Fülöpnek azonban, még mielőtt a dolgot szentesítette volna, szüksége volt olyan megbízható emberre, kire fia sorsát nyugodtan bízhatta. Meg is találta. Az akkori francia főnemesek legkiválóbbja, az éppen olyan derék hadvezér mint kipróbált államférfiú, de Coucy Enguerrand, éppen akkor tért vissza Genuából Párizsba, mikor a magyaroknak nyujtandó segély ügye napirenden volt. Őt kérte meg Fülöp, hogy kísérje el fiát a háborúba, legyen segítője és tanácsadója is. Coucy eleinte kitérően válaszolt. Nagyon hízelgőnek találta ugyan ezt a megbízatást, de úgy gondolta, hogy erre mégis csak a fiatal herceg rokonai, d'Artois Fülöp és Bourbon Jakab volnának hivatva. Fülöp és felesége erre azt válaszolták, hogy Coucy még is csak többet látott és tapasztalt amazoknál, vállalja el tehát a dolgot az ő kedvükért. Ez hatott; Coucy elfogadta a megbízást, kikötötte azonban azt, hogy a két Trémouille fivér és Viennei János tengernagy szintén az ő zászlója alatt vegyenek részt a háborúban.

Most már nekifogott Fülöp a vállalat megszervezésének is. A lelkesedés leírhatatlan volt. Mintha csak d'Amiens Péter szelleme támadott volna újra fel, hogy az első keresztes hadjáratot ismét kihirdesse. Olyan harci láz fogta el az egész nemességet, hogy senki se akart otthon maradni; Magyarország lett egyszerre az a szent föld, amelyet a hitetlenek hatalma alól fel kell menteni. Természetes, hogy valamennyi jelentkezőt nem is lehetett elfogadni. A gazdag urak közül akadtak olyanok is, kik saját költségükön kisebb-nagyobb csapatot szereltek fel. Boucicaut marsall pl. hetven lovag felszerelését vállalta magára.

A burgundi herceg, 1395 március 28. kelt rendeletében összeállította azoknak névsorát, kik Jánost elkísérték. Adott neki külön testőrséget is, mely tíz névszerint felsorolt és húsz meg nem nevezett ijászból állott. Rendelt melléje öt rendes és tizenöt rendkívüli tagból álló haditanácsot is. Rendes tagok voltak: de Bar Fülöp, de Vienne János tengernagy, de la Trémouille Guido, de la Trémouille Vilmos és de Chaseron Oudart. Rendkívüliek: Bourbon Jakab, de Bar Henrik, de Coucy Enguerrand, d'Artois Fülöp connétable, Boucicaut

marsall, de Montbéliard Henrik, de Vienne Vilmos, de Chalons Henrik, Chastelbelin ura, Longvy ura, de Mello Vilmos, de Charny Gottfried, de Blaisy János és de Naillac Helion, de Trye János. Zászlóvivők lettek: de Mussy Fülöp, Courtjambles Jakab, de Blaisy János, Buxuel ura, Gruithuyzen grófja, Nenton ura és de Lugny Huguelin.

Természetes, hogy nagyon sok pénzre is volt szüksége. Fülöp herceg volt akkoriban Európa leggazdagabb uralkodója, de nagyon csalódnánk ha azt hinnők, hogy a vállalat költségeit a saját zsebéből fedezte. Azon a címen, hogy fiát a háborúban lovaggá fogják avatni, valamennyi tartományára hadiadót vetett ki, mely az egyik tudósító szerint következőképen oszlott meg: Flandriára esett 65.000 nobles;[16] a burgundi grófságra 14.230 frank; a burgundi hercegségre 40.000 frank; Artois, Nevers és Réthel grófságokra egyenkint 10.000 livres; Antwerpenre és Mechelnre egyenkint 4000 nobles; a flandriai papságra 5265 nobles.[17]

Az 1396 március 28-án kelt rendelet a következőket is tartalmazta:

1. Mindazok, kik Neversi Jánossal akarnak hadba vonulni, legkésőbb április 20-án Burgundia fővárosában, Dijonban, kötelesek összegyűlni.

2. Mindenki négyhavi zsoldot kap, mégpedig a lovag havi 40, a fegyvernök (écuyer) havi 20, az ijász havi 12 forintot.

3. Minden nemesember, aki rendetlenkedik, elveszti lovát és páncélját.

4. A szolga, ki tőrét használja, elveszti kezét, ha lop: a fülét.

A francia-burgundi sereg nagyságát nem lehet pontosan meghatározni. Heuter mondja, hogy az önkéntesek és a zsoldosok összesége következőképen alakult: 8000 lovas és 4000 válogatott gyalogos, kik között több mint 3000 nemes volt. Más tudósítók szerint 1000 lovagon és fegyvernökön kívül, annyi zsoldos volt, hogy az egész sereg körülbelül 10.000 főre rúgott, ebből azonban harcos csak körülbelül 6000 volt.

Mielőtt a sereget mozgósították volna, szállásesináló kü-

[16] Nobel angol aranyérem volt, melyet 1343-tól 1550-ig vertek. A dukát helyett használták és a különböző királyok nevével jelölték meg. Egy noble annyit ért, mint 18 frank.

[17] Heuter szerint a kisebb rangú és kisebb vagyonú burgundi köznemesek részéről 125.000 lys folyt be. Azoktól, akiknek nem volt kedvük hozzá, hogy a hosszadalmas és messze földön vívandó harcokban részt vegyenek, 60.000 lys folyt be. Flandria pedig 200.000 lyst fizetett azért, hogy egyházi jogait szabadon élvezhesse. (Lys annyi, mint Aureum lilium = Goldlilie = aranyliliom, régi francia aranypénz.)

lönítményt indítottak Magyarországba. Ennek tagjai voltak: Breteau Simon udvarmester, Breteau Vilmos pékmester, de Ternant János pohárnokmester, de la Crésonère, Paillart Copin konyhamester, egy mészáros és egy baromfikezelő. Ebből az összetételből láthatjuk, hogy csak a burgundi trónörökös háztartásáról gondoskodtak.

Hollandia és *Hennegau* is adott bizonyára néhány harcost, de ezt csak a dijoni jegyzék névsorából gyanítjuk, mert arra, hogy a két ország uralkodói hivatalosan csatlakoztak volna a vállalathoz, nincs adatunk. Pedig kétségtelen, hogy Burgundi Fülöp ezzel is megpróbálkozott. I. Albert bajor herceg († 1404-ben) 1388 óta Hollandia uralkodó grófja volt, ennek Margit nevű leánya, mint már tudjuk, 1385-ben Nevers-i János felesége lett. Továbbá Albert fia, Vilmos, Ostervant grófja († 1417), 1385-ben János nővérét, Margitot vette feleségül. Amidőn a francia készülődésekről szóló hír Hennegauban is elterjedt, ott is sokan akadtak, akik a franciákhoz szerettek volna csatlakozni. Azt mondották, hogy a fiatal ostervanti gróf, sógorához csatlakozva, vele együtt dicsőséget szerezhet. Az ostervanti gróf éppen a franciaországi Quesnoyban tartózkodott, amikor ezt néhány alattvalójától hallotta. Szívesen csatlakozott volna sógorához, de atyjának beleegyezése nélkül nem merte megtenni. Felkereste tehát Albertet Hágában és előadta kérését. Albertnek nem tetszett ez a dolog. Kinyilvánította fia előtt, hogy olyan emberek és olyan országok ellen akar fegyvert fogni, akik semmit sem vétkeztek ellene. Burgundi János és a többi francia rokon csak tegye azt, ami nekik tetszik, Vilmos pedig teljesítse inkább saját kötelességét és hódítsa vissza azt az örökséget, melyet a fennhéjázó és erőszakoskodó frízek magukhoz ragadtak. Ebben szívesen támogatja őt. Vilmos belátta a mondottak helyes voltát, elejtette a sógorához való csatlakozás tervét s a frízek elleni hadjáratra szánta el magát.

IV. A hadjárat.

A nikápolyi csata nem alkot magábanvéve önálló egységet, hanem inkább utolsó szeme az 1395-ben kezdődött s azóta kisebb-nagyobb hevességgel többször megújult hadműveletek láncolatának. Szükséges tehát, hogy az egyes láncszemeket különös figyelemmel elemezzük:

1396. évi itinerarium: Január 18: Nagyszombat; január 28: Holics (Újvár); február 8. és 9: Holics; február 25: Prága;[18] március 1. és 19: Prága; április 2. és 11:

[18] Nem való az az állítás, hogy Zsigmond február 13-án, 17-én, 23-án és 25-én Visegrádon lett volna. *(Zichy-oklt.:* V. k. 6. l.;

Prága; május 1: Visegrád; május 14: Marót; május 16., 19., 21. és 22.: Pozsony; május 27: Visegrád; június 4., 7. és 14: Buda; július 1. és 7: Nagyvárad; augusztus 13: *Orsova vára* alatt; augusztus 18: *Novigrad melletti tábor;* szeptember 15., 26., 27. és 28: *Nikápoly.*

Már előbb utaltam arra, hogy a magyar-török súrlódások 1395 végén még tartottak. Azt, hogy némi félbeszakítással 1396-ba is átnyúltak, többek között a következő okirati adatok is bizonyítják:

1. Az országbíró már 1395 november 4-én tanusítja, hogy a *Buzád-Hahót nembeli Alsólindvai István fia László* és *János fia István* zalavármegyei birtokosok, a király szolgálatában messzeföldön vannak, miért is Zicsi Jakab fia Elek és Zicsi Páska fia István elleni peres ügyüket 1396 január 13-ra halasztja. Ezen a napon se jelentek meg, mert az országbíró 1396 február 9-én kinyilatkoztatja, hogy a két felperes még mindig el van a király szolgálatában foglalva. Ennélfogva a Zicsiek elleni ügyük tárgyalását újból elhalasztja, 1396 november 15-ére.[19]

2. A király 1396 augusztus 13-án elmondja, hogy *ugyanazon év július 13-a táján* egy törökökből, tatárokból és rácokból álló sereg az országba tört és a temesi vidéken garázdálkodott. Többek között *Új-Bécs* (a mai Újpécs Torontál vármegyében) királyi várost is elhamvasztotta. Erre Csáki Miklós, a vármegye főispánja, fivérével Dénessel együtt megtámadta az ellenséget *Füzes-Oroszi* és *Maráz* között, részben megsemmisítette, részben szétkergette és győzelme jeléül elküldötte a királynak az ellenségtől zsákmányolt zászlókat.[20]

3. A már említett Sárói (= Lévai) Péter fia László, Temes és Liptó vármegye főispánja, június 24-én „praesentis exercitus regiae majestatis capitaneus generalis" (a most működő királyi hadsereg főkapitánya), a *Krassó-folyó melletti hadiszállásában* okiratot állít ki.[21] Minthogy nem tehető fel, hogy ő egyúttal a törökök ellen indított szövetséges hadsereg főparancsnoka is lett volna: valószínű, hogy hadjárata csupán a Temes—Krassó vidékén lejátszódott török betöréssel függött össze.

Zsigmond király április második felében tért vissza Prágából Magyarországba, hol a szövetségesek fogadására és a magyar hadsereg mozgósítására már serényen folytak az intézkedések.

Hédervári-oklt.: 110. l.; *Magyar-Zsidó-oklt.:* 107. l.) Ez csak kancelláriai keltezés lehet.

[19] *Zichy-oklt.:* VI. k. 32—33. l.

[20] *Temes vm. oklt.:* 264. és 265. l.

[21] *Tört. Tár:* 1896. évf. 512. l.

Hallottuk már, hogy az egyesült francia-burgundi haderőnek április 20-án kellett Dijonban gyülekeznie. Nevers-i János már április 13-án odaérkezett, hogy családjától elbúcsúzzék és a sereg élén útnak indulhasson. A sereg egy nagyobb és egy kisebb oszlopból állott. A kisebbik, Coucy és veje Bari Henrik vezetése alatt Lombardia felé vette az útját, ami az egyik forrás szerint a francia király kívánságára történt, mégpedig azért, hogy a milánói herceget arra bírja, hogy Genuának francia fennhatóság alá hajtása elé akadályt ne gördítsen.

A nagyobbik oszlop május első felében érkezett Bajorországba. Nevers-i János május 11-én Löffenbergből írja Regensburg város tanácsának, hogy kellő számú szállítóhajót tartson készen.[22]

Nemsokára Regensburgba érkezett János herceg is, s itt egyesült a német hadak legnagyobb részével. Innen bajor területen vonultak át, hol II. Albert bajor herceg a vele sógorsági viszonyban állott Jánost ünnepélyesen kísérte Straubingba.[23] Útközben Ruppert pfalzgróf és Hohenzollern János nürnbergi várnagy is csatlakozott hozzá. Május 24-én Bécsbe érkezett János, hová őt sógora, IV. Lipót osztrák herceg kísérte el.[24] Bécsben hosszabb ideig tartózkodott, mert az út folytatására szükséges eleségről kellett gondoskodnia. E végből liszttel, zabbal és borral terhelt 70 hajót indítottak a Dunán lefelé. Hogy mikor érkeztek meg Budára, azt nem lehet pontosan megállapítani; csak azt tudjuk, hogy egy Ruppes-i Valter nevű lovag, június közepe táján, mint szállásmester gondoskodott a beszállásolásról.[25] Ugyanakkor megérkezett Nail-

[22] *Froissart* úgy adja elő a dolgot, hogy János herceg serege május 20-án Lotharingiába érkezett, honnan Baron, Montbeliardon és a burgundi grófságon keresztül Elzászba vonult. Innen, a Rajnafolyón több helyen átkelve, a pfirti (= Ferrette) grófságon át Ausztriába érkezett. *Heuter* szerint az első francia hadosztályt d'Artois Fülöp connétable, a gyalogosokból álló másodikat maga János herceg, a harmadikat pedig Viennei János tengernagy vezette. Burgundiából, Montbeliardon át, egyenesen a Rajnáig vonultak, innen pedig Baden területén át Svábországba és Bajorországba jutottak.

[23] *Köhler* itt többszörösen téved. II. Albertnek egyáltalában nem volt felesége, tehát nem lehetett Jánosnak sógora. Azt állítja továbbá, hogy Albert felesége, Margit, a burgundi trónörökös nővére lett volna. János Margit nevű nővére 1385-ben a bajor I. Albert fiához, Vilmoshoz ment feleségül. Ennek nővére, Margit pedig ugyanazon évben, Jánosnak lett a felesége.

[24] Itt is hamis Köhler állítása, hogy Nevers grófja Lipótnak egyik nővérét vette volna feleségül. Való csak az, hogy IV. Lipót (szül. 1371, † 1411) neje, Katalin, a burgundi trónörökös nővére volt.

[25] Az osztrák krónikák *(Pertz:* Skriptores. IX. k. 514. l. és *Pez:* Skriptores rerum Austriacarum. I. k. 1064. l.) úgy adják a dolgot

lac Filibert Johannita-nagymester is. Zsigmond nagy örömét lelte a körülötte gyülekező hadseregben. „Mitől félünk mi — mondá — embertől? Ha az egek összessége hullana is ránk, akkor se árthatna nekünk, mert lándzsáinkkal felfognók".

A hitelt érdemlő egykorú zárai de Paulo Pál elmondja, hogy 1396 július 20-án, esti szürkületkor a jádrai (zárai) kikötőből egy gálya indult el, hogy a királynak keleten rendelkezésére álljon. Rajta voltak a következők: de Georgis Fülöp tengernagy, de Sorba Raphael, mint a királyhoz menesztett jádrai követ és János úr, az említett gálya patrónusa (vezetője vagy tulajdonosa).

Froissart arról, ami a Budára érkezés után történt, így nyilatkozik: májusban úgy remélték, hogy Bajazidról valami hírt hallanak. Midőn ez nem vált valóra, a magyar király egynéhány magyart küldött valamennyi dunamenti területre, hogy a helyzetet kipuhatolják. Ezek egész májusban várták a törökök érkezését, de annak semmi jele se mutatkozott. Zsigmond erre egynéhány fegyverben jártas és a vidéket jól ismerő magyar lovast küldött újra a Dunán túli vidékre, hogy a szultánról hírt hozzanak. De ezek azt tapasztalták, hogy sehol se tud nekik senki felvilágosítást adni; pedig a törökök akkor már alexandriai, damaskusi és antiochiai útjukból visszatérve, a „bras Saint-George"-on túl voltak.[26]

Midőn ezek a kiküldöttek semmitmondó híreikkel visszatértek, Zsigmond a magyarokból, franciákból és egynéhány más idegenből álló haditanácsban megvitatta a további tennivalókat. Coucy Enguerrandnak az volt a véleménye, hogy a további tétlenségnek és várakozásnak helye nincs. A szultán még tavaly megígérte, hogy tavaszkor a magyar királlyal megütközik. Úgy látszik azonban, hogy csak szájhősködött és hazudott. Ezért ugyan nem volt érdemes idegen földről, ilyen nagy sereggel idefáradni. Ők harcolni jöttek ide; felkeresik tehát a hencegő ellenséget, hogy annál nagyobb dicsőséget arassanak. A gyujtó beszédnek meg volt a kellő hatása: a németek és a csehek helyeselték és amidőn a többiek is hozzájárultak, Zsigmond király kiadta a parancsot, hogy valamennyi magyarországi vezére, csapatával együtt, *július 1-én* a gyülekező helyen legyen.

Heuter szerint Zsigmond király *július 4-én* indult volna

elő, hogy d'Artois Fülöp már pünkösd táján (május 21-én), tehát egy hónappal korábban jött volna Bécsbe, mint János herceg. Mindketten kb. 4000 lovagból és legénységből álló sereget hoztak magukkal, melyet az osztrákok nagy tisztelettel és barátsággal fogadtak.

[26] Bras Saint-George volt valamikor a Gallipoli-, vagy Dardanella-tengerszoros francia neve.

el Budáról; nyolc nappal később, a Dunán átkelve, a Bajazid által nemrég elfoglalt Bulgária felé vette az útját. A sereg a következő sorrendben haladt: Az első rendet Magyarország főhadvezére vezette, ki alatt 20.000 lovas és 10.000 gyalogos állott. Ezekről feltételezték ugyanis, hogy a legjobban ismerik a török harcmódot. A második rendben d'Artois Fülöp következett, a külföldiekből álló sereg javarészével. Az utolsó rendet — a cseh és német csapatokat — a cseh alkirály vezette. Midőn Zsigmond, János herceg és a többi fejedelmi személy kíséretében, a hatalmas sereget megszemlélte, János herceg azt mondotta, hogy ezzel a fegyveres erővel nemcsak Bulgáriát foglalják vissza a töröktől, hanem Bajazidot egész Ázsiából is kikergetik.

A további menetrendet a különböző tudósítók eltérően ismertetik. Froissart és Schiltberger azt mondják, hogy Zsigmond a Vaskapun keresztül vonult, a többi források azonban azt állítják, hogy Erdélyen át hatolt volna Oláhországba. Megbízható okirati adataink minderre nincsenek, de ha a helyrajzi viszonyokat vizsgáljuk, arra az eredményre jutunk, hogy a sereg egy része a Vaskapun keresztül hatolva, a Dunán rác földre kelt át, míg a másik része, Erdélyen és Oláhországon át, Bulgária felé vonult. Froissart kiemeli, hogy a magyarok között nagyon sok lovasijász volt, kik a Dunán, a már előre megrendelt bárkákon, hajókon és pontonokon keltek át. Azt, hogy Zsigmond hol kelt át a Dunán, pontosan nem határozhatjuk meg, de az itinerarium mégis ad errenézve legalább megközelítő adatot. Július 17-én még Nagyváradon van Zsigmond; augusztus 13-án *Orsova vára alatt.*[27] (sub castro Orswe), mi alatt kétségkívül a magyar Ó-Orsova értendő. Augusztus 18-án *„in descensu nostri campestri in regno nostro Bulgariae prope Newgrad"*,[28] vagyis „a Bolgárországunkban levő Newgrad melletti hadiszállásunkban" időzött Zsigmond. Ez az érdekes adat eddigelé kikerülte a kutatók figyelmét. Hogy ez a Newgrad Bulgáriának melyik táján lehetett és volt-e talán még más neve is, azt Zsigmondnak 1419. évi itinerariumából tudjuk meghatározni. A király annak az évnek második felében szintén a törökök ellen vonult. Október 1-én még Nagyváradon tartózkodott; október 11-én és 13-án Nissa *(Nis)* és *Nikápoly között;* október 26-tól 28-ig Nowigradban, vagyis *„Neuhaus in der Bulgarei bei dem eisernen Thor"*[29]; október 28-án Orsova; november 5-én *„in Pozatha in*

[27] *Temes vm. oklt.:* 266. l. — Egy ugyanakkor kiállított okiratban ezt olvashatjuk: *sub castro nostro Oroswe.* (U. o.)
[28] U. o. 268. és 270. l.
[29] *Aschbach:* II. k. 483. l.

descensu nostro campestri cis Danubium prope castrum Orsova" (a Dunán innen Orsova vára közelében levő pozathai hadiszállásunkban). November 12-én és 19-én Szörény (a havasalföldi Turnu-Severin), december 3-án pedig Temesvár volt a tartózkodáshelye. Látjuk tehát, hogy a kérdéses helységnek német neve is volt, ami Newgradnak felel meg, bárha a szláv „grad" nem „Haus", hanem „Burg". Ha ehhez még hozzátesszük, hogy Zsigmond 1396 október 28-án Novigrádon és Orsován tartózkodott, akkor ebből azt következtethetjük, hogy ez a két helység egymás tőszomszédságában volt. Bizonyosra vehetjük tehát, hogy Novigrád és Neuhaus nem más, mint az *Ó-Orsovával szemben, egy dunai szigeten, a Vaskapuszoros kijáratán lévő Új-Orsova, melyet a törökök Adakalehnek, a németek Neu-Orsovának neveznek.*

Azonban abból, hogy Zsigmond 1396-ban hadiszállását Newgrad mellett ütötte fel, még nem következik az, hogy ez a helység vár volt és hogy Zsigmond ostrom alá fogta. Azt azonban biztosan tudjuk, hogy a bolgár Viddin vára ellenállott.

Bulgária akkoriban két részre volt szakadva. Az egyiknek az ifjabb Sismanidák ivadéka, III. Sisman János cár volt 1393 óta az ura. Fővárosa Tirnova, a másik részé pedig Viddin volt. Az utóbbiban Sisman fivére, Sztratimir János uralkodott mint független cár 1365 óta. Azonban I. Lajos magyar király feleségével együtt elfogatta őt s négy éven át a horvátországi Gumnik várában tartotta. 1369-ben visszakapta szabadságát, de már 1388-ban be kellett a töröknek hódolnia. Érthető, hogy Zsigmond megjelenése Viddin előtt, a török iga alóli felszabadulás reményét keltette Sztratimirban. Ennek következtében nem is fejtett ki nagyobb ellenállást. A török helyőrség kicsiny volt és amidőn a magyar sereg az ostromhoz fogott, Sztratimir megadta magát. A magyarok az egész török őrséget megölték és 300 főnyi csapatot hagyva a várban, folytatták az útjukat a Duna jobbpartján. Szegény Sztratimir azonban pórul járt. Zsigmond vereségével elvesztette a játékot; tudjuk, hogy Bajazid 1398-ban elhurcoltatta Viddinből a szerencsétlen embert, kinek ezóta nyoma veszett.

Viddin elfoglalását hazai okirataink is tanusítják. A király 1401 február 17-én elmondja, hogy a többször említett három Kanizsai fivér — mindegyik a maga zászlójával — részt vett ebben a hadjáratban. Azonban Miklóst (a volt francia követet), az ország belügyeinek ellenőrzése végett. Bulgáriából haza küldötte. A két másik testvér az ő zászlóalját is átvette és a fölötte erős Bidinium (Viddin) bevételé-

nél különösen kitüntette magát.[30] Midőn pedig 1397-ben Cilly Hermann grófnak Varasd városát adományozza, kiemeli, hogy akkor, amidőn a magyar király Viddin császárját, Strachmeriust legyőzte, Hermann a viddini vár ostrománál szintén kitűnt.[31]

A magyar sereg Viddinből, a Duna mentén, kelet felé folytatva útját, *Orehow* nevű várhoz érkezett, mely szintén török kézen volt. Az itt lezajlott harcokról hazai okirataink nem szólnak részletesen, csak annyit mondanak, hogy ez a vár éppen olyan erős volt, mint Viddin; fegyveres erővel, diesőségesen foglalták el, magyar megszálló csapatot tettek beléje, továbbá, hogy a Kanizsaiak és Cilly Hermann itt is kitüntették magukat.[32] A külföldi források többet tudnak. Az egyik francia kútfő[33] azt mondja, hogy a várat több toronnyal erősített kettős körfal fogta körül. Őrsége vitézül védekezett és az ostromló franciákat gyakori kirohanásokkal zaklatta. Csak akkor fordult jobbra minden, amidőn Zsigmond segítőcsapatot küldött és a várban az eleség hiánya érezhetővé kezdett válni. A várőrség tárgyalást akart kezdeni, de az ostromlók ezt nem fogadták el. Megrohanták, bevették és romhalmazzá tették a várost, a lakosokkal pedig kegyetlenül bántak el. Körülbelül ezer jobbmódú polgárt hurcoltak magukkal, akiktől dús váltságdíjat vártak. A törököket lemészárolták és 200 főnyi őrsereget hagytak a városban.

Schiltberger mondja, hogy a király Baden (Viddin) elfoglalása után egy másik török várat támadott meg. Öt napig hiába ostromolta, és talán el se foglalhatja, ha a város keresztény lakossága a török helyőrséget ki nem űzi. Sok törököt megöltek, sokat elfogtak. A városban 200 főnyi őrsereg maradt vissza.

Orehow fekvése és szerepe sok tévedésre és elferdítésre adott okot. Fejérnél pl.[34] castrum *Oricho, Orzow;* Turóczi krónikájában: *Oriszo;* Bonfininél: *Oristum* stb. Ezeknek alapján az újabb írók (Katona, Fessler, Aschbach és mások) Oriszo néven, Ó- vagy Új-Orsovával azonosították. Az utóbbit Török- vagy Rác-Orsovának is nevezték. A milléniumi történelem egyáltalában meg se határozza, hanem csak azt mondja, hogy *Orechovo* a bolgár határ egyik fontos erőssége volt.

Pedig ez nem más, mint *Rachovo,* hellyel-közzel Orsava

[30] *Sopron vm. oklt.:* I. k. 546. l.
[31] *Fejér:* X. 2. k. 420. l.
[32] U. o. 420. és 426. l. — *Sopron vm. oklt.:* i. h.
[33] *A St. Denys-i Névtelen szerzetes:* Histoire de Charles VI.
[34] *Fejér:* i. m. X. 2. k. 426. és 447. l.

Rachova, Racsova néven is szereplő bolgár helység, mely Viddintől kelet-délkeleti irányban, a Duna mentén van.

Boucicaut marsall életrajzírója Rahova ostromát így írja le: A magyar király Baudins (Viddin) elfoglalása után, Raco (Rahovo) nevű város ellen indult. Mihelyt Eu grófja (d'Artois Fülöp) és Boucicaut marsall ezt megneszelték, azon iparkodtak, hogy ők legyenek az elsők Raco előtt. De Bar Fülöp, Bourbon Jakab, Coucy Enguerrand és d'Eu Vilmos még egynéhány más főúrral, egész éjjel lovagolva, reggel tájban odaérkeztek. Amint a török őrség észrevette őket, sokan kiszaladtak a várból, hogy a nagy árok feletti hidat elpusztítsák. Híd nélkül ugyanis nem lehetett a város falát megközelíteni, mert az árok nagyon mély volt.

A franciák nagyon siettek, hogy még a törökök előtt a hídhoz juthassanak. Midőn itt találkoztak, kézitusára került a sor, mert a törökök terve az volt, hogy míg egyik részük harcol, másik részük a hidat pusztítja el. Tervüket azonban Boucicaut ébersége meghiusította. Ugyanis a híd őrzését d'Artois Fülöpre bízta, aki olyan jól oldotta meg feladatát, hogy a törökök semmiképen se tudtak célt érni. De a vár egyéb pontjain is hiába harcoltak, mert a franciák visszaűzték őket a városba és sokat megöltek közülök.

Ezalatt megérkezett, egész kíséretével együtt, a magyar király is és a vár azonnali ostromát rendelte el. Ennek megfelelően valamennyi emberét fel is állította. Midőn ezt Boucicaut észrevette, egynéhány emberét egy szép és nagy fákkal beültetett helyre küldötte, hogy ott két nagy létrát készítsenek. Mikor az ostromlók nagy számát látta, azt mondta embereinek, hogy mégis csak nagy szégyen volna, ha mások korábban kelnének át azon a hídon, amelyet mi őriztünk. Tegyünk tehát valami olyat, aminek híre még sokáig fennmarad. Erre, minden további szó nélkül, valamennyi emberével egészen a falakig hatolt, s egyik a másik után próbált a létrákon a falra mászni. Úgy harcoltak, mint az oroszlánok és annyian terhelték a létrákat, hogy azok már majdnem összetörtek. Ekkor játszódott le ezen a napon a legsúlyosabb harc. Volt is elég halott mind a két részen. A törököknek végül sikerült az egyik létrát a rádobott sok kővel eltörniök. Ekkor Chevenon Hugó, a marsall zászlótartója a másik létrára mászott és csodálatos vitézséggel mindaddig küzdött, míg csak a törökök a zászlót kezéből ki nem ragadták, őt pedig majdnem agyonnyomták. Azonban akadt valaki, aki őt a présből gyorsan kimentette.

Most érkeztek a többi franciák, a magyar király csapataival együtt, mire a harc a legnagyobb hevességgel folyt

késő éjjelig tovább. Boucicaut, bárha embereivel együtt teljesen kimerült, még akkor se hagyta abba a harcot, hanem őrizte a hidat tovább, hogy az ellenség el ne pusztíthassa. A város lakói, kik többnyire görög keresztények voltak, belátták, hogy a várat sokáig már nem tarthatják. Másnap tehát küldöttséget menesztettek a királyhoz, hogy életüket és vagyonukat megmenthessék. A király, hogy több embert fel ne áldozzon, magánál tartotta a kereszténveket és meghagyta a marsallnak, hogy gondoskodjék róluk. Erre a városban maradt többi keresztények valamennyi törököt a király kezébe szolgáltatták, ki azokat kivétel nélkül kivégeztette.

Hazai forrásaink csak Viddin és Rachovo elfoglalását említik, de bizonyosra vehetjük, hogy rajtuk kívül más várakat is be kellett venni. Kitűnik ez Turóczi krónikájából is, ki „aliis castris nonnullis expugnatis"-ról (egynehány más vár elfoglalásáról) szól, amit Bonfini is helyben hagyott. Froissart öt vagy hat elfoglalt városról tud. Igaz ugyan, hogy előadását más források nem támogatják és hogy a nála említett helyeket a mai térképen meg nem találhatjuk. Merő képtelenség azonban azt feltételezni, hogy előadása csupán légből kapott, miért is teljesség kedvéért meg kell előadásának magvával ismerkednünk:

Miután a keresztény sereg a Dunán átkelt és maga előtt látta a török határt, mindjárt szeretett volna valami hőstettet véghezvinni. A haditanács a *la Cométe* nevű török város ostromát határozta el. Nem volt valami nehéz munka, mert a város a síkságon, a Méte nevű hajózható folyó partján volt. Ez a folyó Törökországban ered és a tenger közelében ömlik a Dunába. A folyó mentén kitűnő szőlőt termelnek. A várban levő őrsereg vitézül védekezett, abban a reményben, hogy a török császár nemsokára itt lesz. Minthogy azonban erre hiába vártak, az ostromlók a várost bevették, a benne lakó férfiakat, nőket és gyermekeket kivétel és irgalom nélkül megölték.

La Cométe elfoglalása után, Zsigmond egyenesen Nikápoly felé akart volna indulni, de előbb egy *de la Quaire* nevű város ellenállását kellett megtörnie, ami 14 napig tartott ostrom után sikerült is. A várost teljesen elpusztította.

Ezután egy *Brechappe* nevű megerősített török városhoz értek, mely egy török úr kezén volt. A török úr a keresztények közeledését hallva, mindent megtett a város megmentésére. A magyar király, csapataival együtt, a várostól nem messze ütött tábort, mert ott folyó volt, de a város előtt nem. A francia urak, kik között Nevers, Eu, la Marche grófjai, Coucy, Bouicicaut, St. Pyat urai, de Roye Renaud, de Bar

Henrik és Fülöp voltak, egy lovagokból és legénységből álló, körülbelül 1000 főnyi sereggel rendelkeztek. Az egész francia sereg résztvett ebben az ostromban. A várost négy nap mulva elfoglalták, de az erős várat nem tudták bevenni, úgyhogy a török őrség a vár védelme alatt csak csekély veszteséget szenvedett. A vár ura egy *Corbadas* nevű vitéz ember volt, kinek három fivérét, *Maladius*nak, *Balachins*nak és *Ruffin*nak hívták. A keresztények még hét napig tanyáztak a vár alatt, anélkül, hogy az ostromot folytatták volna, mert belátták, hogy többet vesztenének, mint amennyit nyerhetnének. Az említett négy török vitéz nagyon jó hírnévnek örvendett, úgyhogy a legszívósabb ellenállásukra lehetett számítani. A franciák, bár elég vitézül tartották magukat, mégis belátták az ostrom hiábavalóságát és mikor megsejtették, hogy a magyar király Nikápoly felé akar indulni, otthagyták a várat, amely ilyenformán megszabadult az ellenségtől.

A várost azonban teljesen elhamvasztották, azután pedig mindannyian a Nikápoly felé vonuló Zsigmond seregéhez csatlakoztak.

Felszabadulása után így szólott Corbadas: „Nincs most már védeni valónk; városom leégett ugyan, de majd felépül. De azon csodálkozom, hogy nem kapunk hírt Bajazidról; pedig mikor vele Nikápoly városában utoljára beszéltem, azt ígérte, hogy jövő májusban itt lesz ezen a tájon és hogy mindent előkészített arra, hogy a Szent György-tengerszoroson (le bras Saint-George) átkelve, Magyarországra törjön és ott a keresztények ellen harcoljon. Meg is üzente ezt a magyar királynak, de mindeddig semmit se tett. A magyarok pedig összeszedték erejüket és hatalmas francia sereget szereztek, amellyel a Dunán átkeltek, Törökországba törtek és a szultán területét pusztították. Olyan erőt fejtettek ki, hogy semmi sem tud nekik ellenállni. Bizonyosan beváltják szavukat, hogy Nikápoly ostromához készülnek; de a város elég erős arra, hogy az ostrom sokáig tartson. Mi, négy testvérek, lovagok vagyunk és Bajazid császár nemzetségéből valók. Kötelességünk tehát, hogy valamit cselekedjünk."

„Én és Maladius Nikápolyba megyünk, hogy a város védelmében részt vehessünk; Balachins Brechappe-ban marad, hogy az itteni várat őrizze. Ruffin üljön lóra, keljen át a Gallipoli-szoroson, keresse fel Bajazidot, beszéljen el neki mindent, amit látott és hallott és bírja rá a szultánt, hogy mindent kövessen el becsületének és örökségének megmentésére. Törje össze a kereszténveket, mert különben Örményországot is elveszíti, mert bizonyos, hogy a magyar király, a többi keresztényekkel együtt, nagy dologra tökélte magát".

Az, hogy a Froissart-féle három várost és a Méta nevű folyót a mostani térképen nem találjuk, még nem bizonyítja azt, hogy nem léteztek. Vagy eltűntek azóta, vagy pedig — ami valószínűbbnek látszik — a felismerhetetlenségig el vannak ferdítve. La Quaire-ra nézve megjegyzendő, hogy Froissart-nál az egyiptomi Kairo szintén „Quaire". Kétségtelen, hogy Quaire alatt itt a gyakran előforduló *Kara* összetételű földrajzi nevek egyike lappang; de különösen fontosnak tartom azt, hogy Viddintől déli irányban, Belogradčiktól északra, még most is van egy *Cairi* nevű helység.

V. A nikápolyi csata, 1396 szeptember 28-án.

Rahovo bevétele után a szövetségesek egyenesen Nagy-Nikápoly felé vonultak, melyet a németek *Schiltach*nak és *Schiltau*nak is neveztek.

Nagy-Nikápoly fekvése sokáig vitás volt, mint azt már említettem is. Azonban bizonyos, hogy ma Rusecsuktól nyugatra, Bukaresttől délnyugatra, az Olt torkolatával szemben találjuk, ott, ahol az Oszma-folyó a Dunába ömlik. Egykori német neve kétségtelen jele annak, hogy ezen a vidéken valamikor németek is laktak. A XV. században élt *Gobelin Persona* (személynök) bielefeldi dekán és paderborni szentszéki bíró, kinek „Cosmodromicum" című történelmi műve 1418-ig ér,[35] azt mondja, hogy a magyar király 1396 szeptember végén *Saltowe* nevű városnál ütközött meg a törökökkel s hogy ezt a várost a görögök Nikopolisnak hívják. Jornandes azt mondja róla, hogy Traianus császár alapította volna s hogy neve annyit jelent, mint „győzelem városa" s hogy bolgár területen van. Némely német krónikában *Schiltarn* a neve.

Schiltberger ezt írja: „Ezek után más város felé vonult, melynek *Schiltauw* a neve, de a bennszülöttek Nikopolisnak hívják." A bajor Stromer Ulmann egykorú krónikásnál *Schiltach* a neve. Ezeknek kiegészítésére egy eddig teljesen mellőzött krónikás adatot idézek, mely minden szűkszavúsága mellett is elég érdekes. *Sulgeni Specker Kelemen*, a svájci Königsfelden őrkanonokja, egy 1482-ig terjedő krónikát írt, mely többek között ezt tartalmazza:[36] „1397-ben (helyesen 1396-ban) csata folyt Magyarországban, *Schiltach vára előtt a klastrom mellett* (‚in Vngaria coram castro Schiltach iuxta cenobium'). Az egyik hadakozó a magyar király volt, kihez sok fejedelem csatlakozott, úgymint Burgund és *Heidelberg*

[35] Helmstadt, 1688.
[36] *Jahrbuch des Wiener „Adler":* 1884. 21. l.

A nikápolyi csata szinhelye:

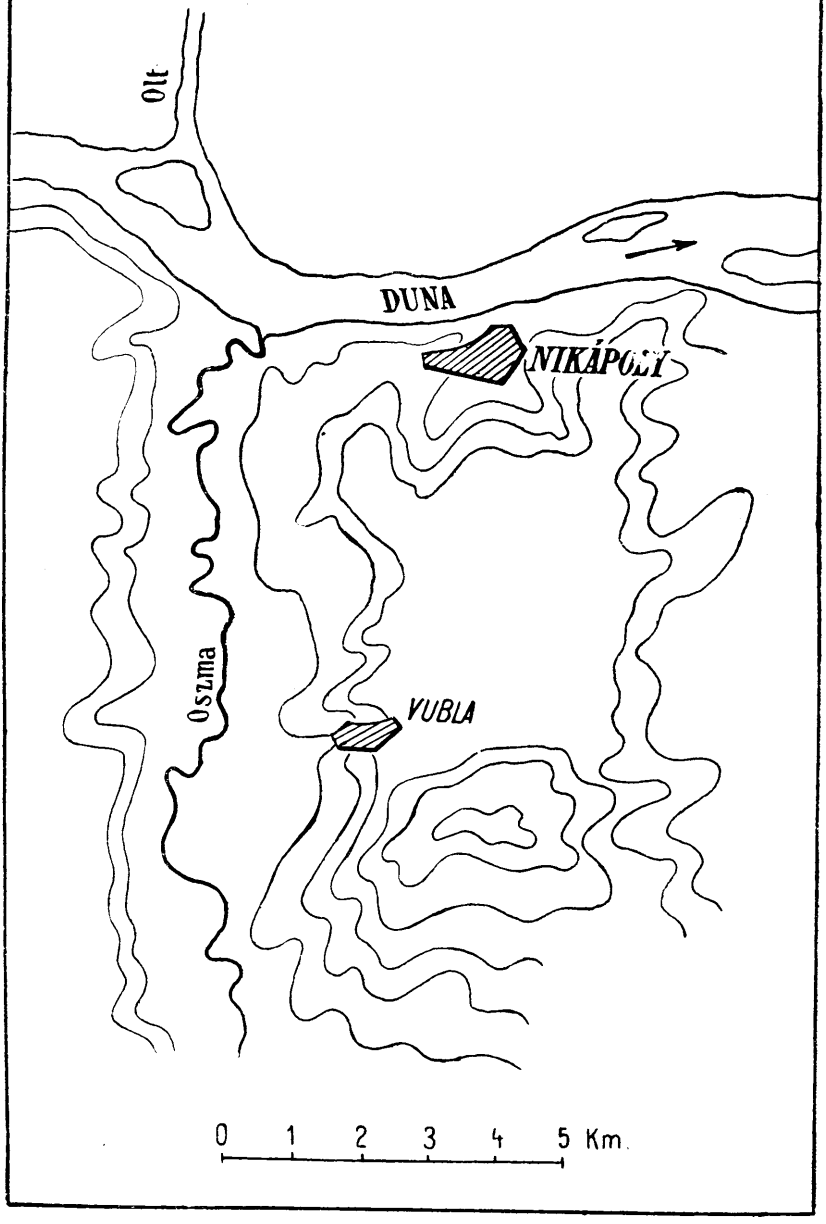

hercege, Oláhország ura, Cilia (Cilly) grófja, Mumpelgart grófja és Nürnberg várnagya." A törökök ura szerinte „Amuratus dux et (peritus) *Waisac*". A „dux" itt nem várparancsnok, hanem legfőbb hadúr; „peritus" annyi, mint izgatott, haragos. „Waisac" nem más, mint Bajazid elferdítése és minthogy Bajazidnak török jelzője: „ilderim" annyi, mint villám, valószínűnek látszik, hogy „peritus" erre vonatkozik. Hogy mit jelent az itt említett klastrom, az nem nyomozható ki.

A vár német nevére a következőket mondhatom: A Zsil-folyó (a Duna baloldali mellékvize) Erdélyből az oláhországi lejtőre jut és délkeleti irányban éri el Rahovónál a Dunát. Alsó folyásában alföldi jelleget ölt. Oláh neve „Jiul", a németül írott térképen *Schyl* vagy *Schil* és minthogy Nikápoly Rahovo közelében van, nyilvánvaló, hogy Schiltach, Schiltau és Schiltarn a Zsil-folyóval függ össze.

*

A források egybehangzó adatai szerint, a szövetségesek hadserege szeptember 12-én érkezett Nagy-Nikápoly alá.

A város ostroma fölötte nehéz dolognak bizonyult. Számos védőmű zárta körül és hír szerint a 8000 főből álló török helyőrséget kitűnő parancsnokok vezették. Ezek egyikét az egyik török krónikás *Thoganbeg*nek nevezi.[37] Kétségtelen, hogy a keresztény hadsereg nem rendelkezett annyi ostromlógéppel, amennyi az erősen védett vár vívásához kellett volna. Mindennek az lett a következése, hogy Zsigmond tanácsadói a kiéheztető módszert találták célszerűnek és így az ostromból tulajdonképen ostromzár lett. Az egyik német író itt a szükségből erényt csinál, mondván, hogy Zsigmond az ostromba s a rombolásba azért nem egyezett bele, mert tudta, hogy az ellenség szívesen megadja magát és hogy az ép vár bizonyára többet ér a leromboltnál.

A franciáknak nem igen tetszett ez a dolog. Ők minden áron hőstettekkel akartak volna tündökölni; megunták már a sok kicsapongást és dorbézolást. Az öregebb és komolyabb főtisztek attól tartottak, hogy az ilyen életmód elpuhítja a katonákat. Kerestek tehát valami eszközt a harci vágy ébrentartására, vagyis valami huszárcsinyre volt szükségük, amelyből egyúttal hasznot is húzhattak.

[37] Már előbb mondottam, hogy — Froissart szerint — Corbadas, Brechappes ura és fivére Maladius, Nikápoly védelmére indult. Heuter is tud valamit róluk, mert azt írja, hogy négy fivér volt a városban, kik közül kettő ott maradt, kettő pedig a szultánhoz utazott, hogy őt gyors segélynyujtásra bírja. Heuter előadása tehát jól egyezik Froissart-éval.

Különösen János herceget bosszantotta, hogy Bajazid nem akar mutatkozni és hogy az ostrom még sokáig elhúzódik. Összehívta tehát legkiválóbb tisztjeit és azzal a tervvel állott elő, hogy azalatt, míg Zsigmond a várost körülzárja, ők, egynéhány külföldivel együtt, bolgár területre ránduljanak. Valamennyien helyeselték a dolgot s azonnal útnak indítottak egy kisebb felderítő különítményt. Zsigmond, akarva, nem akarva, beleegyezett, de alkalmasint azzal a kikötéssel, hogy egynéhány magyar is legyen a vállalkozók között.

Coucy lett a fővezér; seregében 500 francia, 1000 magyar lándzsás és 100 angol hajítógépfegyveres volt, kik mindnyájan szeptember 14-én indultak Nikápolyból. Útjukat lépésről-lépésre gyujtogatás és mindenféle garázdálkodás jelezte. Midőn a szomszédos törökök ezt észrevették, körülbelül 15.000 emberből álló sereget gyüjtöttek egy jól elsáncolt helyen össze. Itt várták be az ellenséget, melynek számát nem ismerték, és így azt hitték, hogy további garázdálkodását meggátolhatják. A felderítő magyarok azzal a jelentéssel tértek Coucyhoz vissza, hogy a törökök hollétét kikémlelték és hogy a török tábort egyik oldalán egy folyó, másik oldalán egy erdő, védi. Erre a jelentésre alapította tervét Coucy. Seregének zömét a legsűrűbb erdőbe helyezte, azzal az útasítással, hogy a legnagyobb csendben maradjanak és lovaik nyerítését is akadályozzák meg. De Roye Renaud-ot és St. Piat urát pedig azzal bízta meg, hogy 300 lándzsással és 50 hajítógépfegyveressel az ellenség elé menve, támadásra csábítsák azt. Ha ez sikerül, akkor hátráljanak meg és csalják ki sáncaikból a törököket.

Midőn a törökök ezt a kis csapatot megpillantották, csupán 1000 embert küldöttek eléje; de midőn az ellenség ezeket könnyűszerrel megállította, még 2000 embert küldöttek támogatásul. A keresztény csapat úgy gondolta, hogy elérkezett az a pillanat, amidőn, Coucy parancsa értelmében, meg kell hátrálniok. A törökök, a biztos győzelem reményében, olyan hevesen és olyan gyorsan rohantak az ellenség után, hogy csakhamar az erdő elé kerültek. Így azután sikerült Coucynak, serege zömével elfoglalni a törökök táborát, még mielőtt az üldöző csapatok megsejtették volna. Midőn azonban a táborban maradottak jajkiáltása és megfutamodása a helyzet komoly voltára figyelmeztette őket: azt hitték, hogy hátuk mögött a valódinál sokkal nagyobb sereg van. Ennek az lett a következése, hogy apróbb csapatokra bomolva menekültek amerre tudtak. De már késő volt; a magyarok űzőbe vették őket, de csak keveset ejtettek foglyul, ellenben 3000-nél többet megöltek. Coucy terve tehát fényesen sikerült. Érthető, hogy

a szerencsés vezért örömujjongva fogadták a táborban és Zsigmond is, János herceg is, dícsérettel halmozták el őt.[38]

Egynek azonban nem tetszett ez a dolog és ez d'Artois Fülöp volt. Ez a végletekig hiú ember már azelőtt is érezte, hogy Coucyt mind a franciák, mind a többi idegenek általánosan szeretik, holott ő, a francia király nemzetségi rokona s egyúttal francia connétable is, úgyszólván második helyre szorult. A mostani nagy siker után attól félt, hogy Coucy még jobban háttérbe szorítja őt s ettől tartva, hevesen ki is fakadt. Nyíltan hirdette, hogy Coucy vállalkozása könnyelmű volt. Nem lett volna szabad olyan csekély erővel harcba bocsátkoznia a törökökkel. De ha már mindenáron akarta, az lett volna a kötelessége, hogy a törökök jelenlétét urának, János hercegnek jelentse és további eljárását ennek elhatározásától tegye függővé.

*

Az erős ostromzár, mely nemcsak a szárazföldi, hanem a dunai forgalmat is elzárta, nagyon hatásosnak bizonyult, mert a város lakossága már éhezni kezdett. Bajazidról még nem jöttek hírek és a keresztény táborban napról-napra kalandos hírek szállingóztak, melyek azonban mindannyian hamisaknak bizonyultak. Boucicaut marsall a hamis hírek terjesztőinek levágatta a füleit.

A városbeliek azonban, a szűk körülzárás ellenére is, érintkeztek a külvilággal. Toghan bég követet küldött a szultánhoz azzal a jelentéssel, hogy a várost, élelmiszerek hiánya következtében, már nem sokáig védheti. Bajazid az izente, hogy már útban van; tartsa magát a város még legalább három napig, akkor ott lesz. Ennek az örömhírnek a törökök annyira megörültek, hogy ujjongásuk a keresztény táborba is elhallatszott.

A bizonytalanságnak és a hosszú henyélésnek olyan rossz következései voltak, hogy Zsigmondnak valami ellensúlyozó rendszabályhoz kellett nyúlnia. Legsürgősebb az volt, hogy Bajazid hollétét és seregének nagyságát megbízhatóan megtudja. Ezt a nagyon fontos feladatot a már sokszor bevált *Maróti János* macsói bánra bízta. 1403 november 5-én kelt

[38] Heuter szerint ez szeptember 8-án történt volna, ami — más időmeghatározásokkal szemben — korainak látszik. Schiltberger szerint a szövetséges sereg csak szeptember 12-én érkezett volna Nikápolyba. Ha ezt elfogadjuk, akkor Coucy rajtaütése csak szeptember 12. *után* történhetett.

Froissart szerint még a következők vettek részt a vállalatban: Beauvoir várnagya, Montcavrel ura, továbbá le Borgne de Montquel. A franciák csatakiáltása ez volt: *„Notre Dame, au seigneur de Coucy!"*

oklevelében többek között ezt mondja a király: „Midőn fenségünk nemrégmúlt időben, fölötte erős hadseregnek élén, a pogányoktól és egyéb ellenségeink sokaságától hemzsegő Bolgárországba vonult, ott Nykapol várát *körülzártuk* (fuisset circumvallata). Bayzát császár akkor Tornowban tartózkodott roppant nagy seregével. Ugyanezen János bán, parancsunkra Bayzát erejének kikémlelésére küldetvén, hogy szolgálatkész bátorságát bebizonyítsa, nem törődve a reáháruló veszéllyel, *az éj leple alatt*, egyik házi-tisztjének elvesztése után, hozzánk visszatérve, minket Bayzát seregének nagyságáról pontosan értesített."[39]

Erről a felderítésről néhány eltérő adatot is ismerünk. Így például a st.-denysi Névtelen azt mondja, hogy a magyar nádor (Jolsvai Lesták) 5000 nehéz fegyveressel indult volna felderíteni s az ellenséget Nikápolytól 6 mérföldnyi távolságban találta. Schiltberger teljesen tájékozatlanul azt állítja, hogy Zsigmond eléje ment a Nikápolytól már csak 1 német mérföldnyi távolságban levő Bajazidnak. Ekkor Márton oláh vajda arra kérte a királyt, hogy engedje át neki a felderítést. Az engedélyt megkapván, körülbelül 1000 embert vitt magával és azzal a jelentéssel tért vissza, hogy az ellenséges sereg 20 csapatra van osztva, melyek mindegyikében 10.000 harcos van. A király ezt hallva, csatára határozta el magát.

Nem szólva arról, hogy Schiltberger a felderítés időpontját helytelenül határozza meg, a személyeket is összezavarja. Ugyanis Márton nevű oláh vajdát nem ismerünk, csak Mircsát. Marót és Márton között nagy hangtani rokonság van; Schiltberger hallott valamit Maróti tettéről és így biztosra vehetjük, hogy őt az oláh vajdával tévesztette össze.

Köhler azt hiszi, hogy Coucynak már előbb leírott harca ezzel a felderítéssel azonos, ez azonban nem valószínű.

Maróti János szeptember 27-én azzal a jelentéssel tért vissze, hogy a szultán hatalmas sereggel áll Turnov előtt.[40] A hír igaz volt. Bajazid, ki akkor Konstantinápoly ostromával volt elfoglalva, neszét vette az őt fenyegető veszedelemnek. Mondják, hogy drága pénzen sok kémet tartott a keresztény udvarokban, akik őt ügyesen értesítették, anélkül hogy észrevették volna.[41] Lehet, hogy ez igaz, de a főcinkos mégis csak egy keresztény uralkodó volt. II. Galleazzo János, Milánó ura, elárulta az egész francia segítősereget; felsorolta a vezérek nevét és mindazt, amit Bajazidnak még tudnia kel-

[39] *Magyar-szerb összeköttetések okltára:* 43. l.

[40] Annyi, mint a Nikápolytól délkeletre a Jantra mentén levő Trnovo, vagyis Bolgárország régi fővárosa: Tirnova.

[41] *Heuter:* i. m. 70. l.

lett. Hozzájárult még az is, hogy a szultán már korábban elfogatta a görög császárnak Zsigmondhoz indított küldöncét s ezen az úton is értesült a készülődő bajról. Azonnal elrendelte, hogy egész ázsiai hadserege Drinápolyban egyesüljön. Mikor ez már megtörtént, Konstantinápoly ostromát félbeszakítva, maga is Drinápolyba ment, hogy a szükséges intézkedéseket megtegye. Mihelyt hadserege kipihente magát és teljesen fegyverfogható volt, Trnova felé vonult, ahol Maróti János az első hírt kapta felőle. Innen egyenesen Nikápoly felé tartott, s táborát attól 1 mérföldnyire délre ütötte fel.[42]

Maróti jelentése futótűzként terjedt el a keresztény táborban és roppant nagy hatást keltett. Mintha csak hosszú álomból ébredtek volna fel. Mindeddig azt hitték, hogy a szultán — nagy erejüket és rátermettségüket tudva — nem mer velük szembeszállani s íme, most már a közeli Trnovóban van és rengeteg erőt hoz magával. De tudták ezt a városbeliek is, ami természetesen nagy mértékben fokozta reményüket és bátorságukat. Lépten-nyomon a vár falain hencegtek, ami az ostromlókat annyira felbőszítette, hogy a Rahovóból magukkal hurcolt 1000 foglyot könyörtelenül megölték, bárha azok keresztények voltak, és annakidején ők juttatták kezükre a várat.

Valamennyi számottevő külföldi tudósítás megegyezik abban, hogy Bajazid a kereszténveket meglepte. Ez, ha igaz, azt mutatja, hogy a szövetségesek kémszolgálata se megbízható, se egységes nem volt.[43]

A török hadsereg erejére nézve alkalmasint a st.-denysi Névtelen a legmegbízhatóbb forrás. Szerinte az első csata-

[42] *Schiltberger* azt mondja: „Zsigmond király minden csapatával körülbelül 1 német mérföldnyire ment a török sereg elé." Így szól egy byzanci forrás is. Mind a kettő jobban megközelíti az igazságot, mint a többi források, melyek 2 mérföldről tudnak.

[43] Froissart például így nyilatkozik: Szeptember 25-én, midőn a király egész kíséretével ebédnél ült, új hírmondók jöttek azzal, hogy a török lovasság már közeledik, de ez a hír nem felelt meg a valóságnak. A felderítők csak a török előcsapatokat láthatták, a derékhadat azonban nem. Midőn a franciák ezt a hírt meghallották, azonnal csatarendbe állottak. De hozzájuk jött Zsigmond király táborparancsnoka (a már említett d'Esten Lemhalle Henrik messire) azzal az üzenettel: ne támadják meg az ellenséget mindaddig, míg a királytól pontosabb híreket nem kapnak. A mostani hírek túlzottak; a törökök nem fogják őket megtámadni mindaddig, míg minden erejüket össze nem szedték. Froissart szerint a franciák nem fogadták meg Zsigmond rendeletét, hanem azonnal támadásba fogtak. Amit egy névtelen török krónikás (l. alább; *Buchon:* III. k. 265. és k. l.) mond, hogy Bajazid a kereszténveket meglepte s hogy ezek ijedtükben saját embereiket öldösték, nem fogadható el.

rendben 24.000 gyalogos volt, kiket mérsékelt távolságban 30.000 lovas követett. Maga a szultán 40.000 lovassal — kik között azonban csak 10.000 rendes zsoldos volt — egy domb háta mögött lesben állott, úgyhogy a támadók őt nem láthatták. Mindehhez még körülbelül 8000 irreguláris lovast kell számítanunk, kik, mint ágyútöltelék csak arra szolgáltak, hogy a hadsereget leplezzék és a védőeszközök felállítását is elfedjék. Az egész török sereg 200.000 főből állhatott.[44]

A csatarendet a török *Seadeddin* így írja le: A szultán két részre osztotta hadseregét. Az egyik részre az a feladat hárult, hogy az ellenséget megtámadja, míg a szultán a másik résszel lesben áll. Látjuk tehát, hogy ez eltért a Bajazid előtti időben divatos csatarendtől, mely szerint a beglerbégek, a hűbéres lovassággal, a janicsárok mindkét oldalán állottak.

A keresztény hadsereg erejéről szóló tudósítások annyira eltérőek, hogy csak némileg megbízható számot se tudunk belőlük megállapítani. Már mondottam, hogy a francia-burgundi sereg 10.000 főből állott, kik közül 1000 lovag volt.[45]

A magyar sereg, Froissart szerint, 60.000 emberből állott. Köhlernek alighanem igaza van, ha azt hiszi, hogy ebbe 6000 oláhot is bele kell számítani. Schiltberger 16.000 embere kétségkívül tévedésen alapszik. Az olasz *Sansovino*[46] és *há Kochen József* rabbi 20.000 lovasról tud. A török *Igris* a legmagasabb számot adja, tudniillik 130 ezeret. Az idegenek száma Stromer szerint 30.000 volt. Az átlagos összeg 100.000 lehet. A dijoni jegyzékből tudjuk, hogy a nagyurak mindegyikéhez bizonyos számú lovag, csatlós és vezeték-ló volt beosztva. Ezek azonban nem voltak mind harcosok, hanem a reájuk bízott lóval szükség esetén uruk segítségére siettek, amint azt maga Schiltberger is tette. Úgy látszik, hogy ez a felfegyverzett legénység lóháton állott készen az arcvonal mögött, amit ha a harcban résztvevők számát akarjuk megállapítani, nem szabad mellőznünk.

A keresztény hadsereg csatarendjéről nincsenek megbízható adataink. Annyi azonban bizonyos, hogy egységes arc-

[44] *Speckernél* a szöveg azon helye, mely a keresztesek számáról szól, olvashatatlan; úgy látszik azonban, hogy 150.000 lehetett, ami bizonyára túlzás. A törökökről azt mondja, hogy kétszerannyian voltak, mint a keresztesek. *Heuter* a török sereget, az Egyiptomból hozott lovassággal együtt, 250.000-re teszi.

[45] *Schiltberger* csak 6000-ről, egy osztrák író pedig csak 4000 lovagról és csatlósról szól.

[46] *Sansovino* Ferenc 1521-ben született Rómában s 1586-ban halt meg Velencében. Egyik műve: *Hist. del origine e Imperio de Turch.* Venezia 1570, mely a fenti tárgyról szól.

vonalról, közös haditervről és egyöntetű hadműveletekről szó se lehetett.

*

A csata előzményeiről szóló, egymástól nagyon eltérő adatokból kiviláglik,[47] hogy már jóval Bajazid közeledése előtt komoly nézeteltérések támadtak Zsigmond és a segítőcsapatok vezérei között az elsőbbség kérdésében. Ezeket a súrlódásokat többszöri tárgyalásokkal se tudták kiegyenlíteni.

Midőn Zsigmond arról értesült, hogy szeptember 27-én, a nézeteltérések miatt, a francia táborban nagyon komollyá vált a helyzet, másnap korán reggel a franciák közé ment, hogy az ellentéteket elsímítsa és az izgatottságot lecsillapítsa. Az volt a fődolog, hogy a törökök harcmódjával ismerős magyarok kezdjék meg a támadást, amint azt egyik korábbi tanácskozáson már el is határozták.[48] A többi már a franciák dolga; legyenek ők a csata eldöntői. Viennei János és Coucy Enguerrand helyeselték ezt a tervet, amelyhez más csapatvezetők is hozzájárultak. Ámde a franciák gonosz szelleme, d'Artois Fülöp, a Coucy elleni személyeskedés hatása alatt, annyira elragadtatta magát, hogy se egyeseket, se egész osztályokat nem kímélt. Azt kérdezte a franciáktól, vajjon a magyaroknak és a cseheknek akarják-e a győzelem dicsőségét átengedni? Nem engedheti, hogy a franciák régi hírnevét idegenek bitorolják. Aki Károly király igazi híve, az kövesse őt stb. Ugyanilyen hangon szólott Boucicaut is, mire a hevesvérű János herceg is teljesen az ő pártjukra állott. Erre Zsigmond visszatért táborába, hol azzal a hírrel fogadták, hogy Bajazid már csak egy mérföldnyire van a keresztesek táborától.[49]

[47] Aschbach erre vonatkozóan a következő epizódot közli: Zsigmond király a csata előtti éjjelen erős magyar előcsapatokat rejtett el a cserjések közé, azon célból, hogy ez a csapat a csata alatt előretörjön, a törökök balszárnyát átkarolja és őket hátulról is megtámadja. Bajazid azonban átlátott a szitán, és kiadta a parancsot, hogy seregének egy része, a leshelyeket megfigyelve, a kirohanó magyarokat már az első pillanatban szórja szét. (l. m.: I. k. 104. l.)

Fessler-Kleinnél és számos későbbi írónál is, megtaláljuk ezt az epizódot, anélkül azonban, hogy Aschbach forrását ismernék. Se az egykorú kútfőkben, se a későbbi, de a csata idejéhez még közelebb álló íróknál nem találjuk nyomát. Ezen az alapon Köhler az egészet mesének tartja. Ezzel szemben hangsúlyozom, hogy a török Seadeddin, ha nem is a részletekben, de legalább lényegében, teljes hasonmását adja ennek az epizódnak.

[48] *Heuter:* i. m. 71. l. — Nem lehet kétséges, hogy ez a megállapodás az oláhokra és a boszniaiakra is vonatkozott.

[49] Egyik tudósító szerint Zsigmond, a franciák makacskodását látva, így fakadt volna ki: „Attól tartok, hogy a franciák eszeveszett elbizakodottsága vereséget hoz ma nekünk.

Ez a hír villámgyorsan járta be a szövetségesek táborát. A király azonnal csatarendbe állította seregét. A franciák szeptember 28-án délelőtt 9 órakor fogtak fegyvert.[50] Viennei János tengernagy János herceg kezéből vette át Franciaország zászlóját és lelkesítő beszédével figyelmeztette honfitársait, hogy a magyarok a velük való egyesülést visszautasították, így tehát nem is lesznek segítségükre, hanem az első kudarc után szökni fognak. A franciáknak tehát a csata minden eshetőségével számolniok kell. Esetleg gyalogharcba is fognak keveredni, minek megkönnyebbítésére cipőik hosszú csőrét levágták. Abban a hitben, hogy most már akár az egész világ ellen is sikeresen harcolhatnak, valószínűleg az angolokkal és az olaszokkal egyesülve, olyan gyorsan indultak előre, hogy köztük és a sereg második és nagyobbik fele között, melyben a magyarok is voltak, jókora távolság támadt.

Hogy milyen sorrendben követték őket a többiek, azt nem tudjuk, de bizonyos, hogy itt is voltak vetélykedések. Például a svábokról azt mondja az egykorú Königshofeni Tivinger Jakab:[51] „A svábok ellenkeztek, azt állítván, hogy nekik már régóta megvan az a joguk, hogy az elsőbbség az övék legyen." Schiltberger azt mondja, hogy Mircsa (szerinte Márton) oláh vajda magának kérte az első összecsapást. A király meg is engedte volna neki, de a burgundi herceg ellenezte. Minthogy nemcsak a franciák és a németek, hanem a többi idegenek is a vendég jogát követelték maguknak, és a magyarokban csak a házigazdát látták, kinek rendszerint az ebédlőasztal végén van a helye: a legnagyobb valószínűséggel elfogadhatjuk azt, hogy a magyarok — az idegenek egy részével — a hátsó csatarendbe állottak.

A st.-denysi Névtelen több helyen említi a magyar gyalogságot s szerinte azt mondotta volna Zsigmond, hogy (40.000 főből álló) gyalogságát előre akarja küldeni. Köhler[52] kétkedik ennek az adatnak hitelességében, mert egyéb magyar történeti adatokból az tűnik ki, hogy Nikápolynál csak lovasság harcolt. Nézetem szerint nem szabad ezt olyan ellenmondást nem tűrő határozottsággal állítani, mert már I. Lajos királyunk hadjárataiban is szerepelt a magyar gyalogság. A franciákra vonatkozóan hangsúlyozza Köhler, hogy az akkori időben rendesen gyalog harcoltak és hadseregüknek csak kisebb részét hagyták lovon. Támogatja őt ebben a st.-denysi Névtelen is, amidőn azt beszéli, hogy a csata előtt

[50] Így adja elő ezt a st.-denysi Névtelen.

[51] 1346-ban született Strassburgban. Papi pályára lépvén, 1394-ben strassburgi kanonok lett. 1420 december 27-én halt meg. 1382-től 1414-ig terjedő elzászi vagy strassburgi krónikát írt.

[52] I. m.: 24. l.

két láb hosszúságú csőrös cipőiket megrövidítették, hogy könnyebben tudjanak gyalogolni. Igaz ugyan, hogy az ütközet leírásában erre többé vissza nem tér és gyakrabban csak lovakról szól, de ez — Köhler szerint — csak a lovon visszamaradt csapatokra vonatkozik. Hivatkozik Turócira is, ki ezt írja: A magyarok nem tudták azt, hogy a franciák gyalog harcolnak és így azt hitték, hogy a lovasok nélkül össze-vissza szaladgáló nyergelt lovak a francia vereség csalhatatlan jelei.

Megerősíti ezt az „Annales Flandriae, ed. Müller, Frankfurt, 1580." című mű szerzője is, ki Köhler szerint egy bizonyos Rittius-ra hivatkozik. Az utóbbi azt írja: „Akkor a franciák, maguknak követelvén az első csatarendet, az első szép összecsapást felfogták; de amidőn a csata hevesebb lett, be se várva az egész csatarend kifejlődését, leugrottak lovaikról, hogy könnyebben tudjanak a törökkel vívni. Midőn azután a lovas nélkül maradt lovak haza szágúldottak a táborba, a magyarok azt hitték, hogy az ellenség a franciákat megölte. Ebből nagy zűrzavar támadt."[53]

Turóci előadását számos későbbi tudósító is átvette, mondván, hogy a franciák, a janicsárokat és az ezeket védő karókat és palánkokat akarván megtámadni, leugrottak lovaikról és gyalog folytatták a harcot.

A csatatérre nézve Köhler az ismert Kanitz nevű utazó adatait idézi, melyek szerint Nikápolytól délkelet felé, egy órányi távolságra, az Osma folyó és a Duna között, egy alacsony, alig hullámos vízválasztó van, melyről Kanitz a legnagyobb határozottsággal állítja, hogy itt semmisítette meg Bajazidnak a dombok mögé rejtett főserege a franciákat, amidőn azok az első megszalasztott janicsárcsapatot ezen a magaslaton túl üldözték. Kanitznak azt az állítását, hogy a szultán főserege Losica helységen át vonult volna Nikápoly felé, Köhler nem fogadja el, mert a Trnovótól Nikápoly felé menő országút Losicától jó messzire esik nyugati irányban és a vízválasztót Vublától északkeletre szeli át. Köhler azt hiszi, hogy Bajazid ettől a magaslattól délre állott lesben. A dombtól északra, a leshelytől nem messzire állította fel valószínűleg a két másik csatarendet. Köhler azt is biztosra veszi, hogy a franciák a vízválasztó túlsó oldalára nem jutottak el.

A törökök kitűnően értettek a védőeszközök felállításához. A források nagy része megegyezik abban, hogy a nikápolyi csatában a gyalogságot ferdén bevert, hegyezett karókkal és cölöpökkel védelmezték. A védőművek kiterjedése az

[53] Ez a bizonyos Ritius nem más, mint *Ris* vagy latinosan *Rittius Mihály* nápolyi születésű jogász és történetíró, ki XII. Lajos francia királyt Franciaországba kísérte s többek között a magyar királyokról szóló művet is írt.

arcvonaléval volt egyenlő. Boucicaut életrajzírója szerint a karók olyan magasak voltak, hogy a lovak hátáig értek. Különösen érdekes Goblinus Persona előadása, mely szerint a csatatéren majdnem 3 mérföldnyi kiterjedésben ástak a földbe hegyes karókat, ahol lehetett cserjék mögé, ott pedig ahol cserjék nem voltak, gallyal és rőzsével takarták be őket. De a 3 mérföldről csakis ő tesz említést.

A körülbelül 8000 főből álló könnyű lovas (akindschi) előcsapat leplezte a védőműveket, de midőn a franciák közeledtek, a török lovasok elhagyták eddigi állásaikat és a janicsárok mögé vonultak vissza. A franciák a visszavonulást észrevéve, leszállottak lovaikról és gyalogszerrel rohanták meg a janicsárokat. Ezek, 20—30.000 főnyi számban, lövésekkel fogadták támadóikat és soraikat jócskán meg is ritkították. De ez nem törte meg a franciák támadó kedvét. Minden veszteségük mellett is eljutottak a védőkarókig, és azokat áttörve, kézitusára keltek a janicsárokkal. A sűrű tömegbe csoportosított janicsárok kétségbeesetten védekeztek ugyan, de hasztalanul; itt valóban a franciák ügyesebb harcmódja, jobb fegyverzete és — ami fő — páratlan lelkesedése győzött. Már 10.000 török hulla hevert a földön, mikor a janicsárok a hátuk mögött, második csatarendben álló spachik mögé húzódtak. Ekkor pillantották meg a franciák az eddig észre nem vett török lovasságot. Meg is döbbentek a rengeteg sokaság láttára. Tanácskozásra és gondolkodásra nem volt idő, mert a bekerítés veszedelme környékezte őket. Ezt úgy vélték legjobban megakadályozhatni, hogy hirtelen megrohanják az ellenség zárt sorait, még mielőtt az valamely ártalmas mozdulatot tehetne.

A török lovasságot a háta mögé visszavonuló janicsárság egy ideig gátolta szabad mozgásában s maga ez a hátrálás se hatott reá biztatóan. A váratlan heves roham annyira meglepte őket, hogy a legelső sorokat a franciák leverhették, mire a hátuk mögött levő, alkalmasint másodrangú lovascsapatok annyira megijedtek, hogy némi ellenállás után megfutottak. A halottak száma körülbelül 5000 lehetett.

A franciák most üldözőbe vették a futó ellenséget, de túlságos elbizakodottságukban nem voltak eléggé óvatosak és még arra sem gondoltak, hogy újra lovaikra szálljanak. Az volt a szándékuk, hogy futólépésben hatolnak a magaslatra, ahonnan a menekülő ellenség erejét és irányát jól láthatják. Mindenki azt hitte már, hogy az egész török hadsereg megsemmisült. Voltak kétségkívül itt is higgadtabban gondolkozó vezérek, akik a sereget óvatosságra intették, de az örömtől megittasodott franciák nem fogadtak szót nekik.

Rettenetes látvány tárult szemük elé, midőn a magaslat-

ról a mögötte elterülő síkságra néztek. Ott állott a szultán hatalmas lovascsapataival, melyek az ellenség láttára rögtön megmozdultak és az egész látható területet megszállották. Ennek az ijesztő látványnak a hatása is borzasztó volt. Annyira megrémítette a magaslatra rendetlen futásban feljutott csapatokat, hogy már nem is tudtak csatarendbe állani és minden parancs és minden vezénylőszó eredménytelenül hangzott el. Sokan megpróbáltak menekülni, de már késő volt. A törökök az ellenség ijedelmét észrevéve, az egész sereget átkarolták, ami a lovasoknak a gyalogosokkal szemben könnyen sikerülhetett. Aki magát meg nem adta, azt a szultán parancsára irgalmatlanul levágták; ezeknek száma körülbelül 1000 lehetett.

Az elesettek között voltak a következők: d'Eu Vilmos, de Roye Drogo, de Roye János, Auvergne-Boulogne Antal, de la Trémouille Vilmos, de la Trémouille Fülöp, de Vienne János tengernagy,[54] de Bar Fülöp, de Viefoille Dávid, le Hasle Lajos, Ypresi és Drincampi János, de Linières Godmár, de Frise Lajos, de Chalons Henrik, de Montbeliard Henrik, de Vienne Jakab,[55] de Vergy Jakab, de Giac Lajos, „Montaguelius", le Borgne de Montquel, de Bu Vilmos, Montcavrel ura[56] és de Neufchatel Theobald.

Bizonyos, hogy a vereség híre s a gazdátlanul száguldozó lovak látványa a hátsó csatarendre is károsan hatott; de nem igaz, hogy ennek következtében teljes tétlenség és eszeveszett menekülés állott volna be, amint ezt francia tudósítások mondják. Az első, aki a süllyedő hajót elhagyta, az álnok Mircsa oláh vajda volt. Azt is elhihetjük, hogy a magyar sereg egyrésze otthagyta a zászlóját; de akik a harctéren maradtak, azok keményen tartották magukat.

A szemtanu Schiltberger így ecseteli a csata lefolyását: Midőn a király meghallotta, hogy a törökök a burgundi herceget elfogták, maga köré gyüjtötte népeit és megtámadott velük 12.0000 török gyalogost, kiket a szultán kül-

[54] Ő vitte a Notre-Dame-zászlót. Őt nevezik a lovagok legnagyobb díszének. Hatszor emelte fel újra a lebukott zászlót, és mikor halva megtalálták, még mindig ujjai között szorongatta a féltve őrzött kincset.

[55] *Köhler* állítása, hogy Vienne János tengernagy fia is elesett volna, nem felel meg a valóságnak. A tengernagy fiai ezek voltak: Fülöp († 1413), János († Calabriában), és Valter († 1399). A Nikápolynál elesett de Vienne Jakab a tengernagynak csak nemzetségbeli rokona volt.

[56] Erről megható jelenetet közöl *Froissart*. Vele volt ugyanis fiatal fia. Midőn az atya látta, hogy már nincs menekülés, így szólt egyik csatlósához: „Vedd a fiamat és vezesd őt ezen még most nyílt szárnyon keresztül. Mentsd meg fiamat, én a többiekkel együtt bevárom sorsomat."

dött eléje. Sikerült is neki mindezeket megsemmisíteni. Ez alkalommal a törökök Reichardinger Lénárd bajor lovagot lelőtték a lováról, mire Schiltberger saját lovára emelte őt, ő maga pedig egy elesett török lovára kapva föl, a harcvonal mögé menekült. De már jött egy hatalmas török lovascsapat, amellyel Zsigmondnak össze kellett tűznie. A harc váltakozó szerencsével folyt; kezdetben annyira kedvezett Zsigmondnak a szerencse, hogy Bajazid — attól tartván, hogy ellenfele közvetlenül az ő közelébe fog hatolni — már menekülésre gondolt. De a végső pillanatban, a törökök javára döntötte el a harcot Lázár fia István, szerb despota beavatkozása, ki 5000 lovassal sietett a szorongatott törökök támogatására.[57]

A törökök és a szerbek most egyesült erővel csikarták ki a győzelmet, ami Schiltberger szerint főleg annak tulajdonítható, hogy a szerbek közvetlenül Zsigmond zászlóalját rohanták meg.

Froissart szerint a csata csak három óra hosszáig tartott. Magyar részről elestek többek között: Gutkeled nemzetségbeli Maróti Dénes, Hontpázmán nemzetségbeli Gímesi János, Rátót nemzetségbeli Kaplai János országbíró, Alagi Albert Bereg vármegye főispánja, Perényi Miklós, Perényi János kir. pohárnokmester, Perényi Imre, Váradjai János erdélyi alvajda, Kaplyon nemzetségbeli Nagymihályi János, Nagymihályi István, Rozgonyi István, Rozgonyi Lőrinc, Rozgonyi János és Semsei László.

A zászló elestével minden elveszett. Zsigmond környezete most már csak azon volt, hogy a király életét és szabadságát biztosítsa. Ezekben a válságos pillanatokban közvetlenül mellette voltak: Naillac Filibert, a Johanniták nagymestere, Cilly Hermann, Hohenzollern János nürnbergi várnagy, Kanizsai János érsek és fivére István, Dorozsma nemzetségbeli Garai Miklós és fivére János és Becse—Gergely nemzetségbeli Somkereki Antal.[58]

[57] Lázár szerb fejedelem († 1389) legidősebb fiát, Istvánt, Bajazid a rigómezei ütközet (1389) után meghagyta ugyan a trónon, de hűbérese lett a törököknek. Ennélfogva gyakran találjuk őt a szultán oldalán a keresztények elleni hadjáratokban. 1427 június 19-én halt meg.

[58] Felhívom e helyen az érdeklődők figyelmét egy, se nálunk, se a külföldön eléggé nem méltatott forrásra. Ez *há-Kochen József* rabbi.

Ősei Spanyolországból származtak. Ő maga 1496-ban a franciaországi Avignon-ban született, ahonnan szülei Genuába költözködtek. József itt, továbbá Noviban, Voltaggióban és Costellettóban (Montferratban) élt mint orvos körülbelül 1575-ig. Egyik főműve a francia királyok és az ottomán nagyfejedelmek krónikájának könyve, melyet először Velencében 1554-ben, azután pedig még többször is kiadtak. Ez a mű különösen a francia-török háborúkat

Menekülni csak a Dunán lehetett. Oda futott Zsigmond is kísérőivel együtt, hogy az ott horgonyzó hajókat elérhesse. Érdekesen írja le menekülését a velencei államtanács egyik okirata,[59] mely a következőket mondja: „Midőn a Basarch (Bajazid) török nagyúrtól legyőzött és megfutamított király, *bolyongva és reszketve* Byzanc felé vette útját, fegyveres hajórajunk parancsnoka, ki akkor a keresztények segítségére ezen a vidéken tartózkodott, ezt a királyt, *aki elől és hátul mindentől félt,* az ellenség torkából megmentvén, számos főpapokkal és bárókkal együtt, tisztességesen és emberségesen Byzancba szállítá s onnan visszatérve, a mi kikötőinkön és városainkon át, szerencsés hajózás után, Dalmáciába vitte."

Könnyen érthető, hogy a csata balrafordulása után nemcsak Zsigmond és közvetlen kísérete, hanem a többi életbenmaradottak is, a Dunán horgonyzó hajórajhoz igyekeztek. De csak kevesen érték el céljukat. A hajók száma nem volt elég arra, hogy a rengeteg menekülőt befogadja. Egy-egy helyért valóságos csata folyt. Azok akik a Dunába vetették magukat, nem érték el a hajót és a vízbe fulladtak. Sok hajó, zsúfolásig megtelvén, elsüllyedt. Azoknak, akik a hajó oldalába kapaszkodtak, a hajóban levők a kezüket vágták le. A fiatal Montcavrel, kit már említettünk, két bárka közé kerülvén, segítség hiányában szintén a vízbe fulladt. A lengyel Sczenya Svan-

és a törököknek Palesztinában viselt dolgait tárgyalja. Főérdeme az, hogy olyasmiről is szól, amit más történetírók elhallgatnak. Azt mondják róla, hogy ő a legkiválóbb zsidó történetíró. A nagytekintélyű Basnage pl. úgy véli, hogy Josephus Flavius óta ő volt nemzetének legjelesebb történetírója. Sokszor megpróbálták művének fordítását, míg végre *Bialloblotzki* az egészet kiadta „Chronicles of Rabbi Joseph translat from the hebrew" címen Londonban, 1835-ben, az Oriental translation fund által rendezett kiadásban. Ez a fordítás azonban olyan rossz, hogy csak nagyon óvatosan lehet idézni.

József rabbi azt beszéli, hogy Zsigmond és nagybátyja *„the prince Kamray his uncle"* egy hajóra menekült, mely a Duna partján várakozott és hogy a törökök utánuk nyilaztak. Aschbach felveti azt a kérdést, vajjon ez a Kamray Cilly Hermann, a király apósa, volt-e? Erre meg kell jegyeznünk, hogy Zsigmond csak sokkal később lett Cilly Hermann veje s hogy se az egyik, se a másik nevet nem lehet Kamray-ra ferdíteni. Az igazság az, hogy József rabbi jóval később azt hallotta, hogy a királyt egyik „rokona" vezette a hajóra, de ő ennek szabatos családtörténeti meghatározásával nem igen törődött. Minthogy azonban tudjuk, hogy Garai Miklós Cilly Hermann-nak Anna nevű leányát korábban vette nőül, mint Zsigmond a fiatalabb Borbálát: könnyen érthető, hogy József rabbi a sógorból nagybátyát faragott. Bármint légyen is, még hangtani alapon is kiviláglik, hogy *Kamray nem más, mint Garai.*

[59] *Finke:* Forschungen und Quellen. 319. l. A velencei állami levéltárból, VI. f. 67. l.

toszlav, ki Zsigmonddal és az őt kísérő főurakkal együtt a hajókhoz futott, már nem tudott hajóra szállani, mert vissza kergették. Midőn pedig erőszakkal próbálta meg a fölszállást, a hajón levők levágták a kezét. A szerencsétlen ember, ügyességében és testi erejében bízva, teljes felszerelésével a Dunába vetette magát; belekerült a víz sodrába és szerencsésen megmenekült.

Bizonyos, hogy olyanok is voltak, akik a szárazföldön próbáltak menekülni; de ezen az úton kevesen szabadultak meg. Froissart beszéli, hogy egy körülbelül 300 főből álló hadtápcsapat, a csata rossz végét hallva, már nem mert szállására visszatérni, hanem eszeveszetten menekült. Voltak ott lovagok és csatlósok; franciák, németek, *skótok*, flandriaiak és egyéb nemzetiségűek. Mindenki futott a legközelebbi úton az oláh terület felé. Az oláh földön álló határőrök színlelt barátsággal fogadták a menekülőket, sőt szállást és eleséget is adtak nekik. Azonban másnap reggel, midőn útjukat folytatni akarták, elszedték pénzüket és ruhájukat és alig hagytak rajtuk egy kis alsóruhát és egynapi eleségre való pénzt. A közlegényeket és szolgákat pedig csupaszra vetkőztették és irgalmatlanul megverték. Így járt ez a csapat Oláh- és Magyarországon majdnem mindenütt. Alig találtak útközben valakit, ki egy darabka kenyeret vagy éjjeli szállást adott volna nekik. Helyzetük csak akkor javult, mikor valahára Bécsbe érkeztek. Ausztriában ruhát és ellátást kaptak és Csehországban is tűrhető elbánásban részesültek.

A szárazföldön menekülők nagyrésze beteg lett az éhségtől és a sok viszontagságtól. Sokan elpusztultak, még mielőtt hazájukba érkeztek volna.[60]

A szövetséges hadsereg veszteségét nem tudjuk pontosan meghatározni. Posilge, kinél a legkisebb számot találjuk, 12.000 halottról szól. Leginkább ismerjük az elesett magyar és francia urak neveit. Bajor részről elesett: Reichardinger Lénárd, Pentzenauer Werner, Kuchler Ulrik és egy „kis Steiner" nevű úr;[61] a nürnbergiek közül Stromer Erhard.

[60] *Stromer Ulmann* szerint: „A magyar király (Hohenzollern), János várnagy, Zylig (Cilly) grófja s az agrami (helyesen: esztergomi) püspök, egy dunai hajóra szállottak, mellyel a tengert elérték... több mint egy negyedévig oda voltak, úgyhogy országaikban senki se tudott róluk semmit, míg csak szárazföldön Magyarországba nem értek.

A fiatal Ruppert pfalzgróf koldusruhában betegen érkezett haza, hol pár nappal később, 1396 december 23-án meg is halt.

[61] Ezeket Schiltberger „panerherren"-nek nevezi. Panner annyi, mint panier, azaz Banner, tehát zászló. Itt azonban nem országos főméltóságokról van szó, hanem olyan birtokosokról, kik katonáikat saját zászlójuk alatt vitték hadba.

A strassburgiak közül csak Mühlenheimi János Ulrik és Lutold tértek vissza. A lengyelek közül elesett Sasin várnagy és fia Roland. Azok, akik nem tudtak menekülni, részint elestek, részint fogságba jutottak.

Valószínű, hogy a törökök vesztesége is nagy volt, de erről még kevesebb hiteles adatunk van. Francia források 20—30.000 halottról beszélnek; Heuter azonban csak 20 ezeret említ.[62]

Hogy ki és mi okozta a végzetes csatavesztést, arról sokan beszéltek és írtak már. De mindegyik a saját nemzete szempontjából indult ki, így tehát nem is elfogulatlan.

Froissart körülbelül a középúton jár. Elismeri, hogy az a 700 francia úr, aki az első támadást csinálta, nem valami okosan járt el. Nagy ostobaság volt, amit tettek. Ha a magyar királyt és ennek 60.000 főből álló seregét bevárják, nagy sikert érhettek volna el, így azonban ők okozták elbizakodottságukkal a vereséget. A legtöbb úr és szolga jól látta, hogy kevélységük és hiúságuk vesztükbe viszi őket.[63]

De ez a dícséretreméltó őszinteség nem akadályozza őt abban, hogy más oldalon is keressen bűnbakot. Azt állítja ugyanis, hogy „a franciák és egyébnemzetbeliek megtették a kötelességüket és különösen kiváltak a harcban. Ha a magyarok is ilyen derekasan viselkednek, az ostrom máskép végződött volna. De — ha higgadtan gondolkozunk — minden kudarcnak a franciák voltak az okai, mert kevélységük miatt minden elveszett".[64]

De nem a franciák voltak az egyedüliek, kik oktalan hevességükkel olyan sokat rontottak. A német Nieheim[65] pél-

[62] A török *Idris* szerint magát a szultánt is baleset érte volna. Ha igaz, akkor nagyon könnyű természetű lehetett. Egy olasz író *(Muratori:* Rerum Italicarum Scriptores. 18.836.) azt mondja, hogy maga Zsigmond vetette volna ki nyergéből a szultánt. Ezt azonban nem szabad elhinnünk, mert legtöbb középkori krónikás minden kritika nélkül állította, hogy a csatában az ellenséges uralkodóknak össze kell csapniok.

[63] „Ils névient plus sept cents. Or regardez la grand' folie et outrage; car *si ils eussent attendu le roi de Honguerie et les Hongrés*, ou bien avoit soixante mille hommes, ils eussent fait un grand fait; et *par eux et leur orgueil fut tout la perte*... Et voient bien les plusieurs chevaliers et écuyers qu'ils *s'alloient perdre et touts par orgueil et bobant d'eux.*"

[64] „Et si les Hongriens se fussent aussi vaillament portés et acquittés que firent les Francois, la besogne fut toute autrement tournée que elle ne fit mais *de toute le meschef a considerer raison les Francois en furent cause et coulp, car par leur orgeuil tout se pérdit.*"

[65] „de Scismate" című művében. 328. L.

dául a francia és *német* segítőcsapatok vetélkedésében látja a csatavesztés okát. A már idézett Königshofeni Tivinger Jakab a svábokat vádolja azzal, hogy elsőbbségükre való hivatkozásukkal sokat rontottak. Schiltberger szerint Mircsa oláh vajdának is voltak elsőbbségi vágyai.[66]

Azok közül, kik a magyarok magatartását ócsárolják, a leggyűlöletesebben nyilatkozik a lengyel Dlugoss:

„Midőn (Zsigmond) különféle nemzetségű s különféle nyelvű csapatait egyesítette, a katholikus sereg olyan nagyszámú és olyan sokféle volt, hogy a fejedelmek ötféle érmet verettek. De hiányzott ennél a nagy és hatalmas seregnél a kellő vezetés s a katonai fegyelem. Maga Zsigmond magyar király, a sereg legfőbb hadura, kit egyesek ugyan becsültek, nem törődött azzal, ami egy ilyen nagy seregnek hasznára vált volna. Bízott a hatalmas sokaság erejében s ennek következtében annyira fitymálta az ellenséget, hogy saját győzelmét feltétlenül biztosnak tartotta.

Mikor Nikápolyban meghallotta, hogy a török császár már csak két mérföldnyire van tőle, még mindig nem tette meg a kellő intézkedéseket, nem szabályozta idején a csatarendeket, hanem tábori korcsmákban ápolta testét. Pihenésnek adta magát és azzal dicsekedett, hogy nagy seregét se a török császár, se a többi keleti uralkodók, nem merik megtámadni. Midőn Bajazid nagy seregével megérkezett, rend, fegyelem és fegyver nélküli ellenséggel találta magát szemben. Ezt — úgy mondják — a franciák könnyelműsége és elbizakodottsága következtében győzte le, valamint azért is, mert a franciák akarták mindenáron a csatát megkezdeni. Másrészt az volt a vereség oka, hogy a magyar főurak, Zsigmond királlyal együtt, a Duna partjára futottak." Más helyen azt mondja Dlugoss, hogy franciák, lengyelek, néme-

[66] *Aschbach*, ki a rendelkezésére állott anyagot teljesen felhasználta s azonkívül elég tárgyilagosan ítél, egyik helyen (165. l.) nagyon téved. Azt mondja ugyanis: „Zsigmond habozásához hozzájárultak a seregben tartózkodó árulók, Laczkovich István erdélyi és Mircsa oláh vajda. Ezek a szárnyakat vezették s beleavatkozásukkal csak addig vártak, míg a csata sorsa végleg el nem dűlt. Akkor kiváltak a keresztes seregből és megszöktek. Ez a sereg bátortalanságát rémülésig fokozta." A tévedés alkalmasint ott történt, hogy Aschbach a *Fejér* X. 2. k. 416—417. oldalán olvasható okiratnak egyik mondatát félreértette. Ugyanis a Hermann-nemzetségbeli Kerekegyházi *Lackfi*-család tagjainak sorában, kiket a horvátok Laczkovichnak neveztek, 1396-ban két István nevű élt. Még pedig: Csáktornyai II. István és unokaöccse, Simontornyai III. István. 1396-ban a lengyel Stibor volt az erdélyi vajda; a két Lackfi pedig Nápolyi László magyar trónkövetelőnek volt magyarországi helytartója.

tek, csehek, burgundiak, spanyolok és *némely magyarok* támadták meg a törököket.

A magyar tudósítók közül Turóczi János áll az eseményhez legközelebb. Ő is azzal vádolja meg a franciákat, hogy az egyesült keresztes hadsereg csatarendbe sorakozását be nem várva, korábban támadtak mint kellett volna; lovaikról leszállottak és gyalog harcoltak. Midőn a magyarok a királyi sereg felé nyargaló gazdátlan lovakat megpillantották, azt hitték, hogy a franciák már meg vannak verve. Nagy zűrzavar támadt közöttük; elhagyták a tábort, a hadiszereket és az ellenségtől mindenütt üldözve, futásnak eredtek. De Turóczi csak a végső eredményről szól: „... A legnagyobb csatavesztés lett belőle; sok magyar elesett, sokan fogságba jutottak", mondja általánosságban, de azokról a nagyszámú országnagyokról és zászlós urakról, kik helyüket a legválságosabb viszonyok között is megállván, hősi halált haltak, nem számol be.

Mit szól mindehhez Zsigmond? Nagyszámú okiratban magasztalja vitézeinek hősiességét, anélkül, hogy részletekbe bocsátkoznék. Elmondja, hogy a törökökön rajtaütve, sikerült neki és hű kísérőinek a pogányokat és az eretnekeket alaposan megverni. De amidőn a hadiszerencse ellene fordult, kénytelen volt, a törökök rettentő támadása és saját seregének majdnem teljes megsemmisülése következtében, menekülni. Zsigmond fatalista volt; nem vádol senkit, nem is emberi hiba okozta a vereséget; mindez Isten kifürkészhetetlen akarata volt, azé az Istené, „kitől minden hatalom származik, kinek uralma alatt a királyok kormányoznak és a fejedelmek parancsolnak; ki a seregek ura, a csatarendnek vezetője, erősítője s a lelkek tanítója; ki a csatában és igazságszolgáltatásban feléje nyujtott kéznek csodás erőt ad; aki hatalmába ejti azokat, akiket le akar győzni és diadalt ad azoknak, kiknek a győzelmet szánja".[67]

Ha számításba vesszük azt, hogy okiratai hány olyan országnagyot és zászlósurat említenek, kik majdnem minden rokonukat elvesztették és maguk is hősi halált haltak,[68] akkor bátran mondhatjuk, hogy mindaz, amit egyesek a magyarok helytelen viselkedéséről írtak, csak az elfogultság és a gyűlöl-

[67] *Sopron vm. okltr.:* I. k. 547. l.

[68] Így járt például a Sopron vármegyében törzsökös Osl-nemzetség is, melyből a Kanizsaiak származtak. Azt mondja ugyanis Zsigmond, hogy a Kanizsaiak három zászlóalja csaknem teljesen megsemmisült és hogy az első, második és harmadik nemzedékig érő minden vérrokonai és sógorai elpusztultak. (*Sopron vm. oklt.:* i. h.)

ködés szüleménye. Ha már most mindezeket összefoglaljuk, akkor a vereség okát a következő tényezőkben kell keresnünk:

Hiányzott az egységes vezetés és a haditanácskozás közössége. Hiányzott a különböző nemzetiségekben a fegyelem és az egymással való egyetértés. Mindez lehetővé tette, hogy egyes csoportok, csupa versengésből, olyasmit követhettek el, ami végeredményében az egész hadseregre döntő csapássá vált. És ha magát a katasztrófát egyetlen ember személyéhez akarjuk fűzni, akkor ennek neve: d'Artois Fülöp.

Dr. Wertner Mór.†

A MAGYAR NEMESINSURRECTIO 1805-BEN.

(Egy vázlattal.)

I.

A francia forradalmi és napoleoni háborúk világrendítő eseményei négy ízben hívták fegyverbe a nemesinsurrectiót, Magyarország közvetlenül fenyegetett határainak védelmére.[1]

De bárha a nemesfölkelés a nemzeti hadsereg utolsó maradványa volt s így sorsa fokozott érdeklődésünkre tarthatna számot: az 1809. évit kivéve, egyiknek sincs részletes *katonai* leírása.[2] Ezt az utolsót is legtöbbször nem jó forrásból, nagyon eltorzított alakban, ismerte meg az olvasóközönség. Azok az írók, akik régebbi időben — minden alaposabb forráskutatást mellőzve — megemlékeztek róla, nagyobbára az intézmény és a magyar nemesség elleni elfogultsággal eltelve fogtak munkájukhoz s így olvasóikat is hamisan tájékoztatták.

Az a közönség pedig, amelyet se a régibb, se az újabb kutatások eredménye nem érdekelt, ha imitt-amott a nemesinsurrectióról *hallott* beszélni, önkéntelenül az 1848—49-i szabadságharc nemzetőrségére, vagy — legjobb esetben is csak hitvány vadászpuskával felszerelt — szabadcsapataira gondolt. Ezekről ugyanis inkább tudott valamit és a nemesfölkelést, külső képében és összetételében egyaránt, hozzájuk hasonlította. Még most is nehéz az általános tudatból azt a sok csúfságot kiirtani, amit az utókor a szerencsétlenül végződött 1809-i nemesfölkelésre s vele együtt vezetőire és szereplőire is, több rosszakarattal mint igazmondással, reákent.

A Napoleon-korabeli többi insurgens hadsereg nem mérhette össze a kardját a franciákkal; nem érhette balszerencse, így hát nem is volt eléggé alkalmas tárgy arra, hogy fegyvert

[1] 1797, 1800, 1805, 1809.

[2] Az 1797. és 1800/1801. évi insurrectio katonai történetét *röviden* Gömöry Gusztáv írta meg. (*Hadtörténelmi Közlemények*, 1888. évf., 47. és k. l.) De már az 1805-i insurrectio történetével adós maradt. Az 1809. évinek elég bő irodalma van, ennek felsorolása azonban nem erre a helyre való.

lehessen belőle kovácsolni a magyar nemesség ellen. Pedig érdekes ám ez a három fölkelés is, különösen pedig az 1805. évi, amelynek eddig hiányzó *katonai* történetét már csak azért is érdemes, sőt szükséges, megírni, mert az a balhit terjedt el róla, hogy a megalakulás stádiumáig egyáltalán nem is jutott el. Ennek alapja Wrede következő állítása volt:

„Pro 1805 war im Spätherbst die Aufstellung einer Insurrections-Armee *geplant*, welche aus 12 leichten-, 28 Linien-Bataillonen und 8 Cavallerie Regimentern à 8 Escadronen mit einer Gesammtstärke von circa 45.000 Mann bestehen sollte; *doch gelangte dieselbe infolge des Abschlusses der Kriegsereignisse gar nicht zu Formation.*"[3]

Ebből támadt — még katonai körökben is — az a téves felfogás, hogy a fegyverszünet, majd az azt három hét múlva követő pozsonyi béke, már a kezdet-kezdetén megállította a szervezés munkáját.

Mindenekelőtt ezt a sarkalatos tévedést akarom alábbkövetkező fejtegetéseim során eloszlatni, előre bocsátva, hogy a hozzájuk való adatokat csaknem teljesen az Országos Levéltár nádori osztályából vettem; hitelességükhöz tehát szó nem férhet.

Reá akarok egyszersmind mutatni arra is, hogy milyen rendkívüli munkásságot fejtett ki József főherceg nádor, az insurrectio főkapitánya, annak létrehozása érdekében, fölötte nehéz körülmények között.

Látni fogjuk, hogy milyen alapossággal készítették elő az erre hivatott körök az insurgens sereg szervezését, el akarván azt mindennel látni, amire egy ilyen, jóformán semmiből elővarázsolt haderőnek szüksége lehet. Mert ne feledjük, hogy az insurgens hadsereg megalakítása aránytalanul nehezebb munka volt, mint egy — már békében is meglevő — állandó hadsereg hadilábra állítása. Az insurrectiónak ugyanis nem volt békeállománya, nem voltak meg a felszereléshez szükséges készletei s így az utolsó gombig mindent a végső pillanatban kellett előteremteni. Báró Mecséry Dániel altábornagy írja önéletrajzában,[4] hogy hosszú katonáskodása alatt sohase kellett nagyobb akadályokkal megküzdenie, mint 1809-ben, amikor a dunántúli insurgenskerület élére állították. S ha a törhetetlen energiájú Mecséry is ennyire súlyosnak mondotta feladatát, mennyivel nagyobb terhet róhatott az a nálánál kevésbbé munkabíró és kevésbbé tapasztalt tisztekre.

Csak elismeréssel adózhatunk tehát a nádornak s az

[3] *Geschichte der k. u. k. Wehrmacht*, V., 188. l. (Wrede itt közölt adatai máskülönben is hibásak.)

[4] *Hadtört. Közl.* 1924. évf. 314., 315. l.

insurrectio többi szervezőinek, akik 1805-ben is nagy munkakedvvel és kötelességtudással igyekeztek a nemeshadsereget megalakítani és felszerelni, a Felvidéken pusztító éhinség és a nyugati végeken álló ellenség zavaró hatása alatt is.

Az 1797 és 1809 közötti négy insurrectio közül az 1805-i lett volna a legerősebb, ha *teljes* megalakulását a háború gyors befejezése meg nem gátolja. Hogy mit lehetett belőle valóban megszervezni, azt később majd kimutatom. Mindenesetre sokkal többet, hogysem azt lehetne mondani, hogy már a tervezgetés állapotában megfeneklett minden.

Fejtegetéseim folyamán szembe kell szállanom azzal a — régebben általánosan vallott, de merőben hamis — felfogással is, hogy a cs. k. hadvezetőség a nemesinsurrectio szervezését mindenképen hátráltatta s végül is tudatlan tisztekkel, elromlott ócska puskával, hitvány ruhával stb., stb. látta el *szándékosan* azt.

Ezt a rosszakaratot se az udvari haditanács, se a tüzérfőigazgatóság[5] intézkedéseiben nem tudom megtalálni. Megtette mind a kettő azt, amit tehetett. Azonban érthető, hogy egyikük se akarta az insurrectio szervezését a működő hadsereg rovására végrehajtani. Ne keresgéljünk tehát itt is valami „nemzeti sérelmet", hanem vizsgáljuk a dolgot a maga rideg valóságában.

Legelőször is számoljunk azzal a meg nem dönthető igazsággal, hogy a hadsereg és az insurrectio érdekei ellentétesek voltak. Ugyanis a nemesinsurrectiót csak akkor ültették fel, amikor az ellenség már az ország határait fenyegette. Ez a veszedelem — nyugatról jövő támadás esetén — nem azonnal, hanem már csak balsikerű események egész sorozata után állhatott be.

Kétségtelen tehát, hogy mire az insurrectio behívása megtörtént, a hadsereg máris súlyos veszteséget szenvedett, ennélfogva tetemes pótlásra is szorult. Ámde az erre fordítható ember- és lóanyag — valamint a még nehezebben pótolható fegyver és felszerelés — jókora részét, a még csak alakulóban levő insurrectio foglalta le s így a szó szoros értelmében elvonta azt a működő hadseregtől, olyan pillanatban, amikor az maga is válságos helyzetbe jutott.

Nem csodálkozhatunk tehát rajta, ha a minden egyes alkalommal későn meghirdetett insurrectio nem kaphatta meg teljesen mindazt, ami a hadviseléshez kellett s amivel, a meg-

[5] A tüzérség feje akkoriban a „General-Artillerie-Director", vagyis a „tüzérség főigazgatója" volt. Helyét később — nagyon megnyirbált hatáskörrel — a „General-Artillerie-Inspector" („a tüzérség főfelügyelője") foglalta el.

levő felszerelési táblázatok tanusága szerint, el is akarták volna látni. Nagyon nehéz volt a működő rendes s a még csak gyülekező insurgens hadsereg ellentétes érdekei között az aranyközéputat olyanformán megtalálni, hogy az előbbi megkaphassa a legszükségesebb pótlást, anélkül, hogy az utóbbinak szervezését megbénítaná.

A magyar nemzeti szempontot mellőzve s csupán katonai oldaláról vizsgálva a dolgot, kétségtelenül jobb lett volna, ha mindazt az élő és holt anyagot, ami az insurrectio lábraállításához kellett, valamilyen formában a rendes hadsereg hiányainak pótlására fordítják. Ámde ennek el nem hárítható akadálya volt az a körülmény, hogy a nemesfölkelés a nemzeti hadsereg utolsó maradványa, egyszersmind pedig a nemesi kiváltságok egyik legfőbb támasza volt. Ha megszűnik a nemesek honvédő kötelessége, akkor nincs értelme az ezen alapult kiváltságoknak se. Minthogy pedig akkor az utóbbiak megszüntetéséről szó se lehetett, az lett volna az egyetlen elfogadható megoldás, hogy az insurrectiót már béke idején is bizonyos állandó kerettel és elraktározott készletekkel látják el, hogy ne kelljen mindenben a működő hadseregre szorulnia. De az erről szóló tervek és javaslatok a szüntelen háborúk alatt nem voltak megvalósíthatók, Napoleon bukása után pedig végképen levéltárba kerültek.[6]

II.

Ausztriának az úgynevezett harmadik koalicióhoz történt csatlakozása folytán (1805 augusztus 9), a franciákkal való újabb összeütközés már alig volt kikerülhető. S minthogy a francia hadsereg felvonulása augusztus 27-én csakugyan meg is kezdődött: jóelőre foglalkozni kellett Magyarország területének netalán szükségessé váló védelmével is, amelyből a nemesinsurrectiónak is ki kellett a maga részét vennie.

Mi sem mutatja jobban József nádor előrelátó gondoskodását, mint az, hogy már szeptember 5-én megkezdette az insurrectio előkészítő munkálatait, a királyhoz intézett javaslatával,[7] noha Napoleon csak szeptember 23-án üzente meg a háborút s a magyar országgyűlés se volt még együtt.

Azonban a voltaképeni szervezés munkájához természetesen nem láthatott mindaddig, amíg az országgyűlés a nemes-

[6] Ezekről egy másik tanulmányomban részletesen szólottam: „A magyar nemesinsurrectio reformtervei, 1797—1809." címen. (*Századok:* 1925. évfolyam, 126—159. l.)

[7] *A nádor* a királynak: Buda, 1805. szept. 5. (*Orsz. Ltár:* Mil. Kanzley des Palatins EH. Joseph, 1805. F. 1, No. 1.) A nádor katonai irodájára ezentúl csak MK. betükkel hivatkozom.

fölkelést meg nem szavazta. Ennélfogva további tárgyalásunkban el kell választanunk azt, ami az országgyűlés előtt és alatt történt, attól, amit csak az utóbbinak hozzájárulása után lehetett megkezdeni. Az országgyűlés előtti munkálatok csupán a szervezésre vonatkozó tervek kidolgozására, az insurgensek összeírására, a fegyver, ruha és felszerelés biztosítására, valamint az egyes felsőbb parancsnokok kijelölésére szorítkozhattak.

A nádor — az 1797. és 1800. év tapasztalásaira hivatkozva — arra kéri fentemlített javaslatában a királyt, hogy ha a magyar nemesinsurrectiót előbb vagy utóbb fegyverbe szándékozik szólítani: már most gondoskodjék róla, hogy a tüzérfőigazgatóság legalább 36.000 darab használható puskát s néhány ezer pisztolyt szállíttasson a budai fegyvertárba, mert ennek hiányában az insurgens csapatok megalakulása nagyon megkésik, ami pedig Magyarország védelme szempontjából fölötte káros lehet. Kéri továbbá, hogy a király rendelje el 36.000 emberre való katonaruha sürgős elkészítését is, hogy az, az insurrectio behívásának pillanatában, már készen is álljon.

Ez volt az első lépés. De csakhamar határozottabb formában is kibontakozott a nemesfölkelés képe, akkor t. i., amidőn a nádor javaslata alapján, Bécsben is komolyan kezdettek foglalkozni az insurrectio hadbaszólításának gondolatával.

A király azonban egyelőre még nem számolt azzal, hogy az insurrectiót is fegyverbe kell állítania. Csupán annyit rendelt el, hogy a fontosabb előkészítő munkákat már most kezdjék meg, hogy szükség esetén minden nagyobb fennakadás nélkül lehessen a szervezéshez fogni.[8] Szeptember 20-án, tehát három nappal Napoleon hadüzenete előtt, már készen is volt az első terv,[9] amely különösen azért érdekes, mert *a felkelő sereget már hadosztályokra tagozza.* Mint tudjuk, ez az újítás a cs. k. hadseregben csak 1808-ban állandósult.

Kissé bővebben kell ezzel a tervvel foglalkoznunk, mert ez volt az az alap, amelyből — bizonyos el nem kerülhető változtatásokkal — a valamivel későbbi végleges terv kinőtt.

Magyarország területe, Erdélyt és Horvát-Szlavonországot nem számítva, 4 insurgens-kerületre volt osztva,[10] amelyek mindenikében egy-egy kerületi hadosztály (Districts-Division) alakulna, egyenkint átlag 11.000 főnyi állománnyal; vagyis

[8] *Wertheimer:* Geschichte Oesterreichs und Ungarns im ersten Jahrzehnt des XIX. Jahrhunderts. I. 335. l.

[9] *Gedanken* über die Organisierung der Kön. Hung. Ins. Armee 1805. *Gedanken* über die Kriegs-Uibungen der Kön. Hung. Ins. Armee 1805. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 3., R. 57, ad Nr. 451/2.)

[10] Dunáninnen, Dunántúl, Tiszáninnen, Tiszántúl. (L. vázlat.)

I. Dunáninnen
II. Dunántúl
III. Tiszáninnen
IV. Tiszántúl
Pozsony
Trencsén
Soporon
Pápa
Szombathely
Pest
Éperjes
Kassa
S.Patak
Munkács
Eger
Debrecen
N.Várad
Temesvár
Pécs
I.
II.
III.
IV.
ERDÉLY
HATÁRŐRVIDÉK
A magyarországi nemesinsurrectio kerületi beosztása 1805-ben.

az egész felkelősereg 44.000 főre rugna. Már ebből is látható, hogy az 1805-i insurrectiót erősebbre tervezték az 1797. és 1800—1801. évinél, amelyek — teljes megalakulásuk után is — csak 17.961, azaz 37.773 főből állottak.

De 1805-ben nemcsak ettől a két számtól tértek el, hanem a gyalogság és lovasság addigi arányától is. 1797-ben a lovasság ereje körülbelül úgy viszonylott a gyalogságéhoz, mint hét az egyhez; 1800-ban: mint három az egyhez. 1805-ben ez az arány teljesen a gyalogság javára tolódik el, mert egy lovassal szemben most már három gyalogos áll. Ennek a változásnak nem csupán a gyalogság növekedő fontossága, hanem az a körülmény is volt az oka, hogy gyalogságot sokkal könnyebben, olcsóbban és gyorsabban lehetett rögtönözni.

A csapattestek számát az említett javaslat így szabta meg: Lenne mindössze 24 sor- és 8 könnyű gyalogzászlóalj, 1 lövészzászlóalj, 1 törzs-gyalogosztály,[11] 8 huszárezred, 1 tüzér- és 1 utászzászlóalj. Vagyis mindegyik hadosztály a hadosztálytörzsből, 8 gyalog-, ¼ lövészzászlóaljból, ½ törzs-gyalogszázadból, 2 huszárezredből, ¼ tüzér- és ¼ utászzászlóaljból állana. A 8 gyalogzászlóalj 2 gyalogdandárt, a 2 huszárezred pedig 1 lovasdandárt alkot.

A részleteket vizsgálva feltűnik, hogy (a lövészekről és a törzsgyalogságról nem is szólva) külön sor- és külön könnyű (voltaképen vadász-) zászlóaljakat akartak szervezni. Hogy miért? azt megmondja egy, az insurrectio számára kiadott kéziratos utasítás: „Überall wo das Terrain den Angriff mit dem Bajonet und das Feuer mit geschlossener Truppe möglich macht, wird die Linien-Infanterie *geschlossen* Bataillon-Division- oder Compagnieweis aufgestellt. Wo aber das Terrain *keine geschlossene Ordnung* weder in der Vertheidigung noch beim Angriff erlaubt, ist die leichte Infanterie, wenn man eine bey sich hat, zu beordern."[12]

El nem vitázható, hogy ez a most vázolt terv inkább elméleti, mint gyakorlati alapon áll. Látszik, hogy az, aki szerkesztette, nem ismerte kellően az insurrectio különleges viszonyait s így a belőlük folyó sokféle nehézséget se. Egy ilyen rögtönzött hadseregnél minél nagyobb egyszerűségre kell törekedni. A kétféle (sor- és könnyű) gyalogság csak hátráltatja a szervezést, amelynek — minthogy az idő minden egyes alkalommal rövid volt — gyorsan kellett történnie. A lövészzászlóalj

[11] A cs. k. hadseregben — s ennek mintájára a magyar nemesinsurrectiónál is — a gyalogzászlóaljakon belül, 2—2 század 1—1 osztályt alkotott. A rangban idősebbik századparancsnok egyúttal osztályparancsnok is volt.

[12] „*Von der Verwendung der verschiedenen Waffen und Truppen* auf dem Terrain, beim Angriff und der Vertheidigung." *(I. h.)*

is inkább nyűg, mint haszon, ha nem csupa jó lövészből alakult. A törzsgyalogság az insurrectiónál nem volt feltétlenül szükséges. A műszaki zászlóaljat pedig sehogyan se lehetett rögtönözni.

A szervezés gyorsítása érdekében csakhamar el is tértek a többféle gyalogcsapattest gondolatától. Elejtették a könnyű zászlóaljakat, a 872 főre tervezett lövészzászlóaljjal és a 420 főre szabott törzs-gyalogosztállyal együtt, úgyszintén az utászzászlóaljat is.

De történt még más változtatás is, mert a felkelés összeállításának alapjául szolgáló lajstromok azt tanusították, hogy a rendelkezésre álló emberanyagból kevesebb gyalogság telik, mint ahogyan eleinte gondolták. Így azután a végleges terv a gyalogzászlóaljak számát 38-ra tette ugyan, de nem hat, hanem csak négy századra osztotta őket.[13] Ez mindenesetre célszerű módosítás volt, mert régi és sokszor bevált igazság, hogy minél gyorsabban keletkezik, tehát minél kevésbbé van betanítva és fegyelmezve valamely — eddig fenn nem állott — csapattest, annál kisebbre kell szabni, mert különben az egyes részek együttműködése fogyatékos, s maga a csapat nincsen eléggé parancsnoka kezében. Viszont azonban a felaprózásnak az a hátránya, hogy több csapatparancsnokra és több törzsre van szükség, ami a tisztek és egyéb személyzet hiánya esetén, elég nagy fennakadást okozhat.

Hogy a 38 insurgens zászlóaljnak hogyan és hol kellett alakulnia s mekkora lett volna mindegyiknek az állománya: azt a 3. függelék pontosan felsorolja. Ezzel tehát itt nem akarok foglalkozni. Csupán annyit említek meg, hogy a zászlóaljak annak a vármegyének (sz. k. városnak) nevét viselték, amely alakította őket. Ha több vármegye (vagy város) közösen szervezett egy zászlóaljat, akkor az rendszerint annak a nevét kapta, amely a legnagyobb hányaddal járult hozzá.[14]

A szervezésben beállott változás következtében, az első terv 37.978 főnyi gyalogságával szemben, 6722 főnyi csökkenés mutatkozik.

[13] *Eintheilung* der Ins. Infanterie Anno 1805. (*Orsz. Levéltár:* MK. 1805. F. 3, R. 121, ad Nr. 667.) Egy insurgens gyalogszázad = 205 fő.

[14] Volt azonban kivétel is, pl. akkor, ha valamely vármegye több gyaloginsurgenst állított, mint amennyi egy zászlóaljhoz kellett. Ilyenkor a fölösleget valamelyik szomszéd vármegyének adta át s akkor az utóbbi lett a névadó, még akkor is, ha a másik vármegyétől kapott kontingensnél kevesebbet adott. Hogy kézzelfogható példát idézzek: Bihar vármegye 1284 gyaloginsurgenst állított. Ebből 810 a „*bihari*" zászlóaljat alkotta, a többi 474 a „*békési*" zászlóaljba olvadt, amelyhez azonban az utóbbi vármegye csak 336 emberrel járult.

A lovasságnál se ragaszkodtak az eredeti szándékhoz. Kezdetben ugyanis 8 huszárezredet akartak alakítani, ezredenkint 6 (vagy, ha lehet, 8) századdal. A 8 ezred állománya eszerint vagy 7688 ember és 7240 ló, vagy pedig 10.456 ember és 9888 ló lett volna. A későbbi terv, amely végleges maradt, 8 (egyenkint 4 osztályból, azaz 8 századból) és 1 (2 osztályból, azaz 4 századból) álló huszárezredet, továbbá egy önálló huszárosztályt állapított meg, mindössze 10.744 főnyi állománnyal, vagyis itt, az előbbi alternatívához képest, szaporítás történt.[15]

A lovasságnál tehát az ellenkezőjét észlelhetjük annak, amit a gyalogságnál láttunk, mert az egy ezredbe foglalt lovasszázadok számát hatról nyolcra emelték, amiről addig csak feltételesen volt szó. Holott, a már említett okoknál fogva, inkább az lett volna kívánatos, hogy valamennyi ezred csak 4—4 századból alakuljon. Arra, hogy miért nem jártak el így, semmiféle magyarázatot nem találtam; de azt hiszem, a törzstisztek hiánya lehetett az egyik oka, mert ha csupa 4—4 századból álló ezredet szerveznek, akkor 10 helyett 17 ezredparancsnok és ugyanannyi ezredtörzs kellett volna, amit azonban nehéz volt az akkori viszonyok között összeszedni.[16]

Bizonyára mindenkinek feltűnt, hogy az insurgens csapattestek felsorolásánál egy tüzérzászlóaljat is említettem. Hogy ennek célját és hivatását megérthessük, vessünk egy rövid pillantást a cs. k. tüzérség akkori szervezetére:

Kevéssé ismert dolog, hogy az üteg — mint állandó összetételű taktikai egység — mindenütt csak hosszas vajudás után született meg. Nálunk 1808-ban vált általánossá, *de csak háború idejére.* Békében (1850-ig) a tüzérezredek is századokra tagozódtak, amelyek mozgósítás esetén annyi üteget láttak el kezelőlegénységgel, amennyi az állományból kitelt. 1808-ig a háromfontos ágyúk[17] oroszlánrésze, mint „Linien-Geschütz" közvetlenül a gyalogzászlóaljak kötelékébe került. A gyalog-

[15] *Eintheilung der Ins. Cavallerie Anno 1805. (I. h.)* Egy insurgens lovasszázad 159 emberből és 153 lóból állott.

[16] A lovasság állományának és beosztásának részleteit a 2. függelék tünteti fel.

[17] A mai tüzérek már nem tudják, hogy régente az ágyúkat a beléjük illő tömör *vasgolyó*, a tarackokat és mozsarakat pedig az öblüknek megfelelő *kőgolyó* fontban kifejezett súlya szerint osztályozták. Ebből a régi hagyományból támadt az a látszólagos képtelenség, hogy pl. a hétfontos taracknak nagyobb (14·7 cm) öble volt, mint a 12-fontos ágyúnak (11·5 cm). — Azonban a golyó *névleges* súlya nem felelt meg mindig valóságos súlyának is, hanem pl. a XIX. század 2. negyedétől kezdve, annak átlagosan $^{9}/_{11}$ része volt, úgyhogy a 3-, 6-, 12- és 18-fontos ágyú golyója csak 2½, 5, 10 és 15 fontot nyomott.

sághoz be nem osztott 3-fontos ágyúk, továbbá a 6-, 12- (18-) fontos ágyúk, valamint a tarackok is, az ütegekbe foglalt tüzértartalékot alkották. Ezzel az utóbbival az illető seregtestnél levő legfőbb tüzértiszt rendelkezett, a többi ágyú azonban a gyalogság pórázán vergődött.

A főbb altiszteket és a kezelőlegénység egy részét (főként a tarackokhoz és a mozsarakhoz) az 1786-ban alapított s 1851-ig fennállott „Bombardier-Corps",[18] a lovakat és a hajtólegénységet pedig (1850-ig) a szekerészcsapat[19] adta.

Minthogy azonban a mozgósítás esetén szükségessé vált nagyszámú legénységet, akárhányszor se a tüzérezredek, se a Bombardier-Corps, nem tudták előteremteni: a tüzérség a gyalogságtól volt kénytelen pótlást kérni. Hogy ezt elkerülhesse, volt időnkint még egy harmadik tüzéralakulás is, amely különböző korokban más és más, de sohase megfelelő, nevet viselt.[20] Ebből vették a hiányok pótlására, főként a közönségesebb kezelőszolgálathoz, továbbá az őrszolgálathoz, lövőszerszállításhoz stb., stb. szükséges legénységet.

A magyar nemesinsurrectiónak egyízben se volt teljes saját tüzérsége, mert annak minden részét — már csak a fegyvernem most vázolt bonyolult összetételénél és kiképzésénél fogva — se lehetett volna rögtönözni. A tüzérséget tehát 1805-ben is a rendes hadsereg kölcsönözte, úgy azonban, hogy a kezelőlegénységben mutatkozó hiányok pótlására egy insurgens tüzérzászlóalj[21] szolgáljon. Ugyanez történt 1800—1801-ben is, amikor 1000 főnyi insurgens tüzérzászlóaljnak kellett alakulnia, amelyből 152 fő csakugyan ki is vonult a hadrakelt insurrectióval.[22]

A már többször említett 1805 szeptember 20-i terv szerint az insurgens tüzérzászlóalj négy, egyenkint 250 főnyi századra oszlott, vagyis mindenik hadosztályra egy-egy század jutott volna. Ez később annyiban módosult, hogy a zászlóalj állomá-

[18] Állománya 1805-ben 1077 fő volt.

[19] Honvédül: vonatcsapat. 1805-ben, sőt még azután sokáig, nem volt „Train-Truppe". 1771-ig csak háború idejére szervezett „Militär-Fuhrwesen" alakult. 1771-ben az *állandó* „Militär-Verpflegs-Fuhrwesen"-t létesítik. Ebből lett 1776-ban a „Militär-Fuhrwesen-Corps", majd 1880-ban a „Train-Truppe".

[20] 1758—1763-ig Feld-Artillerie-Füsilier-Bataillon, 1790—1802-ig Artillerie-Füsilier-Bataillon, 1808—1816-ig Artillerie-Handlanger-Corps.

[21] *Königlich-Hungarisches-Insurrections-Artillerie-Füsilier-Bataillon.* Mivoltának meg nem felelő nevét szándékosan nem fordítom le szószerint. A francia „fusilier" szó ugyanis annyi mint „puskás". Ámde az egész zászlóaljnak csak 16 puskája volt, tehát a név nem illett reá.

[22] *Stand- und Dienst-Tabella* der Kön. Hung. adelichen Ins. Armee: Wiener-Neustadt. 13. IV. 1801. (*Orsz. Ltár:* József Nádor titkos levéltára. Acta Inssur. A. 1800—1801. Nr. 7.)

nyát 1000 helyett 1216 főben szabták meg.[23] Az egészet Sopron vármegyének kellett kiállítania, amely azonban ennek fejében gyalogzászlóaljat nem alakított, amint az a 3. függelékből kitűnik.

Tudtommal ezek *az 1800. és 1805. évi insurgens tüzérzászlóaljak a magyar tüzérség első nyomai, II. Rákóczi Ferenc szabadságharca óta.*

A cs. k. tüzérség 1805-ben, a legelső terv szerint, 80 darab 3-fontos és 26 darab 6-fontos gyalogágyút, 16 darab 6-fontos lovasságyút[24] és 8 darab 7-fontos lovastarackot, továbbá 8 darab 7-fontos, 4 darab 10-fontos gyalogtarackot és 8 darab 12-fontos gyalogágyút, vagyis mindössze 127 ágyút és 20 tarackot lett volna köteles adni. Ebből a tüzéranyagból minden insurgens hadosztály 16 darab 3-fontos ágyút kapott volna „Linien-Geschütz"-ként, azaz zászlóaljankint kettőt-kettőt. A hadosztályok ütegekbe összevont tüzértartaléka pedig 2—2 darab 6-fontos gyalogágyúból, 2—2 darab 7-fontos gyalogtarackból, 4—4 darab 6-fontos lovasságyúból és 2—2 darab 7-fontos lovastarackból állott volna. Maradt tehát a főparancsnokság rendelkezésére: 16 darab 3-fontos, 15 darab 6-fontos, 8 darab 12-fontos gyalogágyú és 4 darab 10-fontos gyalogtarack. Az egész tüzéranyaghoz 24 tisztből és 953 főnyi legénységből álló tüzérszemélyzet, továbbá 2050 hámos-, 85 hátas-, 101 málhás- és 148 tartalék-ló kellett.[25]

Az előbb már említettem, hogy a gyalogság szervezetében, a zászlóaljak szaporításával s az egy csapattestbe összevont századok számának apasztásával, elég nagy változás állott be, amely természetesen a tüzérséggel is éreztette hatását. De volt még egy körülmény, amely a tüzérség megalakítására módosítóan, még pedig károsan, hatott. Ez az volt, hogy a működő hadsereget már a hadjárat kezdetén súlyos veszteségek érték, amelyek — különösen tüzéranyag dolgában — csak nagyon nehezen, vagy egyáltalán nem voltak pótolhatók. Így hát nem

[23] *A nádor* Voglhuber tábornoknak: Buda, 1805 nov. 1. (*U. o.:* MK. 1805. F. 2, R. 3, Nr.58.)

[24] Az 1778 óta meglevő lovasságyú (tarack) a hasonlóöblű gyalogágyútól (taracktól) csupán annyiban különbözött, hogy az előbbi hat-, az utóbbi pedig csak négylovas volt. A lovasságyú (tarack) kezelőlegénysége magán az ágyún (tarackon) ült s nem követte azt gyalogszerrel. Ezt tehát — lovasság fedezete alatt — szükség esetén gyorsan előre lehetett küldeni, míg a gyalogágyú (tarack) csak lépésben haladhatott. Lóhátas (honvédül: lovasított) kezelőlegénység minálunk akkor még nem volt, bárha ilyen kísérletről már utolsó török háborúnk idejéből (1788) is tudunk.

[25] *Erfordernüss-Aufsatz* uiber das Geschütz in die Linie und zur Reserve etc. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 1, R. 4, ad Nr. 8.)

Itt természetesen nincs beszámítva az insurgens tüzérzászlóalj személyzete, valamint a szekerészek állománya se.

volt más mód a harctéren levő tüzéranyag kiegészítésére, mint az, hogy az insurrectiónak szánt ágyúk és tarackok számát csökkentették.

Ebből a kényszerűségből támadt a második felszerelési terv, amelyet gróf Colloredo tábornagy, a tüzérség főigazgatója, 1805 november 6-án — tehát még az országgyűlés eloszlása előtt — terjesztett a nádor elé.[26] Ez a javaslat sokkal alaposabb az elsőnél, amely felszerelés dolgában csak az általánosságok körében mozgott. Colloredo mostani előterjesztéséhez már lelkiismeretes pontossággal, a legapróbb részletig kidolgozott, felszerelési terv van csatolva, amely teljes világosságot vet az akkori tüzérség felszerelésére, de egyúttal arra a gondos munkára is, amellyel az ilyen táblázatok készültek.[27]

Úgy látszik, hogy akkor, amikor ezt a táblázatot kidolgozták, még nem volt végképen eldöntve, vajjon az insurrectio gyalogsága 32 vagy 38 zászlóaljból fog-e állani? Ez lehet az oka, hogy itt a középszámot — azaz 35-öt — vették alapul, zászlóaljankint 1000 főt számítva. Így azután 70 darab 3-fontos ágyú szerepel „Linien-Geschütz"-ként, a tartalékot pedig:

4 drb. 3 fontos, 2 drb. 6 fontos, 4 drb. 12 fontos gyalogágyú, 8 drb. 6 fontos lovaságyú, 2 drb. 7 fontos gyalog-, 4 drb. 7 fontos lovas- tarack

alkotja. Van tehát mindössze 88 darab ágyú és 6 darab tarack, a kezdetben javasolt 127 ágyúval és 20 tarackkal szemben.

Az ágyúkat és tarackokat, továbbá a lövőszert és mindenféle felszerelést, Bécsből, Péterváradról, Eszékről, Temesvárról és Aradról irányították Budára, az ottani elégtelen készletek kiegészítése végett.

Az insurrectiónak szánt tüzérség vezetésére pedig — a nádor kívánsága folytán — Voglhuber József tábornokot engedte át Colloredo.[28] Átengedte továbbá Rabany 3. tüzérezredbeli őrnagyot, a 4. tüzérezred Budán levő századával

[26] *Colloredo* a nádornak: Bécs, 1805 november 6. (*U. o.:* MK. 1805. F. 2. R. 14.)

Gróf Colloredo-Mels József nevéhez sok fontos újítás fűződik, így pl. a Bombardier-Corps megteremtése is. A tábornagy 1818 november 28-án halt meg Bécsben.

[27] *Ausrüstungs-Entwurf* für 35.000 Mann, hung. Insurgenten, dann für 15.000 Mann Cavallerie etc. *(U. o.)*

[28] *Voglhuber* a régi cs. k. tüzérség egyik kiváló tisztje volt. 1789-től 1792-ig — mint alezredes — a Bombardier-Corps élén állott. 1792-ben ezredes és az 1. tüzérezred parancsnoka, 1797-ben pedig tábornok és budai tüzérigazgató lett. 1809-ben — már mint altábornagy — újból az insurrectio tüzérigazgatója volt. Mint ny. tábornagy halt meg Budán, 1822 március 21-én.

együtt.[29] Azonkívül Budára indította Bécsből a 2. tüzérezred 1½ századát, Gyulafehérvárról az 1. tüzérezred 1 századát, továbbá Bécsből a Bombardier-Corps 26 főnyi legénységét s a Feld-Zeugamt 1 tisztjét és 36 főnyi legénységét.

Az ágyúk és tarackok számának ilyen nagyfokú megcsappanása a még csak ezután szervezendő insurgens tüzérzászlóalj állományára is kihatott. Colloredo javaslata szerint most már csak 3 tisztre, 8 altisztre és 130 tüzérre volna szükség, az addigi 1216 fővel szemben. A lóállományból elesnek a tartaléklovak s nagyon megfogyatkozik a hámoslovak száma is,[30] úgyhogy az erről szóló táblázat szerint, az insurrectio egész tüzérsége csak 1106 lovat kapna.[31]

Most nem foglalkozhatunk tovább a tüzérség szervezésével, mert ezzel már későbbi események elé vágnánk. Szólanunk kell azonban az insurgens utászzászlóaljról, de csak röviden, *mert megalakítására egyáltalán nem került a sor.* Ezt a zászlóaljat 824 főnyi állománnyal tervezték; 4 századra oszlott volna, amelyek mindegyike 2—2 könnyű hídkészletet visz magával.[32]

Összefoglalva már most mindazt, amit eddig a csapatokról hallottunk, az insurrectio véglegesen megszabott állományáról ezt a képet kapjuk:

38 gyalogzászlóalj	31.226 fő
70 lovasszázad	10.744 fő
insurgens tüzérség	141 fő
	42.111 fő[33]
a cs. k. tüzérségből	781 fő[34]
a cs. k. szekerészcsapatból ..	863 fő[35]
Mindössze tehát:	43.755 fő.

A csapatok szervezetét letárgyalván, áttérhetünk a felsőbb parancsnokságok ismertetésére is.

Mint már hallottuk, a szorosan vett magyarországi nemes-

[29] Egy tüzérszázad hadiállománya 174 fő volt.

[30] Az ágyúk számának apasztásával természetesen együttjárt a lövőszeres taligák és a különböző szekerek számának csökkentése is.

[31] *Bespannungs-Entwurf.* (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 1, R. 4, ad Nr. 8.)

[32] Tisztekül az insurrectio vezérkari főnöke a következőket javasolta: Örnagyul: Wetzelsberg, századosul: Ernst és Seckendorff, főhadnagyul: Wendt és Steyrer. A többi az insurgens tisztek közül került volna ki. (*Gomez* tábornok a nádornak: Bécs, 1805 október 29. — *U. o.:* F. 1, R. 4, Nr. 8.)

[33] A teljes — 1216 főnyi — insurgens tüzérzászlóaljjal együtt 43.186 fő lett volna az állomány.

[34] *Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 3, R. 88, Nr. 612 és 612/2.

[35] *U. o.:* Ins. Gen. Cdo. 1805. F. 2, Nr. 88.

insurrectio 4 hadosztályra oszlott, amelyek mindenike 2 gyalog- és 1 lovasdandárból állott. A dandárparancsnokok mindaddig, amíg dandáraik meg nem alakulnak, a csapatok szervezését vezetik és irányítják, a kerületi (hadosztály-) parancsnokok utasításai szerint. Azután pedig, ha a felkelők már mindenütt együtt vannak, az insurgens hadsereg a következő hadrend szerint tagozódik:

1. Dunáninneni hadosztály:

Parancsnoka: Gróf Sztáray Antal táborszernagy (Pest).[36]

1. gyalogdandár:

(1. és 2. sz. pozsonyi, 1. és 2. sz. nyitrai, továbbá a trencséni és barsi zászlóalj.) — Gróf Pálffy Lipót vezérőrnagy (Pozsony)

2. gyalogdandár:

(Árvai, zólyomi, esztergomi, nógrádi, pesti, budai és bácsi zászlóalj.) — Kálnássy János vezérőrnagy (Trencsén)

Lovasdandár:

(Pesti, pozsonyi és trencséni huszárezred.) — Gróf Keglevich György vezérőrnagy (Pest)

Mindössze: 13 zászlóalj és 24 lovasszázad.

2. Dunántúli hadosztály:

Parancsnoka: Báró Ott Károly altábornagy (Pápa).

1. gyalogdandár:

(1. és 2. sz. vasmegyei, továbbá a mosoni, zalai és veszprémi zászlóalj.) — Gróf Kollonits Miksa vezérőrnagy (Sopron)

2. gyalogdandár:

(Fehérmegyei, komáromi, tolnai, baranyai és somogyi zászlóalj.) — Gróf Gyulai Albert vezérőrnagy (Pécs)

Lovasdandár:

(Vasmegyei, baranyai és zalai huszárezred.) — Hg. Batthyány Lajos vezérőrnagy (Szombathely)

Mindössze: 10 zászlóalj és 20 lovasszázad.[37]

[36] Egyúttal a nádornak — mint főparancsnoknak — helyettese is.
[37] A zalamegyei huszárezrednek csak négy százada volt. (2. Függelék.)

3. Tiszáninneni hadosztály:

Parancsnoka: Báró Szentkereszty Zsigmond altábornagy (Kassa).

1. gyalogdandár:	
(Hevesi, gömöri és borsodi zászlóalj.)	Gróf Hadik András vezérőrnagy (Eger)
2. gyalogdandár:	
(Szepesi, sárosi és zempléni zászlóalj.)	Gróf Esterházy Pál vezérőrnagy (Eperjes)
Lovasdandár:	
(Zempléni huszárezred, szepesi huszárosztály.)	Báró Luzsénszky József vezérőrnagy (Sárospatak)

Mindössze: 6 zászlóalj és 10 lovasszázad.

4. Tiszántúli hadosztály:

Parancsnoka: Duka Péter altábornagy (Nagyvárad).

1. gyalogdandár:	
(Szatmári, szabolcsi, bihari és békési zászlóalj.)	Báró Révay Antal vezérőrnagy (Munkács)[38]
2. gyalogdandár:	
(Csongrádi, aradi, torontáli, temesi és krassói zászlóalj.)	Csekonics József vezérőrnagy (Temesvár)
Lovasdandár:	
(Bihari és temesi huszárezred.)	Báró Vay Miklós vezérőrnagy (Debrecen)

Mindössze: 9 zászlóalj és 16 lovasszázad.

Az egyes hadosztályok között mutatkozó nagy különbséget egyesítésük alkalmával akarták kiegyenlíteni.

A négy hadosztály felett állott közvetlenül az insurrectio főparancsnoksága, amelyhez — az első terv szerint — 10 vezérkari tiszt lett volna beosztva. A hadosztályoknak pedig 4—4 vezérkari tisztet szántak.[39] Később azonban a nádor úgy rendelkezett, hogy minden kerületi (hadosztály-) parancsnok 2—2 századost — vagy 1—1 őrnagyot és 1—1 századost —

[38] Ennek a dandárnak tehát exterritoriális alakulóállomása volt. Megjegyzem, hogy a tiszántúli kerülethez tartozott Máramaros és Ugocsa megye is. (3. Függelék.)

[39] 1 őrnagyot, 1 századost és 2 főhadnagyot.

vegyen a csapattisztek állományából magához, mint kerületi segédtisztet. A dandárparancsnokok pedig 1—1 főhadnagyot alkalmazzanak dandársegédtisztül. Ez nyilván azért történt, mert a hadseregtől kért vezérkari tisztek csak lassacskán szállingóztak. Arra, hogy a feloszlatásig bevonult 22, vezérkari szolgálatra hivatott, tisztet hogyan akarta volna a nádor a főparancsnokság és a hadosztályok között elosztani: semmiféle adatot se találtam.

Az adminisztratív ügyek intézésére az „Insurrections-General-Commando" volt hivatva,[40] amelynek hatáskörébe a következő ügyek tartoztak:

1. Hadbiztosság (Baumgartner főhadbiztos), pénztár (Bersuder), szállítás, ruha és felszerelés (Poppel százados).
2. Élelmezés, szekerészet (?).
3. Egészségügy (Guthjahr törzsorvos).
4. Hadbíróság (Gavenda őrnagy-hadbíró).
5. Tábori lelkészhivatal (Kovalik tábori főpap).[41]

A hadbiztosszolgálatot 1 főhadbiztos, 1 hadbiztos és 5 alsóbbfokú hadbiztossági tisztviselő látta el; az utóbbiak közül a négy hadosztály mindenikéhez egyet-egyet osztottak be.[42]

Az egészségügyi szolgálatra csapattestenkint 1—1 főorvost szántak; kimondották azonban, hogy hiány esetén a főorvosokat ügyesebb alorvosokkal is lehet pótolni. Az Insurrections-General-Commandóhoz pedig 1 törzs- és 3 főorvost osztottak be.[43]

A hadbírák közül a vezetőállásban levőket a hadsereg adta, a többit azonban a törvényhatóságok választották. A tábori lelkészeket pedig a r. k. megyéspüspökök és a református superintendensek jelölték és rendelték ki.

Már a kezdősorokban szólottam róla, hogy az insurrectiónak nem volt békeállománya, amely a szervezést előkészíthette és megkönnyíthette volna. A munka tehát — kivált eleinte — teljesen azokra a hadseregbeli tisztekre, altisztekre és közemberekre hárult, akiknek — legalább a megállapított legkisebb számban — tüstént a felkelés meghirdetése után, az illető csapatnál kellett volna lenniök. Ezeknek legkisebb állománya zászlóaljankint 1 törzs- és 1 főtisztben, 1 őrmesterben (vagy káplárban), 4 közemberben és 1 dobosban, huszárszázadonkint pedig 2 fő- és 4 altisztben volt megszabva.

A nádor, a tisztikar mielőbbi kiegészítése végett, meg-

[40] Támogatására, országos főbiztosként (Ober-Landes-Commissär) Végh Péter tanácsost rendelték ki a helytartótanácstól.

[41] *Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 1, R. 4, Nr. 8 és Ins. Gen. Cdo 1806. F. 4, R. 1.

[42] Vogel, Kleber, Kail, Hornigg.

[43] 1. Függelék.

hagyta a vármegyéknek, hogy a hadseregben vagy az insurrectióban szolgált egykori tiszteket és altiszteket iparkodjanak beállásra bírni, minthogy már akkor is valószínű volt, hogy a működő hadsereg nem adhat annyi fő- és altisztet, amennyire az insurrectiónak szüksége volna. A nádor kijelentette azonban ugyanekkor azt is, hogy törzstiszti állásra csak az számíthat, aki a *hadseregben,* vagy akkor vagy régebben, aktív szolgálatot teljesített.[44] *Valamennyi tisztnek és altisztnek vagy magyarul vagy tótul kellett tudnia.*

A most ismertetett javaslatok egyikében[45] az alosztályok megalakítására is van már némi rövid utasítás. Felhívja t. i. a vármegyéket, hogy a bevonuló insurgensek számához képest *azonnal* alakítsanak szakaszokat vagy századokat; lássák el őket fegyverrel és tüsténT kezdjék meg a tanítást is. Ne várjanak addig, amíg valamennyi felkelő bevonul. Minél rövidebb a betanításra szánható idő, annál egyszerűbbek legyenek a gyakorlatok. Csupán a legszükségesebb dolgokra kell tehát szorítkozni, annyival is inkább, mert a bevonuló insurgensek legnagyobb része amúgy is teljesített már valahol katonai szolgálatot s így nem is volt egészen járatlan ezen a téren.

Ezzel közvetlenül összefügg az is, hogy a nádor megbízta gróf Keglevich Györgyöt, aki 1800-ban insurgens ezredes, 1805-ben pedig tábornok volt, hogy mint 5 évvel ezelőtt, úgy most is, készítsen a felkelősereg számára a rendes hadsereg szolgálati és gyakorlati szabályzatából magyarnyelvű kivonatot. Ezek a kivonatok el is készültek, ki is nyomtatták őket s az Országos Levéltárban, József nádor titkos levéltárának 1805. évi iratai között, most is megvannak.[46]

Talán feltűnt már eddig is, hogy Erdélyről, úgyszintén Horvát-Szlavonországról, még egy szó se esett. Szándékosan mellőztem őket, mert ha reá került a sor, mind a kettő az anyaországtól függetlenül szervezte az insurrectiót.

1805-ben egyáltalán nem jött létre Erdélyben a nemesfelkelés. A kormányzó ugyan még novemberben megkérdezte egy felterjesztésében a királytól, hogy kívánja-e az erdélyi insurrectio felültetését? Azonban azt a választ kapta, hogy

[44] *Orsz. Ltár:* József nádor Ltára. Publ. pol. vicar. potest. Supplem. A. 1805. Nr. 87.

[45] *Gedanken* über die Kriegs-Uibungen der Kön. Hung. Ins. Armee. *(I. h.)*

[46] *„A magyar insurgensnek szükséges kötelességei."* Ujra kiadatott az 1805 Esztendőben Nemes Insurrectio alkalmatosságával Pesten. Trattner Mátyás betűivel. — *„Az magyar insurgens."* A katonai mozdulásokra szolgáló Oktatások, mellyek öszve-szedettek Ő Királyi Hertzegsége Magyar Ország Nádor-Ispán és Törvényes Fő-Kapitány rendelésébül. Kiadattak 1805 esztendőben a Magyar Országi Insurrectio alkalmatosságával. Pesthen, Trattner Mátyás betűivel.

Ő Felsége felmenti Erdélyt a felkelés terhétől s csak a sorezredek kiegészítését, továbbá hadisegély adását kívánja.[47] Nyilvánvaló, hogy az erdélyi felkelés — minden előkészület hiányában — még a magyarországinál is jobban megkésett volna.

Horvát-Szlavonországban, a portális felkelésen kívül, akkor még szokásban volt a banderiális felkelés is. Az ottani insurrectio ügyében 1805 november 18-án (tehát elég későn) azt határozta a regnikoláris gyűlés, hogy a két társország portális felkelés fejében 654 lovast és 2800 gyalogost, banderiális felkelés fejében pedig 612 lovast és 2652 gyalogost állítson ki. Ez mindössze 6718 fő lenne, vagyis Horvát-Szlavonország népességéhez viszonyítva elég nagy szám.

A nádor, ennek a kivetésnek alapján, azt parancsolta Jellachich János altábornagynak, hogy a portális felkelésből 4—4 századra osztott 3 zászlóaljat, továbbá 2 lovasosztályt (4 századot) alakítson. Ugyanennyit állítson össze a banderialistákból is.[48]

A horvát-szlavon insurrectio vármegyék, városok és bandériumok szerint való részletes beosztását a 4. függelék tartalmazza. Hogy mi alakult meg belőle valóban, azt majd tárgyalásunk végén fogjuk látni.

III.

Ennek a tanulmánynak nem az a célja, hogy a magyar nemesinsurrectio intézményét, a reávonatkozó törvényekkel együtt, ismertesse. Elég lesz tehát megemlítenem azt, hogy a négy utolsó nemesfelkelést alapjában véve az 1715. évi VIII. és az 1741. évi LXIII. (Horvát-Szlavonországban az 1741. évi LIX.) törvénycikk szabályozta. Reájuk hivatkozik léptennyomon az 1805 december 7-én szentesített ugyanazon évi I. törvénycikk: „De Generali Insurrectione modo infrascripto declaranda" is.[49] Ennek taglalásával, éppen az említett oknál fogva, nem is foglalkozom.

Meg kell azonban, legalább röviden, az 1805 október 13-ára

[47] *Jakab Elek:* Az erdélyi 1809-i insurrectio története. (*Hadtört. Közl.* 1889. évf. 54. l.)

[48] *A nádor* Jellachichnak: Buda 1805 november 25. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 2, R 53, Nr. 218/1.)

Úgylátszik, hogy később a banderiális és portális huszárosztályokat egy-egy ezredbe akarták összevonni. Legalább ezt lehet gyanítani abból, hogy az egyik kimutatáson Gróf Draskovich János insurgens ezredes, ezredparancsnokként van feltüntetve.

[49] A magyarországi insurrectióról még ezek a régi törvények szólanak: Az 1609. LXV., 1622. V., XXI. és XXII., 1635. LXXXVIII., 1638. XV., 1681. XLVI. és XLVII., továbbá az 1723. VI. és XII. törvénycikk.

Pozsonyba összehívott országgyűlésről emlékeznem, amely az insurrectio most már szükségessé vált behívásáról határozott.

Fontos és így különös figyelmünkre méltó, hogy se a király, se a nádor nem hitt benne, hogy az országgyűlés az újabb háború hírét valami nagy lelkesedéssel és bizalommal fogadná. Az 1800-i szerencsétlen háború lidércnyomásként ülte meg most is még a lelkeket s az a meggyőződés, hogy Napoleont nem lehet legyőzni, egyre erősebb gyökeret vert. Károly főherceg, a nádorral együtt, semmi jót se várt a küszöbön álló mérkőzéstől s így mind a kettő a békét óhajtotta volna. Ámde a helyzet már a hadüzenet és az országgyűlés előtt is olyan volt, hogy 100 eshetőség közül 99 a háború mellett szólott.

Csakis József nádor tapintatának és okosságának volt köszönhető, hogy az országgyűlés hangulata, mindenki várakozásának ellenére, kedvezőre fordult, sőt olyan őszinte lelkesedés mutatkozott, aminőre 1741 óta még nem volt eset. De mindez nem hozhatott helyre egy nagy hibát: *az időveszteséget*. Az országgyűlést, hogy határozatával meg ne késsék, nem október közepére, hanem *legalább is* szeptember elejére kellett volna összehívni, hiszen már említettük, hogy Ausztriának a harmadik koalicióhoz történt csatlakozása veszedelmes „casus belli" volt, amely a várható háborús összecsapás esetére, sürgős intézkedést kívánt.

Mindenki látta — a nádor leginkább —, hogy Ausztria újra elkésett, mert a harctéri események sokkal gyorsabban peregtek le, mint ahogy azt az optimisták várták. Napoleon ugyanis, minthogy ellenállásra nem talált, 1805 október 6-án Heidenheim-Nördlingen-Weissenburg vonaláig jutott s másnap már folytatta útját a Duna felé. Murat lovashadteste, a gárda és a IV. hadtest október 7-én Donauwörthnél, az V. hadtest 8-án Münsternél, a II. és III. ugyanaznap Neuburgnál, az I. hadtest és a bajorok 9-én Ingolstadtnál keltek át a Dunán. Ezt a hadműveletet Ney fedezte a VI. hadtesttel a Brenz-folyó vonalán, Gundelfingen és Herbrechtingen között, arccal Ulm felé.

A francia hadsereg átkelése után gyorsan egymásután következett a wertingeni (október 8), a günzburgi (október 9), a haslachi (október 10), az elchingeni (október 14) és a herbrechtingeni (október 16) ütközet. Október 17-én báró Mack altábornagy 23.000 emberrel és 59 ágyúval kapitulált Ulmban. Az ezt követő heroldsbergi és eschenaui (október 20) ütközet után, a németországi cs. k. hadsereg már nem volt számottevő ellenfél.

Napoleon, nyomban Ulm megszállása után, az Isar vonalához nyomult, hogy folytassa hadműveleteit Bécs felé. Kutu-

sow, a szövetséges oroszok parancsnoka, október 26-án letett az Inn-vonal reábízott, de most már reménytelennek látszó, védelméről s a sarkában járó francia hadsereg elől kelet felé hátrált.

Az olasz harctéren se voltak sokkal rózsásabbak az állapotok. Károly főherceg, aki október 25-én már a visszavonulásra kapott parancsot, 30-án — a caldieroi csatában — visszaverte ugyan Masséna támadását, de a bajorországi kudarcok s Napoleon gyors továbbnyomulása miatt, november 2-án folytatta a hátrálást Bécs irányában.

Ez volt, nagy vonásokban, a katonai helyzet a pozsonyi országgyűlés idején.

Az ulmi szerencsétlenség híre Pozsonyban is nagy izgatottságot keltett, amelynek hatása alatt az országgyűlés küldöttsége járult a nádor elé, kinyilatkoztatván, hogy a rendek tüstént felajánlják az insurrectiót a királynak.[50]

Bármennyire örült is a nádor ennek az ajánlatnak, nem reménylett tőle nagy sikert, mert az egymásratorlódó eseményekből azt látta, hogy az utolsó óra már közeleg s Magyarország nem fogja az insurrectiót kellő időre talpraállíthatni. Ezt az aggodalmát azonban senkinek se árulta el, sőt mindent elkövetett, hogy a szervezést lehetőség szerint gyorsítsa. Megtörténhetett volna ugyanis, hogy — Poroszország annyira várt csatlakozása esetén — Napoleon is óvatosságra kényszerül s nem rohanhat többé az eddigi gyorsasággal Bécs felé. Ebben, de csakis ebben az egy esetben, még idejekorán foghatott volna fegyvert az insurrectio. A nádor tehát nem akarta magára vállalni azt a súlyos vádat, hogy letett a küzdelemről, még mielőtt a reménység utolsó gyönge szála is elszakadt volna.

A király — az országgyűlés ajánlatát elfogadva — 1805 október 27-én megparancsolta az insurrectio behívását.[51] Most indulhatott meg csak a tulajdonképeni szervezés, holott annak, hogy kellő sikere legyen, már a vége felé kellett volna járnia.

IV.

A vázolt körülmények között csakugyan nem volt vesztegetni való idő. Éppen azért, a nádor már október 5-én se járult hozzá gróf Latour táborszernagynak, az udvari haditanács elnökének javaslatához, aki a most tervezett insurrectiót is az

[50] *Wertheimer:* i. m. I. 337. l.

[51] *A nádor* Gróf Sztáray táborszernagynak: Buda, 1805 október 27. *(Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 1, Nr. 2.)

1800. évi minta szerint akarta volna felszerelni.[52] Akkor ugyanis az volt az elv, hogy az insurgensek maguk gondoskodjanak ruhájukról s a kincstár (ártérítés fejében) csak azt adja nekik, amit ők maguk nem tudnak beszerezni. Latour szerint a kincstár most (1805) is csak akkor adhat nagyobbmennyiségű ruhát és felszerelést a nemesfelkelésnek, ha a működő hadsereg tartalékalakulásai mindennel el vannak már látva. Megígéri, hogy gondoskodni fog kabátposztóról, továbbá világoskék magyar nadrágról, úgyszintén bakancsról is, mihelyt a szállítás jobban megindul. Ajánlja azonban, hogy a gyalogság kabát helyett rövid zekét kapjon, mert ehhez kevesebb posztó kell; csákó helyett is könnyebb lesz kalapot beszerezni. Fehérneműt a kincstár egyáltalán nem adhat.

Jelenti továbbá Latour, hogy Colloredo tábornagynak — a tüzérség főigazgatójának — vélekedése szerint, az insurgens gyalogságot nem lehet a király óhajtotta lovassági karabéllyal ellátni, mert azt előbb még át kellene a szurony felvételére alakítani, ami azonban sok időbe kerül.

Az éppen Bécsben időző nádor már 7-én válaszol a haditanács elnökének[53] s emlékezteti, hogy az insurrectio felszerelése 1797-ben és 1800-ban is 3 hónapba telt, mert se elegendő ruha, se elegendő puska és más fegyver nem volt kéznél. Ennélfogva az óbudai „Oeconomica-Commissio" és a szertárak kövessenek el mindent, hogy legalább 36.000 főnyi insurgens gyalogság[54] gyorsan és jól felszerelhető legyen. Feltétlenül egységes katonaruhát kíván. A puskák egyforma öblűek legyenek és súlyuk szuronnyal együtt se legyen 8—9 fontnál több. Az insurgens lovasság pedig ne karabélyt, hanem pisztolyt kapjon.

Nem szószaporításból közlöm ezeket a — talán fölöslegesnek is látszó — adatokat, hanem azért, hogy ebből is láthassuk, mennyire magáévá tette a nádor az insurrectio ügyét s mennyire kiterjedt gondoskodása minden részletre is.

Latournak abban bizonyára igaza volt, hogy a kincstár feladata sokkal könnyebb, ha a vitézek maguk szerzik be a ruhát. A nádor ellenben nagyon jól tudta, hogy az egyre jobban szegényedő s jórészben már csak jobbágyportán tengődő

[52] *Latour* a nádornak: Bécs, 1805 október 5. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 1, Nr. 3.)

Gróf Baillet de Latour Miksa táborszernagy, a 4. könnyű lovasezred tulajdonosa, 1805-ben lett az udvari haditanács elnöke, de már a reákövetkező évben meg is halt.

[53] *A nádor* Latournak: Bécs, 1805 október 7. *(U. o.)*

[54] Akkor még ennyiről volt szó.

bocskorosnemestől nem lehet azt kívánni, hogy kellő időre megfelelő katonaruhával is ellássa magát.[55]

A nádor kívánságához képest Latour táborszernagy Guggenthal tábornok, udvari haditanácsost küldötte le Budára, hogy ott az insurrectio szükségleteinek fedezéséről a legsürgősebben gondoskodjék.[56] Guggenthal 1805 november 6-án számol be észleleteiről,[57] de az a kép, amelyet fest, nem valami vígasztaló, mert teljesen a nádor igazát bizonyította, aki aggódva gondolt reá, hogy minden buzgósága se tudja többé visszahozni az elszalasztott drága időt.

A tábornok jelentése szerint a hadsereg tartalékalakulásai már csaknem egészen elfogyasztották a gazdászati bizottságok ruha- és egyéb készleteit. Az insurrectio felöltöztetéséhez 40.000 rőf posztó és 16.000 darab bőr kellene, azonban ennek csak egy részét szállíthatják a gazdászati bizottságok, a többit be kell vásárolni ott, ahol éppen lehet. Ennélfogva vagy a kabátokat kell a vármegyéknek beszerezniök, vagy pedig saját ruhájukban kell az insurgenseknek hadbavonulniok. Kiszabott nadrágszövetet a gazdászati bizottságok adnak, a vármegyék pedig varrassák meg. A csákók elkészítéséhez is kiutalják a vármegyéknek a már kiszabott anyagot. Nagy azonban a hiány gyalogsági tölténytáskában, továbbá nyeregben, lópokrócban és lódingban is. Az utóbbi három tételt tehát a vármegyéknek kell beszerezniök, ellenben a tölténytáskákhoz kiszabott bőrt kapnak. A nagy posztóhiány következtében azt is javasolja Guggenthal, hogy az insurgens huszárok egyelőre ne kapjanak mentét, hanem csak köpenyeget.

Talán unalmas is volt mindezt felsorolnom, de nem hagyhattam el, mert csak az ilyen részletek adhatnak némi fogalmat arról a tömérdek akadályról, amely az insurrectio talpraállítását hátráltatta.

Pedig a veszedelem mérföldes léptekkel közeledett. Napoleon november 2-án már Linzben volt; 9-én az orosz hadsereg, anélkül, hogy egyetlen döntő harcot vívott volna, Mauternnél a Duna balpartjára kelt át, nehogy összeköttetései Csehország felé megszakadjanak. Napoleont immár semmi se állíthatta meg Bécs felé tartó előnyomulásában. És ebben a válságos idő-

[55] Az 1805-i lovas és gyalog insurgensek öltözete a 2. és 3. függelékben van leírva. Az insurgens tüzérek — az akkori őszínű tüzérkabáttól eltérően — pipacspiros hajtókával és fehér gombbal díszített sötétzöld kabátot viseltek. Magyarszabású nadrágjuk világosszürke volt.

[56] *Latour* a nádornak: Bécs, 1805 október 25. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 1, R. 3, Nr. 7/1.)

[57] *Guggenthal* a nádornak: Buda, 1805 november 6. (*U. o.:* F. 2, R. 23, Nr. 90/3.)

ben az alig hogy meghirdetett nemesinsurrectio még a kezdet legelső nehézségeivel küzd. Ember, ló, ruha, fegyver és minden más kellék hiányában csaknem bizonyosnak látszott, hogy se a vármegyék, se a gazdászati bizottságok nem tudják mindazt, amire még szükség volt, akkorra előteremteni, amikor a franciák a magyar határra érhetnek.

Az insurrectio kivonulását nem lehetett gyorsítani, mert a nádor — nagyon helyesen — nem akart valami tarka-barka toprongyos sokadalommal a franciák elé állani. Külső képében is tetszetős hadsereget kívánt, amelynek katonás mivoltát már öltözete és fegyvere is elárulja. Minden erejével azon volt, hogy a fölkelő sereg fegyver és felszerelés dolgában is minél kevésbbé üssön el a cs. k. hadseregtől.

Nehéz feladat volt a lovak előteremtése is. Ez főként azért okozott fejtörést, mert Magyarországon *nagyobbfajta* hámosló nem igen volt már kapható s így 1809 darabot Németországból kellett beszerezni s onnan hozzánk szállítani.[58] Ellenben a szükséges 1047 darab málháslovat Magyarországon sorozták.

A málháslóról, hámszerszámról és szekérről[59] való gondoskodás súlyos feladata az insurrectio szekerészparancsnokául kijelölt Lutz Péter ny. szekerészőrnagyra hárult, aki ennek a kötelességének dícséretreméltó fáradhatatlan buzgósággal iparkodott mindvégig megfelelni.

Mint említettem, már az országgyűlés alatt foglalkozott a nádor a hadosztály- és dandárparancsnoki állások betöltésével, úgyszintén a vezérkar és az Insurrections-General-Commando főnökének kijelölésével is. És itt különösen hangoztatni kívánom, hogy József nádor az insurrectiót feltétlenül megbízható vezetők kezébe akarta adni s el se fogadott volna olyan tábornokokat, akiknek se itt, se másutt nem lehetett már hasznát venni.

Az, aki a cs. k. hadsereg történetében csak valamennyire is járatos, az 1. függelékben közölt névsorból tüstént láthatja, hogy az insurrectio tisztikarában a régi hadsereg számos kiváló tagja szolgált, aki vagy már akkor, vagy később, előkelő állást töltött be. Elég itt csak arra hivatkoznom, hogy a tábornokok közül: gróf Sztáray Antal táborszernagy és báró Ott Károly altábornagy a Mária Terézia-rend középkeresztese; Duka Péter és báró Szentkereszty Zsigmond altábornagy, továbbá gróf Gyulai Albert, gróf Kollonits Miksa és báró Révay Antal

[58] *Latour* a nádornak: Bécs, 1805 október 20. (*U. o.*: F. 1, R. 3, Nr. 10.)

[59] Az insurgens hadseregnek 135 darab négylovas és 60 darab kétlovas szekérre volt szüksége. *(U. o.)* A csapatok málhájának jókora részét lóháton szállították, ezért kellett olyan sok málhásló.

vezérőrnagy a Mária Terézia-rend lovagja volt. Az volt az Insurrections-General-Commando főnöke, utolsó török háborúnk érdemes veteránja, Fábry Mihály ny. altábornagy is. A vezérkar főnöke, Gomez y Parientos Móric vezérőrnagy pedig, aki ezt az állást 1797-ben és 1800-ban is betöltötte, a bécsi hadilevéltár élén állott, mint annak legelső igazgatója.[60] Voglhuber József vezérőrnagy, tüzérigazgató is elismert tekintély volt a maga szakmájában.

A törzstisztek közül gróf Beckers József, Gosztonyi János, Jurkovich András, Mecséry János, Gencsy Ferenc, Edelspacher Mátyás, báró Bakonyi Imre, Divéky Antal, Dressery Vilmos, Andrássy Dávid stb., stb. később tábornokok lettek.

Azokat a törzs- és főtiszteket, akiket a rendes hadseregtől kellett elkérni, részben a nádor, részben a vármegyék jelölték ki. Az olasz harctérről bevonuló tisztek gyüjtő- és elosztó állomása Zágráb, a német harctérről érkezőké Pozsony lett. Az előbbi helyen Jellachich altábornagy, az utóbbin gróf Pálffy tábornok intézkedett a bevonulók irányításáról.

Elképzelhető, hogy a tisztkérdés terén is sok akadály bukkant fel, mert a működő hadsereg, amely már az insurrectio megszavazása előtt is súlyos érvágást szenvedett, nem adhatott annyi tisztet, amennyit kértek tőle. 38 gyalogzászlóaljhoz és 70 huszárszázadhoz mindössze 1160, a horvát-szlavon insurgens csapatokhoz 160 tiszt kellett. Azonban ennek a nagy számnak csak kis töredékét lehetett erre a szolgálatra még alkalmas, nyugalmazott vagy volt insurgens tisztekkel fedezni. Legnagyobb részét a hadsereg, még pedig Károly főherceg aránylag kevésbbé szenvedett olaszországi hadserege, volt kénytelen adni. A németországitól, az ulmi katasztrófa s a többi ezzel kapcsolatos balsikerű esemény után, már alig-alig lehetett tisztre számítani. Ezeknek az el nem hárítható nehézségeknek az volt a következése, hogy az insurrectio feloszlatásakor a tisztikarnak nagyobb része nem volt még együtt.

„A szükség törvényt bont" elvénél fogva természetesen minőség dolgában is le kellett a követelményeket valamennyire szállítani. Így pl. az alantas tiszti állások egy részét a polgári életből, vagy a hadsereg altiszti karából átvett egyénekkel kényszerültek betölteni. Ennek következtében az insurrectióhoz beosztott zászlóaljparancsnokok utasítást kaptak,

[60] 1808-ban ő dolgozta ki a Ludovika Akadémia tervét. 1809-ben — már mint altábornagy — szintén ő volt a nemesinsurrectio vezérkari főnöke. Mint hadtörténetíró is működött. Azonban két nagy munkája, az 1792-i németalföldi és németországi hadjárat története, továbbá az 1799-i olaszországi és schweizi hadjárat története — sajnos — kéziratban maradt. (*Bancalari:* Quellen der österreichischen Kriegs- und Organisations-Geschichte. 68., 69. l.)

hogy hozzanak magukkal egy-egy segédtiszti szolgálatra alkalmas zászlóst vagy őrmestert, aki a felkelőseregben alhadnagyi rangot fog kapni. Bizonyos, hogy az ilyenformán összeverődött tisztikar — katonai tudás, tapasztalás és fegyelem dolgában — nem volt egyöntetű. De volt egy nagy érdeme: nem politizált, hanem csak a kötelességével törődött.

Történtek hibák a tiszteknek nemcsak kijelölése, hanem beosztása körül is, amely nem mindig felelt meg az illetők képességeinek.[61] De tapasztalásból tudjuk, hogy az ilyesmi mindenütt megesik, ahol hirtelen kell valamely csapatot megalakítani. Mennyivel inkább megtörténhetett ez az insurrectio esetében, amikor egy egész hadsereget kellett rögtönözni.

Az insurrectióhoz beosztott cs. kir. tisztek nagy része magasabb rendfokozatba lépett elő, de csak a háború tartamára. A felkelő hadsereg rendfokozatai különben se voltak a rendes hadsereg megfelelő rendfokozataival egyenlő értékűek.[62]

V.

Alighogy az insurgens hadsereg megalakítása a tervezgetésből a megvalósulás felé terelődött, máris megbénította azt Napoleon gyors előnyomulása, a Felvidéken kitört éhinséggel együtt.[63] Ez a kettős veszedelem 1805 november 8-án arra kényszerítette a nádort, hogy a dunántúli kerületben, továbbá a dunáninneninek legnagyobb részében is, azaz mindössze 22 vármegyében,[64] *egyelőre* megszüntesse a felkelés szervező munkálatait. Nem maradt tehát más, amire még számítani lehetett, mint a tiszáninneni és a tisztántúli kerület, a dunáninneniből Pest és Bács megye, amelyekhez november 24-én még Nógrád járult; továbbá a horvát-szlavonországi felkelés.

A nádor intézkedését alaposnak látszó aggodalom sugal-

[61] Megtörtént pl. az is, hogy gyalogszázadosból huszárőrnagyot csináltak; már pedig nem sok jót lehetett egy olyan huszárosztályparancsnoktól várni, aki új alkalmazásában maga is kezdő volt s alkalmasint a lovaglás mesterségével is hadilábon állott.

[62] Kivétel volt 1809-ben a legelőbb felkészült prímási és nyitrai („Mária Ludovika királyné") insurgens huszárezred. Ugyanis mindakettő a működő hadsereg kötelékébe került és vitézül harcolt a wagrami csatában, július 5-én és 6-án. Ennek a két ezrednek tisztikara hadseregbeli rangot kapott.

[63] *A nádor* a királynak: Buda, 1806 január 18. (*Orsz. Ltár:* József nádor titkos levéltára. Acta Insurr. A. 1805. Nr. 6.)

[64] Pozsony, Nyitra, Bars, Trencsén, Árva, Hont, Liptó, Nógrád, Túrócz, Zólyom, Esztergom, Komárom, Győr, Veszprém Moson, Sopron, Zala, Somogy, Vas, Baranya, Tolna, Fehér. (*Orsz. Ltár:* József nádor levéltára. Publ. pol. vicariae potestatis. 1805. Irreg.)

mazta. A franciák gyorsan közeledtek Bécs felé, amelyet november 13-án meg is szállottak s a szakadatlanul hátráló Kutusow csakis Murat vigyázatlanságának köszönhette, hogy az orosz hadsereg a katasztrófát elkerülte.

Magyarország nyitva állott s a határ közelében folyó fegyverkezés betörésre csábíthatta volna az ellenséget. Már pedig a nádor éppen azt akarta volna mindenáron elkerülni, hogy a háború színtere Magyarországra tolódjék át.

A franciák megállítására most már nemcsak fegyveres kísérlet történt. A válságos helyzet arra bírta a királyt, hogy a békés egyezkedés terére lépjen; ennélfogva még mielőtt a franciák Bécsbe értek volna, gróf Gyulai Ignác altábornagyot fegyverszünet ajánlatával küldötte Napoleonhoz.[65] Nem foglalkozhatunk itt részletesen ezzel a — különben is eredménytelen — tárgyalással. Minket főként csak Napoleonnak Magyarországra vonatkozó kijelentése érdekel, mely szerint *a magyar nemzet iránt érzett különös tiszteletből nem akart hazánk földjére lépni.* Ennek fejében azonban azt követelte, hogy a király a nemesinsurrectiót azonnal oszlassa fel. Ez lett volna a fegyverszünet egyik feltétele.[66]

Itt tehát, bár még határozatlan formában, ugyanazt látjuk, ami 1809-ben is történt, hogy t. i. Napoleon éket akart verni a magyar nemzet és királya közé, arra számítván, hogy ha nyilatkozatának híre megy, az insurrectio magától is feloszlik. Szó se lehet róla, hogy Napoleont a magyar nemzet iránt táplált tisztelete tartotta volna az ország megszállásától vissza. Ilyen érzelmi momentumok sohase irányították az ő elhatározását a hadicél rovására. Más ok lappangott a háttérben.

Az egykorúak nem tudhatták, mi azonban — ismerve az akkori helyzetet — jól tudjuk, hogy Napoleon, akinek serege *számra* gyengébb volt a szövetségesekénél s akinek Poroszország hadüzenetétől, úgyszintén Károly főherceg olaszországi seregének megérkezésétől is tartania kellett: nem küldhetett nagyobb erőt egy olyan mellékharctérre, aminő Magyarország volt, ahonnan a kellő pillanatban nem tudta volna azt ismét magához rendelni. Ezért tehát jó szóval s nem fegyverrel próbálta a magyar nemzetet a háború abbahagyására bírni. Neki abban a pillanatban teljesen elegendő lett volna, ha a nemesinsurrectio szervezését fülbemászó ígéreteivel meg

[65] *Thiers:* Geschichte des Consulats und des Kaiserthums. VI. 205., 206. l.

[66] *A király* a nádornak: Brünn, 1805 november 15. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 2, R 38, Nr 157.)

A nádor Károly főhercegnek: Buda, 1805 november 24. (*U. o.:* F. 2, R. 7, Nr. 213/1.)

tudja állítani. A király félt is tőle, hogy Napoleon szavainak Magyarországon káros hatása lehet s azért figyelmeztette a nádort, hogy azok híresztelését mindenképen gátolja meg.[67]

Napoleon nyilatkozata máskülönben is érdekes és fontos jelenség. A nálunk lábrakapott ócsárlásokkal szemben azt bizonyítja ugyanis, hogy *a magyar nemesfelkelés, rögtönzött volta ellenére is olyan tényező volt, amelyet még maga Napoleon se hagyhatott ki a számításból.*

A francia császárnak Gyulai előtt elhangzott szavai Magyarországra nem hatottak el s így az insurrectio szellemét se ronthatták meg. Történt azonban valami más, ami Pozsonyra francia megszállást hozott s ezenkívül még a nádort is a lehető legkényesebb helyzetbe sodorta.

Ő ugyanis, hogy meggátolja a Németországból mifelénk menekülő nem kívánatos elemek beözönlését, az ország határán katonai őrvonalat szervezett. Ennek a Dunától a Morva folyó mentén húzódó északi részét gróf Pálffy Lipót vezérőrnagy, a Dunától délre eső részét pedig gróf Kollonits Miksa vezérőrnagy alá rendelte.[68]

Néhány nappal később, amikor a franciák már veszedelmesen közeledtek Bécs felé, a király felhatalmazta a nádort, hogy abban az esetben, ha összeköttetésük megszakadna, korlátlan önállósággal rendelkezzék Magyarország ügyeiben. A nádor ennek alapján arra utasította Pálffy tábornokot, hogy — a franciák további előnyomulása esetén — Pozsony alatt a Duna jobbpartjáról a balpartra húzódjék. Egyúttal pedig a nádor nevében adja tudtára a francia parancsnoknak, hogy a nyugati határon álló katonai őrvonal nem harcoló csapat, ennélfogva ki is fog térni a franciák elől. Mikor azután Davout, a III. francia hadtest parancsnoka, csakugyan Pozsony felé nyomult s a város alatti repülőhidat november 15-én megszállotta: Pálffy tárgyalásra szólította fel a francia tábornagyot, aki erre Bourge ezredest küldötte hozzá. Pálffy ennél a találkozásnál, anélkül, hogy felhatalmazták volna reá, olyan meggondolatlan, vagy legalább is könnyen félremagyarázható nyiatkozatokat tett, amelyekből Davout azt következtette, hogy Magyarország a háború további folyamán semleges óhajt maradni. Ennek alapján válaszában kijelentette, hogy Napoleon elismeri Magyarország semlegességét, ha a nádor a határőrző csapatokat visszarendeli és az insurrectiót feloszlatja. Felszólítja tehát a nádort, hogy Magyarország

[67] *U. o.* F. 2, R. 38, Nr. 157.

[68] *A nádor* báró Alvinczi táborszernagynak: Pozsony, 1805 október 31. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 1, R. 7, Nr. 19.)

azonnal kösse meg az erről szóló egyezséget Franciaországgal.[69]

Pálffy ügyetlen eljárása abba a gyanúba keverte a nádort, mintha nem csupán a király háta mögött, hanem ellene is akarna paktálni a franciákkal. Sőt rossz nyelvek olyasmit is rebesgettek, hogy az egyezség megvalósulása esetén fejére szándékozik tenni Szent István koronáját. Ferenc királynak, aki mindenkivel szemben bizalmatlan volt és testvéröccsét máskor is rebellis hajlandóságokkal gyanúsította már meg, ezúttal is nagy nyugtalanságot szerzett ez a dolog s nem volt könnyű őt a nádor teljes ártatlanságáról meggyőzni.

A fegyverszünetet azonban a király is óhajtotta, ennélfogva új tárgyalást kezdett — gróf Gyulai Ignác és gróf Stadion útján — Napoleonnal. A francia császár akkor már tudni vélte, hogy a Magyarországon lábrakapott rossz hangulat következtében a nemesinsurrectio egyáltalán nem is fog többé összegyűlni s ő, ha akarja, könnyűszerrel elfoglalhatja a Duna vonalát Bécstől Péterváradig.[70] Sőt Pálffy vigyázatlan s felhatalmazását áthágó nyilatkozatai arra indították őt, hogy november 26-án — Davout útján — kiáltvánnyal forduljon a magyar nemzethez, biztosítván az ország függetlenségét és alkotmányát arra az esetre, ha a háborúskodást abbahagyja.[71]

Amikor ez történt, a franciák már magyar földön állottak, mert Davout — nem kapván Pálffytól választ Napoleon ajánlatára — Pozsonyt megszállotta s azzal fenyegetőzött, hogy ha kielégítő válasz nem érkezik, Budát is elfoglalja. Pozsony vármegye ezzel szemben mindenképen bizonyítani igyekezett, hogy Pálffy tévesen, tehát nem a nádor parancsa szerint járt el. Erre támaszkodva, a november 26-án kelt kiáltvány kihirdetését is megtagadta.[72]

Ismételjük, hogy — mai szemmel vizsgálva a dolgot — Buda és Pétervárad megszállásáról, 1805 november végén még kevésbbé lehetett komolyan szó, mint Bécs elfoglalása előtt; mert minél inkább mult az idő, annál inkább számít-

[69] *Wertheimer:* i. m. I. 344., 345. l.

[70] *U. o.* 324. l.

[71] „Hongrois! Restez paisibles et Votre indépendance, Votre Constitution et Vos Priviléges seront respectés. Gardez vous de toute levée de troupes, d'Insurrection et de toutes espèces d'hostilités et Vous ne trouverez en Nous que Bienveillance et ces sentiments d'estime que nous avons tant de fois témoignés à Votre nation...". (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 3, R. 14, ad Nr. 446.)

[72] Davout a kiáltvány átcsempészését osztrák uniformisba bujtatott francia katonák útján is megkísérelte, de eredménytelenül. (*Gorupp* tábornok jelentése: 1805 december 5. — *Hadtört. Ltár:* IV. hadtest Ltára. 1805. Irreg.)

hattak erőgyarapodásra a szövetségesek, akár Károly főherceg, akár Poroszország útján s annál kevésbbé gondolhatott valami diversióra Napoleon. Ámde a király és a nádor még csak megközelítően se tudhatta, hogy mekkora Napoleon hadserege s nem szakíthat-e ki belőle annyit, amennyi az alakuló insurrectio gyors leverésére szükséges? Érthető tehát, hogy Magyarország védtelen helyzete éppen elég gondot okozott nekik.

A királlyal nem tudván érintkezni, az egész felelősség a nádorra hárult, Magyarországot érdeklő valamennyi intézkedéséért. És ő a legteljesebb mértékben magára is vállalt mindent. Minél jobban belehatolunk ennek a mozgalmas időszaknak történetébe, annál világosabban áll előttünk az a valóság, hogy József főherceg — akinek nemcsak a külső ellenséggel, hanem az ellene felhangzott gyanúsításokkal szemben is védekeznie kellett — mindenkor becsületesen és a legnagyobb igyekezettel istápolta Magyarország érdekeit s mindenféle hivatlan beavatkozástól meg is óvta őket. Joggal írhatta tehát magáról, hogy ő a magyar alkotmány és törvény őre.[73]

Az a súlyos helyzet, amelybe Pálffy tábornok meggondolatlansága sodorta s amely — legalább látszólag — már Magyarországot is francia megszállással fenyegette, egy pillanatra se tette őt kislelkűvé.[74] Kész volt, még olyan kedvezőtlen helyzetben is, bármikor síkraszállani Magyarország épségéért, híven ragaszkodva ahhoz, amit már október 25-én megírt a királynak:

„Ich werde jedoch alles, was nur möglich ist, in einem Winkel des Landes sammeln und wenn es nicht anders sein kann und soll und mich das Land nicht sitzen lässt, wenigstens mein Leben theuer verkaufen und mit Ehre sterben.“[75]

A nádor úgy látta, hogy ennek lehetősége Pozsony megszállása óta mindjobban növekedett s ez a körülmény még fokozottabb munkásságra serkentette őt. Ebben a válságos időben hűséges segítőtársa volt Magyarország akkori főhadparancsnoka, a nálunk érdeme szerint még most se méltányolt báró Alvinczy József táborszernagy is. Ő is megtett mindent, hogy a franciák — előnyomulásuk esetén — megfelelő

[73] *A nádor* Károly főhercegnek: Buda, 1805 december 17. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 3, R. 14, Nr. 538.)

[74] A Bécsújhelyből elvonuló franciák be is csaptak Magyarország területére s Köpcsényt megszállva, ott az őrvonal egyik tisztjét s néhány emberét el is fogták. Egyes kisebb csapataik pedig a győrmegyei Öttevényig portyáztak. (*Kollonits* tábornok jelentése, 1805 november 29. — *Hadtört. Ltár:* IV. hadtest ltára. 1805. Irreg.)

[75] *Wertheimer:* i. m. I. 338. l.

ellenállásra találjanak. Úgy gondolta, hogy talán Győr, Lipótvár, Komárom és Buda váránál lehetne őket feltartóztatni.[76] Maillard Sebestyén tábornok már ki is dolgozott egy tervet, amely szerint Győr nagyon elhanyagolt várát gyorsan rendbe lehetne hozni.[77] Ámde a nádor — Komáromot kivéve — egyik várat se látta szívósabb védelemre alkalmasnak s ezért arra utasította Alvinczit, hogy minden netalán megkezdett erősítő és javító munkát hagyasson abba.[78]

Másnap jelenti a királynak, hogy a cs. kir. hadsereg valamennyi — még Magyarországon levő — tartalékalakulását Pest környékén egyesíti,[79] *hogy a tiszáninneni és tiszántúli insurgens sereg, azoknak védelme alatt a Duna és a Mátra között gyülekezzék, ha ugyan lesz még rá idő.*[80]

A másik két kerületben is tovább folytak — óvatosan és zajtalanul — az előkészítő munkálatok, hogy szükség esetén az ottani insurrectiót is tüstént be lehessen hívni. Érthető, hogy a király, aki maga se bízott már a háború jobbrafordulásában, se a fegyverszünet lehetőségét nem akarta elszalasztani, se az insurrectiót nem akarta szélnek ereszteni, mert abban az esetben, ha a fegyverszünet meghiúsul s tovább kell harcolni, még szüksége lehetett reá. Így tehát csakugyan az a kétkulacsos megoldás volt a legjobb, hogy a franciák közelében minden *látható* szervezést megszüntettek, de a távolabbi vidékeken annál nagyobb erővel folytatták a munkát.

November 15-én sürgősen utasítja a nádor Voglhuber tábornokot, hogy Egerbe 2477, Kassára 2480, Debrecenbe 3216, Temesvárra pedig 4129 darab puskát szállíttasson. Egyúttal Pest és Bács megyének is megparancsolja, hogy puskáikat a budai szertártól azonnal vegyék át.[81]

Két nappal később már azt a kellemetlen hírt jelenti a királynak, hogy a franciák a pozsonyi hídnál három — az

[76] *Alvinczi* a nádornak: Buda, 1805 november 9. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 2, R. 2, Nr. 56.)

[77] *Bericht über die Raaber Festung:* Győr, 1805 november 9. (*U. o.:* Nr. 55.)

[78] *A nádor* Alvinczinak: Buda, 1805 november 12. (*U. o.:* Nr. 71.)

[79] Az említett csapatok ezek voltak: A 2., 19., 32., 33., 34., 37., 39., 48., 52., 53., 60. és 65. gyalogezred egy-egy zászlóalja, a 10. huszárezred és a 2. vértesezred egy-egy százada; azután a székely- és oláh határőr gyalogezredekből mindössze 1400 ember. (*Alvinczi* a nádornak: Buda, 1805 november 2. *Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 2, R. 2, ad Nr. 40). November 15-én a nádor utasította Voglhubert, hogy a tartalékzászlóaljakat tüzérséggel lássa el. (*Hadtört. Ltár:* IV. hadtest Ltára. 1805. Irreg.)

[80] *A nádor* a királynak: Buda, 1805 november 13. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 2, R. 7, Nr. 83.)

[81] *A nádor* Voglhuber tábornoknak: Buda, 1805 november 15. (*U. o.:* F. 2, R. 24, ad Nr. 98.)

insurrectiónak szánt ruhával megrakott — hajót elfogtak.[82] Ez bizony, ismerve a felkelősereg felruházásának már előbb vázolt akadályait, súlyos és alig pótolható veszteség volt.

Időközben a tüzérség megalakítása is szépen haladt Voglhuber tábornok szakértő vezetése alatt. November hó folyamán megjött 30 darab 3-fontos ágyú, ugyanannyi lövőszeres taligával, továbbá 7 darab 6-fontos gyalog- és 8 darab 6-fontos lovas-ágyú. Megérkeztek a Bombardier-Corps és a Feld-Zeugamt emberei, valamint 13 — lövőszerrel és szekerekkel megrakott — hajó is, 2 tüzérszázaddal együtt. Azonban a Temesvárról Budára irányított ágyúkat és szekereket Szegednél, a Pétervároradról közeledőket pedig Zombornál és Mélykútnál — a nádor parancsára — megállították. Ezek ugyanis a dunáninneni és dunántúli kerületben megszüntetett szervezés miatt, egyelőre fölöslegessé váltak s a nádor, a franciák várt támadása miatt, nem akarta őket Budára hozatni.[83] Amikor ezt elrendelte, még nem tudta, hogy az insurrectio számára Bécsben indulásra készenálló ágyúk a franciák kezébe kerültek.[84]

A szekerészek számára november 21-én 410 lovat hozott egy százados Bécsből, mire Voglhuber tábornok megparancsolta Lutz őrnagynak, hogy a pesti „Lagerspital"-nál felállított 3-fontos ágyúkat és szekereket azonnal lássa el a szükséges lovakkal.[85]

A nádor már néhány nappal előbb utasította az insurrectio kerületi parancsnokait, hogy dandárparancsnokaikat ne csak a hadrendben megszabott alakulóállomáson, hanem ott alkalmazzák, ahol a szervezés gyors végrehajtása érdekében a legnagyobb szükség van reájuk. Egyúttal megparancsolta azt is, hogy a felkelőcsapatok megalakítását minden lehető úton-módon siettessék.[86]

A fegyverszüneti tárgyalások elakadása után maga a király is sürgette az insurrectio mielőbbi kivonulását és egyszersmind azt az óhajtását is nyilvánította, hogy a nádor a határőr-gyalogezredeknél beállott hiányt, egynehány magyar

[82] *A nádor* a királynak: Buda, 1805 november 17. (*U. o.*: F. 3, R. 9, Nr. 323.)

[83] *Voglhuber* a nádornak: Buda, 1805. november 16., 17., 22. (*Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 2, R. 33, Nr. 126., 132., 190.)

[84] *Colloredo* az udvari haditanácsnak: Olmütz, 1805 november 22. (*U. o.*: F. 3, R. 24, ad Nr. 358.)

[85] *U. o.*

[86] *A nádor* valamennyi ker. tábornoknak: Buda, 1805 november 17. (*U. o.*: F. 2, R. 36, Nr. 130.)

insurgens zászlóaljjal pótolja.[87] Itt különösen fontos megállapítani azt, hogy a nádor, még a király akaratával szemben is, a magyar álláspontot képviselte és védelmezte. December 2-án kelt válaszában a legnyomatékosabban kéri a királyt, hogy ne bolygassa meg az insurrectio egységét, mert annak egyes kiragadott részei sohase fogják megtehetni azt, amit tőlük az insurgens hadsereg egészében várni lehet. Teljes nyiltsággal megírta azt is, hogy a nemesfelkelés Magyarország fegyverfogható emberanyagát annyira lefoglalta, hogy a sorezredek további kiegészítésére katonát sorozni többé nem lehet.[88]

November 28-án tiszteket kér Károly főhercegtől és egyúttal értesíti, hogy a tiszáninneni és tiszántúli kerület insurgens gyalogsága már a legközelebbi napokban zászlóaljakba alakul.[89]

A helyzet akkor, amikor mindez történt, még fölötte bizonytalan volt s nem lehetett tudni, hogy Davout nem fogja-e követelni a felajánlott egyezség ratifikálását? A nádornak tehát feltétlenül tudnia kellett, hogy történt-e időközben valami megállapodás a franciákkal? Ennélfogva december 1-én főhadsegédét, gróf Beckers alezredest, Pozsonyba küldötte, hogy ott Davout-tól útlevelet eszközölve ki, a királyhoz siessen s tőle kérjen utasítást a Pálffy által annyira elrontott ügyben. Addig is, míg ez megtörténhetik, *felhatalmazza főhadsegédét, hogy a pozsonyi francia parancsnokkal az ő nevében egyességet köthessen, olyan értelemben, hogy a franciák egyelőre ne nyomuljanak be tovább Magyarországba.*[90]

Arra azonban már nem került a sor, hogy Beckers ezt a parancsot végre is hajtsa, mert a Pozsonyban székelő Gudin francia tábornok, november 30-án — egészen váratlanul — arról értesítette a pozsonymegyei állandó bizottságot, hogy Napoleon a megszállott magyar terület azonnali kiürítését rendelte el.[91] A francia invázió tehát megszűnt s így az eddig többé-kevésbbé tétlenségre kárhoztatott vármegyékben is újra munkához lehetett látni. A nádor, mihelyt a franciák kivonulásáról értesült, megparancsolta gróf Sztáray táborszernagynak, hogy Pozsony, Nyitra és Bars megyében tegyen meg minden előkészületet az insurrectio mielőbbi megszervezé-

[87] *A király* a nádornak: Olmütz, 1805 november 25. (*U. o.*: F. 3, R. 9, Nr. 335.)

[88] *A nádor* a királynak: Buda, 1805 december 2. (*U. o.*: Nr. 336.)

[89] *A nádor* Károly főhercegnek: Buda, 1805 november 28. (*U. o.*: F. 2, R. 46, Nr 283.)

[90] *A nádor* nyilt parancsa Beckersnek: Buda, 1805 december 1. (*U. o.*: F. 3, R. 2, Nr. 214.)

[91] *U. o.*: F. 3, R. 14, Nr. 339.

sére.[92] Ugyanakkor elrendelte a zólyomi, esztergomi, tolnai és baranyai insurgens csapatok azonnali felállítását is.[93]

Időközben — december 2-án — megtörtént a szerencsétlen austerlitzi csata, amely a háború sorsát eldöntötte. A nádor, ennek a csapásnak ki se számítható következményeitől félve, megkísérelte, hogy a felkelő sereget egy utolsó nagy erőfeszítéssel talpraállítsa. Ugyanis számolnia kellett azzal a lehetőséggel, hogy a netalán még továbbtartó háború hullámai Magyarország területére is átcsapnak s akkor az insurrectiónak is össze kell mérnie a franciákkal a kardját. Erre gondolva, december 7-én megparancsolta a nádor, hogy — Moson, Sopron, Vas, Árva és Liptó megyét kivéve — *az egész insurgens lovasság üljön azonnal fel.* Nem baj, ha a ruhája még nincs is kifogástalan rendben, csak lova és fegyvere legyen. A dunáninneni lovasság Pesten és Léván, a dunántúli Székesfehérváron és Veszprémben, a tiszáninneni Egerben és Kassán, a tiszántúli Debrecenben és Szegeden gyülekezzék.[94]

A még Eszéken levő, továbbá a Mélykúton és Zomborban megállított, ágyúkat Budára rendelte,[95] december 9-én pedig Hont megye gyalogságát utasította mielőbbi kivonulásra.[96]

Ugyanaznap érdekes és a nádor kifogástalan gondolkozását jellemző dolog történt. A kikindai kerület t. i. felajánlotta, hogy azt a 220 insurgens gyalogost, amellyel a csongrádi zászlóaljhoz kellett járulnia,[97] egy teljes zászlóaljjá egészíti ki. Ennek fejében azonban azt kérte, hogy ezt a csapattestet „*Illyr* gránátoszászlóalj"-nak nevezhesse. A nádor köszönettel fogadta ugyan az ajánlatot, de kereken megtagadta a fenti kívánság teljesítését, kimondván, hogy az új alakulás neve csakis „Kikindai zászlóalj" lehet.[98] Ezzel tehát a m. kir. nemesinsurrectio egysége érdekében szállott síkra, s nem engedte, hogy azt bárki — ha mindjárt ilyen kecsegtető ajánlat örve alatt is — valami nemzetiségi szétválasztó törekvéssel bolygassa meg.

Mialatt ezek a rendelkezések napvilágot láttak, s még mielőtt végrehajtásukra kerülhetett volna a sor, a hadviselő felek december 6-án fegyverszünetet kötöttek, amelynek

[92] *A nádor* Sztáraynak: Buda, 1805 december 3. (*U. o.*: F. 3, R. 19, Nr. 362.)
[93] *U. o.*: F. 3, R. 37, Nr. 375.
[94] *Conferenz-Protocoll:* Buda, 1805 december 7. (*U. o.*: F. 3, R. 58, ad Nr. 452.)
[95] *U. o.*
[96] *U. o.*: F. 3, R. 58, Nr. 491.
[97] 3. Függelék.
[98] *A nádor* Csekonics tábornoknak: Buda, 1805 december 9. (*U. o.*: F. 3, R. 66, Nr. 494.)

3. pontja a magyarországi insurrectióról is szól.[99] A király ennek értelmében utasította a nádort, hogy a felkelő seregből tartsa együtt mindazt, ami már a fegyverszünet előtt megalakult, de újabb szervezés és alakulás ne történjék.[100] Azonban a nádor nem vette ezt a parancsot szó szerint. Még mindig félt tőle, hogy a megindult béketárgyalás Napoleon túlzott követelésein megfeneklik és a háború egyelőre elfojtott tüze újra fellángolhat. Éppen ezért nem állította meg, sőt méginkább sürgette, a szervező munkát. A kerületi parancsnokok is, a hozzájuk beosztott tábornokokkal együtt, teljes erejükkel azon voltak, hogy az alakuló insurgens csapatokat minél előbb dandárokba és hadosztályokba vonhassák össze.

Erre azonban már nem került a sor, mert 1805 december 26-án létrejött a pozsonyi béke, amelynek következtében a király 1806 január 8-án, az insurrectio feloszlatását rendelte el.[101] A nádor, aki legjobban tudta, hogy mennyi temérdek akadállyal kellett a vármegyéknek megküzdeniök, nem látta elegendőnek a január 8-án kelt királyi levelet, amelyben Ő Felsége csak *általánosságban* mond köszönetet az insurgens hadsereg megalakítása körül buzgólkodott személyeknek, parancsnokságoknak és hatóságoknak. Ennélfogva 1806 január 18-án kelt felterjesztésében, a teljesített munka mértékéhez képest, három csoportba sorozta a vármegyéket s megkérte a királyt, hogy köszönőiratát — ennek megfelelően — három különböző alakban fogalmaztassa meg.[102]

Ezenkívül ismételten közbejárt a királynál avégből is, hogy az insurrectióhoz beosztott s ott a háború tartamára előléptetett törzs- és főtisztek — ha a cs. kir. hadsereg aktiv tagjai — ezzel a magasabb rendfokozattal kerüljenek oda vissza. Ámde ennek útját állotta az a körülmény, hogy egyes tisztek két rendfokozattal is előléptek. Ez az állapot, a hadseregben maradt rangtársaik rovására, nem lett volna fenntartható. Azonkívül az egyes rendfokozatokban máris sok számfeletti tiszt szolgált. Ennélfogva csupán 10 tiszt részesülhetett előléptetésben vagy magasabb cím adományozásában. Megengedte azonban a király, hogy mindazok a tisztek, akik vagy a nyugalmazottak állományából kerültek ki, vagy a vármegyék ajánlatára kaptak tisztirangot, insurgens tisztiruhá-

[99] *Armistice* conclue entre leurs M. M. Ipls. d'Autriche et de France. Austerlitz le 6 Déc. 1805.

Article 3-me. Il ne sera fait en Hongrie aucune espèce de levée en masse ni d'insurrection et en Bohème aucune espèce de levée extraordinaire. (*U. o.*: F. 3, R. 58, Nr. 499.)

[100] *A király* a nádornak: Holics, 1805 december 7. *(U. o.)*

[101] *A király* a nádornak: Holics, 1806 január 8. (*Orsz. Ltár:* József nádor titk. ltára. Acta Insurr. A. 1805. Nr. 6.)

[102] *U. o.*

jukat ezentúl is viselhessék, feltéve, hogy az a csapattest, amelyhez tartoztak, a fegyverszünet idején már együtt is volt.[103]

VI.

Elérkeztünk immár oda, hogy a Wrede nyomán lábrakelt sok téves nézetet számokkal is megcáfolhassuk. Maga az a tevékenység, melyet főbb vonásaiban eddig vázoltunk, eléggé bizonyítja, hogy az insurrectio szervezése már teljes erővel folyt akkor, amidőn a békekötés a háborúnak végét szakította.

A dandárok és hadosztályok megalakítása, természetesen, még nem történhetett meg. Ugyanis, a nádor számítása szerint is, három hónap kellett volna hozzá, hogy az insurrectio seregtestei megalakulhassanak, ha a fegyver, ruha és felszerelés mindjárt kezdetben nincs együtt. Amde 1805 október 27-től december 26-ig csak két hónap telt el, az akadályok és a hiányok pedig legalább is akkorák voltak, mint 1800-ban; így tehát, az utóbbi példát véve alapul, a szervezés csak 1806 január végére lett volna befejezhető.

Említettük, hogy sok vármegyében, legalább egyelőre, le kellett mondani az insurrectio megalakításáról. Ha ezeket leszámítjuk, marad a szorosan vett Magyarországon 30 vármegye,[104] 26 sz. kir. város,[105] továbbá a Jász-Kun kerület, a hajdúvárosok és a 16 szepesi város, amelyeket a nádor valóban felkelésre utasított.

Ezek közül a jászok és kunok december 7-ére a reájuk kivetett egész kontingenst fegyverbe állították, három nappal később Pest vármegye is felkészült, úgyszintén Pest és Buda városa is.

Zemplén megye, *csupa nemesből*, egy teljes lovasosztályt és egy gyalogzászlóaljat szerelt fel, azzal a kéréssel, hogy ezt a két csapattestet ne válasszák el egymástól. Szabolcs megye, a reáeső gyalogságon kívül, a kivetett 113 portális és 120 personalis lovas helyett, 300 nemest állított lovon, s csupán *azt kötötte ki, hogy ez az egész osztály, kivétel nélkül, a harctérre*

[103] *Károly főherceg* a budai General-Commandonak: Bécs, 1806 április 1. (*Hadtört. Ltár:* IV. hadtest Ltára. 1806. F. 2. Nr. 328.)

[104] Abauj, Bereg, Borsod, Gömör, Heves, Sáros, Szepes, Torna, Ung, Zemplén, Arad, Békés, Bihar, Csanád, Csongrád, Krassó, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Temes, Torontál, Ugocsa, Pest, Bács, Esztergom, Nógrád, Hont, Zólyom, Baranya és Tolna.

[105] Buda, Pest, Bártfa, Kassa, Eperjes, Késmárk, Lőcse, Kisszeben, Debrecen, Nagybánya, Felsőbánya, Szatmárnémeti, Szeged, Temesvár, Bakabánya, Breznóbánya, Korpona, Libetbánya, Zólyom, Besztercebánya, Selmecbánya, Esztergom, Szabadka, Újvidék, Zombor és Pécs.

menjen. Együtt volt a teljes állomány Bács, Bihar, Heves és Csongrád megyében is.

A felkelésre valóban utasított vármegyéknek, kerületeknek és városoknak — mint a kivetésből kitűnik — együttvéve 19.060 gyalogost és 6294 lovast, vagyis mindössze 25.354 embert kellett adniok. Sajnos, hiába kerestem akár a katonai iroda, akár az Insurrections-General-Commando iratai között, olyan összefoglaló teljes kimutatást, amelyből kitűnnék, hogy az említett vármegyék és városok mindegyike mennyiben felelt meg a reáháramlott kötelességnek. Megbízható adatokat csupán Arad, Bihar, Bács, Baranya, Borsod, Csongrád, Esztergom, Heves, Pest, Szabolcs, Szatmár, Sáros, Szepes és Zemplén vármegyékre, továbbá Pest, Buda és Temesvár sz. kir. városokra, azután pedig a Jász-Kun kerületre vonatkozóan találtam. Ennek a 14 megyének, 1 kerületnek és 3 városnak mindössze 13.592 embert kellett állítania. *Ebből 1805 december 26-ig együtt volt 8827,*[106] *tehát körülbelül 65%.*

Ha feltesszük — már pedig a nádor jelentései alapján jogosan tehetjük fel —, hogy a felkelésre utasított többi megye és város is hasonló buzgósággal dolgozott s a kivetett kontingensnek — mondjuk — átlag 50%-át kiállította,[107] akkor a fenti 8827-hez még vagy 6000 főt kell adnunk, úgyhogy ezen az alapon a békekötés napjáig egybegyűlt insurgens sereget több mint 15.000 főre becsülhetjük. Pontosabb adatokat csak az illető vármegyék és városok levéltára adhatna, ha az ilyennemű kutatásnak legtöbb helyen útját nem állaná az idegen megszállás.

A horvát-szlavonországi felkelésből 1805 december 18-ig egy banderiális zászlóalj és két banderiális lovasosztály, továbbá két portális gyalogszázad alakult meg. Állományuk mindössze 1487 gyalogos és 446 lovas volt, 443 lóval. Ezenkívül alakulóban volt még a portális felkelés egy lovas- és egy gyalogszázada is.[108]

Arra a kérdésre, hogy mennyi ágyú és tarack volt együtt, 1805 december végén, az insurrectio számára Budán és Pesten: szintén nem tudok válaszolni. A tüzérségnek a cs. kir.

[106] Ebbe nincs beleszámítva a szintén megalakult zempléni zászlóalj, amelynek állományát sehol se találtam.

[107] Ez a számítás egyáltalán nem túlzott, ha meggondoljuk, hogy pl. Baranya és Eszetrgom megye, amely pedig csak december 3-án kapta meg a mozgósító parancsot, a reá kivetett gyalogkontingensnek 42 azaz 41, a lovasságnak 56 azaz 35 százalékát állította ki. Ennélfogva alapos okunk van feltenni azt, hogy a többi — előbb mozgósított — vármegye, a rendelkezésére állott időhöz mérten, még nagyobb hányadot tudott összeszedni.

[108] *Orsz. Ltár:* MK. 1805. F. 3, R. 91, Nr. 507.

hadsereg részéről állítandó személyzete (781 fő) december 20-án teljesen együtt volt;[109] a teljes tüzér-lóállomány pedig már december 4-én.[110] Az insurrectióhoz beosztott szekérészcsapat állománya 863 ember és (a tüzérlovakon kívül) 1627 ló lett volna. Ebből 1805 december 24-ig összegyűlt 631 ember és 1231 ló. Hiányzott tehát még 232 ember és 396 ló.[111]

Ha mindezt összeadjuk, az 1805. év végéig összegyűlt insurgens sereg állományát legalább is 18.000 főre tehetjük, ami, a rendkívüli nehézségek közepette, alig kéthavi időre, nagyon jó eredménynek mondható.

Az 1805. évi nemesinsurrectio a magyar nemzet egyik hatalmas erőfeszítése volt, amely fölött tehát — csak azért, mert félbeszakadt — nem szabad rövidesen napirendre térnünk.

Csakúgy, mint az egész állományról, a tisztikarról se találtam összefoglaló névsort, még az Insurrections-General-Commando irataiban se, ahol pedig feltétlenül számítottam reá. Ezért az 1. függelékben közölt lajstromot az egyes kerületi parancsnokságok, vármegyék és városok jelentéseiből és kimutatásaiból kellett összeírogatnom. Minthogy azonban az így szerzett adatok nemcsak a békekötés napjára, hanem több korábbi dátumra is vonatkoznak, természetes, hogy az itt felsorolt tisztikarban az insurrectio feloszlatásáig változások is történhettek. Mindamellett ez a névsor — legalább a tiszáninneni és tiszántúli kerületre, valamint a társországokra vonatkozóan — nagyjában megfelel az 1805 december 1. és 1806 január 1. közötti állapotnak s így az insurgens tisztikar összetételéről elég jó fogalmat adhat.

Az volt a szándékom, hogy csapattestek szerint állítom össze az insurrectio tisztikarának névsorát, de meggátolt benne az a körülmény, hogy a kimutatásokban sok tiszt nevénél csupán az a kerület van megemlítve, amelyhez az illető tartozott, de a csapattestről nincs szó. Ezt a hiányt is csak a vármegyék levéltáraiból lehetne pótolni. Megállapítottam azonban — ahol csak lehetett —, hogy a tisztek közül kik, hol és milyen rendfokozattal, szolgáltak a hadseregben s kik léptek be a polgári életből az insurrectio tisztikarába. Leghiányossabb — természetesen — a dunántúli és dunáninneni kerület névjegyzéke, mert ezekben a szervezés nagyobbára csak az austerlitzi csata után indulhatott meg.

*

[109] *Ordre de bataille*, Stand, Aufstellung oder Dislocation der nachstehenden Regimenter und Bataillons. Buda, 1805 december 24. (*U. o.*: F. 3, R. 88, Nr. 612.)

[110] *U. o.*: Ins. Gen.-Cdo. 1805. F. 1, Nr. 93.

[111] *U. o.*: F. 2, Nr. 88.

Talán nem kell bizonyítgatnom, hogy az insurrectio teljes megalakulásának legfőbb akadálya a megkésett meghirdetés volt. Ezt az időveszteséget már semmiképen se lehetett jóvátenni. Így tehát az insurrectio alkalmazására csakis Oroszország sokáig — de mindhiába — várt közbelépése esetén számíthatott volna a király, mert akkor a helyzet mérlege Ausztria javára billenhetett volna s talán az austerlitzi szörnyű vereségre se kerül a sor.

A mondottak nyomán azonban az a kérdés vetődik fel, hogy milyen hatása lehetett volna a kellő időben meghirdetett s így teljesen meg is alakult, insurgens hadseregnek a hadműveletekre? Mint az 1809. évi példa is mutatja, nyilt csatában nem állhatta volna meg a helyét Napoleon győzelemhez szokott hadseregével szemben, de azért — bátran mondhatjuk — mégse lett volna „quantité négligeable".

A helyzet ugyanis, 1805 november végén, nagy vonásokban ez volt:

A szövetséges osztrákok és oroszok 85.000 emberből álló főserege Olmütz közelében táborozott; előőrsei Rossnitznál és Kralitznál állottak.[112] Csehországban (Časlau közelében) Ferdinánd főherceg állott kb. 15.000 emberrel. Károly és János főhercegek, mintegy 80.000 főre rugó, egyesült hadereje november 26-án még Marburgnál (Bécstől 12—15 napi menetre) volt, onnan Csáktornyán át Körmendre vonult, ahová december 6-án érkezett meg.

Napoleon 50.000 főnyi főserege, mely a gárdából, továbbá az V. (Lannes) és a IV. (Soult) hadtestből állott, Brünn és Austerlitz között, Murat lovashadteste pedig Raussnitznál, foglalt állást. Az I. (Bernadotte) hadtest, Wrede hadosztályával együtt, Iglaunál, a III. (Davout) hadtest Nikolsburgban, Pozsonyban és Zistersdorfban, a VIII. (Mortier) hadtest Bécsben állott.

Napoleon, a szövetségesek támadására számítva, az I. hadtestet (Wrede hadosztálya nélkül), továbbá az egész III. hadtestet, november 28-án Brünnbe rendelte. A francia hadsereg távolabb levő részeire, vagyis a II. (Marmont), a VI. (Ney) hadtestre és Masséna Olaszország felől közeledő seregére, nem lehetett egyhamar számítani.

Napoleon csak az I. és III. hadtest beérkezése (vagyis december 1-e) után állíthatott 74.000 embert a szövetségesek 85.000 embere elé. Tehát számban még mindig ő volt a gyöngébbik fél.

Tegyük fel, hogy a kellő időben megalakult — s a Magyarországon levő 12 sorhadbeli zászlóaljjal és 10 lovasszá-

[112] Egy körülbelül 10.000 főnyi hadosztály (Essen) megérkezése december elejére volt várható.

zaddal megerősített — insurgens hadsereg november legvégén Pozsony felé nyomul. Kérdés, mi lett volna ennek a következése?

Nyilvánvaló, hogy Napoleon a III. hadtestet ebben az esetben már nem szólíthatta volna magához, hanem kénytelen lett volna azt az insurgens hadsereg leverésére, vagy legalább sakkbantartására, felhasználni. Vagyis, *ha a magyar nemesfelkelés 1805 november végén a felső Duna vonalán felvonul, akkor — éppen a döntő pillanatban — egy teljes hadtestet foglalt volna le Napoleon működő hadseregéből.* Az insurgens hadsereget nem lehetett kihagyni a számításból, mert — ha nem állítanak eléje megfelelő erőt[113] — a Morvaországba nyomult francia hadsereg és Bécs között könnyűszerrel megszakíthatta volna az összeköttetést. Napoleon, aki mindig mindenre számított, nagyon jól tudta ezt. Ezért igyekezett Magyarországot semlegességre bírni s ebből az okból foglalta a fegyverszünet feltételei közé a felkelősereg feloszlatását is. Ezzel akarta meggátolni azt, hogy a szövetségesek — akik Károly főherceg megérkezésére is számíthattak — az insurrectióban olyan újabb erőgyarapodásra tehessenek szert, amely az ő hátát fenyegetheti.

Napoleon nem csúfolta ki a nemesfelkelést, hanem komoly ellenfelet látott benne. Nekünk se szabad tehát, régibb íróink hibájába esve, akár magát az intézményt, akár az akkori magyar nemességet, úton-útfélen ócsárolnunk. Hiszen a legilletékesebb fórum — József nádor — is pártját fogta az insurrectiónak, az ellene felzúdult rágalmakkal szemben.

A gúnyolódók nem tudták, vagy nem akarták tudni, hogy Magyarország 1797 és 1809 között — négyízben — mindössze 136.177 embert hívott fegyverbe nemes felkelőhadseregként. Hogy a négy insurrectio közül csupán az utolsó került harcba a franciákkal s akkor is szerencsétlenül, az nem a magyar nemességen múlott, hanem a kezdősorokban már ismertetett körülményeknek — átöröklött intézményes hibáknak — volt el nem maradható következése.

Bizonyára elég bűn és mulasztás terhelte a magyar nemességet hosszú századok során, de volt érdeme is. Ezt az igazságot, amelyet ma is annyian tagadnak, legszebben talán Tompa fejezte ki,[114] mondván: „Kevéssel volt bűnöknél több erényök, mely az apákról a fiakra szállt; de annyiszor ez a kevés — ha vész jött — nem engedé elveszni a hazát."

[113] 1809 június 14-én, a győri csatában, a János főherceg csapataival 39.000 főre növelt insurgens hadsereg ellen kb. 55.000 francia vonult fel.

[114] „Sírboltban."

1. Függelék.

A magyar nemesinsurrectio tisztikara 1805-ben.[115]

Az insurrectio főkapitánya: **József** főherceg, nádor, lovassági tábornok.

A nádor katonai irodája	Rendfok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
	Alezr.	Gróf Beckers József	főhadsegéd	alezr.	u. a.
	őrn.	Fickweiler Ernő	szárnysegéd	1. szds	4 v. e.
	„	Zombory Pál	„	„	12. h. e.
		továbbá 4 hivatalnok.			
Vezérkar	V. őrn.	Gomez Móric	vezérkari főnök	v. őrn.	Hadi Ltár ig.
	Alezr.	Ernst Ferdinand	vezérkar	alezr.	Hadi Ltár
	„	Mecséry János	„	„	4. gy. e.
	„	Pokorny	„	„	ny.
	„	Br. Rosenfeld Károly	„	őrn.	Hadi Ltár
	Őrn.	Br. Bittner	„	c. őrn.	ny.
	„	Dressery Vilmos	„	szds	10. gy. e.
	„	Jurkovich András*	„	őrn.	63. gy. e.
	„	Lipsky János	„	2. szds	4. h. e.
	„	O'Brien	„	szds	vezérkar
	Szds	Bals	„	főhdgy	50. gy e.
	„	Demuth József	„	alkap.[116]	Hadi Ltár
	„	Greipel	„	főhdgy	vezérkar
	„	Hülff Pál	„	alkap.	Hadm. kar
	„	Liebetran Ferenc*	„	főhdgy	7. gy. e.
	„	Br. Bechtold Frigyes*	„	főhdgy	4. v. e.
	„	Settele József	„	szds	46. gy. e.
	„	Schön József	„	főhdgy	Tir. vad. e.
	„	Sivkovich Tamás	„	alkap.	32. gy. e.
	„	Weiss*	„	főhdgy	vezérkar
	Főhdgy	Bernardelli	„	volt főhdgy	4. gy. e.
	„	Bezerédy Kálmán	„	főhdgy	utász cs.
	„	Bongard Ferdinand	„	alhdgy	40. gy. e.
	„	Burgberg*	„	„	54. „
	„	Gerber Vilmos	„	„	12. „
	„	Kopp Jakab*	„	„	38. „
	„	Novak	„	„	4. „
	„	Pitschaft Frigyes	„	„	40. „
	„	Reininger*	„	„	utász cs.
	„	Welthern	„	„	32. gy. e.

[115] A rövidítések magyarázata a táblázatok végén olvasható.
* A beállott fegyverszünet, vagy más akadály miatt nem vonult be.

[116] Capitain-Lieutenant (Capitanei Locumtenens). A gyalogságnál, a tüzérségnél és a műszaki csapatoknál, a későbbi 2. oszt. századosnak megfelelő rendfokozat. Az 1805-i insurgens hadseregben nem volt alkapitány.

	Rend-fok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
Ins. General-Cdo	Altáb. Szds	Fábry Mihály Poppel továbbá: 1 hadbíró 4 orvos 1 pap 17 hivatalnok	I. G. C. „	altáb. szds	ny. ny.
Kerületi- és dandárparancsnokságok	Tábor-szernagy	Gróf Sztáray Antal	D. i. ker. p.	tbszn.	Vez. tbk. Graz
	Altáborn.	Duka Péter	T. t. „	altáb.	Vez. tbk. Temesvár
	„	Jellachich János	H. S. „	„	Hadoszt. p. Zágráb
	„	Báró Ott Károly	D. T. „	„	A magyar-orsz. vez. tbk adlatusa
	„	Br. Szentkereszty Zs.	T. i. „	„	Hadoszt. p. Pécs
	Vezérörn.	Hg. Batthyány Lajos	Lov. ddr. p. Szombathely	1800 c. ins. ezr.	—
	„	Csekonics József	Gy. ddr. p. Temesvár	ezr.	Ménes p. Mezőhegyes
	„	Gróf Esterházy Pál	Gy. ddr. p. Eperjes	v. őrn.	Ddr. p. Kassa
	„	Gróf Gyulai Albert	Gy. ddr. p. Pécs	„	Ddr. p. Prága
	„	Gróf Hadik András	Gy. ddr. p. Munkács	„	?
	„	Kálnássy János*	Gy. ddr. p. Trencsén	„	Olasz harctér
	„	Gr. Keglevich György	Lov. ddr. p. Pest	1800 c. ins. ezr.	—
	„	Gr. Kollonits Miksa	Gy. ddr. p. Sopron	v. őrn.	Magy. testőrs.
	„	Br. Knezevich Péter	Gy. ddr. p. Varasd	„	Ddr. p. Petrinja
	„	Br. Luzsénszky József	Lov. ddr. p. S.-Patak	ezr.	?
	„	Gróf Pálffy Lipót	Gy. ddr. p. Pozsony	v. őrn.	Ddr. p. Pozsony
	„	Báró Révay Antal	Gy. ddr. p. Eger	„	?
	„	Báró Vay Miklós	Lov. ddr. p. Debrecen	?	?
	Őrn.	Mumthe Frigyes	D. i. k. sgt.	őrn.	19. gy. e.
	Szds	Br. Corbey Miksa	„ „	szds	33. „
	„	Eigel János	T. i. k. sgt.	főhdgy	37. „
	„	Harding Ferenc	Dddr. sgt. Temesvár	„	16. h. ö. gy. e.
	„	Mann József	?	szds	5. h. e.
	„	Martiny Lipót	T. t. k. sgt.	főhdgy	8. h. ö. gy. e.
	„	Szalló Mihály	T. i. k. sgt.	„	1. h. e.
	„	Schaeser Keresztély	T. t. k. sgt.	2. szds	10. h. e.
	„	Kopp Frigyes	Dddr. sgt. Pécs	alkap.	47. gy. e.
	Főh.	Appel György	Dddr. sgt. Pest	alhdgy	10. h. e.
	„	Dallos Elek	Dddr. sgt. Munkács	főhdgy	38. gy. e.
	„	Eisenstein József	Ddr. sgt. Sopron	főhdgy	7. v. e.
	„	Pelczer András	Ddr. sgt. Eperjes	alhdgy	m. testőrs.
	„	Schidlach József	Dddr. sgt. Pozsony	„	3. v. e.
	„	Schmidt Alajos	Ddr. sgt. Szombathely	főhdgy	3. h. e.

Lovasság	Rendfok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
	Ezr.	Gr. Almássy Illés	Zempléni h. e. p.	1880. ins. alezr.	—
	„	Gr. Draskovich János	H. S. h. e. p.	1800. ins. alezr.	—
	„	Gosztonyi János	Pesti h. e. p.	alezr.	ny.
	„	Gr. Guiccardi Károly*	?	„	2. v. e.
	„	Rhédey Lajos	Bihari h. e. p.	1797. ins. ezr.	—
	Alezr.	Boross Lajos	Pesti h. e.	őrn.	12. h. e.
	„	Donhofen	Temesi h. e.	1. szds	10. h. e.
	„	Gr. Draskovich József	H. S.	volt őrn.	—
	„	Gencsy Ferenc	Bihari h. e.	1. szds	1. h. e.
	„	Br. Luzsénszky Antal*	Zempléni h. e.	őrn.	1. h. e.
	„	Thanhoffer	T. t. k.	1. szds	10. „
	Őrn.	Drávetzky Miklós	Bihari h. e.	2. szds	12. „
	„	Edelspacher Mátyás	Temesi „	„	6. dr. e.
	„	Fáy József*	Zempléni „	„	1. h. e.
	„	Jellachich Vince	H. S.	szds	15. h. ő. gy. e.
	„	Lebanovits Simon	Pesti h. e.	1. szds	3. h. e.
	„	Máriássy Imre*	Szepesi h. o.	1. szds	5. k. l. e.
	„	Matskássy Imre	Temesi h. e.	?	?
	„	Gr. Pejachevich József	H. S.	1. szds	9. h. e.
	„	Rakovszky Lajos*	Zempléni h. e.	1. szds	2. „
	„	Sebes László	Pesti „	2. szds	Arcière testőrség
	1. szds	Ágoston Gergely*	„ „	alhdgy	4. h. e.
	„	Balla Károly*	„ „	2. szds	10. „
	„	Benich Iván	H. S.	1800. ins. szds	—
	„	Berkovich József*	„	alkap.	10. h. ő. gy. e.
	„	Császár Ferenc*	Pesti h. e.	alhdgy	5. h. e.
	„	Csedő Ferenc*	H. S.	2. szds	9. h. e.
	„	Csohány János	Bihari h. e.	főhdgy	12. h. e.
	„	Fáy Péter*	Zempléni „	„	7. h. e.
	„	Gróf Haller László	Bihari „	2. szds	12. h. e.
	„	Horváth-Kissevics Fer.	Szepesi h. o.	volt szds	—
	„	Jobbágyi*	H. S.	főhdgy	10. h. e.
	„	Kállay Leo	Bihari h. e.	P	—
	„	Kalóczy Sándor	H. S.	1800. ins. szds	—
	„	Karácsonyi Lukács	Temesi h. e.	P	—
	„	Kócs József	T. t. ker.	2. szds	10. h. e.
	„	Komlóssy János	„ „	2. szds	ny.
	„	Kováts László*	Zempléni h. e.	főhdgy	10. h. e.
	„	Lebanovich Iván*	H. S.	„	9. h. e.
	„	Máriássy Gergely*	Zempléni h. e.	„	2 „
	„	Máriássy Jenő*	„ „	„	3. k. l. e.
	„	Motus Zsigmond	Temesi „	P	—
	„	Nemecskay Sándor	Bihari „	főhdgy	3 dzs. e.
	„	Nováky János*	Zempléni „	„	10. h. e.
	„	Gróf Orssich György*	H. S.	„	4. h. e.
	„	Palle András	„	zászlótartó	53. gy. e.
	„	Báró Perényi Pál	Zempléni h. e.	P	—
	„	Petrichevich Antal*	H. S.	2. szds	9. h. e.
	„	Sándor Mihály	Temesi h. e.	főhdgy	10. „
	„	Skerlecz János	Bihari h. e.	„	9. „

	Rend-fok.	Név	Beosztása	Korábbi rendf.	Korábbi beosztása
Lovasság	1. szds	Skultéty*	H. S.	alkap.	1. gy. e.
	„	Teleky Mátyás	Zempléni h. e.	főhdgy	ny.
	„	Tóth Ferenc*	Pesti h. e.	„	5. dr. e.
	„	Turcsányi Imre	Bihari h. e.	„	10. h. e.
	„	Vagyon Tamás*	H. S.	alkap.	10. h. ö. gy. e.
	„	Vályi György	Bihari h. e.	P	—
	2. szds	Ajtay Antal	„ „	főhdgy	5. h. e.
	„	Bartafy András	Zempléni h. e.	„	„ „
	„	Bossányi János	Temesi h. e.	P	—
	„	Busan Miklós	H. S.	P	—
	„	Gróf Csáky Károly	Szepesi h. o.	P	—
	„	Csekonics Károly	Temesi h. e.	alhdgy	magyar testőrség
	„	Csemitzky Imre*	Zempléni h. e.	„	9. h. e.
	„	Csiszár Gábor	Bihari h. e.	P	—
	„	Darvay József	Zempléni h. e.	alhdgy	magyar testőrség
	„	Domjanich József	H. S.	1800 ins. fh.	—
	„	Erőss Albert*	Zempléni h. e.	fhdgy	1. h. e,
	„	Jakopchich Imre	H. S.	1800 ins. fh.	—
	„	Gróf Keglevich Miklós	Pesti h. e.	alhdgy	10. h. e.
	„	Kelemen István*	Zempléni h. e.	„	2. v. e.
	„	Latzkovits József	Pesti h. e.	„	2. gy. e.
	„	Nagy László	Zempléni h. e.	volt főhdgy	—
	„	Patay István	Bihari h. e.	P	—
	„	Paunovich István	H. S.	főhdgy	9. h. ö. gy. e.
	„	Popovich József	„	„	13. „ „
	„	Ragályi György	Zempléni h. e.	alhdgy	10. h. e.
	„	Ragályi Lajos	„ „	P	—
	„	Rakovszky József*	Pesti h. e.	főhdgy	9. h. e.
	„	Báró Rauch Dániel	H. S.	P	—
	„	Rosty Károly	Bihari h. e.	alhdgy	5. k. l. e
	„	Sándor Károly	Temesi „	„	5. h. e.
	„	Semsey Lajos	Bihari „	P	—
	„	Somogyi János	Temesi „	alhdgy	6. h. e.
	Főhdgy	Balogh*	H. S.	őrmester	9. „
	„	Báró Bémer József	Zempléni h. e.	P	—
	„	Csernus Antal	T. i. k.	alhdgy	?
	„	Darvas Ferenc	„	őrmester	6. h. e.
	„	Dezső József	T. t. k.	alhdgy	6. dr. e.
	„	Drávetzky József	Bihari h. e.	„	12. h. e.
	„	Eckhard Ádám*	H. S.	zászlótartó	2. gy. e.
	„	Faragó József*	D. i. k.	alhdgy	1. h. e.
	„	Gotth Bertalan*	T. i. k.	„	„ „
	„	Hadbavny Antal	Szepesi h. o.	őrmester	6. h. e.
	„	Horváth*	H. S.	alhdgy	5. „
	„	Joseffy Imre	„	P	—
	„	Gróf Karacsay Fedor*	„	alhdgy	7. h. e.
	„	Kelcz József	Bihari h. e.	„	8. v. e.
	„	Komlóssy Károly	Zempléni h. e.	P	—
	„	Koós István*	H. S.	alhdgy	32. gy. e.
	„	Kovasóczy Ferenc	„	P	—

	Rendfok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
Lovas ság	Főhdgy	Knesevich*	H. S.	őrmester	3. h. e.
	„	Laszich János	„	1800 ins. alh.	—
	„	Liskay Károly	T. i. k.	alhdgy	12. h. e.
	„	Lővey Ádám	Bihari h. e.	P	—
	„	Majthány Gábor	T. i. k.	hadapród	4. h. e.
	„	Marsovszky	T. t. k.	„	10. h. e.
	„	Mattyasovszky Sándor	Szepesi h. o.	P	—
	„	Mészáros*	H. S.	alhdgy	5. h. ö. gy. e.
	„	Orosz János	T. t. k.	őrmester	7. h. e.
	„	Pasavchich*	H. S.	alhdgy	14. h. ö. gy. e.
	„	Pericht József	D. i. k.	„	m. testőrség
	„	Pethes József	„	káplár	12. h. e.
	„	Popovchich	H. S.	v. angol kir. szds	—
	„	Puky András	Zempléni h. e.	alhdgy	3. h. e.
	„	Putnoky Ignác	„	„	m. testőrség
	„	Sappe Zsigmond	H. S.	P	—
	„	Savich Lázár	„	alhdgy	6. h. ö. gy. e.
	„	Szeőcs*	„	„	53. gy. e.
	„	Shumarzky*	„	„	9. gy. e.
	„	Szabó János	T. i. k.	„	1. h. e.
	„	Szepessy Károly	„	„	10. h. e.
	„	Tormássy Gábor	D. i. k.	őrmester	„
	„	Tomanovic Ferenc	Pesti h. e.	alhdgy	2. dzs. e.
	„	Tőrös Zsigmond	Zempléni h. e.	P	—
	„	Várkonyi Mihály	T. t. k.	káplár	10. h. e.
	„	Vecsey Péter	Bihari h. e.	P	—
	„	Vissack József	H. S.	„	—
	„	Vörös József	D. i. k.	alhdgy	4. h. e.
	„	Winkler Mátyás	„	v. alhdgy	—
	Alhdgy	Amsperger Márton	Temesi h. e.	P	—
	„	Chamsky Lipót	H. S.	v. alhdgy	—
	„	Csepy Dániel*	Pesti h. e.	őrmester	12. h. e.
	„	Farkas Imre	H. S.	P	—
	„	Fejérváry Iván*	„	káplár	3. h. e.
	„	Földessy Dániel	Zempléni h. e.	őrmester	10. h. e.
	„	Görgey Ferenc	Szepesi h. o.	P	—
	„	Gyukecz	H. S.	őrmester	—
	„	Hohenreiter Bold.	„	P	—
	„	Horváth László	Zempléni h. e.	altiszt	10. h. e.
	„	Illésy János	Pesti h. e.	káplár	12. h. e.
	„	Ivanossich Antal	H. S.	P	—
	„	Jantsó Ferenc	Szepesi h. o.	„	—
	„	Jármy Tamás	Bihari h. e.	„	—
	„	Kelemen József	„	„	—
	„	Keresztes Ferenc	Temesi h. e.	hadapród	11. h. e.
	„	Kiss János	H. S.	P	—
	„	Korda Lajos	Bihari h. e.	„	—
	„	Kotichak Jakab	H. S.	„	—
	„	Kovács András	Bihari h. e.	őrmester	12. h. e.
	„	Kovács Antal	Pesti h. e.	káplár	„

	Rendfok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
Lovasság	Alhdgy	Kuszmacz István	H. S.	őrmest.	?
	„	Leőchey János	Zempléni h. e.	altiszt	12. h. e.
	„	Liszkay	„ „	őrmest.	1. h. e.
	„	Lopassich Imre	H. S.	P	—
	„	Marschalkó Dániel	Zempléni h. e.	őrmest.	1. h. e.
	„	Miskich Frigyes*	H. S.	hadapr.	3. h. e.
	„	Nyerss Ferenc	„	P	—
	„	Orbán József	Bihari h. e.	őrmest.	6. h. e.
	„	Pásztor Károly	Zempléni „	P	—
	„	Quosdanovich Máté*	H. S.	hadapr.	9. h. e.
	„	Rácz Antal	Temesi h. e.	őrmest.	10. h. e.
	„	Rigó Gergely*	Pesti „	„	12. „
	„	Sturmann Imre	Zempléni „	P	—
	„	Szulló József	Temesi „	P	—
	„	Tassy Gábor	Pesti „	huszár	12. h. e.
	„	Trstiansky Bogislav	Zempléni „	őrmest.	7. h. e.
	„	Vitkovich Ferenc	H. S.	P	—
Gyalogság	Ezr.	Kazinczy László*	T. t. k.	alezr.	49. gy. e.
	„	Klauzál János	„	„	27. „
	„	Mocsáry Péter	Zempléni zlj p.	volt alezr.	—
	„	Rakovszky Sándor*	?	őrn.	33. „
	„	Roditzky*	H. S.	alezr.	6. h. ö. gy. e.
	„	Schuller Lipót	T. i. k.	„	19. gy. e.
	Alezr.	Andrássy Dávid	Nógrádi zlj p.	őrn.	32. „
	„	Bakonyi Imre	Barsi „	„	37. „
	„	Divéky Antal*	Pesti „	„	15. h. ö. gy. e.
	„	Duka Pál	T. t. k.	szds	12. „ „
	„	Lukavszky Lajos	H. S.	1800 ins. alezr.	—
	„	Br. Pászthory Menyhért	„	őrn.	4. h. ö. gy. e.
	„	Br. Rechenberg János	T. t. k.	„	51. gy. e.
	„	Br. Stael József	H. S.	„	16. h. ö. gy. e.
	„	Taborovits Arzén	T. t. k.	szds	16. „ „
	Őrn.	Baranyi Antal	Bihari zlj	1800 ins. szds	—
	„	Beöthy Ferenc	„	szds	31. gy. e.
	„	Busan György	H. S.	„	37. „
	„	Dragollovits*	H. S.	„	18. gy. e.
	„	Fáy András*	Gömöri zlj p.	„	48. „
	„	Fráter Lajos	T. t. k.	„	53. „
	„	Görgey János	T. i. k.	volt szds	—
	„	Gruber Vilmos	Baranyai zlj p.	őrn.	33. gy. e.
	„	Gr. Haller Károly*	T. i. k.	szds	19. „
	„	Járossy Ferenc	?	„	34. „
	„	Maximovich M.*	H. S.	volt ins. szds	—
	„	Meskó József*	?	szds	19. gy. e.
	„	Palugyay Rudolf	?	alkap.	15. h. ö. gy. e.
	„	Petrák János	H. S.	szds	11. „ „
	„	Quosdanovich Vitus*	„	„	8. „ „
	„	Rakovszky János*	Hevesi zlj p.	szds	32. gy. e.

	Rendfok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
Gyalogság	Örn.	Reviczky Tamás*	T. i. k.	szds	60. gy. e.
	„	Riebel Tivadar	?	„	17. h. ö. gy. e.
	„	Struppy József	Budai zlj p.	„	?
	„	Szedmáky Ignác	?	„	33. gy. e.
	„	Szentiványi József	T. t. k.	„	37. „
	„	Szétsényi Károly	Bácsi zlj p.	„	6. h. ö. gy. e.
	„	Vuchetich Tamás*	H. S.	alkap.	23. gy. e.
	„	Zauner Henrik*	„	szds	12. h. ö. gy. e.
	Szds	Abhortis	Szepesi zlj	volt alhdgy	—
	„	Asperger Péter*	H. S.	főhdgy	37. gy. e.
	„	Axmann Lajos	„	„	ny.
	„	Baranyi János	Bihari zlj	„	19. gy. e.
	„	Bárány János*	T. i. k.	„	19. „
	„	Br. Barkóczy Antal*	Zempléni zlj	alhdgy	magy. testőrs.
	„	Bartuska Ferenc	Temesi „	főhdgy	60. gy. e.
	„	Beckers Ferenc	Pesti „	alhdgy	15. h. ö. gy. e.
	„	Beőthy Károly	Bihari „	„	32. gy. e.
	„	Bergmann	Aradi „	főhdgy	61. „
	„	Bittó Rudolf	Baranyai „	alhdgy	52. „
	„	Bogdanovits Ferenc	Bihari „	főhdgy	33. „
	„	Bornemissza Károly	H. S.	„	10. h. ö. gy. e.
	„	Buts	T. t. k.	alhdgy	60. gy. e.
	„	Collet Ferenc	H. S.	főhdgy	6. h. ö. gy. e.
	„	Csepcsényi János	Szepesi zlj	1800 ins. szds	—
	„	Br. Czach Iván	H. S.	főhdgy	utász cs.
	„	Czékus Antal	Nógrádi zlj	„	32. gy. e.
	„	Deáky Lőrinc	Bácsi „	volt főhdgy	—
	„	D'Elle Vaux László	Krassói „	P?	—
	„	Drávetzky Ferenc*	Szepesi „	főhdgy	34. gy. e.
	„	Fodor András	Zempléni „	P	—
	„	Fok Károly	H. S.	volt főhdgy	—
	„	Gesztessy János*	Baranyai zlj	alhdgy	39. gy. e.
	„	Görgey György	Szepesi „	1800 ins. főh.	—
	„	Gúthy Péter	Szatmári „	alhdgy	37. gy. e.
	„	Hausegger János	D. t. k.	főhdgy	9. „
	„	Ilosvay Gedeon	Zempléni zlj	P	—
	„	Istvánffy László	Borsodi „	alhdgy	32. gy. e.
	„	Kádas János	Szabolcsi „	P	—
	„	Katona Márton	Pesti „	alhdgy	32. gy. e.
	„	Knoll Miklós*	„ „	főhdgy	32. „
	„	Kovachevich Károly*	H. S.	„	8. h. ö. gy. e.
	„	Kussevich László*	„	„	53. gy. e.
	„	Lechner Ferenc*	„	alkap.	53. „
	„	Madarász Ferdinand*	Baranyai zlj	alhdgy	13. h. ö. gy. e.
	„	Máriássy József	Gömöri „	főhdgy	37. gy. e.
	„	Márton András	„ „	„	19. „
	„	Michaelovich Jakab	Krassói „	„	53. „
	„	Milassevich János	„ „	„	52. „
	„	Millativich János*	Bácsi „	alhdgy	3. „
	„	Mitrovich*	H. S.	alkap.	53. „

Gyalogság	Rendfok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
	Szds	Mumhardt Ferenc*	T. i. k.	főhdgy	3. dr. e.
	„	Naquart Károly	Temesi zlj	„	30. gy. e.
	„	Nagy László	Szatmári zlj	„	29. „
	„	Pankert Keresztély	Pesti zlj	„	Budai ruhatár
	„	Partetich Ferenc*	Bácsi „	„	3. gy. e.
	„	Pauer Károly	Pesti „	volt fhdgy	—
	„	Pető István*	Hevesi zlj	főhdgy	32. gy. e.
	„	Piskorecz József*	H. S.	„	4. h. ö. gy. e.
	„	Pollyák Márton*	Bácsi zlj	szds	10. „ „
	„	Putz	Békési zlj	alhdgy	60. gy. e.
	„	Báró Radák Ádám	Bihari „	főhdgy	10. h. e,
	„	Raikovich Jeremiás	Torontáli zlj	„	12. h. ö. gy. e.
	„	Rakitjevich József*	H. S.	alkap.	53. gy. e.
	„	Reviczky Antal	Temesi zlj	„	12. h. ö. gy. e.
	„	Rüssel Ignác	D. i. k.	főhdgy	32. gy. e.
	„	Salacz Gábor	Békési zlj	„	52. „
	„	Schiess József	Torontáli zlj	„	60. „
	„	Schulz József	Aradi zlj	„	37. „
	„	Soós József	Zempléni zlj	„	51. „
	„	Spissich Iván*	H. S.	„	53. „
	„	Sughó László	Bihari zlj	„	39. „
	„	Supanchich Iván	H. S.	„	10. h. ö. gy. e.
	„	Svagely Ferenc*	„	„	6. „ „
	„	Szemere László	Borsodi zlj	volt szds	—
	„	Szlávy Antal	Bihari „	alhdgy	19. gy. e.
	„	Terztenyak Antal*	H. S.	főhdgy	5. h. ö. gy. e.
	„	Thomann	Torontáli zlj	„	51. gy. e.
	„	Topovicza István*	Bácsi zlj	?	?
	„	Turchich István*	H. S.	főhdgy	5. h. ö. gy. e.
	„	Varovich József*	„	„	6, „ „
	Főhdgy	Adudich Antal*	„	zászlós	3. „ „
	„	Balla Mihály	T. t. k.	alhdgy	31. gy. e.
	„	Barkóczy József	Szabolcsi zlj	P	—
	„	Bartassich	H. S.	zászlós	9. h. ö. gy. e.
	„	Batta Mihály	Krassói zlj	P	—
	„	Bedekovich Iván*	H. S.	alhdgy	62. gy. e.
	„	Belein	„	1800 ins.	—
	„	Beliczay Miksa	Bihari zlj	zászlós	52. gy. e.
	„	Beöthy Kálmán	„ „	„	19. „
	„	Bezuck*	H. S.	„	5. h. ö. gy. e.
	„	Chaich*	„	alhdgy	7. „ „
	„	Engel Pál	Szepesi zlj	P	—
	„	Farkas Antal*	H. S.	alhdgy	61. gy. e.
	„	Fejér József	Krassói zlj	P	—
	„	Frankó	?	alhdgy	60. gy. e.
	„	Frummer Antal	T. t. k.	zászlós	„ „
	„	Gaschits József	Temesi zlj	alhdgy	12. h. ö. gy. e.
	„	Habianetz Jakab*	H. S.	„	5. „ „
	„	Horváth András	Szepesi zlj	1800 ins. alh.	—
	„	Horvatinovich Antal	H. S.	volt főhdgy	—

	Rendfok	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
Gyalogság	Főhdgy	Imbrissevich György*	H. S.	őrmester	6. h. ő. gy. e.
	„	Jeszenszky Emánuel*	Baranyai zlj	zászlós	60. gy. e.
	„	Józsa László	Zempléni zlj	P	—
	„	Gr. Kálnoky Ádám	H. S.	főhdgy	6. h. ő. gy. e.
	„	Katona	Bihari zlj	alhdgy	32. gy. e.
	„	Klapka József	Temesi zlj	P	—
	„	Komlenovich	H. S.	főfourier	10. h. ő. gy. e.
	„	Kopponsz Károly	Borsodi zlj	1800ins. alhdgy	—
	„	Krausz Károly	Pesti zlj	volt alhdgy	—
	„	Krucsay Antal*	T. i. k.	alhdgy	60. gy. e.
	„	Kurovszky Farkas	H. S.	volt alhdgy	—
	„	Kussevich Sándor*	„	alhdgy	27. gy. e.
	„	Lányi Pál	Szepesi zlj	P	—
	„	Lukinich András	H. S.	zászlós	10. h. ő. gy. e.
	„	Máriássy Ferenc	Szepesi zlj	P	—
	„	Markovich*	D. i. k.	hadapr.	32. gy. e.
	„	Gróf Orssich Károly*	H. S.	alhdgy	56. gy. e.
	„	Pankel János	T. t. k.	zászlós	60. gy. e.
	„	Péchy Péter*	Sárosi zlj	„	39. gy. e.
	„	Gr. Pejachevich Zsigm.*	H. S.	alhdgy	53. gy. e.
	„	Polányi Antal	Zempléni zlj	P	—
	„	Quittovszky Antal	H. S.	alhdgy	6. h. ő. gy. e.
	„	Radisich Mózes	Csongrádi zlj	főhdgy	23. gy. e.
	„	Rajakovich Lipót	H. S.	„	3. h. ő. gy. e.
	„	Rakitjevich	„	zászlós	6. h. ő. gy. e.
	„	Schäfmann Ferenc*	D. i. k.	alhdgy	61. gy. e.
	„	Sebe Mihály	Borsodi zlj	1800ins. alhdgy	—
	„	Sterbeczky Mihály	H. S.	1800 ins.	—
	„	Stephanovits Mih.	Krassói zlj	P	—
	„	Szájbély Ferenc	„	„	—
	„	Szerdahelyi Károly	T. t. k.	zászlós	51. gy. e.
	„	Szviettecz István	Zágrábi 1. band. zlj	alhdgy	6. h. ő. gy. e.
	„	Tiszta Pál*	T. i. k.	zászlós	19. gy. e.
	„	Tokody János	Bihari zlj	„	37. gy. e.
	„	Vojnits*	D. i. k.	alhdgy	33. gy. e.
	„	Zámbory János	T. i. k.	zászlós	9. gy. e.
	Alhdgy	Antonovich Pál*	Bácsi zlj	őrmest.	hidász cs.
	„	Antonovich Sándor*	D. i. k.	hadapr.	„
	„	Balthasar Vince	Nógrádi zlj	fourier	32. gy. e.
	„	Beliczay János	Bihari zlj	zászl.	61. gy. e.
	„	Berkich	H. S.	zászl.	csajkás zlj
	„	Bubanovich Pál*	„	hadapr.	53. gy. e.
	„	Buday József	Zempléni zlj	P	—
	„	Bugarsky Jefta	Temesi zlj	őrmest.	12. h. ő. gy. e.
	„	Chunchich József	H. S.	P	—
	„	Cornides Donát	Szepesi zlj	P	—
	„	Csekó Ferenc	Budai zlj	hadapr.	5. h. e.
	„	Czékus András	Gömöri zlj	őrmest.	19. gy. e.
	„	Czepetich*	H. S.	zászl.	5. h. ő. gy. e.
	„	Darabanth Simon	Bihari zlj	ins. káplár	—

	Rendfok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
Gyalogsági	Alhdgy	Delivak*	H. S.	káplár	4. h. ö. gy. e.
	„	Duka Miklós	Bihari zlj	műsz. ak. növ.	—
	„	Fejérváry Péter	Gömöri zlj	zászlós	9. gy. e.
	„	Gallich József*	H. S.	hadapród	53. gy. e.
	„	Gáspár Imre	Bácsi zlj	P	—
	„	Gasparich	H. S.	zászlós	53. gy. e.
	„	Gerliczy Henrik	„	hadapród	6. h. ö. gy. e.
	„	Görgey József	Szepesi zlj	P	—
	„	Gradinec József	H. S.	„	—
	„	Gemming Ferenc	Pesti zlj	„	—
	„	Grahovec József*	H. S.	zászlós	6. h. ö. gy. e.
	„	Guraly Leo*	„	fourier	8. h. ö. gy. e.
	„	Haraminchich Imre*	„	hadapród	53. gy. e.
	„	Helmeczi-Bakó	Borsodi zlj	P	—
	„	Hinterberger József	Baranyai zlj sgt.	őrmester	33. gy. e.
	„	Hodits Károly	Borsodi zlj	P	—
	„	Hofmann Károly	H. S.	zászlós	csajkás zlj
	„	Horváth Lajos	Szepesi zlj	P	—
	„	Horváth István	Borsodi zlj	„	—
	„	Igniatovich*	H. S.	hadapród	9. h. ö. gy. e.
	„	Ivanovich Demeter*	Temesi zlj	fourier	12. h. ö. gy. e.
	„	Ivanovich Mátyás	H. S.	őrmester	5. h. ö. gy. e.
	„	Jedlicska Antal	Bihari zlj	hadapród	37. gy. e.
	„	Jovanovich Zakariás	Temesi zlj	őrmester	12. h. ö. gy. e.
	„	Jovanovich*	H. S.	hadapród	53. gy. e.
	„	Jucinich István*	„	zászlós	„
	„	Killer József	Krassói zlj	P	—
	„	Kirilla Jakab	T. i. k.	őrmester	19. gy. e.
	„	Kiss Károly	Nógrádi zlj	„	32. gy. e.
	„	Kosztolányi Márton	Temesi zlj	fourier	12. h. ö. gy. e.
	„	Krismanich*	H. S.	őrmester	48. gy. e.
	„	Kusmanovich Lázár*	Bácsi zlj	„	„
	„	Lentulay Imre	H. S.	P	—
	„	Lukinich István*	„	hadapród	53. gy. e.
	„	Maisel Ferenc	?	őrmester	33. gy. e.
	„	Medve Dániel	Bihari zlj	hadapród	37. gy. e.
	„	Meyszl Gáspár	Pesti zlj	v. zászlós	—
	„	Mihailovits Miklós	Temesi zlj	őrmester	13. h. ö. gy. e.
	„	Mischevich*	H. S.	oberfourier	5. h. ö. gy. e.
	„	Micholyevich Antal*	„	hadapród	48. gy. e.
	„	Minarz Vince*	„	alhdgy	tüzérség
	„	Milossevich György	„	P	—
	„	Molnár József	„	őrmester	53. gy. e.
	„	Nagel István	Szepesi zlj	P	—
	„	Nemes József	Szabolcsi zlj	„	—
	„	Nemessányi Ignác	Szepesi zlj	1800 ins. kápl.	—
	„	Nozimich*	H. S.	zászlós	10. h. ö. gy. e.
	„	Obermayer	Krassói zlj	hadapród	12. h. ö. gy. e.
	„	Pap József	Bihari zlj	őrmester	37. gy. e.
	„	Papanek József	Zempléni zlj	P	—

	Rend-fok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
Gyalogság	Alhdgy	Partetich István	D. i. k.	őrmest.	3. gy. e.
	„	Pavich Simon	H. S.	zászl.	4. h. ö. gy. e.
	„	Báró Perényi György	Szabolcsi zlj	P	—
	„	Báró Perényi István	Zempléni zlj	P	—
	„	Podzametzky	Budai zlj sgt.	őrmest.	lovasság
	„	Pribissovszky János	Szepesi zlj	P	—
	„	Popovich*	H. S.	őrmest.	9. h. ö. gy. e.
	„	Radivojevich*	„	„	5. „ „
	„	Radványi János	Bihari zlj	hadapr.	37. gy. e.
	„	Raikovich György*	H. S.	„	53. „
	„	Rapolter József	Barsi zlj sgt.	volt four.	33. „
	„	Rapp Kristóf*	H. S.	őrmest.	53. „
	„	Rausch Iván*	„	zászl.	csajkás zlj.
	„	Schneider Frigyes	„	P	—
	„	Schubert János	T. i. k.	őrmest.	19. gy. e.
	„	Schwarz Pál	Szepesi zlj	„	„ „
	„	Schaler	H. S.	P	—
	„	Skrylak*	„	zászl.	48. gy. e.
	„	Soldos András	Gömöri zlj	„	9. „
	„	Spolarevich Mátyás*	H. S.	őrmest.	8. h. ö. gy. e.
	„	Supplikatz István*	„	zászl.	11. „ „
	„	Szabó (Almási)	Borsodi zlj	P	—
	„	Szász Gábor	Békési zlj	őrmest.	37. gy. e.
	„	Szatsvay Ferenc	Bihari zlj	1800 ins. hdgy.	—
	„	Szerényi Iván	H. S.	„	—
	„	Szűcs Dániel	Szabolcsi zlj	P	—
	„	Tomich Cyrill*	H. S.	zászl.	4. h. ö. gy. e.
	„	Tuchich Alajos	„	P	—
	„	Ujfalussy József	Szabolcsi zlj	P	—
	„	Ujvárossy József	Krassói zlj	P	—
	„	Valentich*	H. S.	őrmest.	5. h. ö. gy. e.
	„	Vass Alajos	Pesti zlj	P	—
	„	Viczmándy Károly	Zempléni zlj	P	—
	„	Vienninger Tóbiás	Krassói zlj	P	—
	„	Záborszky Sándor	Szepesi zlj	P	—
	„	Zdenchay Samu	H. S.	P	—
	„	Zechich Péter*	„	őrmest.	8. h. ö. gy. e.
	„	Zsolnay Ferenc	Temesi zlj	hadapr.	60. gy. e.
Tüzérség	Vezőrn	Voglhuber József	Tüzér főig.	vez.-őrn.	tüzér ig. Buda
	Őrn.	Rabany		őrn.	3. t. e.
	„	Eckmayer Frigyes	Ins. tüz. zlj p.	1. szds	4. v. e.
	Alkap.	Reeg Conrad		alkap.	1. t. e.
	Alhgy	Czermák Mátyás		alhdgy.	„ „
	„	Martsch Ágoston[117]		„	„ „

[117] Az itt felsorolt tüzértiszteken kívül — Voglhuber tábornok 1805 nov. 24-én kelt jelentése szerint — bevonult még: a 3. tüzérezredtől 2 százados, 2 fő- és 1 alhadnagy, a 4. tüzérezredtől 1 alhadnagy, a Feld-Zeug-Amt-tól 1 főhadnagy. *(Hadtört. Levtár:* IV. hadtest levtára. Irregestr. 1805.) Ezeknek neveit azonban sehol se találom.

	Rendfok.	Név	Beosztása	Korábbi rendfok.	Korábbi beosztása
Szekerész csapat	Őrnagy	Lutz Péter	Szekerész p.	őrn.	ny.
	1. szds	Schmidl	Oszt. p.	1. szds	szek. csap.
	2. szds	Hecht József		2. szds	ny.
	„	Rothhaüser	Raktár p.	„	szek. csap.
	Alhdgy	Dorninger János		őrmest.	„
	„	Ferdinand		„	„
	„	Lovrekovich András		zászlós	6. h. ö. gy. e.
	„	Ville Márton		alhdgy	ny.

Mindössze:

Felsőbb parancsnokságoknál	68	*(60)*[118]
Lovasságnál	167	*(124)*
Gyalogságnál	269	*(183)*
Tüzérségnél	6	*(6)*
Szekerész csapatnál	8	*(8)*
	518	*(381)*

[118] A zárójelbe foglalt szám a valóban bevonultakat tünteti fel. Orvosok, hadbírák, papok, hivatalnokok nincsenek felvéve.

2. Függelék.

Az insurgens lovasság beosztása 1805-ben.

Kerület	A csapattest neve	Század	Állománya	Alakítja		Öltözete
Dunáninneni	Pestmegyei huszárezred	8	1224	Pest megye Jászság Bács megye	(462) (462) (300)	Sárga csákó, világoskék attila sárga gombbal, világoskék nadrág
	Pozsonymegyei huszárezred	8	1226	Pozsony megye Nyitra megye Bars megye	(490) (532) (204)	Ugyanaz, de fehér gombbal

Kerület	A csapattest neve	Század	Állománya	A l a k í t j a		Öltözete
Dunáninneni	Trencsénmegyei huszárezred	8	1218	Trencsén megye Nógrád megye Hont megye Árva megye Zólyom megye Esztergom megye Liptó megye Túróc megye	(308) (212) (202) (120) (114) (102) (90) (70)	Sárga csákó, sötétkék attila sárga gombbal, sötétkék nadrág
Dunántúli	Vasmegyei huszárezred	8	1222	Vas megye Sopron megye Moson megye	(512) (500) (210)	Buzérvörös csákó, vil. kék attila sárga gombbal, vil. kék nadrág
	Baranyamegyei huszárezred	8	1220	Baranya megye Somogy megye Komárom megye Tolna megye Fehér megye Győr megye	(290) (260) (260) (180) (180) (110)	U. a., de fehér gombbal
	Zalamegyei huszárezred	4	604	Zala megye Veszprém megye	(400) (204)	Buzérvörös csákó, sötétkék attila sárga gombbal, sötétkék nadrág
Tiszáninneni	Zemplénmegyei huszárezred	8	1149	Zemplén megye Heves megye Gömör megye Borsod megye Abaúj megye Bereg megye Ung megye Torna megye	(256) (252) (215) (162) (130) (60) (50) (24)	Fekete csákó, világoskék attila sárga gombbal, világoskék nadrág
	Szepesmegyei huszárosztály	2	388	Szepes megye Sáros megye 16 szepesi város Lubló és Podolin	(156) (172) (50) (10)	Fekete csákó, sötétkék attila sárga gombbal, sötétkék nadrág
Tiszántúli	Biharmegyei huszárezred	8	1259	Bihar megye Szatmár megye Szabolcs megye Békés megye Mármaros megye Csongrád megye Ugocsa megye Nagy Kunság Hajdúvárosok	(400) (158) (113) (112) (104) (96) (24) (152) (100)	Sötétzöld csákó, világoskék attila sárga gombbal, világoskék nadrág
	Temesmegyei huszárezred	8	1234	Temes megye Torontál megye Arad megye Krassó megye Csanád megye	(420) (370) (198) (196) (50)	Sötétzöld csákó, sötétkék attila fehér gombbal, sötétkék nadrág
	Mindössze:		10744			

3. Függelék.

Az insurgens gyalogság beosztása 1805-ben.

Kerület	A zászlóalj neve	Állománya	A l a k í t j a	Öltözete
Dunántúli	Pozsonymegyei 1. sz.	810	Pozsony megye	Fekete csákó, világoskék kabát császársárga hajtókával, világoskék magyar nadrág.
	Pozsonymegyei 2. sz.	809	Pozsony megye (440) Pozsony sz. k. v. (200) Nagyszombat szkv. (70) Modor sz. k. v. (40) Bazin sz. k. v. (39) Szentgyörgy szkv. (20)	
	Nyitramegyei 1. sz.	809	Nyitra megye	
	Nyitramegyei 2. sz.	809	Nyitra megye (779) Szakolca sz. k. v. (30)	
	Trencsénmegyei	810	Trencsén megye	
	Barsmegyei	833	Trencsén megye (192) Trencsén sz. k. v. (10) Bars megye (550) Körmöcbánya szkv. (66) Ujbánya sz. k. v. (15)	
	Árvamegyei	804	Árva megye (378) Liptó megye (226) Turóc megye (200)	
	Zólyommegyei	818	Zólyom megye (330) Hont megye (300) Besztercebánya szkv. (66) Liptó megye (50) Breznóbánya szkv. (30) Korpona sz. k. v. (20) Libetbánya sz. k. v. (12) Zólyom sz .k. v. (10)	
	Esztergommegyei	827	Esztergom megye (300) Hont megye (200) Nógrád megye (154) Selmecbánya szkv. (119) Esztergom sz. k. v. (40) Bakabánya sz. k. v. (14)	

Kerület	A zászlóalj neve	Állománya	A l a k í t j a	Öltözete
Dunáninnneni	Nógrádmegyei	870	Nógrád megye (500) Pest megye (370)	Fekete csákó, világoskék kabát császársárga hajtókával, világoskék magyar nadrág
	Pestmegyei	870	Pest megye	
	Budai	875	Buda sz. k. v. (200) Pest sz. k. v. (200) Pest megye (160) Szabadka sz. k. v. (138) Zombor sz. k. v. (90) Ujvidék sz. k. v. (87)	
	Bácsmegyei	900	Bács megye	
Dunántúli	Mosonmegyei	818	Moson megye (583) Sopron sz. k. v. (160) Győr sz. k. v. (60) Kismarton sz. k. v. (30) Ruszt sz. k. v. (15)	Ugyanaz, de buzérvörös hajtókával
	Vasmegyei 1. sz.	812	Vas megye	
	Vasmegyei 2. sz.	810	Vas megye (580) Zala megye (190) Kőszeg sz. k. v. (40)	
	Zalamegyei	810	Zala megye	
	Veszprémmegyei	812	Veszprém megye (612) Zala megye (200)	
	Komárommegyei	804	Komárom megye (350) Győr megye (288) Győr sz. k. v. (100) Komárom sz. k. v. (66)	
	Fehérmegyei	814	Fehér megye (564) Komárom megye (250)	

Kerület	A zászlóalj neve	Állománya	A l a k í t j a	Öltözete
Dunántúli	Tolnamegyei	800	Tolna megye (564) Baranya megye (134) Székesfehérvár szkv. (102)	Ugyanaz.
	Baranyamegyei	802	Baranya megye (754) Pécs sz. k. v. (48)	
	Somogymegyei	798	Somogy megye	
Tiszáninneni	Hevesmegyei	834	Heves megye (756) Eger sz. k. v. (78)	Ugyanaz, de fekete hajtókával
	Gömörmegyei	817	Gömör megye (645) Torna megye (72) Abauj megye (50) Kassa sz. k. v. (50)	
	Borsodmegyei	826	Borsod megye (486) Abauj megye (340)	
	Szepesmegyei	813	Szepes megye (498) 16 szepesi város (160) Sáros megye (86) Lubló és Podolin (29) Késmárk sz. k. v. (20) Lőcse sz. k. v. (20)	
	Sárosmegyei	853	Sáros megye (430) Zemplén megye (350) Eperjes sz. k. v. (40) Bártfa sz. k. v. (20) Kisszeben sz. k. v. (13)	
	Zemplénmegyei	814	Zemplén megye (418) Bereg megye (210) Ung megye (186)	
Tiszántúli	Szatmármegyei	808	Szatmár megye (424) Máramaros megye (312) Ugocsa megye (72)	Ugyanaz, de sötétzöld hajtókával
	Szabolcsmegyei	788	Szabolcs megye (339) Debrecen sz. k. v. (270) Felsőbánya sz. k. v. (54) Szatmár megye (50) Szatmárnémeti szkv. (49) Nagybánya sz. k. v. (26)	
	Biharmegyei	810	Bihar megye	
	Békésmegyei	810	Békés megye (336) Bihar megye (474)	

Kerület	A zászlóalj neve	Állománya	A l a k í t j a	Öltözete
T i s z á n t ú l i	Csongrádmegyei	841	Csongrád megye (288) Torontál megye (220) Szeged sz. k. v. (183) Csanád megye (150)	U g y a n e z.
	Aradmegyei	818	Arad megye (594) Temes megye (144) Temesvár sz. k. v. (80)	
	Torontálmegyei	827	Torontál megye	
	Temesmegyei	836	Temes megye	
	Krassómegyei	807	Krassó megye (587) Temes megye (220)	
	Mindössze:	31226		

4. függelék.

A horvát-szlavon nemesinsurrectio beosztása 1805-ben.

a) *Portális felkelés:*

	Lovas	Gyalogos
Zágráb megye	144	750
Zágráb város	—	36
Károlyváros	—	48
Buccari	—	24
Tengermellék	—	50
Varasd megye	72	400
Varasd város	—	30
Körözs megye	48	200
Körözs város	—	14
Kapronca város	—	24
Pozsega megye	114	350
Pozsega város	—	24
Verőce megye	144	450
Szerém megye	122	400
Mindössze	**644**	**2800**

b) *Banderiális felkelés:*

	Lovas	Gyalogos
Zágrábi püspök	153	402
Turpolyai nemesség	—	250
Családok és nemesközségek	459	2000
Mindössze	**612**	**2662**

Az egész horvát-szlavon insurrectio: 1256 lovas.[119] **5462** gyalogos.[120]

[119] A lovasság részben világoskék, részben sötétkék, ruhát és karmazsinpiros csákót kapott.

[120] A gyalogság öltözete — legalább papiroson — ugyanolyan volt, mint a magyarországi zászlóaljaké, de karmazsinpiros hajtókával.

Rövidítések.

D. i. k. = Dunáninneni kerület.
D. t. k. = Dunántúli kerület.
ddr. = dandár.
dr. e. = dragonyosezred.
dzs. e. = dzsidásezred.
gy. e. = gyalogezred.
h. e. = huszárezred.
h. o. = huszárosztály.
h. ő. gy. e. = határőr-gyalogezred.
hadm. kar = hadmérnökkar.
H. S. = Horvát-Szlavonország.
k. l. e. = könnyű lovasezred.
ny. = nyugalmazott.
p. = parancsnok.
P. = polgári életből vonult be, korábbi rendfokozata meg nem állapítható.
sgt. = segédtiszt.
T. i. k. = Tiszáninneni kerület.
T. t. k. = Tiszántúli kerület.
t. e. = tűzérezred.
v. e. = vértesezred.
zlj = zászlóalj.

Gyalókay Jenő.

AZ 1914. ÉVI HADJÁRAT SZERBIA ÉS MONTENEGRO ELLEN.

(Első közlemény.)

I.

A háború előzményei. A háború előkészítése.

Oroszország Nagy Péter cár óta nem szűnő hagyományos terjeszkedési törekvése valamely nyilt tenger felé, e század elején az orosz-japán háborút eredményezte.

Ennek az orosz birodalomra nézve szerencsétlen vége a cári kormány figyelmét a „távoli Keletről" ismét Konstantinápoly, a tengerszorosok és a Balkán felé irányította. Védnöki szereplése a déleurópai szláv népek és országok felett, másszóval a „pánszlávizmus", így új életre kapott. Főfigyelme két mindig engedelmes kedveltjének, Szerbiának és Montenegrónak szólott, jól tudva, hogy mindkettőjük titkos vágya az, hogy az Adria keleti partját és Bosznia-Hercegovinát az Osztrák-magyar monarchia rovására megszerezze.

Szerbia a mult század 80-as és 90-es éveiben, Montenegro a háború kitöréséig, határozottan osztrák-magyarbarát politikát folytatott. Nem is szólva arról, hogy 1885-ben a győzedelmes bolgárokat, csak a monarchia erélyes fellépése tartotta vissza Belgrád megszállásától, Szerbiát, e kicsi és még a kultúra gyermekkorát élő országot, minden érdeke természetszerűleg a hatalmas szomszédra utalta. Az Obrenović-dinasztia legyilkolása után, 1903-ban, a Karagyorgyević-család került a trónra.[1]

A Karagyorgyević-családdal nemcsak az ország bel-, hanem külpolitikája is gyökeresen megváltozott, azaz az utóbbi teljesen orosz mederbe terelődött. Hisz nyilvánvaló volt, hogy I. Petár király csakis Oroszország erkölcsi és anyagi támoga-

[1] Nem érdektelen, hogy annak idején angol lapok vetették fel azt a tervet, nem volna-e célszerű, ha az Osztrák-magyar monarchia megszállaná Szerbiát!? Fölelevenítjük e helyen azt a tényt is, hogy a gyilkosság után Nagy-Britannia éveken át nem tűrte Szerbia követét az angol udvarnál.

tásának köszönhette trónrajutását. De nem kis szerepet játszottak az úgynevezett „délszláv kérdés" fejlődésében a családi összeköttetések is. Petár felesége Nikitának, Montenegro fejedelmének, volt leánya, azonkívül még az olasz királyt és két befolyásos orosz nagyherceget is vejének mondhatott Nikita király.

Orosz protektorátus alatt, melyben nagy szerepe volt a „guruló rubel"-nek, megindult az a szívós, céltudatos propagandamunka, amelynek célja az összes délszlávoknak Szerbia jogara alatt való egyesülése és egy államba, „Nagy-Szerbiába" való tömörülése, az Osztrák-magyar monarchia kárára! Ez az agitáció, propaganda és aknamunka alig jutott a nagyvilág tudomására, sőt Ausztria-Magyarországban sem tulajdonítottak valami nagy fontosságot a kis szomszéd látszólag ártatlan csínyjeinek.

Azonban 1908 őszén, az úgynevezett „annexiós válság" idején, lehullott az álarc és Szerbia most minden tartózkodás nélkül leleplezte, hogy politikai vágyának célja Bosznia-Hercegovina és a tengerpart. Egyben nyilvánvaló lett, hogy a szerb nép egy nagy része, melynek élén Gyorgye herceg, a trónörökös áll, ádáz gyűlölettel van eltelve a szerintük már nem életrevaló monarchia ellen.

A volt monarchia vezetőinek higgadtsága, a féltett világbéke fenntartása érdekében, a háborús veszélyt megszűntette, mértékadó katonai személyiségeink nagy sajnálatára. Ebben az időben t i. a katonailag még fel nem készült Szerbiával egy úgynevezett „büntető expedició" formájában végezhettünk volna.

Az 1912—13. évi Balkán-háborúba, bár újabb válságot hozott, nem sodródtunk bele, semlegesek maradtunk, — de tekintélyünk kárára! Győzedelmes déli szomszédjaink, különösen Szerbia, területi nyereségen kívül, olyan katonai és erkölcsi fölényre tettek szert, mely önbizalmukat szinte a végletekig fokozta. Minden józanul ítélő, nyiltszemű, katona és politikus előtt nyilvánvaló lett, hogy a délszláv-kérdés liquidálása, — ami a Szerbiával való fegyveres leszámolással egyenlő —, elkerülhetetlen.[2] Az osztrák és főleg a magyar kormány által foganatosított vám- és egyéb megszorítások a helyzetet még inkább kiélesítették.

[2] Dr. Bogičević, Szerbia volt berlini nagykövete emlékirataiban, a Szerbiában akkor uralkodó felfogást igen találóan jellemzi: „— — Szerbia sikerei által erkölcsileg emelve, egy győzedelmes, erős és jól szervezett hadseregre támaszkodva, az összes szlávok, de különösen a monarchia délszlávjainak rokonszenvével számítva, azt hitte, hogy minden tényező a mellett szól, hogy egyhuzamban a monarchia ellen is támadólag lépjen fel."

Oroszország tudtával és beleegyezésével[3] a monarchia ellen irányított, alig titkolt propagandamunka, — újságok, gyűlések, egyesületek révén, élén a hírhedt „Narodna Odbrana"-val — újabb és fokozottabb erővel folyt. Ennek, a végül már izzó szenvedéllyel és lázas gyűlölettel vívott élethalál harcnak, mely ellen a monarchia azonban alig védekezett, szinte természetszerű, dramatikus befejezése volt a trónörököspár meggyilkolása, a szerbek „Vidovdan" — Szent Vitus — napján!

Mivel a gyilkosság tervezésének szálai szerb hivatalos körökbe vezettek, a monarchia végre erélyes lépésre határozta el magát és a vizsgálat befejeztével, 1914 július 23-án — tehát egy hónapra a véres tett elkövetése után — diplomáciai jegyzéket adott át Szerbiának, melynek elfogadását, minden kertelés nélkül, 48 órán belül követelte.

A szerb kormány Oroszország biztatására, — főként Hartwig orosz követ állandó uszítására — július 25-én, miután előzőleg az általános mozgósítást rendelte volt el, az osztrák-magyar jegyzéket visszautasította, mire nálunk is elrendelték a részleges mozgósítást.

Az uralkodó és a kormány ilyetén elhatározása az egész monarchiában, de különösen Magyarországon, osztatlan, sőt zajos elismerést keltett. Az utolsó évek állandó feszültsége már tűrhetetlenné vált; minden nagyhatalmi és presztizs-kérdésen kívül is, lehetetlen volt egy ilyen veszedelmes tűzfészket határunk mellett tovább eltűrni.

II.

Szerbia katonaföldrajzi méltatása.

1. *A térszín alakulása.*

Szerbia legnagyobbrészt hegyvidék. Nyugat-Európa egyéb hegyes országaitól főleg abban különbözik, hogy a helyenkint előforduló karszttól eltekintve, nagy területeit sűrű, nehezen járható erdők borítják, s hogy a lapos részek, különösen a folyók mentén, sem igen járhatók és hogy az úthálózat nem kielégítő. A legmagasabb emelkedések az ország déli részében terülnek el, innen észak felé magasságuk csökken. A délebbre fekvő részekben, az azokon való áthatolás esetén, a csapatoknál a hegyi fölszerelés elkerülhetetlen.

Tagolás és térszínalakulás szempontjából a Drina, Száva,

[3] Pašić audenciája a cárnál, 1914 elején, mely alkalommal az utóbbi tudomásul vette Szerbia nagyravágyó terveit és támogatását ígérte meg. (Szintén Bogičević adatai.)

Duna, Nagy- és Nyugati-Morava mélyedése által határolt országrész, földrajzi egységet alkot és ez nagyjában az 1914. évi háború hadműveleti területe. Figyelmünk ennélfogva, elsősorban Északnyugat-Szerbia felé fog irányulni. A Drinától a Nagy- és a Nyugati-Morava szögletéig délnyugati irányban húzódnak ennek a területnek a legmagasabb emelkedései, közép-, sőt alpesi hegység jellegű, zord és erdős, kevéssé lakott és természeti forrásokban szegény hegyláncolatok. Úttalan, nehezen járható, alig áttekinthető, részben sziklás, részben sűrű erdőkkel fedett, mélyen bevágott völgyeivel és szakadékaival, nehezen lebírható, *nagyobb egységek működésére kevéssé alkalmas térszín.*

Ennek a hegyvidéknek északi nyúlványai a Száváig és a Dunáig terjednek. Ez a rész igen termékeny, jól járható és jó úthálozatú, *nagyobb egységek hadműveleteit elősegítő* alacsonyabb hegy- és dombvidék.

A szóbanforgó területnek legfontosabb síkterületei ezek:

1. A Mačva. A Drina és Száva szögletét foglalja el, nagyjában Šabác és Lješnica között, Szerbiának e legtermékenyebb és leggazdagabb vidéke. Jellege: nagykiterjedésű mocsarak, számtalan keresztül-kasul futó holt ággal és vízfolyással; füzesek, facsoportok és sűrűn művelt földek (kukoricások): korlátolt áttekintés; a néhány műúttól eltekintve a járhatóság is eléggé korlátolt, úgyhogy katonai szempontból *nehezen áthatolható és nagyobb egységek alkalmazására kevéssé alkalmas* terület.

2. A Száva-Kolubara lapálya Uščе és Obrenovac között és a Makis mocsarak vidéke hasonló jellegű, javarészt mocsaras, erdős, alig járható és alig áttekinthető terület.

3. A Kolubara völgye már Valjevo, de különösen Lajkovac alatt, nem a folyó víztömege, hanem iszapos medre, sok ága és mocsaras partjai miatt — a völgy helyenkint 8—10 km széles! — *nehéz katonai akadály* számba megy.

4. A Morava völgye az országot észak-déli irányban átszelő egyetlen mélységvonal, a legjobb és legszámosabb közlekedési vonallal, — Szerbia legkultúráltabb és legfontosabb része. Nyugat-keleti irányban, vagy fordítva, úgy maga a folyó, mint mocsaras partvidéke azonban katonai akadályt képez.

2. *Vízrajzi viszonyok.*

a) A Drina: úgy vízmennyisége, mint meder- és völgyalkotása folytán számottevő katonai akadály. Višegrádtól lefelé sehol sincsen többé áthidalva. Nem hajózható. Szélessége Zvornikig 100—200 m, később 300 m is; mélysége 1·50—3 m; sebessége 2·20 m. Partjai magasak és legnagyobbrészt sziklá-

sak; a keleti völgyoldal átlag az uralgó, ami minden átkelést a bal (saját) partról megnehezít.

b) A Száva: a számbajövő térszínen mindenképen nagy és fontos akadály; át nem gázolható; hajózható. Csak Zimony és Belgrád között van rajta vasúti híd, mely azonban gyalogszerrel is járható. Partjai, különösen bal oldalon igen mocsarasak, úgyhogy a folyó északról nehezen közelíthető meg. Ugyancsak a bal parton nagy kiterjedésű, gondozott tölgyesek terülnek el. Szélessége 300—700 m, mélysége 2·5—9 m; medre iszapos vagy homokos; sok sűrűen benőtt sziget tarkázza. Töltéseket és védőgátakat mindkét oldalon találunk. Az átkelési viszonyok harcászati szempontból átlag nem előnyösek; a jobb (szerb) part az uralgó.

c) A Duna: hatalmas, Szerbia felé sehol át nem hidalt akadály. Szélessége 600—1200 m, a pancsovai szigeteknél 3000 m; mélysége 4—20 m; sebessége 1 m, áradás idején 2·3 m. (A „Kazán"-ban a legkeskenyebb hely 170 m, a mélysége itt 46 m, sebessége 4—5 m.)

Hajózás. A személy- és áruforgalmat békében — az egész Dunán és hajózható mellékfolyóin — a különböző bel- és külföldi hajótársaságok, kereken 400 gőzössel és több mint 1000 uszállyal bonyolították le. A hajózást a zátonyok (különösen az Al-Dunán) és a „Košava" nevű, igen heves „alsó" szél akadályozzák.

A volt cs. és kir. Duna-flottilla a háború elején 6 (építési éveinek megfelelő különböző típusú) monitorból és 6 őrnaszádból állott; fegyverzetük összesen 12 löveg, köztük 2 tarack.

Az átkelés a szóbanforgó szakaszon mindvégig igen nehéz: elsősorban a hatalmas víztömeg miatt, másodszor azért, mert a magyar part sok helyen mocsaras és ennélfogva igen bajosan közelíthető meg és végül, hogy a déli (szerb) part átlag az uralgó. Osztrák-magyar támadás szempontjából ennek a szakasznak a legfontosabb része a Pancsova és Kevevára közötti térszínszakasz. Egyrészt mert innnen érhető el leggyorsabban úgy Belgrád, mint a Morava völgye, másrészt mivel a monarchiából három vasútvonal vezet ide, az úthálózat igen kifejlett és a gazdag délvidék jó elszállásolási és élelmezési viszonyainál fogva, nagyobb csapattömegek felvonulására és készentartására is igen alkalmas.

Kiemelendő még a Duna és Száva fontossága, mint szállító és pótló vonal is.

3. *Menetvonalak és vasutak.*

Szerbiát az Osztrák-magyar monarchiával csak egy vasútvonal kötötte össze a Száván át. Szerbia vasúti hálózata különben is igen szegényes; kettősvágányú vonala nincsen. A fő-

vonal Belgrád—Niš, mely északon Budapest, Délen Szófia és Konstantinápoly felé vezet (békében a „keleti expressz" vonala).

Az úthálózat eléggé fejlett. A folyók és völgyek medrét követi, nagyjában észak-dél főiránnyal, Niš felé. Fontos útcsomók még azonkívül Valjevo és Kragujevác.

A Drinától keleti irányban, a Morava völgye felé a gyér úthálózat nagyobb seregegységek előnyomulására nem alkalmas. Az egyes útvonalak között nagy távolságok vannak, azonkívül nehezen járható hegyláncok, vagy mély bevágású völgyek választják el őket.

Az utak vezetése a térszínen (szintezése) hiányos; sok a kapaszkodó; alapépítményük és műtárgyaik gyengék, kavicstartalék hiányzik. Esős időjárás állapotukat nagyon lerontja; tartós, erős használatra nem alkalmasak. A legjobb minőségű út, az úgynevezett „állami út", alig felel meg a mi országútjaink követelményeinek. A nem műutak, akár völgyben, akár hegyvidéken át vezetnek, miután alapjuk főleg agyag, esős időjárásban alig használhatók.

4. *Általános földrajzi adatok.*

Szerbia területe a háború előtt 43.000 km² volt, 2·9 millió lakossal. A Balkán-háború után ezek a számok 83.000 km²-re és 4·4 millió lakosra emelkedtek.

A lakosság 90%-a görögkeleti szerb; az ország északkeleti részében oláhok, az újonnan szerzett területeken makedonok, törökök, bolgárok és görögök laknak.

Lakó- és férőhelyek; elhelyezési viszonyok. Az ország gyér népessége, a városok és nagyobb községek csekély száma, kezdetleges élet- és építési viszonyok, a magas hegyek és kiterjedt erdőségek folytán, az elszállásolási viszonyok általában nem kedvezők. A legrosszabbak az ország déli részében, ahol az egyes falvak tanyaszerűen, szétszórva terülnek el. Legjobbak a viszonyok e tekintetben a Mačvában és a Morava völgyében.

Élőforrások. Szerbia igen gazdag ország. Békében számottevő kivitele volt gabonafélékben, elsősorban búzában, továbbá tengeriben, gyümölcsben, különösen szilvában, azután szarvasmarhában és sertésben. Kereskedelme élénk. Gyáripara, Belgrádot kivéve, kezdetleges, ellenben igen kifejlett a háziipara.

Éghajlata szárazföldi, dél felé csökkenő hőmérséklettel, hosszantartó tavaszi és őszi esőzéssel.

Egészségügyi viszonyok megfelelőek. Az orvoshiány és a

primitív táplálkozás sok betegség elterjedését elősegíti. Gümő- és bujakór, a folyók mentén pedig a malária, igen gyakoriak.

Erődítmények. Állandó modern erődítményei Szerbiának nem voltak, számolnunk kellett azonban igen sok, főleg az ország északi részén ellenünk és a déli végeken a bolgárok ellen — már a Balkán-háború idejében — elkészült tábori erődítménnyel.

5. *Összefoglalás.*

Szerbiának kb. csak egyharmad része hadműveletre alkalmas. Az ország többi része, mint ezt a földrajzi méltatás első részében említettük, nagyobb egységek hadműveleteire nem alkalmas, vagy működési lehetőségüket igen szűk korlátok közé szorítja.

Szerbia ellen irányuló támadó hadjárathoz a legjobb gyülekező területeket Dél-Magyarországban és Északkelet-Boszniában kell keresni. A határt képező folyók nagy akadály voltát, mely elkerülhetetlen és másíthatatlan, a megfelelő fejezetben méltattuk. A legszembetűnőbb hadműveleti cél Niš Ezt a legelőnyösebb feltételek mellett, úgy érjük el, ha a Duna—Száva felől nyomulunk előre. A Drina felől az előnyomulási viszonyok sokkal rosszabbak.

A védő (t. i. a szerb) feladatát a határfolyók igen megkönnyítik. Ha a támadó azonban az egyik folyósorompó mentén felállított arcvonalat áttörve, a másiknak hátába kerül, a tartós védelem csak az ország belsejében folytatható, hol erre több alkalmas térszínszakasz található.

III.

Katonai előkészületek. Erőviszonyok. Haditervek és célok.

Az osztrák-magyar hadsereg vezérkarának hadműveleti irodája (Operationsbureau des k. u. k. Generalstabes) a Szerbia és Montenegró elleni háború esetére több lehetőséggel számolt. A legegyszerűbb eset az lett volna, ha e két ország egyedül áll velünk szemben; a hadműveleti irodában ez a lehetőség „*Kriegsfall B*“ vagyis „Balkánháború“ néven szerepelt.

Az utolsó békeévek külpolitikai alakulása azonban ezt az egyszerű és a monarchiára legelőnyösebb megoldást, amidőn teljes katonai fölényével és túlsúlyával léphetett volna fel, már nagyon kérdésessé tette, úgyhogy a katonai központban már több más eshetőséggel is kellett számolni. Ezek azonban abban megegyeztek, hogy bármilyen konstelláció áll is be, *Szerbia és Montenegró minden egyes esetben mint ellenség jön tekintetbe!* Ilyen előkészület volt többek között a „*Kriegs-*

fall R", azaz az Oroszország elleni háború. Ez esetben tervbe volt véve, hogy az osztrák-magyar hadsereg főereje az északi harctérre vonul fel, míg a monarchia déli határainak biztosítására, tehát a két említett ország ellen, csak kisebb erő maradna vissza. A mozgosítási, illetve felvonulási előmunkálatokban ez utóbbi erőcsoportot „*Minimalfall B*"-nek nevezték el.

Erőviszonyok.

Déli szomszédaink katonai erőfeszítésének megítéléséhez támpontokat nyujtott az 1912—13. évi Balkán-háború. Ez alkalommal

a) **Szerbia**

az I. és II. vonalban 10 gyaloghadosztályt, 6 tartalékezredet és 1 lovashadosztályt, a III. vonalban 10 gyalogezredet állított fel.

Összesen: 214.000 puska.

b) **Montenegro**

a Balkán-háborúban nem felelt meg a várakozásnak, amennyiben harcállománya alig volt több, mint

összesen 30.000 puska.

A két ország tehát a cs. és kir. hadműveleti iroda számvetése szerint

összesen 250.000 fegyverrel léphetett fel.

Felfogásunk szerint ez a számvetés nem volt helyes, mert ha Montenegróban, a beérkezett hírek szerint, új alakulatok felállításáról nem is volt szó, Szerbia a Balkán-háború befejezése után a meghódított új területek katonai berendezéséhez fogott, hol 5 katonai (hadosztály) kerületet létesített, mindegyikben 4 ezredkiegészítő kerülettel. 1914 januárjában pedig ott már 14.000 újoncot soroztak.[4] Helyesebb lett volna Szerbia katonai erejét 250—270.000 fegyverre tenni. Hozzávéve Montenegró 30—35.000 puskáját, a Balkánon ellenünk *legalább* **300.000 fegyverre**[5] számíthattunk.

[4] Az 1914. évre kiadott „*szerb hivatalos naptár*" szerint (kb. a mi Tiszti cím- és névtárunknak felel meg) az 5 hadosztály-parancsnokság, úgyszintén minden hadosztály-kerületben egy-egy 4 zászlóaljjal és egy géppuskás osztaggal ellátott ezred, hacsak keretben is, már fel volt állítva.

[5] A Berlinben megjelenő „von *Löbell's Jahresberichte über das Heer- u. Kriegswesen-1913*" szerint Szerbia összesen 270—280.000 harcost állíthat ki. Az élelmezési létszám 300.000 főt tenne ki, míg az összes bevonulók számát 500.000 emberre becsüli.

E becslés alapján hadvezetőségünk az osztrák-magyar hadsereg következő részeinek alkalmazását vette tervbe:

1. **„Kriegsfall B"** tehát az esetben, ha csupán a Balkánon, azaz csak Szerbia és Montenegro ellen kell felvonulnunk: az 5., 6. és 2. hadsereg (7, esetleg 8 hadtest) vagyis összesen

400—450.000 puska.

2. **„Kriegsfall R"**, azaz ha *Oroszország* is beavatkozik, tehát két harctéren kell küzdenünk, s így a Balkán ellen csak a már említett *„minimális"* erők maradhatnak: az 5. és 6. hadsereg (4 vagy 5 hadtest) összesen **200.000 puska.**

Az erőviszonyokat ezek után mérlegelve megállapíthatjuk, hogy az 1. esetben, — tisztán Balkánháború esetén — az osztrák-magyar és szerb erők aránya 4 : 3 lehetett volna. A 2. esetben — egyidejű orosz háború esetén — azonban az arány 2 : 3-ra változott!

Nem volt biztosítva tehát az az impozáns erőkifejtés, melyet a monarchiától, mint katonai és politikai nagyhatalomtól az egész világ és elsősorban az ellenség is elvárt. Ilyen csekély túlsúly mellett — az előnyösebb esetben is — kezdettől fogva kérdésessé vált a természetes hadicél: a két kis állam és azok hadierejének gyors és döntő letörése!

De még egyéb fontos körülmények is a Balkánon működő osztrák-magyar hadsereg megerősítése mellett szóltak. Ha a montenegrói milic-hadsereg teljesítménye, mint már említettük, várakozáson alul maradt is, a szerb hadsereg 1912—13-ban annál nagyobb figyelmet keltett. Hadi- és mozgósítási előkészületei célszerűek voltak és beváltak, a vezetés céltudatos, erélyes és eredményes volt; a jól szervezett és fölszerelt csapatok nagy teljesítményre képesnek bizonyultak, igen derekasan harcoltak, szellemük jó volt. Fokozottabb mértékben voltak figyelemre méltók a földrajzi viszonyok is, amint azt már előzőleg méltattuk. De magában Bosznia és Hercegovinában is tekintetbe jött a csekély teljesítőképességű vasút és a fejletlen úthálózat, mely a csapatok eltolását megnehezíti.

Mindezek a körülmények higgadtan és elfogulatlanul elbírálva, katona és politikai vezetőinket arról győzhették volna meg, hogy az ellenséget lebecsülni nem szabad, hogy most egyszerű — 1908-ban talán még lehetséges — „büntető expedícióról" többé már nem lehet szó.

Némi biztató reményt csak az a feltevés nyujthatott, hogy adott esetben úgy Szerbiát, mint Montenegrót, az újonnan meghódított területek, továbbá Albánia és különösen Bulgária, politikailag, de főleg katonailag lekötik.

A háború politikai előkészítése.

Katonai vezetőink, de különösen a vezérkar főnöke elé a nem tisztázott politikai helyzetben, egy más, komoly nehézség tornyosult.[6] *A háború politika-diplomáciai előkészítése hiányzott!* A monarchia 1914 július elején sorsdöntő események és elhatározások, sőt már a mozgosítás és hadüzenet előtt, állott és mindamellett, Németországot kivéve, nem tudta, ki fog mellette harcolni és ki lesz ellene. Tisztázatlan volt elsősorban a helyzet a szomszédokkal és az eddigi szövetségesekkel — Olasz- és Oláhországgal — szemben, bizonytalan volt Bulgária és Törökország jövőbeni magatartása is. De a nagyhatalmak álláspontja sem volt még földerítve, azaz mily magatartást tanusítanak, ha a monarchia Szerbiának hadat üzen? A vezérkar főnöke külügyi vezetőségünktől e tekintetben jogosan követelhette annak a megállapítását, hogy különösen Oroszország mily módon, illetve mily mértékben lesz a Balkán-államok segítségére. De különben ez utóbbiak előrelátható magatartását illetőleg is elég nagy tájékozatlanság uralkodott, a hetekig húzódó tárgyalások ellenére.

Felvetődik itt az a kézzelfogható kérdés is, hogy miért késett a fegyveres beavatkozás, a katonai hadműveletek kezdete, mikor a *közös minisztertanács július hó 7-én már teljesen tisztában volt azzal, hogy Szerbia a szarajevói gyilkosság előidézésében bünös és hogy a monarchia erélyes fellépése most már elodázhatatlan.* Midőn ez alkalommal úgy Conrad, mint Krobatin tábornok, az akkori hadügyminiszter, az *azonnali mozgósítás* mellett törtek lándzsát, a minisztertanácsban visszhangra nem találtak. Hivatkozás történt egyrészt a még nem tisztázott külpolitikai helyzetre, másrészt a folyamatban levő aratásra, melynek végét be kell várni.[7]

Pedig ha a mozgósítást június végén, vagy legkésőbb a fentemlített napon rendelik el, akkor a hadműveleteket július vége felé, legalább három héttel előbb mint ahogy valóban megtörtént, meg lehetett volna kezdeni. A monarchia fel sem becsülhető előnyre tett volna szert, nemcsak katonai, hanem diplomáciai és politikai téren is. Oroszország katonai előkészületei ezidőtájt még megengedték volna, hogy teljes erőnkkel azonnal Szerbiára vessük magunkat. Ez az erélyes és gyors fellépés — a bűnt követő haladéktalan megtorlás! — ellenségeinket is meglepetésszerűen érte és az erkölcsi előnyt részünkre biztosította volna. Politikai kihatása a külföldre és különösen a Balkánra — ez elsősorban Oláhországra és Bul-

[6] Lásd Conrad emlékiratait, III. és IV. kötet.

[7] Az azonnali katonai beavatkozásnak és a Szerbia elleni háborúnak egyáltalán, legnagyobb ellenzője néhai gróf Tisza István, Magyarország akkori miniszterelnöke volt.

gáriára vonatkozik — talán az egész világháború képét megváltoztatja.

Kötelességünk kiemelni, hogy a politikai és nem a katonai vezetők hibáján múlott, hogy az adott jó alkalmat elszalasztottuk!

A monarchia külügyeinek rosszul tájékozott irányítói nem tudták a kezdeményezést magukhoz ragadni és így éppen a legválságosabb időszakban nem voltak képesek a hadvezetőséget hathatósan támogatni.

*

A Szerbia ellen július 25-én elrendelt részleges mozgósítás után, a felvonulás és a haderők csoportosítása szempontjából, a hadvezetőségnek nagyon fontos és sürgős lett volna tudni, hogy Oroszország a közeli napokban mozgósít-e ellenünk, vagy sem?! Ha igen, úgy a monarchiában is azonnal az általános mozgósítást („Kriegsfall R") kell elrendelni, mely esetben, mint már e fejezet első részében említettük, Szerbia ellen csak a „Minimalfall" lép életbe, vagyis a 2. hadsereg nem a balkáni, hanem az orosz harctéren vonul fel. *Valóságban, mint tudjuk, azonban az általános mozgósítást a monarchia vezetői, éppen a fent tárgyalt hiányos külpolitikai tájékozódás folytán, csak július 31-én rendelték el, mikor a felvonulás a déli irányban már folyamatban volt!*

Így a 2. hadseregnek, noha az oroszok ellen volt szánva, délen kellett felvonulnia, annál is inkább, mivel a szállítmányok visszafordítása, állítólag leküzdhetetlen technikai akadályokba ütközött volna — a vezérkari vasútügyiosztály akkori vezetőjének véleménye szerint.[8]

Hibát követett el talán a hadvezetőség, illetve hadműveleti iroda, hogy nem számolt azon lehetőséggel is, hogy *az általános mozgósítást akkor kell végrehajtani, amikor a részleges mozgósítás és a vele járó felvonulás még folyamatban van.*

IV.

Felvonulás, hadműveleti tervek.

A cs. és kir. vezérkar, 1914. év elején kidolgozott előmunkálataiban a Szerbia és Montenegró ellen mozgósított hadseregek felvonulását a következőképen tervezte (lásd 1. vázlatot):

2. hadsereg: IV. (budapesti) hadtest, 29., 23. honvéd- és fél 7. hadosztály — a Száva mentén Mitrovica és Zimony között;

[8] Szakkörökben általános a vélemény, hogy e probléma nem volt megoldhatatlan.

A volt cs. és kir. vezérkar által tervezett felvonulás tiszta Balkánháboru esetére.

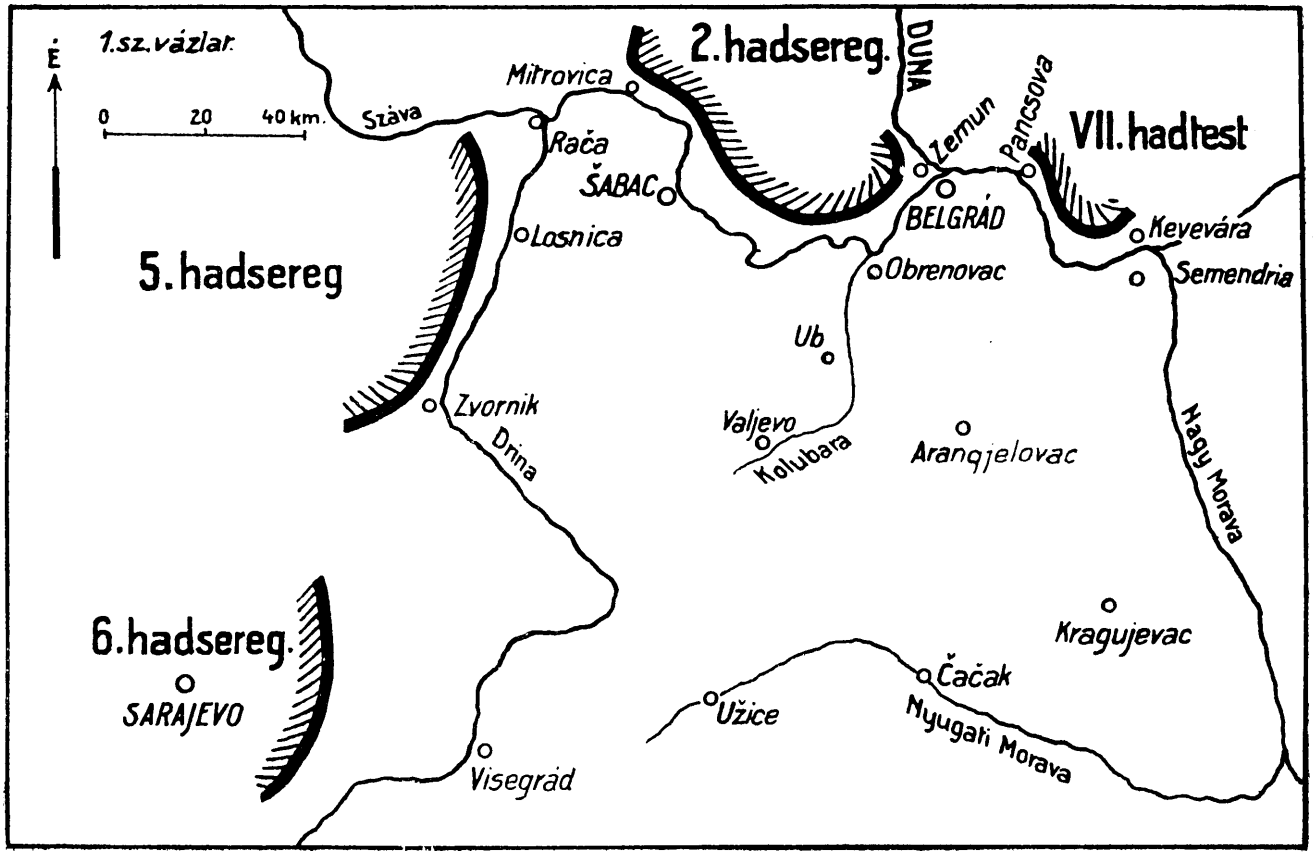

5. hadsereg: VIII. (prágai) és XIII. (zágrábi) hadtest az Alsó-Drina mentén, Zvornik és a torkolat között;
6. hadsereg: XV. (sarajevói), XVI. (mostari) hadtest, 40. honvéd hadosztály, Sarajevo, Višegrád és Goražda között; 1 hadosztály, esetleg 1 hegyi dandár, Castelnuovóban marad.

Hadműveleti terv:

Az 5. hadsereg átkel a Drinán, elősegíti:

a 2. hadsereg átkelését a Száván, azután a két hadsereg belső szárnyával Valjevo felé nyomul elő;

a 6. hadsereg első feladata az, hogy a szerb-montenegrói betöréseket Boszniába vagy Hercegovinába meghiusítsa, azután pedig, az 5. hadsereggel együttműködve, Užice felé nyomuljon, esetleg egy oszloppal Plevlje felé kerülve.

Ennek a tervnek alapgondolata az, hogy a 2. és 5. hadsereg egymást támogatva küzdi le a határt alkotó két jelentékeny folyóakadályt; azután *kettős átkarolással* hatalmukba kerítik az ellenséges ország északnyugati, valószínűleg nem erősen védett, szögletét. A 6. hadseregtől jobbról támogatva folytatják azután előnyomulásukat, illetve támadásukat keleti irányban az ország közepe felé, hol a szerb főerőket döntésre kényszerítik. Montenegrót, mivel nagyobbszerű vállalkozásra nem képes, csekély erőkkel kell csak lekötni.

Erre a tervre, melynek eredetisége tagadhatatlan, még a laikus is felvetheti azt a kérdést, miért nem igyekeztünk Szerbiát a *„történelmi útvonalon"* Belgrádon és a Morava völgyén át megkódítani? Mielőtt ezt a kérdést megvitatnók, hallgassuk meg Conrad tábornagynak, a monarchia vezérkari főnökének, erre vonatkozó nézetét:[9]

„— — A leghatásosabb eljárás lett volna az, ha Szerbiát a Morava völgyében, Belgrád—Niš irányában támadjuk meg. Erre visznek nemcsak a legjobb összeköttetések, köztük egy rendes nyomtávolságú vasútvonal is, de ez eljárásunkkal az országot két részre is hasítjuk; Szerbia elveszíti leggazdagabb részét, melyet a mi hadseregünk kihasználhat. De nem ilyen világos, minden mellékkörülmény nélküli, volt ez a probléma, mint ahogyan ezt egyoldalú teoretikusok gondolják; fontos okok szólottak e választás ellen:

1. Akármilyen háború esetén Szerbiával mint ellenséggel kellett számolnunk. Ebben az esetben azonban csak az erők minimumát fordíthattuk ellene, melyek éppen arra elegendők, hogy a szerbek betörését a monarchia területére megakadályozzák.

[9] Conrad emlékiratainak I. kötete.

2. Ezt a minimumot főleg a XV. és XVI. hadtest alkották, melyek hegyiháborúra voltak fölszerelve és szervezve és csak a Drina mentén voltak egyesíthetők, mert: *a)* a boszniai keskenyvágányú vasutak kizárják a csapatok gyors eltolását a Duna vagy a Száva vonalára; *b)* gyalogmenetekben ez a művelet túlsok időt venne igénybe és alkalmat adna az ellenségnek különböző vállalkozásokra.

3. Ha a fentemlített minimum mellett még 3—4 hadosztályt vonultatunk fel Szerbia ellen, úgy ezeket nem lehetett nagyon messze, mondjuk, Belgrád vagy Semendria ellen készen tartani, mert így ezek a csoportok annak a veszélynek voltak kitéve, hogy egyenkint vereséget szenvednek.

4. A mellékcsoportot tehát a minimummal egyesíteni kell, amit a legcélszerűbben a „Posavina"-ban, a Drina torkolatának környékén érhetünk el.

5. A Száván lefelé, úgymint a Dunán is, ennélfogva csak kisebb erők maradhatnak, ellenséges átkelési kísérletek meggátlására.

6. Az Alsó-Drina vidékéről a minimum a legjobban oldhatta meg kettős feladatát, még pedig: *a)* harc és ellentállás a Drinán, ha a szerbek Boszniába akarnak betörni; *b)* támadó fellépés a Drinán át, ha a szerbek a Dunán és Száván átkelni készülnek, mert egy ilyen lökést az oldalukba, nem hagyhatnak figyelmen kívül. — — — —"

„— — Ha a monarchia másfelé nem volna érdekelve, tehát még más nagyobb erőkkel is rendelkeznék a gyors és döntő csapásra, úgy világos, hogy ezeket a Száván, vagy a Dunán kell készen tartani. Itt viszont az a kérdés, hogy a főerőkkel a Dunán vagy a Száván keljünk-e át? A Dunán való átkelés ellen szóltak: hogy a Drinán egyesített erőktől nagyon messze van és az együttműködés ninesen biztosítva, hogy a vasúti hálózat a Szerémségben előnyösebb a felvonulásra, mint a Bánátban, a Duna mint hatalmas akadály (azonkívül esetleges jégzajlás, a Košava, az uralgó tulsó part), végül érdekünkben volt, hogy lehetőleg gyorsan katonai sikereket érjünk el; egyrészt politikai szempontból, hogy szövetségesekre tegyünk szert, másrészt, hogy a csapatok egy része más feladatokra felszabaduljon.

Ezt a vállalkozást tehát nem volt szabad rajtunk kívül álló véletlenségeknek kitenni.

Minden tehát a mellett szólt, hogy a főerőket a Tiszától — illetve a Tisza-vonal meghosszabbításától — nyugatra tartsuk készen, mert abban az esetben, ha a két csoport egyszerre kel át a Száván, illetve a Drinán, legjobban biztosítjuk a gyors

együttműködést a csatatéren, a továbiak folyamán pedig az előnyomulást kelet és délkelet felé és végül a kijáratot magába a Morava völgyébe is."

*

Eszünkben sincs, hogy a régi monarchia utolsó hadseregének vezérkari főnökét, illetve nézeteit egyszerűen lekicsinyeljük. Nem is szólva arról, hogy volt ellenségünk kútforrásai még alig állanak rendelkezésünkre hogy az eseményekhez még túlközel vagyunk, tehát még hiányzik a kellő „történelmi távlat", mely nélkül pedig nagyon nehéz az igazán tárgyilagos elfogulatlan történetírás: néhai gróf Conrad tábornagy mély tiszteletet érdemlő egyénisége, kinek kimagasló hadvezéri tehetségét — hibái mellett is — barát és ellenség egyaránt elismeri, minden kritikát már eleve letompít. Arra fogunk szorítkozni csupán, hogy szorosan a tárgyra vonatkozó ellenvéleményünket nyilvánítsuk, a bírálatot pedig az olvasóra bízzuk.

Hogy Belgrád és a Morava völgye nemcsak Szerbia, hanem az egész Balkán kapuja, az elvitázhatatlan; hisz évezredek óta ezen az útvonalon és ezzel együtt dőlt el mindkettőjük, azaz Szerbia és a Balkán sorsa. Dr. C. J. Jireček „Die Heerestrassen von Belgrad nach Konstantinopel" című történelmi és földrajzi tanulmányának bevezetésében ezeket mondja:

„— — *A Balkán-félsziget legfontosabb közlekedési ere a Belgrádtól Konstantinápolyba vezető útvonal. Aki ennek birtokában van, uralkodik a Balkán-országok legtöbbje fölött, úgy hadászati, mint kereskedelmi szempontból.* — —

— — Az egyedüli szárazföldi összeköttetés a kelet és a nyugat világa között, valóban a „népek országútja" ez, a szó leghívebb értelmében. Vajjon hány népvándorlás hömpölygött rajta a történelem előtti időkben végig, melyekről semmit sem tudunk, *követve a természet által előírt irányt?!*" — —

Megállapíthatjuk tehát, hogy Szerbiát Belgrád és a Morava völgyén át kell meghódítani, ahogy ezt a törökverő Hunyady János és a zseniális Savoyai Jenő herceg is tette.

Kétségtelen, hogy ezt a feladatot másképen is meg lehet oldani, hogy vannak és lesznek helyzetek, mikor ettől el kell térni, de a legtermészetesebb mindig csak az volt és az lesz: betörés a Morava völgyébe és elsősorban annak elfoglalása. Conrad tábornagy lényegében szintén elismeri ezt, azonban egyéb döntő befolyású körülmények más elhatározásra és megoldásra kényszerítették őt.

Vizsgáljuk meg tehát sorjában ezeket a tényezőket és foglalkozzunk először azzal a lehetőséggel, hogy a monarchia más ellenségtől nem veszélyeztetve, megfelelő erőkkel Szerbia

és Montenegro letörését tűzi ki célul (tisztán Balkán-háború).

Először is megmaradunk azon alapelv mellett, hogy a támadást nagyjában észak-déli irányban kell végrehajtani és hivatkozunk a Conrad által felhozottakon kívül a többi katonaföldrajzi tényezőkre is, melyeket a megfelelő fejezetben már méltattunk. Már a Dunán való átkelés ellen felhozott érveivel sem értettünk egyet, attól eltekintve, hogy mint azt később fogjuk fejtegetni, a felvonulást és az erő elosztását a tisztán Balkán-háború esetében másképp gondoltuk volna. Mert ha elképzeljük, hogy csakugyan a főerők támadnak észak felől a Dunán át a Morava völgyébe, akkor a Boszniából működő mellékerők szereplése másodrendű kérdés. Mivel alárendelt feladatuk van (tüntetni, ellenséges erőket lekötni stb.) a két erőcsoport közötti távolság nem oly fontos. Conrad egy másik ellenérve, hogy a Bánát vasúthálózata nem oly kedvező, bizonyos fokig helytálló, de a Dunát és Tiszát, mint hajózási vonalat, a felvonulás céljaira racionálisabban kihasználva, ez a hiány pótolható lett volna. A jégzajlás kérdése az időszakra való tekintettel tárgytalan; a „Košava" által esetleg beálló nehézségeket elismerjük, — ha az egyáltalán fellép, aminek nem okvetlenül kell bekövetkeznie.

A Duna mint akadály föltétlenül figyelemre méltó; de ha például 1877-ben az oroszok, monitorok, gőzösök, motorjárművek stb, nélkül kelhettek át a Dunán, úgy 1914-ben valószínűleg nekünk is sikerül, mint ahogy a hadtörténelem tanulsága szerint minden jól előkészített erőszakos folyamátkelés sikerült, amint végeredményben 1915-ben — talán nehezebb föltételek mellett — is sikerült. Az uralgó túlsó magaslatokat illetőleg csak azt jegyezzük meg, hogy a Száva és Drina mentén ugyanaz a helyzet áll fenn, szintén az ellenség javára.

Szerintünk tehát a kívánt „gyors és biztos katonai sikereket" inkább az északról fölényes erőkkel indított támadással érhettük volna el, ellenben a Drinán, a Posavinán és a Mačván át végrehajtott előnyomulás volt inkább az a vállalkozás, melyet „nem volt szabad rajtunk kívül álló véletlenségeknek kitenni".

A „Posavina" és a „Mačva" mocsaras lapályaiban a hadműveletek elé tornyosuló akadályokat és nehézségeket a földrajzi méltatásnál kiemeltük. Itt még csak azt szeretnők fölemlíteni, hogy Conrad azon terve, hogy a Morava völgyét nyugatról a Drina—Száva szögletéből kiindulva nyissuk meg, tehát előbb több mint fél Szerbián áthatoljunk,[10] semmi esetre sem minősíthető biztos vállalkozásnak. De a Conrad által kiemelt „együttműködés a csatatéren", amint azt a tények is

[10] A távolság légvonalban 200 km.

mutatták, sem volt biztosítottnak tekinthető. Mert ha az 5. és 6. hadseregek hadműveleti céljai — Valjevo és Užice — között a távolság légvonalban nincs is több 50 km-nél (2 napi menet), de közöttük volt egy nehezen járható vízválasztó középhegység!

A fenti mérlegelések előrebocsátása után részünkről 1914 július hó második felében a felvonulást, tisztán Balkán-háború esetén, a következőképen gondoljuk, teljesen függetlenül az **1915-i** Szerbia elleni háború eseményeitől. (Lásd a 2. sz. vázlatot.)*

Főerők:

Főerő: II. (bécsi), V. (pozsonyi) hadtest [a VIII. (prágai) és IX. (leitmeritzi) helyett], továbbá a III. (gráci), IV. (budapesti) és XIII. (zágrábi) hadtest és egy lovashadosztály;

Bánát: VII. (temesvári), XII. (nagyszebeni) hadtest és szintén egy lovashadosztály; azaz 7 hadtest a Száva, Duna vonalán Rača, Klenak, Zimony, Pancsova, Kevevára és Báziás vidékén.

Mellékerők:

Bosznia: XV. (sarajevói), XVI. (mostari) hadtest Sarajevo környékén.

Duna-flottilla: zöme Zimonynál, 1—1 csoport a Szávában Šabácnál, illetve a Dunán Pancsovánál.

A hadműveleti terv ebből a csoportosításból magától adódik.

A boszniai hadsereg elsősorban Boszniát, Hercegovinát és a tengerhez vezető utakat őrzi. E célból népfölkelők, csendőrök, határőrök, önkéntes alakulatok, egy-két hegyi löveggel megerősítve, a legfontosabb betörési pontokat szállják meg, harcászatilag jól megválasztott és műszakilag megerősített állásokban. A csoport zöme egyelőre Sarajevo környékén marad, azzal a feladattal, hogy egy esetleges ellenséges betörést visszaverjen, később pedig, ha a főerők a Duna-Száván átkelnek, Užice és Čačak felé nyomul elő és igyekszik minél nagyobb ellenséges erőket lekötni.

A főerő Šabác Belgrádot bezárólag, a Száván kel át.

A bánáti hadsereg Pancsova és Ram között a Dunán kel át, végül

egy megerősített gyaloghadosztály lehetőleg Kladovonál, de ha politikai okoknál fogva mégsem volna lehetséges, úgy Orsovánál;[11]

* Ezen a vázlaton a „Főerők"-nél hibás a „XII." szám, a helyes szám: XIII.

[11] E kikülönítésnek politikai célja is lett volna: Oláhország ellen demonstrálni, Bulgáriát pedig invitálni.

Felvonulás tiszta Balkánháboru esetén és a betörési irányok. (A szerző véleménye szerint.)

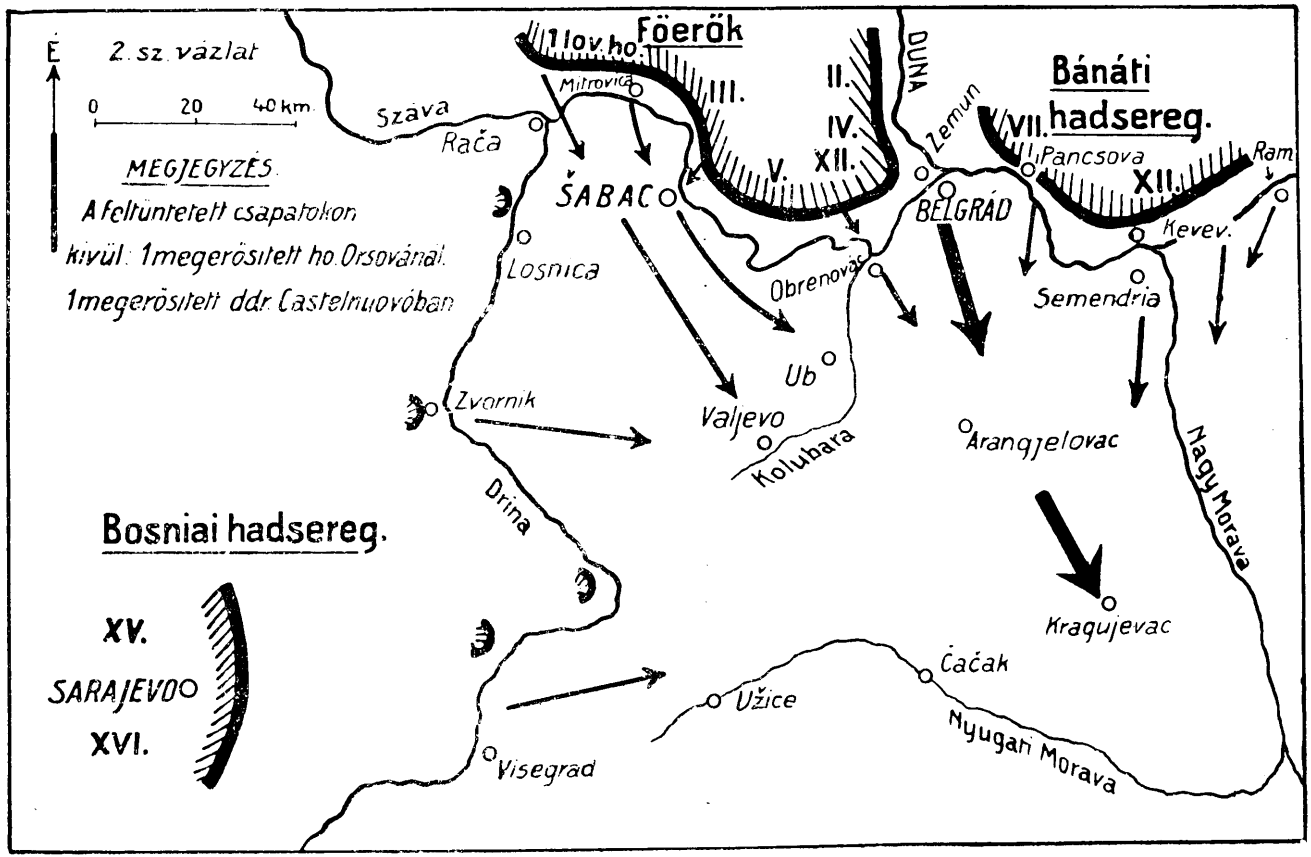

főtartalék 1 hadtest Ruma környékén.

A hadseregcsoport-parancsnokság székhelye (akár Conrad, akár Potiorek a fővezér) Pétervárad.

E széles arcvonalban (6 hadtesttel, tehát közel 300.000 fegyverrel) Belgrád és Kragujevác súlyponttal egyszerre és késedelem nélkül végrehajtott betörés, mely a szerbeket talán még felvonulásuk közben éri, föltétlenül sikerrel jár, mert a védőnek időt sem hagy, hogy túlerővel vesse magát egyik vagy másik csoportra.

Ez a hatalmas, lavinaszerű, szinte lenyügöző támadás — letiporta volna Szerbiát!

A Duna—Száva vonalától Kragujevácig, mely a következő hadműveleti célt képezné, a távolság 80 km; három-négy hét alatt a vállalkozás talán bevégződhetett volna[12] és ha, mint előzőleg fejtegettük, a hadműveletek részünkről július közepén indulnak meg, úgy az osztrák-magyar haderők zöme augusztus közepén talán már az északi hadszíntéren harckészen állhatott volna.[13]

Az itt tárgyalt kedvező katona-politikai helyzetnél azonban sokkal valószínűbb volt az ellenkezője, hogy t. i. a mon-

[12] Szerbia akkor katonailag teljesen magára volt hagyatva és nem számíthatott az entente közvetlen segítségére, mint 1915-ben.

[13] A „*Ratnik*" című szerb katonai folyóirat 1925 áprilisi füzetében Kusaković D. hadosztály tábornok „Hadműveleti és harcászati feladatok rendszeres megoldása" című cikkében az első feladatot az 1914. évi osztrák-magyar-szerb háborúból veszi. Miután a monarchiának a háborúra való előkészületeit, a hadműveleti tervet és a felvonulást röviden ismerteti, áttér azok bírálására. Találó és tárgyilagos fejtegetéseiből a következőket emeljük ki. A szerző szerint az osztrák-magyar vezérkar első hibáját a katona — politikai téren követte el. Mindig csak szigorúan különválasztott lehetőséggel számolt t. i., hogy vagy Szerbia-Montenegróval egyedül kell háborút vívnia, vagy pedig egyidőben Oroszországgal is, de nem a harmadik esettel, hogy *az utóbbi csak akkor lép fel mint ellenség, mikor a volt monarchia Szerbiával már harcban áll!* Ez az eshetőség nem volt kellőleg átgondolva, konkrét előkészületek nem történtek. (A magyar szerző és fordító megjegyzése: Tényleg így volt!) Helyesnek találja, hogy a második esetben, mikor a monarchia két hadszíntéren harcol, Szerbia ellen a védelemre szorítkozik. Ennek a feladatnak azonban akkor tényleg csak a legszükségesebb erőket szabad szentelni, ezeknek viszont nem szabad „kalandos" vállalkozásokba bocsátkozni. A második nagy hiba a rosszul választott hadműveleti irány és ezzel kapcsolatosan az elhibázott felvonulás. *Kušaković szerint a legrövidebb és legtermészetesebb támadási főirány a Morava völgye.* Felsorolja a már ismert okokat és hangsúlyozza, hogy az északról előnyomuló osztrák-magyar hadsereg, ott az ország közepében találja a legnagyobb valószínűséggel az ellenség főerejét és a döntő csatára kényszerítheti. (Egyetértünk! Szerző.) E szándéknak megfelelően, folytatja, az *osztrák-magyar főerőknek a Száva-Dráva vonalán való fölvonulása lett volna az egyedüli helyes megoldás.*

archia egyidőben legalább két ellenség ellen, két vagy három harctéren kényszerül harcra. Ebben az esetben a már többszörösen említett „minimumra" hárul a kettős, de lényegében ugyanaz a feladat, hogy a szerb-montenegrói hadsereg betörését, akár Bosznia-Hercegovinába, akár Magyarország területére meggátolja.

Az ellenség e vállalkozásának célja első esetben az, hogy az ott élő fajtestvéreket fölkelésre bírja s az országot megszállva, annak anyagi forrásait kihasználja, a második esetben pedig az említetteken kívül az, hogy az oroszoknak esetleg Budapesten át kezet nyujtson.

A cs. és kir. vezérkar hadműveleti irodája orosz *és* szerb háború esetére, a minimális erők részére, a következő felvonulást vette volt tervbe (lásd a 3. sz. vázlatot):

6. hadsereg: XV. és XVI. hadtest, 109. népf. dandár, esetleg még egy népfelkelő dandár; zöme Sarajevo környékén, megfelelő részek Hercegovina és a Bocche di Cattaro biztosítására.

5. hadsereg: három csoportban, illetve körletben:
Bjelinai körlet: XIII. hadtest, 11. hegyi-, 104. népf. dandár,
Szerémségi körlet: 7. hadosztály, 20. honvédhadosztály, 36. népfelkelő dandár,
Bánáti körlet: 107. népfelkelő dandár és 2 vadász zászlóalj.

E haderő — több mint 4 hadtest (sorcsapatok), kereken 200.000 fő — mivel a háború sorsa az orosz harctéren dől el és a „minimum" természetszerűleg ez esetben csak a védelemre van hivatva, aránylag számban túlerős volt. Megfelelően csökkentve feladatának így is megfelelhetett volna, viszont az osztrák-magyar főhadseregnek Galiciában jelentékeny többletet jelentett volna. *Az eleve gyengébben tartott „minimum" azonkívül talán úgy a hadseregfőparancsnokságot, mint Potiorek táborszernagyot, balkáni haderőnk főparancsnokát, több óvatosságra és nagyszabású hadműveletek elkerülésére intette volna.*

Részünkről a *„minimalis* erők" összeállítását, csoportosítását és felvonulását, így gondoltuk volna el (lásd 4. sz. vázlat).

1. *Bosznia-hercegovinai védelmi körlet:*

A *6. hadsereg* csapatai a fentebb, a „mellékcsoport"-nál részletezett csoportosításban a határt szállják meg a Drina torkolatáig; zöm mint tartalék Sarajevo környékén;

A „minimum" felvonulása a vezérkar terve szerint. 3.sz.vázlat.

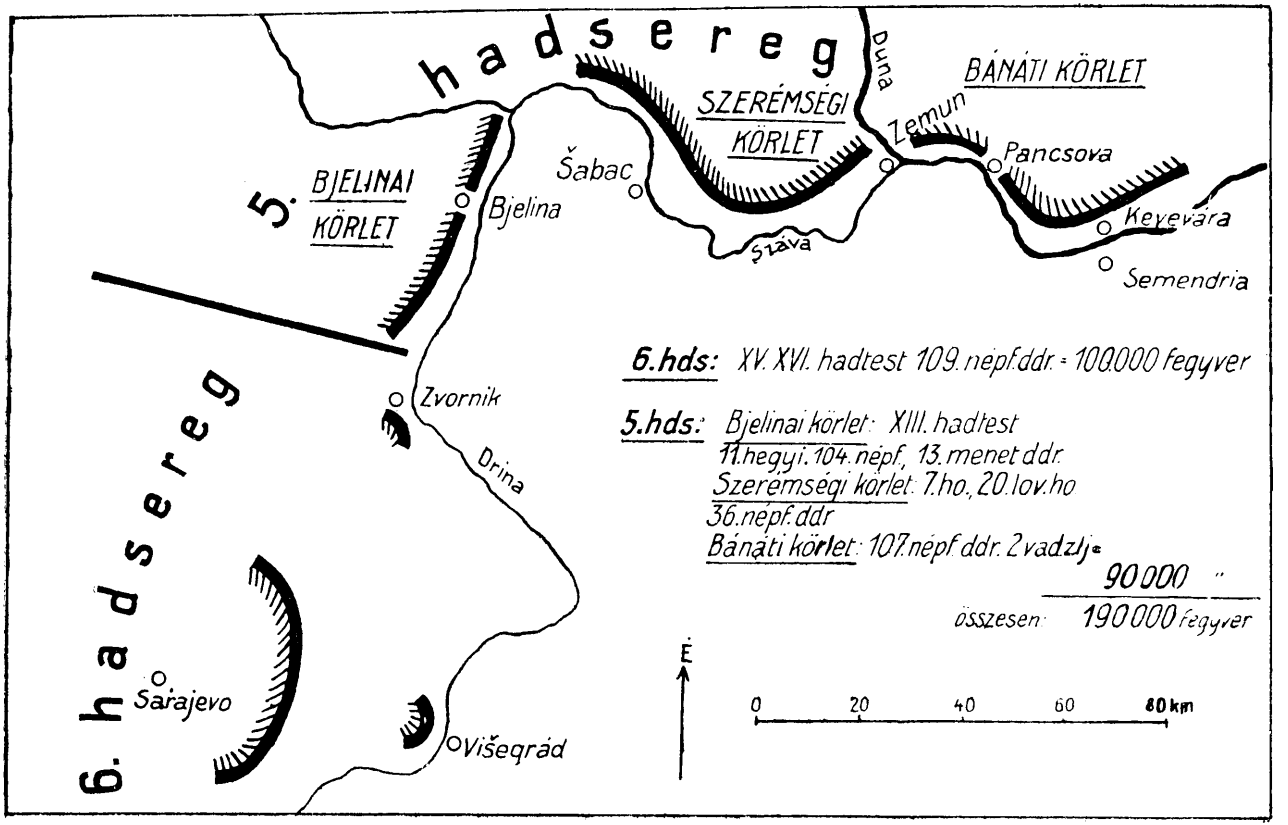

2. *Szerémségi védelmi körlet:*

7. *hadosztály* (békében ott állomásozott), három magyar népfelkelő dandár és egy népfelkelő huszárezred; csoportosítás: 1—1 megerősített népfelkelő dandár (két ezred gépfegyverosztagokkal, egy vadász- vagy kerékpáros-zászlóalj,

A „minimum" felvonulása a szerző véleménye szerint. • 4. sz. vázlat.

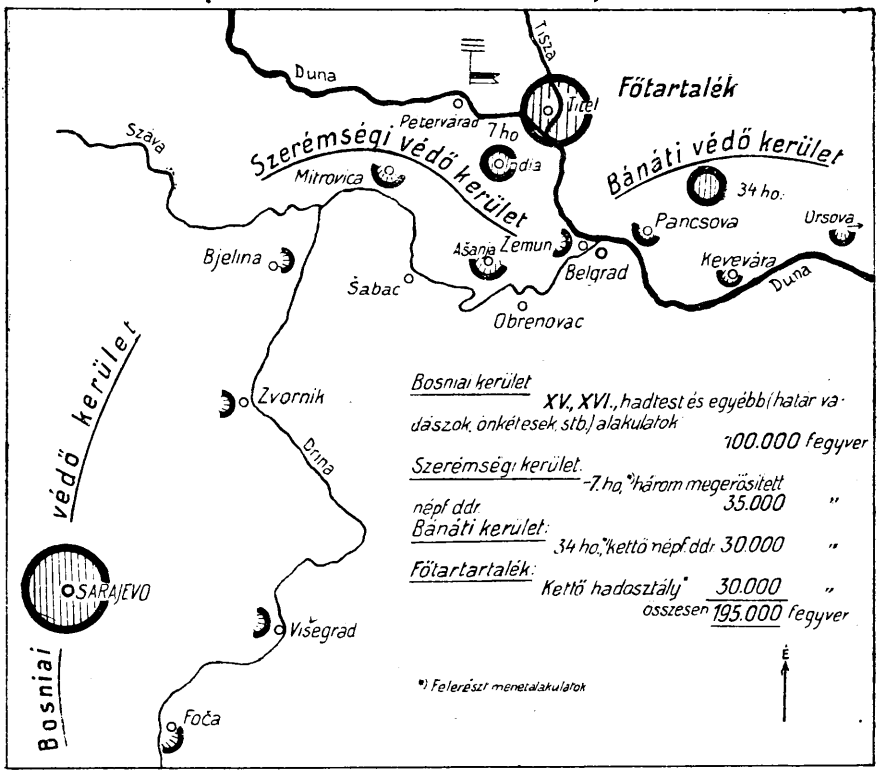

(esetleg menetalakulat), egy tábori ágyús vagy tarackos üteg, 1—2 régimintájú ostromágyús üteg (Pétervárадból) beépített állásban, egy népfelkelő huszárszázad a Száva mentén Mitrovica, Ašanja és Zimonynál; tartalék: 7. hadosztály (felerészben menetalakulatokból) és ½ huszárezred Indijánál.

3. *Bánáti védelmi körlet:*

34. hadosztály (békében ott állomásozott) két magyar népfelkelő dandár, egy népfelkelő huszárezred; csoportosítás: 1—1 megerősített népfelkelő dandár (hasonló összeállításban,

mint a szerémségi körletben) a Duna vonalán Pancsova és Keveváránál, egy kisebb (1—2 zászlóalj) csoport Orsovánál; tartalék a hadosztály (szintén felerészben menetalakulatokból) és a ½ huszárezred Petre környékén.

Fő-(hadseregcsoport)-tartalék: egy kombinált hadtest à 2 hadosztály, nagyrészt új és menetalakulatokból Titel környékén, a megfelelő hajóparkkal akár a Dunán, a Tiszán való átkelésre, vagy pedig az Al-Dunára való szállításra.[14]

Hadseregcsoportparancsnokság: Péterváradon, külön törzzsel.

Az általunk gondolt csoportosításnál az 5. hadseregparancsnokság és a XIII. hadtest teljes egészében az északi harctér részére felszabadul, azonkívül a monarchia déli, de különösen Magyarország határainak védelmét, jobban látjuk biztosítva. A nagyobb számban szerepelő népfelkelő csapatok inkább a déli harctéren való alkalmazását már azért is célszerűbbnek tartottuk volna, mert itt inkább volt még alkalom kiképzésüket és fegyelmezésüket folytatni. Hasonló értelemben áll, illetve vonatkozik ez a többször említett menetalakulatokra is.

Az 1914-i eseményekre visszatérve kiemeljük, hogy a felvonulás nagyjában a „Kriegsfall B"-re vonatkozó intézkedések alapján történt.

Az ellenség előrelátható magatartása.

A cs. és kir. vezérkar hadműveleti irodájában erre vonatkozólag a következő felfogás alakult ki:

1. *Szerbia: a)* a főerők Užice környékén egyesítve, Višegrádon át Sarajevo felé támadnak; védelem a Duna és a Száva vonalában;

b) a fentiek fordítottja;

c) egyelőre védelem a már békében előkészített állásokban az ország belsejében és ha Ausztria-Magyarország a főharctérre való tekintettel a szerbek elleni haderejét csökkenteni kényszerült: *támadás* akár Sarajevo felé, akár Dél-Magyarország, illetve a Szerémség felé.

Ez az utolsó eset volt a *legtermészetesebb,* tehát a *legvalószínűbb is.*

2. *Montenegro: a)* Közvetlen a hadüzenet után, minthogy mozgósításuk igen gyorsan és egyszerűen volt végrehajtható, — *Cattaro* esetleg *rajtaütésszerű* elfoglalásának kísérlete. Az erkölcsi hátránytól eltekintve, a monarchia ez eset-

[14] Szembetűnő a vasúti híd hiánya Titelnél. A hadvezetőség még békében évente sürgette e fontos eltolási (rokád-) vonal kiépítését, eredménytelenül. (A híd, illetve a vasútvonal most a szerbek alatt rövidesen elkészül: *ők* belátták katonai fontosságát.)

ben Pola után a legfontosabb hadi kikötőjét és tengerészeti támpontját veszti el.

b) Betörés kisebb csoportokkal Hercegovinába, főleg harácsolás céljából, főerejével pedig előnyomulás Sarajevo felé — egybehangzóan a szerb hadsereg hadműveleteivel.[15]

Ez utóbbi lehetőség volt a legvalószínűbb.

IV. A HADMŰVELETEK LEFOLYÁSA.

1. Az osztrák-magyar csapatok első támadó fellépése. Az első drinamenti csata.

a) *A 2. és 5. hadsereg augusztusi harcai a Száva és a Drina mentén.*

Legelőbb is ki kell emelni, hogy a *mozgósítás mindenütt, még a szerb- vagy oláhlakta vidéken is, nemcsak rendben, hanem a lelkesedés és a harci vágy jegyében folyt le.* Sok csapattestnél több tartalékos vonult be, mint számították volt. Valótlan az összeomlás után bizonyos oldalról felhangzott állítás, hogy a széles néprétegek akkori háborús lelkesedése nem valódi, hanem a hivatalos körök rendezésének eredménye volt.

A felvonulás és a csapatszállítmányok lebonyolítása tervszerűen történt, azon már említett változásoktól eltekintve, melyek az Oroszország ellen elrendelt általános mozgósítás folytán szükségessé váltak. Augusztus 10-én a balkáni harctéren a felvonulás nagyjában bevégződött. A felvonulás részleteit az 5. számú vázlat tünteti fel.

Az ellenségről augusztus első napjaiban hadvezetőségünkhöz beérkezett hírek alapján a 6. számú vázlatban feltüntetett kép alakult ki. Az ellenség szándékáról bizonytalan, részben ellentmondó hírek keringtek.

Midőn augusztus elején az Oroszországgal való háború már elkerülhetetlenné vált, a hadseregfőparancsnokság elhatározta, hogy a főhadiszállást az északi harctérre fogja áttenni, nem pedig, mint eleinte tervezte, Pétervárádra. Potiorek Oszkár táborszernagyot, a 6. hadsereg parancsnokát pedig, egyúttal a déli harctér nagy távolságára és a különleges feladatra való tekintettel, a Balkánon működő összes haderők parancsnokává nevezte ki, megfelelő önálló hatás-

[15] Hadvezetőségünk nem számíthatott azon körülménnyel, hogy a szerb főparancsnokság a montenegrói hadsereg irányítását oly módon fogja magához ragadni, amint az tényleg megtörtént.

körrel, de azért a hadsereg főparancsnokságának alárendelve. Hogy a választás Potiorekre esett, az természetes volt. Rangjától és állásától (mint Bosznia-Hercegovina kormány-

A Balkán-haderők felvonulása.

1914 augusztus elején. *5.sz.vázlat.*

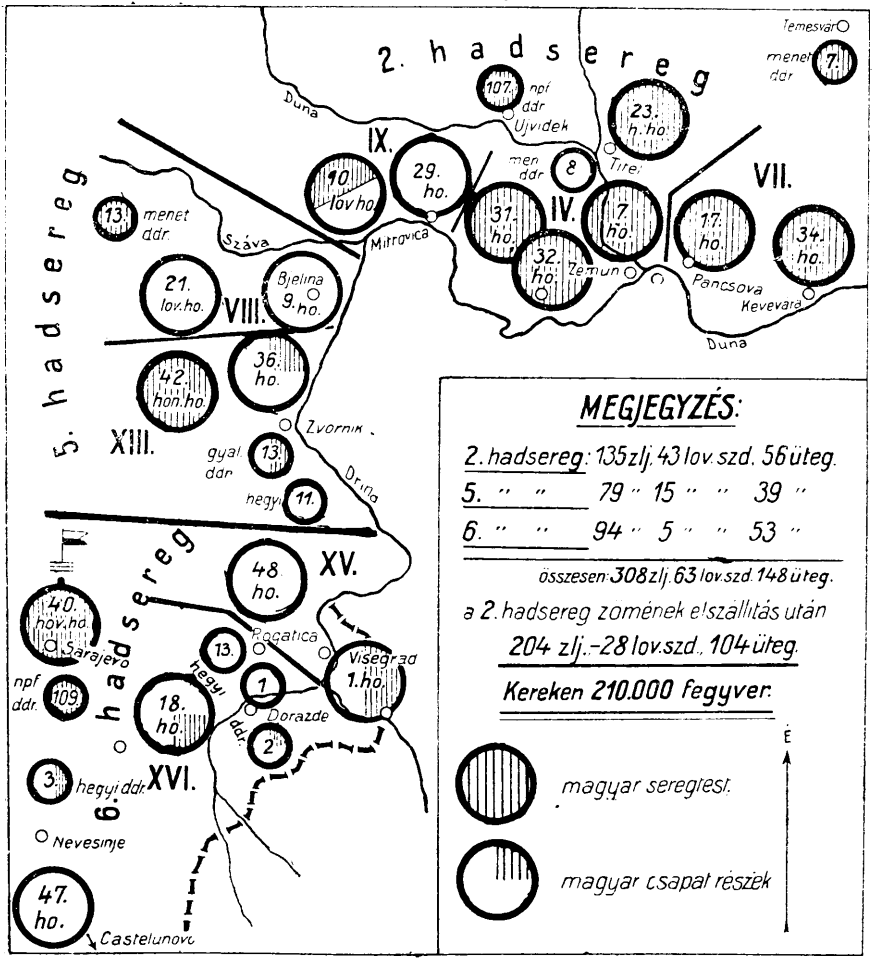

zója) eltekintve, már békében is ő volt a hadsereg tábornoki karának egyik legképzettebb és a legmagasabb polcokra is alkalmas tagja. Conrad mellett őt emlegették annak idején Beck utódjaként. Nagy tudása, erélye, önbizalma egy bizo-

nyos becsvággyal párosulva és végre éppen a déli harcteret illető minden irányú alapos ismeretei, őt a Balkánon működő haderők fővezéréül szinte predesztinálták.[16]

Potiorek már augusztus elején, még mint a 6. hadsereg parancsnoka, egy, a főparancsnokságnak küldött helyzet-

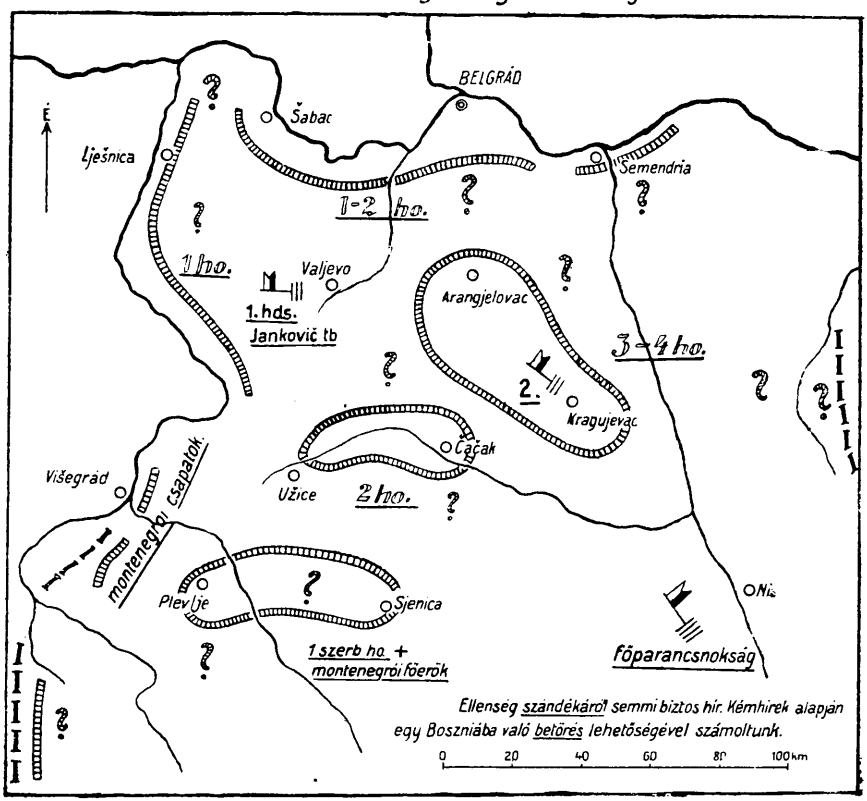

jelentésében kiemelte, hogy a szerbek ellen *támadva szándékozik fellépni* és evégből hadseregével Užicen és Plevljen át előnyomul. Célszerűnek találná, ha az 5. hadsereg előőleg az Alsó-Drinán kelne át és Valjevó felé gyülekeznék. Főparancsnokká való kinevezése után is megmaradt ennél a szándéká-

[16] Tudjuk, hogy Potiorek még a hadműveletek elején, a katonai iroda főnökének útján, a legfelsőbb hadúrnál teljes önállóságát és a főhadiszállástól való függetlenségét tudta elérni. Ezen körülmény a szerbiai hadjárat kudarcához tetemesen hozzájárult.

Az első Drina-menti csata szintere.

7. sz. vázlat.

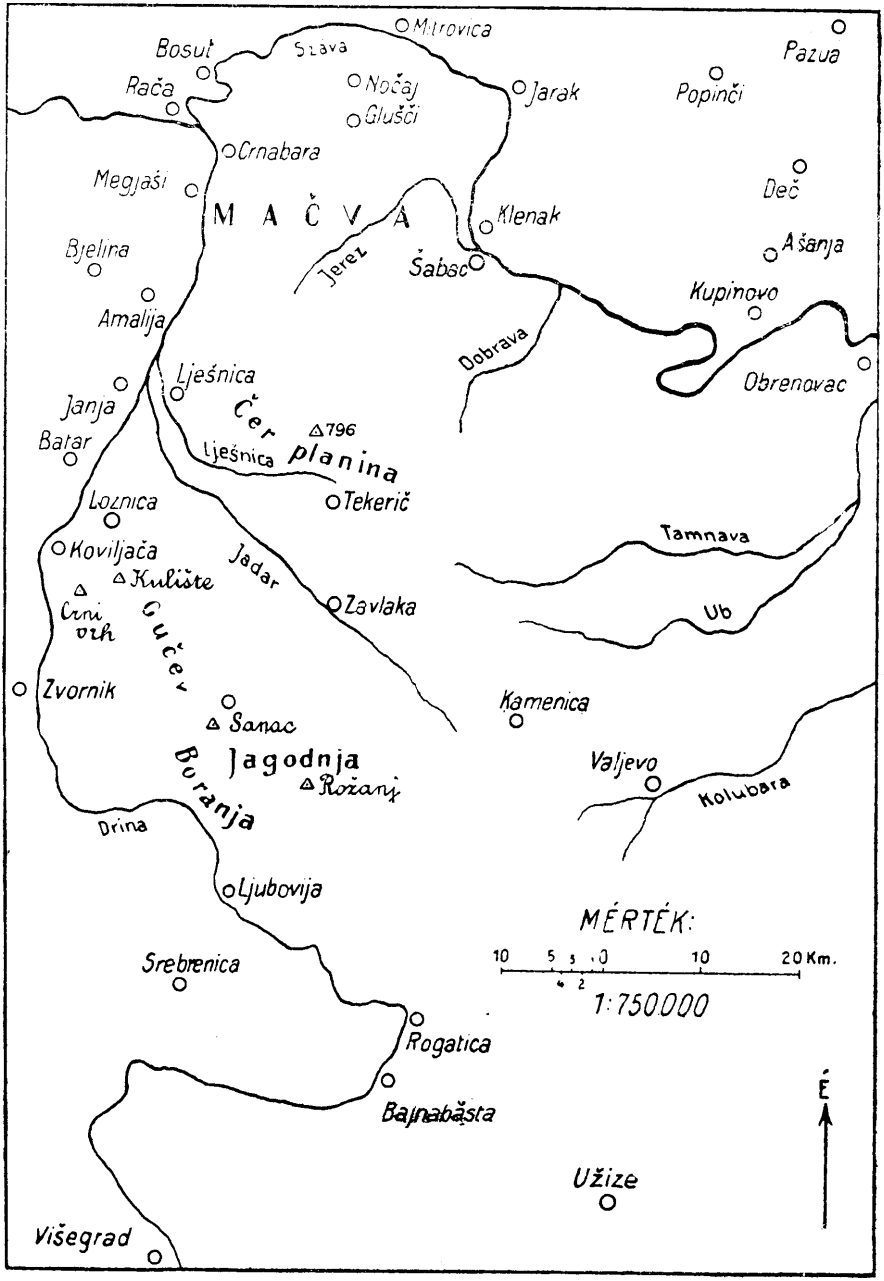

nál, noha már tudta, hogy a 2. hadsereg nem fog rendelkezésére állni, hanem az északi harctérre fog kerülni és így biztosan számíthatott az ellenség számbeli fölényével.

A hadsereg főparancsnoksága Potiorek tervét helyben hagyta. Conrad emlékiratainak IV. kötetében ismétli, hogy helyes volt Szerbia ellen támadóan fellépni, mert csak így, ha az ellenséget már saját országában verjük meg, tudjuk meggátolni azt, hogy a monarchia területére betörjön. Conrad számolt még azzal az erkölcsi eredménnyel is, hogy t. i. Törökország és Bulgária ebben az esetben gyorsabban mellénk állanak.

Eltekintve a valóban lezajlott eseményektől, nem osztozunk ebben a felfogásban. Az ellenség, számbeli túlsúlya mellett, saját országát védi és a belső vonalon harcol. A már az előző fejezetekben tárgyalt erkölcsi, katonai és földrajzi tényezők is az ő javát, az ő előnyét szolgálják. Nekünk, mivel a Szerbia elleni támadásra szükséges erők már nem álltak rendelkezésre és nyilvánvaló volt, hogy a háború sorsa az északi harctéren dől el, célszerűbb lett volna a lehető legnagyobb erőkifejtéssel a döntést ott — Oroszország ellen — keresni, a déli harctéren pedig a „minimális erőket" az előbbi fejezetben vázolt módon alkalmazni, azaz a feladatot védelemszerűen megoldani.[17]

A balkáni haderők főparancsnoksága által kiadott és a hadseregfőparancsnokság által jóváhagyott intézkedés a hadműveletek megkezdésére lényegében az volt, hogy augusztus 12-én az 5. hadsereg az Alsó-Drinán kel át, támogatva a 2. hadsereg egyes osztagai által,[18] melyek a Száván kelnek át, — míg a 6. hadsereg *később* a Drinán Višegrádnál kel át és Užiec felé fordul. Az előnyomulás további iránya az 5. és 6. hadsereg belső szárnyai részére Valjevó volt.

Ennek értelmében az 5. hadsereg parancsnoksága a Drinán való átkelést a következőképen tervezte:

XIII. hadtest Koviljačánál kel át és a Ložnicánál megállapított ellenséget támadja, míg a

VIII. hadtest Bjelinától keletre megy át és észak felől

[17] Ezen felfogás a szakirodalomban is mindinkább tért nyer. A leggyakoribb szemrehányás, amellyel Conradot illetik, az, hogy a balkáni haderőket az északi harctéren működő főerő rovására túlerősre szabta.

[18] A hadseregfőparancsnokság t. i. nem engedte meg, hogy a 2. hadsereg, tekintettel arra, hogy elszállítása az északi harctérre augusztus közepe táján volt tervbe véve, nagyobbszerű vállalkozásban vegyen részt.

átkarolva támadja a Lješnicánál, erősen kiépített állásokban elhelyezett ellenséget;

a 42. honvédhadosztály egyelőre Zvornikig nyomul elő és onnan a főparancsnokság intézkedése szerint vagy az 5. vagy a 6. hadsereg előnyomulásához fog csatlakozni;

végül Letowszky tábornok csoportja (három népfölkelő-zászlóalj) a VIII. hadtesttől északra kel át a Drinán és kelet felé Šabac irányában nyomul elő és összeköttetést létesít a 2. hadseregnek a Száván átkelt részeivel.

Az átkelés augusztus hó 12-én a korai hajnali órákban kezdődött meg. Az ellenséges ellenhatáson kívül az átkelést igen megnehezítette a nehezen járható terep (sűrű fűzesek és magas tengeri), úgyhogy mind a XIII., mind a VIII. hadtest csak a következő nap, azaz augusztus 13-án, állt támadásra készen, de még mindig csak közvetlenül a Drina keleti partján.

Ugyancsak augusztus 13-án sikerült a 2. hadsereg egyes részeinek Mitrovicánál, Jaráknál, Šabácnál és a Belgrád melletti Cigányszigetre átkelni. Nagyobb ellenállás, Šabácot kivéve, nem igen volt.

Ott Dani tábornok parancsnoksága alatt a 62. dandár magyar csapatai voltak az elsők, amelyek a szerb partot elérték.

Az ellenség, melyet eddig eléggé sűrű fátyol takart, most főerejével a betörési helyekre sietett. Augusztus 14-én már a 3. szerb hadsereg javarésze (1. és 2. vonalbeli Drina-hadosztály) erélyesen támadott Šabácnál, úgyhogy csak a 2. osztrák-magyar hadsereg újabb részeinek harcbavetésével sikerült az ellenséget visszanyomni.

Az 5. hadseregnél a VIII. hadtest átkaroló támadása augusztus 14-én nem sikerült, mert a szélső északi szárnyon előnyomuló 21. (prágai) lövészhadosztályt komoly baleset érte. A Cer planinán való nehéz előnyomulás után este kellően nem biztosított táborba szálltak, úgyhogy egy az éj folyamán végrehajtott szerb rajtaütés az egész hadosztályt igen nagy veszteségekkel széjjelzavarta, és még a következő napra is hasznavehetetlenné tette.[19] Így a XIII. hadtest egymagá-

[19] A rajtaütést a szerb 2. számfeletti gyalogezred hajtotta végre — véletlenül! Ez az ezred erőltetett menetben érkezett a Cer planina lábához. Koromsötét, zivataros éjszakában, a helyzet felől tájékozatlanul folytatták az előnyomulást a nekik is ismeretlen terepen. A 21. hadosztály táborát jó ideig sajátjuknak tartották. A rajtaütés nagy sikere arra vezethető vissza, hogy csak kevés számú, igen közel felállított táboriörs végezte a biztosító szolgálatot, kik néhány lövés után visszavonultak anélkül, hogy csapat-

ban indult a Ložnicai-i magaslatokon elhúzódó kitünően kiépített állások támadására, melyeket a Morava-hadosztály egyes részei szállottak volt meg. Csak nehéz és véres harcok árán sikerült ezeket az állásokat elfoglalni.

A következő napra az 5. hadseregparancsnokság Tekeriš, Zavlaka és Krupanj vonalának elérését tűzte ki célul. Azonban az állandó ellenséges behatás, a rossz utak, a rettentő augusztusi hőség, vízhiánnyal párosulva, meghiusították a hadseregparancsnokság szándékát.

Egyedül a 42. honvédhadosztálynak sikerült, Sarkotič altábornagy parancsnoksága alatt, Krupanjt elfoglalni.

Az 5. hadsereg föntemlített előnyomulásával egybehangzóan a Šabac-i csoport (a 2. hadsereg részei, köztük a budapesti IV. hadtest) Hortstein gyalogsági tábornoknak, a IX. hadtest parancsnokának vezetése alatt, augusztus 16-án, Šabáctól közvetlen keletre, a Mišar-i magaslatokon álló ellenséget támadta meg, de szintén eredménytelenül. A jobb szárnyon előnyomuló 29. hadosztály az át nem tekinthető magas kukoricásban váratlanul ellenségre bukkant és erős veszteséggel visszaveretett. A kudarc miatt az egész Hortstein-csoport kénytelen volt ismét Šabacba visszavonulni. Másnap azonban, augusztus 17-én, a szerbek Šabacra irányított heves támadását csapataink visszaverték.

Ugyancsak augusztus 16. és 17-én az V. hadsereg elkeseredett harcot vív minden egyes magaslatért Tekeriš, Jarebice, Krupanj vonalában.

Nyilvánvaló volt most már, amit az 5. hadsereg már a hadműveletek megkezdése előtt is jelentett, *hogy valóban a 3. szerb hadsereg tetemes részei állanak a mi csapatainkkal szemben.* Mindazonáltal az 5. hadsereg parancsnoksága augusztus 18-án a támadás folytatására határozta el magát. A föntemlített vonalban tehát támadás támadást követett, de az arcvonal a nagy áldozatok ellenére se jutott előbbre.

Hasonló szívós, de eredménytelen harcot vívott a Šabac-i csoport közvetlen a várostól délre már sokkal erősebb ellenséggel szemben, úgyhogy az előnyomulás ott is holtpontra jutott.

A harcok az egész Száva- és Drina-arcvonal mentén változatlan hevességgel tomboltak a 19-ére virradó éjjel is tovább, úgyhogy ezen a napon, már a déli órákban, az 5. hadsereg parancsnokságánál az a nézet alakult ki, *hogy a helyzet ilyen módon tarthatatlan.*

jukat felriasztották volna (M. Nikolič szerb alezredes: „A 2. sz. gy.-e. a Čer planina-i ütközetben" című cikke nyomán. — „Ratnik". 1923 szeptemberi füzet.)

A 6. hadsereg bevatkozásától[20] várt könnyebbítés belátható időn belül nem volt remélhető; *a csapatok az immár nyolc napja tartó véres harcok és nélkülözések folytán teljesítőképességük határán állottak;* a pótlás a folyton változó harchelyzet, nemkülönben a rossz utak miatt, már nem tudta a csapat követelményeit kielégíteni, úgyhogy különösen lőszer- és élelemben mutatkozott érezhető hiány. *Félő volt, hogy csapataink a szerb főerők most már minden nap várható általános támadásának nem tudnának ellentállani.* Így tehát augusztus 19-én délután Frank gyalogsági tábornok, az 5. hadsereg parancsnoka, elrendelte az egész 5. hadsereg visszavonulását a Drina mögé.

Az 5. hadsereg visszavonulása aránylag símán sikerült, ámde a Šabac-i csoportnak annál nehezebb volt a végleges visszavonulása.

A 2. hadsereg zöme, a IV. hadtesttel, augusztus 20-án ment vissza a Száva északi partjára. Šabacot a IX. hadtest egyes részei tartották még megszállva, mivel a Balkán-haderők főparancsnoksága a várost a lehetőségig meg akarta tartani (hídfő!). Ez a feladat azonban csapatainknak túl súlyos volt, mivel a szerbek most fölös erővel vetették magukat IX. hadtestünkre és azonkívül a térszínviszonyok a város közvetlen védelmét semmiképen sem segítették elő. Augusztus 22-ről 23-ra virradó éjszaka a helyzet annyira kiélesedett, hogy attól lehetett tartani, hogy a szerbek csapatainkat teljesen bekerítik és a hídtól elvágják. Erre Tersztyánszky lovassági tábornok IV. hadtestét saját elhatározásából ismét átvezeti a Száván és támadásra indul. Bár nagyobb sikert nem tudott elérni, *a derék budapesti hadtest magyar csapatainak hősi támadása nemcsak az összes osztrák-magyar csapatoknak, hanem az összes vonatoknak zavartalan visszavonulását és a hadihíd lebontását lehetővé tette.*

Az osztrák-magyar csapatok első támadó fellépése szerb földön, kiválóan hősies magatartásuk ellenére, — *kudarccal végződött!*

A hadseregfőparancsnokság és Potiorek érvelése: „Nem valószínű, hogy a szerbek a Száva és Drina alkotta harapófogóba belemerészkednek" — csődöt mondott. De bebizonyosodott, hogy az osztrák-magyar hadvezetőség által kijelölt főtámadási irány, illetve a kiszemelt hadműveleti terület nem volt szerencsésen választva.

Kétségtelen, hogy ez az esemény kihatással volt az egész

[20] Később majd meglátjuk, hogy eleinte ez is csak súlyos harcok árán tudott némi tért nyerni.

Szerbia elleni hadjáratra, mert amilyen mértékben emelte az ellenség önbizalmát,[21] oly mértékben ingatta meg saját csapatainknak a legmagasabb vezetésbe vetett bizalmat.

b) *A 6. hadsereg működése.*

Ennek a hadseregnek, amelynek parancsnokságát Potiorek megtartotta, Užice volt a hadműveleti iránya, tervszerűen augusztus 15-én kezdte meg az előnyomulást. A Drinán, illetve a határ mentén álló szerb és montenegrói biztosítócsapatok azonban itt is oly heves ellenállást fejtettek ki, hogy csak lassan tudott tért hódítani. Végre augusztus 20-án a XV. hadtest, melynek parancsnoka Appel Mihály gyalogsági tábornok volt,[22] az ellenséget visszanyomva, teljes erejével a Drina keleti partján állott; ugyanakkor a XVI. hadtest számos csatározás után a Lim folyót érte el, Rudo és Uvac között.

Az 5. hadseregnél bekövetkezett események folytán a Balkán-haderők főparancsnoksága az Užice felé való előnyomulás tervétől elállott és a 6. hadsereget átcsoportosítva, észak felé az 5. hadsereghez közelebb tolta.

Hercegovinában csak kisebb csatározások folytak, Cattaro időnkénti heves lövetésével együtt, úgyhogy hadvezetőségünknek az feltevése, hogy a Crnogorcok nagyobb vállalkozásával számolnunk nem kell, csakugyan bevált.

2. A szerbek betörése a Szerémségbe és visszaverésük.

Az első, augusztusi, támadás sikertelensége ellenére Potiorek táborszernagy továbbra is támadással akarta megoldani feladatát.

Egyelőre elrendelte, hogy a 2. hadsereg kötelékéből a déli harctéren visszamaradt 7. és 29. hadosztály a Száva mentén, az 5. hadsereg az Alsó-Drinán, a 6. hadsereg a Középső-Drinán gyülekezzék, továbbá, hogy a pótlások beosztandók és a felszerelés kiegészítendő.

Közben azonban mind gyakrabban érkeztek be olyan

[21] A szerb katonai irodalomból kitűnik, hogy a magasabb katonai körök az osztrák-magyar augusztusi hadműveletek lezajlása után a válságot elmultnak tekintették; valószínűtlennek tartották, hogy a monarchia velük szemben még döntő sikereket tudjon elérni!

[22] E kettős parancsnoklás sem volt szerencsés gondolat. Potiorekre és törzsére egyrészt túlnagy munka háramlott, azonkívül sok esetben elfogult volt saját hadseregével szemben, ami, egyéb hátrányoktól eltekintve, szintén nem a nagy célt szolgálta.

hírek, hogy a szerbek a Szerémségbe és Boszniába betörni készülnek. A szerb hadvezetőség agilitását és cselekvésre való vágyát most már ismerve, de az utolsó eseményekre való tekintettel is, szándékuk komolyságában nem lehetett kételkedni. A kérdés legfeljebb az volt, hogy a fősúlyt mely irányba, illetve mely feladatra vetik. Sarajevo, mint Bosznia fővárosa, sok élőforrásaival hálás cél, de nem kevésbbé kecsegtető Dél-Magyarország se, melynek lakosságát talán nyilt felkelésre lehetne bírni — és mögötte ott lebegett, ha álomkép alakjában is, az a vágy „hogy az orosz testvérnek Budapesten kezet nyujthassanak".

September 6-án reggel erős tüzérségi előkészítés után, mely elég ügyesen az egész Duna és Száva partra volt elosztva, az I. vonalbeli Timók-hadosztály, Mitrovica és Jarak között átkelt a Száván és igyekezett észak felé előtörni. Vállalkozása azonban katasztrófális véget ért, mert már a következő nap saját csapatainktól körülvéve a hadosztály zöme, kb. 5000 fő, megadásra kényszerült.

De ezzel a szerb betörés veszélye még nem volt végleg elhárítva. Ugyanakkor Belgrádtól nyugatra a Cigányszigeten, továbbá Obrež és Kupinovonál szintén erősebb szerb osztagok keltek át, miután gyér népfölkelő biztosítócsapatainkat visszaszorították. September 7-én hadihídakon az I. és II. vonalbeli Duna-hadosztályok keltek át és a szemben álló gyenge osztrák-magyar csapatokat észak felé visszanyomva, szeptember 11-én már Batajnica környékén állottak. Ugyanaznap kezdi meg Krausz Alfréd altábornagy, a Balkán-haderők főparancsnokságától rendelkezésre bocsátott csapatokból összeállított „kombinált hadtest"-évei sikeres ellentámadását, mely bár nehéz harcok árán, de végül a szerbek visszavonulásával végződött. September 12-én már nem volt szerb katona a Száva északi partján.

Magyar részről e harcokban résztvett a kecskeméti 38., a szolnoki 68. gyalogezred, a marosvásárhelyi 23. és az aradi 28. vadászzászóalj, szinte magvát alkotva az újonnan felállított „Krausz-féle kombinált hadtest"-nek.

3. Második osztrák-magyar támadó hadművelet. A Drina-menti második csata.

Arra a hírre, hogy a szerbek a Szerémségbe törtek, Potiorek elrendelte, hogy az 5. hadsereg az Alsó-Drinán, a 6. hadsereg pedig Ložnica és Ljubovija között azonnal keljen át. A támadás célja mindkettőjük részére ismét Valjevo volt. Mint látjuk, az augusztusi eseményeken okulva, Užice a hadműve-

letekből kimaradt és a két hadsereg szorosabb összeköttetésben, térben közelebb egymáshoz, igyekezett feladatát megoldani.

Az 5. hadsereg a parancs szerint szeptember 8-án kezdte az átkelést, mely azonban a nagy véráldozatok mellett se sikerült, mert az előkészületek nem voltak az eddigi tapasztalatok alapján az utolsó részletekig kellőleg átgondolva. Nem akarták még megérteni, hogy egy ügyes, ravasz, haditapasztalatokban gazdagabb ellenséggel állunk szemben, ki, ha bátorságban nem is tesz túl rajtunk, elszántan védi hazáját, melynek minden talpalatnyi földjét ismeri.

A 6. hadsereg a kijelölt területen hidak nélkül, gázolva kelt át a Drinán és sikerült a túloldali magaslatokat nagyobb harcok nélkül elérnie. Ennél a hadseregnél a nehézségek azonban csak most kezdődtek. A beásott ellenséget csak súlyos harcok árán lehetett lépésről-lépésre tovább kelet felé a Gučevo, Boranja, Jagodnja nevű hegyláncokon át visszanyomni. E harcok folyamán foglalta el a 40. honvédhadosztály többszöri roham árán szeptember 14-én, a birtokáért folyt véres tusák miatt már hírhedté vált Kulište magaslatot, a Gucevo hegyláncon végighúzódó ellenséges állás kulcspontját. Szeptember közepén végre a XVI. hadtest Krupanj környékén vetette meg lábát, tőle északra pedig Ložnicáig a XV. hadtest.

Időközben, szeptember 13-án és 14-én, az 5. hadseregnek is sikerült, a Drina keleti partjára jutni, még pedig a Krausz-féle kombinált hadtest hathatós támogatásával, mely viszont a monitorok által igen bátran és önfeláldozóan támogatva kelt át Jaraknál a Száván.

A Balkán-haderők most végre — több mint egy hónappal a hadműveletek megkezdése után! — egyesülve szerb területen állottak, de Potiorek további szándéka elé, hogy a támadást folytatva, az ország belsejébe hatoljon, újabb akadályok merültek fel.

Az északi szárnynak, t. i. a Krausz-hadtestnek és az 5. hadsereg zömének előnyomulása a „Mačvá"-ban megakadt. A már ismert terepakadályoktól eltekintve, *az ellenség által már békében nagyszerűen kiépített tábori erődítmények gátat vetettek minden gyorsabb előnyomulásnak*, úgyhogy arcvonalaink itt mindinkább megmerevedtek és állásharc állott be. De a 6. hadsereg is, ilyen módon magára hagyatva, szeptember közepén további előnyomulását szintén kénytelen volt beszüntetni.

A harcok azonban szakadatlanul folytak tovább. A szerbek most hadseregük főerejével 6. hadseregünkre vetették magukat, azzal a szándékkal, hogy azt a Drinán túlra vetik

vissza, azután pedig az 5. hadsereget délről felgöngyölítik és megsemmisítik. Ezekben az elkeseredett véres harcokban, amelyekben a 6. hadsereg óriási veszteséget szenvedett, ismét nagy szerepet játszottak a Jagodnja és Kulište magaslatok, melyek sokszor naponta cseréltek gazdát, míg végre szeptember 25-én végleg derék csapataink kezében maradtak. Ezek után a szerbek, szintén kimerülve, támadásaikat abbahagyták.

A lezajlott szeptemberi harcok, csapataink kiváló bátorsága és áldozatkészsége mellett sem hoztak eredményt, sőt erkölcsi vereséggel jártak. Az ellenség megvalósította, ha szintén nagy veszteséggel is, azt a célját, hogy az osztrák-magyar hadseregnek az ország belsejébe való betörését meggátolja.

Utólag az akkori helyzetet megítélve, azt kell kérdeznünk, nem lett volna-e célszerűbb a támadást most beszüntetni, a Balkán-haderőket a Duna, Száva és Drina hatalmas akadályvonala mögé visszavinni és ott a védelemre berendezkedni, körülbelül olyan módon, amint azt a „minimális erők" felvonulásánál és csoportosításánál fejtegettük? „Büntető expedíciónk" nem sikerült, a hadászati okokból önként elrendelt visszavonulás „a monarchia presztizsének" már többet nem árthatott, annál is kevésbbé, mivel akkor már nyilvánvaló volt, hogy a háború és vele a monarchia sorsa a főharctereken fog eldőlni. Hagytuk volna tehát az ellenséget jól megszervezett védőrendszerünkön elvérezni és ha egyebet nem nyerünk, *megkíméltük volna akkori kiváló és drága, mert soha többé nem pótolható emberanyagunkat!*

4. A Romanja planina-i csata.

Potiorek szándéka, hogy a támadó hadműveleteket folytassa, de különösen, hogy a Majva mocsaraiban megakadt 5. hadsereget előre lendítse, ismét meghiúsult, az egyesült szerb-montenegrói haderők Boszniába történt nagyszabású betörése folytán.

Szeptember 11-én nagyobb montenegrói erők Foča-nál 14-én pedig a szerb II. vonalbeli Šumadija-hadosztály lépte át a határt. Az osztrák-magyar csapatok, melyeknek zömét a 8. hegyi dandár alkotta, harcolva bár, de napról-napra nyugat felé visszavonulni kényszerültek. Szeptember 26-án a Šumadija-hadosztály Han Pješak-nál (Sarajevotól északkeletre), szerb osztagok és montenegrói bandák pedig már Pale körül, alig 15 km-nyire Sarajevo előtt állottak; a montenegrói főerők pedig Kalinovikot ostromolták.

A helyzet válságos volt. Eltekintve Sarajevo politikai és

8. sz. vázlat.

A szerb-montenegroi betörés szintere.

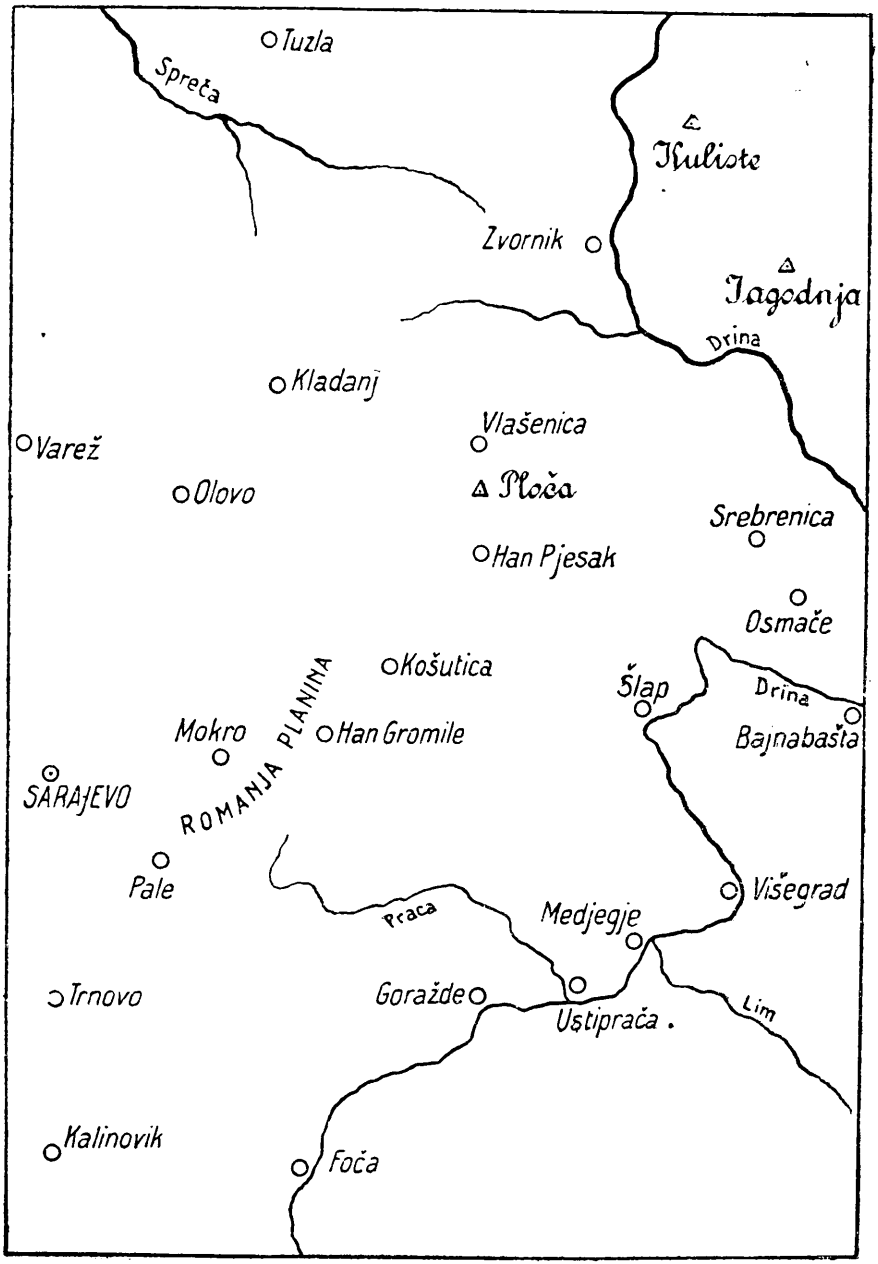

katonai jelentőségétől, a 6. hadseregnek odavezető egyetlen hadtápvonala is erősen veszélyeztetve volt. Az ellenség tehát jogosan számíthatott arra, hogy a Balkán-haderők főparancsnoka a Drina-menti főarcvonalról erőket fog elvonni és így az ottani helyzet a szerbek javára fog billenni.

Potiorek azonban nem esett ebbe a hibába; nyugodtan ítélte meg a helyzetet. Helyes elhatározásai és intézkedései meghiúsították az ellenség szándékát.

Először a Sarajevoba érkező pótlásokat, az ott állomásozó népfelkelőket és várőrségeket egyesítette kötelékekbe és az arcvonalból egyelőre csak a 13. hegyi dandárt, meg egynéhány zászlóaljat és üteget vett vissza. Tervét elősegítette az a szerencsés körülmény, hogy a főarcvonalon az ellenséges támadások hevessége lanyhulni látszott. Pongrácz tábornok a már híressé vált 3. hegyi dandár parancsnoka, aki már augusztus folyamán eredményesen működött Hercegovinában, utasítást kapott, hogy verje vissza a Kalinovikot ostromló montenegrói erőket.

A Sarajevoban alakult osztrák-magyar csoport október 5-én kezdte meg a támadást, melynek folyamán az ellenséget Han Pješak környékéről visszavetette. Mivel azonban gyenge volt az erélyes üldözésre, az ellenség Rogaticától északra, ügyesen választott igen erős állásban, melynek jobb szárnya a Drinára támaszkodott, újra tartós védelemre rendezkedhetett be.

A 3. hegyi dandár időközben eredményesen harcolt a Cernagorcok ellen, de ott lévén lekötve, nem akadályozhatta meg, hogy az előbbiek két dandárt küldjenek a fentemlített rogaticai harcvonal megerősítésére, hova egy kombinált szerb hadosztály is megérkezett, úgyhogy most ott már kb. három ellenséges hadosztály állott néhány zászlóaljunkkal szemben. A sarajevoi csoport újabb támadása október 9-én az ellenséges állásra ennélfogva eredménytelen maradt. Az ellenség megerősödése, a rossz közlekedési viszonyok, a hideg, esős időjárás, a magasabb hegyeken beállott havazás is bénítólag hatott a hadműveletekre. Azonban a még rosszabbul felszerelt ellenség is napokig tétlenül maradt.

A Balkán-haderők főparancsnoka mindamellett a támadás folytatására határozta el magát. Évégből az összes most Boszniában rendelkezésre álló csapatokat két hadosztályba egyesítette (18. és 50.), melyeknek parancsnokságát Wurm táborszernagy vette át. A támadó terv az volt, hogy Trollmann altábornagy a 18. hadosztállyal a rogaticai állást szemben támadja meg, míg Kalser tábornok az 50. hadosztállyal

(mely most alakult Sarajevóban) Mokre-on át az ellenség nyugati szárnyát karolja át.

Ezek a döntő harcok október 18-án kezdődnek és míg az 50. hadosztály napról-napra tért tud nyerni, a 18. hadosztálynak állandó ellentámadásokat kellett elhárítania, mivel az ellenség minden erejét Drina-menti jobb szárnyának megerősítésére fordította. A nehéz harcok javarészt 1000 méter körüli magasságban, szakadó esőben folytak le, míg végre október 22-én az ellenség visszavonulásával végződtek. Bosznia végleg felszabadult.[23]

Az ellenség szempontjából ezen vállalkozás, mivel erejét túlhaladta, eredményt nem hozhatott és ha nem is volt célnélküli, a szerémségi betörés kudarca után eléggé indokolt se volt.

5. Az 5. hadsereg harca a Mačvában.

Szeptember közepén az 5. hadsereg előnyomulása, mint már említettük, a Drina, Száva háromszögében, a Mačvában, megakadt és amíg a 6. hadsereg a középső Drina mentén vívta elkeseredett harcait a szerb főerőkkel, addig az 5. hadsereg csapatai rendszeres várharcszerű támadással törekedtek tért nyerni és a látszólag bevehetetlen szerb védelmi vonalakat bevenni.

Az eddigi harcok sikertelensége az 5. hadsereg parancsnokságát arra késztette, hogy a döntést a szélső bal, azaz északi szárnyon keresse. Evégből a Krausz-féle hadtestnek erős bal szárnnyal a Száva partján húzódó töltés mentén kellett támadnia, míg báró Lüttgendorff altábornagy a Szerémségben újonnan alakult csoportjával (javarészt népfelkelő csapatokkal) Klenák környékén kel át a Száván és közvetlen az ellenség hátába támad.

Azonban a tervezett támadás, mellyel Potiorek is egyetértett, kevés eredményt gyümölcsözött. Szeptember 29-én a Krausz-féle hadtest a szerbeknek csak egyes előretolt állásait tudta elfoglalni és ismét megakadt az erősen kiépített és makacsul védett főállások előtt.

Potiorek ezzel a sikerrel nem volt megelégedve, annál kevésbbé, mivel a Lüttgendorff-csoport egyáltalán nem kelt át a Száván. Egyrészt, mert a műszaki anyag nem érkezett meg idejekorán, másrészt, mert az ellenség az átkelés helyét felfedezte és állandóan a leghevesebb ágyútűzben tartotta. Türelmetlenül sürgette Potiorek mind az 5. hadseregparancs-

[23] Ez a hadművelet volt talán az egész szerb hadjáratban Potiorek legszebb sikere, melyet a hátország és a sajtó is megfelelően elismert. Sarajevo városa akkorjában díszpolgárrá választotta.

nokságot, mind Lüttgendorff altábornagyot a következő igen jellemző parancsal:

„A csoportnak ma át *kell* jutnia a Száván. Ha nem is Klenáknál, de valamely északabbra fekvő pontnál sikerülni fog. Estére elvárom a jelentést, hogy mind a 13 zászlóalj a Száva jobb partján van!"

Példája ez az úgynevezett „zöld asztal mellől" való intézkedésnek. A messze hátul székelő főparancsnok, az elől a csapatoknál előforduló természetes súrlódásokat nem akarja, vagy talán nem is tudja megérteni; hiánya ez a bizalomnak az alárendelt parancsnokokban.

Az 5. hadseregparancsokság ezek után úgy intézkedett, hogy a Lüttgendorf-csoport Jaraknál (tehát *saját* arcvonalunk mögött) keljen át a Száván, s egyúttal a Krausz-hadtest rendelkezésére bocsátotta azt. Ez utóbbi, mivel a csoport alkalmazása az eredeti terv szerint ezek után úgy sem volt végrehajtható, a Lüttgendorf-csoportot hadtestének jobb szárnyán osztotta be. *Krausz altábornagynak különben is,* a helyi viszonyokra való tekintettel, *az volt a szándéka, hogy továbbra is csak a várharc elvei szerint vezeti a támadást.* A szerbek rendületlen kemény ellenállása, s a tüzérségünknél beállott lőszerhiány folytán, a támadás Potiorek minden türelmetlensége, sőt fenyegetései ellenére, október 4-én újból állásharcba ment át. Az október közepén beállott esős időszak a harcokat még inkább megnehezítette, a csapatoknak pedig új fáradalmakat hozott.

Előzőleg, még október elején, csak Tamássy altábornagynak sikerült *magyar népfelkelőivel* Zimonynál a Száva északi partján befészkelt szerbeket végleg a vasúti híd hídfőjébe visszaszorítani. Belgrád és Zimony környékén ezek után csak időnként folytak tüzérharcok.

6. A Drinamenti 2. csata győzelmes bevégzése.[24]

Potioreket az az állandó törekvése, hogy az ellenségnek a Szávára támasztott jobb szárnyát döntőleg megverje, azután a szerb főerőket északról átkarolva megsemmisítse: október vége felé arra késztette, hogy az 5. hadsereggel újabb támadást indítson a Mačvában. E végből az utóbbi hadsereget a hadseregfőparancsnokság által rendelkezésére bocsátott 6. (cseh) népfelkelő dandárral erősítette meg, azonkívül a XVI. hadtestet a saját jobb szárnyáról a közép felé akarta eltolni, hogy ezzel az ottani harcoknak új lendületet adjon.

Intézkedéseinek megfelelően az 5. hadsereg balszárnya ismét megkezdi a támadást. A Krausz-féle hadtest október

[24] 9. vázlat.

2. Drina menti csata. 9. sz. vázlat.

Helyzet: október végén.

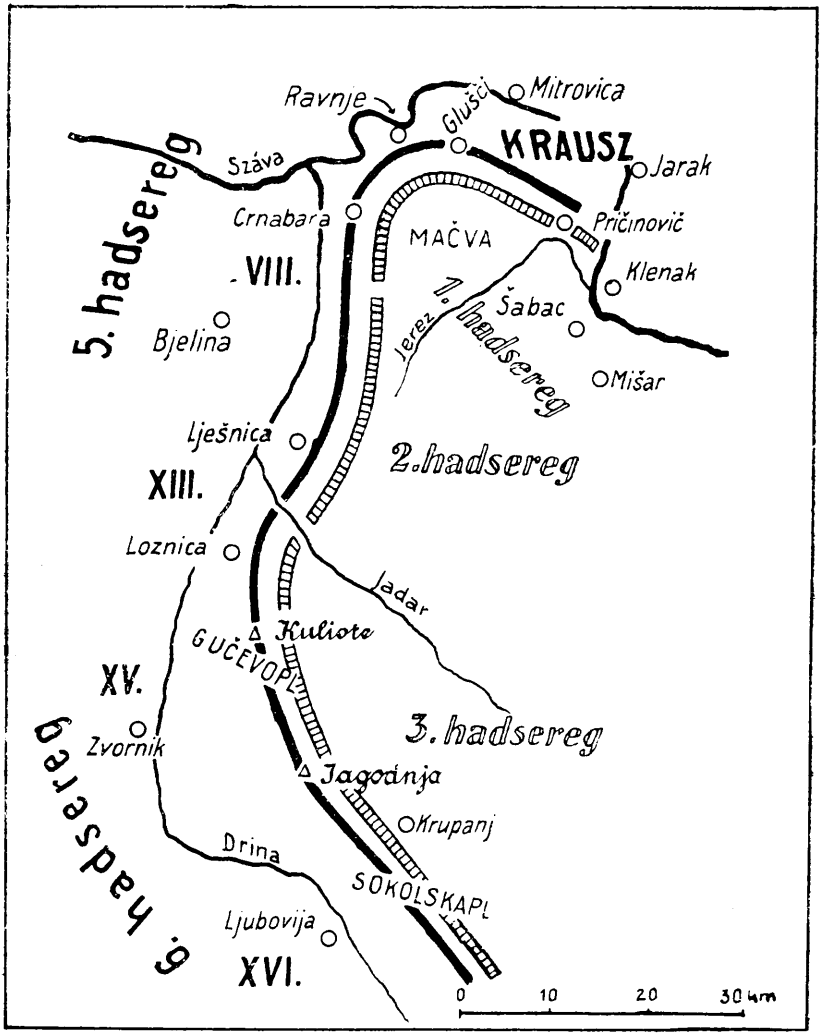

27-én a monitorok által hathatósan támogatva, több szerb állást „földmozsarakkal" való előkészítés után rohammal elfoglal. Ugyanaznap az idegen kötelékben (VIII. hadtest) harcoló nagyváradi 37. gyalogezred Ravnje-nél elsőnek tör be a szerbeknek legerősebben kiépített állásába.

Ennek a többnapos harcnak eredménye több mint 1000 fogoly és aránylag sok hadianyag volt ugyan, de a térnyerés alig tett ki egypár száz lépést. Ugyanis a Mačvát lezáró szerb 1. hadsereg (kb. 4 hadosztály) Stepan Stepanovič tábornok parancsnoksága alatt, ha helyenként behorpadt is, még mindig szilárdan állott a Mačvában és az ingadozás jelei még nem voltak észlelhetők. Sőt október végén az egész drinamenti szerb arcvonal támadásba fogott; még pedig Petár Bojovič tábornok 2. hadserege (3 hadosztály) Lješnica és Loznica felé, míg Pavle Jurišič (Sturm nevű volt osztrák-magyar tiszt) a 3. hadsereggel (szintén 3 hadosztály) Krupanj felé nyomult.

Ezt a támadást azonban október 30-án beszüntették anélkül, hogy valami eredményt értek volna el, *a következő nap pedig egész váratlanul és meglepetésszerűen megkezdték a Mačva kiürítését.* Az 5. hadsereg jelentéktelen harcok közben követte a szerbek jobbszárny-csoportját Šabacig, ahova azonban csapataink ismét csak véres harcok árán tudtak bevonulni. A szerb 1. hadsereg zöme délkeleti irányban vonult vissza, ami Potiorek terveinek kedvezett, mert ő most a szerb hadsereg kétoldali átkarolására és végleges megsemmisítésére törekedett.

Ennek az általános, minden rendelkezésre álló erő harcbavetésével tervezett, támadásnak kezdetét november 6-ára tűzte ki. Szándéka, mint eddig is, nagyjában az volt, hogy az 5. hadsereg erős balszárnnyal az ellenséget a Szávától végleg elválasztja és északról igyekszik átkarolni, míg a 6. hadsereg az ismét rendelkezésre bocsátott XVI. hadtesttel[25] Krupanj felé nyomult elő.

November 6-án a XIII. és XV. hadtest megkezdi a támadást, mely ha nehéz küzdelmek árán is, de tért nyer. Ugyanaz nap a XVI. hadtest Ljubavijánál átkel a Drinán és szintén eredménnyel nyomul elő. November 7-én az ellenség a XIII. és XV. hadtest előtt már megkezdi a visszavonulást Valjevo irányában, melyet erős balszárnya a Krupanjtól délkeletre húzódó magaslatokon, saját XVI. hadtestünkkel szemben, makacs kitartással és sikerrel fedez. November 8-án már az egész szerb arcvonal visszavonulóban van és bár az ellenséges balszárny még mindig kitart, Potiorek kiadja intézkedéseit az üldözésre, nagyjában Valjevo felé. De a szerb déli szárny még november 9-én is önfeláldozóan kitart a XVI. hadtest minden erőfeszítésével szemben és így a főerőknek a zavartalan visszavonulást biztosítja, egyszersmind Potiorek hadseregének a győzelem teljes kiaknázását lehetetlenné teszi.

[25] Előbb említett eltolására már nem került a sor.

Időközben az 5. hadsereg Šabac körül minden erőlködése mellett se tudott eredményt elérni. A szerbek, időnkénti heves ellentámadásokkal, makacsul védelmezték szintén már békében előkészített állásaikat, bár foglyok vallomása szerint a szerb főparancsnokság már kiadta volna a parancsot az általános visszavonulásra Arangjelovac irányában. Végre november 10-én hajnalban — valószínűleg a drinamenti harchelyzetnek megfelelően — az ellenség ismét ügyesen leplezve, 5. hadseregünk elől is visszavonult.

*

Több mint 2 hónapi súlyos harcok után „a drinamenti 2. csata" javunkra dőlt el. De nem úgy, mint azt a Balkán-haderők főparancsnoka gondolta volt, akinek szemei előtt az összes szerb haderők mindkét oldali átkarolással szándékolt megsemmisítése lebegett. Az ellenség idejekorán megkezdett és ügyes visszavonulással, amennyiben az északi szárnyát a Szávára, a délit pedig nehezen járható hegyvidékre támasztotta — szerencsésen kibujt a reá valószínűleg végzetessé válható döntés elől. Nem volt tehát most már más megoldás, mint az, hogy a szerbek szétágazó visszavonulását Valjevo és Ub felé erélyes üldözéssel kihasználva, egyrészt megingott ellenállóképességüket letörje és őket lehetőleg nekik kedvezőtlen viszonyok között ismét harcra kényszerítse.

Viszont kétségtelen, hogy a szerb fővezér elhatározása merész volt, mert arra volt alapozva, hogy a két szárnycsoport minden körülmények között kitart, tekintet nélkül a köztük lévő nagy távolságra (Šabac-Sokolska pl. légvonalban több mint 60 km; az arcvonalak hosszúsága azonban 70 km-nél is több volt). Ez különben annak a jele, hogy mennyire bízott alparancsnokaiban és csapataiban.

vitéz Németh Lajos.

T Á R C A

AZ ERDÉLYI MENEKÜLTEK ÜGYE II. RÁKÓCZI FERENC KORÁBAN.[1]

Nagyon sokan vannak, kiknek egy évtized alatt kétszer is kellett menekülniök szűkebb hazájukból, Erdélyből; egyszer saját hazájuk parancsa, másszor ellenségeik embertelensége következtében. Ott maradt mindenök. Állásuk, hivataluk, vagyonuk, családi fészkök, boldogságuk, a jövendőbe vetett hitök; és keblöket ezer kétség, ködös bizonytalanság tépte, mikor a rútúl megcsonkított anyaország védőszárnyai alá menekülve, vagonlakásaikban új életet kellett kezdeniök.

De nem azért jöttünk össze, hogy szenvedéseinket fölhányjuk, sebeinket mutogassuk. Velünk csak az történt, ami nagyapáinkkal, dédapáinkkal, ükapáinkkal történt. Meg van írva a világtörténelem legtanulságosabb, hol nagyon dicsőséges, hol nagyon szomorú könyvében, Magyarország történetében, hogy a nyugodt fejlődést minduntalan megszakította valami rettenetes vihar, melynek elzúgása után a magyar „szertenézett s nem lelé honját a hazában". De abban a szent könyvben az is meg van írva, hogy Isten még akkor sem hagyott el bennünket, mikor kislelkűségünkben mi egyszer-másszor elhagytuk őt s hogy őseink erős lélekkel, férfias elhatározással, a mienknél nem kisebb szenvedések árán tartották meg és virágoztatták fel megcsúfolt, összetépett hazájokat.

Erre nézve mi, Erdély mostani menekültjei, talán Erdély kétszáz esztendő előtti, Rákóczi-korabeli menekültjeinek sorsából, nyomorúságaiból tanulhatunk legtöbbet.

*

Rákóczi 1706 január 6-án kapta Pekry Lőrinc tábornok levelét Moldvából, hová a zsibói szerencsétlen csata után az erdélyi urak és főrendek menekültek. Kantemir vajda, a levél szerint, kiváltképen való jóakarója volt Rákóczinak és híveinek biztonságáról kezeskedett, ezek azonban arra kérték fejedelmöket, hogy ellátásukról és költségükről gondoskodjék; mit másnap már meg

[1] Felolvasás Hargita-Váralja képzelt székely község ülésén Budapesten, 1925 január 3-án.

is tett és „megkönnyítette turba-hordozó vezetékét".[2] Alig egy hét mulva bizonyos önérzettel írhatta Károlyi Sándor tábornoknak, hogy az Erdélyből kiköltözött főbb emberekről már gondoskodott, most pedig meghagyta tábornokának, hogy az egy-házhelyes nemeseknek és a minden tisztség nélkül maradtaknak egyhónapi fizetést adjon.[3] A Karánsebesre menekült erdélyiek kérésére többször írt a *temesvári basának;* április 2-án pedig arra kérte Károlyit, hogy ezeknek visszatérése érdekében tegyen valamit.[4] Nagyon jól tudta, mit jelent, hogy valaki bujdosásnak induljon; Károlyit is figyelmeztette, mit jelent az, ha pl. Dobozy debreceni bírónak negyvened-magával kell menekülnie s menekülés közben szidást, kárt szenvednie;[5] „Isten ne adja — szólt[6] —, hogy mindig csak szaladjunk cselédeinkkel, gyermekeinkkel és minduntalan *szekér hátán lakjunk!*" Pedig bizony nem igen lakhattak másképen, mert a kurucok nemcsak Erdélyből, hanem az ország más részeiből is minduntalan menekülni kényszerültek a császáriak elől. Már azt sem tudták, mit csináljanak a Rábán túlról menekültekkel;[7] s a fejedelem a dunántúli tisztek menekülő családjait — 1630 bujdosót 633 lóval és 713 ökörrel — saját lévai, csábrági és szitnyai uradalmaiban helyezte el, ahogy tudta.[8]

Elég jellemző az Enyedy István nagyenyedi kollégiumi tanár esete. A tudós professzor a kollégium három deákjával, cselédjével, összesen tizenhatod-magával indult bujdosásnak Erdélyből. 1707 novemberében Szatmárnémetiben telepedett le, hol a nemes vármegye akart gondoskodni, de nem gondoskodott róla. Lovai számára a két városban még pénzen sem kaphatván egy marok szénát, kénytelen volt átmenni Nagybányára rokonaihoz, akik pedig maguk is leégtek, s a föld ott csak olyan puszta volt, mint másutt. A nagylelkű fejedelemhez fordult tehát, ki Kassán már december 28-án intézkedett, hogy a mellette levő deákokkal együtt Szatmáron szállásolják el, mire a professzor meg is kérte Károlyi Sándor tábornagyot, kihez a fejedelem utasította.[9] Az enyedi tanároknak és deákoknak három esztendő alatt ez már a második menekülésök volt. Az első 1704 március 16-án történt, mikor báró Tige cs. tábornok a várost, templomot és kollégiumot fölégette. Ebben a felfordulásban két tanár és nyolc deák hősiesen küzdve esett el, a többi pedig kibujdosott a városból, a „Székelykő" barlangjaiban ütötte föl sátorfáját s ott hallgatta professzorai előadásait.[10]

[2] Archivum Rákóczianum. I. 465.
[3] Károlyi-oklevéltár, V. 362.
[4] U. o. 441., AR. I. 504.
[5] Károlyi-oklevéltár, V. 502, 518.
[6] AR. I. 651.
[7] Századok, 1895. 738.
[8] U. o. 1879. 378. V. ö. AR. IX. 373—4.
[9] Enyedi levele Károlyi Sándorhoz, 1708 jan. 19. Károlyi-levéltár.
[10] P. Szathmáry, A Bethlen-főtanoda. 130—7. Márki, Rákóczi II. 426—7.

A szülék az unitáriusok torockai gimnáziumába is azért küldték fiaikat bizonyos megnyugvással, mert tudták, hogy ott barlangok vannak, hol veszedelem idején elrejtőzhetnek.[11] (Idestova megint meg kell tenniök, ha a barlangjaikból kibújt medvék a magyar iskolákba veszik be magukat!)

Más erdélyi menekülő uraknak és cselédeiknek a fejedelem 1707 december 30-án Máramaros megyében jelölt ki szállást és megígérte, hogy valamennyiről gondoskodni fog; azonban figyelmeztette őket, hogy nem gondoskodhatik azokról, kik Törökországba akarnak kibujdosni.[12]

Az erdélyi kurucok biztonságát még a fejedelmi beiktatás fényes ünnepségei sem adhatták vissza. Négy hónappal azután, 1707 szeptember 11-én, Rákóczi komolyan figyelmeztette erdélyi hadainak főparancsnokát, Pekry Lőrincet,[13] hogy „Erdély lakosai állandóbb boldogulást remélhetnek, ha *inkább oltalomról, mintsem szaladásról* gondolkoznak; és kivált azok, kik Törökország vagy Havasalfölde felé gondolkoznak, tőle segítséget éppen ne várjanak; mert az ellenség (a császári sereg) bizonyára nincs oly erővel, hogy, ha egy emberkár nélkül bemehetne is, az országot ellephesse". Rabutin azonban bement, ellepte s Károlyi Sándor 1707 november 6-án másodszor is odahagyta hadaival Erdélyt; mert — ahogy mentegetődzött[14] — „az erdélyiek sem állanak el előbbi megrögzött és előre megfontolt szándékuktól, hacsak maga a fejedelem jobb rendbe nem hozza őket s elragadott erkölcsüket meg nem zabolázza". Amikor a fejedelem Olcsván meglátogatta Károlyit s Kisvárdán Pekrynek és az erdélyieknek hódolatát fogadta, nem kételkedett többé, hogy *Erdélyt másodszor is elvesztette.* Az erdélyi nemesség színe-java kivándorolt s a falvak pusztán maradtak, mert a nép az erdőkben bujdosott. A fejedelem a bujdosók egy részét saját uradalmaiban akarván letelepíteni, meghagyta Barcsay Ábrahámnak, valamint Sztojkának, írják össze az Erdélyből megfutott népet az úri és nemesi rendek cselédeivel, marháival, lovaival együtt, hogy róluk állandóan gondoskodhassék és szétoszthassa őket, mire nézve saját udvari kapitányát küldte parancsolatokkal Károlyihoz. Uradalmai közül Makovicát, Csávnyikot, Rózsahegyet jelölte ki szállásul; de marháik legeltetése végett pusztáinak egy részét is fölajánlotta. Intézkedett, hogy értékesebb tárgyaikat és bútoraikat Munkács vagy Huszt várakban helyezzék biztonságba, s mentül kevesebb holmival járjanak, sok marha tartásával pedig ne zaklassák a magyarországi szegény

[11] Pákei János, A Pákei vagyis nemes Tamás-ágnak verses leírása. 18. l. (Kézirat a Pákei-családnál.)

[12] AR. I. 660. Károlyi-oklt. V. 587.

[13] AR. II. 103—4.

[14] Önéletírása. I. 201.

népet.[15] Önmagáról úgy gondolkozott, hogy, ha az oroszok, lengyelek nem segítik is, nem kívánhatják tőle, hogy kimenetelével hazáját árván hagyja.[16]

Pekry rossz magaviseletének és intézkedéseinek tulajdonította Erdély elveszítését, de azzal vigasztalódott, hogy az erdélyi nép megmutatta iránta, mint fejedelme iránt való szeretetét, mert „csak ide Magyarországba *tízezer lélek* jött ki az ő hűsége mellett;" s ezeket mind ő tartotta el azokon kívül, kik magukat Moldvában vonták meg.[17] Moldvából az emigránsoknak egyik csapata hazatért az ország védelmére s ezt a fejedelem Genesnél megszemlélvén, lelkesítő beszédet tartott hozzá;[18] családjaik azonban Moldvában maradtak. A moldvai emigráció fejét, Mikes Mihályt, Cantacuzino Mihály 1708 május 16-án bíztatta, hogy azt a pénzbeli segítséget, amit szorultságukban Rákóczi fejedelem kért számukra, egy bukaresti kölcsön alakjában kieszközli. Megbeszélte vele néhány erdélyi menekültnek az ügyét, sőt jószágot is cserélt Mikessel, amennyiben havasalföldi faluját, Costenit, odaadta ennek Bodoláért, melyet különben sohasem kapott meg, mert a császáriak Mikestől hűtlenség címén csakhamar elkobozták. Mikes a mellett megszerezte Sinesti, Radulesti és Getesti falvakat a Ploesti mellett levő Dealu Scăienilor 14 szőllőskertjével és a rânnici malmokkal együtt.[19] Racovita Mihály, ki Kantemir Antiochust váltotta fel a moldvai fejedelemségben, az Erdélybe újra bejött Károlyi Sándort biztosította, hogy Rákóczi fejedelem Moldvába menekült híveit „a magyar nemzet iránt érzett szereteténél fogva" ezentúl is minden szükségessel, jól ellátja.[20] A havasalföldi vajda. Brâncoveanu, a bennmaradt menekülteket fölmentette minden adó alól, a távozni akaróknak pedig útlevelet adott.[21] Az útlevelek kiadásának előkészítése azzal állhatott összefüggésben, hogy a fejedelem a moldvai bujdosók ügyében Daniel Pétert küldte Mikes Mihályhoz; de megizente, hogy egyelőre csak őt magát és Bartha András erdélyi ítélőmestert segítheti a kihozatalban.[22]

Még nagyobb gondot okoztak neki az otthon maradottak.

A fejedelem maga a kisvárdai gyűlésen — miről azonban csak Károlyinak egy 1708 április 5-én kelt levele értesít,[23] — *szabályrendeleteket bocsátott ki a bujdosók ellátására*. Kellett is, mert május elsejével lejárt a téli beszállásolás ideje. Külön felszólí-

[15] AR. II. 124.
[16] U. o. II. 127.
[17] U. o. II. 161.
[18] Rákóczi-tár, I. 98.
[19] Documentele Cantacuzinilor, 278—283. Iorga, Francisc Rákóczy al II-lea, 13.
[20] Hurmuzaki, Documente. IX[1]. 443. Iorga id. h. 14.
[21] Iorga u. o.
[22] AR. II. 263—5.
[23] Történelmi Tár, 1901. 406.

totta a vármegyéket, elsősorban Ugocsát,[24] hogy az Erdélyből kibujdosott magyarokon a határidő elmultával is *keresztények módjára szánakozzanak* s hagyják meg őket régi szállásaikon, míg az egri gyűlésen gondoskodhatik róluk. Erre az intelemre annál nagyobb szükség volt, mert a vármegyékbe szétosztott erdélyi menekültek már előbb panaszkodtak rossz ellátásuk miatt s Károlyi korábban is[25] megdorgálta az ugocsai rendeket, hogy ha már hazájukhoz és felséges urukhoz (Rákóczihoz) való igaz kötelességükből és keresztény felebaráti indulatukból követni nem akarják, kövessék legalább azon okból, hogy minden rájuk eső kivetést és szolgálatot természetben tett szállításokba tudjanak be; ha tehát idáig hanyagságuk miatt valami fogyatkozás esett, a szabályszerű élelmezés ezentúl annak rendje módja szerint, *káromkodás nélkül* történjék. De a felvidéki vármegyék is unták már a dolgot; Szepes vármegye a szomszéd vármegyék segítségét kérte, mert őt a katonaság s az északnyugati területekről kibujdosott nemesség egészen kiélte.[26]

Károlyi ugyan 1708 szeptember 19-én felszólította az erdélyi bujdosókat, hogy Szatmárra gyülekezzenek, mert a fejedelem rövid idő alatt beindul Erdélybe;[27] a beindulás azonban s vele a menekültek hazatérésének reménye elmaradt, eltartásuk gondja pedig egyre növekedett. Hiszen a pozsony-, nyitra- és barsmegyei földönfutók szintén eleséget, lakást követeltek a fejedelemtől, ki a sárospataki tanácsülésen gondoskodott is „annyi haszontalan fogyasztó" ellátásáról,[28] de akkor meg a Nyitra megyéből kiszorított főrendek jöttek hozzá Egerbe.[29] Erdélyből a Dragul ezrede és Ribiczey László magyar-oláh hozzátartozóinak ellátásáról szintén gondoskodni kellett; gondoskodott is a fejedelem, ecsedi uradalmában, Szaniszlón jelölvén ki számukra szállásokat.[30] Nem csoda, ha panaszkodott, hogy a menekültek szerfölött terhére vannak;[31] nem tudta, hogyan gondoskodjék az erdélyi szegény bujdosó nemesekről; mert a Partium (az Erdélyhez csatolt magyarországi rész) teljes pusztulásban van s most sem győzi hallgatni a vármegyéknek ellenök s nekik a vármegyék ellen tett panaszait. Naponkint szaporodtak a magyarországi bujdosók is, akiknek eltartásáról intézkedni kell; és mivel Kolozsvár megvételére elegendő hadiszert nem talált, nem hihette, hogy Erdélybe visszavezethesse őket s oda beszállhassanak.[32] Mégis készségesen kiutalta

[24] U. o. 1901. 407.
[25] 1708 január 20. Toldalaghy-lt. az Erdélyi N. Múzeumban.
[26] Századok, 1873. 108.
[27] Történelmi Tár, 1901. 407.
[28] Rákóczi emlékiratai, 256—7.
[29] Rákóczi-tár, I. 157.
[30] A fejedelem levele, 1708 jan. 18. Károlyi-lt. (kiadatlan).
[31] Rákóczi emlékiratai, 263.
[32] AR. II. 356.

(1709 január 17) az erdélyi bujdosókat megillető pénzbeli járandóságot és több ezer kősót.[33] Úgy intézkedett (ápr. 28), hogy a só egyharmadát a nemes ifjak társasága, másik harmadát pedig ők kapják.[34] Elrendelte, hogy végrehajtsák a máramarosi exulánsok kimeneteléről szóló parancsát, melyet idáig halogatván, csak önmagukat okozhatják, hogy hidegben kellett járniok, mikor melegben is járhattak volna; s csak Teleki Mihálynak, a szász tanácsuraknak és — felesége betegségére való tekintettel — Vas Dánielnek engedte meg Máramarosban a további tartózkodást.[35]

Megfontolásra méltó dolgokat kezdett tapasztalni az erdélyiek közt, kik már nagyon megunták hosszas, reménytelen bujdosásukat; azért április végére Munkácsra tanácskozásba hítta őket.[36] Ott abban állapodtak meg, hogy *aki hadakozásra alkalmas, hadakozzék.* Károlyit megbízták, hogy az új szétosztás szerint elhelyezvén családjaikat, a férfiak a táborba vonuljanak.[37] Az erdélyiek az Erdély közelében levő vármegyékbe jutottak, a Felvidék északi részéről menekülők a Felvidék déli részeibe; pl. Gömörben 699 turóci élt.[38] Az erdélyiek téli elszállásolásáról maguknak az erdélyieknek huszti országgyűlése rendelkezett, még pedig olyképp, hogy a 3500-ról 2500-ra leapadt menekülteket Máramaros, Ugocsa és Szatmár vármegyékben vonta össze és szállásolta el. Torda vármegyéből magából 486-an bujdostak ki s két éven át igen sokat szenvedtek.[39] A fejedelem a kassai haditanácsban (1709 nov. 23) a XIII szepesi és más lengyel városokba, tehát külföldre menekült nemesek gabonáját és mindennemű szemeséletét az állam részére koboztatta el[40] s alkalmasint a katonaság és az itthon maradt menekültek eltartására fordította.

A vármegyék nemtörődömségével vagy éppen rosszakaratával szemben erre az állami beavatkozásra szükség volt; és pedig annál inkább, mert Moldvából az erdélyi emigránsok egy része is hazatért, s fegyverfogható része a gencsi táborba sietett, hol hűségét a fejedelem megköszönte és buzdító beszédet intézett hozzá.[41]

A fejedelem (1710 jan. 10) maga is megintette Borsod vármegyét, hogy a kebelébe telepített lévai (barsmegyei) bujdosókkal emberibb módon bánjék, mert azok attól tartanak, hogyha táborba mennek, cselédjeikre, hozzátartozóikra még kevesebb tekintettel lesznek. Deputált búzájuk helyett a lakosok zabot, kölest,

[33] Rákóczi-tár, I. 181.
[34] AR. II. 632.
[35] U. o. II. 437.
[36] U. o. II. 466.
[37] U. o. II. 475.
[38] Turul, 1894. 166.
[39] Rákóczi-tár, I. 220. Tört. Tár, 1891. 269, 270, 279, 293.
[40] AR. II. 571.
[41] Szaniszló naplója a Tört. Tárban, 1890. 494—5. Rákóczi-tár, I. 98.

árpát stb. szállítottak nekik, még pedig nem egyenlő értékben; sőt igen szűken adtak; a tizenhat esztendőn alul levőkkel nem gondoltak s úgy szétszórták őket szállásokra, hogy még a tolvajok ellen sem élhettek biztonságban; szóval *„sokféleképen vétettek az atyafi-szeretet regulái ellen"*. Még két hónap mulva is újból figyelmeztetni kellett a megyét, hogy ne adjon okot tovább való panaszokra, — „azt kívánván az egymáshoz való szeretetnek regulája is".[42] Ezt a *szeretetet* hangoztatta akkor is, mikor az Eperjesen megtelepült bujdosók zaklatása és rossz ellátása miatt fakadt ki. Hiszen *ezek a bujdosók éppen azért vesztették el jószágaikat és mindenöket, mert hazánk és nemzetünk hajdani dicsőséges szabadságainak helyreállítására fegyvert fogtak.* Hogy tehát atyai módon megvigasztalja bujdosó híveit, megparancsolta Sréter tábornoknak, hogy őket szállásaikban zaklatni ne engedje, elfoglalt szállásaikat pedig visszaadassa.[43] Barcsay Ábrahám erdélyi kincstartót és tanácsurat tette felelőssé amiatt, hogy az erdélyi bujdosók hiányt szenvedtek, mert nem íratta össze őket újból, hogy a változott viszonyokhoz képest lehessen intézkedni eltartásukról. Egyben megparancsolta, hogy Szabolcs, Szatmár és Máramaros vármegyék, amelyek ellátásukat beszüntették, az eddigi módon gondoskodjanak róluk.[44] Nyári ellátásukat más vármegyék is megtagadták.[45]

A fejedelem nem engedte meg, hogy Erdélyből a tanácsurak, főispánok, táblafiai a két Oláhországba bujdossanak ki; de megengedte cselédeiknek. Az alsóbbrendűek kikísérhetik ugyan családaikat, de nekik maguknak vissza kell jönniök a fejedelem hűségére és a haza szolgálatára. Elrendelte, hogy a maradni s a kimenni akarókat újból összeírják.[46] Amint mondta, megértette bujdosó erdélyi híveinek szándékait, amiket sokféle szorongattatás és nyomorúság, hol meghűlt, hol megújult reménység okozott és amik miatt hol arról gondolkodtak, hogy hazájukból és az ország megmaradt részéből is kibujdossanak, hol nemzetök közt megmaradjanak vagy valami egyebet tegyenek.[47] Az Egerből kiutasított bujdosókat maga kérte, javasoljanak oly menedékhelyet, ahol elméjök megnyugodnék, „mivel kinek-kinek securitása (biztonsága) elméjétől függ".[48] Szolnokon az exulánsoknak „olyan nótácskát sípoltatott", hogy sokféle nyomorúságukat megszánván, meghallgathassa őket, s róluk állandó rendelkezést tehessen. Tehát valamennyit maga elé idézte, mert aki újabb utalványt nem

[42] AR. III. 332, 379, 375.
[43] U. o. III. 350—1.
[44] U. o. III. 478—9.
[45] U. o. III. 428.
[46] U. o. III. 243—4, 411—2.
[47] U. o. III. 247.
[48] U. o. III. 282.

szerez be, semmit sem fog kapni tőle. Ha — úgymond[49] — ezen szépen szóló sípszóra, mint az udvariak a most pénteken fújt nótára nem hajtanak, akkor rakásra (vagyis egy közös szállásra) hajtja ő-kegyelmöket.

1710 ősze felé Ungvár vidékén már annyira növekedett a bujdosók száma és sokféle nyomorúsága, hogy nem látta módját, miként fordítsa jól megérdemelt kenyeröket és tartásukat azokra a Moldvába kibujdosott erdélyiekre, akiket úgyszólván erővel kell megtartania a maga hűségében. A haditisztek szüleitől és közel atyjafiaitól mégsem tagadta meg Moldva felé az útlevelet; mert amint eleinte, most is úgy vélekedett, hogy „a hitetlenek fegyvere által az igaz Isten nem fogja megengedni igaz ügyünk lenyomattatását; és mivel az, aki annak kegyelmében kételkedik, arra nem is méltó, — nem látta be, miért kellene erővel tartóztatnia azokat, kiknek hasznát eddig nem vette s ezután sem veszi". Határozatán akár megbotránkoznak, akár nem, mindegy; mert „reménységét erősebb alapra vetvén, *nélkülük is* megmutatja Isten rajtunk való szent kegyelmét."[50]

Érsekújvár eleste (1710 szept. 24) után az egész ország különben is egyetlenegy menekülttáborrá alakult át. A kuruc vitézek nagyrésze hazaszéledt, hogy családjaikat biztos helyre szállíthassák; a feleséges tábornokok pedig csak magukról és családjuk tagjairól gondoskodtak.[51] „A kurucok — írta Károlyi Sándorné[52] — valamit kaphatnak, viszik, nemkülönben, mintha az ellenség prédálna. Az anélkül is koldusforma szegénység éhhelhalásra maradt. Csak elhittem, az ördögön is megeserélné most a kuruc birodalmát, ha könnyebbséget igérne. Hegyről hegyre bujkálnak; nemcsak ezek, hanem urunk (Rákóczi) s mások jószága is hasonló hajóban evez."[53] Valóban, *mindenki menekült*. A fejedelem szíve — saját vallomása szerint — sohasem esett meg úgy a köznyomorúságon, mint a Pataktól Ungvárig tett másfél napi útban. A földet már hó borította. Hosszú szekérsorokkal találkozott, melyeken az alsómagyarországi (dunántúli) és a végvidéki nemesek és tisztek feleségei, gyermekei menekültek az ellenség elől. Könnyezve bizonyítgatták a fejedelem előtt, hogy uraik hűségesen ragaszkodtak hozzá. Szállásért, eleségért könyörögtek. Hidegtől félig megdermedt csecsemők sírtak mindenütt a kocsikban, melyek a fagyos sárban alig mozogtak, vagy éppen elakadtak, összetörtek. Állapotuk nagyon meghatotta a fejedelmet. Mindent megtett értök, amit tehetett, de pillanatnyi nyomorúságaikon is csak részben segíthetett, jövőjüket pedig nem biztosíthatta. Minden-

[49] U. o. III. 139.
[50] U. o. III. 186.
[51] Rákóczi Emlékiratai, 282—4.
[52] Takáts, Barkóczy Krisztina. 158.
[53] Rákóczi Eml., 282—3.

esetre élesen megrótta Szatmár vármegyét, hogy az aranyosszéki bujdosókat éppen a Bikk alá rendelte, hol a labancoktól és a panduroktól meg nem maradhatnak. De csodálkozott biztosán, Eötvös Mihályon is, hogy pártjukat nem fogta ezeknek a menekülteknek, akik *a fejedelemhez való hűségök és nemzetök szeretete mellett annyi nyomorúságot állhatatosan elszenvedtek.*[54]

Akármilyen kevés maradt meg a szövetkezett rendek Magyarországából, a fejedelem az utolsó pillanatig ott akarta elhelyezni a menekülteket és saját várát, Munkácsot mindennel ellátta, hogy az ellenséggel dacolni tudó menedékhellyé tegye. Éppen azért rossz néven vette gróf Esterházy Antal tábornagytól, hogy — gróf Forgách Simon tábornagy példájára — feleségét Lengyelországba akarta átszállítani. „Szánom — látja Isten, — a kegyelmetek állhatatlanságát — írta az év vége felé[55] —, hogy elméjét meg nem nyugtathatja, hanem a habzó hírek szerint az idején való bujdosásra ok nélkül készül. Az ilyen idétlen kiköltözés a hazából csak az ellenségnek fog szívet nevelni, a hűségünkben levőknek pedig elméjöket bódítja." Az utolsó karácsonyon, melyet a szabadság utolsó menedékvárában, Munkácson töltött, kötelezte magát, hogy bezárkózik Munkács várába azokkal, kik még bíznak önmagukban és a szövetségben. Azokról, akik hazájok mellett szenvedni nem akarnak, s inkább kibujdosnak, mint hogy hittel örökös jobbágyságra kötelezzék magukat, még az ellenség támadásából származható zavarok előtt gondoskodik. Szomszéd uralkodóknál szerez nekik tisztességes alkalmazást mindaddig, míg a szövetség fejei a külső országokból ígért segítséget kihozhatják. Hiszen tudja a vitézlő rend, porba tapodott igaz ügyüket Isten milyen kicsiny szikra által emelte föl, s dicsőségesen tündöklővé nem a mások, hanem a maguk nemzeti fegyvere következtében tette. Bátortalanságról, szívük elveszítéséről ne vádolják magukat s ne essenek kétségbe. Csekély kezdetű ügyökben Isten felbátorította és egy szövetségbe egyesítette őket, csodálatosan megbüntette a hitszegőket; s ha egy mezsga szikrából így elősegítette, továbbra is megszenteli munkájokat. Ebben sokan kételkednek, hitetlenkednek, a felfuvalkodott ellenség pedig már teljesen elnyomottaknak tartja őket, Isten azonban megadja a kívánt boldogságot.

Egyébiránt ügyének legjobb állapotában is, most tehát még inkább gondolt arra, hogyha a szabadságharc nem sikerül, a menekülőket a *külföld* befogadja. Már a cárral 1707 szeptember 4-én kötött szerződése megállapította, hogyha Rákóczinak ki kell bujdosnia, eltartására a cár egy orosz tartományt jelöl ki, barátainak és híveinek pedig menedékhelyet ad. A fejedelem 1710 május 30-án

[54] AR. III. 514.
[55] U. o. III. 324.

megkérte szövetségesét, újítsa meg azt a biztosítását, hogy oltalmába veszi az államába menekülőket.[56]

Bercsényi Lengyelországból 1710 december 10-én értesítette a fejedelmet, hogy teljes szívvel működik az oda bejövők, sőt a fejedelem személyének biztosításán is. Előre megírta, hogy oda mindenki bátran bejöhet; a fejedelem bejövetelét pedig általánosan híresztelték, a nélkül, hogy e miatt a muszkák beavatkozásától tartanának.[57] Nemsokára egész halom orosz útlevelet küldött be Magyarországba Krucsay és Keczer tanácsosokhoz, hogy azokat a menekülni akarók közt szétosszák.[58]

Poroszországot a fejedelem szintén már idején megkereste a bujdosók befogadása iránt és Frigyes porosz király 1711 februárius 21-én ki is adta pátensét, melynél fogva szeretett rokonának és barátjának, Rákóczi római birodalmi hercegnek, hitvesének és a sorsukban osztozkodni akaróknak együtt és fejenként országában védelmet biztosított. Ezt az elnyomottak és szerencsétlenek iránt való veleszületett jóindulatán kívül az emberiség jogalapján tette. Előre is megengedte, hogy vallásukat Poroszországban szabadon gyakorolják, jószágokat vegyenek, béreljenek s általában véve mindenkor és örökre élhessenek országa szabadságaival és kiváltságaival.[59]

Moldvában Pekry Lőrinc és Mikes Mihály vezetése alatt körülbelül 2000 erdélyi menekült élt. Az új vajda, Maurocordato Miklós, kiváltságlevelet adott ki számukra, melynek értelmében az ellátás mindenféle gondjától szabadok legyenek, tetszésök szerint éljenek és ne zaklassa őket se vámos, se porkoláb, „míg az Isten ismét visszasegíti őket vagyonukhoz".[60] Attól azonban méltán félhettek, hogy a fölkelés leveretése után a törökök kiszolgáltatják őket a császáriaknak. Ezt Rákóczi is valószínűnek tartotta, ha a szultán megtudja, hogy ő az oroszokkal szövetkezett; sőt e miatt — kívánságukhoz képest — még csak a Benderbe, török földre menekült svéd király, XII. Károly pártfogásába sem ajánlhatta őket.[61]

A magyarországi királyi hadak teljes hatalmú főparancsnokával, gróf Pálffy Jánossal találkozván, figyelmeztette Kisvárdánál tisztjeit, hogy mivel az ország határain állanak s nincs hová visszavonulniok, családjaik és hozzátartozóik megmentéséről minden erejök megfeszítésével maguknak kell gondoskodniok.[62] Saját

[56] Szalay, Rákóczi bujdosása. XI—XII. 5. Márki, Nagy Péter cár és II. Rákóczi Ferenc szövetsége. 92. l.
[57] AR. VI. 627.
[58] U. o. VI. 656.
[59] Fiedler, Aktenstücke, II. 145—6. Tört. Tár, 1882. 166—7.
[60] Iorga id h. 18.
[61] AR. III. 605.
[62] Rákóczi Eml. 291.

várában, Munkácson sem akart maradni, hogy a hadak és menekülők részére ott felhalmozott készleteket ne fogyassza s az uradalmaiban menekültekkel megrakott falvakban is azért nem akart tartózkodni, hogy a szegény bujdosókat ki ne zavarja lakásaikból. Hiszen, ahogy ő maga följegyezte, a falvak mindenütt tele voltak idegen családokkal, melyek úgyszólván mind repülőfélben voltak ott.[63] Az erdélyi szenátorok, pár nappal a hazából örökre való távozása előtt, valóban kijelentették, hogy amíg maguk, feleségeik, gyermekeik megélhetésének reménye megmarad, örömest osztoznak sorsában. *Törhetetlen hűséggel, ragaszkodással követik idegen földekre, tengerekre;* csak arra kérték, hogy ott, hol semmi segítséget nem remélhetnek, végső inségre jutni ne engedje őket.[64] Rákócziról írt könyvem III. kötetének nagy része annak elmondásából áll, hogy Lengyel-, Francia és Törökországban bujdosva a legmostohább körülmények közt is milyen erőfeszítéseket tett, hogy a vele tartó menekülteket valóban megmentse a végső inségtől.

Ennek elmondása ezúttal nem feladatom, mert a menekültek ügyének ismertetésében csupán a szabadságharc idejére szorítkoztam. S milyen jellemző, hogy a fejedelem a hazából való távozása előtt pár nappal is, 1711 február 16-án, édesanyja nevenapján, valósággal szent haragra gerjedt a miatt, hogy Erdélyből, nemes Torda vármegyéből kibujdosott híveit Matolcson, Porcsalmán, Szinában, Gyarmaton s más jószágaiban, ahová megvonták magukat, s azonkívül is nehezen élhettek, gazdatisztjei mindenféle szolgálatokra és adózásokra kényszerítették. Ezt a leghatározottabban megtiltotta s meghagyta, hogy mindenben segítsék őket.[65]

Az ország elhagyása, a számkivetés nem szomorította annyira, mint az, hogy a bujdosók megélhetését nem biztosíthatta. Minden bujdosó megmutatta hűségét, ragaszkodását. Követték, parancsait várták. Azzal vádolta önmagát, hogy érzelmüket nem viszonozhatja, tartozó nemeslelkűségét nem bizonyíthatja be. A bujdosók, kik vele mentek, a ritka hűség, szeretet, jóindulat mintaképei voltak. Vígasztalására szolgált, hogy méltónak tartották ilyen áldozat hozatalára. Megmondta nekik még a határon, hogy aggódik jövendőjük miatt, mert *illő eltartásukat vagyoni helyzete nem engedi meg.* Nem tanácsolta, hogy visszatérjenek s megszegjék köteles esküjüket; de ígéretekkel sem csalogatta, hogy vele jöjjenek a biztos nyomoruságba.[66] Mégis úgy érezték, hogy „mindnyájuknak el kell menni".

Egy évnegyed mulva a szatmári országgyűlés Istenre kérte

[63] U. o. 290, 297.
[64] U. o. 293.
[65] AR. III. 706.
[66] Rákóczi önéletrajza, 201—2.

a fejedelmet,[67] jöjjön haza. Vegye szívére mindnyájuknak, a mellette fegyverben maradt néhány hű embernek nyomoruságát. Könyörüljön az özvegyen, árvákon, a bujdosókon. Gondolja meg, hányan széledtek el, mennyien szenvednek bút, gondot, éhséget, szomjúságot, mindenféle nyomoruságot. A koldulásra jutott lakosság égbekiáltó sóhajtásokkal szemléli országunk utolsó pusztulását. Tanácsosabb a bizonyoshoz, mint a bizonytalanhoz ragaszkodni, a hazában és jószágaikban megmaradni, mint mindent kockáztatni... A máramarosi Verchovinán, Barcsay Ádám szállásán összegyűlt menekült erdélyiek 1711 április 11-én hasonlóra kérték a fejedelmet,[68] a Szatmárban bujdosó torda- és aranyosszékiek pedig Barcsay Mihálytól tudakolták, boldogtalan sorsuk mi karban van, indulhatnak-e édes hazájuk felé, jött-e útlevél hazulról s mindnyájuk számára szól-e?[69]

A fejedelem azonban április 18-án olyan manifesztumban felelt, amely — Bercsényi szerint[70] — nemcsak a magyar szívet, hanem még a magyar követ is megindítaná; és amely — szerintem — nemcsak a szatmári, hanem *a trianoni béke áldozatainak is szól.* A volt kurucoknak nem lesz békéjük. Jeruzsálem siralmánál keservesebb lesz a szegény árvák, özvegyek siralma, meg a levéltől is rettegő bujkálás, a sok akasztófa, kerék irtózatos képe. A mostan szépen fénylő békességet zokogó átok követi. Akkor fognak majd a hazáért való szenvedés, a dicső halál után sóhajtozni, amikor már sem élni, sem halni nem lehet. Fegyverrel legyőzöttek, rabok módjára bánnak velük.

Magyar fejedelem így talán sohasem szólt a néphez. Mi történhetett volna még mostan is, ha Rákóczi nem levélben, hanem élő szavának ellenállhatatlan erejével a szatmári rendek és hadak közt kérdi meg: „Ellepheti-e a Tiszán túl való földet az az ellenség, aki még Debrecen utcáit sem lepi el? Nem ad-e szállást minden bokor? *Nem remélhető-e holnap, mit a mai nap nem adhatott?*" És ha ott mondja el, hogy „inkább külső hatalmasságok védelme alatt, *mint a hóval fedett vesszőszál várja be tavaszi újulását,* mint hogy ily gyalázatosan eltemesse magát s örökre elkárhoztassa a lelkét".

A szatmári béke azonban módot adott minden erdélyi menekültnek a hazatérésre, kegyelemben részesítvén őket, ha maguk igazolása után a hűségesküt leteszik. Még Thököly kurucai is folyamodhattak jószágaik visszaadása iránt. A moldvai és a havasalföldi erdélyi menekülteknek gróf Steinville császári tábornok

[67] Közli Károlyi. Pulay, Szatmári béke. II. 350—6.
[68] Teleki Mihály naplója (kézirat), 295—6.
[69] Ápr. 8. Levelök az Erdélyi Múzeumban, Kemény-gyüjtemény.
[70] Archivum Rákóczianum, VI. 717. Az egész levél Károlyi önéletírásában. II. 367—394. Másolata a marosvásárhelyi Teleki-levéltárban.

előtt kellett jelentkezniök; de az erdélyi urak a háború előtt viselt méltóságaikat csak külön folyamodás után nyerhették vissza.

Ezzel tulajdonképen *a menekültek ügye megoldást nyert.* Aki emigrálni, a fejedelemmel bujdosni nem akart, hazamehetett; de sokan úgy voltak vele, hogy „még koldulva sem szakadtak el a fejedelemtől".[71] Rákóczi magáról, feleségéről s a főbbekről is csak ereje végső megfeszítésével tudott gondoskodni. Mivel nem akarta a nemes családok végső romlását, elbocsátotta belső embereit és azokat a nemes ifjakat is, akiknek társaságát éppen Erdélyben alakította meg. „Atyjuk voltam — írta utóbb[72] —, sokan közülük udvaromban növekedtek föl. Birtokaikat, ősi örökségüket önként elhagyták, hogy követhessenek." De nem akarta, hogy olyan fiatalon elszalasszák a királyi kegyelmet, amelyet mostan még megnyerhettek. Szegény fiúk, lovaikat, mindenöket eladták, csakhogy még egy kicsit maradhassanak vele, mert „talán lakájságot is készebbek volnának viselni, mint a fejedelemtől megválni". Parancsnokuk, Nay Ádám, nem is látott egyszerre ennyi síró embert. Senki sem akart hazatérni a hazába; csak a fejedelem parancsára kértek kegyelmet, hogy hazatérjenek. Akik mégis vele maradtak, Rodostóban negyedszázad mulva is abban reménykedtek,[73] hogy *Isten majd csak elhozza az ő órájukat,* ha most nem, másszor... És talán nemcsak önmagukról írhatta meg,[74] hogy a bujdosó magyaroknak a bujdosásban is bujdosniok kell, hogy valamiben hasonlók lehessenek az Isten bujdosó fiához." Hálát adtak az Istennek, hogy olyan nép, a török nemzet közé hozta őket, aki a másokkal való jótéteményt követi és az ő kezök által bőségesen táplálja őket, amiért hálaadással kell lenniök a kéz iránt is.[75]

Mikes Kelemen és a bujdosásban is bujdosó társai csak a fejedelem halála után három esztendővel keseredtek el igazán, mikor egy pillanatra már látták az Olt torkolatát Nikápolynál. De hiszen akkor már, amennyien maradtak, egy szilvafa árnyékában is elférték! Sóhajtoztak, hogy Isten az egész nemzetnek rajtuk adott példát. *Boldogok azok,* — mondta —, *kik az országgal együtt tartanak és füstből hasonló okok miatt el nem hagyják nemzetöket és örökségöket.* Azonban érezte, hogy hiába minden intelme: *mások is fogják őket még követni* s nem beszélnek irtózattal az ő hosszas bujdosásukról. Ők sem tanultak másokon, mások sem tanulnak rajtuk; mert *mindenkor egyféle okok vezették és fogják vezetni az embereket olyan állapotra, amilyenben most ők voltak.* Öneki

[71] Bercsényi levele, 1712 május 8. Arch. R. VII. 137.
[72] Önéletrajza, 240.
[73] Mikes, Törökországi levelei, 139.
[74] U. o. 52.
[75] U. o. 146.

magának hazája elhagyására nem volt más oka annál, hogy igen szerette az öreg fejedelmet.[76]

És mi, akik vagon-lakásainkból valahára kibujva, mindennek meghallgatására magyarokul, székelyekül, szászokul, mint az erdélyi három nemzet szétszórt fiai összegyültünk, árván maradván, mint történetünk legszomorúbb nagypéntekjén a rodostóiak, — megint csak nem mondhatunk egyebet, mint azt, hogy *kisebb hazánk elhagyására nekünk sem volt más okunk annál, hogy igen szerettük a mi ezeresztendős nagyobb hazánkból azt a keveset, ami belőle még megmaradt;* s mint a hóval fedett vesszőszálak, mi is itt várjuk tavaszunk újulását.

Dr. Márki Sándor. †

[76] U. o. 174—5.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

Lahner György tábornok jelentése a nagyváradi hadiszergyarról. Nagyvárad, 1849 július 25.[1]

Az 1848/49. évi hadiszergyártásról még eddig nem valami sok hiteles adat látott napvilágot. Ezért talán nem lesz fölösleges, ha Lahner tábornok jelentése elé néhány tájékoztató sort írok, a nagyváradi várban (és környékén) létesített hadiszergyárról.

A magyar kormánynak Debrecenbe történt menekülése után Kossuth elrendelte, hogy a hadügyminisztérium tüzérségi és fegyverzeti osztálya, úgyszintén a hadiszergyár is, Nagyváradra költözzék át.

Lahner György (akkor még ezredes) ennek a rendeletnek alapján, 1849 január 12-én felhívja Hodossy Miklós biharmegyei kormánybiztost, hogy Rombauer Tivadar gyárigazgató, 4 tüzértiszt, 1 építész, 1 pénztáros, 1 ellenőr, 2 gépész, 8 irodai alkalmazott, továbbá 840 gyári munkás számára, megfelelő szállásról gondoskodjék.[2]

A gyár nemsokára meg is kezdette működését[3] és egy 1849 június 20-án történt kisebb robbanást leszámítva, zavartalanul folytatta június 29-ig, amikor a hadügyminisztérium 8796/u. sz. rendeletére, Szegedre indították. Azonban már július 3-án azt a parancsot kapta Lahner, hogy a gyárral ne Szegedre, hanem Aradra költözzék. Lahner megfogadta a parancsot, de hogy a felelősséget magáról elhárítsa, bejelentette azt is, hogy ez a megfontolatlan herce-hurca legalább is három hétre megakasztja a gyár működését.[4]

Július 21-én, már Aradon, érte Lahnert Kossuth újabb parancsa, amely elrendeli, hogy az ágyú- és puskaporgyár berendezését azonnal szállítsa Nagyváradra vissza. A fegyvergyár azonban Aradon maradjon.[5] 23-án már Nagyváradon volt Lahner s onnan küldi itt következő jelentését a hadügyminiszternek:

[1] *Orsz. Ltár:* HT. 1849. — D. 751.

[2] *U. o.:* D. 835.

[3] Az ágyú- és puskagyártás, valamint a röppentyű- és gyutacsgyártás is, a várban folyt; a puskaporgyártás pedig Váradszőllős és Váradszentmárton között, a Pece vizén berendezett portörőmalmokban, továbbá a Püspökfürdőben is. A puskaporgyári személyzet Váradszentmártonban és Rontón lakott. A portörőmalmokra jó forrás *Hodossy* kormánybiztos jelentése: Nagyvárad, 1849 március 9. (*Nemz. Múzeum Ltára:* Vörös Antal kéziratai. 957. sz.)

[4] *Nemz. Múz. Ltára:* Törzsanyag, 1849 júl. iratok.

[5] *U. o.* és *Orsz. Ltár:* HT. 1849. — D. 752.

Lahner tábornok.

C/t. 717.

A hadügyminisiteriumnak

Szegeden.

Nagy Várad, julius hó 25-én 1849.

Alólírt következendőket rendezett el Nagyváradon és még elrendezni szükségesnek talál.

A pecze vizen már az előtt felállított két puskapor malom f. hó 23-án du 4 órakor forgásba tétetett, mellyeknél egy tiszt, egy tűzmester és tizenegy puskaporgyáros alkalmaztatnak, ezen malmok a salétromot és kénkövet kisebb részekben Aradról kapják, a salétromnak és kénkőnek való nagyobb raktár Gyulán fog felállíttatni, ha a két puskapor malom folytonos járásban van, hetenkint 15 mázsa muskéta port készít, melly Nváradra küldetik, az ottani dolgozóműhelyben gyalog töltények készítésére fordítandó. — erre szükséges volna egy tiszt felvigyázása és vezérlése alatt egy osztály tűzért Aradról Váradra rendelni.

Az ágyúfúró gépek f. hó 24-én reggel mozgásba tétettek, fúrni való vagyon 25 darab 6 ü öntött ágyú; 24 óra alatt 1 darab fúratik és forgattatik,[6] az ágyútalp hozzá az itteni hadszertár által készíttetik, a hadszertárnál levő tiszt előadása szerint, egy ágyútalp vasalásra egy hét kívántatik.

Blaskó őrnagy és hadszertári parancsnok úr ellenben magasabb helyen azt állította, hogy a hadszertárt úgy rendezte el, miszerint minden héten 6 ágyútalp tökéletesen kiállítható; nevezett őrnagy hosszabb idő óta működés helyétől távol lévén, igen is czélirányos volna Blaskó őrnagy urat oda útasíttatni, hogy a Nagyváradi hadszertárnál leendő jobb elrendezésre tett igéreténél fogva figyelmét fordítsa.[7]

A Nagyváradi várban sok ágyú cső többnyire rongált állapotban vagyon letéve, ezek közül négy darab körtáborló lövőcse[8] (Belagerungs Geschütz) a hozzátartozandó ágyútalpra helyheztetendők és Aradra küldendők lesznek, a többi hibás ujra öntetni fog. A Nagyváradi vár oltalmazására csak 8 db 6 ü hosszú vaságyú vagyon jelen, mellyek jó ágyú talppal ellátva, minden esetre itt hagyandók lennének.

Egy db 6 ü és 1 db 3 ü ágyút elkészíttettem, hogy azt Knezich tbk. úr kívánságára a tokaj átmenetpontra elküldhessem — ujra kérem — Lukáts tűzér ezredest,[9] ki a felszerelést kezeli, oda utasít-

[6] „*forgatni*" itt annyi, mint „*esztergályozni*". Lahner fejében a német „*drehen*" ige járhatott; ez azonban nemcsak az előbbi, hanem az utóbbi fogalomnak kifejezésére is szolgál. (Drehbank = esztergapad.)

[7] Lahner gyalogos volt s így tüzértechnikai dolgokban nem is lehetett járatos.

[8] Rémséges honvéd szó, amelyhez legfeljebb a „tárvinye" (magyarul: szerkocsi) fogható.

[9] Lukács Dénes a magyar tüzérség főigazgatója volt, tehát az, ami a cs. k. hadseregben a „General-Artillerie-Director". Jellemző, hogy az olyan nagyrafejlett honvédtüzérségnek nem volt egyetlen tábornoka sem.

tatni, hogy haladék nélkül a kellő számú legénységgel és lovakkal Váradra jöjjön, a töltény mühely személyzetnek egy részét is magával hozva.

A pecze vizen hasonlóképpen felállított csőfúrás f. hó 25. megkezdte a munkát és minden nap 50 db. kifúrt, forgatott és kiköszörült csöveket fog szállítani.[10]

Az aradi fegyvergyár csőbeli szükséglet fedezésre Aradhoz közel az u. n. Palatinális malom lészen alkalmazandó, mellyben naponkint 60—70 db puskacső fúratni fog és így a mindennapi 120 db puskacső szükséglet fedezhető lészen.

Nagyvárad egészen katonaság nélkül vagyon, az álladalmi javak őrzésére és biztosítására felette szükséges volna 3 szd. felfegyverzett honvédet és egy csapat huszárt ide rendelni.

Kémek által kapott tudósítás következtében Paskevič és a Muszka tábori főpap meghalálozván, Konstantin főherceg pedig az országába visszatért.

Lahner s. k. Tábornok.

*

Sokáig már Nagyváradon se maradhatott a hadiszergyár. Ugyanis, a Tokaj felől visszavonuló Görgey, 1303. sz. rendeletével megparancsolta, hogy a gyár berendezését, minden még ottlevő állami javakkal együtt, augusztus 5-én Aradra indítsák.[11] Most már csakugyan itt volt a hurcolkodás ideje; ámde a vég sokkal gyorsabban közeledett, hogysem az ágyúgyárat meg lehetett volna Aradon indítani, hiszen az ottani fegyvergyár is ugrófélben volt már. Meisslinger százados, fegyvergyárigazgató, augusztus 9-én jelenti, hogy 300 szekérre, 1 tisztből és 30 főnyi legénységből álló fedezetre s 40 főnyi munkáscsapatra van szüksége, *hogy Aradról továbbmehessen.*[12]

Tovább vándorolt az ágyúgyár is. Cserey ezredes ugyanaznap jelenti, hogy Leitner Ferdinand alezredest, a nagyváradi vár parancsnokát, a műszaki tüzérség maradványaival Gyorokra, az ágyú- és puskafúró gépeket Kovásziba, a tüzérszertárat pedig, Blaskó őrnaggyal, Ménesre irányította.[13]

Négy nap mulva, a világosi fegyverletétellel, a nagyváradi hadiszergyár története is végképen lezárult.

[10] Puskacsőről van szó.
[11] *Orsz. Ltár:* HT. 1849. — D. 752.
[12] *U. o.*
[13] *U. o.*

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Dr. Tóth Zoltán: *Mátyás király idegen zsoldos serege.* A Magyar Tud. Akadémia Lévay-díjával kitüntetett pályamunka. Budapest, 1925.

Mátyás király úgynevezett fekete seregéről a tudományos kutatás terén eddig nem esett nagyon sok szó. A hadtörténeti kutatás alig foglalkozott vele s lényegében véve alig tudtunk erről az intézményről többet, mint amit Bonfini és Istvánffy műveiben róla olvashatunk. Általános volt az a nézet, hogy a fekete sereg megszervezésére Mátyás királynak a török janicsárság szolgált mintaképül, amiből aztán leszűrődött az a nézet, hogy a fekete sereg jellegére nézve gyalogos sereg volt, mely a fekete melléknevet sötét hadi fegyverzetétől vagy hadi jelvényétől vette. Ez a nézet a fekete sereg gyalogos voltáról vezette a szakköröket többek közt arra is, hogy a Bothfalvi Both-családnak 1460-i címerképében a fekete sereg személyesítőjét, s annak fegyverzetében a fekete sereg fegyverzetét lássák.

A M. Tud. Akadémia 1921-ben pályázatot hirdetett a fekete sereg történetének megírására. Ennek a pályázatnak gyümölcse Tóth Zoltán munkája, melyet az utolsó évek magyar történeti irodalma egyik legkiválóbb termékének tekinthetünk.

Tóth Zoltán rendkívüli alapossággal, széleskörű tudással és kiváló kritikai módszerrel fogott hozzá munkája megírásához. Amint az előszóban mondja, már mint fiatal egyetemi hallgatót megragadta a fekete sereg történetének kérdése, melynek tanulmányozásához már akkor hozzáfogott. Ennek folyamán legelső meglepetésszerű tény gyanánt az a megállapítás bontakozott ki előtte, hogy az egykorú kútfők mit sem tudnak Mátyás király *fekete* seregéről. Maga bevallja, hogy a kutatásai folyamán leszűrődött eredmények, melyek a fekete sereg történetét a közfelfogással ellentétes világításban tűntették fel, már-már kedvét szegték, amidőn az akadémiai pályakérdés kitűzése újabb serkentést adott neki a kérdés végleges feldolgozására.

Tóth Zoltán a fekete sereg történetét rendkívül széles keretbe illeszti be. Minthogy a fekete sereg zsoldos sereg volt, természetes, hogy a zsoldos seregek keletkezéséről, szerepükről a középkor hadi életében kellett először szólania. Kiindult tehát az európai

hadügy ismertetéséből a középkor végén s kifejti, hogy a középkori feudális társadalmi rendszer folyománya, hogy a harcban mint döntő fegyvernem a lovasság jutott szerephez a gyalogság helyett, mely utóbbi csak tömegben szerepel hellyel-közel, de mindig csak mint a lovasság támogatója. A középkor későbbi folyamán a helyzet kezd változni. A feudális államszervezetnek jellemző vonása, hogy a feudális sereg csak védelmi feladatokra hivatott s ha a középkor fejedelmei huzamosabb hadakozást követeltek tőle, kénytelenek voltak az anyagi terheknek legalább egy részét magukra vállalni. Ez lassanként, szinte észrevétlenül átvezetett a fejedelem szolgálatában álló, állandó jellegű zsoldos seregek keletkezésére, melyek élethivatása a katonáskodás volt, melyek a fejedelem szolgálatában állottak, tőle nyerték ellátásukat, fizetésüket, velük a fejedelem szabadon rendelkezhetett és rájuk minden körülmények között számíthatott. E zsoldos seregek keletkezése a XV. század eleje körül észlelhető, amidőn egyes országokban, így főleg Svájcban, a városok és urak, fejedelmek kísérletet tesznek a csatadöntő gyalogság megszervezésére.. E csapatok ad hoc szervezett, alkalmi zsoldos csapatok voltak, melyek a hadi vállalkozás befejeztével feloszlottak, legtöbb esetben pedig kisebb-nagyobb alakulatokban együttmaradva, tovább folytatták a hadi életet s valóságos átkai lettek a vidéknek, ahol tanyáztak. E kóbor csapatok ártalmatlanná tételére szolgált, hogy egyes urak, fejedelmek őket állandó zsoldjukba fogadták és így megalapították az állandó hadsereg első formáját. Ezt különösen Franciaországban észlelhetjük VII. Károly idejében s ez a példa aztán követésre talált Európa többi országaiban is.

A zsoldos csapatok képezik az átmenetet az újkor hadi szervezetébe. Köztük nagy szerepet játszanak a husszita-mozgalom leverése után a husszíták soraiból kikerült zsoldosok, akik tovább fejlesztették azt a hadi szervezetet, melyet a husszíták nagynevű szervezőjüktől, Žižka Jánostól nyertek. Ez okból Tóth Zoltán kitér munkájában a husszíták katonai szervezetére is, foglalkozik behatóan harcmodorukkal, főleg a Žižka által meghonosított szekérvárral. Ezzel a husszita harcokban oly nagy szerepet játszó intézménnyel a külföldi, német hadtörténelmi irodalom már régebben foglalkozott. Tóth Zoltán ezeket a kutatásokat összefoglalva tovább viszi ismereteinket a husszita szekérvárról, részletesen ismerteti annak további alakulását, mely a szekerekre szerelt ágyúk révén előfutárja volt a későbbi tábori tűzérségnek.

A Lipan melletti vereség után szétbomlott husszita sereg, a táboriták és árvák életben maradt töredékei mindenfelé szétszóródva, idegen zsoldba állott. Egy tekintélyes részét Giskra vezetése alatt a magyar Felvidékre irányították oly célból, hogy őket később a törökök elleni küzdelmekben használják fel. A Zsigmond

halála után beállott zavaros idők miatt ez elmaradt s következménye volt e zsoldos seregek garázdálkodása a magyar Felvidéken, kik ellen maga Hunyadi János volt kénytelen hadba szállani, anélkül, hogy e csapatok harcászati fölényével szemben sikert tudott volna elérni, ami a magyar banderiális szervezet nehézkességéből magyarázható meg.

A magyar hadügyi viszonyok ismertetése Mátyás trónraléptekor képezi az átmenetet a munka tulajdonképeni tárgyára. Ismerteti a Zsigmond-korabeli hadbaszállási rendszert, annak hiányait és hátrányait, melyek a legélesebben megnyilatkoznak a török megjelenésekor az Al-Dunánál, amidőn lassankint világos lett, hogy a magyar véderő lényeges alkotórésze, a tiszti bandériumok, nem elegendők a török veszedelem elhárítására, hanem arra állandó lovas- és gyalogseregre van szükség, mellyel a király föltétlenül rendelkezhetik. Egy ily állandó erő szükségét már Hunyadi János is érezte és innen van az, hogy vállalkozásaiban már mint fontos tényező szerepel a zsoldos sereg, melynek a harc, a háború az élethivatása. Ezt az intézményt vette át és fejlesztette tovább Mátyás, akit ebben kettős cél vezetett. Egyrészt, hogy függetlenítse magát a főnemességtől és engedelmes hadi erőre tegyen szert, másrészt, hogy a törökkel a küzdelmet sikeresen megvíhassa. Állandó lovas és gyalog zsoldos haderőt szervezett, melynek magvát a Giskra vezérlete alatt állott cseh zsoldos zsebrák sereg képezte, melyet fokozatosan vett szolgálatába.

A közfelfogás, mint említettük, a fekete sereget gyalog zsoldos seregnek tartotta, melynek megszervezésére Mátyásnak a mintaképet a török janicsárság adta. Tóth Zoltán vizsgálatai ezt teljesem megdöntik. Kimutatja, hogy a Mátyás által szervezett zsoldos gyalogság tagozódása és harcmodora semminemű közös vonást sem mutat fel a janicsárokéval, úgy hogy e gyalog zsoldos sereg megszervezésében Mátyást nem befolyásolhatta a janicsárság intézménye. Kimutatja azt is, hogy ez a gyalog zsoldos sereg nem azonos a később feketének hívott sereggel, mert ez a fekete sereg lovas sereg volt, melynek magvát a Giskra-féle cseh csapatok képezték s amelynek taktikai főerősségét szintén a szekérvár képezte.

Mátyás király hadi vállalkozásai két irányban folytak le. Egyrészt délen a török, másrészt északon és nyugaton Csehország és a császár ellen. A török elleni küzdelmekben továbbra is a magyar banderiális haderőre támaszkodott, ellenben az északi és nyugati vállalkozásokban zsoldos csapataira. Ezen küzdelmek ismertetése, a csehországi, a császár elleni és a glogaui háború részletes tárgyalása képezi a munka legbecsesebb részét. Valóságos monographikus megtárgyalása Mátyás hadi vállalatainak, melyben lépten-nyomon utalás történik a cseh zsoldos sereg szerepére. Ennek a szerepnek a legapróbb részletekig terjedő ismertetéséből szűrő-

dik le az a megállapítás, hogy a fekete sereg elnevezése alatt ismert zsoldos serege Mátyásnak lovas sereg volt, nem pedig gyalogos. Ezt Tóth Zoltán fejtegetései kétségbevonhatatlanul bebizonyítják, valamint azt is, hogy ez a fekete sereg honnan nyerte elnevezését. E tekintetben az eredmény az, hogy a fekete sereg elnevezése Mátyás idejében teljesen ismeretlen. Az egykorú tudósok semmit sem tudnak e névről, mely csak Mátyás halála után bukkan fel a forrásokban. Tóth Zoltán itt a külföldi példák után indulva kétséget kizárólag mutatja ki, hogy a fekete sereg elnevezését vezetője, a Fekete melléknévvel ismert Biskupitzi Haugwitz Jánostól nyerte, kinek vezérlete alatt Mátyás halála után állott.

A fekete sereg utolsó évei, szétbomlása és megsemmisülése, valamint a sereg zsoldjával, hadiszer ellátásával és élelmezésével foglalkoznak a munka utolsó fejezetei, amelyek közül különösen az utóbbi érdemel figyelmet a benne foglalt aprólékos adatok ügyes összeállítása miatt.

Tóth Zoltán könyve a középkori magyar hadtörténeti irodalom számottevő gyarapodása. Jelentősége és becse nemcsak abban áll, hogy a fekete sereg történetét kritikailag tisztázza, hanem főleg abban, hogy Mátyás hadi politikájának, a nagy király északi és nyugati hadi vállalkozásainak kimerítő, a legapróbb részletekre terjedő megvilágítása. A forrásanyagnak és az irodalomnak ritka teljességben való felhasználása, az éles kritika, mellyel a szerző a források adatait értékesíti, a legtisztább tudományos követelményeknek is megfelelnek. Tóth Zoltán e munkájával a középkori magyar hadtörténet leghivatottabb művelőjeként mutatkozik be, kitől a magyar hadtörténeti tudomány nem egy homályos kérdésének megoldását teljes joggal várhatjuk. *Dr. Áldásy Antal.*

Breit József: *A magyarországi 1918—19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története.* — (A gödöllői főhadiszállás és egyéb magasabb parancsnokságok és hatóságok tábori aktái alapján.) I. kötet. A Károlyi-korszak főbb eseményei. — Budapest, 1925.

A nagy világháború után, amelyet elveszítettünk ugyan, de amelynek dicső fegyvertényei örök babért fontak a magyar katona homloka köré, bekövetkezett az a szomorú időszak, amelynek minden téren véghezvitt romboló hatása csak hosszú idő mulva tűnhetik el életünkből és emlékünkből. Hogy pedig a későbbi kor is megismerhesse az 1918—19. évi eseményeket, a magyar kormány, rövid idővel a proletárdiktatúra bukása után, egy országos bizottságot állított össze, amelynek feladata volt, a Tanácsköztársaságra vonatkozó adatokat összegyüjteni. Breit József, aki a fenti bizottság katonai csoportjának élére került, az ő jólismert, fáradhatatlan tevékenységével mindjárt nekifogott az összegyüjtött adatok alapján, az események katonai részének feldolgozásához. Eredményes munkájának egyik része, a vörös háborúról írott tanulmány, már megjelent a „Magyar Katonai Közlöny"-ben, most pedig elkészült a vörös időszakról összeállított nagy munkája.

Ennek I. kötete most jelent meg a m. kir. Hadtörténelmi Levéltár kiadásában.

Breit Józsefnek ezt a munkáját, mint az eddigieket is, a könnyű áttekinthetőség jellemzi, a szélzetek, a tájékoztató címek, a legelőnyösebben elősegítik a mű tanulmányozását. A kötethez mellékelt okmánytár és vázlatok pedig szemléltető módon tárják az olvasó elé az eseményeket. A bevezetésben a szerző a forradalomnak és a szabadságharcoknak jelenségeit megemlítve, összehasonlítja az 1848—49. és 1918—19. évben történteket.

Az I. fejezet magába foglalja az októberi őszirózsás forradalmat megelőző események leírását, a bolsevizmus felbukkanását és terjedését. Ezután rátér Ferenc Ferdinánd és felesége meggyilkolására, foglalkozik a cár békeajánlatával, a Sixtus- és Constenüggyel, majd Kerenszki támadásával és Lenin bolseviki uralmával. Ismerteti továbbá Wilson pacifizmusát s igen részletesen Károlyi és hívei felforgató működését. Majd értékes adatokat nyujt a végső katonai helyzetről is.

A könyv II. fejezete a forradalommal magával foglalkozik. A szerző elénk tárja azokat a szégyenteljes eseményeket, amelyek akkor véghezmentek. Tisza István gróf meggyilkolása örök szégyenfolt, amit elfelednünk sohase szabad. Breit meggyőződése szerint, ez a forradalom közönséges uszítók munkája volt, akiknek kezéből azonban csakhamar kicsúszott a hatalom.

A következő III. fejezet az októberi forradalomról és a hadseregről, a hadügyminisztérium működéséről, Linder, Bartha, Károlyi és Festetits alatt; továbbá Kun és Pogány hadseregzüllesztő tevékenységéről nyujt adatokat. Ebben a fejezetben ismerteti a szerző azt a bomlasztó tevékenységet, amely hadseregünket fokról-fokra lezüllesztette, a tisztikar tekintélyét aláásta. Itt tárgyalja Kun Béla és Szamuely Tibor, Böhm Vilmos és Pogány József szereplését. Rámutat arra, hogy a tényleges tisztikarnak ekkor nem volt vezetője, mivel az erre hivatottak az irányító működésben akadályozva voltak. Ugyancsak ebben a fejezetben foglalkozik a szerző Mackensen német tábornagy elfogatásával is.

A mű IV. fejezete Böhm Vilmos hadügyminisztersége idejét és a zsoldos hadsereg megszervezését írja le.

A két utolsó fejezet a szomszéd államok hadseregeinek betörését, valamint az ezután beállott viszonyokat tárgyalja. Károlyi és párthíveinek, Linder és cinkostársainak, sikerült az ország hivatott védelmezőjét, a hadsereget, teljesen lezülleszteni. Természetes, hogy ellenségeink látták ezt és ki is használták a maguk javára. Bekövetkezett az a szomorú pillanat, amikor az ezeréves Magyarország és fővárosa idegen megszállás alatt nyögött. Hogy ez a győzelemnek hirdetett megszállás mennyi erkölcsi és anyagi kárral járt, arról jobb nem is beszélni.

Breit könyve részletesen ismerteti azokat a kegyetlenségeket is, amelyeket a *diadalmas* megszállók a XX. század kultúrájának dicsőségére elkövettek. A mű vége a székely hadosztály dicső küzdelmét tárgyalja. Számos melléklet egészíti ki ezt az első kötetet.

Rendkívül értékes munkát nyujtott Breit József, s kívánatos

volna, hogy könyve minél szélesebb körben ismertté váljék, mivel sokan vagy egyáltalában nem, vagy csak részben, vagy végül helytelen megvilágításban ismerik ennek a sötét időnek eseményeit.

Sz.

Századok. *LVIII. évfolyam. 7—10. szám.* (1924 júl.—dec.).

Értékes tartalmából kiemeljük, mint hadtörténelmi vonatkozásút, *Meszlényi Antalnak: „A Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottság Működése 1848 március 23-tól április 20-ig."* című tanulmányát, amely többek között az akkori nemzetőrséggel is foglalkozik. A szerző röviden vázolja országunk állapotát akkor, amikor a párizsi forradalom híre ideérkezett. A beállott forradalmi hangulat természetesen nálunk is hatalmába kerítette a lelkeket, áttörte a fegyelmezettség korlátait s felszabadította a szenvedélyeket. A nép sok helyen félreértette a reformokat s ebből eleinte zavargások, forrongások keletkeztek, majd az anarchia is fenyegetett. A király ennélfogva megbízta István főherceg nádort, hogy a haza bizonytalan helyzetére való tekintettel szervezzen egy országos rendőri bizottságot. A nádor, gróf Batthyány miniszterelnökhöz intézett kéziratában, Klauzál Gábort és Szemere Bertalant jelölte ebbe a bizottságba, míg a többi kinevezendő tagok kiválasztását a miniszterelnökre bízta. Gróf Batthyány Nyáry Pált és Pulszky Ferencet hívta meg, azonban az előbbi a meghívást nem fogadta el. A szerző számos példával bizonyítja, hogy a miniszteri bizottság derekasan megfelelt feladatának az eléje tornyosuló sok akadály ellenére is. Célja elérése végett a nemzetőrség ügyét felkarolta és fejlesztette. A megalakítás szükségét már március 14-én hangsúlyozták a követek még pedig azért, hogy ezáltal a belnyugalom és béke, az élet és vagyon biztonsága, honfiak védőpaizsa alá tétessék. Március 15-ike után kezdték megszervezni a nemzetőrséget. A miniszteri bizottság tehát már mint kész intézménnyel találkozott vele, melyet csak tovább kellett fejlesztenie. Népünk is felkarolta az eszmét s a bizottság felszólítására százan és százan esküdtek fel a nemzetőrség zászlajára, nemcsak a fővárosban, hanem a vidéken is. Budán és Pesten öt csoport alakult, úgymint: köznemzetőrök, a vagyonosabb polgárok, a minisztériális hivatalnokok, a zsidók és a halálfejűek csapatja. A szerző felsorolja tanulmányában a vidéken alakult csapatokat, valamint azok létszámát is. A sok gond között, melyet a nemzetőrség okozott, a legsúlyosabb volt a felfegyverkezése. A vármegyék kisebb-nagyobb fegyvertára csakhamar kiürült, a báró Lederer Ignác lovassági tábornok magyarországi főhadparancsnok által rendelkezésre bocsátott 3000 puska is mihamar szét lett osztva, de mindez a nagy számban jelentkező nemzetőrök részére nem volt elegendő. A hiányon sem báró Lederer, sem a nádor nem tudtak segíteni, ezért Batthyány a főhadparancsnok tanácsára, Bécsben 5000 darab puskát rendelt, majd

pedig a belga fegyvergyárakkal kötött szerződést fegyverek szállítására.

A nemzetőrség kiképzését részint hadseregbeli aktív tisztek, részint onnan kilépett nemzetőri tisztek végezték. Ezen a téren szívesen járt a bizottság kezére Lederer is. Körrendeletben parancsolta meg a hadseregbeli tisztek kiküldetését s felelősség terhe alatt utasította parancsnokait, „hogy a kirendeltek minél pontosabban feleljenek meg kötelességüknek".

A nemzetőrség eszméje azonban nem mindenütt tudott gyökeret verni, így pld. a felvidék egyes megyéiben, valamint az ország déli részeiben, nem lehetett meghonosítani s ezért a bizottság ezeken a részeken a nemzetőrséget katonasággal helyettesítette. E részben azonban nagyon tapintatosan kellett eljárnia. Tudta, hogy népünk és az idegen katonaság között bizonyos antipátia van és félő, hogy igénybevételével több kár, mint haszon származik a közjóra. A magyar katonaság viszont nem volt itthon, hanem a monarchia különböző tartományaiba volt szétszórva. A katonai erőt ily körülmények között csak a legvégső esetben lehetett alkalmazni, mikor már minden eszköz hiábavalónak bizonyult. Ilyen alkalmakkor maga Lederer is szívesen nyujtott segédkezet a megbomlott rend helyreállítására. A bizottság és Lederer főhadparancsnok közt a legteljesebb megértés uralkodott; ezt bizonyítják az egymással váltott levelek, de leginkább az, hogy egymásnak szívességeket tettek. A nemzetőrség és katonaság egymást kiegészítve, áldásos munkát végzett. E két szervvel a miniszteri bizottság gyakran megfékezte a nép ki-kitörő szenvedélyét.

A szerző ezek után ismerteti azokat a zavargásokat, amelyek a zsidók üldözésében nyilvánultak meg s amelyeknek a miniszteri bizottság erős kézzel vetett gátat. Ugyanígy megfékezte a jobbágyzavarokat is, valamint átsegítette munkásságával és helyes eljárásával az országot a beállott pénzügyi krízisen is. Sok gondot okoztak a miniszteri bizottságnak a hazánkban elharapódzó nemzetiségi izgatások, amelyek hátterében a bécsi udvar kezét gyanították. A szerző különösen a horvát és szerb eseményeket emeli ki. A miniszteri bizottság működésének ideje alatt a fővárosban is aggasztó tünetek mutatkoztak. Ezek elsimítása szintén a bizottság megfontolt erélyes és tapintatos magatartásának tudható be.

Mikor az ország vezetését átvette, olyan volt az, mint a tajtékzó s medréből minduntalan kicsapni szándékozó folyam. S mikor április 20-án az első magyar független minisztérium örökébe szállt ez a hatalom, egy szabadságért lelkesülő, dolgozni szerető s nagyot akaró országot kapott tőle.

LIX. évfolyam 1—3. szám. (1925 Jan.—márc.).

Dr. Thim József: „A délmagyarországi szerb küldöttség Ferdinánd királynál Innsbruckban 1848-ban" című tanulmánya megdönti azt az általánosan elfogadott állítást, mely szerint 1848 nyarán a bécsi udvar uszította volna ellenünk a rácokat. A szerző nemcsak a hazai forrásokból merített adatokat tanulmányához, hanem kutatott a bécsi állami és hadilevéltárban is, sőt a szerb nyelvű munkákat is megszólaltatja. Az 1848. évi május hó 11-én tartott szerb nemzetgyűlés határozata értelmében, egy szerb küldöttség indult a horvátokhoz Zágrábba és Ferdinánd királyhoz Innsbruckba, hogy a karlócai nemzetgyűlés forradalmi határozatait a horvátokkal elfogadtassa és azután a király trónja elé juttassa. Ez a küldöttség, melyhez Zágrábban Rajacsits karlócai szerb érsek is csatlakozott, 1848 június hó közepén érkezett Innsbruckba. Ide érkezett a horvátok küldöttsége is, Jellachich bán vezetése alatt, hogy a zágrábi tartománygyűlés határozatait a király elé terjessze.

Ferdinánd király 1848 június 19-én legelőször Jellachich bánt fogadta, majd a horvát kiküldötteket, kik feliratukat átnyujtották; ugyancsak ekkor kijelentették azt is, hogy a horvátok fölötti magyar hegemóniát soha el nem ismerik, s ezt uzurpációnak tekintik. A horvát küldöttség után a szerbeket fogadta a király. Rajacsits érsek nyujtotta át az 1848 május 13-i és 15-i határozatokat, kérvén patriarchává való kikiáltásának és Suplyikac István osztrák ezredes szerb vajdául való megválasztásának jóváhagyását, a régi szerb privilégiumok értelmében. Fölötte érdekes, hogy az osztrák kormány (1848 június 21-én Radetzkyhez intézett átiratában) a szerb vajdai méltóságot törvénytelennek mondotta.

Ferdinánd a maga előtt tartott papiroslapról a következő választ olvasta fel: „Nem hagyhatom jóvá a törvénytelen gyűlés választásait és határozatait, melyeket Karlócán számos görög nem egyesült alattvalóm szerbiaiak és idegenek részvétele mellett, az 1779-i deklaratórium ellenére hoztak. Hajlandó vagyok görög nem egyesült alattvalóim minden törvényes és alkotmányos úton fölterjesztett kérelmeit teljesíteni; a magyar országgyűlés és a magyar minisztérium, valamint az önök törvényes nemzeti kongresszusa azon szervek, melyek útján óhajaik hozzám benyujtandók. A kifejezett hűség és ragaszkodási érzelmeit tetszéssel fogadom".

A szerb küldöttség meglepetve és csalódva hallgatta meg a király válaszát, melyért Eszterházy Pál herceget, a király személye körüli magyar minisztert okolták. Ferdinánd királynak bajos is volt más választ adnia, mivel a karlócai határozatok Magyarország területi integritása ellen irányultak és a királyi esküvel is ellenkeztek.

A szerb küldöttek most egy újabb epés felterjesztést tettek a

királyhoz, hangoztatva, hogy főleg a szerbek foglalták vissza a törököktől Dél-Magyarországot és a törökök ismételt támadásai a szerbek vasfalankszán verődtek vissza, „míg a birodalom többi lakosa és a németek szerb védelem alatt otthonukban nyugodtan aludtak".

Ferdinánd király az összes szerb kérvényeket alkotmányos úton a magyar minisztériumnak küldötte meg, mely a kérelmek honorálásával adós maradt.

A szerbek innsbrucki audienciája negatív eredménnyel járt. Rajacsits érseket János főherceg külön is fogadta, de így se ért el semmit. Ez igazolható az érsek saját soraival, melyeket 1848 november 20-án Jellachich bánhoz intézett: „A szerb nemzet a császári igazságosság és szeretet semmiféle jelét nem kapta eddig, mi több, ön jól tudja, hogy a szerb küldöttséget Innsbruckban hogyan fogadták s mily kegyetlenül utasították el". Ugyancsak Rajacsits érsek írja 1848 augusztus 1-én báró Hrabovszky altábornagy, pétervárad főhadparancsnoknak: „Ahol védelmet és meghallgatást kerestünk jogos kérelmünkre és panaszainkra nyomasztó és kétségbeesett helyzetünkben, ott sem vigaszt, sem védelmet nem találtunk. Milyen érzéssel tértünk vissza a tróntól, azt Kegyelmességed elképzelheti".

Rajacsits érsek Karlócán 1848 július 11-én a szerb ifjúság küldötteinek a következőket mondta: „A király minket a magyar minisztériumhoz utasított, nagyobb csapás nem érhetett minket".

Innsbruckban a szerb küldöttség gróf Medem orosz követhez is fordult, aki azonban szintén nem az ő szájuk íze szerint mondta dr. Pejcsitsnek: „Amíg önök császárukhoz hívek maradnak, addig meg lehetnek győződve, fenséges uralkodóm rokonszenvéről; *de csakis erről*, mert ne gondolja ön, hogy az orosz fegyverek Oroszország határain túl meg fognak szólalni, amíg ezt Oroszország becsülete, vagy érdeke meg nem követeli".

Kossuth Lajos teljesen félreismerte a helyzetet; kezdetben 600 mészárossal vélte a szerb karlócai népgyűlést szétverhetni, azután pedig Oroszországot vádolta meg, hogy a szerb felkelést titokban támogatja.

Meddő maradt a szerb küldöttség eljárása azon okból is, mivel Jellachich horvát bán csak lanyhán támogatta a szerb követeléseket. Másrészt az udvar se bízott a szerbekben és kezdettől fogva értesült a szerbiai kormány titkos céljairól. István nádor pedig 1848 május 1-én azt írta Ferenc Károly főhercegnek, hogy a szerbek nem lesznek a császár hasznára, hanem Karagyorgyevits Sándor szerb fejedelemnek, az újjonan felállítandó szerb birodalom prezumptív királyának.

Végeredményben a szerb fölkelést se Ausztria kormánya, se a dinasztia nem szította, hanem a belgrádi szerb kormány, abban

a hitben, hogy az európai általános forradalom zűrzavarában a szerb vajdaság felállításával egy lépéssel előbbre haladhat a délszláv szerb birodalom megteremtésében. Rajacsits érsek is csak a szerbiai kormány felszólítására lépett a küzdőtérre Magyarország ellen s hogy a szerbek hivatlanul fogtak fegyvert az osztrák összbirodalom és a dinasztia érdekében, azt ő maga is bevallotta 1848 szeptember 17-én Jellachichhoz írott levelében.

Egy azonban bizonyos, hogy midőn Ausztria és Magyarország közt is kiütött a harc, a szerb fölkelés jól jött az osztrák összbirodalom érdekében föllépett katonai reakciónak, mert lekötötte Magyarország katonai haderejének tekintélyes részét; mert addig, míg Jellachich be nem tört Magyarországba, a belharc teljes súlyával a szerbek vállaira nehezedett volt. *Sz.*

Vojenské Rozhledy. — Praha, 1924. 5. sz. **V. Klecanda:** *Magyar háború 1919-ben. Emlékezésül Pellé tábornokra.*

Az Itália és a monarchia között létrejött fegyverszünet után, az entente 1918 november 25-én ideiglenes határvonalat állapított meg Magyarország és Csehszlovákia között. Ez a határ utóbb még módosult Csehszlovákia javára, de a Narodny Vybor hadserege már 1918 december folyamán megszállta a Slovenszkót, a hozzá csatlakozott, Itáliából visszatért légiók segítségével. A csapatok feladata volt megóvni a rendet és elérni az alsó demarkációs vonalat. Közben megállapíttatott az oláh-magyar határvonal is, de ezalatt Károlyi átadta a hatalmat Kun Béla kommunista kormányának; erre nyomban megindult a magyar sereg újjászervezése is. A májusi mozgósítás fegyverbe szólította az összes tiszteket és a volt hadsereg maradékát, összesen mintegy 80.000 embert és ezt három seregre osztotta: az I. az oláh-szerb frontra került, a II. az osztrákok ellen, a III. a csehszlovákok ellen. Mindezek megalakulását lehetővé tették a honvédség nagy készletei és Mackensen hátrahagyott anyaga, bár emellett idejekorán gondoskodott a kormány is kellő lőszerkészletekről. A csehszlovák kormány ekkor kezdte meggszállani megítélt területeit a maga hadi erejével; tehát a mondott olasz légiókkal, a Franciaországból 1919 elején visszatért tüzérséggel és három gyalogezreddel; ezenkívül 48 zászlóalja lett a volt osztrák-magyar sereg állományából és az önkéntesekből, bár a két utóbbit újra kellett megszervezni. Ilyen módon a csehszlovák kormánynak összesen 78 zászlóalja volt (ebből 30 olasz-francia légióbeli), 28 üteg, 8 lovas- és 27 lövész-század; repülői nem voltak. A kormány és a hadsereg helyzetét komplikálta az, hogy Csehország németsége és a felvidéki magyarok nem akartak belenyugodni az új állapotokba; másfelől viszály támadt Lengyelországgal Teschen kérdésében, tehát a határokat itt is megszállva kellett tartani; azonképen őriznie kellett az osztrák határokat is. Ezért a magyarok ellen csak 54 zászlóaljat lehetett kiállítani Piccione tábornok vezérlete alatt.

A konfliktus április 16-ával kezdődött, mikor az oláh sereg is megindult megszállani megítélt területeit. A menet május 2-án

megállott a Tiszánál, ahol az oláhok védelmi helyzetet foglaltak el. E közben, április 27-én, megindult az előrenyomulás a csehszlovák vonalon is. A parancs szerint a seregnek meg kellett szállania az egész demarkációs vonal mentét, másodsorban a Ruszinszkó határait. A hadsereg nyugoti csoportja, az olasz légió volt 6/7. hadosztálya, és a 2., 3., 4. vegyesdandár Slovenszkó területén működött, míg a keleti csoport Hennocq francia tábornok alatt Ruszinszkóba indult. Tartalékul csupán a 4. hadosztály maradt Poprád vidékén. A nyugati csoport ekképen május 1-én megszállta Sátoraljaújhely—Gesztely—Szirák és Gács vonalát, míg a keleti csoport már április 29-én érintkezésbe lépett a Csap—Munkács vidékén, Olteanu tábornok alatt működő oláh csapatokkal, ezért Pellé tábornok utasítást kért a két sereg részére kijelölendő határvonal felől Párizsból. A május 9-én elért cseh front Endrefalva, Piliny, Karancs, Keszi, Monosbél vonaláig terjedt, míg a magyarok április 29-től május 9-ig Salgótarjántól a Latorcavölgyig terjedő vonalom próbálnak ellenállani. Ezalatt a párizsi bizottság, megszabván a cseh-oláh demarkációs határt, intézkedett, hogy az előretolt oláh csapatokat csehek váltsák fel, ámde az északi események meggátolták ennek végrehajtását. Ugyanis a lengyel sereg, hogy az ukrán-bolseviki harcokkal gyötört Halicsot felmentse, május 11-ével támadást kezdett Sambor—Stanislau felé, egy hét mulva előrenyomult az oláh sereg is Csernowitztől Kolomea felé és a két sereg május 25-én találkozott. Ezzel Halics keleti része lengyel birtokká lett, tehát kialakult a határ a két együttműködő ország között, de egyben elzárta a cseh sereg közvetlen érintkezését Ukrániával. Mindamellett az utolsó pillanatban sikerült az ukrán sereg egy részének a csehszlovák sereg keleti csoportjához csatlakoznia; utóbb is még számos szökevény jött át. Ezalatt az oláh csapatok, megszállván kijelölt területüket, megálltak, majd fegyverszünetet kötöttek a magyarokkal, ami lehetővé tette ezeknek előnyomulását a cseh szárny észak-keleti része felé. A magyar felvonulásnak így három iránya volt: 1. Miskolc—Kassa a Hernádvölgyén át, 2. Salgótarján—Zólyom Losoncon át, 3. Balassagyarmat—Selmec és Léván át. Ezt a támadást fedezte a Komárom—Pozsony felé haladó külön magyar hadosztály. A támadás mindenütt páncélvonatok védelmében, a vasút mentén haladt. Feladata volt megszállni a Pozsony—Zsolna—Kassa felé eső részeket, úgyhogy a cseh sereg a lengyel határra szoruljon, a támadók pedig közvetlen összeköttetést nyerjenek a lengyelekkel. Május 10-én a vörösök Lapujtő—Somoskő felé erős támadást kezdenek és 12-én az Ipoly—Nyitra, Nádasd, Simony egész vonalát bírják. Ez a siker május 16-án ellentámadásra késztette a cseh főparancsnokot, még pedig a Füleknek haladó sereg oldalába. E célra Piccionénak adták a Morvától keletre eső összes csapatokat, megerősítve a 4. dandár 8. morva ezredével, valamint 1 zászlóalj tengerésszel és 1 ágyús osztállyal a keleti seregből.

A Feled—Apátfalva felől jövő támadás, Letovsky generalis sikere, megállásra kényszerítette a vörösöket, bár ugyanakkor Piccionénak az Ipolytól a Tiszáig kinyujtott, tartalék nélküli serege gyengén állott. Ekkor érvényesült a Rossi vezetése alatt működő

oláh segédcsapatok támadása, bár 21-én már a Miskolcnál megvert 6. csehszlovák hadosztály is Sajókazinc, Gesztely irányában tudott felvonulni és 23-án a keleti csoportból jött megerősítéssel és az oláh csapatokkal egyesülve, újból teret nyert Miskolcnál. Ugyanakkor azonban Kisterenne és Pétervására között a 3. csehszlovák dandár meghátrált; így hézag támadt a 4. csehszlovák dandár és a 6. hadosztály között, úgyhogy a 2. és 4. dandár is visszavonulni kényszerült. Aztán a vörösök újabb előnyomulása azontúl is szorítja a csapatokat. Hat napig hátrált így a cseh sereg szakadatlan harcok között.

Ezalatt a csehszlovák sereg megbővült a 10. dandárral, mely már 23-án a Putnok—Bánréve közötti hézagot szállta meg, 25-én pedig újabb 6 zászlóalj segítséget nyert; mindamellett ez sem változtatott a helyzeten. Piccione bejelentette, hogy lőszerkészlete kifogyott és még hátrálnia kell. Mikor a sereg így Léva, Korpona—Gyetva—Dobsina körül állott, akkor érte el Stefanik tábornok az ententenél, hogy az olasz főparancsnokot visszahívták és helyébe Pellé tábornok lett a vezérkar főnöke. Pellé első feladata volt, feltartóztatni az ellenségnek Ruttka—Pozsony vonalán való előretörését, belül pedig helyreállítani a meglazult fegyelmet és új szellemet hozni a hadseregbe. A keleti csapatok főnöke Hennocq maradt Kassa székhelyén, a nyugati főnökséget pedig Mittelhauser nyerte Pozsonyban. Pellé intézkedése új tartalékokat hozott, így a 35. és 31. gyalogezredet, az 54. ezred 2. és 3., a 92. és 93. gyalogezred egy-egy zászlóalját, Franciaországból pedig repülőgépeket kapott.

Egyidejűleg kérte az oláh-szerb és a francia csapatok közreműködését. Ámde az entente már előbb letiltotta a szövetséges seregek felvonulását Budapest ellen, az oláhokra pedig Pellé tovább nem számíthatott, mert ezek már június 1-én elhagyták a Tisza partját. Amíg odabent a cseh csapatok zászlóavató ünnepélyei folytak, a vörösök tovább nyomták a sereget. Már május 30-án átkeltek az Ipolyon, elfoglalták Losoncot, ezért Pellé egész tartalékját csakhamar a bányavárosok harcterére volt kénytelen küldeni, ami egy pillanatra megjavította a centrumot, de a szárnyakon annál zavarosabb helyzetet teremtett. Az ellenség megszállotta Párkányt, Lévát, Selmecet, Érsekújvárt pedig kiürítették előtte. A Hernád völgyében sikeres előretörések után, június 5-én a vörösök bevonultak Sátoraljaújhelybe, a csehszlovák csapatok pedig tovább hátráltak Bátka—Tornalja vonalán, ezzel tehát a sereg keleti csoportja elszakadt a főseregtől, mely időközben négy újabb zászlóaljjal és négy aknavetővel erősödött, sőt még a trencséni 4. hadosztályt is alárendelték Mittelhausernek, aki így megerősödve, június 7-én Nyitra—Komárom vonalán kezdett támadásával visszavette Aranyosmarótot és Verebélyt.

Az ellenség ezúttal először szenvedett jelentékeny vereséget, mindamellett a Kassa—gyetvai vonalon új erővel támadt, sőt még a vereség napján megszállta Kassát, Zólyomot, a csehszlovák sereget pedig visszanyomta Körmöc-Dobsináig. Ugyancsak június 7-én jött az entente ultimátuma Budapestre, koncentrikus támadással fenyegetve meg a kormányt, ha a csehekkel való háborút abba

nem hagyja. Pellé már másnap tudatta ezt az örömhírt seregével és ezzel új lelkesedést keltett. Ugyanakkor a nyugati csoportnak két új üteget és négy zászlóaljat küldött segítségül. Enyhítette a helyzetet június 9-én a francia misszió közbelépése, mikor a lengyelek visszavonták a Szepes—Árva területén volt csapatjaikat. Így felszabadult a sereg egy része, hogy a nyugati csoportban szolgáljon tovább. A helyzet itt tehát valamennyire tisztult, de a keleti fronton még állott a harc, mert a vörösök új támadása elfoglalta Eperjest, Homonnát, bár kormányuk ugyanakkor fogadkozott, hogy beszünteti a harcot. A vörösök nyugati csoportja is tovább haladt előnyomulásában Garamszentbenedek—Kürtnek, hogy újra átkeljen a Garamon. A vörösök a már fenyegetett Léva védelmére jelentékeny erőt vontak össze a bányavárosokból, és így vált lehetővé, hogy a csehszlovák csapatok Körmöc—Bakabányán át megint összeköttetést nyerjenek a keleti csoporttal, elzárni az utat Rózsahegy felé. E siker ellenére Pellé, hogy a vörösöknek ne legyen ürügyük a további előnyomulásra, 9-én éjjel beszüntette támadását és újból kérte Párizst, rendelje vissza a vörösöket Tiszaluc—Miskolc—Vác-vonalig való visszavonulásra. Mindamellett a vörösök 10-én Eperjes—Szolnok—Murány—Zólyom-szakaszon újra előretörtek, nyilván csak azért, mert időt akartak nyerni és bizonyos sikert az ententenél a végleges döntés előtt. Így tehát Pellé újrakezdte a harcot, de egyúttal Párizsban is sürgette a szövetségesek közös támadását Budapest ellen. 13-án már a csehszlovák hadsereg nyugati csoportjának támadása elfoglalta Újbányát, Selmecet, Zólyomot, Lévától délre pedig Keményháza táján egy páncélost zsákmányolt, dús felszerelést és sok foglyot ejtett. De ugyanakkor a keleti szárny mégis megingott, feladta Bártfát, miáltal a vörösök elérték a lengyel határt, sőt nyugatra kanyarodva a keleti szárnyat bekerítették Héthárspalocsánál.

Erre a lengyel seregek ürügyül adván a bolsevizmus elleni védekezést, újra megszállták a Szepes—Tátralomnic—Hársfalu-szakaszt. Mindamellett június 15-ével megint javult a csehszlovák helyzet. A Léva—Ipolyság-vonalon való siker következtében a vörösök hátráltak, hogy az Ipoly vonalán gyülekezve Pozsonyra támadjanak. Közbejött a szövetségesek haditanácsának döntése a csehszlovák-magyar határ végleges megállapításáról s az 1919. évi június 13-i döntés alapján eltiltotta a további háborút. De a magyarok ezzel mit sem törődve, az egész fronton folytatták a támadást és június 15-én Kisszeben, Bécsújfalu és Kiskátánál újabb sikereket értek el, amiért Pellé panaszt emelt Párizsban. Sikerült ugyan megint visszavonatni a lengyel csapatokat Szepestből, de magyar részről tovább folyt a harc. Június 19-én a front Komárom, Surány, Mártonfalva, Ciffár, Kőbánya, Poncsújfalu, Korpona, Tiszolc alá húzódott. A keleti csoport némi eredményt ért el, mert megszállta Jolsvát, Pelsőcöt, Kisszebent, de 21-én Kassától nyugatra és Eperjesnél megint visszaverték; azért csak a szakadatlan ellentámadások Léva, Kassa, Eperjes körül tudták feltartani a Pozsony felé irányult harcot, lekötvén a tartalékot az Ipoly völgyében, ahol védekezésre kellett szorítkoznia a tervezett pozsonyi támadás helyett.

Június 20-án Érsekújvár, Surány között sikerült Mittelhausernek szétvernie a vörösöket, úgyhogy Pellé öt nap mulva általános ellentámadást kezdhetett.

Mint említettük, Kun Béla kormánya elvesztvén minden reményét a győzelemre, már 16-án bejelentette, hogy belenyugszik a párizsi döntésbe, ha az oláh sereg elhagyja a Tisza keleti folyását. De csak 22-én utasította főparancsnokságát a harc befejezésére, a front pedig csak 24-én kezdett visszavonulni. Mozdulatait pedig 28-án fejezte be, különben is Pellé meghosszabbította a terminust június 30., illetve július 4-ig. A magyarok újból sürgették az oláhok kivonulását, de erre választ sem kaptak, azért július 19-én Szolnok és Tokaj mellett támadást kezdtek. Az oláh sereg visszaverte ezt és csakhamar bevonult Budapestre.

A csehszlovák sereget e közben átcsoportosították és a pozsonyi hídfőt, az entente határigazításának megfelelően, augusztus 4-én a pozsonyi helyőrség szállta meg.

*

A naplószerű feljegyzéseket három pontba foglalt rövid tanulmány kíséri: 1. Védelem. 2. Támadás. 3. Nemzetközi helyzet. A Kárpátok hegyvidéke ezúttal is természetes erődnek bizonyult, amelyen megtört minden támadás, de magában ez az előny, éppúgy, mint a Duna védőöve, értéktelen, ha nem áll rajta tudatosan, megfelelő hadsereg. Arányosan elosztott védőerő, elegendő lőszer, kellően szétosztva, időszerűleg elhelyezve, mindennél fontosabb. Ezekben a harcokban mindez úgyszólván hiányzott, főleg a Slovenszkó erdős vidékein. Azért láttuk, hogy a csehszlovák hadsereg határaitól előbb az erdőségbe húzódott, majd meglepetésül innen is észak felé vonult. Ennek oka a szervezetlen, elő nem készített védelem, a seregnek elszórt, jelentéktelenül tömörített, nem elég mélyen tagozott elosztása. Hiányzott a kellő tartalék és még inkább a megfelelő utak, melyek a régi állameszmékhez mérten mind Budapest felé irányultak, ezért az összeköttetés nyugat-keleti irányban hiányos, a csapatok átcsoportosítása rendkívül nehéz. Fokozta ezt a fuvarosok, szállítóeszközök teljes hiánya, ami a meglevő készletek mellett is állandó zavart idézett elő. A fokozatosan jövő tartalékoknak nem lehetett más feladatuk, mint támogatni a hátráló frontot és legfeljebb arra szorítkozhattak, hogy az ellenséget foglalkoztassák, bár ez is aggályos volt, hiszen a hátráló front magával ragadhatta a tartalékot is.

Jobbnak bizonyult feltartóztatni az ellenség felvonulását az erre eppen múlhatatlanul szükséges erővel, a tartalékokat pedig tömöríteni és alkalom adtán előtörni velük. De ezt sem lehetett állandóan alkalmazni, mert a slovenszkói sáv nem elég mély, szükséges volt a tartalékot is a frontra vetni, hogy a védtelen hagyott terület ne legyen kockáztatva. Az ellenséget különben csak az Ipoly völgyében lehetett feltartóztatni apró támadások közben, — a szövetségesekkel való fenyegetéssel. Egyedül a kassai úton vagy az Ipoly és Vág völgyén át lehet megtámadni a Slovenszkót, de ezek védelme nagy erőt kíván, nagyszámú katonaságot, vagy elég támo-

gatást nyujtó tüzérséget, kellő transzverzális utak mellett, ami 1921-ben hiányzott.

Mittelhauser támadása Nyitráról Ipolyság felé nagy, sőt döntő jelentőségű volt, noha csak 10 kilométer mély területet nyert, de ez fontosabb volt, mint a Bártfánál elvesztett 50 km. Egyébként a Magyarországon növekvő káosszal szemben a csehszlovák fokozatos konszolidáció és szervezés döntötte el a háború sorsát.

Az ellenség szám- és anyagbeli túlsúlyát alig pótolhatja a lelkesedés, főleg ha ez tartósan nem hatja át az egész nemzetet. Nem elég csak a front szellemének ébrentartása s pillanatnyi felbuzdulása.

Ernyey József.

FELHÍVÁS.

A m. kir. Hadtörténelmi levéltár főigazgatósága fölkéri mindazon tábornok, volt vezérkari és egyéb törzs- és főtiszt urakat, akik a világháborúban sereg- vagy csapatparancsnokok voltak, vagy akik mint magasabb parancsnokságok közegei az eseményeket áttekinthették, hogy a *világháborúnak* általuk legismertebb eseményeit írásban megörökíteni és tanulmányaikat az említett intézetnek beküldeni szíveskedjenek. Főképen arra helyeztetik a súly, hogy a *magyar csapatok és a magyar katona* teljesítvénye domboríttassék ki a tanulmányokban olyan módon, hogy a dolgozatok egyrészt „A magyarok a világháborúban" címmel megirandó hadtörténelmi műhöz alapul szolgáljanak, másrészt a külföldi hadtörténelmi propaganda célját is szolgálhassák, mert meg akarjuk akadályozni azt, hogy a külföld elhallgassa vagy esetleg kedvezőtlen világításba helyezze magyar vitézeink legendás teljesítvényeit. Csak pozitív történelmi értékű dolgozatokat kérünk, amelyeket megcáfolni nem lehet. A tanulmányhoz fényképek és vázlatok is tartozhatnak és kívánatos volna, ha a szerző úr a saját arcképét is mellékelné.

A Hadtörténelmi Levéltár főigazgatósága minden dolgozatot, amelyet erre a Felhívásra hivatkozással beküldenek, a katonai folyóiratoknál jelenleg érvényben levő magasabb *díjazásban részesít.*

A szerzőknek a kísérő levelükben a következőket kell írásban kijelenteniök: „Mindenért, amit a mellékelt tanulmányban leírtam, teljes felelősséget vállalok. A tanulmány minden jogát egyszer s mindenkorra átruházom a m. kir. Hadtörténelmi Levéltárra". (Teljes név és pontos cím.)

A Levéltár a legnagyobb készséggel támogat minden-

kit tanulmányának előkészítésében, a saját, valamint a bécsi levéltár irat- és tanulmányanyagának, stb. rendelkezésre bocsátásával s ezért fölkéri azokat az urakat, akik dolgozataikkal az intézet iratanyagát szaporítani s így magyar nemzetünk ezeréves hírnevét növelni szándékoznak, hogy ezen szándékukat a választott tárgy, anyagterjedelem és előrelátható munkaidő rövid megjelölése mellett a Levéltár főigazgatóságával (levelezőlapon) az alábbi címre közölni szíveskedjenek.

Budapest, 1925 május 26.

A m. kir. Hadtörténelmi Levéltár főigazgatósága.
Budapest I, Bécsikapu-tér 4, III.
Telefon: 106—76.

K. M. Egyet. Nyomda, Budapest.

MEHMED CHALIFE »TÁRICH«-JA AZ 1625—1664. ÉVEK ESEMÉNYEIRŐL.

Mehmed Chalife ifjabb korában mint Kodzsa Kenán pasa ics oglánja, 1636-ban elkísérte urát a Rákóczi György ellen indított hadjáratba. Valószínűleg ezen útjával kapcsolatosan jutott el Budára, melynek Bécsi-kapuját, illetőleg a benne elhelyezett fegyvereket megemlíti. Később, Kenán pasa bukása után visszakerült az udvarba, ahol a szeferli odába osztották be. A „szeferli oda" alkalmazottai a szultán kiszolgálására voltak kijelölve s amellett énekkart alkottak. Mehmed Chalife mint kávéfőző közvetlen közelből látta IV. Murad utolsó éveinek, Ibrahimnak és IV. Mehmed uralma elejének kormányzását, illetőleg érintkezett azokkal, akik arra befolyással voltak. Kedvelt híve volt a derék Juszuf agának, kit egy mesárikkal (költeménnyel) is dicsőített azért, mert ez különös támogatója volt a szeferli odának.

Mint szemtanu, részletesen elbeszéli korának rettenetes janicsárlázadásait, köztük a csinar vakászi néven ismert borzalmas napokat, mikor a janicsárok a sztambuli terek platánjaira tömegével akasztották fel a legbefolyásosabb udvari embereket. Tarchondzsi Ahmed nagyvezérsége idején látta és feljegyezte az első török költségvetés fő tételeit, s a Köprülük korában is állandóan az udvarban teljesített szolgálatot és az udvar közvetlen szolgálatában közvetlen forrásból értesült korának eseményeiről.

Mehmed Chalife 1650 szept. 27-én kezdte írni munkáját, 1665 márc. 12-én fejezte be s megírásának színhelye, illetőleg írójának személye után *Tárich-i gülmáni*-nak, a gülámok[1] (szolgák) testületéből származó történelemnek, gülman (szolga) által írott tárichnak nevezte el. Minthogy huszonnégy évvel korábban lefolyt eseményeket megtörténtük sorrendjében mond el, helyesnek látszik Ahmed Refik azon következtetése, hogy azokat korábbi jegyzetei alapján állította össze.[2]

A Tárich-i gülmáni részletei a török tárichok tulajdonságait viselik magukon. Mehmed Chalife nem tud teljesen szabadulni az oszmanli-török történetírói stílus frazeologiájá-

[1] *Gülám:* szolga; többese gülmán.

[2] Mehmed Chalife: Tárich-i gülmáni, Isztambol H. 1340 (Kr. u. 1924) 5. l.

tól, bár egyes helyeken szemmel láthatólag törekszik erre. Azon kevesek közé tartozik, akik legalább egyes szakaszaikban egyszerű nyelven szólnak. A magyar vonatkozású részek hű fordítása is feltünteti, hogy izgalmas események gyors elmondása közben elfelejti az ünnepélyes frázisokat s a máskülönben kötelezőnek tartott formákat és kizárólag a részletes közlést tartja céljának. Pedig saját szavaiból tudjuk, hogy művét, vagy legalább végleges szövegezését később készítette. Szíves szóbőséggel mondja el a sűrűn betoldott epizódokat. Az 1664. év eseményeit egészen röviden foglalja össze; itt azon elmélkedése lesz érdekes, mely a keresztények győzelmét, illetőleg egy ilyen győzelem lehetőségét a mohamedán vallási szemlélettel összeegyeztetni törekszik: ezen elmélkedésével önmagában a mohamedán történetíró tipikus jellemrajzát nyujtja.

Érzéket árul el az okiratok iránt is. Két hadi jelentést szószerinti szövegében és Tarchondzsi pasa költségvetését részletesen felvette munkájába.

A Mehmed Chalife által leírt korszakról már ismerünk török forrásokat. Várad ostromáról bírjuk Náimá fordítását[3] (Náima egyes helyeket szószerint Mehmed Chalife-től vett át), az 1663—4. évek eseményeiről pedig Rásid efendi[4] és a világutazó Evlia[5] tudósításait. A hadsereg felvonulásáról Mehmed Chalife, Újvár bevételének körülményeiről Rásid szól részletesebben. Az alább közölt fordításban új adatokat és új szempontokat is találunk.

A szöveget a török történelmi társulat folyóiratában Ahmed Refik, a sztambuli egyetem rendkívüli munkásságú tanára adta ki saját kézirata alapján, mely 1668—69-ben, tehát négy évvel a munka befejezése után készült másolat. Ahmed Refik szerint a sztambuli evkáf-könyvtárakból hiányzik, csak az udvari könyvtárban (Enderum kütübcháneszi) őriznek belőle egy példányt. A bécsi National-Bibliothek kéziratosztályában megvan ugyan egy példánya, de csonkán, az 1659. év eseményeivel végződik s így a kiadvány magyar vonatkozású gyanus helyeinek kijavítására vagy ellenőrzésére nem alkalmas. Hammer, a művében közölt bibliografiai adatok szerint,[6] ezt a csonka példányt használta.

Az újvári hadjárat történetének közlése előtt csillag alatt beszúrtam egy rövid itinerariumot, mely Köprülü Ahmed fel-

[3] Karácson Imre fordításában Szekfű Gyula előszavával kiadta a M. Tud. Akad. Budapest 1916.

[4] Karácson Imre fordítása a Hadtörténelmi Közlemények 1896. évi 73. l.

[5] Karácson Imre fordításában kiadta a M. Tud. Akad. 1908—1913.

[6] Geschichte des Osm. Reiches. Pesth. 1835. III. 7.

vonulásának naplószerű adatait tartalmazza. A közlés utolsó mondatában észrevehető eltérés is bizonyítja, hogy a két forrás között csak tárgyi kapcsolat van. Viszont chronologiai adataik egyezése Mehmed Chalife megbízhatósága mellett szól.

E forrást, mint egy hosszabb munka végéhez írott rövid bejegyzést, a bécsi National-Bibliothek kézirattára őrzi. (H. O. 160. sz. a. Flügel katalogusában 996. sz. II. köt., 271. l.).

*

Az író a **bevezetésben** kijelöli célját, hogy ő, Mehmed Chalife-i Günehkjár,[7] meg akarja írni IV. Murad, Ibrahim és IV. Mehmed[8] uralkodásának egy részletét. Tudatja, hogy művét 1650-ben kezdte írni és hogy a három uralkodón átvonuló eseményeket három részben tizenöt fejezetre osztja, s ezekhez egy három fejezetből álló befejezést csatol. Kéri az olvasót, hogy hiányait pótolja, botlásait pedig bocsássa meg. Ezután felsorolja könyve beosztását, adva az egyes részek (báb) és fejezetek (faszl) címét.

Az első rész a IV. Murad korabeli eseményeket beszéli el. Az 1625. évi perzsa hadjáratot ismerteti. Ebből kiindulva chronologikus sorrendben közli az egyes évek haretéri eseményeit s az ezeket rendszeresen kísérő vagy velük párhuzamosan fejlődő zavarokat, melyeket az állandósult perzsa hadjáratok sikertelenségein kívül az erdélyi ügyek okoznak.

Minthogy 1046-ban[9] Erdély királya, a hitvány Rákóczi[10] nevű hitetlen fellázadt és zavarokat okozott, Buda és Bosznia ejálet a szilisztriai, havasalföldi és moldvai bejekkel, egyenként negyven-ötvenezer katonával, továbbá Kantimur pasa negyvenezer szélgyorsaságú tatárral ellene rendeltetett. Szerdárnak a mi urunk, Kenán pasa[11] neveztetett ki. Mikor ily nagy sereggel Erdély ellen haladva Havasalföld földjére léptünk, úgy történt, hogy Nuszuh pasa fia, Hüszein, az akkori budai pasa már minket megelőzőleg találkozott az ellenséggel. Annak hallatára, hogy a gondviselés rendeléséből a hitetlenek győztek, Hüszein pasa pedig vereséget szenvedett és

[7] *Günehkjár:* bűnös, vétkes. A mohamedán önmegadás folyományaképen írók és költők szeretik a megalázó mellékneveket. Az így megválasztott jelző az alattvalói érzület mértéke és tükre.

[8] Uralkodásuk ideje 1623—1640, 1640—1648, 1648—1687.

[9] Ker. időszámítás szerint 1636—7.

[10] „Erdel krali erzel Rakodzi": a török történetíró szójátéka.

[11] Kenán pasa kiváló vezér, ki a folyton változó politikai helyzet dacára három szultán uralkodása alatt tölt be ismételten vezérszerepet, míg a török vezérek szokott végzete őt is eléri. Mint IV. Mehmed vezére, a kozákok ellen harcolt; a lengyelországi hadjárat idején Sztambulban mint kajmakam működött (a nagyvezér helyettese). A perzsa hadjáratban Acheszchát foglalta el, utána ismét kajmakám lett; magyarországi szereplésre anadoliai bejlerbejségéből rendeli ki a szultán.

visszavonult Budára, a mi pasa urunkat rendkívüli szomorúság fogta el. De mi haszna, Hüszein pasa megveretése után a mi pasa urunk lemondott arról, hogy Erdély ellen nyomuljon, mert Kászim napja[12] már elmúlt, a tél hidege közelgett, a hegyeket hó takarta; főleg az Erdély felé vezető utakon keskeny szorosok és magas hegyek emelkednek, melyeken az átkelés nagyon bajos, ha esik a hó. „A béke — áldás" szellemében tehát békesség lőn és visszatértek Szilisztriába.

Vezéreinek meddő kísérletei után 1639-ben Murad személyesen száll táborba, hogy az elnyúló perzsa harcokat befejezze. Negyven napi ostrom árán sikerül elfoglalnia Bagdadot, a háború célját, de alig tér vissza fővárosába, még a győzelmi ünnepélyek közben meghal.

Az elhúnyt Murad szultán rendkívül vitéz, óriás termetű, páratlan erejű ember volt. Nyilazásban és gerelyvetésben nem akadt hozzá fogható; gerelyének senki nem tudott ellenállni. Az elhúnyt egyetlen gerelyvetéssel keresztül szúrt nyolc arnaud pajzsot küldött Budára.[13] Mi láttuk, hogy ezek Budán a bécsi kapuban ma is föl vannak akasztva. Tizenkét dzsübbét pedig, melyeket nyillal lyukasztott át, Egyiptomba küldött.

A „tárich" második része Ibrahim[14] korát ismerteti. IV. Muradnak ezen gyenge elméjű utóda alatt a kormányzati szertelenség hitvány kalandorok befolyása következtében valóságos őrületté fajul. Az udvar a tudatlan vezetőknek, ezek viszont a fékevesztett janicsárságnak szolgálnak játékszerül. Hóhérkézre jutott elődeinek hosszú sora után, Mehmed pasa[15] nagyvezér úgy próbálta helyzetét megszilárdítani, hogy panaszt vagy rossz hírt nem is engedett a szultán elé.

Mikor a boszniai vilájetet Nemsze seregei legyőzték s harmincnál több várat és palánkát elpusztítottak s azonkívül meghódították a kliszi ejáletet, a boszniai csapatok együttes jelentést akartak tenni Ibrahim szultán chánnak. De a követeket nem engedték eléje, jelentésüket meghamisították, a szultánnak ezt jelentették: „Padisahom, valahol Boszniában van egy kis templom;[16] azt beszélik, hogy a hitetlenek elfoglalták; de már azelőtt is az övék volt. Ami megtörtént, meg kellett történnie; egyéb újság nincsen." Később Muszáhib Fazli pasa[17] mégis őfelsége elé járult és az eseményt részle-

[12] Kászim napja az ősz kezdete, a török hadműveletek befejezésének ideje; megfelel okt. 26-ának, Szent Demeter napjának.

[13] Evlia Cselebi szerint hat pajzsot küldött ide, „hogy a jövőmenők nézegessék" (Utazása, I. 237.).

[14] 1640—1648.

[15] *Szúfi* Mehmed pasáról beszél, de előnevét nem említi.

[16] *Kilisze* törökül templomot jelent.

[17] 1647—8-ban vezíri ranggal kapudan-i derja, vagyis a haditengerészet főparancsnoka, Ibrahim veje. A vázolt eset után Azak

tesen jelentette, de a nagyvezér a szultán előtt is meghazudtolta. Fazli pasa a maga igazában bízva, a szultán előtt vitatkozni kezdett a nagyvezérrel, miáltal a szultán haragját vonta magára. Elzárták, de Isten segítségével néhány nap mulva kiszabadult.

Ibrahim szultánt katonalázadás szorongatja. A lázadók azzal vádolják, hogy meggyilkoltatta testvéreit. Ibrahim tagadja a vádat s igazolásul előhozatja a hétéves Mehmed herceget. A fiúcska láttára a tömegből valaki elkiáltja: „dzsulusz" (trónralépés), a tömeg fölkapja a jelszót (a trónralépésért ajándék jár) s a fontos aktus be van fejezve. A tragédia csúcspontja, hogy a trónralépési ajándékon összekapó lázadók dühét az ex-szultán fejével próbálják lecsillapítani.

*

A harmadik rész IV. Mehmed uralkodásának 1664-ig terjedő eseményeit mondja el. Az első években a politikai helyzet változatlanul borzalmas; a birodalom a csatatereken, a kormány a fővárosi lázadások láncolatában tovább is úgy vergődik, mint Ibrahim korában. A hatalomvágy mindig új áldozatokat emelt a nagyvezéri „méltóság"-ra. Mehmed Chalife megvilágítani törekszik a bajok összefüggését: a kincstár megcsappant erői miatt a kormány egyrészt rosszabb pénz veretésével, másrészt a hivatalok áruba bocsátásával próbálja megszerezni azt az összeget, mely a legsúlyosabb kiadás, a zsold fedezésére kellett; de mivel a pénzen vásárolt méltóság csak záros határidőre (mégpedig rendszerint három hónapra) szólt, ideiglenes birtokosai rövid idő alatt lehető legtöbbet igyekeztek kerületükből kisajtolni. A pasák és bejek pénzszomja elől az adófizető rájá külföldre szökött, elmaradt adója megint a kincstár szegénységét siettette s új tápot adott a janicsárok és szpáhik lázadásainak. Az önmagától hízó szerencsétlenség-láncolat kulmináló pontjai a janicsárok sztambuli, vagy a szpáhiknak nevezett bandák anatoliai lázadásai szoktak lenni. Ezen időpontban az ázsiai oldalon jelentkezett a baj: Katirdzsi ólu[18] szervezett hadat a kormány ellen és a főváros közelében Iszküdar-Bulgurlu közt megverte ennek csapatait. E csata után Murad pasa letétetett, mert terveit szándéka szerint nem tudta keresztülvinni[19] és budai pasának neveztetvén ki,[20] Budára ment.

Melik Ahmed nagyvezérsége alatt egy tengeri vereség robbantja ki a janicsárok lázadását. A csőcselék vezérei szemére vetik a szultánnak, hogy „jelenleg öt padisah van Sztambulban, pedig csak egynek szabad lennie." A kormány a főkolomposok kitüntetésével szereli le a mozgalmat. Kara Csavusnak a temesvári[21] pasalikot adja, de még útközben megöleti az elszédített lázadót. A fiatal szultán gyorsan változó vezérei közül egyedül Tarchondzsi Ahmed-

(Azov) védelme címén a fővárosból eltávolították. Később Temesvár, majd Szilisztria bejlerbeje lett. Azon a címen, hogy a havasalföldi vajda megvesztegette (1657), Edirnébe idézték s megérkezése után kivégezték (Kámusz-ül álám V. 3415. l.).

[18] „Öszvérhajcsár fia."

[19] Ismét egy szójáték: „Murad pasa murad üzere muradini szürmeindzse..."

[20] 1650 aug. 6-tól 1653 szept. 9-ig volt budai pasa.

[21] A szedésben nyilvánvaló sajtó- vagy tollhibával: Tahasvar.

nek van komoly programmja, a szigorú takarékosság; de a hiúságában sértett gyerek-szultán éppen e miatt végezteti ki.

Megint lázadók, főméltóságokkal léprecsalt bandavezérek vezetik a kormányt, miközben a szultánt másodszor is meggyalázza a lázadó sereg. A főkolomposok politikai leckét adnak a maguk elé idézett szultánnak: „A padisah a seregen, a sereg a kincstáron, a kincstár a rájá adóján nyugszik; rája nélkül nincs pénz, pénz nélkül nincs sereg, sereg nélkül nincs hatalom. A mai sereget oly értéktelen pénzzel akarják kielégíteni, hogy azért a szultán tanácsosai személy szerint felelősek. A szorongatott uralkodó megint feláldozta leghűbb embereit s holttesteiket a palota falain kidobatta. A megdühödt tömeg a hullákat az At-mejdanira hurcolta, felaggatta a platánokra, majd földarabolva szétosztogatta és árusítgatta a babonás népnek. Mehmed Chalife-nek hodzsája mesélte, hogy látott egy asszonyt, aki egy köcsögben haza is vitt az agák zsírjából, „mert az erre meg erre a bajra jó orvosság"; a janicsárok pedig az At-mejdán környéki korcsmákban sütögették az agák húsát és dorbézoltak mellette. A török történet ezen borzalmas napjait szokták a platánfák eseményének (csinár vakászi) nevezni.

Egymást érő rázkódások után Szejdi Ahmed, majd Köprülü Mehmed vaskeze hozza meg a végleges nyugalmat.

Köprülü Mehmed kinevezése meglepetést idézett elő. Az emberek csodálkoztak rajta: „Haj, haj! milyen időket élünk. Ilyen embert tesznek nagyvezérré, mint Köprülü Mehmed."

Az új nagyvezért a szokásos lázadással fogadják, de ő ezt kegyetlenül vérbe fojtja, majd komoly, reális és ideális előkészületeket tesz avégett, hogy a harctéri eseményeknek kedvezőbb folyást adjon.

Az említett év dzsemári-ül evvel havának 19. napján,[22] azaz subát hó 23-án, hétfői napon a tavaszi hadjárat jeléül a dzsebehane elé kitűzték a diadalmas szultáni tút. Köprülü Mehmed korában ide szokták tűzni.

A nagyvezér táborbaszállása előtt Erdély adóköteles királya meghalt, helyére a szultán színe előtt a Héttoronyban őrzött Görge nevű hitetlennek adományoztatott az erdélyi fejedelemség. Ez országába ment, elfoglalta baljóslatú trónját s miközben ott lakott, miniszterei nek és tanácsosainak folyton azt hajtogatta, hogy padisahunk trónralépése óta mennyi baj történt, hogy az oszmanli birodalom a hanyatlás lejtőjére került, hogy a sereg fegyelmetlen és hogy ennélfogva a mindenünnen szomszédos ellenségnek nem bír ellenállni; hogy most kezünkben van az alkalom; Jézus hite segítségünkre van; szövetkezzünk a krétai frenkekkel s míg azok a tengeren küzdenek, mi a szárazon emeljük magasra Jézus zászlaját, rontsunk át (a törökök) vilájetjein és nyomuljunk egészen Isztambul alá.

Ilyen értelmű tanácskozásait valamennyien helyeselték és a frenkekkel szövetségre léptek. Mikor megjött a híre,

[22] 1657. év márc. 5-én.

hogy az iszlam birodalomra csapást zúdítani eltökélt szándékuk, a tatár chánt fermánnal Erdély ellen rendelték, a nagyvezér pedig kapudan Topal Mehmed pasát[23] az említett hó 28. napján, szombati napon, egy vezérhajóval (jedek) és harminc kadirgával a Földközi-tengerre a frenkek ellen küldte.

Az említett év s'abán hó 5. napján [24] a nagyvezér is megindult s miközben Buzdzsa[25] szigete felé tartott, a hitetlenek flottája megütközött a szultánival.

A csata lefolyásának ismertetése végett közli a válide-szultán agáihoz küldött levelet. Az ütközet hevességét jellemzi Kücsük Mehmed szandzsákbej hősiessége, ki hatvanad-magával a parton talált két ladikon támadott meg és foglalt el egy velencei hadihajót. Hosszú idő óta ez volt az első tengeri csata, mely a mohamedán flotta győzelmével végződött.

A hitetlenek veresége után a nagyvezér Buzdzsa szigetét erős zár alá fogta s miközben ágyúzta, a nagyvezérhez megjött a hír, hogy a tatár chán, kit a minap Erdély ellen rendeltek, a fölséges Isten segítségével a hitetleneket legyőzte, ötven-hatvanezer embernél több a gázik kardélére, ugyanannyi fogságukba, sok ágyú és tábori fölszerelés zsákmányukba esett. A hír a mohamedán seregnek nagy lelki erőt adott; az ellenség szeme előtt fényes ünnepségeket rendeztek. Isztambolt is kivilágították, a mohamedánság vigadott. A hír örömmámora után a nagyvezér elfoglalta Buzdzsa szigetét.

Közli a nagyvezér levelét a harc lefolyásáról.

A nagyvezér Buzdzsa szigetének elfoglalása után azt alaposan kijavította s Limije[26] várának elfoglalására kiküldte Topal Mehmed kapudan-pasát, ő maga pedig azzal a szándékkal, hogy a tavasszal személyesen hadat vezet Erdély fejedelme, Rákóczi-fi György ellen, Buzdzsa szigetéről telelésre Edirnébe indult.

A felséges padisahot Edirnében érte a győzelmek híre. Ünnepségeket rendeztetett, az udvar vigadott, de a köznép és a tábor az erdélyi hadjárat előkészületei és a kemény tél miatt sokat nélkülözött.

A nagyvezér 1068 ramazán 22-én[27] elindult Belgrád felé. A tatár chán megszámlálhatatlan tatárral, Kadri szilisztriai pasa saját ejáletjével és a dobrudzsai levendekkel,[28] a lengyel király seregéből több mint öt-tízezer ember és a végvidék

[23] Különböző helyeken teljesített szolgálatok után vezíri ranggal temesvári bejlerbej, majd Szejdi Ahmed pasa után tengernagy (kapudan-i derjá) volt. Tizennégyhavi szolgálat után e tisztségről letették és Chiosz szigetén megölték.[24] (Kámusz VI. 4205. l.)

[24] 1657 jún. 5-én.

[25] Tenedosz szigete.

[26] Lemnosz.

[27] 1658 jún. 23-án.

[28] *Levend:* puskás hajósnép (Ahmed Vefik: Lehcse-i oszmáni 753. l.).

csapataival Kenán budai pasa[29] rendeltettek a nagyvezér mellé és megindultak Erdély ellen. Miután a nagyvezér Filipeben elvégezte az ünnepi namazt, a mohamedán sereggel megindult ama hitetlenek ellen, ahová küldték. Haszan pasa, ki az anatoliai csapatokkal rendeltetett ki a hadjáratba, az elhúnyt Ibsir pasa cinkostársa volt s makacsul megtagadta az engedelmességet; a nagyvezér pallosától való félelmében nemcsak nem mert előtte megjelenni, hanem ellenkezőleg, a hozzá menekülő janicsárokkal cimborált.

Haszan pasa és párthívei Köprülü letételét akarták kierőszakolni, de a szultán minden ajánlatukat visszautasította, sőt fetvát adatott ki ellenük, amely szerint „gázi, aki megöli őket és vértanu, aki kardjuktól elesik." Seregük azonban Brussza mellett oly ijesztő arányban szaporodott, hogy a szultán sürgősen magához rendelte az erdélyi ügyek rendezésével elfoglalt Köprülüt.

A nagyvezér éppen körül akarta fogni Jenőt,[30] mikor a padisahtól hírnök érkezett hozzá és feleletet várt az átadott fölséges levélre. A nagyvezér nem adott választ, a hírnököt visszatartotta, a várat ostrom alá vette és az említett év zilhidzse elején[31] könnyűszerrel elfoglalta. A győzelemről mirachorjával jelentést küldött a felséges padisahnak és ezt üzente: „Padisahom! Ha Isten megsegít, húsz nap alatt minden bizonnyal Sztambulba érkezem. Ne aggódjon."

Jenő tárichja[32]: J(a)nveji aldi szuhúletle Mehmed pasa („Jenőt Mehmed pasa könnyű szerrel elfoglalta.")

E győzelem hírére városonkint hétnapi ünnepség rendeltetett el; a nép úgy vigadt, hogy azt nem lehet leírni. A felséges padisah azzal a céllal, hogy táborba száll, Sztambulból Edirnébe ment. Minthogy ezzel a tényével igen fellelkesítette a sereget, fetvát bocsátott ki arra nézve, hogy a chutbe ezután *gázi* szultán Mehmed nevére mondassék.[33]

Miután Jenő várát Isten segítségével három-négy nap alatt sikerült elfoglalni, új erdélyi fejedelem neveztetett ki és százezer kisze hadiköltség, meg negyvenháromezer arany évi adó fizetésének föltétele mellett béke köttetett. Ezután a nagyvezér megindult Jenő alól és állomásról-állomásra haladva, húsz nap alatt Edirnébe érkezett.

[29] Négy ízben volt budai pasa, ez alkalommal 1656. nov. 20-tól 1658 nov. 12-éig.

[30] Borosjenő.

[31] 1658 augusztus 30-án volt zilhidzse elseje.

[32] Tárichnak nevezik azokat a chronogrammokat, melyekben az esemény — esetleg versbeszedett — szövegének betűi számértékükre áttéve az esemény időpontját adják. Jelen esetben 10 + 50 + 6 + 5 + 10 + 10 | + 1 + 30 + 4 + 10 | + 60 + 5 + 6 + 30 + 400 30+ 5 | + 40 + 8 + 40 + 4 | + 2+ 1 + 300 + 1 = 1058. – *J(a)nve:* Jenő török neve.

[33] A cím értéktelenedésének jellemző példája.

Ellenfele, Haszán pasa ezalatt nagy buzgósággal készült a fogadására. A mellett, hogy saját seregét szervezte, a szultánét megbontani igyekezett s aknamunkájának eredményeképen a szpahik hangoztatni kezdték, hogy „néhány ember miatt nem szabad az egész mohamedánságot egymásra uszítani, hanem a nagyvezért át kell adni Haszánnak, mert így meg lehet teremteni a békét".

Ilyen szellemű sereget Köprülü nem mert személyesen vezetni: Murtezá pasát pedig, akire hadait bízta, Haszán megverte. Nehéz helyzetéből a bekövetkező tél folyamán Konakdzsi Ali aleppói pasa rántotta ki azzal, hogy Haszánt egész vezérkarával együtt tőrbe csalta s fejeiket hosszú jelentés kíséretében Sztambulba küldte (1659). Itt az esemény híre az emberek pártállása szerint vegyes érzelmeket váltott ki, de a nagyvezérnek a megtorlásban szabad kezet adott.

A nagyszámú áldozattal megritkított sereg meghajolt Köprülü akarata előtt s a tatár chán oroszországi hadjáratának sikereit Sztambul megtisztított hadi népe osztatlan örömmel ünnepelte.

Rákóczi György a padisah részéről újonnan kinevezett királynak nem engedte meg, hogy az erdélyi vilájetet elfoglalja; hanem megint a trónra törekedett és Nemese császárát kérte fel közbenjárónak. Nemese császára Rákóczi érdekében kis követet küldött a fölséges padisahhoz. A követ a padisah elé járulva átnyujtotta levelét, de a padisah nem fogadta el a közbenjárást és azt követelte, hogy ha békés viszonyban akar állni, azt az átkozott hitetlent minden áron kerítse kézre és küldje el. Ellenkező esetben ám ő lássa: biztos, hogy hadat vezetek ellene. E válasz után a követ egy levéllel minden késleltetés nélkül visszaküldetett.

Ezen kívül az újonnan kinevezett Iflak beje hűtlenül fellázadt és Rákóczival szövetkezett. Erdély fejedelme, Rákóczi György és Iflak beje ellen egy-egy ügyes és hírneves ellenségvadászó szerdár rendeltetett ki a győzelem jelvényeivel, győzelmi jelentőségű zászlókkal, csillagsokaságú, tengernyi hadsereggel.

Két szerdár küldetett ki, mindegyikük híres, akár a sólyom és bátor, mint az oroszlán. Dzsan Arszlan szilisztriai pasa a kegyelmes Isten segítségével saját ejálatjével, Dobrudzsa levend-katonaságával, négy bölük agával és a tatár mirzákkal rendeltetett ki Iflak beje ellen, s azon nemes áját szellemében, hogy az igazhívőket Isten kegyelme segíti a hitetlenek ellen, a vallás érdekében minden tehetségét kifejtette és büszke katonaságával megtámadta a hitetleneket. Nagy küzdelem fejlődött ki. Végre fölhangzott a szent áját: „Győzni fogunk nagy diadallal" s a mohamedán hadsereg diadalt aratott, a hit ellenségei pedig megtörtek és szétszóródtak. Iflak beje arra gondolva, hogy „aki fejét megmenti a szél elől, az megmenekül", futásra szánta el magát s ördögi seregének a kard által megkímélt részével Erdély felé futott. Iflak

hitetlen népe vagy a gázik kardjának martalékául esett, vagy fogságba került; a tartomány élére pedig új bej neveztetett ki, újból adófizetők lettek, mint eddig és megint függő viszonyba kerültek.

Az ezen alkalommal a padisahunk ellen fellázadt Iflak beje, a hitetlen, húsz évnél hosszabb időn át lakott Acheszka meghódítójának, Kürdzsi Kenán pasának palotájában s finom és fényes müszliman ruhájában úgy viselkedett, akárcsak egy bej vagy pasa; mohamedán vallási könyveket olvasgatott s azt hangoztatta, hogy idővel mohamedánná lesz. Sőt amikor én szegény a hatalmas Kenán pasa ics oglánja[34] voltam, ő akkor mint az ics oglánok közé beosztott ifjú irogatott és olvasgatott. Murad szultán uralkodása alatt Iflak bejségére törekedett.

Szejdi Ahmed budai pasa tizenkétezer végvidéki katonával és ejáletjének bejeivel és pasáival Rákóczi György ellen rendeltetett; Istenhez fohászkodva, mint a mohamedán sereg szerdárja és parancsnoka Erdély ellen indult. Engedelmeskedve azon felséges rendeleteknek, hogy „Isten parancsa szerint küzdjetek az igazságért", Isten s az ég és föld láthatatlan seregei által támogatva végezte kötelességét és megtámadta Rákóczit. A diadalmas iszlam-sereggel állomásról-állomásra haladva, a Vaskapunál találkozott a hitetlenekkel, a nagy Isten segítségével a mohamedán sereg győzött, a hit ellenségei pedig megverettek és szétszóródtak. Rákóczi ennélfogva futásra szánta el magát, a diadalmas mohamedán hadsereg pedig véghetetlen hódítással és zsákmánnyal gazdagodott meg. Azt beszélik, hogy az említett ütközetben tizenhatezer hitetlen esett a gázik kardjának martalékául és hét ágyú zsákmányoltatott.

Ezen nagyszerű hódítás után Erdély három nemzetének előkelői Szejdi Ahmed pasa elé járultak és így szóltak: „Felséges uram! Mivel országunkban ez idő szerint rendkívüli éhinség és drágaság van, arra kérünk, hogy királyunk mellé bizonyos őrsereget helyezz, de a sereg többi részével Isten nevében vonuljatok el." Szejdi Ahmed pasa csapatokat hagyott hátra, többi katonájával pedig békén, meggazdagodva Temesvárba jött és azzal a szándékkal, hogy tavaszra újra hadat vezet Rákóczi-fi ellen, előkészületekhez fogott.

Rákóczi-fi az új király mellett hagyott mohamedán sereget néhány ezer magyar és váradi hitetlennel bezárta egy erősségéről híres erdélyi várba, Szebenbe és kemény ostrom alá fogta. Hat teljes hónapon át ágyúzta a várat, többször rajtaütött az igazhívők várbeli állásain, ágyúikat beszegezte,

[34] Belső munkára rendelt szolga, apród.

néhány hitetlent[35] megölt, de ilyen hosszú idő alatt sem tudta a várat bevenni. Szejdi Ahmed pasához eljutott az ostrom híre, de a szigorú tél miatt nem tudott segítséget küldeni s ezt a tavaszra halasztotta.

Amint a tavaszi napok beköszöntöttek, Szejdi Ahmed pasa a temesvári mezőn késedelem nélkül sátorba szállt és seregének gyülekezésére várva, egy ideig ott tartózkodott. Itt gyülekeztek a négy világtáj felől érkező csapatok. Mikor a sereg összegyűlt, Szejdi Ahmed pasa a végvárak veteránjait, az ulemákat és a tiszteletreméltó embereket maga elé hivatta és a nemes hadisz értelmében: „tanácskozzatok a parancsról" tanácskozott velük. Miután megegyeztek abban, hogy melyik út a legcélszerűbb, elhatározták, hogy elindulnak.

Indulás előtt Szejdi Ahmed pasa a mohamedán sereg győzelméért naponta feth-i serifet[36] énekeltetett, az ulemáknak, a köztisztelt embereknek, a szegényeknek, nyomorultaknak és az özvegyasszonyoknak alamizsnát adatott, rabszolgáit fölszabadította s a szentéletű emberekkel, kiknek csodálatos tetteik vannak, a táborbaszállás napján a katonák között imát mondatott. Az iszlam-katonák pedig könyörgő karjaikat az ég felé tárták, sóhajok és könyörgések után oly messzehangzó hangon kérték az Amint, úgy jajgattak és sírtak, mintha végítélet szakadt volna rájuk. Az ima után a szent háború elszántságával lóra ültek és az ellenség felé indultak. Szejdi Ahmed pasát két oldalán az ulemák, a szentéletű öregek, a szegények, nyomorultak és ártatlan kisdedek feth-i serifet énekelve, egy mérföldnyire elkísérték.

A válás színhelyén megint imádkozni kezdtek, mindenki az ég felé nyujtotta könyörgő karjait s oly benső buzgósággal kértek a felséges Istentől segítséget, kedvező alkalmat és győzelmet, hogy sírva fakadtak. Némelyikük a sírástól annyira elerőtlenedett, hogy nem bírt ülni a lován; leszállva, arcát a föld porához dörzsölte és úgy kért segítséget a kegyelem forrásától. Ezután Szejdi Ahmed pasa újra alamizsnát adott a szegényeknek és a gyermekeknek, barátjától és ellenségétől mindenki elbúcsúzott s megindultak az ellenség felé. Állomásról-állomásra haladva, benyomultak az ellenség országába.

Rákóczi körül húszezernél több pokolravaló egyesült, továbbá Rákóczi kapitánya, az Efrendzs[37] nevű átkozott és arra készültek, hogy a mohamedán sereg útját elállják. Az isteni gondviselésből jelentkezett az előbb elmondott imák gyümölcse s mikor a mohamedán sereg a közelükbe érkezett,

[35] T. i. a várbeliek közül.

[36] *Feth-i serif* a Korán első szúrája: „Egy az Isten, Mohammed az ő prófétája" stb., tehát a mohamedán Hiszekegy.

[37] Gyulai Ferenc Várad kapitánya volt, feltehetőleg őt említi.

szívüket határtalan félelem szállta meg s korábbi szándékukat futásra változtatták. A végvárak gázijai Isten kegyelméből úgy rácsaptak zsákmányukra, ahogy az éhes farkas lecsap a prédára. Kit megkötöztek, kit kardra szúrtak, összes palánkáikat, városaikat és falvaikat kifosztották, elpusztították és porig leégették.

Ezután Rákóczi anyjának Bodzsaj nevű híres vára ellen mentek, melynek elfoglalása Isten segítségével könnyen sikerült. A benne levő hitetleneket részint foglyul ejtették, részint kardélre hányták; holmijukat, gabonájukat elrabolták, a város hadi fölszerelését kihordták, ágyúit kivontatták, palotáit, templomait porig égették, majd közvetlenül vára ellen nyomultak és azt kemény ostrom alá fogták. Mikor a mohamedi szózattal[38] megrohanták a várat, a hitetlenek képtelenek voltak ellenállni s a várat kegyelemre föladták.[39] Az iszlam-katonák a vár holmiját és gabonáját elrabolták, asszony- és gyerekhadát foglyul ejtették, ágyúit, fölszerelését kihordták, a várat pedig fölgyujtották.

Másnap még két várost foglaltak el, a foglyok, a holmi és gabona kihordása után ezeket is fölégették.

Jegyzékbe vették, hogy ebben a nagyszabású hadjáratban hány ágyút és mennyi hadiszert zsákmányoltak. Húsz ágyút, százhetvennégy kisebb ágyút; a többi hadiszert, holmit, gabonát, rendkívüli tömege miatt, nem is vették jegyzékbe.

Mikor innen fölkerekedve és állomásról-állomásra haladva az Erdély belsejében álló Maria nevű várhoz értek, Rákóczi, az igaz hit árulója, aki az előbb Szeben várát körülfogta és hat hónapon át ágyúzta, most azt odahagyta és harmincezer hitetlennel meg erős fölszereléssel, alig két óra járásnyira, csapdát készített a mohamedán seregnek és csatára készen fölállott.

A mi részünkön, a mohamedán táborban kikiáltók *(menádi)* tették közhírré, hogy holnap ütközet lesz és mindenki készüljön elő. Erre ki-ki a barátjától, testvér a testvérétől, apa a fiától, pajtás a pajtásától elbúcsúzott, egymás mellére omolva, egymás szemét csókolgatva egymást megáldották. Azon éjszaka a nemes ramazan hó 12. éjszakája[40] volt, senki nem hajtotta le fejét reggelig, hanem azt a kadr és bajrám[41] éjszakáját

[38] Gülbeng-i mohammedí: „Egy az Isten és prófétája Mohamed" arab szövege. A korán első szúrája.

[39] Evlia szerint Pocsaj vára 70 kisze pénzen kegyelmet vásárolt (II. 243).

[40] 1660. május 22.

[41] Kadr és bajram éjszakáit a mohamedán világ eredetileg rendkívüli tiszteletben részesítette; ez éjjeleken reggelig látogatták a kivilágított dzsámikat és lehetőleg a profán gondolatoktól is tartózkodtak (D'Ohsson német átdolgozása I. 431).

nak tartva, imádkoztak. Mikor megvirradt, elhangzott az ezán, csoportosan elvégezték a namazt, mindenfelé feth-i serifet énekeltek, mindenki fogadalmat tett és bocsánatért fohászkodott és kezét arca elé emelve, Isten nevét emlegette. Ezután lóra szálltak, mindenki a saját csapatában, a bejlerbejek, szandzsákbejek és a végvidéki gázik, valamennyi oly vakmerőn szomjazott az ellenség vérére, mint egy oroszlán és azon tanakodtak, hogy mely oldalról támadják meg a hitetleneket. Aztán Istenhez fohászkodva összeszedték minden erejüket és a nemes ramazán hó 3. napján[42] egy-egy csarkadzsi-, jaja- és dib-ezredből álló csoportokban a hitetlenek ellen nyomultak.

A hitetlenek szertelen gőgjükben szemközt jöttek s mikor a két sereg egymás elébe érkezett, Szidi Ahmed pasa zászlaja tövében összegyülekeztek a vele menő háfizok[43] és magas hangon a feth-i serifet énekelték.

A terv szerint lassú lépésben nyomultak előre; mikor a hitetleneket megrohanták, ezek két baljemez és nyolc sahiágyút elsütöttek, de Isten kegyelméből senki sem sebesült meg. A lesben álló hitetlenek a szabad mezőre rohantak és a mohamedán sereggel ütközetbe keveredtek. Lándzsa lándzsába, kard kardba, fej fejbe ütközött, az elszánt és vakmerő gázik ordítozása, a fegyverek csattogása, lovak nyerítése, kilőtt ágyúk és puskák bömbölése és ropogása túltöltötte a világot és rezgésbe hozta a földet. A lovak lábától fölvert por oly tömegben szállt, szállt fölfelé, hogy az égbolt rózsaszínű sátorhoz hasonlított. Isten kegyelméből e napon számtalan hitetlen a porba hullott s lelkük a pokolra szállt. Közülünk is többen ittak a vértanuság szirupjából.

Szóval a reggeltől estig tartó küzdelemben a nagy por miatt a mohamedánt nem lehetett megkülönböztetni a hitetlentől. A hitetlenek serege Mohamed népét háromszor is kimozdította helyéből és a mohamedán hadsereget kissé megszorongatta. De a mi seregünk újból nekilelkesült és a hatalmas Istentől segítséget könyörögve, egy lökéssel megrohamozta az ellenséget.

A gondviselés rendeléséből egy temesvári záim a gonosz királyon tarkójától egészen oldalbordájáig húzódó nehéz sebet ejtett. A király a szertelen kín miatt futásnak eredt, minek láttára a hitetlenek észbe vették, hogy „farszíjban az erő, ostorban az áldás", s e mondásnak megfelelően valamennyien

[42] Hiba tizenhárom helyett. A szászfenesi ütközet lefolyására s forrásainak összefoglalására l. Gyalokay Jenő értekezését a Hadt. Közl. 1914. 34. l.

[43] *Háfiz:* előimádkozó, ki a korán (lehetőleg egész szövegében) kívülről tudja.

futásnak eredtek. A mohamedán sereg üldözőbe vette őket, egyeseket fogságba ejtett, másokat levágott. Holmijukat, élelmiszereiket elszedték, a zsákmányt mind egy helyre hordták össze és a nagy Istennek ezernyi hálát és köszönetet zengtek, hogy maroknyi igazhitű szolgáit ily fényes diadalhoz segítette.

Ebben az ütközetben Isten segítségével több mint nyolcezer hitetlen, ötvenegy kapitány és közismert főúr esett a gázik kardjának martalékául. Sokan nem tudván elmenekülni, a mocsárban és vízben pusztultak el; a megmenekültek nagy része is sebesülten futott el. Táborukból két baljemez-ágyút, nyolc fölszerelt alaj-ágyút,[44] zenekarukat, dobjaikat, saját képét viselő aranyos zászlait és kétszáz alaj-zászlaját[45] zsákmányul ejtették.. Zászlainak ez volt a fölirata: „Én Rákóczi-fi György Erdély királya vagyok, harcban az ellenség elől nem hátrálok; most ezen országnak vitéze és Jézus hitének igaz harcosa vagyok."

A királynak nevezett gonosz súlyos sebével lóra szállt és néhány hitetlennel Várad várába menekült. A hatáskörébe eső Erdély kapitányait maga köré hivatta és így szólt hozzájuk: „Ebből a sebből én föl nem gyógyulok. Veletek szemben az a végakaratom, hogy egy évig ne temessetek el, hanem terítsetek ki, hogy a jövő-menők lássák a sebeimet és tudomásul vegyék, hogy Jézus hitének szolgálatában az ellenséggel küzdve jártam ilyen szerencsétlenül és hogy nevem és vitézségem világszerte a királyokkal együtt ünnepeltessék."

Ezen végrendelkezése után harmadnapra a hitetlen meghalt. Anyja és fia néhány hívével Sárpatak várába vitték piszkos hullját. E hírre Szejdi Ahmed pasa Hüszein temesvári pasát a végvidéki gázikkal üldözésükre küldte. Ezek három napon át gyors menetben követték, de végre sem tudták utolérni és visszafordultak. Ezerszer hála Istennek... a padisahi kormány alatt régóta nem látott páratlan, nagyszerű diadal volt.

Ezalatt Ismail sztambuli kajmakám müfettis[46] minőségben Anatoliában működik. Köprülü Mehmed megtorló munkájának folytatásaképen Haszan pasa bujdosó párthíveit családjaikkal kiirtja, vagyonukat elkobozza, a köznéptől közel százezer kincstári származású fegyvert szed össze s a behajtott használati díj címén a kincstárt jelentékeny rendkívüli bevételhez juttatja.[47]

Iszmail pasa feladatának teljesítése után a padisah paran-

[44] *Alaj:* ezredet, csapatot jelent; alaj-ágyú kisebb fajta (tábori) ágyú lehetett.

[45] Csapat-zászló.

[46] *Müfettis:* ellenőr, felügyelő; itt rendkívüli hatalommal kiküldött főtiszt.

[47] A bécsi National- (volt Hof-) Bibliothek kéziratosztályának példánya ezen esemény elmondásával véget ér.

csára sürgősen Edirnébe jött. Minthogy a nagyvezér gyengélkedett, néhány napig helyettese (kajmakam) volt. A nagyvezér fölgyógyulása után a budai ejálat neki adományoztatván, sürgősen Budára ment.

Azon a télen, mikor a padisah őfelsége Bruszából Edirnébe jött, nap-nap után mindennünen jó hírek érkeztek; ennélfogva örömének teljében téltől egész nyárig látványosságokat, vadászatokat és lóversenyt rendeztetett. Ezenkívül a hadjárathoz készült. Ali pasát, ki a válide-szultán őfelsége kethudá-tisztségéből emelkedett a kapudáni rangra, szerdárrá tette és elküldte, hogy a mohamedán sereggel a Rákóczi birtokában álló Várad nevű várat ostrom alá fogja.

A következő fejezet Isztambol fejlődését és az 1070-i tűzvész pusztítását mondja el. A városban csupán a szultáni és magánpaloták száma ekkoriban meghaladta a százhuszat; közülük legkisebb az At-mejdánon álló Ibrahim pasa-szeraja, legnagyobb Sziavus pasáé, Szulejmán vezéréé volt. Régebben a város fejlett szellemi életet élt, de utóbb az anyagi és érzéki örömök hajszolása oly szertelen méreteket öltött, hogy Isten tűzvész alakjában sujtott le Sztambul lakosságára. 1070. zilkáde havának 16-án,[48] egy pénteki napon az Ajazmakapu városrészben[49] egy dohányzó vigyázatlansága miatt ütött ki a tűz és vasárnap estig elhamvasztotta a város felét. Százezernél több ember vesztette el hajlékát és szorult össze a szeráj kertjeiben. A rettenetes csapást éhinség és vízhiány, majd egy rendkívül száraz esztendő követte; a nap heve a növényzetet elpörzsölte, egyes helyeken az állatok is szomjan pusztultak. Dobrudzsában a vizet pénzért árulták, Baba eszkiben egy levágott tehén gyomrában homokot találtak. A kormány a főváros népén nemcsak az első napok zavarában, de később is alig tudott segíteni. A hagyomány szerint 1700 ember a tűzben találta halálát; a magánházakon kívül 120 szeráj, száznál több raktár, 360 dzsámi, 40 fürdő pusztult el.

Ez a fejezet azt mondja el, hogy a fentebb említett Ali pasa fővezér őnagysága a szultán parancsára Isten nevében Várad vára alá ér és azt elfoglalja.

Ali pasa szerdár megbízatásának megfelelően, a mohamedán sereggel az egyes állomásokon keresztül zilkáde 5. napján,[50] egy szerdai napon, Várad alá érkezett és ott tábort ütött.

Másnap hét helyen állásokat készíttetett s fölállította dörgő, villámok gyanánt vasokádó csodaszörny ágyúit. Hajnalkor megkezdődött a küzdelem s zilkáde hó 26-án[51] nagy fáradság árán a jóságos Isten segítségével a vár árkáig értek. De a száz rőf szélességű és ötven rőf mélységű árok vízzel volt megtöltve, egy kikötőhöz hasonlított, melyben három kalion

[48] 1660 július 24-én.
[49] A Szulejmán-dzsámitól északfelé az Aranyszarv déli partján elterülő negyed neve.
[50] 1660 július 13-án.
[51] 1660 augusztus 3-án.

mozoghat.[53] Amellett, hogy az átkelés igen nehéz volt, a vár négy oldalán egymásfelé néző óriási bástyák emelkedtek, melyek harapófogóhoz hasonló ágyúkkal és egyéb hadieszközzel voltak felszerelve.

Minthogy a várárok vizének elvezetése rendkívül fontos és szükséges volt, a győzedelmes iszlam katonaság erejének megfeszítésével tizenhárom nap alatt a vizet elvezette s a mocsár fölé egész a várfalig nyúló hosszú hidakat épített. Ezután a bástyákat kezdték támadni s miután határozattá lőn, hogy a rumiliai és anatoliai csapatoknál aknákat fognak robbantani, éjfélkor a mohamedán sereget kissé visszavonták. Istenhez fohászkodva mindenki készen állt a rohamra s leste a rést, melyet a fölrobbantott aknák nyitnak.

Mikor a reggeli namaz után Isten rendeléséből fölrobbantották az aknákat és réseket tártak, az iszlam sereg föltette magában, hogy „vagy a vár, vagy a vértanuság dísze" és testét-lelkét a hitért és a birodalomért föláldozva, rohamra indult. A gondviselés úgy határozott, hogy az aknarobbantás által fölvert törmelék és szemét a rést beborította s ezért az utat gyorsan megjárni és a rés tetejére hágni nem lehetett. A lesujtott átkozottak pedig megszállták a rés tetejét, oldalozó ágyúkkal,[54] puskával, bombával, naftával és puskaporral tüzet szórtak, köveket dobáltak.

Tíz napon át hajnaltól szürkületig olyan öldöklés és küzdelem folyt, hogy leírni lehetetlenség. Sok szerencsés gázi megsebesült avagy vértanu lett; a hitvány hitetlenek közül számtalan elpusztult és pokolra szállt. Kicsi-nagy mindenki tudja, hogy a jók és gonoszak a mennyországba és a pokolba lesznek szétosztva. A résbe nyomuló zászlaink Isten kegyelméből szilárdan megálltak s az iszlam gázik, a hírneves hősök, elszánt vitézséget tanusítottak. Míg ők a résen keményen megálltak, odaát szemközt fölvontatták a baljemez-ágyúkat. Az aknából származott omladékot, az átkozottak által a rés szájához torlaszolt, földdel töltött hordókat, meg a többi fölhalmozott tárgyat, de még azokat az átkozottakat is, kik a mohamedán seregre golyót és követ, bombát és puskaport szórtak, legázolták. Szerdán és csütörtökön szakadatlanul folyt a küzdelem; a mohamedán sereg lépésről-lépésre előnyomult s mikor a balcsillagú hitetlenek világosan látták, hogy a végzet a vár sikeres megrohamozását lehetővé teszi, azon az alapon, hogy „aki a széltől megmenti a fejét, az megmenekül", kénytelenségből kegyelmet kértek, hogy legalább puszta életüket megmenthessék.

[53] A spanyol eredetű *kalion* egy nagyobbszabású hadihajó neve.

[54] Az író makasz-topu („olló ágyú") kifejezést használ.

Ennélfogva az említett hó 20.[55] napján, pénteki napon, hajnalban bevonták balvégzetű zászlaikat és a bástyákra megadást jelentő fehér zászlókat tűztek ki. Miután apraja-nagyjának irgalomkérő szózata az égboltig elhatott és az igaz hit követői által meghallgattatásra talált, embereik azonnal kijöttek és azzal a föltétellel, hogy a várból három napon belül kivonulhassanak és holmijukkal bántatlanul távozhassanak, kegyelmet kértek. A szerdár meghallgatta könyörgésüket, irgalmának és szánalmának vénája megindult s azzal a föltétellel, hogy a várat összes hadiszerével, pompás ágyúival, fegyvereivel és fölszerelésével együtt hiánytalanul átadják, kegyelmet adományozott nekik. Azzal bocsátotta őket vissza, hogy már szombaton hagyják el a várat, de viszont a mieink a réseket máris megszállják. Túszul két főemberük nálunk maradt s minthogy viszonzásul két embert kértek, a jó viszonyra való tekintettel tőlünk és a janicsár-testületből két ember elküldetett.

A rések megszállásával legénységet és csorbadzsikat bíztak meg, a diadalmas lobogók a falakra tűzettek, s az ezán dicső hangjával, egekig ható szólamával megtelt az egész világ, a mohamedán sereg örült és vigadott. Másnap délelőtt a vár kapitánya, a dizdár, az alaj-bej és a német kapitány megjelentek a szerdár előtt s a vár kulcsait átadták. Mivelhogy holmijukkal a Tisza felé szándékoztak menni, bejlerbejeket[56] rendeltek mellékjük, hogy a bajtól megóvják őket.

Isten segítségével a szultán uralkodása idejében a földkerekségnek ezen rendkívül erős várát, valóságos acélgátját, Váradot, melynek elfoglalása meghaladta az emberi erőt és lehetetlenségnek látszott, mégis csak sikerült elfoglalni, miután az iszlám gázik negyvenöt napnál is hosszabb ideig az állásokban puszta földön feküdtek és kőre hajtották le fejüket, s önmaguktól az álmot és pihenést is megvonták. A hitetlenség és istentagadás tisztátlan fajaival zsúfolt vár megtisztíttatott; templomai és szentegyházai mecsetekké és drámikká alakíttattak, harangházai a tevhid[57] színhelyévé lettek; énekeltetett az ezan, elmondatott a napi öt ima, megünnepeltetett a péntek s különféle ima szállt a mindenség központja felé.

Hála a mindenható Istennek, rövid időn belül ezen szerencsésen befejezett ügy boldogságot hozott s e nagy háború és hódítás kedvezően és teljes sikerrel végződött. Az arab és perzsa hadjáratokat s az oszmán birodalmat véges-végig be-

[55] 1660 augusztus 27-én.

[56] Ily magasrangú katonai kíséret megkülönböztetett bánásmódot jelent az elvonuló várnép számára még akkor is, ha a kíséretet csak védelemnek tekintették.

[57] *Tevhid:* az egy-istenre vonatkozó hitvallás.

barangoló világjárók ehhez hasonló várat nem láttak; Bagdadnál, Hanjánál,[58] Rodosznál erősebb vár. Jóllehet az iszlam hadsereg a vár két bástyáját negyven sahi zarbuzannal és tíz baljemez-ágyúval több mint negyvenhárom napon éjjel-nappal pusztította, két rőfnyi rés sem nyílt rajta. Elfogulatlan szemmel tekintve, bevétele Isten kegyelme folytán imákkal és a padisah őfelségének alázatos könyörgésével sikerült, mert ily erős és szilárd vár bevétele meghalad minden emberi erőt. Hétszáz darab ágyú és ennek megfelelő egyéb fölszerelés volt benne. Hat bástyájának mindegyike olyan erős, mint egy-egy vár, mindegyiken tíz baljemez- és két oldalozó ágyú.

Ezen diadalmas hódítás boldogító örömhíre zilhidzse végén[59] érkezett el felséges padisahunkhoz és a mohamedánokhoz; az isztamboli tűzvész miatt gondba és bánatba merült nemesszívűekre gyógyító ír és határtalan öröm gyanánt hatott. minek következtében városról-városra elküldötte legfelsőbb parancsát arra nézve, hogy három nap három éjjel ünnepség rendeztessék.

Néhány nappal később egy másik győzelem híre érkezett a fővárosba. Tavukdzi Musztafa és Katirdzizáde Mehmed pasák Kréta szigetén a velencéseket verték meg. A szultán ezalatt vadászatokon szórakozik, Köprülü Mehmed nagyvezér pedig egyrészt imákkal kísérteti a tábori hadak útját, másrészt a rablókat töri meg, „akik oroszlánokból macskák, kígyókból hangyák lettek" s amellett a velencei flotta megfékezésére tesz előkészületeket.

A havasalföldi bejnek és a Rákóczi-finak letétele végett Murad szultán egy-kétszer külön csapatokat küldött el, de nem bírta őket letenni. Egy évvel a bagdadi hadjárat előtt Nuszuh pasazáde, Buda és Bosznia erejével Temesváron át, Kodzsa Kenán pasa pedig Szilisztria erejével és Kantimur Havasalföldön keresztül a tatárokkal szándékozott Erdély felé nyomulni; de amikor Kenán pasa hírül vette, hogy Hüsszein pasa gyalázatosan megverve visszatért Budára, ő is békét kötött a hitetlenekkel és visszatért Szilisztriába.

1072 nebi-ül evvel 7. napján.[60] vasárnap éjjel Köprülü Mehmed meghalt; utána fia Ahmed pasa kapta a nagyvezéri méltóságot.

Tudta, hogy a hit érdekében a határra kiállni és az ellenséggel harcot vívni értékesebb, mint a földi és a túlvilági élet és szem előtt tartotta a felséges hadiszt: „buzgólkodjatok Isten dicsőségére!". Minden előkészületet megtett, hogy személyesen részt vegyen a hadjáratban és a mohamedán sereget lelkesítse. Evégett a felséges szultánt Edirnébe hozta s a hadjárathoz

[58] *Hanja* az öt szandzsákra osztott Kréta egyik szandzsákja. (Kámusz III. 1919.)

[59] Ez év zilhidzse havának utolsó napja 1660 szeptember 5-ére esett.

[60] 1661 október 31.

szükséges eszközöket és ruházatot, sátorköteleket, lovakat, tevéket és hadi fegyvereket előkészítette.

1073. év redzseb és šubat havának 9. napján,[61] keddi napon felszállt a szultáni zászló, a következő keddi napon a szultáni hadsereg, majd a másik hétfőn a padisah égig érő sátora, sában hó 2-án, hétfőn, a szultáni hadsereg, a következő hétfőn, sában hó 9-én,[62] a felséges szultán díszmenettel kivonult a táborba. Ugyancsak sában 16-án, hétfői napon, megindult Edirne felé s az egyes állomásokon át tizenegy nap alatt Edirnébe érkezett.

Ezután ramazán hó 5.[63] napján, szombati napon a nagyvezér Isten nevében és Istenhez fohászkodva lóra szállt, a diadalt jelentő mohamedán zászlók élére vágtatott és menzilről-menzilre[64] haladva tizenöt nap mulva, pénteki napon Szófiába ért. Itt tizenöt napig legeltette lovait, majd tizenhét napi pihenő után újból útra kelt és Halkali binárban szállt meg. Minthogy a szultántól kard és kaftán érkezett a számára, megint pihenőt tartott. Zilkáde elején[65] Hiszardzsikban szállt meg; innen egész Belgrádig nyúló kettős sorfallal díszszemlét állt a sereg; ezenkívül jobb és bal oldalon felállított szpahi ezredek sorakoztak s Havale dombjától Belgrádig menő egy órányi úton jobb és baloldalon egészen a városig janicsárok álltak sorfalat. A nagyvezér és kísérete is a szabályzat szerint felállt, mögötte százhúsz icsoglán a dobot verte, ő maga pedig jobbra-balra tisztelegve, pénteki napon ima idején bevonult Belgrádba. Isten kegyelméből a hadsereg oly nagy volt, hogy Belgrád környéke a katonák tömegétől és tarka sátraitól a kaméleon színeihez hasonlított.

Hétfőn Nemcse követe néhány fiatalképű főúrral a nagyvezér őnagyságához jött, de szavaik eredménytelenek maradtak s meghallgatás nélkül elutasították őket. Erre tíznapi halasztást kértek, ígérve mindent, amit kívánnak. Ezt megengedték, de kíséretükkel együtt elzárták őket egy házba és őröket rendeltek mellé jük.

Ezután száznegyven hajóra hadiszert, ágyút, fölszerelést és puskaport raktak és szerémi cserehorokat[66] rendeltek ki a hajók vontatására. Juszuf kötakjai pasa és Ibrahim szerémi pasa, aki dogandzi basi-rangból nyerte el ezt a méltóságot, megbízást kaptak, hogy a hajókat a Duna vizén Budáig és onnan Esztergomig vontassák.

[61] 1663 február 17.
[62] 1663 március 12., illetve 19.
[63] 1663 április 13.
[64] *Menzil:* állomás, egy napi út.
[65] E hó elseje 1663 június 7-ére esett.
[66] T. i. fuvarosokat. A szerémiek a birodalom híres fuvarosai voltak. Szerémi kocsi (szerem arabaszi) néven külön szerkezetű kocsijaik voltak, melyeket a bulgáriai törökség ma is e néven ismer.

Belgrádnál tíz napi pihenő után átkeltek a Száván és Zimony közelében a hídfőnél egy magaslaton három napig pihentek.[67]

[67] A bécsi National- (volt Hof-) Bibliothek kéziratosztálya H. O. 46. a. sz. alatt (Flügel: Die arabischen, persischen und türkischen Handschriften der k. k. Hofbibliothek zu Wien. Wien, 1865. II. 220. l.) egy kéziratot őriz, címe szerint Tevárich-i ál-i Osmán-t (Az Osmán-család történetét), melynek hátsó borítéklapján Köprülü Ahmed pasa útvonalának állomásait találjuk felsorolva.

E XVII. századbelinek látszó bejegyzés magyarországi vonatkozású adatait a tárgy közössége miatt és Mehmed Chalife előadásával leendő egybevetés végett indokoltnak látom leközölni.

(Az itt szereplő török helynevekre vonatkozólag l. „Hódoltságkori oszmanli-török helyneveink című értekezésemet, Századok 1924. évf. 614. l.)

A nagyvezér 1073 ramazán 6-án (1663 április 14-én) indult el Edirnéből és a szokott úton vonult Magyarország felé.

Zimony két órai út. Belgrád és Zimony között a Száván egy nagy híd. Két napi pihenő.

Vatka öt órai út. Vize kútvíz. A sereg a falu és a Száva között állott meg.

Barka négy órai út.

Mitrovica kaszaba három órai út. Vize Száva-víz.

Kojufcsai mező négy órai út. Vize kútvíz és tóvíz.

Tovarni öt órai út. Vize kútvíz és folyóvíz. Ez és a következő hely közt, a Busa mellett fekszik Nemese vára.

Vukovár négy órai út. Vize Vuka-víz. Előtte egy nagy híd van. Ez és a következő hely közt híd áll.

Dala mezeje három órai út. Vize Dráva-víz.

Eszék vára kaszabája három órai út. Vize Dráva-víz. Nyolc napi pihenő.

Dárda harminckét (!) óra. Vize Dráva-víz. Egy napi pihenő. Közte és a következő hely között két híd.

Baranvár három órai út. Vize.... (e hely kitöltetlen). Közte és a következő hely közt híd áll.

Mohács öt órai út. Vize Duna-víz. Közte és a következő hely közt felé úton áll Szecsevi palánka. Négy helyen híd.

Bátoszék négy órai út. Vize folyó víz. Közte és a következő hely között, de Bátaszék közelében egy híd áll.

Paksa ötvenkét (!) óra. Vize Duna-víz.

Földvár ötvenkét órai út. Vize Duna-víz. Innenső oldalán álltak meg. Egy napi pihenő. Közte és a következő hely között egy híd áll.

Pentelin három órai út. Vize Duna-víz. Közte s a következő hely közt, Dzsan kurtaran közelében egy híd van.

Dzsan kurtaran negyvenkét órai út. Eddig összesen hetvenkét órai út. Vize Duna-víz. Ezt és az előbbi állomást egyhuzamban járták meg s azután megálltak. Közte s a következő hely között. Dzsan-kurtaran közelében egy híd van.

Ardsin négy órai út. Közte s a következő között egy kis kőhíd áll.

Hamzabej négy órai út.

Budun 32 óra. Zilhidzse hó 12-én (1663 július 18-án) megállás. Tizenkét napi pihenő.

Kara gavga völgye. (Az írókból Kuru gavga nevű szigetet ismerünk, mely feltehetőleg e hellyel szemközt feküdt a Dunában. Jelen kézirat világosan Kara gavga nevet ír.) Vize patak-víz. Közte

Innen útra kelve állomásról-állomásra haladva, zilkáde hó 16-án,[68] pénteken, Dimitrocsa[69] nevű kaszaba közelében állapodtak meg. Ez a kaszaba rendkívül szép város, öt dzsámija van, minden cikke rendkívül olcsó, a hús nyolc, a takarmány tízbe kerül.[70]

Innen fölkerekedve egy négy órányira eső helyre értek s itt megállapodtak. Ezen állomáson szerdár Ali pasát ötezer emberrel csarchadsinak[71] jelölték ki.

Tavarnikban, a következő állomáson két kémet fogtak. E napon a chaszki aga a padisahtól legfelsőbb kéziratot, handzsárt és prémes kabátot hozott; a nagyvezér a törvény

s a következő hely között egy Kizilhiszar nevű palanka van (Vörösvár).

Esztergom vára hat órai út. Vize Duna-víz és folyóvíz. Hét napi pihenő. A Dunán épített hídon átkelve, Dzigerdelenben 1074. év moharrem 4-én (1663 augusztus 8.) csütörtökön megállás. Ezen esztergomi táborozás közben 1074 moharrem hó 1-én (1663 augusztus 5-én) hétfői napon délben a Duna feletti hatalmas híd elkészült s öt-hat bejlerbej-pasa megfelelő számú katonasággal estig átkelt rajta. Ujvár királya, a Farkas nevű magyar tizenkétezer makacs nemcse és magyar katonával megtámadta őket, mert azt gondolta, hogy a híd még nem készült el teljesen. De az igaz hit hűséges harcosai lélekzetvételre sem hagytak neki időt s egészen vára tövéig üldözték. Csak mintegy századmagával tudott megmenekülni, többi embere mind elpusztult. E szent harc az említett hó 2-án, kedden folyt le.

Dzigerdelen háromnapi táborozás.

Jászfalu (?) öt órai út. Vize tóvíz.

Udvar község két órai út. Egy napi pihenő. Közte s a következő hely között egy híd van.

Ujvár vára mezejének keleti oldala két órai út. Közte s a következő hely között egy híd van. Egy napi pihenő.

Az említett vár mezejének nyugati oldala két órai út. Moharrem hó 12-e (1663 augusztus 16-a).

Moharrem havának 12. napján, pénteken a szultáni sátor ezen az állomáson megállt és még ugyanezen este megszállták az ostromárkokat. Az említett hó 24-én szerdán Dzsanzáde szultán, Jali agája és Kágil gaj 80 ezer tatárral és a hatvankétezer kozákkal megérkezett. Másnap Havasalföld és Moldva beje érkezett meg 30 ezer katonával. Valamennyit megvendégelték és részint chiláttal (díszkaftánnal) ajándékozták meg. A rumiliai bejlerbej, majd szafár hó 8-án (1663 szeptember 11-én) Szunallá szpahi aga, 19-én az anatoliai bejlerbej hősi halált halt.

Szafár hó 15-e és 20-a közt több roham volt, de eredmény nélkül.

2-án (1663 október 4-én) a hitetlenek kivonultak, a mohamedánok bevonultak.

Az említett hó 9-én (1663 október 11-én) megjött a kapudzsik ketchudája. Sámizáde reisznek és vejének levágatta fejét s magával vitte.

[68] 1663 június 22-én.

[69] Mitrovica török neve.

[70] Valószínűleg az *akcse* szó maradt ki; a kiadó megjegyzés nélkül hagyta ezt a helyet.

[71] *Csarchadzsi:* előcsapat, élővéd.

rendelése szerint tisztelettel és becsülettel fogadta, a handzsárt derekára övezte, a prémes köpenyt vállára vette, a reisz efendi pedig felolvasta a legfelsőbb kéziratot. A legfelső kéziratban (a szultán) áldást küldött az iszlam hadseregnek; tudatta, hogy a kizlar agaszit állásából letette; hogy Hüszein budai pasa a hitetlenektől elfoglalt egy palánkát és fogságba ejtett kapitányait elküldte. A vezér maga elé hozatta a kapitányt és a hitetlenek állapotára meg hadi erejükre vonatkozó kérdéseket tett eléje. Ez azt felelte, hogy seregeik készen állnak és hogy a rájákat bevonták a várakba.

Zilkáde hó 22-én,[72] pénteki napon a Duna tulsó partján néhány tevehajcsár és arató füvet kaszált. Néhány falu a tevehajcsárokat elfogta és a magyarokhoz akarta vinni, mert állításuk szerint azok az ő rájáik. Azt beszélik, hogy mindig így szoktak tenni. Ez alkalommal a tevehajcsárok kiabálni kezdtek, mire a közelben levő dzebedsik megszabadították őket, az ott talált hitetleneket pedig elfogták és a délutáni divánra a vezér elébe hozták. Amazoknak egy kisze (pénzt) ajándékoztak, a hitetleneknek pedig fejét vették. A falu ellen Kubbeli Musztafa pasát rendelték ki. Ez az említett helyre ment, de az állítólag nem falu, hanem palánka volt, a benne lévő hitetlen pedig éber, úgyhogy (a pasa)[73] puskával nem tudta bevenni és visszafordult.

Mikor Eszékre bevonultak, néhány városi lakos jelentette a vezérnek, hogy a hitetlenek mozgolódása néhol fegyveres lázadássá fajult, hogy állig fegyverben járnak, tehát ne legyetek gondatlanok.[74] Ez a hír a legénység körében is elterjedt, de (az ellenség) Isten kegyelméből mit sem tudott ártani.

Zilkáde hó 24-én[75] kul-oglu kapuja tartatott. A nagyvezér a délutáni divánban egy agáját, Bekir agát megölette.

Az említett hó 25-én janicsár-kapu[76] tartatott. Jantor Haszan pasa Kanizsát kapta s tizenkétezer emberrel Kanizsa védelmére küldetett. Az említett napon valamennyi pasának megparancsolták, hogy az eszéki hídon keljenek át és a müteferrikák kedikli zuamá[77] csoportja, valamint a csausok fölött szemlét tartottak. A nagyvezér intette őket,

[72] 1663 június 28-án.

[73] A zárójelbe tett szavak a török szövegből hiányzanak, de a zavarosnak látszó fogalmazás megvilágítása végett célszerűnek láttam őket fölvenni.

[74] Az egyenes és függő beszéd e zavaros váltakozását meghagytam.

[75] 1663 június 30.

[76] A *kapu* itt a divánnal, tanácskozással egyjelentésű.

[77] Nagyobb hűbérbirtok élvezői.

hogyha ezután bárki hiányozni fog a szemléről, dirlikjét[78] másnak adja.

Az említett nap délutánján megjött Nemcse követe és Ibrahim agának, a nagyvezér katchudájának sátrába szállt; levelével együtt a nagyvezér elé vezették. A levélben néhány napi halasztást kért és ígérte: amelyik várat kívánjátok, átadjuk. A követet ismét kivezették és elzárták. Közvetlenül utána jött Ragúza követe, de egy kicsit késleltették és így megakadályozták, hogy találkozzanak. Az átkozott hitetlen egy rövid piros prémet öltött, de egyik újját nem vette föl; jobbra-balra nézelődött, de hogy senki feléje se fordult, annyira félni kezdett, hogy arcáról úgy ömlött a verejték, mint a víz. Végre is nem talált meghallgatásra és kaftánnal sem tüntették ki.

A 27-ik napon[79] Nemcse követe megint a vezér ketchudájához jött és ezt mondta: Átadunk négy várat, lerombolunk kettőt és öt embert túszul hagyunk. A ketchuda azt felelte, hogyha a szultán fermánja szerint a várakon kívül kétszázezer gurust és évenkint harmincezer aranyat adnak, átadják a békeszerződést; ha ezt megtagadnátok, készüljetek a leszámolásra. Erre a követ így felelt: Mindent adunk, de adót a dicső ősök se kaptak tőlünk, csak ajándékul szoktak küldeni annyit, amennyit királyaink nekik szántak; ha ebbe beleegyeztek, elhozzuk; ha nem, mi is készen állunk. A ketchuda e válasz után nem is vezette a vezér elé a követet, hanem börtönbe záratta.

Eszéken hét napig pihenőt tartottak, a nyolcadik napon fölkerekedtek s átkeltek a másik partra. A szpahik között árpát és lisztet osztottak szét. Nikápoly pasája Kádizáde Ibrahim pasa a hídfőhöz jött és bemutatta csapatait, találkozott a vezérrel, kaftánt kapott és sátrába tért.

Eszék szép város, mindene olcsó; van egy szép vára, varusa[80] és hat dzsámija.

A hídtól megindulva állomásról-állomásra haladtak s azon módon, ahogy Belgrádba bevonultak, összeállították a csapatokat és zilhidzse hó 11-én[81] Buda mezején megállapodtak.

Hamza bég palankájától Budáig az út két és fél óra. A mohamedán sereg ezt a térközt úgy ellepte, hogy a föld színe nem látszott. A budaiak szerint a hitetlenek azt mon-

[78] *Dirlik* a török hűbérrendszernek haszonélvezetre kiadott földbirtoka.

[79] 1663 július 3.

[80] A várfalakon kívül álló városrészt a hódoltságkori török nyelv *varus*-nak nevezi; egy várnak esetleg több varusa is lehet.

[81] 1663 július 17.

dogatják, hogyha a budai mező megtelik a törökkel, akkor megbírunk vele; de ha annál is több a török, akkor nem tudunk neki ellenállni[82]. Isten adományából nemcsak a mező, de még talán a völgyek és dombok is megteltek, pedig sok katona és pasa még meg se jött, csak később érkezett.

Eszéktől Budáig a legtöbb helyet a Zrin-fi nevű hitetlen elpusztította és földig fölégette.

Az említett hó 14-ik napján[83] délelőtt egy ifjú vitéz egy végvári öltözetű alakot övénél elfogott és ezt kiabálta: Hé Mohamed népe! ez a gazember kém! Erre amazt megragadták és a ketchudá elé vitték. Mikor a legénytől megkérdezték, hogy honnan tudja, hogy amaz kém, ez így felelt: Szultánom, egykoron ebben és ebben a faluban egy aga lovait legeltettem. Egy híd mellett ez a hitetlen hirtelen előlép, üdvözöl, s miközben beszélgetésbe bocsátkozik, hirtelen tíz hitetlen sereglik körém; engem és pajtásomat a nemeséhez vittek. Egy asszony vett meg egy koresmáros részére. Hat hónapig pincérkedtem nála, a hitetlenek előkelőinek hordoztam a poharakat. A teremtő Isten Várad (elfoglalásának) évében megsegített és megszabadított. Most ezt a hitetlent itt találtam és elfogtam. Hála Istennek, hogy ez a hitetlen hurokra került, mert sok mohamedánt elfogott. Valóban a hitetlenen végvidéki ruha volt: fején zöld kalpag, hátán violaszínű dolma, derekán kék trikó öv és kapcsos nadrág. A nagyvezér elébe vezették. A nagyvezér ő nagysága a muhzir agának[84] adta át, hogy lássa el a baját.

A budai vár belső erődítésében egy király szeraja nevű magas szeraj van, méltó a megtekintésre. De idő multán a lőporházba becsapott a villám és (a palota) erősen megrongálódott. Az elhunyt Kodzsa Musza pasa csodálatosan eredeti módon a Dunából vezetett a várba vizet, mintha például a tengerből a szultán Szulejman-dzsámi udvarába[85] vagy talán egy még magasabb és meredekebb helyre jönne a víz. Érdemes megtekinteni. Arnaut Murad pasa a szőlők vidékén oly hatalmas bástyájú és falazatú várost építtetett, hogy azt nem lehet leírni.

Budán gabona dolgában nagy hiányt szenvedtek, mert hogy azelőtt azt beszélték, hogy Kotor felé, majd meg hogy

[82] Ezt a mondai motivumot Evlia is ismeri. L. Magyarországi utazásai I. 267.

[83] 1663 július 20.

[84] A *muhzir aga* hajtatta végre a halálos ítéleteket.

[85] Az író Sztambulból veszi hasonlatát; a Szülejmán-dzsámi a városnak az Aranyszarvra néző egyik dombján áll. Musza pasa 1631 októbertől 1634 júniusig, 1637 februártól 1638 februárig és 1640 februártól 1644 márciusig három ízben képviselte Budán a szultánt.

Zadra felé fognak menni s ezért a szurszat-gabonát[86] azokon a vidékeken halmozták össze; később pedig azt mondták, hogy a Zerin-fi által épített vár ellen fognak menni s végül is váratlanul Budára érkeztek.

A hitetlenek ezen elhatározáson meglepődtek és becsapódtak. Mikor a budai útirányt választották, Battyán-fi[87] nevű hitetlen azt mondta, hogy a török ellenem jön és várainak megvédelmezése végett elvonult.

Zilhidzse hó 19-én[88] Hüsszein budai pasa, Chaszm Mehmed pasa és Ochri beje bemutatták csapataikat. Rumili pasáját, Biko Ali pasát a szétszóródott katonaság védelmére az egyik szárnyra küldték. Ez végvidéki ruhákba öltözött ötven hitetlent elfogott és beküldött.

Egy szpáhi egy legénykével takarmányért ment. Miközben a legényke füvet kaszált, ott termett egy hitetlen, majd e mögött még egy-kettő, hogy a legényt elfogják. Mihelyt az észrevette őket, kiabálni kezdett. Erre a szpahi a hitetlenekre rohant, egyet megölt, egyet megsebesített, egyet megszalasztott, egyet elfogott s a vezér elé vitte. A vezér ötven aranyat és öt akcset adott neki: „a hitetlenedet pedig elviheted; vágd le a fejét, tehetsz vele, amit akarsz".

Az említett hó 20-ik napján[89] megjött a szilsztriai pasa Dzsan Arszlan és egy bej. Bár egy-egy kaftánt adtak rájuk, nem fogadták őket szívesen s még aznap a hídhoz rendelték őket. Ugyancsak az említett hó 21-én, pénteki napon, néhány pesti ladikba szállt és átjött Budára. Ugyanakkor a Dunán leeresztettek egy nagy fatörzset; a fatörzs lejött az árral, nekiment a budai hídnak és azt három helyen áttörte; a hídon négyszáz lovas és gyalogos tartózkodott, valamennyi vízbe fult. Ezek Isten rendeléséből az iszlam katonaságért áldozatul estek.

Az említett hó 22-ik napján[90] Nemese követe jelentette, hogy királyától levél érkezett, a nagyvezérhez jött és a levelet átadta. A levél tartalma a következő: Adjatok nekünk néhány napi határidőt, mi átszolgáltatjuk azokat a várakat, amelyeket követeltek, de adót nem adhatok, legföljebb arany és ezüst rudakat. A nagyvezér erre azt kérdezte a követtől, hogy vállalod-e ezért a személyes felelősséget. Nem vállalom, felelte a követ; én parancs szerint járok el s amilyen választ

[86] *Szurszát zahireszi* a hadsereg szükségleteinek fedezésére természetbeni adókép szedett gabona.

[87] Rákóczit, Zrinyit, Battyányt a török író mindannyiszor Rakodzs-fi, Zerin-fi, Battyán-fi néven nevezi.

[88] 1663 július 25.

[89] 1663 július 26.

[90] 1663 július 28.

kapok, aszerint cselekszem! Minthogy a követ szavában nem lehetett bízni, Budán a janicsárok kaszárnyájába zárták. kapu-ketchüdáját pedig szemközt egy efendi házába zárták el, de megtiltották, hogy bárki összehozza őket egymással.

Az említett hó 23-ik napján[91] a nagyvezér Uszun Juszuf agát a tatár chánfi fogadására küldte.

Minthogy a követ célja a szultán becsületével és a mohamedán törekvésekkel nem egyezett meg, előterjesztéseit egyáltalán nem fogadták kedvezően és nem hallgatták meg.

A nagyvezér őnagysága a szultán vezéreivel és a végvidék aggastyánaival tanácskozást tartott s valamennyijüknek egyetértésével Ujvár megtámadását mondották legfontosabbnak és legszükségesebbnek.

A császárnak és Nemcse királyának mondott hitetlen jólvédett országát, a közelmultban az iszlám katonaság portyázásával el nem pusztított, bántatlan rájával és vagyonokkal teli falvakat nevezték Középmagyarországnak.[92] Ennek rájái tótok és magyarok, minden vára apáról fiúra szálló uraság, mely a magyar bejek joga, olyan hatalom, mint például a kurd bejeké. E mellett minden vár fellegvárát Nemcse császárának saját katonasága őrzi, úgyhogy az egész az átkozott császárnak kormányzása alatt áll. A Középmagyarországnak nevezett ország hosszában és széltében több mint húsznapi járóföld. Keleti és déli oldalát a Duna és Tisza vize határolja. Az innenső része az iszlam földön fekvő Buda, Esztergom, Eger és Erdélyországgal határos és csak a Duna és Tisza vize választja szét. Nyugati és északi része Frenkisztánhoz ér.

Ezen területen a komisz hitetlenek buzgalmából épült erődök és őrhelyek között az itteniek nyelvén Ujvár, amint ereje révén hírnévre kapott, elővár lelke néven lett híres.[93] Minthogy a szerencsétlen Nemcse, Franciaország (emberei vel) s tót és magyar katonasággal volt megtöltve, mint a szerencsétlenség oltó anyaga erjesztette a győzelemhez szokott végvidék bajait és zavarait. Ennélfogva az összes okos emberek igen fontosnak és szükségesnek találták az említett vár megtámadását. Így hát Hüszein budai pasa és Dzsan Arszlan pasa magas parancsal kiküldetett, hogy a határmenti Esz-

[91] 1663 július 29.

[92] *Mehmed Chalife* ezen meghatározásával szembeállítom egyik kortársának közlését. *Behram Dimiski* földrajzában úgy magyarázza, hogy a *nemcse király és Erdély közé* eső föld a Középmagyarország (orta madzsarisztán), mely meghatározás a szó jelentésével is megegyezik (konstantinápolyi kézirata a Köprülü-könyvtárban).

[93] Ujvár nevéből és Önvár („Elővár") szavak hasonlóságából szójátékot szerkeszt.

tergom közelében a Dunán hidat verjenek, hogy azon a mohamedán sereg a tulsó partra átkelhessen.

Budán tizenkét napig pihenő volt. Közvetlenül Hüszein pasa távozása után a fényes tehetségű pasa őnagysága az egész egyistenhivő sereggel zilhidzse hó 25-ik napján[94] Esztergom mezején tábort ütött.

A híd befejezése végett a nagyvezér a mesteremberek élére kirendelte a defterdárt és a szilahdár agát, ő maga pedig reggel és este személyesen kiszállt és ellenőrizte. „Ha valami baleset nem jön közbe, húsz nap alatt készen lesz." De a nagyszerű híd a nagy igyekezettel hála Istennek tizenkét nap alatt elkészült s moharrem hó 2-án,[95] hétfőn délben átért az ellenség partjára. Erre az oldalra hajókon már megelőzőleg átkelt négyezer főnyi gyalog katonaságunk. Úgy volt, hogy ama vár beje, a magyarok kutyája és feje, a Gargas[96] nevű átkozott egy kémet küldött a hídhoz.[97] A kém két nappal a hídépítés befejezése előtt érkezett meg s miközben egy rájával beszélgetett, észrevette egy topdzsi (tüzér), aki véletlenül magyarul tudott. A rájá a lovasnak (a kémnek) azt mondja, hogy a híd csak egy hét mulva készül el; hogy az innenső partra egy-két ladikonkint kevés katona kel át, tehát itt az alkalom, hogy a híd elkészülte előtt gyorsan ide érjetek. A lovas távozása után a topdzsi azt a ráját megragadta, a vezér elé vitte és az esetet jelentette. A kém pedig gyorsan visszatért és a hitetleneknek sorjában előadta, hogy mit látott és mit hallott. A hitetlen Gargas pedig elérkezettnek vélte az alkalmat arra, hogy megrohanja a hídfőt, az ott levő embereket levágja és ott ágyúkat állítson föl, hogy az iszlamnak még szellője se hatolhasson kerületébe. Mialatt ő ezzel a szándékkal hatezer lovas magyar és ötvenezer gyalogos nemese és frencs hitetlennel hétfőn délben gyors menetben előre nyomult, Isten segítségével elkészült a híd s a nagyvezér késedelem nélkül kiadta a fermánt, hogy Buda, Bosznia, Anatolia, Aleppo, Ajdin, Szaruchan és Nikápoly, azaz Hüszein pasa, szerdár Ali pasa, Juszuf pasa, Gürdzsi Mehmed pasa és Ibrahim pasa őnagyságák ejáletjükkel még azon éjjelen, estétől reggelig gyorsan átkeljenek. Ezek a magas fermánnak megfelelően reggelig átkeltek a tulsó partra, velük együtt még ugyanannyi önként vállalkozó gázi

[94] 1663 július 31.
[95] 1663 augusztus 6.
[96] Valószínüleg olvasás-hiba Forgas (Forgách) helyett. Az iró a Forgách nevével is szójátékot szerkeszt.
[97] A párkányi csata történetére vonatkozólag l. az éppen itt leírt ütközetben török fogságba esett Auer János naplóját (közzétette Lukinich Imre, kiadta a M. Tört. Társulat, Budapest, 1923).

is átkelt. A hitvány átkozottak tervük szerint a híd befejezése előtt éjjeli rajtaütésre készültek és a hajnali ezán idején váratlanul a parton álló sátorokra csaptak. Az örvendetes gülbenk-i mohammedí[98] hangjára mindenki hamarosan lóra pattant, mert a vértanúk seregéhez sok igazhívő harcos érkezett; rabszolga és szabad ember oly sebesen jött, akár a tüzes villám. A hitért és birodalomért küzdő vitéz iszlam gázik, az igazhitűek serege meg se rezzent a hitetlenek ágyúja és puskája előtt, hanem úgy küzdött, mint egy oroszlán; és bár a letiporni való hitetlenekkel völgy és hegy zsúfolva volt, nem voltak képesek megmérkőzni a mohamedán sereggel és futásnak eredtek. Az iszlam sereg üldözőbe vette és kaszabolta őket, gyalogságuknak kapitányait, a fejeket és bogokat elfogta. A Gargasnak nevezett kéjenc ezen állapot láttára arra gondolt, hogy aki a széltől megmenti fejét, az megszabadul s ennek megfelelően futni kezdett. De csak kétszáz szerencsétlennel és sebesülttel tudott várába jutni; a többi kétharmad részben kardélre, a harmadik harmadrész fogságba és rabláncra került. Hála Istennek (hogy így történt). A nagyvezér őnagysága annak, aki az első foglyot hozta, 50 aranyat ajándékozott; a másodikért 50 gurust, a harmadikért negyvenöt, a későbbiekért egyenkint negyven, majd harminc, majd huszonöt, majd tíz s végül öt gurust ajándékozott. Egyszóval, a nyelvet és fejet hozó gázik nagyobb ajándékot kaptak, mint amekkorát reméltek. Összesen 120 kisze pénzt osztottak szét ajándékképen, a pasákra pedig kaftánt adtak. Ferman adatott ki arra nézve, hogy az élve elfogott hitetleneket elhozóik a vezéri sátor előtt fejezzék le és hogy minden egyes koponyának egyik fülét vágják le és hozzák el. Mikor a ferman értelmében mindenki elhozta az egyik fület, ezeket összeszámlálták, ötezerötszázhúsz fül volt. Aki az öt gurussal nem volt megelégedve, az általa elfogott hitetlennek levágta a fejét. Háromszáz neves hitetlent bezártak, harmincat a muhzir basinak adtak át. Az egyik hitetlen így szólt: Tizenöt kiszet és ötven foglyot adok, de engem engedjetek szabadon. De ez[99] rá se hallgatva lefejezte. Néhány elszánt bajtárs utólag ment a harctérre s onnan néhány hitetlent hozott, kik megsebesültek vagy a lovak patái alatt maradtak; ezeknek is megparancsolták, hogy a magukkal hozott hitetleneket öljék meg. Némely hős tíz kardcsapással sem tudta megölni foglyát s e miatti szégyenében igen elszomorodott. Mikor a megölt hitetleneket a kocsi-basik levetkőztették, kinek a faránál, kinek a lábaszáránál ötven-száz aranyat találtak; ezek így gondol-

[98] *Gülbenk-i mohammedí:* a mohamedán hitvallás.
[99] T. i. a muhzir basi.

koztak: „ha a török elfog minket, a pénzt nagyon szereti, hát odaadjuk neki a pénzt és megszabadulunk". Mikor a janicsárok megneszelték ezt a zsákmányt, a kocsi-basikat elzavarták és ők maguk kezdtek keresni. Ötven darab kis és nagy dobot, összes hadiszerüket és zászlajukat elvették, ennyi hitetlen életének tekercse fölgöngyölíttetett, sorskönyve befejeztetett. Az igaz hit hősei, kik a hit céljaiért áldozatul esve a hősi halottak palástját magukra öltötték és a szent harc levesét itták, csak mintegy ötvenen voltak.

Esztergomban tíznapi pihenő volt. E nagy győzelem után moharrem hatodik napján,[100] pénteken a nagyvezér őnagysága átkelt a hídon és átment a dzsigerdeleni mezőn, melyen a hitetlenek egykoron tábort építettek, hogy Szülejman szultán elől az utat elzárják. A vezéri sátrat a mostani csata helyén állították föl és abban megszálltak. Mielőtt az iszlam sereg teljesen átkelt volna a másik partra, a megáradt Duna a híd két végét elragadta, úgyhogy a sereg átkelése megakadt. A budai pasa és a janicsár aga elegendő épületfát hoztak és miután a hídfőket kijavították, a sereg megkezdte az átvonulást és tíz nap alatt sok bajjal átkelt. Néhányan élelmiszerükkel együtt a vízbe estek, de kimásztak; némelyek el is pusztultak. A víz annyira kitódult a partokra, hogy a lovak nyergéig ért. A nagyvezér előre küldte Szerdár Ali pasát, Ibrahim pasát és Cserkesz Mehmed esztergomi bejt, hogy az Újvárba vezető úton egy kis hidat verjenek. Ezek előrementek, a híd készítése közben a vízben gázlót találtak s azon átkeltek a túlsó partra. Mikor a hitetlenek látták, hogy átkelnek a vizen és hidat építenek, a hídfőhöz ágyút hoztak; de közben a janicsárok és a pasák a hitetleneket hátba fogták. A hitetlenek azzal az okkal, hogy „a török hátba fogott bennünket", ágyúikat magukkal vitték és a vár előtt egy nagy bástyába szöktek.

Ez a híd három nap alatt elkészült s minthogy a szárazon sok mocsár volt, még egy másikat is csináltak. E két híd elkészülte után kiadatott a parancs, hogy a sereg keljen át a szemközti partra. A katonák hol a hídon, hol a vízben gázolva keltek át. A hitetlenek a síkságra vizet eresztettek.

Esztergomtól Újvár tízórai út. A rónát víz lepte be, egyes helyei mocsárrá alakultak; a víz néhol a nyeregig, néhol a kengyelvasig ért. Ennek következtében leírhatatlan fáradtságot kellett elszenvedni.

A nagyvezér moharrem 8. napján[101] Dzsigerdelenből útnak indult és hatodfél órányira megállapodott egy helyen, melynek átellenében az iszlam sereg az imént egy falut elpusztí-

[100] 1663 augusztus 10.
[101] 1663 augusztus 12.

tott. Innen Újvárig egy órai út maradt. Azt a bajt és szenvedést, amit a hidakon való átkelés közben kétszer tizenöt nap alatt elszenvedtek, nem lehet leírni. Az említett helyen egy okka . . . . . .[102] tizennyolc, egy okka pekszimet harmincöt akcsén kelt.

Szerdár Ali pasa a vár közelében még egy hidat veretett s azon átkelve hírül adta a nagyvezérnek: „Szultánom! Egy síkságra érkeztünk; a hídon átkeltünk és állásokat készítettünk; amely részről tetszik, az állásokba be lehet vonulni, de késedelem nélkül jöjjön." A vezér pedig hétfőn a várral szemközt közel eső helyén megállt, az Ali pasa által készített híd mellett egy széles hidat veretett. Bár a hitetlenek ennek készítése közben tömérdek ágyút lőttek feléje, Isten kegyelméből senkinek nem esett baja. Bizonyos számú katonaság még a híd befejezése előtt tutajokon átkelt; a hitetlenek kivonultak a várból és mielőtt még nagyobb sereg átkelt volna, rohamot intéztek ellene. Mindkét részről hevesen harcoltak s néhány ember mindkét részről elesett. Végre a hitetlenek vereséget szenvedtek és megszaladtak. Szerda éjjelen kötelek segítségével tutajt készítettek s ezt kipadlózták. Ezen húsz oda janicsár átkelt a másik partra és bevonult az állásokba. Szerdán a nagyvezér díszmenetben a kis híd közelébe vonult; itt egynapi pihenőt tartottak.

Eger védőrsége azt az utasítást kapta, hogy Újvár alá jöjjön. Távozását a hitetlenek megneszelték s azt gondolva, hogy megjött az alkalom, mert Eger vára védtelenül maradt: Eger megrohanására indultak. Útközben az egri védőrséggel találkoztak és ezzel megütközvén, vereséget szenvedtek. E győzelem híre nagy örömet okozott.

Kiadatott a parancs, hogy moharrem 12-én[103] a sereg keljen át a túlsó partra. Pénteken a nagyvezér is átkelt a hídon és a vár nyugati oldalán egy nagykiterjedésű síkon megállt. A sátraktól a föld színe nem is látszott, a zöld, fehér, kék, piros és sárga sátrak, mindmegannyi virág lepte el a földet, a lándzsák szinte hegyet alkottak:

A földet betakarták a sátrak,
A mező jázminnal volt tele.

A hitetlenek látták, hogy varusaik éppúgy nem tudnak ellenállni a rumi hősök rohamának, ahogy a pókháló sem akadályozza meg röpülésében a főnix-madarat, ezért varusaikat, melyek egy-egy városhoz hasonlítanak, fölégették, asszonyaikat pedig mindenkinek szemeláttára tűzbe dobálták. Ők ma-

[102] Kitöltetlen; lehet, hogy kenyérről van szó. *Pekszimet* = kétszersült.
[103] 1663 augusztus 16.

guk az erős belső várba menekültek és elhatározták, hogy a világ minden tüze ellen ítéletnapig ellenállnak.

Az említett hó 12-ik éjjelén[104] bevonultak az állásokba. Azon a napon, mikor a nagyvezér a vár alatt megszállt, az összes agáknak és alantasainak nyomatékosan lelkükre kötötte, hogy ez éjjel készen legyetek. Amint leszállt az éj, a nagyvezér Istenben bízva, a szent harcokról szóló Korán-verseken elmélkedett, imádkozott és habozás nélkül az állásba ment. Kezébe ásót vett, ásta a földet, minek láttára testvéreiben is megrezdült a bátorság izma és ők is ásni kezdtek. Erre a többi alantas is nekibuzdult. A nagyvezér az ágyú kötelébe is belekapaszkodott és azt is húzta; amint az ő iparkodását látták, mindenki nekifeszült és kénytelen-kelletlen dolgozott. Ha a fej megmozdul, a láb hozzá alkalmazkodik.

Ali pasa bevonult a neki kiosztott csapattest állásába s a janicsároknak ezt üzente: „Ha majd állásainkba húzzuk az ágyúkat, azt nektek megüzenjük: ti a ti oldalotokon majd kiáltsátok a mohammedi szózatot, hogy az ágyúkat hirtelen behúzhassuk az állásainkba, míg a hitetlenek veletek lesznek elfoglalva." Miközben a janicsárok azt az időt várták, amikor majd harsogni fogják az imát, Isten a maga végtelen kegyelmével váratlanul az igaz hit harcosainak segítségére jött akképen, hogy moharrem hó 17. éjjelén[105] holdfogyatkozás állt be. Az „allá ekber" elharsogását fölöslegessé tette. Mikor az igazhívő harcosok észrevették ezt az isteni kegyet, a baljemez-ágyúkat az állásokba vontatták. Isten rendeléséből ekkor a hold ismét kivilágosodott és ragyogott, mint az előbb. Miközben a hitetlenek abban reménykedtek, hogy a törökök az ágyúkat nem vitték az állásokba, éj idején váratlanul ágyúzni kezdték a várat, majd hirtelen meglepetésükben Ali pasa szakaszán a vár bástyáira rohantak és harcba elegyedtek.

Ezen éjjelen Juszuf pasa és Kaplan pasa a saját szakaszán az állásokba vonult és amint ágyúzni kezdte a várat, a szorongatott hitetlenek majd erre, majd meg arra az oldalra mentek s ágyúval, puskával lődözni kezdtek. A kilőtt ágyúgolyók öt, tizenegy és tizenöt okkások voltak, ennél nehezebb nem volt.

A holdfogyatkozás alatt a janicsárok állásaikat közelebb vitték a várárokhoz. Amint a várat mind a négy oldalról körülfogták, a maga helyén mindenki kifejtette erejét, napról-napra hallatszott a csatazaj s minden nap kora hajnaltól késő

[104] A török bizonyos megnevezett nap éjjele alatt azt az éjszakát (és estét) érti, amely a megnevezett napba átvezet. Jelen esetben tehát 11. és 12-ike közötti éjjelt érti, mely 1663 augusztus 15–16. éjjelének felel meg.

[105] 1663 augusztus 20—21 éjjele.

estig tartott a küzdelem és a lárma. Rum-országtól egészen Damaszkuszig minden hadtestnek hat baljemez és több sahi zarbuzan-ágyúja ama fattyúk ellen irányíttatott s a villámtermészetű, menykőhatású, sárkányvérű ágyúk a vár ellen állíttattak. A négy világtáj dübörgéssel telt meg, egy ideig se hallani, se látni nem lehetett. Minden nap hajnalhasadástól késő estig folyt a harc. Egy oldalról az egész mohamedán sereg felváltva éjjel-nappal földet hányt és hegymagasságban tolta a várhoz s az állásokat és azt a földtömeget a vár árkához vezette. Két árok volt. Egyet a bástyán belül ástak ki s földjéből mellvértet és állást készítettek s harcosokat helyeztek beléje. Az árok szélére hosszú karókat vertek be, ezek végére ismét hosszú hegyes ásókat erősítettek, rájuk és eléjük hegymagasságra földet hánytak, de ezen puskák számára lőréseket hagytak. A vár előtt egy tíz rőf széles és három láb meg négy arasz mély árkot ástak s ebbe a Dunából vizet vezettek. Így ez az árok igen terjedelmes volt és vízzel volt tele. Három irányból egyszerre földet vezettek a vízbe, melyet kuburnak neveznek. Két oldalról védet készítve s azt fölfelé építve, zsákokkal úgy elkészítették és oszlopokkal meg cövekekkel úgy megtámasztották, mint egy utcát. Oldalaira földdel töltött zsákokat, tetejébe földet raktak; olyan kuburt készítettek, hogy egymás mellett kilenc elszánt ember tudott benne mozogni s a hitetlenek puskákkal hasztalan lőttek rájuk.

Moharrem tizenhatodik napján[106] éjjel a janicsárok állásaikat a várárok elé tolták; amint nappal az állást készítették, a muhzir aga oldalán hat részeg hitetlen a bástyából kijött és feléjük tartott. A janicsárok kiléptek az állásból, elkiáltották a tekbirt[107] és a hitetlenekre rohantak. Amint ezt a budai katonák észrevették, ők is előre törtek. Ennek nyomán háromszor megrohamozták a bástyát és mivel a hitetlenek nem bírtak ellenállni, a bástyát odahagyták és a hídon át a várba menekültek. De valamennyien nem fértek el egyszerre a hídon, sokan a vízbe estek, mások puskájukat dobták a vízbe s úgy menekültek a várba. Mivel a vár mindkét oldalán oldalazó ágyúk álltak, Isten rendeléséből meglehetős sok igazhívő gázi ivott a vértanúság sörbetjéből s végül boldogan elérték céljukat. Kétszáz ember megsebesült; ezek a nagyvezér elé jöttek és ajándékokat kaptak.

A bástya belsejében három akna volt. Mikor az a hat hitetlen a bástyából kijött és hirtelen a katonákra rohant, Isten kegyelméből az aknákról megfeledkeztek és csak életük megmentésére gondoltak.

[106] 1663 augusztus 19—20. éjjele.
[107] A tekbir: allah-ekber „az Isten nagy".

Az említett hó 17. napján[108] csütörtökön hajnalban három hitetlen a várból lebocsátkozott, hogy Zrinyinek levelet vigyen. A végzet úgy rendelte, hogy a seregből egy pajtás a vár tövében görögdinnyét meg uborkát evett s a bicskáját ottfelejtette. Bicskájáért visszamegy a vár tövébe, hirtelen meglátja, hogy a várból három hitetlen leereszkedik. Mikor észreveszik, kettejük belép a vízbe s elszalad; de a harmadikat elfogja és a nagyvezér elébe viszi. A vezér ezt kérdezte a hitetlentől: „Mért mentetek ki a várból?" A hitetlen ezt felelte: „Azért, hogy Zrinyihez menjünk és levelet vigyünk neki, hogy jöjjön a várhoz és hozzon segítséget. Két társam a levéllel megmenekült és elment. Én fogságba estem." A vezér megkérdezte, hogy hány ember van a várban. A hitetlen azt felelte, hogy ötszáz nemcse, négyezer magyar és hatezer rájá; de ezek közül sok elpusztult.

Az említett napon Ali pasa szakaszán a hitetleneknek egyik ágyúját lerántották a földre. Juszuf pasa is lehúzott egy ágyút.

Csütörtök éjjelén[109] a nagyvezér hadtestében földet kezdtek előrehányni. A nagyvezér és két testvére személyesen hányta a földet. Mikor a hitetlenek látták, hogy e napon a sáncokat előre tolják, fölhagytak az ágyúzással és a várfalakra zászlókat tűztek ki. De a zászlók kitűzésének komolyságában nem bíztak s ezért még hevesebben ágyúzni kezdték a várat. Látván, hogy a zászlók kitűzésének nem adnak hitelt, a vár felé viszont hegymagasságú földtömeg közeledik, a hitetlenek reményvesztetten harcolni kezdtek. Mivel ágyúgolyóik elfogytak, a földet megzsírozták, mintába öntötték és ágyúgolyó gyanánt használták. Mikor összes ágyújuk hasznavehetetlenné vált, megmaradt két ágyújukat majd erre, majd arra az oldalra hozták és úgy használták.

Minek nyujtsam a szót: az említett módon sok baj és küzködés árán egy hónap alatt nagynehezen sikerült a vár tövéig nyomulni. E munka közben számos vitéz ivott a vértanúság sörbetjéből.

Elsőnek az Ászáf-bölcsességű pasa őnagysága csapatával együtt személyesen kezdte meg a földhányást s éjt-napot pihenés nélkül, megfeszített munkával az állásban, aknában, földben töltöttek el azon nemes mondás tartalma szerint, hogy „amit akar az ember, azt meg bírja csinálni; amely kaput ki akarja nyitni, azt ki tudja nyitni"; ennek megfelelően megállás nélkül fejtették ki minden képességüket.

Moharrem végén[110] Biko Ali pasa egy kubur készítése

[108] 1664 augusztus 21.
[109] Tehát a szerdáról csütörtökre átnyúló éjjelen.
[110] Moharrem utolsó napja 1663 szeptember 3-ára esett.

közben ebbe belépett, hogy fölülvizsgálja embereit és utasításokat adjon. A hitetlenek észrevették, hogy a kubur az árokhoz ért, lövöldöztek rá és a végzet rendeléséből az egyik golyó Biko Ali pasát a combján érte, majd átment a bal oldalára és itt a combjában megakadt. Kedden lefeküdt és másnap hajnaltájt meghalt. A felséges Isten irgalmazzon neki.[111] Nagy szolgálatokat tett. Néhány nappal azelőtt még így szólt a barátaihoz: Öregapám öregapja hősi halált halt, mikor egy szultáni hadjáratban részt vett. Apám apja is Budán halt hősi halált. Apám Esztergomban esett el, remélem, hogy én itt leszek a hit vértanuja, de halálom előtt szeretném még ezt a kuburt befejezni.

Helyébe a jobbszárny alajbeje lett szófiai pasa.

Szafar hó 4-én[112] pénteken boldogító szultáni kézirat érkezett. Az igazhívő gázik üdvözlése után áldást küldött. „A hozzánk küldött örvendetes híreknek rendkívül örvendtünk." Elrendelte, hogy az a holmi és rabszolga, amit ezután a hídon túl szereznek, azé legyen, aki szerzi; felülvizsgálat és ellenőrzés ne legyen. „Nekem csak a vilájetet szerezzétek meg."

Az említett hó ötödik éjjelén Ali pasa hadtestéhez tartozó janicsár hős felkúszott a várfalra és a hitetlenek egyik ágyúját ledobta. Másnap a vezér színe elé jött és háromszáz gurust kapott ajándékul.

Hetedikén[113] megparancsoltatott, hogy a kjátibok két zsákot töltsenek meg patronnal[114] és adjanak át a defterdárpasának.

Az említett hó harmadik napján heves szél támadt, a port a levegőbe kavarta és több sátort földöntött; később jégeső-höz hasonló zápor kerekedett, melyre a viharlátott öregek is azt mondták, hogy olyan záport világéletükben nem láttak. Amint az eső áthatolt a sátrakon, eláztatta a ruhát és az egész sereg csuronvíz lett. Mikor e vár felé közeledtek, két-három napon át Isten rendeléséből esett az eső s az említett zápor másnap estig zuhogott. A hitetlenek pedig kikiabáltak a várból, mint a szamarak és sokáig ezt ordították: „No látjátok törökök, ennek a vidéknek esője és szele olyan, mint a vízözön. Hát a telet is ehhez képest képzeljétek el. Ha majd egy hónap mulva e síkot ellepi a tenger, titeket puszta horoggal kiverünk innen."

[111] Ugyanazon áldást egyszer arab és egyszer török nyelven írja.

[112] 1663 szeptember 7-én.

[113] 1663 szeptember 10.

[114] A szövegben „fiski". Egy szóval se mondja, hogy mi célból.

Hetedikén, az ősz első napján[115] éjjeltől esthajnalig heves szél fújt és eső esett.

Szafar nyolcadikán a szpahik agája, Szun-ullá, Isten rendeléséből az állásban hősi halált halt.

Kilencedikén[116] ikindi után a nagyvezér az állásba ment és a reisz efendit és ennek sógorát, Ibrahim pasa nikápolyi bejt kivégeztette.

Az említett hó tizennyolcadik napján Juszuf anatóliai pasa roham közben hősi halált halt és mielőtt a vár falához ért volna, több csorbadzsi, alajbej és szerdengecsti-aga fejét vesztette.[117]

A megszállás harmincötödik napjától a harmincnyolcadik napig leírhatatlan döntő harc folyt; de a vár is oly szilárd, hogy azt jellemezni képtelenség. A vár külseje tégla és mész, belső része húsz rőf széles, magasságban az egek csúcsáig ér. Hatszögűen van építve, minden sarkán földből épült, megerősített bástyája van. Ezekre mindenütt még földet hánytak. De Isten segítségével sárkányhoz hasonló baljemez-ágyúink a vár falait szétrombolták, ágyúit elhallgattatták s a házakat a várban lakó hitetlenek fejére döntötték. De azon a földtömegen rést ütni nem volt lehetséges. Ennélfogva az aknászok lapáttal alulról buzgón kivájták a földet, belülről oszlopokkal kiboltozták, azután nafta-olajat és száraz takarmányt raktak rája és meggyujtották. Az egek csúcsáig érő földtömeg erre leomlott a porba. Isten kegyelméből a diadalt jelentő résen átragyogott a közeli hódítás sugara. Az említett három napon át ismételten rohamok voltak s a csata hősei több ízben fölhágtak a vár falaira. A bennlevő átkozottak lemondtak életükről s kénytelenségből minden erejük megfeszítésével óriási fölszereléssel várakoztak a réseknél. Puskával, alabárddal és naftával szerkesztett védműveiket a gázik ellen irányították, a gázik pedig karddal, lándzsával, nyíllal és bárddal küzdtek. De az élő Isten végzéséből a hódítás nem ezen napokra volt meghatározva. A győzelemhez szokott gázik szemében föltűnt a nemes ájet: „a türelem sikert terem" s annak szellemében, hogy a „jókor végzett dolgok eredménye a maga idején jelentkezik", a vár tövében levő állásaikban megállapodtak; azt is fontolóra vették, hogy „a vállalkozás és a győzelem a keresztények rovására van eldöntve". De belátták, hogy ez még nem az az idő, mikor a győzelem bimbójával a meghódítás rózsája kinyílik és hogy „a sietség hiba és

[115] 1663 szeptember 10. Tehát ez a nap volt az ősz kezdete: a téli évszak napjait ettől kezdve számlálták.

[116] 1663 szeptember 12.

[117] Szójáték: szerden geesti agalari szerden geestiler.

sereget, hogy készüljön a rohamra. A hódítás menyasszonyának erei a szent harc hozományát előkészítették.

S bejeinek hátáról mégis csak lerántják a
szétmálasztják erős gyökerét,
kitüntetés palástját.

A mi oldalunkon a mohamedán sereg ömlött, mint a hegyvidéki patak és zúgott, mint a tavaszi felhő; villámszerű kardjaikat kezükbe véve várakoztak a rohamot elrendelő parancsra. A tévelygőnek bélyegzett s négy fal közt vergődő hitetlenek nem találtak más módot a menekülésre, mint a kegyelemkérést. Hogy szennyes lelkeiket megmentsék, kegyelmet kértek és fehér zászlókat tűztek ki. A nagyvezér őnagyságának közbenjárásához folyamodva a megbocsátás kapuján kopogtattak s irgalmat és szánalmat kértek. A diadalmas ellenségölő s ragyogó tehetségű győző Isten rendelése, a prófétai hadisz s az ősi padisáhi törvény szellemében intézkedve, annak alapján, hogy „a megbocsátás a győzelem alamizsnája", továbbá ezen mondás szerint, hogy: „bocsáss meg az ellenségnek és légy hálás az Istennek", a vár lakosságának a kegyelem palástját adományozta. Menedéket nyujtó bástyáira azonnal kitűzték a diadalmas szultáni lobogókat, a kegyelmet kérő hitetlen csoportnak pedig kétnapi határidőt adtak arra, hogy a sebesülteket, gyermekeket és asszonyokat az útra előkészítsék.

Szafar hó 22.[118] napján szerdán délben kegyelemmel megmentették szennyes életüket, a várból kivonultak, az igazhívők pedig bevonultak a várba. „Az igazság megjön, a tévelygés megfut" igéi értelmében, hála a fölséges Istennek, a ragyogó hit megjelent s a tévelygő hitűek eltűntek. A várbeli gonosz szándékú ármányos hitetleneket, összesen ötezer magyart, nemcsét, francsét, tótot és horvátot, kétezernyi sebesültet, kinek vagy a lába, vagy a keze hiányzott és tizenötezer asszonyt és gyereket megbízható katonákkal elvezettek a Duna egyik szigetére, a komáromi szigetre, melynek hossza háromnapi járás. Ezen át Komárom várába mentek, de több mint négyezer rájá a zimmet[119] alá vetette magát és helyén maradt. A vár belseje tele volt hullákkal, mert az ágyútól és puskától elpusztított több ezer holttest számára temetkező hely sem volt; a várat ezektől megtisztították, a hullák a férgek tanyája lettek s farkasok, madarak és vadak lakomáztak rajtuk.

Ezután a vár megrongált helyeit az előbbinél jobb álla-

[118] 1663 szeptember 25.

[119] Török kincstár javára szóló adózás, adórendszer. Aki elfogadja, zümmí a neve.

potba hozták, árkait kitakarították. Benne nagyszámú fölszerelést zsákmányoltak. Eddig hetven-nyolcvan különös szerkezetű ágyúja volt, most még többet helyeztek beléje. Két kumbara-ágyújuk és több oldalazó-ágyújuk volt. A vár képe hatszögben, egymással szemben tizenkét ollóra volt megszerkesztve és fölépítve; mesterének mintaszerű munkája volt és kőépítkezése miatt az ügyes építőmérnökök elálmélkodtak rajta. Kellő számú mohamedán sereget helyeztek beléje. Hála Istennek, ezen, annyi idő óta balgahitűek által lakott csodálatos városban elénekelték az ezánt s a gonoszak harangjainak hangja az igazhívők boldogító mohammedi szózatára változott át. A hitetlenek templomai és a barátok kolostorai mecsetekké és az igaz hit kiválóságainak medreszeivé alakíttattak. Hála a felséges Istennek, az említett váron kívül a gonosz szándékú arcátlan császár híres várai közül húsznál több, jobbágyaival, falvaival, városnak tekinthető varusával és külső erődjeivel elfoglaltatott; pedig mindegyikük a gonosz szándékú hitetlenek birodalmának egy-egy kulcsa és a komisz hitetlenek menedékhelye volt. A bennük levő pusztulásra kárhoztatott hitetlenek a mohamedán sereg fensége és hatalma elől a tévelygés sivatagába bujdostak. Némelyiknek népe szétszóródott a sivatagban, avagy a hegyek között, mint a medve-csillagzat képe, némelyiké a pasa őnagyságának lábához borulva könyörgött kegyelemért.

Az említett vár az egész vilájettel, környékével, egész láthatárával és minden tartozékával a nagyhatalmú birodalom tartozéka lett.

Buda és Pest közelében Novigrád nevű vár egy hegyormon épült; vezetője volt a kis és nagy bűnöknek s a környék hitetlen fattyainak fészke.

A szélrohamban szálló sólymok,
Melyek harc végett jöttek e világra
Ütötték föl benne tanyájukat,
De ezt a tanyát nem máshonnan hozták.

Erejükben bizakodva nem akartak meghódolni. A nagyvezér tehát öt-hat baljemez-ágyúval Kaplan pasa[120] őnagyságát az anatóliai ejalet erejével, az arab csapatokat és tíz odával a szamszondzsi basit rendelte ki ellenük. Ez megbizatása szerint a vár ellen vonult, azt körülzárta és néhány nap alatt egyes helyein alaposan megrongálta. De mivel a tél közeledett,

[120] Magyarországi szereplése fényes hírt és jövőt szerzett neki. Köprülü Ahmed nagyvezér a húgát adta feleségül, a szultán flottáját bízta rá. Érdemeit a velencei (krétai) háborúban szaporította. Hat évi kapudanság után a lengyel hadjáratban Lemberget foglalta el. Másodszori kapudansága idejében, 1680-ban halt meg. (Kámusz V. 3601 l.)

a nagyvezér semmi halogatást nem tűrve, személyesen vonult a vár ellen. Közeledésének hírére a hitetlenek szívét elfogta a félelem s a várat kénytelenségből átadva, az a szultán birodalmához kapcsoltatott.

Ezután a mohamedán sereg újvári táborozása közben, moharrem hó 24.[121] napján, szerdán megérkezett gázi Ahmed Giraj szultán, édesfia a tatár chán őnagyságának, aki a kipcsak földön az oszmanli szultánok védnöksége alatt saját nevére pénzt veret és chutbet mondat.[122] Vele jött vezére Kalgaj és Jali agája, több hírneves gázi mirza, nyolcvanezer szélgyorsaságú, áradatszerű tatár, továbbá a világias felfogású kozák hetman, a hit ellensége, ötezer sárkányszármazású lövésszel s végül Havasalföld és Moldva bejei harmincezer puskával, nyíllal és karddal fölszerelt gyalogossal és lovassal. Miután a nagyvezér őnagyságával találkoztak, nagy vendégséggel, kaftánokkal és kinek-kinek rangja szerinti megkülönböztetéssel tüntettettek ki s amíg a mohamedán sereg az említett vár elfoglalása végett fejtette ki erőit, ők (vezéri) engedéllyel a hitetlenek országába a négy világtáj felé elportyáztak. Három nap alatt egy hónapra való területet jártak be s a szultáni tábort fogollyal, értékekkel, marhával és mérhetetlen zsákmánnyal töltötték meg. Majd újból a tévelygő hitű országokba rontva, százezernél több hajadont, ifjút, asszonyt, leányt és kozákot fogtak el, úgyhogy az egyes sátrakban számtalan embernek két-három, öt-tíz, sőt húsz foglya volt.

Szafár hó 22-étől,[123] szerdától kezdve péntekig a templomot dzsámivá alakították át és a kardos emir, a parancsnokló vezér a pénteki ima elmondása után a felséges padisah őnagyságához válogatott finomságú kifejezésekkel és méltóságához illő fogalmazással feth-német szerkesztett és a hitért vívott tündöklő harcot ragyogóan jellemezve, azt gyors hírnökkel elküldte.

Ha ezer tollat szednének össze, ezredrészét sem lehetne megírni.
Négy fala és alapzata erős, csak a tetején lehet bejutni.
Aki kereste, nem találta párját s ha nem hinnéd el,
menj, nézd, keresd, találd meg.

Itthon a nép a dzsámikat járta és az Úr Istenhez könyörgött, hogy a mohamedán sereget diadalra segítse, a hit ellenségeit pedig sujtsa le. Abban a reményben, hogy ma-holnap boldogító híren örvendezhetnek, bensőséges könnyeket hullat-

[121] 1663 augusztus 28.

[122] Az író kiemeli a mohamedán felfogás szerinti szuverén hatalom e két föltételét; *chutbe* a pénteki imában a szuverén uralkodóról szóló megemlékezés.

[123] 1663 szeptember 25.

tak, a kereskedők pedig lámpásokat és játékszereket szereztek be az ünnepélyhez. Már jó ideje várakoztak a kedvező hírekre s hogy a várakozási idő így megnyúlt, az ősz pedig közeledett, mindenki reményét vesztve aggódott. Éppen ekkor, rebi-ül evvel elején[124] érkezett meg a nagyvezér feth-náméja a szultánhoz. A nép vigadott és parancs szerint az ünnepségekre készült. A felséges padisah a kapudzsik ketchüdájával Juszuf agával a nagyvezérnek egy chilat-i fáchiret, egy művészi tollbokrétát és drágaköves kardot, Ahmed Giraj szultánnak, a tatár chán fiának pedig szintén egy chilat-i fáchiret és kardot, a többi pasának rangjuknak megfelelő chilat-i fáchiret küldött.

A nagyvezér ezután az elfoglalt várak szükségletét látta el, majd visszatért Belgrádba, hogy ott átteleljen. Állomásról-állomásra Belgrádba ért s itt a bölük-szpáhiknak meg az anatóliai tímárosoknak és szpahiknak engedélyt adott, hogy telelésre vilájetjeikbe térhessenek; de meghagyta nekik, hogy tavaszra újra megjelenjenek. Ő maga Belgrádban telelt és a tavaszi hadjáratra irányuló előkészületei közben hallotta a hírt, hogy a Zrinyi nevű hitetlen pünkösd elején az eszéki hídhoz nyomult és ezt fölgyujtotta. De a nagy távolság és a tél zordonsága miatt nem lehetett segítséget nyujtani. A híd elégett, a segítség a tavaszra maradt. A Zrinyi nevű hitetlen pedig abban bizakodott, hogy sok idő kell ahhoz, míg a török a hidat fölépíti és megjelenik s azt hitte, hogy ennél jobb alkalom nem jöhet és ostrom alá vette Kanizsát. A nagyvezér e hírre késlekedés nélkül tizenegy nap alatt Belgrádból Szigetvárra érkezett, innen sietve Kanizsa alá nyomult, az ellenséget megverte, több ágyúját és fölszerelését zsákmányul ejtette és a várat fölmentette.

A hitetlenek harmincnyolc napig ostromolták a várat. Itt az élelem száz akcseba került és minden más ehhez arányult.

Ezután a Zrinyi által Kanizsával szemközt béke idején épített vár ellen nyomultak, azt Isten segítségével rövid idő alatt elfoglalták és földig lerombolták. Ezután Zrinyinek Rába nevű szigete ellen indultak, közben az útba eső várakat és falvakat kirabolták s a tizenhetedik napon a sziget egy gázlójához értek. A mohamedán seregből mintegy tízezer ember átkelt a másik partra s a hitetleneket hétszer megtámadva, öt-hatezer hitetlent levágott. Jóllehet az igazhívők hevesen harcoltak, a győzelem fokról-fokra a hitetlenek javára mutatkozott. Ezért a mohamedánokat a vereségtől való félelem szállta meg s mindenki a gázló felé menekült. Futásuk

[124] E hó elseje 1663 október 3-ra esett.

közben a hitetlenek lépésről-lépésre követték őket, majd a gázlónál hirtelen rájuk rohantak. Minthogy a gázló szűk s az átkelés egy tömegben lehetetlen volt, a mohamedán sereg a vízbe szorult s ezerhetven előkelő és közember megfulladt. De a hitetlenek kezétől egy ember sem halt meg.

A Korán-versek megállapítása szerint a vízbefúló is a hit vértanuja. Az is az Isten rendelése, hogy a hitetlenek több ízben győznek s hogy az iszlam sereg vereséget szenved. Maga a próféta — áldassék neve —, úgyszintén jeles követői és az erényes ősök — teljék bennük az Úr öröme — többször vereséget szenvedtek. Különben is a jelen században vereséget szenvedni valami hihetetlen dolog-e? Tegyük föl, hogy az igazhitűek mindig legyőzték volna a hitetleneket. Ez esetben a hitetlenek sohase szálltak volna szembe a mohamedánokkal, hanem kénytelenségből elfogadták volna a dzsizíje-adórendszert[125] és meghódoltak volna. Igen, de később a szent háborúval nyerhető kegyelemben és a vértanuság érdemében hiány állt volna be... A mellett a felséges Isten az egész világ Istene és nemcsak a mohamedánoké. A hitetlenek túlhatalma a gondviseléstől ered: jóllehet az igazhívők Isten kegyeltjei, a hitetlenek pedig ellenségei, (a gondviselés) mégis megengedte, hogy a győzelem több ízben a hitetleneké legyen és hogy az igazhitűek legyőzessenek. Pedig elég hatalma volna ahhoz, hogy az igazhívőkkel a hitetleneket megveresse; de az Isten csapásokkal, az akarat és a türelem fejlesztésével akarja az igazhívőket erősbíteni. Egy szent költemény is azt fejti ki, hogy a küzdők hitük és türelmük jutalmául érdemlik ki a mennyországot.

Ámbár Isten rendeléséből ezen évben valamelyes vereség érte a mohamedán sereget, negyven-ötven (ellenséges) palanka és ezernél több falu mégis porrá égett, harminc-negyvenezer hitetlen elpusztult, negyven-ötvenezer pedig fogságba került.

Isten rendeléséből a hitetleneket félelem fogta el; azt mondogatták, hogy a törökök számában egy-kétezernyi hiány majdnem csak annyit jelent, mint a tengerben egy pohárnyi víz. „Nehány török megölése után talán csak nem bocsátkozunk döntő küzdelembe? A mult évben is hány viláiétünket pusztította el! Ezekből nap-nap után kifogástalan segítséget merít. Ha a jövő évben így folynak a dolgok, a török egészen a fővárosunkig nyomul."

Ezek alapján siettették a békét és a kapu ketchüdának levelet küldtek. Ezt a levelet díszes tokban a nagyvezérhez hozta és átadta. A nagyvezér ráállt a békére, a maga

[125] Dzizije a birodalmi kincstár javára a nem-mohamedánok által fizetett fejadó. Mint adórendszer ugyanazt fejezi ki, mit a zümmet (l. fentebb).

részéről ahdnámét állított ki, az ő levelüket pedig a padisah ő felségéhez küldte.

Az elhúnyt Szülejman szultán tizennyolc évi folytonos hadjáratban sok viláJetet foglalt el, míg az ellenség meghódolt és békét kötött. Hála Istennek, a mostani padisah uralma alatt a huszadik hónapban az 1075. év rebi-ül evvel havának hetedik napján,[126] pénteken, Szülejman szultán békéje alapján béke köttetett s másnap útra keltek Belgrád felé.

*

A munka **befejező része** az uralkodók erkölcsi érdemeinek ismertetése után a keleti stiliszták modorában IV. Mehmed uralmát jellemzi. A zárófejezet a szeraj udvarnépéről szól, legrészletesebben a szultán közvetlen környezetében szolgáló gülámokról, tehát arról a csoportról, melybe az író tartozott. Foglalkozásuk ismertetése után felsorolja korának leghíresebb tudósait, kiemelve saját testületének, a szeferli odának kiválóságait. Művét egy fohásszal fejezi be, aztán közli nevét és munkája befejezésének idejét.

Dr. Fekete Lajos

[126] 1664 szeptember 28-án.

MAGYAR HADTÖRTÉNELMI EMLÉKEK A KÜLFÖLDI MÚZEUMOKBAN.

(Hetedik közlemény.)

XVII. **Stuttgart.** *a) A múzeum* fegyvergyüjteménye részint szét van szórva az egyes történelmi korszakok régiségei között, részint pedig mint dekoratív anyag van alkalmazva. Az általános hadtörténelmi anyagból ki kell emelnünk a gomadingeni hallstadti korú leletet, egy arannyal berakott markolatú kardot, egy ugyane korból származó ezüsttel kivert sarkantyút, egy vas kardot széles ezüst hüvellyel, mely egyiptomi alakok képeivel van kiverve, több kelta vas kardot, lándzsát és fejszét s két feltűnő kicsiny bronz kengyelt a phallheimi leletből. Az antik kor emlékei közül mint nagy ritkaságok feltűnnek a görög és római bronz, vas és ezüst maszkok, mint a sisak első kezdetei.

Majd a számszeríjak, hat teljes vértezet, köztük egy Maximilián-rüstung egy emberarcot utánzó sisakkal a XVI. századból, modell- és apró hírlövő-tarackok, díszpallosok, szokatlan nagy zablák a XVI. századból s egy revolver-rendszerű mordály tíz csővel, a XVIII. századból.

A magyar vonatkozású emlékek a következők:

1. *Gyalogsági álló pajzsok* (tíz darab) a XV. századból. Mátyás fekete seregének már a budapesti és bécsi múzeumokból ismert felszereléséből látszanak származni. Kettőnek közepén M. minuskulás monogramm.

2. *Szablya* (két darab). Magyar. XVII. század.

3. *Buzogány* (három darab). Kettő gerezdes a XVII. s egy tollas a XVI. századból.

4. *Fokos-balta,* melynek éle bárdszerűleg kiszélesedik s fokának tüskéje van. XVII. század.

5. *Hegyes törkard,* arannyal kivert markolattal. XVI. század.

6. *Lobogó,* selyem damasztszövetből, arannyal hímzett magyar motivumú virágokkal díszítve. Egyik oldalán címer, mely vágtató lovast ábrázol. Fent félhold és csillag, felette püspöksüveg. A másik oldalán a boldogságos Szűz képe s az 1672. évszám és D. P. S. F. L. betűk vannak hímezve.

b) Képtár. (Kgl. Museum der bildenden Künste.) 1—4.

Olajfestmény (négy darab). *Courtois Jacquestől.* Csataképek magyarok és törökök között. A XVII. századi magyar hadi viselet és fegyverzetre jellemző (403., 413., 414. és 436. sz.)

5. *Csatakép.* Olajfestmény *Haeberlin Carl*tól. Sándor württembergi herceget ábrázolja a pétervárади csatában. (668. sz.)

6—7. *Csatakép* (két darab) *Rugendas Philip*től. Magyar alakokkal. Festőjük Magyarországon is élve, előszeretettel festette korának festői magyar hadi viseletét. (574. és 589. sz.)

XVIII. **Strassburg.** Az ottjártamkor rendezés alatt álló városi múzeumban római lándzsákon, római vas sisakon és pajzsdudoron kívül kora középkori vas bárdok, frank kések s XI—XV. századbeli egyenes vas kardok és alabárdok is találhatók, melyekhez egy nyílcsúcs-sorozat s egy gazdag sarkantyú-sorozat csatlakozik. Az aránylag csekélyszámú anyagban is találkozik mindamellett magyar emlék. Így találunk ott egy XVII. századbeli egyszerű fekete bőrhüvelyű szablyát, két XVI. századbeli sarkantyút, melyek közül az egyiknek szára szokatlan hosszú s gombja tüskével bír és végül egy rézmarkolatú kurta kardot, melynek pengéjén egy Trenk-féle pandúr alakja és a PANDVR szó van bevésve.

XIX. **Párizs.** *a) Musée d'Artillerie.* Kétségtelen, hogy a párizsi, úgynevezett „*tüzérségi múzeum*" a világ legnagyobb, legbecsesebb és legtanulságosabb fegyvermúzeuma. Bizonyára minden történészre felemelő hatással van, ha a régi hadi lobogók százaival díszített hatalmas csarnokokban, lovaikon ülve, a középkori páncélos vitézek egész csapatait pillantja meg. És igaza van a katalógus bevezetésének, amidőn azt mondja, hogy nincs múzeum, ahol a XV. századtól kezdve minden támadó és védő fegyver oly teljes sorozatokban, annyira hézag nélkül volna képviselve, ahol annyi fegyverzet és felszerelés volna csoportosítva, amelyek egy és ugyanazon időből valók, de annyira különböznek a díszítés és a forma tekintetében és a lángeszű fegyvermű vészek egyéni tehetségeinek oly változatosságát tüntetnék fel.

Hogy mindezeket megérthessük, ismernünk kell a múzeum fejlődésének rövid történetét: *Humiéres* herceg tábornagy, a tüzérség nagymestere, 1684-ben fölhatalmazást nyert XIV. Lajos királytól, hogy a Bastille termeiben elhelyezze az akkor használatban volt ágyúk mintáit, a fiatal tüzértisztek oktatása céljából.

Díszes szekrényekben helyezték el a mintákat, melyeket buzgón gyüjtöttek. De 1694-ben Maine herceg, majd ennek fia lettek Humiéres tábornagy utódai és ezek az új intézménnyel mit sem törődtek.

1755-ben a grand-maitre tisztséget megszüntették. Idősb Valliére tábornok, első tüzérségi felügyelő, a fegyvertárba vitetett néhány régi fegyvert és vértezetet, melyek vidéki fegyvertárakból kerültek ki. Új mintákat készíttetett és a múzeum anyagáról leltárt készíttetett. Ez az érdekes okmány a múzeum létezésének első hivatalos bizonysága.

A gyüjtemények oly szűk helyre voltak szorítva, hogy nem terjeszkedhettek. Ifj. Valliére és Gribeauval tábornokok buzgalma és odaadása dacára nem sikerült a helyiség megnagyobbítását vagy megváltoztatását célzó terveiket keresztülvinni, míg végül *Gribeauval* tábornok, aki 1765-ben készítette azokat az ágyúkat, melyek a köztársaság és császárság hadjárataiban működtek és 1825-ig maradtak használatban, 1776-ban a tüzérség első felügyelőjévé neveztetett ki. Ő aztán nagy tehetségét teljesen ennek az intézménynek szentelte.

Gribeauval ismételt kérései folytán *Rolland*, a tábornok titkára, a tüzérségi főfelügyelőség irodafőnöke, 1788 szeptember 6-án a fegyverminták és hadigépek mintagyüjteményének s a leendő tüzérségi múzeumnak igazgatójává neveztetett ki. Az intézet csakhamar jelentékenyen megnagyobbodott. Programmja felölelte a mult és a jelen minden hadiszerét, a régi és a használatban levő ágyúk gyüjteményét és mindazon terveket, melyeket a feltalálók az államnak felajánlottak.

Az öntődék, fegyvergyárak és kohók igazgatói utasíttattak, hogy az illető szolgálatban alkalmazott gépekről készítsenek redukált mintákat, Párizsban műhelyt rendeztek be, mely a nevezett telepek ügykörén kívül eső mintákat készítette el.

Gribeauval tábornok erélyes vezetése alatt ezen intézkedések csakhamar meghozták a várt eredményt. A legnagyobb gonddal készített mindennemű minták tömegesen érkeztek Párizsba és a régi fegyverek gyüjteményének kiegészítésére használtattak fel.

A múzeumnak ez a virágzási korszaka nemsokára megszakadt. Az 1789-i forradalom idején, július 14-én a tüzérségi fegyvertárat elpusztították és a gyüjtemények majdnem teljesen megsemmisültek.

Gribeauval nem érte meg alkotásának ilyetén pusztulását. Két hónappal a Bastille ostroma előtt, 1789 május 7-én meghalt.

De ez a csapás sem csüggesztette el a tüzérséget, 1790-ben a nemzetgyűléshez emlékiratot intézett, melyben az elveszett gyüjtemények és az oly szép fejlődésnek indult múzeum helyreállítását kérte. Az emlékiratot azonban nem vették figyelembe. A munka csaknem teljesen szünetelt s csupán a párizsi műhely dolgozott, de erélytelenül, mert Gribeauval már nem működött.

Az 1791-től 1794-ig terjedő időszakban a fegyvergyárak alig győzték a hadseregek szükségletét fedezni. A harácsolási rendszer, melynek minden jó volt, a fegyvertárakba mindenféle fegyvert és felszerelési tárgyat összehordott, melyeknek viszont gyakran legbecsesebb, általa meg sem értett régiségeit, mint ócska vasat potom áron eladatta.

A hadügyminiszter bizottságot nevezett ki, melynek az volt a feladata, hogy a fegyverek közül válogassa ki és javíttassa ki a hasznavehetőket. Utóbb ezt a bizottságot azzal is megbízták, hogy Párizsban új fegyvereket készíttessen és a vidéki gyárakra is felügyeljen. E bizottságot „Administration générale des armes portatives"-nek nevezték el.

Regnier volt e bizottságban a fegyverek ellenőre. Ami fegyvert harácsoltak, mind az ő kezén ment keresztül. Neki az a jó gondolata támadt, hogy külön helyiségbe hordatja össze azokat a fegyvereket, melyeket érdemesnek tartott a megőrzésre, jóllehet, amelyeket most már nem lehetett használni. Így került ismét össze egy új múzeum anyaga.

Petiet hadügyminiszter látva egy alkalommal ezt a fegyverhalmazt, belátta, hogy ennek valamikor nagy értéke lesz, meghagyta tehát, hogy azokat gondosan rendezve, a régi Feuillant-zárda termeiben állítsák fel.

A Comité du salut publie 1795 július 27-én megalakította a tüzérségi központi bizottságot, körülbelül úgy, amint az most is létezik.

A miniszter, aki nem feledte el a Feuillant-zárdában elhelyezett fegyvereket, a Thermidor 9-i rendeletben meghagyta azt is, hogy ezeket a fegyvereket vigyék az új bizottság helyiségébe, az aquinói Szent Tamásról nevezett dominikánusok zárdájába.

Hozzávették a mintákat, amelyeket Rolland igazgató a Bastille ostroma alkalmával meg tudott menteni és az egészet az új bizottság hatáskörébe utalták. Ilyen volt 1796-ban a tüzérségi múzeum szervezete.

A bizottság azonnal hozzálátott, hogy Gribeauval eszméit mentül szélesebb keretekben megvalósítsa. A körülmények kedvezők voltak a foganatba veendő rendszabályokra nézve. A forradalom zavarai közepette a régi királyi kastélyok és a külföldre menekült főúri családok gyüjteményei magukra voltak hagyatva, kitéve a sikkasztásoknak és a pusztulásnak. Ekkor néhány igazi hazafi elhatározta, hogy szembeszáll a vak rombolási dühvel, mely a mult minden emlékét meg akarta semmisíteni. Nagy fáradsággal és eléggé nem méltányolható kitartással összeszedték a pusztulásnak kitett kincsek egy jelentékeny részét és megteremtették a mostani múzeumokat.

melyekre Franciaország méltán büszke lehet. A tüzérségi bizottság összeszedte és megőrizte a fegyvereket, mint ahogy Denon és Lenoir megmentették a műremekeket és a történelmi emlékeket.

1796 november 24-én a bizottság a miniszterhez felterjesztést intézett, melyben engedélyt kért, hogy az elhagyott gyüjteményeket átvizsgálhassa és amit megfelelőnek talál, a múzeumba szállíttathassa. Egyúttal azt kérte, hogy kutatásait kiterjeszthesse a strassburgi fegyvertárra is, amely díszes régi fegyverekkel bírt, továbbá a meghódított tartományok katonai intézeteire is.

A miniszter megadván a kívánt engedélyt, ezáltal a múzeum oly forrásokhoz jutott, melyektől gyors gyarapodást remélhetett. De az eredmény még sem felelt meg a várakozásnak.

A centralizáció modern fogalmait akkor még nem igen fogadták el.

Sedan ellentállott. Az ottani gazdag gyüjtemény egy része eltűnt, eladódott és kiment az országból. Egy kisebb részét megmentették és a városi arzenálba vitték, de ez sem került a tüzérségi múzeumba.

Strassburg is így tett. Telhetőleg kijátszotta a miniszter rendeleteit és csak olyan fegyvereket küldött be, amelyekből több példánya volt.

1799-ben kibocsátott szigorúbb rendelet folytán azután a strassburgi arzenál fegyverei és vértezetei végre Párizsba szállíttattak.

Midőn 1804-ben az első konzul Sedánban járt, az ottani arzenálban meglátván a Bonillon hercegek régi gyüjteményének maradványait, meghagyta, hogy azokat vigyék a párizsi tüzérségi múzeumba. Ezúttal már engedelmeskedni kellett, csakhogy a szállítást hűtlen kezekre bízták és a kincsek egy része elveszett.

Chantilly vértezeteket és számos kézifegyvert küldött.

Napoleon világraszóló hadiszerencséje a külföldről is igen nagyszámú és rendkívüli értékű fegyvert juttatott a múzeumba, amelyek között számos hadtörténelmi emlék volt Ausztriából és Magyarországból is.

Az 1814-i béke visszahozta Párizsba a tüzérségi tábornokokat. A központi bizottság újra elkezdett ülésezni s miután egy hevenyészett leltárból meggyőződött az egybegyüjtött anyag rendkívüli becséről, megkezdte a múzeum újjászervezését, amelyhez az első lépés az volt, hogy az elhelyezésül szolgáló helyiségeket az aquinói Szent Tamás-zárdában több teremmel megtoldották. Majd elrendelték a fegyverek és vér-

tezetek rendezését. Alig kezdte azonban meg működését az evégből kiküldött bizottság, amidőn újból kitört a háború.

A hadiszerencse megváltozásával az 1815-i ellenséges invázió alatt a múzeumot jóformán semmi veszteség sem érte, mert kellő időben biztonságba helyezték annak tárgyait.

1820-ban a termeket helyreállították és díszítették, amelyek azután egészen 1870-ig így maradtak.

1815 és 1830 között nagyértékű szerzeményekkel pótolták az egyes sorozatok hézagait és a gyüjteményeket rendszeresen osztályozták.

Az 1830-i forradalom alatt új viharok fenyegették az intézetet. Július 27-én ugyanis egy népcsoport a múzeumból fegyvereket követelt. *Carpegna* múzeumi őr azonban megmagyarázván a tömegnek, hogy a múzeum csupa régi fegyverekkel bír, amelyek régen idejüket múlták s amelyek nem használhatók, eloszlottak.

Július 28-án azonban svájci katonákat helyeztek el a múzeumban. A nép éjjel megtámadta a múzeumot, betörte az ajtókat, az idegen katonákat kiverte és csaknem teljesen kifosztotta a múzeumot. A szekrényekben őrzött drága fegyvereket azonban biztonságba helyezték, melyeket Carpegna múzeumi őr a legnagyobb életveszedelem között őrzött meg. Az elvitt tárgyakat — és ez becsületére válik a párizsi népnek — a rákövetkező napokon visszahozták. De nem mind. Az elvitt fegyverek közül mintegy száz darab végleg odaveszett.

1848-ban a nép semmit sem vitt el. Jött ugyan ismét egy népcsoport, amely fegyvereket követelt, de sikerült velük megértetni, hogy a múzeum nem arzenál és nem tartalmaz modern fegyvereket, mire eltávoztak.

Az 1870-i háború alatt a gyüjteményeket elvitték Párizsból és csak 1871 szeptember havában hozták ismét vissza.

A régi helyiség ekkor már teljesen elégtelen volt, úgyhogy sem a műhelyeket, sem az irodákat nem lehetett ottan többé elhelyezni. Az egész múzeumot átvitték tehát a hôtel des Invalidesba, ahol azóta részint az új szerzemények, részint a berendezések folytán a termek számát egyszerannyira kellett szaporítani. *L'Clerc* ezredes 1876-ban, mint a múzeum őre, hosszas tanulmányok után egész termeket megtöltő bábúalakokon megkezdte egybeállítani a régi idők teljesen felöltöztetett, felszerelt és fölfegyverzett harcosainak alakjait, még pedig úgy, hogy vagy meglevő fegyverzeteket állított össze, vagy ha erre nem volt elég anyaga, úgy, hogy egyes részeket, amelyek hiányoztak, hiteles adatok alapján újból készíttetett, kiegészített, szóval helyreállított, rekonstruált.

De ebben a rekonstrukcióban nem szorítkozott csak

azokra a korszakokra, melyeknek a fegyverzete kellőképen volt képviselve a múzeumban, hanem visszament a Carolingekig. Már pedig a XV. század közepe előtti idők védelmi fegyvereiből nincs meg más, mint néhány sisak, vért és vasing, a támadó fegyverek közül pedig kopják és számos kardtípus, melyek közül némelyik a X. századból való. A többi fölszerelési tárgyakat tehát mind rekonstruálni kellett.

A XI. század végéről a bayeuxi kárpitok[1] és a románkori templomok domborművei sok adalékot tartalmaznak, de azokat a legtöbb esetben csak a művészek és a szakférfiak képesek értékesíteni, akik elég szakismerettel rendelkeznek, hogy a sokszor ellentmondó adatok értékét kellő kritikával méltassák.

Ilyen adalékokat szolgáltatnak még a régi sírkövek faragott szobrai, a pecsétek, a kéziratok miniatürjei, a festett kárpitok és szőnyegek, s a középkori üvegfestmények. Ez a magyarázata annak, hogy a IX—XV. századokból való fölszerelések mellett üvegszekrényekben elhelyezve ott látjuk az illető időszak alakos nagy pecséteinek egy gazdag sorozatát is, hogy igazolják a teremben elhelyezett rekonstrukciókat.

Le Clerc ezredesnek nagy segítségére volt *Viollet le Duc*, a nagynevű műtörténész, aki őt tanácsaival és rajzokkal támogatta.[2]

1877-ben megnyitották a néprajzi tárlatot. A katalógus bevezetése jelezte a régészet és az etnográfia közti kapcsolatot és azt, hogy e két tudomány segélyével hogy lehet rekonstruálni a praehistorikus embert. És ez alapon a múzeum jelmezgyüjteménye szintén elkészítette a frankok, a gallok, a kelták és Gallia őskori lakóinak alakjait és a különböző korszakok európai harcosainak sorozatát, amelyeket utóbb még 18 római és görög harcos alakjaival egészítettek ki.[3]

És a múzeum ezen osztálya azóta állandóan élénken érdekli a közönséget és lényeges szolgálatokat tett számos művésznek, akiket megkímélt, hosszas és nehéz kutatásoktól. Azóta a műkiállításokon sok festményen és szoborművön meg lehet ismerni a tüzérségi múzeum egyenruhagyüjteményének egyes alakjait.

A gyüjtők folytonos adományain és hagyományain kívül a múzeum 1872-ben az uralkodók múzeumától, a nemzeti

[1] *Frank Rede Fowke.* The Bayeux Tapestry. London. 1875. Folio.

[2] *Viollet-Le-Duc* M. Dictionnaire Raisonné du Mobilier Français de l'Époque Carlovingiénne a la Renaissance. Paris 1875. című művében, viszont a tüzérségi múzeum legbecsesebb középkori fegyvereinek rajzait adja ki.

[3] *Herbé N.* Costumes Français civil, militaires et religieux. Paris. Folio. 100. Tábla.

könyvtártól, a Garde Meuble-től mintegy negyven nagy történeti és műbecsű tárgyat kapott. Uralkodóktól való vértezeteket, fegyvereket, nyergeket és lószerszámokat. A legtöbb darab már azelőtt is a múzeumé volt s 1852-ben vitetett át a Louvre-ba, az uralkodók termébe.

1880-ban *Pierrefonds* világhírű gyüjteménye, mely magában foglalta Lobokoff hercegét is, az állam tulajdonába ment át és szintén a tüzérségi múzeumot gazdagította.[1]

A fegyverek fenntartását illetőleg meg kell említenünk, hogy a vastárgyakat lehetőleg igyekeznek a rozsdától megtisztítani. Ahol ez a szétesés, vagy összetörés veszélye nélkül már nem lehetséges, ott az illető rozsdás tárgyat gyanta tartalmú, igen híg oldatú lakkban pácolják, különben pedig minden vastárgyat kifényesítenek s hogy újból rozsdát ne kaphasson, finom konzerv-lakkal vonják be. Amennyire helyes ez az eljárás, annyira el kell ítélnünk azt, hogy a tárgyak legtöbbjébe, négyszögletű keretbe be van ütve: *Musée de L'Artil*-jegy. Némelyik nagyértékű és műbecsű vértezetbe öt-hat helyen is ott éktelenkedik s örökre eltörölhetetlenül beverve, rontja a tárgyaknak úgy régészeti hatását, mint értékét.

A gyüjtemény rendkívüli gazdasága mellett az egyes fegyvernemek fejlődése, a legrégibb kortól kezdve, minden népnél való formáiban tanulmányozható. Így például a sisaknak több mint ötszáz különböző formája van itt bemutatva. Eközben látjuk, hogy már az őskori népek hordanak olyan sisakokat, melyek torz emberarcokat, vagy állati fejeket, például oroszlánt ábrázolnak, s hogy ezek a vad népeknél az új hebridákon, vagy a kaledoniaiaknál éppúgy előfordulnak, mint az indiaiaknál, mongoloknál, sőt a kínaiak és japánoknál is, amikor is azután magyarázatát leljük annak, hogy ilyen sisakokat találunk az olasz renaissance-fegyverkovács művészek műalkotásai között is és hogy XVI. századi tornákon magyar huszárok is viselnek ily torz vasálarccal egybekötött sisakot.

Földrajzi, etnográfiai és történelmi magyarázatát találjuk itt a mongol, perzsa, cserkesz, török és magyar fegyverzet különösen a sisak, sodronypáncéling és a szablya formai azonosságának.

A csúcsbafutó, halántékvértekkel és orrvédővassal ellátott

[1] *Pengucilly l'Haridon.* Catalogue des Collections Composant le Musée d'Artillerie. Paris. 1862. 1004. l. 8. r.
Asselineau. Armes et Armures du Moyenage, et de la Renaissance. Paris. 1864. Folio. 54. Tábla.
L. Robert. Catalogue des Collections Composant le Musée d'Artillerie en 1889. Paris. 8. r. 5. k.

keleti s utóbb magyar forma sisakok, melyeknek főtípusa a bécsi udvari múzeum Zrinyi-sisakja, olyan sorozatban és olyan példányokban vannak itten, amelyek az egész forma fejlődését megvilágítják.

Így látunk itten antik görög lovassági sisakot halántékvértekkel (Cat. E. 4. és 5. sz.) és egy másikat (Cat. E. 12. sz.) orrvédővassal. Ugyanezt a formát látjuk azután közvetlen utánna fellépni perzsa, tatár és török korú középkori sisakokon.

Itt találjuk a kínai császárnak a pekingi császári palotában 1860-ban lefoglalt hadi díszvértezetét, melynek arannyal kivert Zrinyi-formájú sisakja régi mongol munka. (Cat. G. 749.) Azután találunk ugyanebből a típusból egy szép karcsú formájú sisakot, mely a katalógus szerint a XV. századból való orosz-mongol munka (Cat. 451—3.) s amelynek formai párja. Tiroli Ferdinánd főherceg ezüst huszár vértezetében a XVI. század közepéről feltalálható a bécsi udvari fegyvermúzeumban.[5] És ugyancsak a musée de l'Artillerie sisak-sorozatában találunk egy arannyal tausirozott kékre futtatott acélból készült sisakot, mely lengyel eredetű s a XVI. század végéről való. (Cat. H. 261. sz.) Ez a sorozatos egybeállítás közel kétezer év hadtörténelmi eseményein át egész csomó nép és nemzet egymásra való hatását igazolja.

Az egyenes kardok és pallosok fejlődési sorozatában megcáfolva látjuk a régi fegyvertani munkákban vallott azt a nézetet, hogy az egyenes keresztvas s ezzel a markolat keresztformája a keresztesháborúk korából eredne, mert ilyen markolatú kardokat találunk itten már a görög és római fegyverek között is. Hogy különben mennyire törekedtek a fegyverek fejlődését az őskortól kezdve teljes folytonosságukban feltüntetni, látjuk abból is, hogy az európai múzeumok legnevezetesebb leleteiből a különböző bronz kardok és sisakokról gipsz- és galvanoplasztikai másolatokat szereztek be s szintén kiállították a történelmi sorrendben az eredeti fegyverek közé.

Lehetetlen az antik emlékek sorozatában fel nem említeni egy attikai bronz sisakot, melyet az azt egykor viselő hőst kitüntető, aranylemezekből vert babérkoszorú övez. (Cat. E. 62.)

A középkor lándzsái és alabárdjai, akár mint dísz, akár mint harci fegyver használtattak, rendkívüli változatosságot s gyakran fantasztikus formákat tüntetnek fel. Ezeket a feltűnőbb típusokat, az itteni gyüjtemények tanusága szerint, már akkor a keletről, Indiából, Perzsiából, sőt Japánból vet-

[5] *Magyar Műkincsek.* II. k. *Szendrei J. Magyar hadiélet.* 8. Tábla.

tük. Különösen ez utóbbi helyről van egy régi japáni miniatür ilyen fegyverminta-sorozat kiállítva, melyben számos európai későbbi formát megtalálunk.[6]

Tökéletes sorozatokban vannak bemutatva a lövőszerszámok is, a kézijak és számszeríjak éppúgy, mint a kézi tűzfegyverek a XV. századtól kezdve, a kanócos, kerek lakatos, kovás és gyutacsos szerkezeteken át. Maga a gyutacsos szerkezetű puska fejlődése ezer darabban van bemutatva (Catalog M. 522.) s ugyancsak ezer darabból álló gyüjtemény magyarázza a pisztolyok alakulását. (Cat. M. 1400—1500. sz.) Mindezekhez csatlakozik nemcsak a francia hadsereg teljes felszerelésének bemutatása a mult század elejétől kezdve, hanem minden európai nemzet hadserege jelenleg használt lőfegyverének országok szerinti csoportosítása is. Természetszerűleg sorakozik ehhez a szurony fejlődésének bemutatása a maga történelmi sorrendjében. Feltűnőbbek ezek között a kettős és többcsövű kovás puskák szuronnyal, a vályús pengéjű szurony, hogy a golyónak helyet adjon s egy gyutacsos szerkezetű puska, amelyre egy rendes nagyságú egész kard van szurony gyanánt alkalmazva. (Cat. M. 1211. és 1237. sz.)

A szokatlanabb fegyverformák közül megemlítünk egy egyenes kardot, mely puskacsővel van kombinálva (Cat. J. 81.), egy handzsárt, melynek markolata dupla pisztolyt rejt, egy indiai kardot, mely a kar- és kézvédőpáncéllal egy darabból áll (Cat. I. 411. sz.), egy kardot, melynek pengéjébe az egész kalendárium be van étetve (Cat. I. 182.), két egyenes kardot, melynek pengéjéből egy rúgó nyomására, amint a testbe hatoltak, két kurta tőrpenge ugrott ki keresztbe, úgyhogy a pengét a testből többé nem lehetett visszahúzni (Cat. J. 171. és 172. sz.), egy kardot pisztollyal (Cat. J. 80.), egy lándzsát ugyancsak pisztollyal (Cat. K. 252.) s végül egy puskát pisztollyal kombinálva (Cat. M. 4611.), valamint a forgó tölténytárral ellátott revolver-rendszerű puskák egy fejlődési sorozatát. (Cat. M. 1419. sz.)

E múzeum megalapításának és fejlődésének történetét ösmerve, csakis természetes, hogy amikor az egész tulajdonképen csakis tüzérségi múzeumnak indult, abban a tüzérségi anyagnak szokatlan nagy mennyiségével találkozunk. Az e tárgykörre vonatkozó történelmi anyag és modellek ezrei számos termet töltenek meg, míg a várlövegek és ágyúk százai az udvarokban és földszinti előcsarnokokban vannak elhelyezve. Az épület főhomlokzata előtt pedig negyven óriási nagyságú ágyú fekszik a XVI. századtól kezdődőleg. Tizenegy darab ezekből az óriásokból remekművű feliratos török ágyú.

[6] *Catalog.* Collection petit models japones 389.

egy pedig az 1681. évből a híres Herold Gáspár bécsi ágyúöntő mesterműve, akitől a magyarországi várakban is több ágyú maradt fenn.

Ez a gyüjtemény is a történelmi fejlődés menetét követve, az antik világ hadigépein kezdődik. Ott látjuk a faltörő kosokat, a parittyaíjakat, a kő-, golyó- és tüzvetőgépeket. Ott látunk egy nagy, óriási bronz vadkanfejet, mely bizonyára mint faltörőkos használtatott. (Cat. E. 61.)

A tüzi lőfegyverek fejlődését a XIV. századtól kezdve mutatják be s miután ez a lőpor feltalálásával függ össze, a franciák, mint mindenütt, e téren is szembeszállanak a németekkel s 24 okmányt állítanak ki, amelyek azt igazolják, hogy a német *Schwartz Berthold* ferencrendi barát előtt (1330)[7] Franciaországban már gyártottak lőport s egyik kiállított vasból öntött ágyújuk állítólag 1324-ben, Metzben készült s hogy különben is a kínaiak annak összetételét már régen ismerték.

Az ágyúk e korbeli legrégibb formáiból a XV. század végéig 33 darabot állítanak ki. (Cat. N. 1—33.) Ezek között már a XV. században találunk hátultöltő szerkezetűeket.

Az egész múzeum földszintjén, beleszámítva az udvarokon elhelyezett nagy, modern erőd- és hajóágyúkat is, 323 ágyú van kiállítva.

Ezekhez csatlakoznak a várak és erődök, valamint erődített és kocsitáboroknál használt várfalpuskák, szakállasok, gránátvetők és orgonalövegek.

Kiválik ezek között egy XVI. századi kanócos szerkezetű, szakállas kínai puska, támasztóvillával (Cat. M. 1370.), egy tölcséres csövű, állványos, kovás szerkezetű várfalpuska a XVIII. század elejéről (Cat. M. 1712.), kovás szerkezetű gránátvető, hosszú, hajlított nyéllel (Cat. M. 1689. 1692—5.), kovás szerkezetű várfalpuskák, 5 és fél méter hosszú csővel (Cat. M. 1708. 1710. 1655.), óriási várfalpuska, hátultöltő szerkezettel a XVII. századból, szakállas puska gyutacsos szerkezettel, hadihajók felszereléséből a XIX. századból, hatcsövü orgonalöveg lafettájával együtt (Cat. N. 176.), orgonalövegek, kovás szerkezettel, 3—10 csővel (Cat. N. 272., M. 1722—25.), orgonalöveg, tölcséres csövü, kovás szerkezetű puskákból összeállított egy kerekeken tolható deszkalapon és végül egy nagy, széles, erősen megvasalt hadikocsi, minden oldalán reá erősített, nagy szakállas puskákkal a XVII. század végéről, mely egyaránt használtatott a támadásnál és szekértábor védelmé-

[7] *Szathmáry László.* Legrégibb irott emlékek a puskaporról. Természettudományi Közlöny. 1907. évf. 708. l.

nél (Cat. O. 28.). Egyenes előde ez a mai géppuskákkal felszerelt páncélos autóknak.

A francia nemzeti hősökre és királyokra vonatkozó hadtörténelmi emlékeket, a Lajosok és Napoleonok díszfegyvereit csak éppen megemlítjük.

A Musée d'Artillerieben őrzött magyar és magyar vonatkozású hadtörténelmi emlékek a következők:

1. *Hunyadi Mátyás király pajzsa.* A 61 cm magas és 44·4 cm széles, könnyű tárcsapajzs csak a mellet és főt takarja s általában megfelel annak a formának, melyet a XV. század végén leginkább a huszárság viselt s amilyeneket a bécsi udvari fegyvergyüjteményből szintén ismerünk, de sőt egyenes párját látjuk lerajzolva *Berekszói Péter* címerében, melyet neki Hunyadi János kormányzó 1448 febr. 29-én Tordán kelt armálisában, a várnai csatában szerzett hadi érdemeiért adományozott.[8]

Kubinyi Ágoston,[9] nem tudni mi alapon, halotti pajzsnak mondja, mely szerinte valószínűleg a Mátyás király temetésén jelen volt francia követ által vitetett volna el a ravatalról emlékül. *Kubinyi* nyomán ugyanezt mondja róla a M. N. Múzeum régiségtárának legújabb katalógusa is.[10]

Ma már ez a föltevés teljesen megdöntöttnek tekinthető.

Először is a Musée d'Artillerie hivatalos leltárából megállapítható, hogy pajzsunk nem a régi királyi gyüjteményekből származik, hanem az 1850-es években az istriai herceg gyüjteményéből árverésen vásároltatott az akkori igazgatóság által. Ugyanez alkalomból megállapíttatott az is, hogy előzőleg pajzsunk a Durand-féle gyüjteményben volt.[11]

Másodszor a bécsi udvari gyüjteményekben fennmaradt egykorú eredeti pajzsokból s Berekszói Péter fentebb említett pajzsából látjuk, hogy ezen formájú pajzsok és így a mi pajzsunk is tényleg viselt és használt hadipajzsok voltak.

Harmadszor Mátyás királyunk szóban levő pajzsának eredetijén több nyíl és dárdától származó sérülés és lyuk van, amely bizonyítja, hogy több csatában használtatott. Amit *Kubinyi Ágoston* azért nem vehetett figyelembe, mert az eredeti pajzsot nem, hanem annak csak a Magy. Nemz. Múzeumban levő másolatát látta.

Pajzsunk a középkori műipar egy elsőrangú remeke úgy

[8] *Szerző.* Magyar viseletképek címeres leveleinkben. 1892. 15. lap. 6. sz.

[9] *Kubinyi Ágoston.* Mátyás király pajzsa a N. M. Múzeumban. Magy. Akad. Ért. 1855. 319. l.

[10] *Kalauz* a régiségtárban. Budapest. 1912. 44. l.

[11] *L. Robert.* Catalogue des Collections Composant le Musée d'Artillerie en. 1889. Paris. II. k. J. 7.

műízlés, mint technikai szempontból is. Alakja hosszúkás négyszög, melynek középrésze egész hosszában csőalakúlag kidomborodik, miáltal az alkar befogadására öblös csatorna keletkezik. A karhoz lent egy szíj csatolja, míg fent ugyancsak szíjból fogantyúja van. Anyaga hársfa, mint a legtöbb könnyű pajzsé, könnyűsége mellett erős és nem hasad. Kívül, belől erős bőrrel van bevonva, mely egy cementszerű anyaggal van födve, amelynek főalkatrésze gipsz és enyv, amelyre szépen lehet festeni.

A cementszerű anyaggal a pajzs felületén domború díszítmények készültek s a felirat betűi is mélyített alappal ki vannak domborítva. A pajzs szegélyén kettősen font faágdísz fut körül. A felület két hosszúkás négyszegletű mezőre oszlik, hasonló faágdísszel elválasztva. A külső mezőben van a gótikus fölirat: Alma / Dei / genitrix Maria / interpella / pro Rege / Mathia. Vagyis Mária, Istennek fenséges anyja, járj közben Mátyás királyért. Ezt a keretszerű mezőt mindegyik oldalán egy-egy, tehát összesen négy függélyesen álló címeres pajzs díszíti, a betűk és címerek közötti üres helyeket pedig ízléses akanthus levél- és gallydíszek töltik ki. A belső mezőt, befelé irányuló, finom, hármaslóherlevelű, csúcsíves pártadísz veszi körül, aminőket e korbeli ötvösműveken látunk. Ennek a mezőnek belsejét kétszeresen és sűrűn fonott lángnyelvek töltik ki, amelyek közepén díszlik Magyarország Mátyás-korabeli címere. A díszítmények és betűk aranyozva, a címerek szintén aranyozva s festve vannak.

A keretmező címereinek színei és fémjelzései annyira le vannak kopva és elfeketedve, hogy azok egy részét már nem lehet felismerni. Ott van biztosan a Morva-címer, talán Galicia, Lodoméria és Alsó-Moldva címere. A belső mező címere a szokott összeállítású, a két ellentétes mezőben kettéosztva Magyarország s azután Csehország és Dalmácia címerei, középen a szívpajzsban pedig Mátyás király hollós címere.

Korda a keretmező egyik pajzsán Bosznia címerét véli felismerni.[12]

Az eredeti pajzson a következő sérülések láthatók: A pajzs közepén Magyarország címerének szívpajzsában a holló mellén szilva nagyságú lyuk, dárdaszúrás helye, ugyancsak e címeren a párducfő mellett bab nagyságú helye egy nyíllövésnek, szembe ezzel ismét kisebb lándzsadöfés, míg végül a felső jobb részén egy huszas nagyságú lyuk található. Ez a sérülés ki van, láthatólag már régen javítva. Ez a lándzsadöfés teljesen

[12] *Korda Dezső.* Mátyás pajzsa Párizsban. Hadtörténelmi Közlemények. 1890. III. k. 235. l.

átjárta a pajzsot. Mátyás a moldvai hadjáratban kapott egy sebet a mellén, mely négy évig gyógyult.

A Musée d'Artillerie katalógusa szerint Mátyás király 1392-ben (1490 helyett) halt meg s uralkodása tündöklő fényt vet *Németország* (!?) történetére a XV. század végén.[13]

Petrichevich Horváth Lázár a Honderü szerkesztője 1845 telén Párizsban járván, kihallgatáson jelent meg Lajos Fülöp királynál, akitől megkapta pajzsunk másolatát, amelyet egy kiváló francia művész készített.

Ezen hadtörténelmi ereklyénknek azóta egész kis irodalma keletkezett és képe is többször megjelent.

Már 1843-ban *Jankovitz* báróné sajátkezűleg lefestette Mátyás király pajzsát s ezt a festményt a Magyar Nemzeti Múzeumnak ajándékozta. Horváth Lázár figyelmét úgy látszik ez a kép hívta fel pajzsunkra.

Ezután *Vahot Imre* Magyarország és Erdély képekben című munkájában, Budavár XV. századi látképének széldíszítménye gyanánt alkalmazta. „Dürer rajza után metszette: *Rohn*. Nyomt. *Frank J. M.* Pesten. 1853." Budavárának a Schädel-féle *nürnbergi* világkrónikában megjelent képét Dürer 1455—90 között rajzolhatta. Majd 1855-ben *Kubinyi* cikke mellett, az Akadémia Értesítőjében jelent meg pajzsunkról egy körajz, alájegyezve: „Természet után kőre írta *Rohn*. Nyomt.: *Lénesó*. Budán." Utóbb a Hazánk és Külföld közölte. Megjelent a rajza *Korda Dezső* cikke mellett és szerző szintén újból kiadta a Hadtörténelmi Közlemények 1893. évfolyamában.

2. *Báthory István kardja.* A szablya pengéje Zrinyi Miklósnak a bécsi udvari fegyvergyüjteményben levő szablyájához, markolata pedig Szobieszki János lengyel királynak a Magy. Nemzeti Múzeumban levő szablyájának markolatához hasonló. A damaszkuszi pengébe egyik oldalon Báthory páncélos mellképe van arannyal beverve, *Stephanus Batori Rex Poloniae 1551* évszámmal. Fején tollas süveg, kezében liliomban végződő jogar. A vértzet kerek vállpajzsán kettős liliom. Alul kivehetetlen fegyverkovácsbélyeg beütve. A túloldalon szintén arannyal beverve a koronával fedett Báthory-címer. A penege fokán a markolat tövénél két fekvő keresztvonal, a gyár jegye —— van beütve. A markolat egyenes keresztvassal bír, a fogantyún a hüvelykujj számára karikával. A keresztvas szárai felé vékonyodnak. A markolat kupak lapos, maga a fogantyú és a hüvely fekete bőrrel bevont. A markolat fémrészei, a bujtató, hüvelypántok, hordkarikák és a csúsztató aranyveretekkel és vésetekkel díszítettek. 1861-ben

[13] *O. Pengrilly L'Haridon* Catalogusa. 1862. 315. lap. J. 3. szám.

került úgy látszik ajándékozás útján a párizsi Nemzeti Könyvtárba, honnan ide helyeztetett át.[14]

3. *Egyenes kard.* A damaszkuszi pengébe fent Báthory mellképe van olyanformán beverve arannyal, mint azt az előző szablyánál láttuk. Alatta ugyancsak arannyal beverve: STEPHANVS x BATOREVS x REX x POLONIAE x A. x D. 1575 x A magyaros markolat keresztvasának középnyujtványán gyémántos monogramm. A markolat egészen aranyból készült, kék és fehér zománccal díszített és gyöngyökkel van kirakva. A markolatfedő lapokon egyik oldalt Mars-, a másikon Minerva-fő látható. A fekete chagrin-bőrrel bevont hüvely felszerelése zománccal és gyöngyökkel díszített aranyból van. Az egész kard különben a XVIII. században készülhetett a nagy király emlékére s technikája lengyel ötvös kezére vall. A Katalógus, nem tudni mi alapon, azt írja, hogy valószínűleg *Poniatovszky Szaniszló* lengyel királyé volt.[15]

Alig van nagyobb európai fegyvergyüjtemény, ahol ne lenne egy Báthory-kard s a lengyel főúri családok is sok tőle származó fegyvert őriznek ma is. Mint már máshelyütt is említettük ennek az az oka, hogy Báthory a maga idejében az egész világon olyan vitézi hírnévnek örvendett, hogy mindenki igyekezett egy fegyveremléket szerezni tőle, de meg a kor szokása szerint, ő maga is rendszerint drágaköves kardokat küldött idegen fejedelmeknek ajándékba, s ilyenekkel tüntette ki vitéz alvezéreit. 1533-ban született, 1571-ben választatott erdélyi fejedelemmé, ahonnan 1576-ban hívták meg a lengyel királyi trónra. Különösen az oroszokkal vívott győzelmes harcai folytán oly nagy vitézi híre volt, hogy még halála után is nevével és arcképével díszített fegyvereket készítettek, mint ahogy mindig készítettek Attila, Hunyadi János és Hollós Mátyás király arcképével bevésett kardokat is.

4. *Félvértezet,* magyar rohamsisakkal (2 drb) kékre futtatott vasból, az egyiket aranyozott, vésett díszítmények ékítik. A sisak halánték vérttel, mozgatható orrvédő vassal, és négy lemezből álló nyakvérttel van ellátva. XIV. Lajos korában a francia vértesek egy része is ilyen vértezetet viselt.[16]

5. *Nyereg* a XVI. századból, aranyozott, vésetekkel díszített vasból. A kápán és a fejkantáron tollforgóval. A nyereg két oldallemezén a császári sas, mellén címerrel, amelynek 1. és 4. mezejében a Magyar címer látható. II. Miksáé volt.[17]

[14] *Catalog.* J. 119. és *Kalauz* a Magy. Nemz. Múzeum régiségtárában. 1912. 200. l.
[15] *L. Robert.* Catalog. 1889. II. k. J. 390. *Archeologiai Értesítő.* 1870. III. k. 106.
[16] *Catalog.* G. 111. és 116. sz.
[17] *Catalog.* G. 563. sz.

6. *Lószerszám,* fejkantárral, a XVI. századból. A bőrből való kantárszárak, zöld selyemmel varrott, magyaros tulipán és szegfű virágokkal vannak díszítve.[18]

7. *Állópajzs,* a XVI. század elejéről. Festett díszítményei és felirata az olvashatatlanságig lekopott. Formája a Mátyás korabeli fekete sereg pajzsaihoz hasonló, de valamivel kisebb. Középen Magyarország címere van reáfestve. A szegek fejei virágformára vannak vésve.[19]

8. *Magyar szablya,* a XVII. századból. A penge eltörött. A markolat későbbi és hüvelykarikával van ellátva.[20]

9. *Magyar hegyes tőrkard* (2 drb), a XVII. sz. második feléből. A sollingeni penge erősen kivájt, hosszú vércsatornával bír. A penge az egyik kardnál 1 m 40 cm, a másiknál pedig 1 m 23 cm hosszú. A markolatnak hosszú tüskéje s madárcsőr alakú kupakja van. Az egyiknek pengéjébe tulipán és félhold, a másikéba a nap, félhold, csillag, püspök fej és *Münich Péter* sollingeni fegyverkovács nevének kezdőbetűi vannak bevésve, aki 1595—1660-ig dolgozott.[21] A hüvely fekete bőrrel van bevonva, öt vaspánttal, hordkarikákkal és csúsztatóval.[22]

10. *Alabárd.* Pengéje mindkét oldalán vésett, díszítményekkel. Az egyik oldalon a burgundi címer, a másik oldalon pedig a cseh és magyar címer láthatók az Aranygyapjas-rend jelvényeitől körítve. Azonkívül az 1649. évszám és F. C. E. (III. Ferdinánd) betűk vannak bevésve.[23]

11. *Alabárd* (2 drb). Pengéjén a császári korona alatt a sasos címer Ausztria, Burgund és Magyarország címereivel, továbbá L. I. (I. Lipót) betűkkel és a tokon 1666 évszámmal.[24]

12. *Alabárd* 1551 évszámmal. Félhosszú kardpengével, középen vércsatornával. A bárd éle ki van fogazva. A pántokat négyszögletes vasgyűrű tartja. A bárd mindkét oldalán négyelt címerpajzs II. és III. mezejében Magyarország címere, továbbá a császári korona alatt M. (Miksa) betű. Miksa mint trónörökös testőrségének díszfegyvere volt.[25]

13. *Díszalabárd.* Pengéje mélyen kiétetett pontozott alapon lombékítményekkel díszített. Az egyik oldalon 1694. évszám, fölötte az aranygyapjas rendjel szalagja által körülvett egyfejű koronás sas és e fölött császári korona alatt J. (József) betű, kinek, mint főhercegnek már atyja uralkodása alatt

[18] *Catalog.* G. 687. sz.
[19] *Catalog.* J. 48. sz.
[20] *Catalog.* J. 214. sz.
[21] *Boeheim Wendelin.* Meister der Waffenschmiede Kunst. Berlin. 1897. 149. l.
[22] *Catalog.* J. 292., 293. sz.
[23] *Catalog.* K. 134. sz.
[24] *Catalog.* K. 136. és 137. sz.
[25] *Catalog.* K. 235. sz.

külön testőrsége volt. A másik oldalon nap és istenszem, alatta mondatszalag AMORE ET TIMORE fölirattal.[26]

14. *Testőrségi sponton.* A penge két alsó harmadában aranyozott alapon Ausztria egyesített címere látható bevésve. A császári korona alatt egyfelől M. T. (Mária Terézia) és másfelől F. I. (I. Ferenc) olvasható.[27]

15. *Vadászkés* (2 drb). Mindkettőnek pengéjébe egy Trenk-féle pandur alakja s a felirat: VIVAT PANDUR van bevésve. A markolat kézvédője vésett díszítésű rézlap, maga a markolat elefántcsontból készült. A hüvelyben kés és villa van elrejtve. Az egyiknél a kézvédő végei kutyafejeket s a hüvely vége szarvaslábat ábrázol.[28]

16. *Pisztoly* (2 drb). Az egyik a XVII. századból s a másik a XVIII. század elejéről. Mindkettőbe egy-egy magyar vitéz alakja bevésve.[29]

17. *Magyar rohamsisak,* a XVII. század közepéről, kékre futtatott acélból. A sisak-sapka gombban végződik. Ellenzőjén mozgatható orrvédővas jár keresztül. Halántékvértje egy darabból áll és középen hallgató lyukakkal van áttörve. A nyakszirtvért rákfarok módjára négy vaslemezből áll.[30]

18. *Csákányfokos,* a XVI. század végéről, kurta nyéllel. Tiszta magyar forma. Köpüje szegletes, foka gombban végződik, hegye madárcsőr alakú.[31]

19. *Buzogányok* (8 drb). Valamennyi magyar eredetű, részint gerezdes, részint gömbfejű, a XVI. és XVII. századból, továbbá két szárnyasbot, ugyanazon korból.[32]

20. *Nyereg elefántcsontból,* a XV. századból. Ez a nyeregtípus formájánál fogva, szívalakulag kivágott alacsony hátával a magyar nyereg legrégibb formáját mutatja s már ennélfogva is magyar hadtörténelmi emlékeink közé sorolandó, de másrészről Zsigmond királyunkkal s az általa alapított sárkány-renddel, sőt úgy látszik Mátyás királlyal is történelmi vonatkozásban áll.

A rendkívül díszes és művészi domborművekkel borított nyeregből eddigelé 22 példány ismeretes. Európa legelső gyüjteményeinek és múzeumainak díszeit képezik azok s közülök alig néhány darab tartozik a nyugati típushoz, a többi mind magyar forma s legtöbb példány belőle magyarországi ere-

[26] *Catalog.* K. 139. és párja leírva: *dr. Szendrei János.* Magyar hadtört. emlékek. 1896. 648. lapján.
[27] *Catalog.* K. 583. sz.
[28] *Catalog.* J. 903. és 924. sz.
[29] *Catalog.* M. 1636. és 1681. sz.
[30] *Catalog.* G. 125. sz.
[31] *Catalog.* K. 718. sz.
[32] *Catalog.* K. 37. 38. 39. 50. 51. 57. 58. 60. 61. 62.

detű, amennyiben míg a külföldi legnagyobb múzeumok egy, legfeljebb két példányt bírnak belőle, nálunk a Magyar Nemzeti Múzeum három példányt őriz, s a gróf Batthyány-család körmendi kastélyában szintén őriznek egyet.[33]

A nyerget borító elefántcsont faragványok, talán egy-két olasz munkáját kivéve nagyobbrészt német mesterek munkái ugyan, de, mint említettük, maga a forma magyar, aminőt már a Kolozsvári Márton és György által IV. Károly császár és cseh király megbízásából 1373-ban készített prágai Szent György szobron is látunk.

Ilyen lehetett az a tornanyereg is, melyről azt írja az 1432-ben Szentföldről visszajövet, nálunk is időző francia *Bertrandon de la Brocquière* burgognei lovag, Jó Fülöp burgundi herceg főlovászmestere, — végig nézvén Budán egy lovagjátékot, hogy a küzdők „az ország szokásai szerint" kis lovakkal és alacsony nyergekkel vettek részt a tornában, aminek az szokott a vége lenni, hogy összecsapáskor mindkét fél, vagy legalább is az egyik kiesett a nyeregből, s ezért az volt a nyertes, ki a legbiztosabban ülte meg a lovat. A nyugati szabású tornanyergek épp ellenkezőleg magashátúak voltak, s karosszék alakban elől-hátul körülfogta kápájuk a derekat.

A szóbanlevő elefántcsonttal borított nyergek előrehajló, kosárszerű kápával bírnak s gerincük a nyereghát közepéből magasan és élesen emelkedik ki, úgyhogy, aki lovagolni szokott, az tudja, hogy férfi, így ahogy van, ezeken a nyergeken nem lovagolhat, annyira törné, sőt vágná az éles csontborda. Valószínű tehát, hogy használatkor a nyerget bélelt, vagy lószőrrel töltött párnával fedték be.

Különben a Rhédey-féle magyar nemzeti múzeumi elefántcsontnyereg első leírója, *Müller F. I.*, 1825-ben figyelemreméltó eszmét vetett fel. Köztudomású, hogy Magyarországon éppúgy, mint a Keleten már a legrégibb időktől kezdve szokásban volt nagyobb ünnepélyek, díszmenetek és fölvonulások alkalmával gazdagon felszerszámozott, aranyhímzésű terítőkkel s drágaköves nyergekkel felszerelt lovakat féken vezetni! Ezeken a vezetéklovakon senki sem ült s a nyeregkápába a tulajdonos főurak legdrágább fegyverei oda voltak akasztva. Minden egyes lovat két oldalt két fényesen öltöztetett csatlós vezetett. Így vezették a követségekkel küldött ajándéklovakat is. Céljuk az volt, hogy az illető urak gazdagságát bemutassák. A XVI., XVII. és XVIII. századból több régi metszetünk és képünk maradt fenn, amelyeken láthatjuk ezeket a vezeték-

[33] *Kalauz* a Magy. Nemz. Múzeum Régiségtárában. 1912. 182. l.

lovakat. Így I. Lipót koronázásakor és a menyegzőjét ábrázoló nagy rézmetszeten is.[34]

Müller azt mondja, hogy miután ezeken az éles csontnyergeken nem igen lehetett lovagolni, úgy látszik, hogy ezeket a vezetéklovakon inkább csak díszítésre, mint rendes használatra alkalmazták; talán akkor használták, amidőn Zsigmond király leányát, Erzsébetet, eljegyezte Albert osztrák herceg, mit Budán nagy ünnepséggel ültek meg, bizonyos menyegzői jellegre utalnak e nyergek feliratai és alakjai is.[35]

Másrészt e nyergek mindegyikén ott találjuk Szent György alakját. Már pedig tudjuk, hogy Zsigmond királyunk a sárkányölő szent tiszteletére, Róbert Károly által alapított Szent György lovagrendet *„sárkányrend"* név alatt 1408-ban újból felállította s a rend első osztályába, melybe 24 magyar és külföldi lovag tartozott, 1431-ben Vlad Drakul oláh vajdát is felvette, aki akkor nála a török ellen védelmet keresett.

A Magyar Nemzeti Múzeum Jankovich-féle nyergére nézve kétségtelenül megállapíttatott, hogy az a Drakul vajdáé volt. Nem fér kétség ahhoz, hogy ezt a nyerget a vajda mint a sárkányrend lovagja Zsigmond királytól kapta. Hogy pedig ezek a nyergek német földön készültek legnagyobb részt, bizonysága az, hogy felírásai, kevés kivétellel németnyelvűek, amely akkor a nürnbergi császári udvar diplomáciai nyelve volt.

A *Musée d'Artillerie* elefántcsontnyerge legközelebb áll a magyarországi körmendi Batthyány-féle nyereghez, sőt ugyanazon mester kezemunkája. A nyereg támlapja kettős körlap. A nyeregkápa pedig kosorralakban görbülő és végén két lapra oszlott. Az elefántcsontborításon XV. századbeli viseletű férfi és női alakok, szárnyas griffek s a sárkányölő Szent György alakja van kivésve. Az egyik nyeregszár csúcsában pajzsba kivésve, egyszerű kereszt látható, a készítő mester jegye, — ugyanolyan, mint amilyen a körmedi Batthyány-féle nyergen látható.[36] Mint a legtöbb csontnyergen, ezen a példányon is polichrom festés nyomai láthatók.

Nyergünk III. Napoleon császárnak, a Compiègne melletti pierrefondi várban volt fegyvergyüjteményéből került a Musée d'Artilleriébe.[37]

A sárkányrenddel kapcsolatos csontnyergekkel úgy

[34] *Dr. Szendrei János.* A magyar viselet történeti fejlődése. 1905. Külön melléklet.

[35] *Cimeliotheca.* Musei Nationalis Hungarici. Buda. 65. l. 54. sz.

[36] *Dr. Szendrei János.* Magyar Hadtörténelmi Emlékek. 1896. 256. lap.

[37] *Catalog. G.* 546. *Viollet le Duc.* Dictionaire du Mobilier français. Paris. 1869. Vol. III. 447. 449. l.

nálunk, mint a külföldön egész kis irodalom foglalkozott. A hazai régészeti irodalomban különösebben *Rómer Flóris*, *Kárász Leó*,[38] *Radisics Jenő*[39] és *Nagy Géza*[40] foglalkoztak velük.

Az eddig általunk ismertetett külföldi hadtörténelmi múzeumok közül, az Ambrasi-fegyvergyüjteményből származó s utóbb a bécsi udvari fegyvergyüjteménybe került Vencel cseh király-féle nyerget s a berlini Zeughausnak a Károly porosz királyi herceg gyüjteményéből származó nyergét említjük fel. Párizsban a *Spitzer*-féle magángyüjtemény csontnyergével az eddig ismert példányok számát eggyel szaporítani fogjuk s később még az olaszországi múzeumok magyar hadtörténelmi emlékeinek anyagánál fogunk két ilyen nyerget ismertetni.

21. *Ostromágyú*. Bronzból. Feliratai németnyelvűek, de ma már rendkívul megvannak kopva. Az ágyú torkánál ez olvasható: Nevem Katalin; ne bízzál a tartalmamban. Büntetem az igazságtalanságot. A lőcsatorna második dongáján egy cartoucheban: *Zsigmond* ausztriai főherceg Anno *1404*, azután 87. szám (alkalmasint a löveg súlya). Az első dongán két pajzs, az egyikén a német császár s a másikon az ausztriai főhercegi címer van kiöntve. A fenékágyon ez áll: *Endorfer György* öntött engem. Hossza: 3 méter 65 cm. Rhodus szigetéről került a tüzérségi múzeumba, hova viszont Velencéből vitték. A velencések kezébe bizonyára Zsigmond királyunkkal folytatott harcaikban jutott.[41]

22. *Súgárágyú* (2 drb), bronzból, állványával együtt, teljesen felszerelve. Kétfontos golyóra járó mezei tarack. Az első pánton a Savoyai-ház címere és az 1709. évszám, a lőcsatorna középdongáján pedig a következő felirat van kiöntve:

STEPHANVS . SRJ . COMES
A STAINVILLE . S . CM . CAM .
RIVS . GEN . LIS . CAMP . MAR . VS .
LOC . ENS : ET . REGIS . CAT . COL :
NEOSOLY . AO . 1709.

Ágyúink eszerint Besztercebányán öntettek, hol Rákóczinak öntődéje volt s midőn a császári seregek 1708 november elején

[38] *Kárász Leó*. Elefántcsont nyergek a N. Múzeumban. Arch. Ért. 1894. 53—59. l.
[39] Magyar Műkincsek. 1896. I. k. 5 Tábla.
[40] *Nagy Géza*. Hadtörténelmi emlékek a Magy. Nemz. Múzeumban. Hadtört. Közl. 1910. 225—233. l.
[41] *Catalog*. N. 238. sz.

a bányavárosokat elfoglalták, ez az öntőde is hatalmukba került. A bányavárosok ekkor *Steinville István* tábornok parancsnoksága alatt állottak s így önthette ott 1709-ben ezeket a tarackokat. Steinville ezután az erdélyi hadak élére került s Gyulafehérvár erődítményeit is ő építette.

Az ágyúcsövek hossza 1 m 02 cm, kalibere: 0·041 m. Párizsba a strassburgi arzenálból kerültek.[42]

23. *Magyar gyalogsági tiszti csákó*, vörös posztóval bevonva, fent széles aranypaszománttal szegélyezve. Elől a lemezen Magyarország címere. Az 1809-i nemesi fölkelés fölszereléséből való.[43]

b) *Louvre*. 1793 óta Párizs legnagyobb és műkincsek, szobrok, képek, ötvösművek és díszfegyverekben leggazdagabb múzeuma. A Szajna jobbpartján, a Capetingek korában királyi vadászház és vár volt. Károly király gót stílben átépíttette. I. Ferenc és II. Henrik pedig Pierre Lescot által renaissance stílben királyi várrá építtette át, Medici Katalin székhelyéül választotta és kibővíttette. IV. Henrik több épülettel s köztük a Tuileriákkal is összekötötte. Ez a régi Louvre, melyhez XIV. Lajos az új Louvret csatolta, úgyhogy az épület négy szárnya a palota udvarát négyzet alakban zárja be. Midőn a királyok Versailles-be költöztek át, a Louvre-ban a király hivatalnokai, majd tudósok és művészek laktak. I. Napoleon 1805-ben megbízta Percier és Fontaine építészeket az egész épület helyreállításával és átépítésével. Azonban ezt a munkát utóbb elhanyagolták, majd félbe is hagyták, mígnem III. Napoleon 1852-ben kezdte meg azt újból s Visconti és Lefuel építészek azt be is fejezték, úgyhogy az a Tuileriákkal együtt egy óriási palotává lett, melyben az udvartartás, a minisztériumok, a képtár, díszkertek, katonai dísztér, lovaglóiskola és a múzeum helyezkedtek el. A Tuileriák leégése után 1871 óta a pénzügyminisztériumon kívül most már a múzeum tölti meg az egész palotát.

A hadtörténelmi emlékeket illetőleg elsősorban az antik fegyverek tűnnek fel. Páratlan szépségű ép példányok. Őskori bronzsisak, egyiptomi sisak, arany halotti maszkkal együtt, görög és római sisakok formai fejlődési sorozata. Harminc antik sisak együtt mutatja, hogy miként alakultak ki nemcsak a középkori, de sőt a XVI. és XVII. századi sisakformák is az antik sisakokból.

A vértezetek, közép- és renaissance-kori pajzsok, kardok és buzogányok a fegyverkovács-technika és ötvösművészet mindmegannyi elsőrangú remekei.

[42] *Catalog.* N. 269. *Arch. Ért.* 1870. 70. l. *Századok.* 1870. 257. l.
[43] *Catalog.* H. 385. sz.

Magyar vonatkozásúakat azonban csupán a drágakövekkel kirakott s aranyskofiumhímzésekkel borított keleti stílű nyergek között találunk. Kettő ezek közül korálokból és lapis lazulival díszítve, kétségtelenül XVII. századbeli magyar, illetőleg erdélyi munka, arany és színes selyemmel hímzett tulipánok és gránátalmákkal.

A képtárban *Burgignon, Rugendas* és *Kupeczky*től több csataképet találunk kuruc és magyar lovasokkal.

c) *Musée Cluny,* illetőleg annak egyik része a *Palais des Thermes,* Párizs város legrégibb műemléke. A IV. század elején épült s úgy tartják, hogy Constantin császár atyja, Constantius Chlorus építette és a római császárok lutetiai épületeiből más nem is maradt fenn.

Több századon át az első és a második dinasztia székhelye volt.

Romjai egy részén épült a XV. században a Hotel de Cluny. Annyi bizonyos, hogy 360-ban Julian császárt a Palatium Thermarum előtt kiáltották ki császárrá s hogy úgy I. Valentinianus, valamint Valens császárok is ott laktak.

Mikor a frank királyok a Citében építettek palotát, a Palais des Thermes sok kézen ment át, míg végül 1340-ben Chatlus Péter a Cluny-szerzet részére vette meg.

A Palais des Thermes nagyrésze rombadőlt, mikor Jehan de Bourbon és Jacques d'Amboise 1490-ben felépítették a Hotel de Clunyt.

A XVIII. század végén a köztársaság elkobozta és elárverezte az épületet. Napoleon császár a Charenton-kórháznak adományozta 1807-ben.

Párizs városa 1819-ben elhatározta, hogy a Cluny-épületben helyezi el a gall és római régiségeket, de ez a terv csak 1843-ban valósult meg, mikor az állam megszerezte a híres Sommerard-féle gyüjteményt és a város ennek a céljaira felajánlotta a Thermes-palotát. Az állam azután egyesítette ezt a Cluny-palotával.

A XVI. század elején ott töltötte gyászévét XII. Lajos király özvegye és szobáját ma is chambre de la reine Blanchnak hívják. A francia királynék ugyanis fehér gyászt viseltek.

Ott laktak a lotharingiai ház hercegei, Guise herceg, Aumale herceg, a pápai nunciusok, Lalande és Messier csillagászok 1748—1817-ig.

Ott helyezte el végre Sommerard 1833-ben a közép- és renaissance-kori műtárgyakat, melyeket 40 éven át gyüjtött. Mikor Sommerard 1842ben meghalt, Duchatel gróf belügyminiszter megvette gyüjteményeit és ezzel megalapította a Cluny-múzeumot. A kormány 200.000 frankért kapta meg a

családtól a gyüjteményt, noha mások sokkal többet ígértek érte. A kamarában a híres tudós Aragó terjesztette elő az erre vonatkozó jelentést. A gyüjtemény igazgatójává pedig a Sommerard fiát nevezték ki.

Stílszerűbb múzeum ennél alig képzelhető. A régi Thermae Parisaci ókori boltozataiban az antik és galló-római kor maradványait a középkori Cluny-szerzet gótikus templomában az egyházi szereket s a termekben a közép- és renaissance-korbeli hadi és műipari régiségeket helyezték el.[44]

Bámulatos kincsek vannak itten felhalmozva; drágakövektől csillogó gót koronák, s arannyal borított oltárok, valamint elsőrangú díszfegyverek.

A múzeum tárgyai 20 csoportra oszlanak, melyből a fegyverek a X. csoportot képezik s a következő alcsoportokra oszlanak: védőfegyverek, támadófegyverek, hadi fölszerelési tárgyak, vadászeszközök és végül keleti fegyverek.

Közelebbi magyar hadtörténelmi emléket csak kétfélét találtunk. Két XV. századbeli Mátyás-korabeli állópajzsot, amilyeneket a Magyar Nemzeti Múzeumból s a Bécs városi történelmi múzeumból ismerünk, s két XVI. század elejéről való könnyű huszár-tárcsapajzsot, amilyeneket a külföldön is nagyon elterjedt magyar huszártornákon is használtak.[45]

d) *A Spitzer-féle gyüjtemény.* Spitzer hosszú éveken keresztül régiségkereskedő volt s eközben nemcsak nagy vagyont gyüjtött, hanem elsőrangú szakemberré is képezte ki magát, aki az üzlete körébe jutott legbecsesebb régiségeket és műtárgyakat magának tartotta meg, mert annyira fejlődött műszeretete, hogy többé nem tudta azokat újra eladni. Így történt, hogy lassankint saját palotájában Páriz egyik legszebb múzeumát gyüjtötte egybe.

Különösen elsőrangú gyüjtemény zománcos ötvösművekben s renaissance bronzművekben, de fegyvergyüjteménye is elsőrangú emlékeket tartalmaz. Húsz teljes vértezete a legjobb korból, a legkiválóbb művészek munkája. Nagy számban vannak itt elefántcsonttal kirakott díszpuskák, remek kengyelek, sarkantyúk és sisakok.

A magyar vonatkozású emlékek közül felemlítünk egy nagyon szép magyar félvértet orrvédős rohamsisakkal a XVI. század elejéről, egy szárnyas buzogányt a XVI. századból, hat darab fokost és csákányfokost a XVI. és XVII. századból és végül a gyüjtemény egyik legnagyobb nevezetességét, *a XV. századbeli elefántcsontnyerget,* melyről a Musée de l'Artillerie

[44] *Ed. Sommerard.* Catalog Musée des Thermes de L'Hotel de Cluny. Paris. 1883.

[45] *U. o.* 5418. és 5419. sz.

III. Napoleontól származó nyergének leírásánál megemlékeztünk s mint *22-ik példányt soroztunk a sárkányrend lovagjainak magyar nyergei közé.*

Egészben véve csaknem teljesen hasonló ez is a Batthyány-féle példányhoz.

A Spitzer-féle múzeumról különben egy több kötetből álló folió alakú díszmunka jelent meg, számos réznyomatú és színes táblával, melyeket Párizs egyik legkiválóbb sokszorosító művésze, *Kádár Gábor* hazánkfia készített.

Újabban úgy értesülünk, hogy az egész nagybecsű gyüjteményt a Francia állam megvette.

Dr. Szendrei János.

A MAGYAR LÉGIÓ OLASZORSZÁGBAN (1859—1867).

I.

Ilyen címmel az olasz kir. vezérkar 1924. évi kiadásában, Vigevano Attila ezredes tollából, igen becses, hadtörténelmi szempontból is érdekes könyv jelent meg.[1] Megismerése, történelmi értékén kívül, már csak azért is fontos nekünk, mert abban a magyar katonai erények, a magyar vitézség és hazaszeretet dicsőítését látjuk, hiteles okmányok alapján, elfogulatlanul elénk tárva. A világháború lezajlása után az olasz hadsereg egy nagyobbrangú tisztjének ilyen irányú munkája más okból is nagyjelentőségű. Mintegy figyelmeztet a régi, hagyományos olasz-magyar baráti viszony ápolására, mely csak a világháború alatt lazult meg, de amelynek a jövőbeni megerősítését semmi sem akadályozza.

A 230 oldalt számláló mű tíz fejezetből áll, 8 képpel és 6 darab térképpel.

*

Az 1848—49. években kitört szabadságmozgalmak hatása alatt, Magyarország, Piemont és Velence vezető államférfiai hamar felismerték azonos érdekeiket az Ausztria ellen megvívandó harcban. A politikai érdekközösséggel együtt haladt a kölcsönös, mondhatni általános rokonszenv kifejlődése is. Magyarországon Kossuth Lajos, az egyesült Szárd—Piemont-királyságban Perrone di San Martino tábornok miniszterelnök voltak azok, kikben már 1848-ban megérlelődött az Ausztria elleni közös fellépés gondolata. Kossuth Splényi bárót, a szárd kormány Monti Sándor báró alezredest bízta meg a magyar-piemonti katonai szerződés megszerkesztésével. De a gyorsan lepergő események (Custoza 1848, Novara 1849) meghiusították a szerződés létrejöttét.

Kossuth az osztrák fegyverek sikerének ellenére se mondott le tervéről. Megtudva, hogy Velence továbbra is kész az ellenállást folytatni, elküldte meghatalmazottját, Bratich Jánost, aki a velencei ideiglenes kormány kiküldöttjével, Pasini Lajossal, 1849 junius 3-án Anconában, Magyarország

[1] „La legione ungherese in Italia." (1859—1867.)

és Velence köztársaság között védő- és támadószövetséget hozott létre. Eszerint a két állam kötelezi magát, hogy kölcsönös megegyezés nélkül nem kötnek békét Ausztriával, úgy szárazföldön, mint tengeren katonailag együtt fognak működni; az összes, Olaszországban elszórt magyar katonákból pedig Velencében egy magyar légiót szerveznek. A szövetség, késői létrejötte következtében, egyik félnek se hozott számottevő hasznot, de hozzájárult ahhoz, hogy a két állam vezetői között a baráti viszonyt növelje. Ez a rokonszenv a többi körökben is terjedt; a magyar légiónak Velencében és Piemontban való felállítása és az olasz légiónak magyarországi szereplése következtében, a barátságos érzelmi áramlat, különösen Olaszországban, még igen hosszú ideig a legélénkebben tovább tartott.

A magyarországi olasz légió felállítása a már említett Monti Sándor báró érdeme. Ő, mint Piemont rendkívüli követe a magyar kormánynál, 1849 május 12-én rábírta Kossuthot tervének elfogadására s a Görgeyvel történt megállapodás után, 1849 június 1-én, a magyar hadseregben eddig szétszórtan harcoló olasz katonákat egy légióban egyesítette. Parancsnoka maga Monti lett, létszáma ekkor kb. 1200 fő volt. A légió hat gyalogszázadból és egy lovasosztagból állott.

Az olasz légió, megalakulása után, a Dembinszky-féle tiszai hadtestben vett részt a hadjáratban. Hősiesen harcolt a törökkanizsai ütközetben, a szőregi csatában és a bessenyői üiközetben. Az ezeket követő visszavonulásban mindig az utóvédben csatározott. Ezekben a harcokban az olaszok vesztesége 300 főre rúgott. Csatádnál az olaszok annyira kitűntették magukat, hogy a hadsereg napiparancsában dícséretet kaptak. Az augusztus 9-én lefolyt temesvári szerencsétlen csatában az olaszok is bátran verekedtek; innen a magyar hadsereg roncsaival a török-szerb határra vonultak vissza. Az olaszok vitézségét Kossuth sajátkezű, augusztus 11-iki keltű, dícsérő irata is bizonyítja, melyet a légió parancsnokához intézett.

Miután Magyarországon nem volt többé mit tenni, az olaszok 1849 augusztus 20-án Orsovánál török területre léptek. Az 1200 főből 450 olasz maradt, a többi elesett vagy eltűnt. Sajnálatos, hogy Magyarországon ezeknek az olasz hősi halottaknak emlékéről megfeledkeztek. Az olasz kormány csak később juthatott hozzá, hogy a magyarországi csatatereken elesett néhány katonájának nevét az utókor számára feljegyezhesse. Monti ezredes, midőn Magyarország földjét légiója élén elhagyta, igen meleghangú és megható búcsúköszöntőt intézett a magyar katonákhoz.

Az olasz légiót először Viddinben helyezték el. Az ugyan-

csak ide menekült magyarok és lengyelek közül, sorsuk könnyítése végett — félremagyarázott török nyomásra — igen sokan áttértek a muzulmán hitre, minek következtében a menekültek körében a fegyelem igen meglazult és az olasz légió egysége is veszélyben forgott. Valóban 15 olasz is muzulmán lett. Erre Monti közbejárására, 1849 november 1-én, miután Viddin főterén Kossuthtól és a megmaradt magyar bajtársaktól fájdalmas és meleg búcsút vettek, az olaszokat Gallipoliba szállították.

Gallipoliban 1850 márciusáig maradtak. A törökök rendkívül barátságosan bántak velük és nemcsak az olaszokat, hanem a többi menekültet is, különösen a magyarokat, minden tekintetben segítették. Miután Monti a Nagyvezir előtt honfitársainak háláját tolmácsolta, az olasz légionáriusok március 14-én a török kormány által rendelkezésükre bocsátott hajón elhagyták Törökországot. Május 5-én érkeztek Cagliariba (Szardinia). Ott az olasz légiót 1850 júniusban végleg feloszlatták, miután Piemont királyság, a vesztett háború után kimerülve, nem segíthette és nem használhatta többé.

*

Midőn az osztrák helyőrség 1848 márciusában a kitört forradalom következtében Velencét elhagyta, a velencei köztársaság mindjárt hozzálátott egy magyar csapat felállításához. 1848 október 23-án alakult meg az úgynevezett „magyar kohorta". Parancsnoka a sárosmegyei születésű Vinkler főhadnagy (majd kapitány) lett. A kis csapat az osztrák hadseregből átjött katonákból, hadifoglyokból és menekült magyar önkéntesekből állott. Ereje azonban a 68 főt sohasem haladta meg. Ez a csapat Velence védőseregéhez tartozván, alkalom hiányában nem tudta kimutatni veleszületett katonai vitézségét és így Velence népe előtt népszerűségre se tudott szert tenni. Az időközben létrejött, fennebb említett, magyar-velencei katonai szerződés szerinti légió is csak erre a kis kohortára zsugorodott össze. A teljesen elgyengült Velence az osztrák ostromló seregnek megadta magát. A magyar kohorta tagjainak Velencét és az osztrák császárság területét el kellett hagyniok; tagjai száműzetésben a világon szétszórva kerestek megélhetést.

A piemonti kormány, 1849 január 17-i rendeletével, a lengyel légiót és a „magyar csapatok különleges testületét" alakította meg. A szárd-piemonti hadseregben, a már 1848-ban és később az osztrák hadseregből átszökött magyar katonák, szétszórtan szolgáltak az egyes ezredekben. Midőn a magyarokat a fenti rendelet értelmében egyesítették, létszámuk 2 tiszt és 110 ember volt.

Ez a magyar csapat Nizzában volt alakulóban és így nem vehetett részt a gyorsan lezajló Mortara- és Novara-i csatákban, pedig kis állománya ellenére, nagy harci szelleménél fogva, bizonyára kitűntette volna magát.

A Radetzkyvel kötött fegyverszünet értelmében a piemonti kormány kénytelen volt a magyar légiót feloszlatni, ami 1849 május 21-én történt. A magyarok közül ekkor sokan önként jelentkeztek a szárd hadseregbe, a többieket ruhával, pénzzel, élelemmel bőven ellátva és csak a kényszernek engedve, elbocsátották.

II.

A magyar légió 1859-ben.

Cavour gróf, Piemont híres külügyminisztere, már 1856-ban (a párisi kongresszuson) foglalkozott az olasz-magyar együttműködés gondolatával egy Ausztria elleni háború esetén; 1858 augusztusban tettekben is megnyilvánult ez a törekvése, mert személyesen tárgyalt az Olaszországban tartózkodó Kossuthtal és Klapkával. Cavour rávette őket, hogy egyességet kössenek, mely szerint Magyarország és Olaszország, háború esetén, egymást kölcsönösen támogatni fogják. II. Viktor Emanuel király hasonló szellemben tárgyalt Kossuthtal. Az utóbbi csak bizonyos feltételek mellett volt hajlandó arra, hogy Magyarországot újból lángba borítsa; így többek között azt kívánta, hogy a magyar segítség fejében Cavour hasson oda, hogy III. Napoleon necsak Olaszországba, hanem Magyarországba is küldjön francia hadosztályokat. Maga Kossuth is Franciaországba utazott, hogy III. Napoleonnal tárgyalhasson. A francia császár és Kossuth között 1859 május 4-én történt találkozás alkalmával a megegyezés nem sikerült; a császár csak annyit igért, hogy a háborúnak az olasz harctéren való kedvező kialakulása esetén, meg fogja fontolni Magyarország hathatósabb támogatását, mindenesetre a magyar ügyet erkölcsileg a leghatásosabban támogatni fogja. Kossuth ezek után csak nehéz szívvel egyezett bele abba, hogy olasz földön élő magyar emigránsokból és az osztrák hadseregből átlépő magyar katonákból, egy olaszországi magyar légió alakuljon.

A légió megszervezésével Klapkát bízták meg, míg Kossuth feladatául azt tűzték ki, hogy Angliában kedvező hangulatot teremtsen amellett, hogy a franciák Magyarország érdekében beavatkozzanak.

A légió megalakulása.

Az olasz hadvezetőség Klapka és Perczel tábornokok 1859 május 20-án írott röpcéduláit bocsátotta ki, melyeknek célja az volt, hogy az osztrák hadseregben szolgáló magyar katonák közt terjessze a magyar légió szervezésének hírét és őket az osztrák hadsereg elhagyására bírja. 1859 június 10-én megjelent a légió megalakítását célzó szárd királyi rendelet. Kossuth és hívei egyáltalán nem voltak vele megelégedve; mert a magyar haza sorsáról nem volt benne szó, a légió magyar jellege nem volt eléggé kidomborítva és a katonai szolgálati esküt II. Viktor Emánuel szárd királyra kellett letennie. Klapka közbejárására sikerült a rendelet némi módosítása, így többek között az, hogy a légió magyar zászlót kapott és az eskü szövegében a magyar jelleg jobban megnyilatkozott.

A légió első csoportját emigráns tisztek alkották, számszerint tízen, kikhez mintegy 110 főnyi legénység csatlakozott. Június 21-én a létszám már 558 fő volt, melyből két zászlóalj alakult, az elsőnek parancsnoka Ihász Dániel ezredes, a másiké Kiss Miklós ezredes lett.

Klapka szervező munkáját nagyon megnehezítette a Kossuth környezetében élő emigránsok politikai széthúzása. Lassankint mégis sikerült az akadályokat leküzdenie és július 10-én már 3200 ember állott a magyar zászló alatt. A légió ekkor — egyenkint 600 főből álló — öt zászlóaljra oszlott. Négy zászlóalj alkotta Ihász parancsnoksága alatt, az 1. dandárt, az 5. zászlóalj és a még alakításra váró három zászlóalj a 2. dandárt alkotta, Kiss vezetése alatt. Mindezek az alakulatok harci szellem, büszkeség és mindazon hadi és nemzeti erények következtében, melyek a magyart Európa egyik legjobb katonájává teszik, igen jók voltak. Tisztek csak kis számban állottak rendelkezésre, azonban olyanok, mint a mindenben kiváló Klapka tábornok, Türr István, Teleky Sándor, Ihász Dániel, Kiss Miklós ezredesek stb. pótolták a hiányt. Maestro olasz felügyelő orvos így bírálja meg a magyar katonákat: „Ezek a magyar katonák általában erősek, egészségesek és alkalmasak arra, hogy ahol jól vezetik őket, a Turcokkal egyenlő értékű csapatot alkossanak".[2] Nagyobb dícséretet a magyarok már nem kaphattak és ezt a véleményt a történelmi igazság kedvéért feljegyezzük. Meg kell még említeni, hogy az akkori olasz közvélemény, a Palestro, Magenta, Malegnano, Solferino-i csaták megpróbáltatásai után, a turcokat legyőzhetetlen és páratlan katonáknak tartotta.

[2] A francia hadsereg legvitézebb ezredei voltak a turcok. Ma spáhiknak hívják őket.

A magyarokat Genuában, majd Acquiban és Astiban helyezték el. Mindnyájuknak legfőbb vágya az volt, hogy az időközben kitört háborúban résztvehessenek. Sajnos, ez a kívánság a váratlanul bekövetkezett villafrancai fegyverszünet következtében nem teljesült. A magyarok közül 1859-ben csak kevesen harcoltak az osztrákok ellen. Ezek, élükön Türr Istvánnal, Garibaldi vezetése alatt, az alpesi vadászokhoz voltak beosztva. Türr 1859 június 15-én a castenedoloi ütközetben jobb karján meg is sebesült. Vitézségéért az ezüstérmet kapta, majd a hadjárat befejezése után, 1859 október 23-án, mint olasz hadseregbeli ezredest, 2400 lira életjáradékkal nyugdíjazták.

A fegyverszünet úgy Cavourt, mint Kossuthot fájdalmasan érintette, bár Kossuth július 3-án, III. Napoleonnal újból tárgyalva, akaratán kívül, a hadjárat befejezésére siettette a francia császárt. Ő ugyanis, amikor a Magyarországgal való szövetség szükséges voltát hangoztatta, egyúttal a poroszgermán konföderáció veszélyét Franciaországra nézve nagyon előtérbe tolta; az utóbbi eshetőség III. Napoleont a háború gyors befejezésére sarkalta.

A létrejött fegyverszünet következtében nem maradt más hátra, mint a légiót becsületes módon feloszlatni. A Turinban székelő magyar komité (Kossuth stb.) búcsúlevelet intézett a légió dandárparancsnokaihoz, melyben a feloszlatás okát szomorú és megható, de egyúttal a jövőben bizakodó szavakkal magyarázza; a levelet Kossuth, Teleky László és Klapka írta alá.

Cavour, aki a fenti események következtében lemondott, különösen szívén hordozta a magyarok sorsát és őket utódjának, Dabormida tábornoknak, legmelegebb pártfogásába ajánlotta.

Minthogy a villafrancai fegyverszünet 1859 november 10-ig tartott, a légió feloszlatása is elhúzódott. A légióban, a jövő bizonytalansága, a várakozás és türelmetlenség miatt, súlyosabb kihágások fordultak elő; az ingerültség igen magas fokra hágott. Kossuth és Klapka az elbocsátandó légionáriusok jövő sorsának könnyítése érdekében úgy II. Viktor Emánuelnél, mint III. Napoleonnál ismételten közbejártak. Ennek eredménye az volt, hogy azokat, akik akarták, hazájukba visszaszállították. Igéretet is kaptak, hogy nem fogják őket az osztrák hadseregbe besorozni. A 44 tisztből és 3033 fő legénységből 12 tiszt és 2884 ember ment haza; ezeket az olasz hatóságok az osztrák határig ingyen szállították. A piemonti kormány nagylelkűségét és bőkezűségét bizonyítják Kossuth emlékiratainak alábbi sorai is: „A szárd-piemonti kormány minden lehetőt elkövetett, hogy katonáink az összes szükség-

letekkel ellátva, Olaszországból jó emlékekkel távozzanak." Minden katona kapott egy köpenyt, fehérneműt, élelmet és 15 napi fizetést, azonkívül Petiti di Roreto tábornok hadügyminiszter aláírásával ellátott igazolványt, mely szerint az illető magyar katona, a Zürichben tárgyaló hatalmak közötti megállapodás értelmében, házi tűzhelyéhez visszatérhet. Úgy a hazatérő, mint az Olaszországban maradt tisztek 3 havi illetéket kaptak. III. Napoleon százezer lirát küldött a magyar tisztek közötti felosztás végett.

Petiti di Roreto 1859 szeptember 28-án kelt bizalmas hadügyminiszteri jelentésében elismerően nyilatkozik a magyar katonák fegyelméről, kitűnő szelleméről; megemlékezik arról a csodálattal párosult rokonszenvről, melyre a piemonti olasz nép körében szert tettek. Különösen astii tartózkodásuk alatt, egy tűzvész alkalmával, mutatták ki bátorságukat, amelyért a légió parancsnoka az ottani polgármestertől egy igen hízelgő és dicsérő levelet kapott.

III.

A légió Garibaldi alatt.

Midőn Garibaldi a Bourbon-dinasztia megbuktatására és a nápolyi-sziciliai királyságnak a Savoya-ház alatti egyesítésére törekedett: tervének megvalósításában Türr István volt egyik főtámogatója. Garibaldi az 1859. évi hadjárat alatt nagyon megszerette Türrt, akinek értelmessége, bátorsága és lovagiassága Garibaldi gondolkozásmódjának teljesen megfelelt.

Garibaldi 1860 május 7-én, az „Ezrek" néven ismeretes csapatja élén, Szicilia nyugati partján kötött ki. Ekkor Türrt hadsegédévé tette. Utóbbinak magatartása a marsalai partraszállás alatt, a calatafimi csatában, majd Palermo elfoglalásánál, továbbá Tüköry Lajos[3] magyar őrnagynak hősi halála Palermo megrohanásánál és még több, az itteni harcokban résztvevő magyar vitézsége, Garibaldit a magyar légió újbóli megszervezésére bírta. 1860 július 16-án Palermóban adta ki első rendelkezéseit a légió megalakítására. Az így keletkezett magyar osztag kezdetben 10 tisztből és 79 főnyi legénységből állott; parancsnokká Mogyoródy őrnagyot nevezték ki. A magyarokat a Garibaldi által felállított 15. olasz hadosztályba osztották be. A hadosztály parancsnoka a tábornokká kinevezett Türr István lett és a törzs nagy része is magyar tisztekből

[3] Már 1859-ben is zászlóaljparancsnok volt a piemonti magyar légióban.

állott (Teleky huszárezredes, Kiss ezredes, stb.). A hadosztály 2. dandárának parancsnoka a magyar Éber Ferdinánd volt, alája tartozott a magyar légió is.

A kis magyar osztagot Palermóból Messinába szállították. Éber dandára augusztus 25-én kelt át a messinai szoroson és 26-án megkezdte menetét végig Calábrián. A légió szeptember 3-án 194 főre szaporodott, ebből 75 lóról szállt huszár külön csoportot alkotott.[4]

A dandár egész állománya akkor 3113 fő volt. A magyarok a nagyon megerőltető menetek és az igen gyakori táborozások alatt frissek, vígkedvűek maradtak, senki se maradt le közülök. Többnyire a dandár élővédjét alkották. Miután az ellenséget már több helyen megverték, az futva menekült, és a magyarok hő óhaja, hogy az ellenséggel megütközzenek, nem teljesült. Szeptember 11-én harc nélkül érkeztek Nápolyba.

A volturnoi csata.

Nápolyban néhány napig tartó pihenés volt. A Bourbon-hadsereg ezalatt a Volturno folyó mögött visszacsapásra gyülekezett. Garibaldi hadserege, amely akkor rövid ideig Türr parancsnoksága alatt állott, szeptember 14-én elérte Caserta környékét (Nápolytól északra) és félkör alakban, Capuával szemben foglalt állást. A magyar légió itt szeptember 14-én egy előőrsi összeütközésben, 19-én pedig egy tüntető mozdulat következtében keletkezett csatározásban vett részt. Türr szeptember 16-i hadsereg-napiparancsában a magyarokat bátorságukért különösen megdicséri. Időközben a magyar huszárok is megfelelő felszerelést és kellőszámú hátaslovat kaptak, úgyhogy a légió keretében egy rendes lovasszázadot alkottak. E század parancsnoka Scheiter György őrnagy volt; lovas felügyelőül Figyelmessy alezredest nevezték ki.

A 44.000 főnyi Bourbon-hadsereg, II. Ferenc király vezetése alatt, sürgősen akart végezni Garibaldival, hogy aztán az északról támadó szárd hadsereggel is szembeszállhasson. 1860 október 1-én hajnalban a Bourbon-hadsereg kb. 20 km. széles területen, Capuától délre és keletre, támadásra indult.

Garibaldi hadserege 4 hadosztályra tagozódott s mindössze 22.000 főből állott. Az első vonalban 3 hadosztály volt. A hadsereg balszárnya kb. 3—4 km.-re Capuától délre állott, Türr hadosztálya pedig a község mögött tartalékban. A harc nagyon elkeseredetten folyt; a Bourbonok kezdetben, nagy számbeli fölényüknél fogva, mindenütt tért nyertek.

Garibaldi helyzete d. e. 11 h-kor kezdett kritikussá válni.

[4] Még nem tudtak lovat szerezni.

Ekkor a legfenyegetettebb ponton, a balszárny és a centrum között keletkezett hézag kitöltésére, Capua irányában, Türr hadosztályát harcba vetette. A magyar huszárosztag az élen, mindjárt kezdetben, egy erősebb gyalogos osztaggal ütközött össze. A huszárok az ellenség pillanatnyi habozását kihasználva, azonnal rohamra mentek; merészségüket siker koronázta, az ellenség ötven halottat és 2 ágyút odahagyva menekült. Ezután a huszárok egy ellenséges megkerülő mozdulatot elhárítva, háromszor is rohamra indultak és feladatukat olyan kitünően oldották meg, hogy Éber tábornok következőképen emlékszik meg róluk harci jelentésében: „magatartásukkal méltán megérdemlik a magyar huszárok azon hírnevét, hogy ők a világ legjobb lovasai."

A légió gyalogcsapatját a Capua felé vezető úttól északra irányították, ahol az ellenség nyomása az arcvonalat áttöréssel fenyegette. Itt maga Garibaldi buzdította őket, a következő szavakkal: „ti vagytok az én vitéz magyarjaim, kergessétek el ezeket a piperkőcöket". A magyarokat nem kellet biztatni. Égtek a harci vágytól s két világrész hősének jelenléte felvillanyozta őket és annak tudatában, hogy ők képviselik most a magyar fajnak minden büszkeségét, olyan hévvel vetették magukat az ellenséges vadászokra, hogy azok az ottani zömre (mintegy két zászlóaljra) vonultak vissza. A magyarok vakmerősége az ellenség számbeli növekedésével még inkább fokozódott és egyik szárnyukon az „idegen légióval" rohamot rohamra indítottak a két zászlóaljból, 4 lövegből és 2 lovasszázadból álló ellenséges tömeg ellen. Bár ezek a rohamok a nagy számbeli aránytalanság következtében nem sikerültek, az ellenség mégis — tetemesebb erőt gondolva maga előtt — megállott és előnyomulását csak egy óra mulva tudta folytatni.

Ekkor a magyarok válságos helyzetbe kerültek; egy 12 főből álló csoport hősi önfeláldozása árán azonban sikerült a légió zömének a támadó ellenséges lovasszázadokat oldalba támadni s szuronnyal, puskatussal, rettenetes kézitusában megszalasztani őket; ennek következménye az ellenséges gyalogság újbóli megállása volt. A légiót ezután felváltották, mivel holtakban és sebesültekben állományának egyharmad részét elvesztette. A vitézségükért névszerint felsorolt tiszteken kívül, a légió kiváló magatartása az alábbi hivatalos közleményekből tűnik ki:

Éber dandártábornok, naplójában dícsérően emeli ki a magyar gyalogosok és huszárok teljesítményét.

Türr október 6-i jelentésében így nyilatkozik: „a magyar légió folytonos, félelem nélküli előretörése, nem törődve az

ellenség sűrű ágyú- és puskatüzével, ismételt lovasrohamaival, példát mutatott az összes többi csapatoknak."

Garibaldi alábbi kijelentése pedig minden magyar szívet büszkeséggel tölthet el: „Szép volt látni, amint Magyarország veteránjai, gyakorlótéri rendben és nyugalommal mentek a tűzbe; rettenthetetlen elszántságuk nem kevéssé járult hozzá az ellenség visszavonulásához."

A Bourbon-hadsereg, miután támadása teljes kudarccal végződött, kénytelen volt a Volturno folyó mögé visszavonulni. A folyó mentén egészen október 25-ig kisebb-nagyobb csatározások folytak, amikor végre Garibaldi átkelt rajta és megkezdte az általános előnyomulást, hogy kezet nyujtson az Abruzzókból leereszkedő szárd hadseregnek. Garibaldi és II. Viktor Emánuel október 26-án a teanoi úton (Capuától északnyugatra) találkoztak és ezzel befejeződött az északi és déli hadsereg egyesülése. Ez egyúttal a hadjárat befejezése is volt s ennek következtében a magyar légiót október 30-án visszaszállították Nápolyba.

Itt folyt le október 31-én, nagy katonai díszpompa és egyéb ünnepségek között, a magyar légió zászlószentelése. A két zászlót sziciliai úrinők hímezték. Jelen volt Türr István, Teleky László és sok magyar tiszt. A zászlóanyai tisztséget Pallavicini őrgrófné vállalta. Az egyik zászlót a gyalog osztag kapta, a másik a huszároké lett.

Az ünnepségek alatt több beszéd hangzott el, többek között Garibaldi a következő beszédet intézte a magyar légióhoz: „A hálás Olaszország nevében, hős társaitok kiontott vérének jutalmául átadom nektek ezt a két zászlót. Ezek a Ti szokásaitokat fogják követni és mindig győzelemre fognak vezetni. Olaszország önállósága és szabadsága Magyarországéval szorosan össze van kötve. Éljen Magyarország!"

Türrnek izzó hazafias, a magyar szabadságot és hazát éltető szavai után, a légió tagjai letették az esküt, majd Garibaldi megszemlélte a légiót és a következő szavakkal fordult a katonaságot körülálló néptömeghez: „Nápolyiak! Ma nagy és szép napot ünnepelünk. Nagy és szép, mert újból megerősíti azt a testvéri köteléket, mely Olaszországot Magyarországhoz fűzi és a szabad népeket jelképezi. A szabad olaszok ezt sohasem felejthetik, nem szabad és nem is fogják elfelejteni."

A légiót azután november 5-én Casertába helyezték, ahol az Éber-dandár többi részével egyesülve, 12-ig maradt. Minthogy a hosszú pihenés következtében, az állandó harchoz szokott Garibaldisták között a fegyelmetlenség és rendetlenség jelei kezdtek mutatkozni, az egyes alakulatokat a környező falvakban kis csoportokban helyezték el; a magyar

légió Nolába került. Itt november 15-én kapta azt a rendeletet, hogy ezentúl fegyelmileg az olasz hadügyminisztériumnak rendelik alá, míg közigazgatásilag továbbra is a 15. hadosztálytól függ. Ezt a rendelkezést a déli (Garibaldi-) hadsereg feloszlatása, azaz annak az északi olasz hadsereggel való egyesítése magyarázza meg.

IV.

A légió a déli hadseregből az északiba való átmenet alatt (1860 nov.—1862 aug. 16.).

Garibaldi fent vázolt nápolyi hadjárata, valamint a Piemont-Szárd királyságnak 1860. évi vállalatai Umbriában és a Markákban, Ausztria elleni újabb hadjárat lehetőségét hozták felszínre. Cavour gróf, ki 1860-ban újra átvette a szárd királyság sorsának irányítását, hatalmas méretű, Ausztria ellen irányuló, terv végrehajtásán dolgozott és újra összeköttetést kezdett az olaszországi magyar menekültek vezéreivel. Cavour elfogadta Kossuth feltételét, azaz, hogy egy Ausztria elleni háború esetén Magyarország ügye az egész tervnek fontos részét fogja alkotni és hogy Szardinia királya Magyarország nélkül nem fog Ausztriával külön békét kötni. Cavour tervének értelmében elhatározták a magyar légió újjáalakítását Olaszországban, titkos szerződés kötését a szerb Mihály vajdával és az oláh Cuza Sándor herceggel a magyar hadjárat előkészítésére. Elhatározták továbbá ennek a célnak érdekében, hogy mindennemű hadianyagot és pénzt bocsátanak a magyar komité rendelkezésére(s hogy Dalmáciát és Horvátországot fellázítják Ausztria ellen.

A szerbekkel és oláhokkal való titkos szerződés megkötésére Klapkát küldték ki. Klapkának csak késedelmes és sok viszontagsággal járó utazás után sikerült Jassyba érkeznie, ahol 1861 január 8-án a fenti értelemben nagyfontosságú katonai és politikai szerződést hozott létre. De Klapkának lassú útja, a fegyverszállítmányoknak a törökök általi lefoglalása, de legfőképen Cavournak 1861 június 6-án bekövetkezett halála miatt, a nagystílű és valószínű következményeiben messzeható terv nem volt végrehajtható.

*

1860 november 8-án Garibaldi, Nápolyban, II. Viktor Emánuel kezébe tette le diktátori hatalmát. A hadseregek egyesítését nyomon követte Itália egyesítése. Azonban a hadseregek egyesítése nem ment olyan simán, és az a Garibaldis-

ták között fennálló különböző politikai árnyalatok miatt s a sok kalandor természet érzékenységére való tekintettel, 1862 márciusáig tartott, amikor az úgynevezett déli hadseregből, a fent érintett tervek szerint csak a magyar légió maradt meg. Ennek az átmeneti időszaknak kellemetlenségei, úgy szervezeti, mint fegyelmi téren, súlyos következményekkel jártak a légió keretén belül, és valóságos zendülést okoztak.

A légió ebben az időszakban gyarapodott. Állománya 1861 augusztus 23-án 61 tisztből, 910 főnyi legénységből és 246 lóból állott. A magyarokon kívül, kisebb számban, németek, olaszok, szlávok, lengyelek, görögök és franciák is léptek be. A légió teljesen szétszórva, Nápolytól keletre Salerno, Nola környékén volt elhelyezve.

*

1861-ben kezdődött Délolaszországban a Bourbon-párt szította bandamozgalom, melyet az olaszok „brigantaggio"-nak = rablóvilágnak neveznek. Ez a bandamozgalom a legkülönbözőbb érdekek (személyi, bosszú, rablás, fosztogatás, tudatlanság, helyi érdekek stb.) képviseletéből származott és egész Délolaszországot állandó guerillaharcok színhelyévé tette. A bandák ereje némelykor a 2000 főt is elérte; egymástól teljesen függetlenül harcoltak, tagjaik kegyetlenek, ravaszok és a betyárok minden csínjával megáldott fickók voltak; vezéreik pedig sokszor az illető vidék legtekintélyesebb személyiségeiből kerültek ki. Az olasz kormány a bandák megfékezésére kénytelen volt, a rendes hadsereg felhasználásával, valóságos irtóháborút indítani, hogy az annyi vér árán elért egységet megszilárdítsa.

A magyar légiót szintén alkalmazták, és 1861 áprilistól 1862 augusztusig szerepeltették a bandák elleni harcokban. A sok, kis részletütközetből említésre méltók:

1861 július 10-től Montefalcione-nál (Avellino mellett, Nápolytól keletre) Girczy őrnagy parancsnoksága alatt 3 gyalogszázad (300 honvéd) és 120 huszár négy napig tartó véres harcban semmisítette meg a környéket valóságosan uralma alatt tartó bandát. 4 tiszt és 16 ember kapott vitézségi érmet és dícsérő elismerést.

1862 január-februárban Ruvonál (Baritól nyugatra) az 1. sz. magyar vadászszázad, Halász százados parancsnoksága alatt, az ottani bandákat szórta széjjel.

1862 június 16-tól július 22-ig Amalfi (Sorento-tól nyugatra) és Avellino környékén néhány magyar gyalogszázadból és huszárokból álló különítmény teljesen kiírtotta a bandákat. Amalfi lakosságára egy kisebb magyar osztag bátor fellépése olyan mély hatással volt, hogy miután a városba

betört fölényes számú banda megfutott, a magyarokat nagy ünneplésben részesítették. Az ottani magyar parancsnokot, Reinfeld őrnagyot, díszpolgárrá és patriciussá választották, a város megmentéséért pedig emlékérmet adományoztak neki.

*

Miután Garibaldi 1860 novemberében visszalépett, a légiónak a rendes hadsereg keretébe történt beosztása, a normális békeélethez való visszatérés kényszerűsége, a magyaroknak csalódást és kiábrándulást hozott. Garibaldi Magyarország felszabadítását jelképezte s most, az ő távozásával, elvesztették azt a reményüket, hogy Ausztria ellen harcolhassanak. A hazai tűzhelytől való hosszú távollét keserűsége, a jobb jövő utáni türelmetlen sóvárgás is alkalmassá tették a lelkeket a felforgató eszmék befogadására. A különböző politikai befolyások (Garibaldisták, monarchisták, köztársaságiak, Mazzini követői) kikezdték a magyar légiót is. Több vezető magyar tiszt valóságos pártvezérnek csapott fel. A piemonti kormány zárkózottsága sem igen tetszett a magyaroknak, ellene és az „ellenséges" olasz nép ellen, lázító beszédeket lehetett hallani. A legénység többízben megtagadta az engedelmességet előljáró parancsnokainak.

Az olasz kormány és a magyar komité erről a hangulatról a légió parancsnoksága útján értesült. A rend helyreállításával Türr Istvánt bízták meg, aki az olasz hadseregben mint aktiv tábornok szolgált. Türr 1861 május elején érkezett Nocerába, ahol akkor a légió zöme volt. Ekkor azonban a rendetlenség már olyan nagy arányokat öltött, hogy Türr intézkedései [5] nem voltak elégségesek a métely kiirtására. Az új parancsnok, Ihász ezredes, se volt elég erőskezű.

Ebben az időben kezdődött a légió egyes alakulatainak felhasználása a bandák elleni harcban. Az olasz kormány azt remélte, hogy ezekben a harcokban a gyenge elemek lassanként elpusztulnak és a megmaradottak erkölcsi értéke újra megerősödik. A magyarok már természettől igen jó harcosok; karddal, puskával felszerelve, ellenséggel szemben mindig vitéz katonák, de ha a harcot szellemi és testi pihenés követte, akkor külső befolyások iránt igen érzékennyé váltak. Különösen azért, mert hazájuktól távol voltak, nagyon érezték a testvéri szeretet, ápolás és nagyrabecsülés hiányát. A magyar katona belső lelki világa a büszkeség, gyöngédség, a hevesség és lágyság, katonai szívósság és szellemi kalandozás vegyü-

[5] Negyven tisztnek, köztük a légió parancsnokának, Sréter ezredesnek és az idegen nemzetiségüeknek azonnali eltávolítása, valamint szigorú fegyelmi büntetések kimérése.

léke. Igy azután magukra hagyatva, idegen országban szétszórva, erkölcsileg mint jobban süllyedtek és csak arra vártak, miként szabadulhatnának ki kellemetlen helyzetükből.

1862 áprilisában Petiti tábornok hadügyminiszter a sok rossz hír[6] hallatára a légió átszervezését vette tervbe. Ekkor azonban már késő volt. Minthogy a magyar légió tagjai nem voltak kötelesek a királynak megesküdni és rendes katonai szolgálati időre se voltak kötelezve, nemcsak a felforgató elemek, hanem a jók is, tömegesen kezdték kérni a szolgálatból való elbocsátásukat. Az olasz kormány nem tartotta őket vissza és tisztességesen ellátta az ilyen módon szabadságoltakat. Ugyanekkor, Garibaldinak 1862 július 7-én történt újbóli sziciliai partraszállása növelte a zavart és szétzüllést. Garibaldi 3000 önkéntessel elindult Róma ellen. Kiadta a jelszót: „Róma vagy a halál." A magyarok szemében ez egy Ausztria elleni újabb kirohanással volt egyenlő; a szabad Magyarországba való visszatérés újbóli lehetősége lebegett szemök előtt. A légióban több összeesküvés történt, az összeesküvők augusztus 3-án és 4-én több csoportban megszöktek, hogy Garibaldihoz csatlakozhassanak. Ezek az események nagyon fájdalmas benyomást keltettek és felidézték a nápolyi katonai parancsnok haragját, aki alá a légió tartozott s aki a magyar légió maradványának a nápolyi tartományokból való azonnali elszállítását javasolta.

Bár a történtek súlyos és katonai szempontból feltétlenül elítélendő cselekedetek voltak, meg kell jól érteni azokat az okokat, amelyekből származtak: politikai szenvedélyek, hiábavaló várakozás, a vezérek és az olasz kormány túlnagy türelme, a szervezés és a fegyelmi rendszabályok körüli huzavona, az állomáshelyek elszórtsága, a különleges alkalmazás, de főleg a szolgálati eskü hiánya és az akkori idők láza. A valódi magyar évezredes becsületes hagyománya az, hogy hű marad esküjéhez; ellene nem vét, és bármely halálos veszélynek, szenvedésnek, lelki gyötrődésnek aláveti magát, csakhogy esküjét megtarthassa. Azoknak az időknek légkörében valami olyan csodás varázslat, láz és vonzalom uralkodott, amely a fegyelmezett rendes olasz hadsereget is megingatta. Csak így történhetett, hogy bár II. Viktor Emánuel kormánya a Róma ellen nyomuló Garibaldi feltartóztatását rendelte el, utóbbi egész Calábrián akadály nélkül tört keresztül és csak 1862 augusztus 28-án sikerült őt, hare árán, megadásra kényszeríteni. Hogy lehessen tehát minden gondolkozás nélkül a magyar légionáriusokat elítélni, akik nem voltak a rendes hadseregbe osztva, se eskü, se szerződés nem kötötte

[6] Szökések napirenden voltak.

őket és akiket a közös mult dicsősége Garibaldihoz fűzött? Azért akartak Garibaldival egyesülni, mert benne vélték Magyarország felszabadítóját. Hogy magyar parancsnokaikkal szemben vétkeztek, azzal magyarázható, hogy lelkükben mindenekfelett a magyar haza szeretete élt, ragyogott, tehát amit elkövettek, szerintük nem volt kihágás, mert a haza felmagasztalásával önmagukat magasztalták fel.

Petiti olasz hadügyminiszter rendeletére a légió maradványait Piemontba kellett elszállítani. A légionáriusokat először lefegyverezték, ami kisebb összeütközésekre adott ugyan alkalmat, de általában rendben folyt le. Augusztus 13-án Salernoban 748 embert szállítottak hajóra, köztük 45 tényleges és 58 beosztott magyar tisztet. A szállítmány augusztus 16-án érkezett Genuába, onnan vasúton Alessandriába. A légionáriusokat rendetlenségek és kihágások elkerülése végett olasz katonák őrizték.

V.

A légió Piemontban (1862 augusztus 16—1863 április 12.).

Az olasz kormány a légió átszervezésével Türr tábornokot bízta meg, akinek erre vonatkozó tervét az 1862 november 9-én kelt olasz királyi rendelet jóváhagyta. E szerint a „magyar segédlégió" tisztjei, valamint legénységi állományú egyénei úgy kötelezettségek, mint előnyök dolgában, a rendes olasz hadseregével azonos elbánásban fognak részesülni; a katonai büntetőtörvényeket, továbbá a fegyelmet és alárendeltséget szabályozó valamennyi egyéb rendeletet hasonlóan fogják alkalmazni. A tisztek részére különleges előléptetési és rangsorolási szabályt állapítanak meg. A legénység szolgálati ideje 1 év. A kormány a légiót bármikor feloszlathatja, amikor is a szabadságolt egyéneket ½—1 évi fizetéssel fogják elbocsátani.

A légió egy dandárt alkotott; összeállítása ez volt:

Vezérkar (26 tiszt, 26 főnyi legénység).

Gyalogság, még pedig 1 honvéd gyalogzászlóalj (tisztán magyarokból állott).

1 vadász-zászlóalj (magyarok, németek, lengyelek).

1 szerb-horvát század.

Lovasság: 2 huszárszázad.

Tűzérség: 1 hegyiágyús üteg, 4 löveggel.

Egy zászlóalj létszáma 600, a horvát-szerb század 150 főből, a huszárszázad 148, az üteg 179 főből állott. A honvéd- és vadászzászlóalj nemzetiszínű zászlót, a huszárok hasonló

lovas zászlót kaptak. A légió egész állománya: 72 tiszt, 1805 altiszt és közember volt. Parancsnok Telkessy József ezredes volt, akit azonban már 1862 november 25-én Földváry Károly ezredes váltott fel. A rangsorolás megállapítására, olasz tábornok elnöklete alatt, magyar tisztekből álló bizottságot jelöltek ki. A bizottság által összeállított táblázat 1863 február 9-én készült el, és magába foglalta csaknem az összes, 1860 óta Olaszországban katonáskodó, magyar tiszteket rangsorban feltüntetve.

Az újjászervezés 1862 december 9-én fejeződött be. A lovasság lovait, a tűzérség lövegeit és a szükséges felszerelési anyagot csak 1863. év folyamán kapta meg. A légió begyakorlásánál az olasz szabályzatot használták magyar vezénylőszóval, a szerb-horvát századot horvátul vezényelték. Katonai közigazgatás, számvevőség stb. szintén az olasz hadseregéhez hasonlóan volt szervezve. A tisztek és a legénység fizetése az akkori időkhöz viszonyítva igen jó megélhetést biztosított. Ezredes évi fizetése 6600 lira, százados 2500 lira, hadnagy 1600 lira. A magasabb törzsaltiszt napi 2 lirát, a közlegény napi 40 centesimot kapott.

A ruhára vonatkozó szabályok 1863 február 3-án készültek el. Nagyjában az olasz hadsereg egyes fegyvernemeinek ruháját használták, egyes változásokkal, melyek a magyar jelleg megadásához szükségesek voltak. A honvéd gyalogság ruhája általában kékszínű, föveg az olasz kepi, kék atilla, feszes magyar nadrág, piros vitézkötéssel. A vadászok ruhája olyan, mint a honvédeké, azonban a föveg, a paszományozás és a zsinorozás olyan, mint az olasz bersaglierik é. Huszárok: kék atilla, szürke nadrág, piros színű díszítések, fekete csákó, piros forgóval. Tűzérség: gesztenyeszínű zubbony, szürke nadrág, gesztenyeszínű sapka; díszítés vörös.

A honvédek az olasz gyalogsági puskával és szuronnyal, a huszárok karddal és lovassági pisztollyal, a tűzérek karddal voltak felfegyverezve.

Újabb összeesküvés.

Alig volt a légió ilyenformán újjászervezve, máris rendbontó jelenségek mutatkoztak. A főleg politikai természetű izgatás közvetlenül az emigráció vezetőségéből indult ki, mely hazafias türelmetlenségében nemcsak Olaszországot, hanem egész Európát is lángba szerette volna borítani a magyar ügy érdekében. Az Itália végleges és teljes egyesítése érdekében kifejtett Mazzini-tanoknak és Garibaldista eszméknek beszívása fokozta a lelkek nyugtalanságát.

A Kossuth körül tömörülő emigránsok nem voltak egy-

ségesek, Klapka, Türr más-más irányt képviseltek. Minthogy ezek a légió tisztjeivel szoros kapcsolatot tartottak fenn, ott is izgatni kezdtek egyik vagy másik irányban. A Svájcban tartózkodó Frigyelsy (?) emigráns őrnagy irányítása alatt összeesküvés jött létre: ebben a két huszárszázad és a gyalogság egy része vett részt. A tisztek a legénységet csapattesteik elhagyására kezdték izgatni; azt igérték, hogy elvezetik őket Lengyelországba, onnan pedig haza Magyarországba.

Az összeesküvés azonban még idejekorán az előljáró olasz hadosztályparancsnokság tudtára jutott. A hadügyminiszter parancsára az izgató elemeket azonnal lefogatták; a légió alakulatait, a tűzérség kivételével, április 11-én Piemontból a Markákba szállították. A parancsnokság és a gyalogság Anconába, a huszárok Senegalliába kerültek.

VI.

A légió a Markákban. (1863 ápr. 12—1865 jún. 22.)

Fájdalmasan csalódtak azok, akik az összeesküvés vezéreinek megbüntetésétől és a megmételyezett helyekről való eltávolításától a légió fegyelmének megerősödését várták. A légió különleges politikai testületté változott, melyet most hiába csatoltak rendes olasz hadseregbeli alakulatokhoz. A szigorú katonai fegyelmet nem tudták többé helyreállítani. Mindjárt az új állomáshelyekre való érkezés után megkezdődtek a szökések. Tisztek és altisztek megtagadták az engedelmességet, zendülések, személyes összezördülések csaknem napirenden voltak. A megindult erkölcsi bomlást se az olasz katonai hatóságok által ismételten elrendelt vizsgálatok, se a légió parancsnokának — Földváry ezredesnek — szigorúsága nem tudták feltartóztatni. Ez az állapot 1865 júniusáig tartott, amikor a létszám 39 tisztre és 562 emberre zsugorodott, úgyhogy az egyes alosztályok alig állottak 30 főből. Újabb gyökeres orvoslás volt szükséges; a hadügyminiszter rendeletére a légióba belépőket 2 évi szolgálatra kötelezték és az egész alakulatot megint más vidékre, ezúttal az Abruzzokba, helyezték át.

VII.

A légió az Abruzzokban (1865 jún. 22—1866 júl. 9.).

Minthogy a légió teljes feloszlását mégis meg akarták akadályozni, a kormány elhatározta, hogy az Abruzzokban dúló bandamozgalmak letörésére fogja felhasználni azt. Remélték, hogy az állandó, fáradságos, veszélyes szolgálat-

ban az összetartozás és testvéri szellem érzése talán fel fog támadni. 1865 június 22-én a huszárokat Chietibe, a többit Pescarába szállították (Adria partvidéke). A hegyi üteg állandóan Piemontban volt.

Az újabb bandaellenes harcok 1865 októberében kezdődtek. Ezzel a légió fennállásának újabb korszaka nyílott meg, mely igen fáradságos, állandó felriasztásokkal telt, idegfeszítő napokból állott. A harcokat rövid, gyors és heves, rajtaütésszerű összeütközések jellemezték. Itt nem a szám, hanem a személyes bátorság, kezdeményező szellem, a veszély és a fáradság megvetése döntött. A magyarok lelki betegségükből kigyógyultak és azokká lettek, aminőknek természetes tulajdonságaik következtében lenniök kellett: igen jó harcosok, telve lendülettel, merészek, erős bajtársi szellemtől áthatva. Vetélkedtek egymással és kitüntetésre vágytak.

A légió dicséretes magatartása kitűnik Griffini tábornoknak, a Chieti-i hadosztály parancsnokának 1866 május 15-én kelt s a nápolyi katonai parancsnokhoz intézett jelentéséből: „A csekélyszámú magyar légió nagyon fontos szolgálatot tesz. A bandák által annyira sanyargatott tartomány közbiztonságán a legkielégítőbb módon őrködik. A légió lovas osztaga a Rivisondoli-i olasz királyi lovas század szolgálatát is ellátta, és nemcsak hogy teljes mértékben megfelelt, hanem mindent nagy pontossággal hajtott végre."

A légió állománya, a bandaharcok befejezése után, 1866 június 30-án 35 tiszt, 470 altiszt és közember és 112 ló volt.

VIII.

A légió az 1866. évi hadjárat alatt.

Midőn az olasz király 1866 június 20-án Ausztriának a háborút megüzente, az olasz hadügyminiszter és Kossuth azonnal arra gondoltak, hogy a magyar légiót a csatatérre küldik. Azonban ekkor már ismeretesssé vált az a hangulatváltozás, mely 1849 óta mostanig Magyarországon végbement, azaz a magyarok kezdtek az osztrákokkal egyezkedni; továbbá a magyar ezredek legnagyobb részét az osztrák hadvezetőség a poroszok ellen vonultatta fel és így a magyar légiónak az olasz harctéren való felhasználása nem szerzett volna a célnak megfelelő számú magyar szökevényt. A légió pedig, állománya csekélységénél fogva nem képviselt olyan nagy harci értéket, hogy akár politikai, akár katonai szempontból érdemes lett volna háborúba vinni.

Ezért az olasz kormány, a magyar komité bevonásával, a poroszokkal kezdett tárgyalni; néhány emigráns magyar

tisztet Berlinbe küldöttek a poroszoknál levő magyar hadifoglyoknak egy poroszországi magyar légióba való tömörítése céljából. Így sikerült is Németországban kb. 1170 magyar katonát összegyüjteni. Ugyanekkor az olaszországi légiót a harctérhez közelebb, Bolognába szállították.

A harctéri események azonban olyan rohamosan követték egymást, hogy fenti terv végrehajtására nem volt elegendő idő. Július 20-án Poroszország és Ausztria fegyverszünetet kötött s ezzel a magyarok összes vérmes reményei halomra dőltek.

IX.

A légió végleges feloszlatása.

Az 1866 augusztus 23-án Prágában kötött békeszerződés, III. Napoleon politikai beavatkozása, az 1866 október 3-án létrejött osztrák-olasz békekötés, valamint Magyarország új politikai irányzata, meggyőzte a magyar emigráns tábor vezéreit arról, hogy ügyük elveszett és most már az olaszországi magyar légió további fenntartása nemcsak lehetetlen, hanem céltalan is.

Kossuth 1866 augusztus 20-án kelt levelében igyekezett az olasz hadügyminisztert arra bírni, hogy ha már a légiót fel kell oszlatni, legalább a békeszerződésben biztosítsanak összes honfitársainak amnesztiát és az olasz kormány hasson oda, hogy a légióból elbocsátandók úgy erkölcsileg, mint anyagilag legnagyobb támogatásban részesüljenek.

Mindez a légió tagjai között mély levertséget idézett elő. Elhatározták, hogy inkább önként fogják kérni a szolgálatból való elbocsátásukat. Az olasz hadügyminiszter, igazi bajtársi érzéstől áthatva, késleltette a feloszlató rendelet kiadását. Így történt, hogy 1867 januárban már az összes magyar tiszteket és katonákat, saját kérelmükre, miniszteri rendelettel elbocsátották. A légió megszűnte után jelent csak meg, 1867 január 23-án, a feloszlatást elrendelő olasz királyi leirat. Az utolsó parancsnok a légió két zászlóját a turini királyi fegyvertárban helyezte el, ahol azok mai napig is láthatók.

A légió megszüntetése olasz részről nagy tapintattal történt. A magyar katonák pedig hálásak voltak a tapasztalt jóindulatért és meleg érdeklődésért; elbocsátásuk alkalmával az összes tisztek kiváltságos bánásmódban részesültek, ami az akkori idők, a politikai viszonyok között és Olaszország nehéz pénzügyi helyzetében nagyon rokonszen-

ves cselekedet volt. A magyarok méltóságteljesen fogadták a légió feloszlatását; azok a bomlasztó jelenségek, melyek a vég közeledtével más katonai szervezeteknél mutatkoztak, itt ezúttal elmaradtak.

X.

A megváltozott magyarországi közszellem és Magyarország politikájának teljesen más irányba terelődése volt a légió megszüntetésének oka. Az olasz kormány 1849 után tisztában volt Magyarország változott magatartásával; különösen jól volt értesülve Deák Ferenc szándékáról és véleményéről. Már az 1866. évi háború előtt tudták, hogy Magyarország, Deák vezetése alatt, nagy lépésekkel halad az osztrákokkal való kibékülés és megegyezés felé. Olaszország megértette, hogy egy itáliai magyar katonai alakulat Itáliában nem volt többé ütőkártya Ausztria ellen, hanem Magyarországnak ártó szerv. Ilyet tovább is fenntartani képtelenség, mert azt jelentette volna, hogy testvérek harcoljanak testvéreik ellen. Kossuth is megértette a változást és 1866. évi emlékirataiban írja, hogy akkoriban az osztrák-magyar dualizmus már a levegőben volt.

Hogy Olaszország 1865- és 66-ban a magyar légiót mégis fenntartotta, az nem annyira számításból és érdekből, mint inkább érzelmi szempontból, a magyar emigránsok és a légió tagjai iránti előzékenységből, a múlt iránti hódolat jeléül történt.

1866 a magyar emigránsok álmait semmisítette meg. Kossuth és társai teljesen le voltak sujtva. Megértették, hogy ők többé Magyarország sorsának irányításánál nem jöhetnek számításba.

Bizonyos, hogy a légionáriusokat kevésbbé érte volna fájdalmasan a légió elmulása, ha az olasz érdek miatt történt volna; azonban a sors a legnagyobb fájdalmat juttatta nekik osztályrészül: saját hazájuk tagadta meg leghűbb fiait.

*

A magyar légionáriusok fő jellemvonása a bátorság, mély érzés és lovagias gondolkodás volt. Szép férfiak, csinosak, elnyűtt ruhájukban is jó benyomást keltők. Ingatag lelkek, kalandos hajlandósággal, messze országokat bejárni vágyók, éneket, zenét és szerelmet szomjazók. Telve emlékekkel, honvággyal, asszonyt, lovat, kardot, nemes cselekedetet, szép egyenruhát szeretők, hősiességre készek, mind

olyan tulajdonságok, melyekkel az olasz népet könnyű volt meghódítani.

Az olaszság 1848-tól 67-ig annyira megszerette a magyarokat, hogy mindaz ami magyar, szép lovaggal, nemes és hős huszárral volt azonos; szerették a magyarokat, mint egy vitéz és szerencsétlen ország fiait, mely Velencéhez és Lombardiához hasonlóan, bátor fiait az osztrák hadsereg számára volt kénytelen odaadni.

Ez a „magyar" áramlat olyan erős volt, annyira mélyen hatolt az olasz nép lelkébe, hogy azt hitte, Magyarország mindenkor természetes szövetségese fog maradni Ausztria ellen. A magyar katonák megbecsülése és tekintélye olyan mély gyökeret vert az olaszok szívében, hogy még akkor se veszett ki, amikor a magyar katonák, az 1915—18-i világháború alatt, a legborzasztóbb helyeken és pillanatokban, mint dühös ellenségek állottak szemben az olaszokkal, a Habsburgoknak tett hűségesküjükhöz makacsul ragaszkodva.

Ha az egykori magyar légió, ily sikeresen és hosszúéletű propagandát tudott kifejteni, akkor mint hazája ügyének buzgó harcosa méltó elismerést érdemel.

Szakraida István.

AZ 1914. ÉVI HADJÁRAT SZERBIA ÉS MONTENEGRÓ ELLEN.

(Második és befejező közlemény.)

7. Üldözőharcok Valjevo bevételéig.

November 10-én már az egész balkánhaderő előnyomulóban volt. A térnyereség azonban aránylag csekély maradt. Az ellenség hátvédje sok helyütt szívós ellenállást fejtett ki, minekfolytán Potiorek reménye, hogy a szerbek főerejét még Ub és Valjevo között, tehát a Kolubara előtt, döntő ütközetre kényszeríti, egyre valószínűtlenebbé vált. Ez a körülmény viszont a szerbeknek rendkívül kedvezett, mert amellett, hogy a döntést, sőt egyáltalán a nagyobb harcokat is elkerülték, *hadseregüket az ország belsejébe vezethették, ahol embert és anyagot pótolva, újult erővel folytathatták hadműveleteiket.* Ellenben az osztrák-magyar hadsereg, kimerült csapataival és a rossz útak miatt állandóan a pótlás nehézségeivel küzdve, csak *veszíthetett,* ha a saját hátországától eltávolodik.

A balkánhaderő főparancsnokságánál az akkori helyzetről uralkodott felfogást, egyben Potiorek szándékát is, legjobban a november 11-én kiadott *„Intézkedés a támadó hadműveletek folytatására"* tükrözi vissza. Ennek első pontja így szól:

„Mindkét hadsereg megszakítás nélkül folytatja előnyomulását, hogy az ellenségnek Valjevo környékén és a Kolubarán való megállását feltétlenül megakadályozza."

Az utolsó pont pedig ezeket mondja:

„A fentemlített terepszakasz elérése és az Obrenovac—Valjevo-i vasútvonal elfoglalása szorosan összefügg a hadsereg anyagi ellátásával, úgyhogy a csapatoknak a kiérdemelt hosszabb pihenőt csak ezeknek a céloknak elérése után adhatom meg."

Az üldözés azonban a következő napokban se tudott nagyobb eredményt felmutatni. Az úthálózat hiányossága és rossz állapota éreztette hatását. A Krausz-féle kombinált hadtest, párhúzamos útvonal hiányában, mindkét hadosztályával egy oszlopban haladt a Sabác—Ub-i országúton, a Kraljevo felé előnyomuló VIII. hadtest pedig zömével egy gondozatlan kocsiútra szorult.

Mindamellett a főparancsnok még bizakodóan ítélte meg a helyzetet, a repülők jelentései és a foglyok vallomásai alapján. Az előbbiek megfigyelhették, hogy a szerb hadsereg látszólag nagy rendetlenségben vonul vissza. Az összes útak vonatrészekkel, ökrökkel vontatott tüzérséggel és a szerb hadvezetőség rendeletére, a Mačvából menekülő lakossággal és annak szekereivel, háziállataival vannak tömve.

Ezt a bizakodó hangulatot fejezi ki a balkánhaderő főparancsnokának egy november 12-én kiadott parancsa is. Miután előzőleg kiemeli, hogy az 5. hadsereg ma Ušće és Banjani vonalát érte el és holnap feltétlenül már át akarja a Kolubarát lépni, a parancsot ezzel végzi:

„... *Elvárom, hogy a XV. és XVI. hadtest holnap Valjevot elfoglalja!*"

Az arcvonal azonban aznap még több mint 25 km-nyire volt a Kolubarától, azaz Valjevótól!

November 13-ika, sajnos, nem valósította meg a hozzákötött reményt! Az 5. hadsereg, az útak leírhatatlan rossz állapota miatt, aznap nem érhette el a Kolubarát és a 6. hadsereg csak két napig tartott súlyos harcok árán vehette be Valjevót. Ezzel kapcsolatban a balkánhaderő főparancsnoka megsürgette a szerémségi védőszakasz csapatainak átkelését a Száván, melynek célja Obrenovác megszállása lett volna a szerb arcvonal háta mögött. Az 5. hadsereg parancsnoksága azonban kénytelen volt jelenteni, hogy ez a terv most meg nem valósítható, mert csak hadtápalakulatok állanak rendelkezésre, melyeknek alkalmazása a szerbek harcedzett csapataival szemben kevés eredménnyel kecsegtet.

Meg kell még említenünk egy érdekes, ebben az időben beállott katona-politikai eseményt is, azt t. i., hogy Törökország végre a központi hatalmak mellé állva Oroszországnak hadat üzent, miáltal az eddigi fenyegető orosz beavatkozás a Duna mentén Szerbia érdekében, jelentőségéből veszített.

Eközben a szerb főparancsnokságnak sikerült hadseregeit átcsoportosítania és mint a jelek mutatták, egy ellentámadásra készentartania. A terv körülbelül az lehetett, hogy a két szárny a Tamnava alsó folyására, illetve Valjevóra támaszkodva leköti az ellenségét, míg a közép (4—5 hadosztály Jurišić tábornok parancsnoksága alatt), talán november 14-én, az osztrák-magyar arcvonalat a Jadar völgye irányában töri át. A szerb hadsereg akkori állapotában — visszavonulóban levő, nagyon elgyöngült és pótlási nehézségekkel küzdő csapatokkal — ez a terv merész volt, de ha sikerrel jár, úgy az osztrák-magyar arcvonal, derékban kettétörve, olyan válságos helyzetbe kerül, hogy csak a Száva és a Drina felé való visszavonulás mentheti meg.

Ez a szándék azonban nagyon jól jellemzi a szerb fővezérség állandó igyekezetét, hogy a kezdeményezést újra magához ragadja és hadműveleteivel, ahol és amikor csak lehet, a védelemből a támadásra térjen át.

A balkánhaderőnek a következő napokban, különösen a szárnyakon elért sikerei, úgylátszik, képtelenségnek tüntethették fel ezt a tervet, mert november 15-én a szerb hadsereg középhada ismét megkezdte a visszavonulást, míg csapataink a következő nap Obrenovácnál az alsó Kolubaránál állottak, a déli szárny pedig — mint már mondottuk, — Valjevót vette be.

Ennek a harcászatilag is fontos terepvonalnak elérése azonban csak látszólagos siker volt. A pótlás nehézségei mindinkább fokozódtak. *A csapatok élelmezése és a lőszer pótlása már gyakran megakadt; a tüzérség némely nap még ökörfogattal se tudta a gyalogságot követni. Az utak, a kerék műútat is beleértve, sártengerré váltak* és se a munkásosztagok, se a polgári munkások ezrei nem tudták az állandó esőzés és a túl erős forgalom folytán szükséges javításokat, az utak rossz vonalvezetése és gyenge alapépítményei miatt, elvégezni.

A pótlás könnyebb lebonyolítása érdekében felmerült tehát az a megokolt kívánság, illetve szándék, hogy az *Obrenovác—Valjevo-i keskenyvágányú vasútvonalat* vegyük erre a célra igénybe. Ez a vonal azonban a Kolubara völgyében vezet és eltekintve attól, hogy sok műtárgya van, melyeknek nagy részét az ellenség felrobbantotta, a völgyet keleten kísérő magaslatok mindvégig uralkodnak rajta. A zavartalan forgalom biztosítása megkívánja a kérdéses magaslatok elfoglalását.

A balkánhaderő főparancsnoka tehát, ezt megfontolva, a támadás folytatására határozta el magát, melynek feladatául az említett, a Kolubarán túl fekvő, magaslatok biztos megszállását tűzte ki célul. *Az északi szárny azonkívül támadását folytatja és Belgrádot foglalja el, hogy így a hadseregnek, anyagi ellátása érdekében, új hadműveleti alapot, illetve támaszt biztosítson.*

Potiorek tehát, a rég ígért több napos pihenő helyett, csapataitól új erőkifejtést követelt, bárha azok teljesítőképességük határa felé közeledtek. Ő a kifejtettek alapján úgy találta, hogy tőlük a nagy cél érdekében ezt az erőpróbát megkövetelheti. Elhatározásában támogatták az ellenségről beérkező hirek, melyek abban csúcsosodtak ki, hogy a szerb hadsereg erkölcsileg és anyagilag annyira meggyengült, hogy főparancsnokságuknak állítólag az a szándéka, hogy a további ellenállásról lemondva, harc nélkül az ország belsejébe Arangjelovác, Kragujevác területére vonul vissza. Két-

ségtelen, hogy ezeknek a híreknek volt alapjuk. Az ellenség valóban kevesebb szívóssággal harcolt, a foglyok és szökött katonák száma napról-napra nőtt, de amint a rákövetkező napok eseményei bizonyították, az akkorjában annyiszor jósolt szerb összeomlás most se következett be. Az osztrák-magyar csapatok a Kolubara keleti partjára ismét csak súlyos harcok árán jutottak, melyek azonban már inkább az ő összeomlásukat siettették.

*

A balkánhaderő főparancsnokának ezt a nagy, talán döntő jelentőségű elhatározását mérlegelve, akaratlanul is felvetődik az a kérdés, megokolt volt-e egyáltalán az előnyomulás folytatása, s nem lett volna-e célszerűbb a hadműveletek ideiglenes beszüntetése mellett, a csapatokat egy alapos pihenőhöz juttatni és a támadást csak a haderő teljes ujjászervezése (retablirozása), a biztos surlódásnélküli pótlás megszervezése és megalapozása után folytatni?!

Az utóbbi terv mellett szólottak:

Az eddigi hadműveletek máris elég nagy katonai és erkölcsi sikerrel jártak. Haderőnk az ellenség országában állott, miután két ellenséges betörést a monarchia területére eredményesen visszavert. Az ellenség elvesztette a Mačvát, Szerbiának nemcsak egyik leggazdagabb vidékét, hanem vele az ország védőrendszerének hadászatilag olyan fontos északnyugati bástyáját is. A szerb hadsereg erősen megapadt létszámmal, kifáradva és a visszavonulás folytán erkölcsileg is gyengítve, szintén pihenésre szorult.

Ha a balkánhaderő balszárnyával a Szávára, jobb szárnyával Rogačica környékén a Drinára támaszkodva arcvonalával a Kolubara nyugati partján helyezkedik el, úgy ez a vonal, megfelelően kiépítve, előtte a Kolubara völgyével, mely az esős időszak beálltával különösen erős akadály jelleggel bír, oly erős védelmi állást alkot, mely egy többhetes hadműveleti szünetnek mindenképen megfelelne és kedvezne. Amellett ez a központinak mondható védelmi állás lezárja a Szerbia belsejéből idevezető útvonalakat, akár Belgrád felől, akár Arangjelovac, Kragujevacból, akár délről Čačak, Užice vidékéről.

E megállással csapataink időt és alkalmat nyernek nemcsak a pihenésre, hanem a kötelékek rendezésére, kiképzésre, fegyelmezésre, a pótlások besorozására, továbbá a fegyverzet, ruházat, végül a lovak, vonatok rendbehozatalára is. A megszakított előnyomulás elősegítette volna az útak kijavítását is, úgyhogy a pótlás végre valóban a csapatokhoz került volna.

Lehet, hogy Potiorek és környezete akkor, a háború ele-

jén, még nem tudta, hogy milyen fonos a csapatoknak és milyen nagyjelentőségű, hadműveleti szempontból is, csak egy rövid ideig tartó pihenés is, — tető alatt, harcok nélkül. A háború későbbi folyamán tapasztalhattuk, hogy a legsúlyosabb, legnagyobb veszteséggel járó harcokból kivont csapat, ha teljesen az ellenség behatásán kívül zavartalanul pihenhetett és még hozzá jó és elegendő élelmiszerhez jutott, úgy rövid néhány nap mulva ismét harcképes lett.

Végül az évszak és a földrajzi viszonyok is a további előnyomulás ellen szólnak. A Kolubara völgyén átkelve, a balkánhaderő december elején a Maljan, Suvobor és a Rudnik hegyvidék körzetébe kerül, melynek nehézségeit katonai szempontból az illető fejezetben már tárgyaltuk. Itt tehát tartós megállásról és berendezkedésről nem igen lehet szó. Arra pedig, hogy a támadást egészen a Morava völgyéig folytassák — abból az elvből kiindulva, hogy a már visszavonulóban lévő ellenséget nem szabad levegőhöz jutattni, hanem döntő harcra kell kényszeríteni — a balkánhaderő csapatai nem voltak többé alkalmasak. Az északi harctéren beállott események folytán pedig nyilvánvaló volt, hogy Potiorek erősítésekre már nem számíthat, hanem feladatát csak a rendelkezésre álló, erősen megfogyott hadseregével kell végrehajtania.

A többször említett vasútvonal fontossága, mint új szállítási vonal, kétségtelen, azonban nem szabad elfelejtenünk, hogyha a haderő az előnyomulást folytatja, a további pótlás újabb nehézségekkel jár, mivel *Szerbia belseje felé az úthálózat se nem sűrűbb se nem jobb.* Előrelátható volt azonkívül, hogy a Kolubara völgyén való erőszakos átkelés is csak véres áldozatok árán lesz végrehajtható.

Potiorek a két elhatározás közül a nehezebbet, a merészebbet választotta; azt lehet mondani, hogy mindent egy kártyára tett. A későbbi események bizonyítják, hogy elhatározása nem volt szerencsés.

*

November 16-án a balkánhaderő összes hadtestei elérték a Kolubarát, de már az első kísérlet, hogy a főparancsnok szándékának megfelelően, a túloldali magaslatokat is egyhúzamban megszállják, kudarcot vallott. Ahol nem az ellenség állta útját csapatainknak, ott megtette azt fokozott mértékben az esőzések következtében megáradt folyó, sok mellékágával és mocsaras, alig járható, partjával és völgyével.

A következő napokban, csak az 5. hadsereg jobb szárnyának sikerült Lazarevac környékén némi tért nyerni, bal szárnya viszont áthajózási anyag hiányában tehetetlenül állott az alsó Kolubaránál. A 6. hadsereg jobb szárnyán előnyomuló csapatokat pedig a hegyekben már havazás érte.

A pótlás ismét megakadt, nem tudott lépést tartani a csapatokkal.

A felderítés minden kétséget kizáróan megállapította, hogy a Kolubarától keletre emelkedő hegyvidéket az ellenség rendszeres megerősített állásokban szállotta meg, Potiorek mindamellett a nagy számú fogolyból azt következtette, hogy a szerb hadsereg ellenállóképessége már megtört és hogy az ellenséges főerő — amint már említettük — Arangjelovac, Rudnik, Čačak vidékére vonul vissza és ott újonan átcsoportosulva száll csak ismét harcba.

Kitűnik ez a felfogás a november 19-én kiadott „Irányelvek a támadó hadműveletek folytatására" című parancsból is. Ennek első pontja szerint:

„A szerb főerő előreláthatóan Čačak, Gorn. Milanovac, Rudnik, Arangjelovac vonalában fog újabb ellentállást kifejteni."

Többi pontja főleg utasításokat tartalmaz az 5. hadsereg, a bánáti és szerémségi körletek részére, *Belgrád elfoglalására* és kiemeli e hely fontosságát az általános helyzet szempontjából is.

*

Csapataink azonban a következő napokban sem tudnak, minden erőlködésük ellenére se, nagyobb előnyhöz jutni, ellenben a pótlás ismét rosszabbodott.[1] A balkánhaderő főparancsnoksága szükségesnek találta ennélfogva, hogy a pótlási és szállítási vonalakat újból szabályozza. Az 5. hadsereget teljesen a Szerémségre, Skela és Zabrežen át, utalták. Így kívántak a 6. hadsereg helyzetén könnyíteni, melynek a Mitrovica, Šabac, Valjevo-i vonalat jelölték ki.

Ezzel kapcsolatban egy újabb parancs ismét sürgeti a csapatokat, hogy már végezzenek végre az ellenség „erősebb utóvédeivel a Kolubara túlsó partján", mert csak akkor lesz az Obrenovac-i vasútvonal üzembe helyezhető és ezáltal a pótlás megkönnyítve.

November 22-én a balkánhaderő főparancsnoksága, mely időközben Tuzláról a Drina-menti Koviljačara helyezte át főhadiszállását, végre felismeri a helyzetet, hogy a szerbek valóban erős ellenállásra készülnek a Kolubara és a Ljig mentén. Az 5. hadsereg azt is jelenti, hogy az ellenség magatartásából annak támadó szándékára következtet.

Válságos órákat élt át a balkánhaderő főparancsnoksága. Potiorek, a fővezér, újból nehéz, sőt valószínűleg sorsdöntő elhatározás előtt állott. Ha saját helyzetét és az ellenségét is

[1] Hozzájárult ehhez az állandó esős időjárás, melynek folytán a Kolubara megáradt, a völgye pedig alig járható mocsárrá vált.

lelkiismeretesen és elfogulatlanul bírálja el, a következő képet kellett volna kapnia. Az osztrák-magyar csapatok megcsappant állományukkal, testileg és lelkileg teljesen ki vannak merülve; pótlásra vagy erősítésre semmi remény; az élelmezés rossz és ki nem elégítő; a ruházat, de különösen a lábbeli — tél elején állunk! — hiányos, úgyszintén a felszerelés; érezhető lőszerhiány, különösen a tüzérségnél; nincs nehéz tábori tüzérség, mely hivatva volna a gyalogság támadását az erős szerb állások ellen megkönnyíteni; a pótlási viszonyok — hiába minden erőlködés — nem hogy javulnának, hanem napról-napra rosszabbodnak!

Az ellenségnél szintén mutatkoztak a kimerültség, sőt egyes esetekben a fegyelmezetlenség jelei is; sok körülményből az anyagi pótlás hiányosságára is lehetett következtetni. Ezzel szemben azonban a szerb katona harcedzettebb és tapasztaltabb volt és a nélkülözésekhez is jobban hozzá volt szokva. Az ellenséges hadsereg hazája szabadságáért, mindig már előre kitűnően előkészített állásokban, és ami a fő, segélyforrásainak közelében harcolt.

Való — és azt Potiorek mindenesetre helyesen ismerte fel és saját céljaira akarta kihasználni —, *hogy a szerb hadsereg novemb'er második felében legválságosabb napjait élte át*, s hogy talán egész Szerbia sorsa csak egy hajszálon függött. Egyet azonban valószínűleg nem fontolt meg kellőleg, hogy t. i. az entente nem hagyja egykönnyen megsemmisíteni azt a szövetségesét, ki már hónapok óta eredményesen köti le a központi hatalmak egy számottevő részét, különösen most, mikor az északi harctéren „az orosz gőzhenger" megfeneklett.

Az entente tehát a veszélyt felismerve és mivel katonailag Szerbiának közvetlenül segíteni nem tudott, diplomáciai, politikai és anyagi felkészültséggel sietett az udvar, a kormány és a sajtó támogatására. Ügyes propagandája, a sürgősen megindított pénz-, élelmiszer-, lőszer-, fegyverzet-, felszerelés küldemények, a különféle vöröskereszt missziókkal stb. egyetemben, rövidesen újra életre keltették a közvélemény csüggedt hangulatát. Ez a reményteljes bizakodó hangulat természetesen a hadseregre is átragadt. De az sem maradhatott hatás nélkül, hogy az agg és beteg Petár király szinte személyesen hozta ki az utolsó tartalékokat a harctérre és hogy a még mindig népszerű Gyorgye herceg elismert bátorsággal, sőt vakmerőséggel harcolt mint ezredparancsnok az első vonalban. Ebben a légkörben született a szerb főparancsnokságnak az az elismerésre méltó erélyes és nagy elhatározása, hogy inkább a fővárost engedi át az ellenségnek és minden rendelkezésre álló erőt az ország belsejében, a nagy ellentámadásra egyesít.

Térjünk vissza fejtegetésünk kiinduló pontjához, saját

helyzetünk és az ellenséges helyzet mérlegeléséhez a további elhatározások szempontjából:

Potiorek nem a Kolubara mentén való megállás, hanem a támadás és az erélyes előnyomulás folytatása mellett döntött! Ő bízott abban, hogy elgyengült hadseregével is döntően megverheti az ellenséget, melynek ő már nem nagy ellenállóképességet tulajdonított. Más hadvezér, ki a csapat testi és lelki állapotát jobban ismeri és az ellenséget nem becsüli le, valószínűleg más elhatározáshoz jutott volna.

*

November 23-án a balkánhaderők főparancsnokságának kiadott intézkedése végre leszögezi — amit a csapatok már megállapítottak —, hogy „az ellenséges főerő a Kolubara és a Ljig mögött áll"; továbbá kifejezi azt a szándékát, hogy saját jobb szárnya a Maljan és Suvobor magaslatokon át megtámadja az ellenség déli szárnyát és lehetőleg az egész arcvonalat felsodorja.

Ezek az újabb harcok — „A Kolubara melletti csata" csapataink erejét és ellenállóképességét teljesen megőrölték, úgyhogy a szerbek később részben friss, de javarészt kipihent csapatokkal megindított ellentámadását megállítani és elhárítani már képtelenek voltak.

8. A Kolubara-menti csata.

Már november 23-án megindult a harc az egész vonalon. Az első napokban a közép, Lazarevac környékén — hála a 7. hadosztálybeli magyar csapatok hősies támadásának, mely a Veliki Crnjeli nevű magaslat elfoglalását eredményezte és hozzájárult ahhoz, hogy a szomszédos VIII. hadtest Lazarovacnál kitarthatott — a balszárny pedig Obrenovacnál némi előnyt ért el. A sokszor említett vasútvonal azonban még mindig a szerb tüzérség tűzkörében volt. A jobb szárny leírhatatlan fáradságos és nélkülözéssel teljes harcok árán csak lassan tud tért nyerni, métermagasságú hóban, hegyek között! Mindamellett a 40. honv. hadosztály november 26-án egy nagyobb támadás keretében a döntő állásokat — Morarci-től keletre — hősies, lendületes rohammal foglalja el, miközben 1500 foglyot ejt és 11 géppuskát zsákmányol; az akkori időkben hatalmas számok!

Amilyen mértékben kezd az osztrák-magyar csapatok ereje és lendülete lankadni,[2] ugyanolyan mértékben emelkedik

[2] November 26-án jelenti a XIII. hadtest parancsnoka: „Csapataim már az emberi teljesítőképesség határán állanak!" November 27-én pedig a XV. hadtest parancsnoka: hogy „A csapatok elérték teljesítőképességük határát!"

1. sz. vázlat.

A Kolubara menti, Arangjelovac-Grn. Milanovac-i csata szintere.

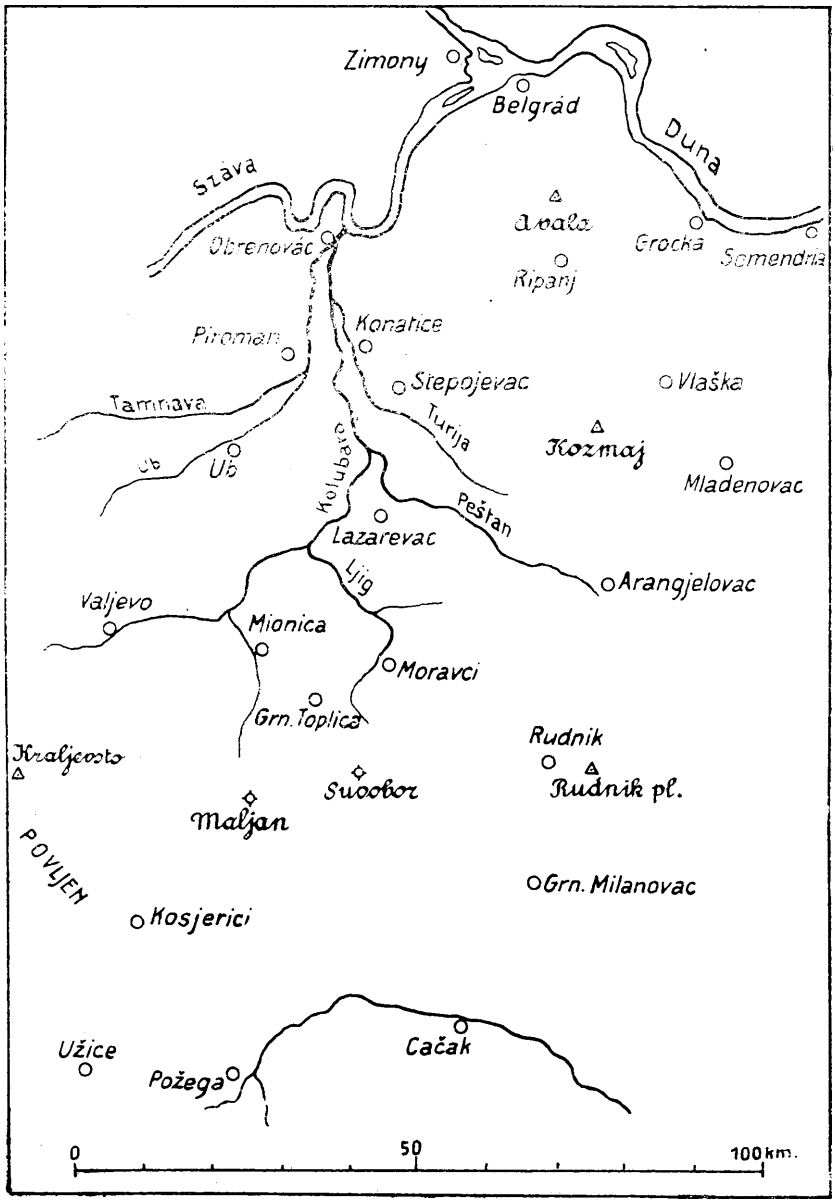

az ellenség erkölcsi és anyagi ereje, ami a mind gyakrabban ismétlődő ellentámadásokban nyilvánul meg.

Ezidőben az ellenséges haderő elosztása nagyjában a következő volt:

Stepanović tábornok hadserege: Šumadia I., Morava I., Timok I. és II. hadosztály a Szávától a Kolubara mentén.

Mišić tábornok hadserege: Drina II., Timok II. részei és a kombinált hadosztály, — a Gorn. Milanovac felé vezető útig; Lazarevacig; innen délre

Jurišić tábornok hadserege: Drina I. és II., Morava II. hadosztály, az előbbi hadseregtől délnyugatra.

Az utóbbi napokban a külföldi ujságok (talán célzatosan?!) ismét a szerb hadsereg ellenállóképességének csökkenéséről írtak, pedig az ellenség mindenütt megállta helyét, legfeljebb támadásai lettek ritkábbak. *A helyzet azonban már november 29-én a mi javunkra érlelődött.* A 6. hadsereg előtt az ellenség egymásután hagyta el eddig szivósan védett állásait és a következő nap, november 30-án, még mielőtt az 5. hadsereg általános támadása megindult volna, az ellenség ott is, s az egész arcvonal mentén, visszavonult.

A borzasztó nagy veszteségek[3] és fáradalmak után elért szép győzelem azonban ismét nem járt döntő sikerrel, az ellenség főereje még mindig veretlen maradt. A szerb hadsereg éppen úgy, mint a 2. Drina-menti csata után, zavartalanul vonult vissza erőforrásaihoz, az ország szíve felé.

Annak ellenére, hogy már legfőbb ideje lett volna az összes csapatoknak pihenőt adni, a balkánhaderő főparancsnoka csak a 6. hadtestnek szándékozott egy kisebb, 2—3 napos pihenőt engedélyezni, míg az 5. hadseregtől szakadatlan előnyomulást követelt, hogy Belgrád elfoglalása meg ne késsék. A csapatok szánalmas állapotának, a pótlás és egyáltalában az anyagi helyzet válságos voltának, fel nem ismerése, részben azzal magyarázható, hogy úgy a főparancsnok, mint a 6. hadsereg parancsnoksága (a hadtápparancsnoksággal együtt) messze volt az arcvonal mögött. Mivel a rossz utak a parancsnok vagy közegeinek gépkocsin való előrejutását is megnehezítették, csak a telefonon való érintkezés maradt a felső vezetés egyetlen módja. *Az alsóbb vezetőkkel való személyes érintkezésnek és a saját szemmel szerzett tapasztalásnak hiánya volt nagyrészben az oka annak, hogy a főparancsnok a csapatoknál uralkodó állapotokról teljesen hamis, a valóságot alig megközelítő képet alkotott magának!*

[3] Csak a XV. hadtest halottakban és sebesültekben az utolsó néhány nap alatt 3000 főt vesztett, azonkívül 5000 beteget adott le. Nagy volt a tiszti veszteség is, mely már éreztette is hatását az alsó vezetésre.

Az alparancsnokok aggódó figyelemmel kísérték a helyzet rosszabbodását és a legtöbben már előre sejtették, hogy *az összeomlás elkerülhetetlen,* de ha meg is szólalt egy-egy intő hang, nem talált visszhangra. Potiorek és környezete szinte vakon rohant a veszedelembe.

9. Belgrád elfoglalása.

A december 1-én kialakult helyzet alapján a balkáni haderő főparancsnoka tisztán látta, hogy a szerbek Belgrádot kiürítették és főerejüket az ország belsejében tartják készen. Ebben a felfogásban osztozott az 5. hadsereg parancsnoksága is a repülők beérkezett jelentései alapján és azt következtette, hogy a fővárost harc nélkül fogjuk bevenni. Ugyanaznap a szerémségi védőkörlet parancsnoka a helyszínén hasonló megfigyeléseket tett és Belgrád azonnali megszállását rendelte el. *A december 1-ről 2-ra virradó éjszaka Tamássy altábornagy magyar népfölkelői; hajnalban pedig az 5. hadsereg élosztagai, harc nélkül megszállották a szerbek fővárosát.* A főparancsnokság erre úgy intézkedett, hogy az ünnepélyes bevonulással ne sokat törődjenek, hanem az 5. hadsereg folytassa előrenyomulását, most arccal dél felé, balszárnyával Ralján át és szállja meg azonkívül Semendriát is.

Míg így az 5. hadsereg északon olcsó babért arathatott, addig délen a 6. hadsereg az engedélyezett kis pihenőt se élvezhette, mivel a főparancsnok által elrendelt, „kisebb arcvonaljavítás"-nak jelzett vállalkozás, ismét nehéz harcokat eredményezett. Appel gyalogsági tábornok, a XV. hadtest parancsnoka jelenti is, december 2-án, hogy a pihenőből semmi se lett, mert a csapatok pihenés helyett harcoltak, még pedig kevés lövőszerrel, és hogy a pótlás ismét elmaradt. Potiorek erre a támadó hadműveletek folytatását két napra elhalasztotta.

Időközben, mivel arra számítottak, hogy a valjevoi vasútvonal december 2-án már üzemképes lesz, új hadtápvonalakat utaltak ki, még pedig:

Az 5. hadseregnek: Ujvidék—Indija, Belgrád—Mladenovac-i vasútvonal.

A 6. hadseregnek: Vinkovci, Indija, Batajnica-i vasútvonal, azután ló- (később motoros-) vasút Zabrež-ig, innen a valjevoi vasút, majd a szárnyvonal Arangjelovacig. Intézkedés történt azonkívül a Dunán és Száván való szállításra is, állandó hidak építése Belgrádnál stb. — A meghódított szerb területek kormányzójává Sarkotič altábornagyot nevezték ki.

Hogy a balkáni haderő főparancsnoka ezidőben miként

ítélte meg a helyzetet és hogy a hadműveletek folytatását hogyan gondolta, az a december 2-án kiadott nagy intézkedéséből tűnik ki, mely kivonatban a következőket tartalmazta:

„Szándékom az, hogy az ellenséget, melyet Čačak, Rudnik, Arangjelovac, Kozmaj (624 △) és Vlaška vonalában sejtek, arcvonalban Rudnik környékén lekötöm és a főtámadást mindkét szárnya ellen hajtom végre."

„Az 5. hadsereg e célból főerejét Vencani, Ralja környékén akként tartsa készen, hogy december 5-én este a támadást azonnal megkezdhesse; jobbszárny irány: Topola;"

A 6. hadseregnek XIII. hadteste ugyanakkor Radvanj környékét érje el és az 5. hadsereggel egyetértve támadjon; a XV. hadtest az elért vonalban készen áll, de döntő támadásba nem kezd; főfeladata az, hogy az ellenséget lekösse;

végül a XVI. hadtest akként álljon készen, hogy a döntő támadást Gorn. Milanovacon át Kragujevac felé végrehajthassa.

„A két utóbbi hadtest támadásának időpontját a főparancsnokság fogja elrendelni."

Intézkedés történt továbbá egy új, (60. sz.) gy.-hadosztály felállítására, továbbá a Belgrád-i hídfő kiépítésére is.

Ezek az intézkedések azonban már csak részben voltak végrehajthatók. *Az ellenség megelőzte Potioreket és a kezdeményezést magához ragadva, december 3-án megkezdte nagyszabású és döntő támadását.*

10. A Gorn. Milanovac—Arangjelovac-i csata.

A hadászati helyzet december 3-án magábanvéve nem kedvezett az ellenségnek, mert mindkét szárnyát, de különösen az északit, az átkarolás veszélye fenyegette. Másrészt azonban *a szerb hadsereg főparancsnoka igen jól lehetett tájékozva balkáni haderőnk helyzetéről és állapotáról.* Tudhatta, hogy az osztrák-magyar csapatok állománya mennyire megfogyott és hogy 100 km-nyire saját országuktól milyen pótlási nehézségekkel küzdenek, hogy fogytán van különösen a lőszerük. A haderő amúgy is gyér és vékony arcvonala túl nagy kiterjedésű, mely a szárnyak meghosszabbítása folytán e napon kb. 120 km-t tett ki, szinte csalogatta az ellenséget, hogy kihasználva az ellenfél gyengéjét, egy erőteljes áttöréssel a sikert talán az utolsó pillanatban magához ragadja.[4]

[4] A szerbek katonai szakirodalmából kitűnik, hogy már előbb is foglalkoztak azzal a tervvel, hogy a legelső kínálkozó alkalommal támadásba fognak. Ennek legfőbb szószólója Miš č tábornok, az I. hadsereg parancsnoka (előbb Putnik vajda helyettese) volt. Az ő tervén alapult az is, hogy a szerb hadsereget az ország belsejébe vezették vissza, ott átcsoportosították, felszerelését kiegészítették, azután pedig támadtak vele.

Az ellenséges fővezér elhatározását nagyon elősegítette az a körülmény, hogy hadseregét itt az ország belsejében, a háború által eddig alig hogy érintett vidéken gyorsan tudta felszerelni s az emberben és anyagban mutatkozó hiányt pótolni. Ki kell emelni, hogy a szerbek most minden fegyverfogható embert és alakulatot (csendőrséget, pénzügyőrséget, újszerbiai helyőrséget, az összes határőrcsapatokat még a bolgár határról[5] is stb.) az arcvonalba osztottak be, miáltal a szerb századok állománya 250 főre emelkedett. (Nálunk ugyanakkor 60—80 ember volt századonként!) *A szám beli fölény ismét erősen a szerbek javára tolódott el; hadseregük létszáma a támadás megindulásakor kb. 200.000 ember volt, Potiorek legfeljebb 120.000 emberével szemben!*

Szerencsés véletlen volt a szerbek részére, hogy a szorongva várt francia lövőszer, amely nélkül a támadást meg se kezdhették volna, éppen december 1-én érkezett Kragujevacra.

December 3-án az ellenségnek egy kb. 6. hadosztályból álló támadó csoportja Rudnik felé az osztrák-magyar 6. hadsereget, míg az 5. hadsereget több mint 2 hadosztály Lazarevac irányában támadta meg; a legdélibb szárnyon küzdő 18. hadosztály ellen pedig 2 ellenséges hadosztály lépett fel.

A XVI. hadtest már aznap este néhány kilométert hátrálni volt kénytelen. *Potiorek a veszélyt azonnal felismerte* és elrendelte, hogy a december 2-án kiadott intézkedés olyanképen módosuljon, hogy az 5. hadsereg, úgyszintén a XIII. hadtest, igyekezzék a kijelölt vonalakat már december 4-én elérni.

December 4-én a szerbek folytatják támadásukat. A 6. hadsereg csak igen nagy áldozatok árán, egyre jobban fogyó lövőszerrel tudta hosszúra nyúlt, hézagos állásait megtartani. *De balkáni haderőnk főparancsnoka mégis reménykedett, hogy a csatát megnyerheti.*

Eközben az 5. hadsereg parancsnoksága, összes csapatának és a tengerészek egy-egy küldöttsége élén, december 3-án ünnepélyesen bevonult Belgrádba. December 4-e pihenő napnak volt szánva, de már este megérkeztek a főparancsnokság fent idézett sürgető és módosító intézkedései. December 4-én tehát az 5. hadsereg folytatta ismét az előnyomulást, de Belgrádtól délre, az eddigi ellenkező hírek ellenére, már ellenségre akadt.

Ugyanaznap, azaz december 4-én indult meg végre a forgalom a valjevoi vasúton, melyen az 5. hadseregparancsnok-

[5] Alaptalan az az annak idején igen elterjedt hír, hogy a szerbek ehhez a támadáshoz 1—2 hadosztályt hoztak a bolgár határról. Bulgária kétszínű magatartása által bátorítva. — Ott nagyobb erők már egyáltalán nem állottak.

ság mindjárt 4 zászlóalj magyar népfelkelőt indított a 6. hadsereg erősítésére.

December 5-én az 5. hadsereg a kapott intézkedés értelmében délfelé igyekezett, de nem igen tudott tért nyerni az egyre erősödő új szerb arcvonallal szemben, úgyhogy a 6. hadseregen nem tudott könnyíteni és így az utóbbi ismét hátrább volt kénytelen vonulni. *Potiorek bizalma azonban még mindig nem ingott meg.*

A tescheni hadseregfőparancsnokságnak küldött helyzetjelentésében a következő kitétel fordul elő:

„... Ha csak egy friss hadosztály állana most rendelkezésemre, a szerb hadjárat sorsa el volna döntve."

December 6-án a 6. hadsereg jobb szárnyával már a Kolubara mögé volt kénytelen visszavonulni.

A helyzet súlypontja most az 5. hadsereg keleti szárnyán a Krausz-féle hadtesten volt, mely Vlaška és Ralja között nyomult előre a szerbek északi szárnya ellen. Ha átkaroló támadását idejekorán tudja megvalósítani, a mérleg talán még az osztrák-magyar hadsereg javára dőlhet el.

December 7-én a szerbek támadása a közép- és a déli szárny ellen kevésbbé heves volt, ennek ellenében repülőink élénk vasúti forgalmat állapítottak meg Arangjelovactól észak felé. Jeléül annak, hogy a szerb főparancsnokság most már jobb szárnyát erősíti meg; 5. hadseregünk ennélfogva ott már nem tudott többé tért nyerni.

Ezen a napon, a déli órákban, a hadseregek és az összes hadtestek vezérkari főnökei jelentik, — valószínűleg Böltz tábornoknak, a balkáni haderő vezérkari főnökének felhívására, hogy *a csapatok állománya, lövőszerkészlete, testi és lelki állapota olyan, hogy további komoly ellenállásra már képtelenek. Csak az mentheti meg őket a katasztrófától, ha a Kolubara mögé (a XVI. hadtest csapatai pedig lehetőleg Šabácig) vonulnak vissza.*

Böltz tábornok ezek alapján arra a meggyőződésre jut, hogy ha az 5. hadsereg szélső keleti szárnya a mai nap folyamán nem tud sikereket elérni: *„... el kell döntenünk, hogy a hadműveleteket folytassuk-e vagy sem!"* — Potiorek ellenben, bár elismeri, hogy az ellenség most előnyben van, még mindig avval a lehetőséggel számol, hogy sikerülni fog az ellenséget a Kolubara vonalában megállítani, mert: — — *„nem hiheti, hogy az ellenség máról-holnapra nagyobbszabású támadásra képes legyen"*. Balkáni haderőnk főparancsnokának ez a megjegyzése ismét csak azt bizonyítja, hogy ő az ellenséget következetesen lebecsülte.

Ezen a napon, december 7-én, a délutáni órákban tehát még olyan értelemben intézkedik, hogy az 5. hadsereg foly-

Arangjelovac, Grn. Milanovac-i csata. 2.sz.vázlat.

Helyzet adönlö szerb ellentámadás kezdetekor december 3-án.

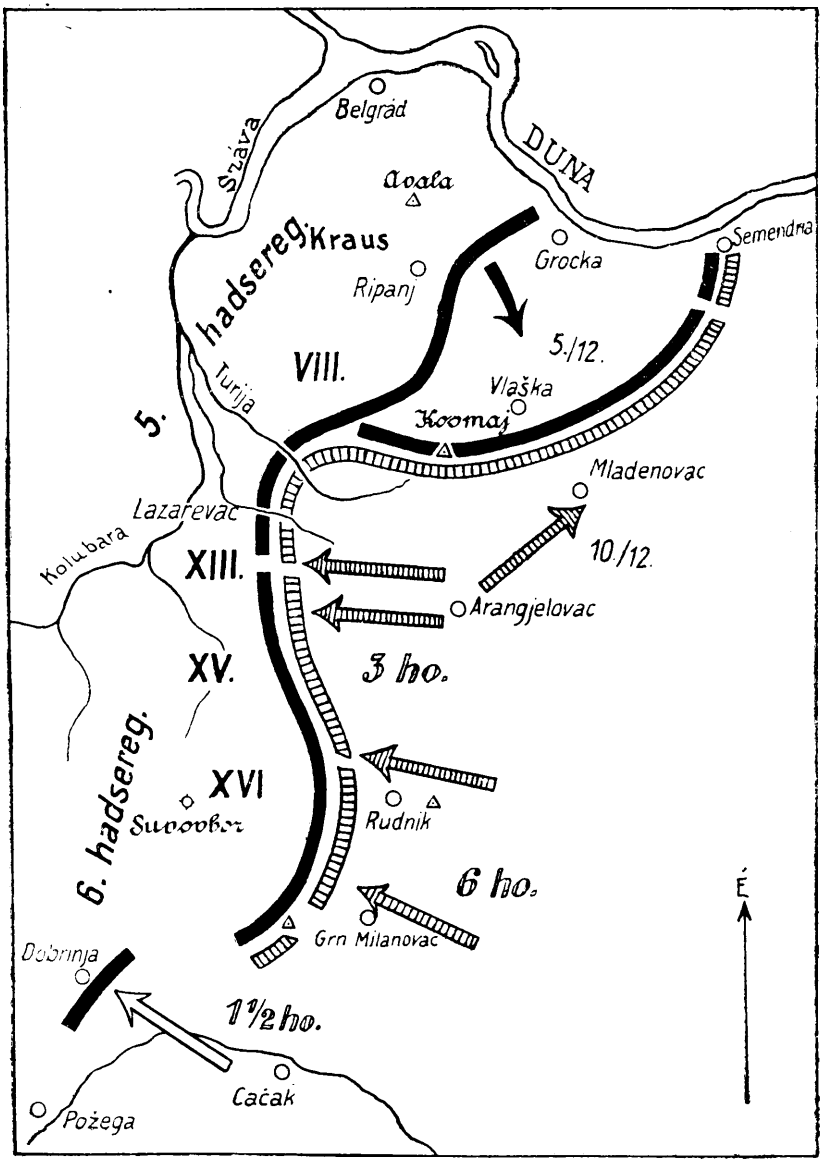

tassa előnyomulását, a XIII. hadtest pedig, mely a két hadsereg között az összeköttetést még fenntartotta, tartson ki a Kolubara keleti partján.

December 8-án azonban a szerbek túlerővel rohanják meg a XV. hadtestet, mely e támadásnak már szintén nem tud ellenállni és éjjel, a XIII. hadtesttel együtt, a Kolubara innenső partjára vonul vissza. *Ennek hatása alatt végre a főparancsnok is annak tudatára ébred, hogy tervezett támadásunk már végre nem hajtható, annál* kevésbbé, mivel a 6. hadsereg mindkét hadestparancsnoka jelenti, hogy csapatainknak legalább két heti pihenésre van szüksége. De tudatára jön annak is, hogy az ellenség, ha végzett a 6. hadsereggel, teljes erejével az 5. hadseregre fogja magát vetni és ennek felismerésével váratlanul *összedőlt Potiorek egész nagy hadműveleti terve!*

Azonban el kell ismernünk, hogy Potiorek bámulatos gyorsasággal és ügyességgel illeszkedett a megváltozott helyzetbe. Eddigi tervét elejtve, szokott erélyével törekedett arra, hogy a változott viszonyokhoz szabott új szándékát és akaratát megvalósítsa. *Még aznap elrendelte, hogy a XV. és XIII. hadtest teljes egészében vonuljon a Kolubara nyugati partjára, az 5. hadsereg pedig szüntesse be további előnyomulását.*

Hetekig tartó, ha nem is mindig győzedelmes, de mégis eredményes előnyomulás után, ez volt az első visszavonulási parancs!

Az 5. hadsereg azonban éppen december 8-án, még a déli órákban is, egész arcvonalával előnyomulásban volt. *Aznap foglalta el kiváló hősies rohammal a kecskeméti 38. gyalogezred a meredek, 624 m. magas Kozmaj hegyet.* A főparancsnok hozzájárulásával még néhány fontos pontot foglaltak el, azután az előnyomulást beszüntették, a kapott figyelmeztetés értelmében, mely szerint a 6. hadsereg támogatására 14 napon belül nem számíthat, ellenben rendezkedjék be tartós védelemre, mert fölényben lévő ellenséges erők támadásától kell tartania.

December 9-én reggel a szerbek ismét a 6. hadseregre vetik magukat. A támadás egész súlya a már Valjevótól északra álló XVI. hadtestet éri, úgyhogy annak parancsnoka, Wurm táborszernagy, már a délelőtt folyamán a visszavonulást rendeli el, aminek következménye az egész 6. hadsereg visszavonulása volt. Ezt a visszavonulást hősi elszántsággal és áldozatkészséggel nagyrészt a *debreceni 3. népfölkelő gyalogezred* fedezte, — melyet az előző napon hoztak a valjevói vasúttal az 5. hadsereg kötelékéből.

Potiorek a délig beállott helyzetből végleg belátta, hogy

az egész 6. hadsereg sürgős pihenőre szorul és arra a helyes, mellékkörülményekkel nem törődő elhatározásra jut, hogy a 6. hadsereget nem lépésről-lépésre harcolva, hanem egyhuzamban olyan távolságra viszi vissza az ellenségtől, hogy valóban alkalma legyen alapos pihenésre.

A december 9-én délután kiadott intézkedés úgy szól, hogy a 6. hadsereg a Tamnava folyócska mögötti magaslatokra vonuljon, vonatját pedig Šabácon át a Száva északi partjára küldje. A XIII. hadtestet az 5. hadsereg rendelkezésére bocsátotta, az utóbbinak egyszersmind meghagyta, hogy *Belgrádtól délre egy hídfőszerű állásban minden módon tartson ki.* Snjarić altábornagynak pedig parancs ment, hogy a Boszniában rendelkezésre álló csapatokkal a Drinát biztosítsa.

December 9-én, amikor az Arangjelovac és Gr. Milanovaci csata is véget ért, balkáni haderőnk kettészakadt. A 6. hadsereg roncsai, alig 16—18.000 ember, Šabác felé vonultak vissza, míg az 5. hadsereg kb. 40.000 emberével Belgrádnál foglalt állást és ott várta be az ellenség előrelátható nagy támadását.

Alig egy hét leforgása alatt milyen változás! A szerepek kicserélődtek, a sors mintha hirtelen az ellenséget akarta volna kegyébe fogadni. November vége felé a szerb hadsereg válsága a legmagasabb fokon állott s balkáni haderőnk egy erősebb lökése talán a végleges összeomlását idézi elő. December elején pedig anyagilag, de úgy látszik erkölcsileg is felfrissülve magához ragadja a kezdeményezést és néhány nap alatt kivívja a döntő sikert is!

Potiorek a hadsereg főparancsnokságának a beállott új helyzetről kivonatban a következőket jelenti:

„A 6. hadsereg, pihenés céljából, Šabác környékére megy vissza; az új felszerelés (retablirozás) kb. 3 hetet fog igénybe venni.

„Az 5. hadsereg hídfőszerű állásban, Belgrádtól délre marad."

„Szándékom az, hogy a balkáni haderővel, megfelelő pihenés után, a támadó hadműveleteket ismét megindítom!"

Ebből kitűnik, hogy Potiorek még nem jött annak tudatára, hogy a Szerbia elleni háború máris kudarccal végződött. Ismét megállapíthatjuk, hogy *Potiorek személyes és hadvezéri elzárkózottságában nem kereste az érintkezést az arcvonallal és így a csapatok igazi teljesítőképességét nemcsak, hogy nem ismerte, hanem ebben a tekintetben valószínűleg állandó balhitben élt.*

11. Balkáni haderőnk visszavonulása a Száva mögé.

December 10-én a 6. hadsereg, az ellenségtől alig üldözve, elfoglalta a Tamnara mögött kijelölt állást, de a csapatok állapota minden komolyabb ellenállást kizárt, úgyhogy a főparancsnok a további visszavonulást rendelte el Sabác felé. Aznap azonban Potiorek már foglalkozhatott azzal a gondolattal is, hogy csapatait a Száva mögé vonja vissza, mert egy ugyanakkor kiadott intézkedésben felhatalmazta Appel gy. tábornokot, a XV. hadtest parancsnokát, hogy átkelhet a tulsó partra, ha erősebb ellenség támadná meg.

December 11-én a főparancsnok, a beérkezett jelentések alapján, arról győződik meg, hogy a 6. hadsereg csak a Száva tulsó partján pihenhet nyugodtan; a csapatok lesüllyedt harcértéke is ellene szólt annak, hogy őket még egy ellenséges támadásnak kitegye. Ennélfogva elhatározta, hogy az egész 6. hadsereggel a Száva északi partjára kel át.

A december 12-én már reggel kiadott intézkedés szerint, az átkelést a XVI. hadtest kezdi, míg a XV. hadtest úgy az előbbinek a visszavonulását, mint a sebesültek és a hadianyag visszaszállítását biztosítja.

December 13-án az átkelés az ellenség különösebb zavaró hatása nélkül bevégződött; a szerbek részéről csak járőrök jelentek meg a Száva déli partján.

Az átkelt csapatok a Szerémségben laktáborokban helyezkednek el, a 6. hadseregparancsnokság, valamint balkáni haderőnk főparancsnoksága is átteszi székhelyét Koviljáča-ról Péterváradra.

Akkor mindjárt, de későbben is, fel-felmerült az a kétség: hogy nem volt-e nagyon elhamarkodott a Száva mögé történt visszavonulásunk? Nem kellett volna-e legalább Sabácot, mint hídfőt megtartanunk? *Véleményünk szerint Potiorek mélyreható és nagyjelentőségű elhatározása helyes volt.* A csapatok erkölcsi állapota és anyagi helyzete sürgősen követelte az ellenségtől távoleső biztos pihenőt. A sabáci hídfő harcászati és hadászati értéke korántse állott arányban azzal a veszedelemmel, hogy a magukrahagyott és teljesen kimerült csapatok, a hídfő műszaki megerősítése hiányában, az újabb szerb támadás áldozatául esnek.

Az 5. hadsereg időközben *(december 9. és 10-én)* még akadálytalanul folytatta a visszavonulást, illetve berendezkedését a kijelölt állásban. December 11-én azonban az ellenség az 5. hadsereg arcvonala előtt már majdnem mindenütt támadásba fogott, melyet a következő nap növekedő hevességgel folytatott. E két nap veszteségteljes harca az 5. hadsereg parancsnokát arra az elhatározásra késztette, hogy

visszavonul a balkáni haderő főparancsnoksága által már annak idején kijelölt, úgynevezett „külső belgrádi hídfő-höz, melynek kulcspontja az Avalahegy (△ 365) volt.

December 13-án délelőtt az 5. hadsereg csapatai végrehajtották a visszavonulást és a fentemlített vonalban való berendezkedéshez fogtak. Azonban a délutáni órákban egy meglepetésszerű erős ellenséges támadás olyan harcászati válságot idézett elő a középen, hogy a hadseregparancsnokság, mivel már semmiféle tartaléka se volt, az újabb visszavonulást rendelte el a Belgrádhoz közelebb fekvő tulajdonképeni hídfőbe.

*

A teschen hadseregfőparancsnokságtól időközben a következő távirati utasítás érkezett balkáni haderőnk főparancsnokságához:

„...el kell kerülni, hogy a monarchia déli harctere védtelenül maradjon; ennélfogva az 5. hadsereget semmiesetre sem szabad kudarc elé állítani!“

Potiorek december 13-án közli ezt a táviratot az 5. hadsereg parancsnokságával és mint saját felfogását, hozzáfűzi, hogyha az 5. hadsereg parancsnokának az a meggyőződése, hogy Belgrádot megtartani nem lehet, úgy ő, Potiorek, ezt az elhatározást jóváhagyja, de legalább a hadsereg átkelését szeretné biztosítva látni. Erre azonnali feleletet kér. Frank Liborius gyalogsági tábornok, az 5. hadsereg parancsnoka, feleletképen röviden csak azt sürgönyözi, hogy felelősséget egy irányban sem vállalhat; megokolás következik.

Ez utóbbiban Frank most végre teljesen leplezetlenül tárja fel főparancsnokának a csapatok szomorú állapotát; sajnos, eddig ezt nem tette meg![6] Jelentésében körülbelül a következőket mondja:

„Mostani helyzetemben se én, se más valaki kezességet nem vállalhat azért, hogy Belgrádot esetleg túlerők ellen, megtudja-e tartani.

A csapatok a hétheti menetek, harcok, nélkülözések és fáradalmak következtében teljesen kimerültek, állományuk megcsappant. A hadsereg puskás állománya kereken 40.000 fő.

A Krausz-féle kombinált hadtest érintetlen,[7] de azért szintén pihenésre szorul; a VIII. hadtest egyelőre minden ellenállásra képtelen, a XIII. hadtest pedig teljesen kimerült. Kevés a lövőszer. A hídfő alig van kiépítve, ezt a munkát harcközben kellene végrehajtani.

[6] Ha Frank mint Potiorek után a legidősebb alparancsnok egy hónappal előbb tesz ilyen jelentést és nem hagyja magát eltiltani Potiorek rideg és nem könnyen megközelíthető lénye által, úgy a hadjárat sorsa más fordulatot vesz!

[7] Felerészben magyar csapatokból állott!

Ilyen körülmények között nem kezeskedem, hogy Belgrádot tartósan megvédhessem. Éppoly kevéssé ígérhetem, ismerve a helyi viszonyokat, hogy Belgrád kiürítése után hadseregemet akadálytalanul tudom-e a Száva túlsó partjára átvinni. De akár Belgrád védelmére, akár annak kiürítésére kapok parancsot, igyekezni fogok feladatomnak megfelelni."

Ez a jelentés megadja a feleletet arra a még mindig felbukkanó és nagyon is érthető kérdésre, hogy nem lehetett volna-e akkor legalább Belgrádot megtartani?

Az 5. hadsereg parancsnokának fent idézett jelentése azonban, egy autóhiba folytán, csak elkésve jutott a főparancsnoksághoz. Időközben Potiorek a következő napra, azaz december 14-ére, a hadtestparancsnokokat és azok vezérkari főnökeit — az 5. hadsereg parancsnokát és annak vezérkari főnökét azonban nem?! — tanácskozáshoz rendelte, délelőtt 10 órára, a zimonyi pályaudvarhoz.

Bárkitől eredt is, mindenesetre nagyon helyes lépés volt, hogy *Potiorek végre-valahára közvetlenül akart érintkezni a harcoló csapatok vezetőivel; csakhogy most már alaposan elkésett vele.* Ha előbb teszi, bizonyára sokat elkerülhetett volna a bekövetkezett eseményekből. Szinte végzetszerűnek mondható, hogy mostani kísérlete, az arcvonalon beállott események miatt, dugába dőlt.

Ugyanis december 14-én már a reggeli órákban, a *hadtestparancsnokok* saját elhatározásukból megjelentek *Belgrádban* az 5. hadseregparancsnokságnál, *megbeszélés és tájékoztatás* céljából. A helyzetet mindannyian igen pesszimisztikusan ítélték meg, úgyhogy a hadseregparancsnok már délelőtt eltökélte Belgrád kiürítését.[8]

Mikor a délelőtt folyamán az ezzel megbízott parancsőrtiszt jelentette, hogy autóbaleset miatt a jelentést még nem tudta kézbesíteni, az 5. hadseregparancsnokság annak fogalmazványát egy vezérkari tiszttel azonnal Zimonyba küldte, ki azt Potioreknek 11 óra 15 perckor átadta. *Potiorek erre telefonon beszélt Frank gyalogsági tábornokkal és azután elrendelte Belgrád kiürítését és a visszavonulást.*

Az 5. hadsereg parancsnoksága december 14-én délben kiadta a már előkészített visszavonulási parancsot. Mindamellett, hogy az ellenség éppen aznap ismét hevesen támadott, csapataink hősies ellenállása, sőt egyes helyeken bátor és erélyes ellentámadása, az ellenséget annyira visszaszorította, sőt megbénította, hogy az éj folyamán végrehajtott visszavonulás, illetve átkelés a Száván, minden ellenséges zavaró beavatkozás nélkül volt végrehajtható.

[8] Ezt lehet Krausz „Ursachen des Zusammenbruches" című művéből is kivenni.

December 15-én reggel az 5. hadsereg zöme a Száva északi partján állott.

Monitorjaink a délelőtt folyamán a most már Belgrád körül felbukkanó gyalogság és tüzérség ellen, önfeláldozóan védték hátvédünk visszavonulását és a hidak lebontását, illetve megszakítását.[9]

Hogy a visszavonulás aránylag olyan símán sikerült, részben azzal magyarázható, hogy az állandó támadásokban a szerbek is kimerültek és talán azzal is, hogy fővárosukat az ágyútűz romboló hatásától meg akarták kímélni.

A következő napokban a főparancsnok intézkedései szerint, melyek főleg arra irányultak, hogy a csapatok pihenésükhöz minél jobb és kényelmesebb laktáborba jussanak, az 5. és 6. hadsereg nagyjában a Szerémségben és a Bácskában helyezkedett el, a Duna- és a Száva-vonal megfelelő biztosítása mellett.

A főparancsnok azonkívül mindenképen arra igyekezett, hogy a rettenetes módon megviselt csapatokat testben és lélekben felfrissítse és megerősítse, ezt a törekvését azonban megnehezítette egy váratlanul fellépett új ellenség, a kolera.

Potioreknek az a szándéka, hogy a Szerbia elleni támadó hadműveleteket minél előbb ismét megkezdi — hiú ábrándnak bizonyult. Nemcsak a felsőbb helyek, hanem ami sokkal rosszabb, a csapat bizalma is teljesen megrendült. Hónapokig tartó páratlan nehéz harcok és nélkülözések után, mikor már az ellenséges ország szívében állottak, a győzedelem pálmája váratlanul, a mindig kissé lenézett ellenség kezébe hullott, mert a hadvezér — a túlfeszített húr meséje szerint — követelményeivel a csapat teljesítőképességét a lehetőség határain túl akarta fokozni, ami végül a teljes testi és lelki összeomlást idézte elő!

Kitűnő hangszert adtak Potiorek kezébe, melyen azonban ő nem tudott játszani!

Balkáni haderőnk összeomlása, mely úgy a külföldet, mint a hátországot szerfölött felizgatta, jogosan megtorlást követelt, úgy a presztizsünkön esett csorba, mint a látszólag oktalan nagy áldozatok miatt, melyek összesen több mint 150.000 (hadifoglyokkal és betegekkel együtt több mint 250.000) főt tettek ki. Ennek folyományaként Potiorek táborszernagyot és Frank gyalogsági tábornokot állásuktól felmentették, és az összes balkáni haderők parancsnokságával Jenő főherceget bízták meg.

*

[9] Egy utóvéd csoport Pancsovánál kelt át.

Ha Szerbia elleni hadjáratunk, mely oly nagyszerű lendülettel és oly sok szép reménnyel indult meg, visszavonulással és a már meghódított területek kiürítésével végződött is, a sok véráldozat, a sok nélkülözés és fáradság nem volt hiábavaló. Az ellenséges hadsereget ez a hadjárat annyira elgyengítette, hogy közel egy évig minden hadműveletre alkalmatlannak bizonyult. Egy évig a monarchia déli határait veszély nem fenyegette.

*

Forrásművek:

Condrad: Életemből, I—IV. kötet.
Stegemann: Geschichte des Krieges.
Schwartz: Geschichte des Krieges, V. kötet.
Moser: Ernsthafte Plaudereien über den Weltkrieg.
Hierl: Der Weltkrieg in Umrissen.
Czékus: A világháború története.
Mayern: Der Feldzug in Serbien 1914. (Tanulmány eredeti hadműveleti iratok alapján.)
Eredeti okmányok (hadműveleti iratok).
„*Ratnik*" című szerb katonai folyóirat idevágó cikkei.
A cikkíró naplója.

I. FÜGGELÉK.

A balkán hadszintérre szánt haderők összeállítása és számereje.

I.

Tisztán *„Balkán-háború“* esetén:

6. hadsereg:

XV. hadtest,
XVI. „
40. honvédhadosztály,
109. népfelkelő dandár,
várőrségek és menetalakulatok,
(esetleg még a 9. hadosztály a VIII. hadtest kötelékéből).

5. hadsereg:

VIII. hadtest,
XIII. „
11. hegyi dandár,
104. népfelkelő dandár,
menetalakulatok.

2. hadsereg:

IV. hadtest,
IX. „
20. és 23. honvédhadosztály,
10. lovashadosztály,
14. gyalogdandár,
36. népfelkelő dandár,
várőrségek és menetalakulatok,
VII. hadtest (vagy önállóan a Bánátban, vagy a 2. hadsereg kötelékében),
1. lovashadosztály,
11. „
107. és 102. népfelkelő dandár,
menetalakulatok,

összesen 412.000 fegyver,

a még esetleg tervbevett III. hadtesttel 472.000 fegyver.

II.

„Orosz háború" esetén *„minimális"* erők:

6. hadsereg:

XV. hadtest
XVI. „
109. népfelkelő dandár,
várőrségek és menetalakulatok.

5. hadsereg:

bjelinai körlet:
XIII. hadtest,
11. hegyi dandár,
104. népfelkelő dandár,
menetalakulatok,

szerémségi körlet:
7. hadosztály,
20. honvédhadosztály,
36. népfelkelő dandár,
várőrségek és menetalakulatok.

bánáti körlet:
107. népfelkelő dandár,
két vadászszázlóalj

összesen 190.000 fegyver.

III.

1914 augusztus elején tényleg felvonult:

6. hadsereg:

XV. hadtest (1., 48. hadosztály),
XVI. hadtest (18., 47. hadosztály),
40. honvédhadosztály,
109. népfelkelő dandár,
várőrségek és menetalakulatok.

5. hadsereg:

VIII. hadtest (9. hadosztály, 21. Landwehrhadosztály).
XIII. hadtest (36. hadoszt., 42. honvédhadoszt., ½ 7. hadoszt., 13. gyalogdandár),
11. hegyi dandár,
104. népfelkelő dandár,
menetalakulatok.

2. hadsereg:

IV. hadtest (31., 32. hadosztály),
IX. hadtest (29. hadosztály),
7. hadosztály (14. dandár és a hadosztályparancsnokság),
10. lovashadosztály,
VII. hadtest (17., 34. hadosztály),
107. népfelkelő dandár

összesen 325.000,

a *2. hadsereg* elszállítása után maradt vissza

mindössze 220.000 fegyver.

Megjegyzések:

1. Az I. alatt kimutatott, de III. alatt nem szereplő alakulatok közvetlen az orosz harctérre kerültek.

2. A 7. és a 29. hadosztály, továbbá a 107. népfelkelő dandár a 2. hadsereg elszállítása után is a Balkán-harctéren maradt.

II. FÜGGELÉK.

Balkán-haderőnk hadrendje a felvonulás után 1914 aug. 12-én.

Az osztrák-magyar összes haderők főparancsnoka: Frigyes főherceg gyalogsági tábornok.

A vezérkar főnöke: Conrad Ferenc gyalogsági tábornok.
Balkáni haderők főparancsnoka: Potiorek Oszkár táborszernagy.

Vezérkari főnök: Böltz Ede tábornok.

2. hadsereg

augusztus 18-án az északi harctérre indul.

Böhm-Ermolli lovassági tábornok,
Mecenseffi tábornok.

IV. hadtest: Tersztyánszky lov. táb.
Dáni Béla ezr.
31. ho.: József főherceg altáb.
61. ddár: Le Beau táb.
62. ddár: Dáni Balázs táb.

VII. hadtest: Meixner Ottó gy. táb.
Schilhawszky ezr.
32. ho.: Fail-Griesler altáb.
63. ddár: Podhoránszky táb.
64. ddár: Mallász táb.
17. ho.: Henriquez altáb.
33. ddár: Barbini táb.
34. ddár: Resch táb.
34. ho.: Krautwald altáb.
67. ddár: Lauingen táb.
68. ddár: Röszler táb.
107. népf. ddár: Breit táb.

IX. hadtest: Hortstein gy. táb.
Martinek ezr.
29. ho.: gróf Zedtvitz altáb.
57. ddár: Schön táb.
58. ddár: Poleschensky táb.
7. ho.: báró Lütgendorff altáb.
14. ddár: Baumgartner ezr.
23. honv. ho.: Daempf altáb.
45. hddár: Seide táb.
46. hddár: Festl táb.

135 zlj, 43 lov. szd, 56 üteg.

5. hadsereg.

lovag Frank Liborius gyalogsági tábornok,
Csicserics tábornok.

VIII. hadtest: báró Gieszl lov. táb.
Sündermann ezr.
9. ho.: Scheuchenstuel altáb.
17. ddár: Daniel táb.
18. ddár: Meyrhofer táb.
21. Ldw. ho.: Przeborsky altáb.
41. honv. ddár: Panesch táb.
42. honv. ddár: Podhajsky táb.

XIII. hadtest: báró Rhemen gy. táb.
Zeidler ezr.
36. ho.: Czibulka altáb.
71. ddár: gróf Salis táborn.
72. ddár: Luxardo táborn.
42. honv. ho.: Sarkotić altáb.
83. honv. ddár: Istvanovic táb.

84. honv. ddár: Kolak táb.
13. gy. ddár: Stracker táb.
11. hegyi ddár: Lawrowsky táb.
104. népf. ddár: Bekič táb.

80. zlj, 14 lov. szd, 39 üteg.

6. hadsereg.

Potiorek táborszernagy.
Böltz tábornok.

XV. *hadtest:* Appel gy. táb.
Mihaljevic ezr.
1. ho.: Bogat altáb.
7. hegyi ddár: Sertic táb.
9. hegyi ddár: Hrozny táb.
48. ho.: Eisler altáb.
10. hegyi ddár: Schmarda ezr.
12. hegyi ddár: Kalser ezr.

XVI. *hadtest:* Wurm gy. táb.
Loefen ezr.
2. hegy ddár: Mouča ezr.
1. hegyi ddár: Novak ezr.
13. hegyi ddár: gróf Berchtold ezr.
18. ho.: Trollmann altáb.
8. hegyi ddár: Andrian táborn.
6. hegyi ddár: Goiginger H. táborn.
4. hegyi ddár: Konopitzky ezr.
5. hegyi ddár: Nöhring ezr.
3. hegyi ddár: Pongrátz táborn.
47. ho.: Novák alt.
14. h. ddár: Verkljan ezr.
40. honv. ho.: Braun alt.
79. honv. ddár: Tabajdi táb.
80. honv. ddár: Haber táb.
109. népf. ddár: Czeiszberger táb.
várőrségek (összesen 20 zlj).

94 zlj, 5½ lov. szd, 53 üteg.

A Balkán-harctéren felvonult összesen:

309 zászlóalj, 62½ lovasszázad, 148 üteg

A 2. hadsereg zömének elszállítása után maradt

mindössze: 217 zászlóalj, 29½ lovasszázad, 107 üteg.

III. FÜGGELÉK.

A szerb hadsereg hadrendje augusztus közepén.
(Későbbi adatok alapján.)

Főparancsnok: Sándor trónörökös
Vezérkar főnöke: Putnik vajda } Kragujevac

1. hadsereg: Rača (Kragujevactól északra).
parancsnok: Petar Bojović táb. (később Mišić).
Duna-hadosztály II.
Timok-hadosztály I.
Timok-hadosztály II.
Morava-hadosztály II.
lovashadosztály
előretolva: 1 ezred Požarevacnál
összesen kb. 60 zlj.

2. hadsereg: Arangjelovac.
parancsnok: Živanović tábornok.
Duna-hadosztály I.
Morava-hadosztály I.
kombinált hadosztály (4 számfeletti ezred)
Šumadija-hadosztály I.
előretolva kb. 1 hadosztály Belgrádnál
összesen kb. 64 zlj.

3. hadsereg: Valjevo.
parancsnok: Jurišić-Sturm táb.
Drina-hadosztály I.
Drina-hadosztály II.
Különítmények:
Obrenovac, 6 zlj és tüzérség
Šabac, 9 zlj és tüzérség
Loznica, 6 zlj és tüzérség
összesen kb. 55 zlj.

Užicei hadsereg:
parancsnok: Bozanović táb.
Šamadija-hadosztály II.
Užice-i dandár
Lim-i dandár
összesen kb. 30 zlj.

mindössze: 213 zlj, 50 lovasszázad, 115 üteg (?! szerb adatok alapján)

összesen: 180—200 ezer fegyver.

Montenegrói hadsereg:

A szerb főparancsnokság alá lett helyezve; Cetinjében a főhadiszálláson egy szerb katonai misszió működött.

Főerők: kb. 18—20.000 fő Vukotić tbk. alatt, Hercegovina határán.

Plevlje-i csoport: 8—10.000 fő a szerbek Užicie-i csoportjával együtt működik.

Lovčen-i csoport: 7—8.000 fő Cattaro környékén.

Összesen kb. 35—40.000 fegyver.

A szerb és montenegrói hadseregnek így mindössze **220—240.000** fegyvere volt, tehát velünk szemben fölényben volt.

vitéz Németh Lajos.

T Á R C A

BESZTERCEBÁNYAI ÁGYÚ- ÉS HARANGÖNTŐK.

Az ércöntés ipara az alsómagyarországi bányavárosokban, de főleg Besztercebányán, már a régibb századokban is a közeli és távolabbi vidékeken, sőt idegen országokban is elismerésben és méltánylásban részesült. Igazolja ezt Horváth is „Ipar és kereskedelem története" című művében, s Ipolyi is említ több XV. és XVI. századbeli harangöntőt, akik magukat Stuckgiessereknek mondják, tehát ágyúöntéshez is értettek; említi Istvánt, Jánost, Zebaldus mestereket, akik a XV. századbeli városi számadási könyvek feljegyzései szerint különféle munkát végeztek a város számára. A XVI. századbeli mesterek közül ismerjük Thoman Jarusch-t Schwab Kristófot, Suchentrunkot, Neidl Pált, az újabbbak közül pedig Forberg Sámuelt, a Bienstock-család több tagját, Balthasarides Györgyöt, Knobloch Györgyöt, Littmann Ferencet, Czehendtner Ferencet s végül Preisz Sámuelt, akit Korabinszky is mint a városi új száz mázsás harang öntőjét mutat be.[1]

Jelentőséget ad ezen iparágnak az a körülmény, hogy nemcsak kisebb, a mindennapi szükségletet kielégítő éreműveket, hanem nagyobb harangokat, sőt ágyúkat is öntöttek a besztercebányai műhelyekben. A besztercebányai városi levéltár számos adatot szolgáltat, amelyek egyes munkák megrendelésére, avagy átvételére vonatkoznak. Az előbb felsorolt ércöntőkkel s műveikkel kívánunk a következőkben röviden foglalkozni.

A legrégibb, akiről adataink szólanak, Jarusch Tamás, egy zólyomi harangöntő, aki 1539-ben átöntötte a vártemplom nagy harangját, a Heierglocke-t.[2] Két évvel rá megint a zólyomi Tamás, tehát ugyanaz a Jarusch, készít itt egy kisebb harangot meg egy ágyút. A polgárság azonban aligha vehette jó néven, hogy idegen ágyúöntő, Stuck- vagy Buchsengiesser, tesz itt szert jó keresetre, mert 1543 január 29-én már várkapitánynak — hauptman zu dieser Kirchen undt Gschloss — fogadja fel Jaruscht, kinek mostantól kezdve természetesen már Besztercebányán kellett laknia. Fizetése heti 2 frt 50 dénár volt, amiből azonban még két segédet is kellett tartania. Feladataihoz tartozott elsősorban a vár feletti felügyelet. Neki avagy segédeinek kellett reggelenkint a vár kapuit kinyitni és esténkint becsukni; fegyelemben kellett a vár őrségét tartania s gondozni a hadi szerszámokat, sőt újakról is gondoskodni, amelyek mázsája után 2 frt munkadíjra volt igénye. A szerződés elfogadása után, február 11-én letette a tanács előtt a tiszti esküt,

[1] Geogr. Histor. u. Producten-Lexikon Neusohl alatt.
[2] Költségei az 1539-ik évi Protocollum Practorialéban vannak felsorolva.

de december 13-án már távozási engedélyt és bizonyítványt kért a tanácstól.

Jarusch távozása után egy ideig nem igen lehetett Besztercebányán megfelelő ércöntő, mert még 1561-ben is az eperjesi Neidl Pállal kötnek szerződést, hogy Urvölgy számára egy tízmázsás harangot öntsön. Neidllel lehetett azonos az a Pál mester, akivel a város 1564-ben ágyúit önteti s akinek munkadíj fejében darabonkint 3 frtot fizet.[3]

Az előbb említett Jarusch-féle öntés azonban nem sikerült, mert a harang már alig egy évi használat után megrepedt, de költséghiány miatt csak 1562-ben öntetik át újra, amit szintén Neidl végzett.[4]

Az 1562. évi átöntéssel azonban szintén nem volt szerencséje a városnak; gondoskodni kellett újabb átöntésről, amelyet most már Schreiber Bálintra, egy bécsi harangöntőre bíztak; de ez is csak a másodszori öntésre sikerült. Általános volt az öröm és a megelégedés, amikor a 130 mázsás harang az őszi tiszta levegőben először megszólalt, s a sok országot bejárt polgárok büszkén mondogatták, hogy ily szép harangszót még sehol sem hallottak.[5]

Míg a városi tanács talán túlságos óvatosságból idegen iparosokkal dolgoztatott, a besztercebányai rézöntők sem maradtak megrendelések és munka nélkül. Az iparosok neveit nem ismerjük ugyan, de a városi levéltárban meglevő rendelések és sürgető levelekből csakis serény munkára kell következtetnünk. Bombardát rendel Léva számára Dobó Ferenc, majd Nyáry Ferenc is Teszér számára, s Kapornaky Mihály, a szentbenedeki prefektus, Szentbenedek számára. Utóbbi egész különös módon szabja meg a készítendő ágyú mértékét, amennyiben a hosszát egy 2 m 5 cm hosszú fonál melléklésével jelzi, a cső vastagságát és fúratát pedig papirosra lerajzolt koncentrikus körökkel, melyek közül a belsőnek az átmérője 5 cm, a külsőé pedig 15.[6] Ugyancsak a szentbenedeki zárdatemplom számára készítik itt a harangokat, amint ez a városi bírónak, Dobóczky György perjelhez intézett leveléből kitetszik.[7] Ismeretlen ércöntő készítette itt a putnoki ágyúkat is Orle István rendeletére,[8] sőt, amint a levelezések igazolják, Bécs számára is dolgoztak az itteni iparosok.[9] 1578-ban Selmecbánya is kap a besztercebányai műhelyből egy ágyút, amelyet Klocker, kamarai pénztáros vesz át.

Budavárának elfoglalása után a tanács intézkedett, hogy a városnak azon házai is megóvassanak a megtámadás veszedelmei-

[3] U. o. 1564. febr. 11.

[4] Az összes költségek fel vannak az 1562-ik évi Számadásokban sorolva.

[5] Így nyilatkozik később Bél Mátyás is Besztercebánya leírásában.

[6] Longitudo sit sicut filum hoc, crassitudo iuxta orificium forma papyri istius depicta, quae globos emittat tantos, sicut sunt in papiro notati. Kapornakynak 1566 jan. 25-én kelt levele a városi ltárban, fasc. 329. no. 63.

[7] Prot. Copiarum, 1604 márc. 15.

[8] Valószínű, hogy a krasznahorkai várkapu előtt heverő Bebek-ágyúkat is Besztercebányán készítették.

[9] Városi ltár, fasc. 260. nro. 58., fasc. 273. nro. 101., fasc. 239. nro. 60.

től, amelyek a régi sáncon kívül estek, s azok köré is sáncot vont.[10] De csakhamar belátták, hogy a sánc kevés védelmet nyujt s ezért is, főleg a nógrádi várak elfoglalása után, amikor a bányavidékre már nyitva állott a török előtt az út, elhatározták a besztercebányaiak, hogy palánkkal veszik körül a várost. 1575 nyarán hozzá is fogtak a munkához s némi megszakítással 1585-ig folytatták azt, de alighogy befejezték az építkezést, belátták, hogy hasztalanul fecsérelték el pénzüket s idejüket. Az agyaggal tapasztott palánk s néhány fabástya nem sok védelmet ígért, hiszen egyik-másik szakasza, amely először épült, már úgyis elkorhadt, más szakaszát pedig felborította a szél. A török is egyre közelebb merészkedett. 1582-ben Korpenára csapott, 1586-ban Dobronya, Szászi, majd Végles előtt jelent meg, s még csak Zólyom tartotta vissza, hogy a felső Garam vidékére törjön. Ugyanezen év augusztus havában bedőlt a palánk Garam-menti vonala, s ugyanakkor pusztított a török Ocsova mentén, ami együttvéve arra bírta a város vezetőségét, hogy kőfallal vegye körül a várost. Rögtön hozzá is fogtak az előmunkálatokhoz, az anyagszállításhoz, kövek fejtéséhez s megkötötték egy bizonyos Egger Antal nevű építésszel a szerződést, hogy a körfal egy meghatározott részét felépítse.[11]

A munka most serényen folyt mindaddig, míg a város anyagi eszközei ezt engedték. Ha fogytán volt a pénzük, kérésre-könyörgésre fogták a dolgot s elküldték követeiket Bécsbe, hogy a veszély hangoztatásával pénzbeli támogatást nyerjenek. Még ugyanazon év október havában jár egy követük Bécsben és Ernő főhercegnél is, hogy pénzt szerezzen.

A folyamodványban azonban nemcsak pénzt kértek, hanem néhány kisebb ágyút is, mivel tudomásuk szerint a kincstári kohóban ezidőszerint egy ágyúöntő volt alkalmazva, akinek a végvárak számára kellett ágyúkat készíteni.[12]

A kérelemnek azonban nem sok eredménye volt, mert Ernő főherceg azt felelte, hogy elsősorban Breznóbánya és Libetbánya megerősítésével akarja a szomszédos községek biztonságát lehetővé

[10] In der zeit hat man Wahlen Schenz und graben angehoben um Neusoll zu machen, viel auf Spech und postn gelegt. 1541-ik évi Actionale. — Auff die Schenzen und greben gelegt fl 21 den 10. — 1541-i Számadások. A következő évben is folyik a munka, amint azt az 1542-ik évi Számadások mutatják.

[11] Den 12 Septembris dis 1586 Jares ist dem Anthoni Egger Wallischen Maurer das Stuckh vom Graan Thor an bis zum Burgstedtl aufzumauern verdingt worden, so hoch als das Thor ist. Vom grundt ausz bisz zum Gang gleich aine halben Lachters vnd vom Gang an die Brustwehr zweyer Schuch dickh. Vnd Ihme von jeder Lachter versprochen worden, soviel sich dero nachmaln in Abmessung befinden werden zu 59 den. — Fasc. 351. nro. 31.

[12] Bittende — írja a tanács szept. 28-án írt kérvényében — sintemal hochstgedachte Röm. Kay. Mt. Ainen Puxengisser Alhie vnderhalten, Welcher In Irer Mt. gieszhuetten Auff die granitzheuser hin vnd wider etlich stuckh gossen. Vund als wir vernommen dasz er hinfuran dergleichen stuckh noch mehrer giessen soll. Eur Furstl. D. geruhen vund wolten aus geborner Fürstl. guette vund willigkeit Vuns Auch etliche klaine stuckl oder Falkhonetl, die wir auff den Statthoren oder Sterichweren gebrauchen möchten Auff der Röm. Kay. Mt. Vnncosten Vundt aus derselben Zeug giessen Vndt gnedigst ervolgen lassen. — Fogalmazvány fasc. 422. nro. 77.

temni.[13] A város tehát maga gondoskodott magáról, ahogy éppen tudott. Folytatta a körfal építését, sőt a hírszolgálat gyorsítása céljából új őrházat is épített a Garam felett emelkedő Kopahegyen, ahonnét a délen és nyugaton fellángoló jelzőtüzeket megfigyelhette.[14] A kész erődítvény számára 1588-ban három új ágyút öntetett 19½ mázsa súlyban Suchentrunk Jánossal, akinek munkadíj fejében mázsánkint 1 frt 60 denárt fizet.[15] Suchentrunk ezután is dolgozik a város számára, mert 1591-ben újabb megbízást kap több ágyúra. Más ágyúöntőről sokáig nem történik említés, úgyhogy azt kell hinnünk, hogy más nagyobb cég nem is volt akkoriban a városban, s hogy a bástyákra és kaputornyokra elhelyezett összes ágyúkat is mind Suchentrunk készítette.

Amint a körfalak 1616-ban elkészültek, nem hallunk többé ágyúöntésről, egészen II. Rákóczi Ferenc koráig, aki a Bienstock Keresztély és Balthasarides György-féle öntődéket vette meg, hogy ezekben Sréter János felügyelete alatt új ágyúkat öntessen s az elromlottakat helyreállíttassa. Ugyanitt lafettákat s ágyúkerekeket is készíttettek, Bienstock útmutatása szerint.[16] De annál több emlék bizonyítja, hogy a XVIII. század besztercebányai rézöntőinek hírneve az ország határain túl is nagy volt.

Megnyitja a jeles mesterek névsorát Forberg Sámuel és a Bienstock-család három tagja: Sámuel, Keresztély és Gottlieb. Öntődéjükből került ki 1723-ban a lőcsei jezsuita-templom két harangja, 1732-ben egy kisebb harang Élesden (Zólyom m.), 1777-ben a breznóbányai templom egyik nagyobb harangja, nem is szólva egy kisebb harangról. Breznóbánya számára dolgozott Littmann Ferenc is.

Nagyobb öntődéjük Czehendtner Ferencnek és Knoblauch Györgynek volt, kik közül az első 1741-ben a tanács rendeletére egy speciális harangot, az őrtorony számára ütőkorongokat, sőt vizipuskát is készített; ott készült a szentjakabfalvi templom harangja is 1739-ben. Knoblauch György neve valamennyinél ismertebb volt s a külföldről is több megbízást kapott. Ő öntötte a galiciai Nowytarg temploma számára a nagy harangot 1785-ben, két évvel később a carnydunajeci templom nagy harangját, 1795-ben újra egyet Nowytarg számára s még ugyanezen esztendőben a Nowytarg melletti ludzimierzi cisztercita-kolostor számára egy nagyobb harangot.[17]

A jeles szakembereknek utolsója volt Preisz Sámuel, aki az 1761-i óriási tűzvészben elpusztult összes városi harangok helyébe

[13] Fasc. 113. nro. 33.

[14] Megemlékezik az építkezésről az 1762-ik évi krónika is: Ao 1587. Mense Julio, Turcis in dies propius ad Bisztriciam nitentibus, vicinaque oppida et Possessiones, prouti Ocsova, Szlatina, Hajnik, Farkasfalva, Badin, Micsinye, aliasque depopulantibus, pro commodiori excubatione tutationeque Civitatis in Colle Kopa nuncupato domuncula lapidea propter Vigiles erigitur.

[15] 1588-ik évi Számadások.

[16] Prot. Pract. 1704. szept. 27.

[17] Divéky Adorján szíves közlése.

újakat öntött.[18] Elpusztultak akkor a bástyákon, kaputornyokon és a várban elhelyezett ágyúk is, de ezek újraöntésére már nem került a sor. Mindössze csak két ágyút öntetett a tanács Preisz által, amelyeket ünnepélyes alkalmakkor szólaltattak meg 1849-ig, amikor is Komáromba vitték, ahonnan többé vissza nem kerültek. Preisznak legsikerültebb munkája volt a jelenleg is meglevő száz mázsás harang öntése Besztercebányán 1763-ban. Műhelyéből került ki egy nagyobb harang Rimaszombat számára s még néhány kisebb a vidéki templomok részére.

A nagyobb megrendelések azonban a század vége felé mind ritkábbak lettek, úgyhogy ezen előbb virágzó iparág már haldoklani kezdett. Preisz még idejében eladta a maga műhelyét Knobloch Györgynek, ez azonban már 1796-ban teljesen tönkrement.

Jurkovich Emil.

[18] Ezen tűzvész alkalmával, amely a hamburgi után a legnagyobb volt a XVIII. században Európában, 132 ember pusztult el, elhamvadtak a város összes templomai, középületei, körfalainak s körfolyosóinak tetőzete, hat kaputorony fedélzete s tizenegy bástyája, nemkülönben egy szín hét nagy ágyúval. — Prot. Praet. 1761.

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

A magyar kormány adriai tervei. 1848—1849.

Az Implacabile hajóra vonatkozó okiratok.

A bécsi házi, udvari és állami levéltár külügyminisztériumi osztályában végzett kutatásaim közben, a londoni osztrák-magyar nagykövetség aktái között (Angleterre. Rapports. Expéditions. Varia 1849) egy 41 foliólapnyi liassera találtam, amely a következő jelzést viseli: „Conte Vincenzo Domini ehemaliger S. S. Marine-Offizier. Vom Ungarischen Kriegsminister Meszarós nach London gesendet wegen Ankauf des Handelsbriggs „Implacabile". Verunglückung dieser Kaufs-Angelegenheit, mit bedruckendem Verlust für den S. S. Aerar, wie Domini behauptet. Ansuchen Domini's um *straffreie* Rückkehr nach Hause, wo er die nöthigen Aufklärungen über die Sache zu geben sich aufrichtig macht etc. etc. etc." (Zu den Londoner Akten.)

A kérdésre vonatkozó első okirat az 1849 január 6-i londoni követjelentésben volt található, míg a kérdéses liasse a következő okiratokat tartalmazta: 2. Koller báró 1849 február 16-i jelentésében beküldi 3. Domini grófnak február 16-án a nagykövetséghez intézett beadványát, 4. a magyar belügyminiszternek a fiumei kormányzóhoz intézett 1848 augusztus 3-i átiratát, 5. Mészáros hadügyminiszternek augusztus 26-án Domini részére adott megbízását, 6. Duschek Ferenc pénzügyminiszteri államtitkárnak október 15-én Gopcsevics Spiridion trieszti hajótulajdonossal kötött szerződését az „Implacabile" brigg megvétele iránt, 7—8. Gyurkovics B. Péternek, az „Implacabile" kapitányának 1849 január 29-i londoni levelét (2 darab) Domini grófhoz. 9. Domini grófnak 1849 február 1-én Gopcsevicshez és Gyurkovicshoz intézett londoni levelét, 10. Koller báró február 17-i jelentését Schwarzenberg herceghez, 11. a bécsi külügyminisztérium március 1-i átiratát az osztrák hadügyminisztériumhoz, 12. Schwarzenberg herceg március 1-i utasítását Colloredo gróf londoni nagykövethez, 13—14. ugyanannak március 4-i átiratát (2 darab) az osztrák hadügyminisztériumhoz, 15. az osztrák hadügyminisztérium március 6-i válaszlevelét, 16. Krauss báró osztrák pénzügyminiszter március 19-i előterjesztését Schwarzenberg herceghez, 17. ugyanazt április 4-ről, 18. Schwarzenberg herceg április 8-i átiratát Krauss báróhoz, 19—20. az osztrák hadügyminisztérium április 20-án átteszi a külügyminisztériumhoz a kiküldött katonai bizottság március 27-i vizsgálati jelentését.

21. Kayser Albert 1849 február 15-én Pulszky Ferenc londoni magyar követet értesíti az Implacabile-ügy fejleményeiről. Ez utolsó ckirat, az előbbiektől eltérőleg, a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában van. 22. Valószínűleg ő adta át neki Matcovich 1848 október 21-i kötelezvényét is. 23. Kossuth Lajos 1848 aug. 3-i átiratának magyar eredetije és 24. Pulszky Ferenc 1848 febr. 26-i jelentése (u. ott) egészítik ki a vonatkozó iratokat.

1. London, 1849 január 6.

Koller báró londoni ügyvivő jelentéséből, England. Berichte LXXXIV. 2. B. Beilagen.

*Koller báró jelenti Schwarzenberg hercegnek, hogy Londonban két ügynök, köztük egy Domini nevű volt cs. kir. tengerésztiszt a magyar kormány részére hajót akarnak vásárolni.**

... Es befinden sich in London zwei Unterhändler, um für Ungarn Schiffe zu kaufen. Einer von ihren soll ein gewisser Domini sein, der früher k. k. Marine Offizier und später Professor der Nautica in Fiume war.

Die Segel-Schiffe, die sie erkaufen wollten, sind der Brick Implacabile und die Gloria, beide einem... Gopsovich zu Triest gehörig.

Auf dem Preis der Implacabile 5000 £ haben die Unterhändler erst 20/m. fl. gezahlt; sie haben noch 25/m. fl.; und um Waffen zu kaufen, wollen die Schiffe in Livorno ausrüsten — die veränderten Umstände Ungarns werden die Ausführung dieses Planes wahrscheinlich hindern...

2. London, 1849 február 16.

Koller báró részletes jelentése Schwarzenberg herceghez, csatolva megküldvén a bécsi kormánynak a Domini gróftól a londoni osztrák nagykövetségnek átszolgáltatott okiratokat.

No. 15. C. *London, den 16. Februar 1849.*

Mittels der Beilage zu meinem gehorsamen Berichte No. 2. B. vom 6. v. M. hatte ich die Ehre Ew. Durchlaucht anzuzeigen, dass

* A hajóvétel bonyodalmairól megemlékezik *Pulszky Ferenc* is (Életem és Korom. II. kötet. A forradalom alatt. Budapest, 1880. 273—74. l.), ki megemlíti, hogy Matkovics eredeti szerződéslevele kezében volt, hogy a hajó miatt folytatott perről Kossuthot is értesítette és hogy tőle utasításokat kért. Pulszky hagyatékában azonban mindössze a 22. sz. alatt közölt Matkovics-féle nyugtatvány volt található. A hajó ügyére vonatkozó leírását átvette *Alter Vilmos* osztrák történetíró is (Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution, 1848—49. Berlin, 1912. 103—5. l.), ki a hajónak a *Kossuth* nevet adta és ki szerint az mint gyapotszállító hajó végezte pályafutását. *Sproxton Károly* angol történetíró a Pulszky-Alter-féle leírást vette alapul (Palmerston and the Hungarian Revolution. Cambridge, 1919. 53—54. l.). Az okiratok valamennyiök előtt ismeretlenek voltak, valószínűleg Pulszky Ferenc is csupán a 21. és 22. sz. okiratokkal rendelkezett.

zwei mit dem Ankaufe von Schiffen für die usurpirte Ungarische Regierung beauftragte Individuen hier anwesend seien und als eine derselben einen sicheren Domini (Graf Vincenz von?) zu bezeichnen, welcher früher k. k. Marine Offizier und sodann Professor der Nautik in Fiume war.

Von diesem erhielt ich am 13. laufenden Monates das beifolgende an die Botschaft gerichtete ganz unerwartete Schreiben.

Hochdieselben werden daraus und den dazu gehörigen Belegen zu ersehen geruhen, dass der am 26. August 1848 von Mészáros zum Capitain ernannte und mit der Ausrüstung eines Brig beauftragte Graf Domini„ die Bestimmungen eines zu Pesth am 15. Oktober 1848 mit dem Bevollmâchtigten des Triestiner Schiffseigenthümer Goptovich abgeschlossenen Vertrages wegen Ankauf des in London befindlichen Brick's „Implacabile" daselbst nicht zu Stande bringen konnte, und dass er, nachdem der Eigenthümer des Schiffs Spiridion Czoptovich bereits 40000 Gulden, als erste Ratenzahlung erhalten, nunmehr wegen Uneinbringlichkeit zum bestimmten Termine der Ausfuhr-Lizenz für das gerüstete Schiff auf dem Punkte steht, 35000 fx. an Basil Guncovich zahlen zu müssen, widrigenfalls das Schiff nach Triest, als Eigenthum des Goptovich zurücksegelt.

Nachdem er diese Unterhandlung, welche dem beraubten Staatsschatze gegen 50000 fx. C. M. kostet, während ein paar Monaten hier eifrig betrieben, hat er nun, wo dieselbe missglückt und er sich in grosser Verlegenheit befindet, die Frechheit, die ganze Angelegenheit der k. k. Bothschaft zuzuwenden, auf dass, wie er sich ausdrückt, das Interesse des k. k. Ärars gegenüber des Triestiner Gopsevich gesichert werden möge.

Er gibt ferner vor, Triest vor dem Ausbruche der Feindseligkeiten verlassen, während derselbe hier ein *neutrales* Verhalten beobachtet und immer das Interesse jener Regierung im Auge behalten zu haben, welcher am Ende des Kampfes das fragliche Schiff als Eigenthum anheim fallen würde.

Um sich' persönlich einfinden und der betreffenden Autorität Auskünfte über den Rechtshandel mit dem Triestiner Spiridion Gopsevich geben zu können, verlangt Graf Domini eine formelle Garantie seiner Sicherheit, bevor er sich in die Hände einer Regierung begibt, welche bis jetzt Proben an den Tag gelegt hat, alle diejenigen zu verfolgen, die keine Kroaten sind.

Ich hebe mich beschränkt dem Grafen Domini den Empfang seiner Zuschrift mit dem Beisatze zu bestätigen, dass ich davon den gehörigen Gebrauch machen würde.

B. Koller m. p.

P. S. Wie aus beifolgender, gedruckter Anzeige erhellet, bereitet sich der „Implacabile" vor, eine Ladung für Triest aufzunehmen.

3. London, 1849 febr. 16.

Domini Vince gróf a londoni osztrák nagykövetségnek átadja mindazon okiratokat, melyek a magyar kormány hajóvásárlási és adriai tengerészeti terveire vonatkoznak.

Ad No. 15 C. *London, 16. Februar 1849.*

Excelsa Imp. Reg. Ambasciata.

I qui uniti documenti relativi all'acquisto del Brigantino „Implacabile", fatto dal Ministero ungherese, allo scopo d'esser armato in guerra per testetare, i redditi erariali ed il servezio sanitario del Litorale Ungarico, proveranno:

1mo. Sub *A.* come l'affare avesse un origine remota, e come le scopo d'un tal' armamento fosse del tutto pacifice.

2do. Sub *B.* Come il sottoscritto in seguito dello stipulato contratto preliminare fra il Governo sudetto ed il Sig. Spiridione Gopcevich andasse personalmente a Pest, e fosse nominato Tenente di Vascello, e Commandante dello stesso degno dal Ministro della guerra Mészáros.

3to. Sub *C.* Come pella occupazione di Fiume, fosse insegnito stato modificato il Contratto e si ordinasse dallo stesso Ministero al sottoscritto di venire qui a Londra, dove dovea sopraintendere all' armamento del legno, che s'era destinato avesse luogo qui, e prendesne in seguito il Comando.

4o. Sub *D. E. F.* in fine la corrispondenza fra il Capitano Pietro Basilio Giurcovich dell' „Implacabile" ed il sollosritto, la quale dorà un idea delle strane esigense, avansate dal Sig. Spiridione Gopcevich, senza aver per mella mantenuto gli obblighi impostigli dal Contratto.

Siccome il 9. coer spirava il termine accordato dall'ultima nota del sottoscritto al Capitano P. Giurcovich, e siccome questi non diede alcuna evenione, cosi dopo aver fatti i primi passi necessarii, il sottoscritto rimette la cosa a cotesta J. R. Ambasciata perchè pendi quelle misure che crederè più opportune onde garantire gli interessi dell'Erario, il quale tra già pagati al Sig. S. Gopcevich 40.000 fx. C. M. come prima rata, 3000 come abbuono spese di viaggio da Fiume a Londra, ed avea il diritto d'essere intieramente investito della proprietá del legno, armato ed allestito originalmente nella Cancellaria di Buda insieme a tutti quelli già citati pella somma di bilancio di 25.000 fx.

Dalla prodotta corrispondenza potrà del pari rilevare questa Ecclesa J. R. Ambasciata come partito il sottoscritto da Trieste prima del cominciamento delle ensorte ostilita fra l'Austria e l'Ungheria, egli abbia conservato una parte intieramente neutralo nei politici avvenimenti, avende di mira soltanto, sia se si avesse armato il legno, come ne il Sig. J. Gopcevich avesse ceduto ad un propostogli accomodamento acconerato (?) nella nota sub *F*, sempre fare l'interesse del Governo mi potesse mai il legno apportenere. Onde non essere per tanto la scopo d'ulteriori vessazioni da porte del Governo croato di Fiume, il quale l'avea già obbligato rimunziare, – il suo posto occupato cola di Reg. Profes-

sore di Nautica od allontanarsi dalla città pella sera sostenuta primitiva missione à Pest ed onde poter ridursi per rendere conto a quell'autorità alla quale potesse essere affidate la deffinizione delle insorte differenze fra il Sig. S. Gopcevich ed il Governo, il sottoscritto brama venir formalvente ed officio samarte garantito, primeo di mettersi nelle mani d'un Governo che sin'ora diede prove voler perseguitare a tutti quelli che non sono Croati.

Londres, le 12. Febbrajo 1849.

Vincenco C. Domini
Ten. di Vasello.

4. Pest, 1848 aug. 3.

Ad No. 15 C. *London, 16. Februar 1849.*

A magyar belügyminiszter a fiumei kormányzóval közli a magyar kormány adriai terveit egy hadibrigg megvásárlására és felszerelésére vonatkozólag. — Domini másolata.

Signor Governatore!

Fino agli avvenimenti il di mi risultatò fu la perdita della maggior parte della Marina Austriaca venne sorveglato il Littorale Ungarico dalla parte del mare, come anche li rediti erariali ungarici dai batimenti diguerra; fra Pola e Lussinpiccolo, ed in generale nel golfo del Quarnero in crociarono continuamente una Goletta ed una Penich, per impedire in ispecialità il Contrabbando del sale. Nel porto di Fiume stava amorata una Penich a disposizione del Governo, ed un altra nel Lazzaretto di Martinschizza.

Questo servizio ha cessato, e dopo la trasformaziono politico del' Ungheria non rinascerà più — eppure è dovere del Ministero di diffendere i dritti erariali, di conservare il servizio sanitario marittimo, e di proteggere lo stesso marittino commercio ungarico, e poi di avere cura nella presente posizione nemica della Croacia in caso d'una invasione — si delle finanze erariali di Fiume come pure della diffesa degli ivi esistenti impiegati, — ma anche senza altro sano fermamente deciso di far tutto il mio possibile onde venga garantito l'anvenire della fedele e nobile Citta di Fiume; arrive ché il suo commercio prosperi. — Nel frattempo però fùschè potrò dare delle maggiori ed ulteriori prove di questa mia sollecitudine, che è come con tutto il Ministero; determinai di provedere uno e due bastimenti armati, che dietro una instruzione demanarsi, saranno interimalmente sotto la mia disposizione. — Il bastimento da amarsi o dovià essere Brick di categoria più grande o Corvetta, ed oltre i requisiti di un bastimento da guerra bisogna che sia nuovo, od almaro recentemente fabbricato.

Finchè potrà essere fornito perfettamente da bastimento di guerra, sarà confidato intiera marte al comando d'un experto e bale Capitano mercantile, e si providerà di marinari verso una paga mensile.

Subito che saranno nominati gli ufficiali marittimi si procederà all'arnolamento dei marinari. Il numero dell'infanteria e dell'artiglieria di mare verrà determinato da qui. La lingua di servizio sarà l'italiana.

Promettando cosi queste generali ordinazioni che serviranno, di norma — Ella viene inviato di chiamare in conferenza suo quest'oggetto il Professore Conte Domini due proti ed al parer suo altri individio peritti — di fare examinare mediante questa Comissione bastimenti che si troveranno adattate e questo scopo (:quel che si sa Gopcevich ne ha la maggior parte nel Porto:) e di far fare subito mediante la marzionata Commissione l'inventario del bastimento quando questa si persuaderà di qualche bastimento il di mi rispettivo proprietario è proclive cederlo verso un convenevolo prezo.

Le la Commissione sarà d'accordo seo questo punto — Ella non traliscièra di far estendere immediatamente un ben motivato protocollo commissionale il quale conterrà i seguenti punti essenziali.

1º. Descrizione dell'offertq bastimento e la motivazione della scelta.

2. Sarà da campiegarsi l'offerta di Vendita dell'Armatore, come pure l'opinione della Comissione quanto al prezzo domandato.

3. Li dovrà comunicare l'inventario perfetto dell'offerto bastimento.

4. Li dovrà fare un prospetto delle necessarie sprese per le vele ad atrezzi ancora necessarii, — e dopo aver udito il proprietario del bastimente s'annoti a che prezzo vorebbe provedere i requisiti ancor necessari — si dichiari l'oppinione seo ciò se sia d'affidare la fornitura al' propritario ad in qualche altra via.

5. La comissione presenterià un progetto in riguardo d'uno Capitano interimalo, dell suo salario mensile in oltre del numero del personale del bastimento e della sera page mensile come pure dello panatica, coll'osservazione che questo equipaggio senza far servizio di guardia non sarà che interimalmente preso per attendere al bastimento anconato nel porto.

Questo rapporto attende il Ministero senza riflesso ai seguenti quesiti, per la di mi dissensione e soluzione si concede tempo sofficiente alla Commissione.

Si avverti previamente che poiché l'infanterie e l'artigliera marittima consisterà di tali individui; che fiss'ore non hanno servito per mare, e che per consequenza, da loro non si possa aspetare il vero servicio marittimo, percio si abbia particolare riflessione ser questa circostanza nelle soluzione delle seguenti soluzione.

1m. Si determini il titolo, il rango militare, il salario ed altre benefizj del Capitano e del Comandante.

2do. Il rango il numero la paga ed i benefizy degli officiali marittimi e dei Cadetti.

3ti. Il salario e di benefizj del Cantabile e del medice del bastimento.

Siccome pai per tale posti sarebbero di applicarsi individui che erano già in servizio e questi si potrebbero trovare nel Littorale, la Commissione perciò petra far subito la teresa (:triplia candidazione pel cantabile ed il Medico.

4to. Si determini il numero, il tempo di servizio categoria di armatura la paga ed i premio d'ingaggio dei marinari.

5t. Le medesime questioni di dovranno sciolgiero anche quanto ai sottufficiali maritimi.

6t. Nell arnolamento dei Marinari servirà per norma il sistema inglese, e si déterminarà, che is veri marinari ne in servizio ne fuor di questo, sia per mare o per terra non passano portar armi. Perciò la Commissione avrà da presentare un progetto quali armi si debbano ordinare nel servizio straordinario dei marinari dietro il sistema inglese.

7t. Fara un progetto di spese per le cochiette, vasi da cucina, ed altri utensili o mobiglie necessarie per tutto l'equipaggio, come pure dell'occorente ferro per Zavorsa.

8t. Coll' interocesto d'un artigliere si farà un progetto, quanti asseroni, di che calibro, e quante armi da fuoco saranno necessarie per armare un bastimente a dovere.

9t. Progrtterà il muneri dell'infanteria e d'artiglieria, dietro di che i posti dei neccesarj ufficiali veranno qui determinati.

10t. Fara un projetto sulla panatica di tutto il personale, e ciò separatamente dietro ogni rango e categoria di servizio. La panatica serà da determinassi dietro il sistema austriaco.

11t. Fara un prospetto e projetto di spese di certa oggetti di riserva che si tersano in tersa, e versanno custodituelle Asermo dei marinari del porto.

Le qualche questione importante non fosse qui con temptata sarà in libertá della Comissione di apporsela e scioglierata.

Jo vedo bare che questa pertrattazione non petrà essere tenesta in secreto, però in quanto sarà possibile bisogua schivare di farne gran publicità.

Dappoiche il Littorale ungarico ha la sua propria bandiera il publico dietro questa disposizione potrebbe facilmente credere, che la Marina ungarica s'intenda separare del tutto dall'Austria e cosi cagionare delle contrarietà, percio Ella viene autorizzato di schiarire le cose in tal Modo che l'intenzione del Ministero sia di conservare la perfetta reciprocità coll'Austria, stabiliende la concessione del reciproco arnolemento.

In fine desiderarci sapere l'opinione della Comissione quanti e quali bastimenti ci vorebbero per quarantire abbastanza gli' interessi del Littorale ungarico nel mare adriatico specialmente nel golfo di Quarnero, si in riguardo finanziale, che comerciale, e ciò sino a tanto che potremo effettuare l'ulteriore sviluppo della nostra Marina.

Notifico all'Illust. Vostra che due ad almeno un bastimento di guerra versà subito con prato ed armato tostochè avrò ricevuto il di Lei rapporto.

Pest, li 3. Agosto 1848.

Segnato il Ministro dell'Interno.

5. Buda-Pest, 1849. febr. 16.

Mészáros Lázár hadügyminiszter kapitányi kinevező okirata és megbízása Domini Vince gróf részére egy hadibrigg megvétele iránt. — Domini másolata.

Il Ministro di Guerra.

Al Signor Vincenzo Conte Domini, Professore di Nautica.

Colle presente la nomino Capitano nell'armata ungherese, e la autorizzo di armare ed allestire perfettamente un Brick da guerra per conto del Regno d'Ungheria, e di equipaggiarlo complettamente, riserbandomi però la nomina dello stato maggiore. Al Governatore del dis tretto di Fiume venne rilasciato di prestarse e coadjuvorla pella pronta e perfetta effettuazione di questo di Lei in carice.

Buda-Pest li 26. Agosto 1848.

Il Ministro di guerra.
Lazzaro Mészáros m. p.

6. Buda-Pest, 1848. okt. 15.

Copia ad # 15 C. 16. Feb. 849. Alleg. C.

Contrato.

A magyar kormány vételszerződése Gopcsevics Spiridion trieszti hajókereskedővel és építővel az „Implacabile" brigg megvétele iránt. — Domini gróf másolata.

Il Ministero unghereso di Finanze da una porte, e Gasparo Mateovich giusta procura dd° Trieste, 28. Agosto 1848 qual plenipotenziario di Spiridione Gopcevich Negoziante ed armatore in Trieste dall' altra parte, hanno in base della corrispondenza ufficiale dal fei Ministro di Finanze Sig. Lodovico Kossuth stipulato il segmente Contratto riguardo al Naviglio nomenato „Implacabile" che trovandosi nel porto di Fiume, in forza del Protocollo commissionale tenuto sotto il presidio del Sig. Governatore del litterale Conte Giovanni Erdödy in data 13. Agosto a. c. fei offerto in Vendita al Ministero ungherese coll'osservazione che il sopranominato naviglio con pochissime modificazioni sarebbe, pienamente adattato a servize come naviglio di guerra, in segnito a ciò:

1mo. Gasparo Matcovich come plenipotenziario assume a nome del suo comittende Spiridione Gopcevich l'obbligo di allestere a tenore del Protocolle Comissionali qui in copia anosesso il sernominato e dalla Comissione di Fiume scello naviglio l'Implacabile ad uso di Brick da guerra, e di munirlo dei necessarii cannoni e delle altre armature.

2do. Spiridione Gopcevich si obbliga di effetture l'armamento sopradetto in Inghilterra e di conseguarlo verso Inventario al Sig. Conte Vincenzo Domini professore di Nautica, nominato del Minis-

tero di Guerra ungarico in Capitano del menzionato Bastimento il quale assisterà all'Armamento in quanto che petrà essere presente, a lo collauderà.

3º. La fornitura del Bastimento avràda succedere da parte del Spiridione Gopcevich nella maniera come é espresso nel Protocollo Commissionale dalla Sessione dei 13. di Agosto zotto la lettera *A.* e *C.* e l'armamento poi come è descritto nel Protocollo provocato.

4º. Il Ministero ungherese dall'altre Conto accetta l'Offerta del Sig. Spiridione Gopcevich civè l'offerta di vendere al Ministero ungherese il naviglio nominato l'Implacabile del tutto informato e proceduto dei necessarii armamenti e forniture per la somma complessiva di 65000 fiorini (:tre pezzi da 20 carantani in argento per sufiorino:).

5º. Il Ministero ungherese assume riguardo al pagamento del' prezzo di vendita dei sopra espositi fior. 65000 il seguente obbligo, cioè tosto chè sarà sotoscritto da ambo le parti il presente Contratto ordinerà di pagare subito verso quietanza del Sig. Gasparo Matcovich la somma di fiorini 40000 M. C. inteso per altro che la giapagata capara di fiorini 1000 M. C. sarà compostata in questa somma, e perciò ora veranno pagati fior: 39000. Il Ministero ungherese è inoltre obbligato di pagare e Spiridione Gopcevich od al suo plenipotenziario i rimanenti fior: 25000 soltanto in allozo quando il bastimen'o sarà intieramente allistito ed armato, non chè collandato e consegnato al Comandanto destinato dal Ministero ungherese.

6º. Siccome le circostanze si sono cangiate in quanto che il bastimento non è più a Finance, e Cannoni e li armi non possano essere più trasportati a Fiume, ma testto ciò devessere effettuato in Inghiltersa, cosi si obbliga il Ministero ungherese di pagare la somma di fiorini 3000 M. C. a titolo di bonificazione dalla differenza di spese cagionata all'armamento di questa nuova disposizione.

7º. Nel Caso che l'una, ed altra posto, di questo Contratto non venisse dall'una e dall'altra parte a dempita la parte danneggiata ha il diritto di chiedere il rimborso di tutti i danni legalmente comprovati dinansi un giudizio compromissionale.

Il presente Contratto fer consegnato in due eguali esemplari alle parti contraenti, ed un Esemplare deposto nell'Archivo dello stato ungherese.

Dato a Buda-Pest il 15. Ottobre 1848.

Segnato
F. Duschek m. p.,
segret. di stato.

Gaspero Matcovich m. p.
Plenipotenziarii di S. Gopcevich.

7. London. 1849. jan. 26.

ad # 15. C. M. Febr. 849. Allegat. D.

Gyurkovich B. Péter, az „Implacabile" kapitánya, Domini Vince gróftól a brigg fölfegyverzésére vonatkozó angol hatósági engedély kieszközlését és a kialkudott összeget, Gopcsevich részére 25, a maga részére 11 ezer forint átadását követeli. — Domini gróf másolata.

To Count Vincent Domini and all whom it may concern.

Take Notice that. S. Pietro Basilio Giurkovich Capitain of the Vessel „Implacabile" are ready and willing to arm and prepare the said Vessel in all respect according to the Contract made the fifteenth day of October in the year of our Lord one thousand eight hundred and forty eight between the Hungarian Minister and Gaspero Matcovich for and on behalf of Spiridione Gopcevich the owner of the said Vessel and to hand her over to you the said Comte Vincent Domini on payment of the balance of twenty five thousands florins due to the said Spiridione Gopcevich in respect of the said Contract and further sum of Eleven thousand florins average and expences incurred in respect of the said. Ship and in order to enable me to do se I hereby require you the said Count Vincent Domini to procure for me the Licence of the proper Authorities for such armament and preparation whit in a week from this date and to pay to me in default tehereof the said sums of twenty five thousands florins, and eleven thousand florins. And take Notice that in case you do not obtain the said Licence or pay the said sums of Money in a week from this date I shall navigate the said Vessel back to Triest and deliver her to the said Spiridione Gopcevich and you and all others concerned will not only forfeit all if any sums of Money paid on account of the said Contract but also be called upon to pay all damages sustained whether by reason of average domurrage or otherwise by the said Spiridione Gopcevich in the premises dated at London the twenty sixt day of January in the year of our Lord one thousand eight hundred and forty nine.

Pietro B. Giurcovich m. p.
Capt. of the Implacabile.

8. London, 1848. jan. 29.

ad # 15. C. 16. Febr. 849. Alleg. E.

Gyurkovich megsürgeti a kikötött összegek megfizetését és annak be nem szolgáltatása esetére a hajónak Triestbe való visszavitelével fenyegeti meg Domini grófot.

To Count Vincent Domini and whom else it may concern.

Sir. Referring to the notice served on you on my behalf on the 26t Jan. Instant respecting the Ship „Implacabile" I now-beg to give you Notice that in reply to your last proposition to my

Owner I have received instructions to deliver possession of the said Ship to you upon your handing over to me the sum of one thousand five hundred and sixty nine pounds fourteen shillings and four pence deposited in the hands of Mr. Draper on account of this Matter together with a further sum of three thousands six hundred and forty three Zecchins one hundred and twenty four Kreitzers for the balance of the purchase money of the said Ship and for the other expenses including the expence of detaining the said ship in London. And I further give you Notice that in the above demanded Balance you have received credit for the sum eight hundred and forty six Zecchins two hundred and five Kreitzers the amount agreed upon between no to be deducted in consequence of my inability to arm the said ship it being contrary to the Laws of England so to do. And further give you Notice that in default of your fulfilling the above termis by Friday next the time when former Notice will expire I shall navigate the said Vessel back to Triest and deliver her to my owner as mentionned in my former Notice. I am your most obdient servant.

London, 29t January 1849.

Pietro B. Giurcovich.
Cap. of the Implacabile.

9. London, 1849 feb. 1.

ad # 15. C. 16. Febr. 849. Alleg. F.

Domini gróf felhívja Gopcevich hajótulajdonost és Gyurkovich hajóskapitányt, hogy a kikötött összegek lefizetése után neki a hajót átadják, különben a szenvedett károkért felelősekké fogja tenni őket. — Másolat.

To Spiridion Gopcevich Owner of the Vessel called the „Implacabile" and to Pietro Basilio Giurcovich Master of the said Vessel and whom else it may concern.

Take Notice that I the undersigned Vincent Count Domini acting for and on the behalf of the late and present legitimate Governement of Hungary in relation to a certain Contract dated the fifteenth day of October one thousand eight hundred and forty eight, and made between the Hungarian Minister of Finance on the one part and You Spiridion Gopcevich, by Gaspero Matcovich your duly constituted Agent in that behalf of the other part for the sale of the said Vessel „Implacabile" and certain stores and armament do hereby demand the fulfilment by you Spiridione Gopcevich and Pietro Basilio Giurcovich of the said Contract, and I require you fortwith to obtain from the British Governement or other proper authorities such Licence (:if any:) as may be necessary to enable you to perform the said Contract. And I give you further Notice that I am ready and willing and hereby offer either to pay you the balance remaining due of the purchase of the said Vessel stores and armament upon, your putting me in procession of the said Vessel stores and armament agreeably to

the said Contract or to pay you the balance of the said Purchase money deducting the value of the Armament in accordance with the supplemental agreement of the twentieth day of December last upon the ship and stores without the said Armament being delivered into my possession. And I further give you Notice that if possession of the said Vessel and stores with or without the said armament is not given to me by Friday next I shall require the repayment of the sum of Forty thousand florins wich has been already paid to you as part of the agreed price for the said. Vessel stores and armament together with Interest thereof at five per Cent per Annum from the day on which it was paid to you and I shal hold you and each of you responsible as well for the said sum of forty thousand florins and Interest as for all expences incurred or do be incurred by me in ordre to receive or obtain possession of the said Vessel and otherwise incidental to the said Contract, and for all loss damages and expenses whatsoever which have been or which shall or may here after be sustained or incurred by reason of the nonfulfilment by you of the said Contract. And I hereby on the part of the said Government disclaim all obligation whatever to procure the Licence required by the Notice of you Pietro B. Giurcovich bearing date of twenty sixth day of January Instant and all liability either under the said Notice or a certain other Notice dated the twenty ninth of the same month to any damages by reason of average Demurrage or otherwise or for any expenses, en anywise resulting from the detention of the said Vessel having always been ready and willing to fulfil the said Contract on the part of the said Government.

Dated in London this first day of February one thousand, eight hundred and forty mine.

Vincenzo Conte Domini m. p.

10. London, 1849 febrar 17.

Koller báró jelentése Schwarzenberg herceghez Domini gróf vallomásáról, ártatlanságát illetőleg.

No. 16. *London, den 17. Februar 1849.*

Mit Beziehung auf meinen gehorsamen Bericht No. 15 C. von gestern, in Betreff der vom Grafen Domini hier geführten Unterhandlung wegen Ankaufes des „Implacabile" für die ungarische Regierung, gebe ich mir die Ehre Ew. Durchlaucht anzuzeigen, dass derselbe sich diesen Morgen bei mir eingefunden und folgende Erklärung gemacht hat:

Seine Ernennung zum Schiffs-Capitän, wie auch der Ankauf und Auftrag zum Ankaufe der dem Triestiner Gopcevich gehörigen, in London befindlichen Schiffes hätten schon im verflossenen *Monate August* zu Pesth stattgefunden.

Auf meiner Frage, wann er aber die Hieherreise angetreten, erwiederte er, Triest, am *11t.* November verlassen zu haben und über Marseilles am *10t. Dezember* in England angekommen zu sein. Sein Betragen wäre immer vollkommen *neutral* gewesen; die Beendigung des ihm anvertrauten Geschäftes habe er für eine Pflicht gegen die Regierung gehalten, und nun wünsche er ungehindert nach Triest zurückkehren zu dürfen, um daselbst über sein Verhalten rechtfertigende Beweise, wie auch im Betreffe der Schiffsangelegenheit, gegenüber des Gopsevich die nöthigen Auskünfte zur Aufrechthaltung des Contraktes liefern zu können.

Hierzu bedürfe er aber die vorläufige Zusage seiner persönlichen Sicherheit, indem er von den Behörden in Fiume als gefährlich bezeichnet und verfolgt worden sei.

Als Beweis seiner *ehrlichen Absicht* bei dem Antreten des ihm aufgetragenen Geschäftes gab er an, seine Frau, ehe er Triest verliess, von Fiume nach Udine gesendet zu haben, was er nicht gethan, sondern sie mitgenommen hätte, wären aufrührerische Absichten seinem Unternehmen zu Grunde gelegen.

Genehmigen Euer Durchlaucht den Ausdruck &c. &c.

B. Koller.

11. Bécs, 1849 március 1.

Schwarzenberg herceg a Londonból érkezett követségi jelentéseket és az „Implacabile" vételére és felszerelésére vonatkozó íratokat a szokásos vizsgálat lefolytatása végett jegyzék kíséretében átteszi a cs. kir. hadügyminisztériumhoz.

Note an das Kriegs-Ministerium.

Wien, den 1. März 1849.

Wie Euer Löbl. aus den beyliegenden Berichten des k. k. Geschäftsträgers in London des Näheren zu entnehmen belieben wollen, ist demselben von einem sicheren Grafen Vincenz Domini angezeigt worden, dass er von dem ehemaligen ungarischen Ministerium im August v. J. zum Schiffs-Capitain ernannt und mit der Ausrüstung der in London befindlichen Brigg „Implacabile" beaufragt worden sey, welche laut eines am 15. Oktober 1848 zu Pesth abgeschlossenen Contraktes dem Triestiner Spiridion Gopsovich abgekauft wurde, und wofür der Letztere bereits die erste Rate mit 40.000 fx. ausbezahlt erhalten habe; — dass jedoch diese Unterhandlung aus dem Grunde gescheitert sey, weil er (Domini) die Restforderung mit 35.000 fx. zur Verfallszeit dem Capitain jenes Schiffes Basil Giurcovich nicht habe zahlen können, und dass jenes Schiff daher nächstens als Eigenthum des Gopsovich wieder nach Triest zurücksegeln werde.

Graf Domini, welcher Triest am 1. November verlassen zu haben und erst am 10. Dezember in London eingetroffen zu seyn vorgibt, erklärte sich bereit, den k. k. Behörden über diesen

Rechtshandel, das dem beraubten Staatsschatze gegen 50.000 fx. gekostet habe, nähere Aufschlüsse zu geben; er verlangt jedoch eine formelle Gewährleistung für die Sicherheit seiner Person, da er von den Fiumaner Behörden, wenngleich ohne Grund, als gefährlich bezeichnet und verfolgt werde.

Ich lasse denselben nun zwar unter einem im Wege der k. k. Gesandtschaft in London dahin vorbescheiden, dass die von ihm gewünschte Zusicherung nicht ertheilt werden könne, indem er selbe — wenn er unschuldig wäre — nicht bedürfe, im gegentheiligen Falle aber dem Laufe der Gerechtigkeit nicht Einhalt gethan werden könne.

Um jedoch für den Fall, als die Angaben des &c. Domini nicht ungegründet wären zur Wahrung der etwaigen Gerechtsamen des k. k. Aerars auf das von Gopsovich angeblich gekaufte Schiff nichts zu versäumen, beeile ich mich Einem Löbl. von diesem Sachverhalt mit dem Ersuchen Kenntniss zu geben, hierüber sowohl in Pesth als in Triest durch die respektiven Militair-Gouverneure mit thunlichster Beschleunigung nähere Erhebungen einziehen zu lassen und nach Umständen rücksichtlich der demnächst von London nach Triest zurückkommenden Handels Brigg „Implacabile" die geeigneten Vorkehrungen anzuwenden.

Über das Resultat dieser Erhebungen wolle es eben dem Löbl. &c. gefällig sein, mir unter Ruckschluss der obigen Communikate die dienstfreundliche Mittheilung zu machen.

12. Bécs, 1849 március 1.

Schwarzenberg herceg közli Colloredo gróf londoni nagykövettel, hogy Domini gróf ügyében a megejtendő vizsgálat fogja eldönteni bűnösségét vagy ártatlanságát.

Wien, 1. März, 1849.

In vorlaufiger Erledigung der beiden gleichzeitig hier eingelangten Berichte des Herrn Baron Koller No. 15 C. vom 16t. und No. 16 vom 17. s. M. ersuche ich E. L. den angeblichen Grafen Vincenz Domini, welcher von dem ehemaligen ungar: Ministerium mit dem Ankaufe von Schiffen beauftragt gewesen seye und namentlich mit dem Eigenthümer des in London befindlichen Obriggs „Implacabile" in Unterhandlung gestanden haben soll, dahin vorbescheiden zu lassen, dass dem von ihm gestellten Verlangen keine Folge gegeben werden könne. Derselbe ist entweder — wie er vorgibt — frey von aller Schuld, oder es tritt der gegentheilige Fall ein. Im ersteren hat er nichts zu befürchten und die Zusicherung einer straflosen Rückkehr erschiene überflüssig; — im zweyten Falle aber dürfte der Lauf der Gerechtigkeit nicht gehemmt werden. Er stelle sich daher die Erfüllung seiner Bitte jedenfalls als unstatthaft dar.

Empfangen &c. &c.

13. Bécs, 1849 március 4.

Schwarzenberg herceg értesíti a cs. kir. hadügyminisztériumot, hogy Colloredo gróf londoni nagykövet Domini gróf részére útlevelet állított ki, hogy az Párison át Bécsbe utazhasson.

(An das Kriegsministerium.)

Wien, 4. März 1849.

Im Nachhange zur hierortigen Note vom 1. d. M. hat man die Ehre Eurem Löbl. einen neueren Bericht des k. k. Gesandten in London gegen zufällige Zurückstellung mitzutheilen, aus welchem Hochdasselbe entnehmen wolle, dass Gf. Colloredo dem ehemaligen k. k. Marine Offizier und Professor der Nautik in Fiume Conte Vicenzo Domini auf sein dringendes Ansuchen am 24. v. M. einen Gesandtschafts-Pass zur Reise nach Wien über Paris ausfertigen lassen, und dass derselbe daher nächstens dahier eintreffen kann.

14. Bécs, 1849 március 4.

Schwarzenberg herceg a cs. külügyminisztériumnak az „Implacabile"-ügyre vonatkozó további ügyiratokat (melyek azonban hiányosak) bocsát rendelkezésére.

(An das Kriegsministerium.)

Wien, den 4. März 1849.

In Verfolge der hierortigen Note vom 1. d. M. betreffend den vom vormaligen ungarischen Ministerium mit dem Ankaufe des Handelsbrigg „Implacabile" beauftragt gewesenen ehemaligen k. k. Marine-Offizier Conte Domini habe ich die Ehre Eurem Löbl. &c. im Anschlusse einen soeben über Olmütz eingelangten Bericht des k. k. Gesandten in London gegen gefällige Zurückstellung nach davon gemachtem Gebrauche mitzutheilen, womit Graf Colloredo die Uebersetzungen zweyer von Meszarós unterm 21. Oktober 1848 in Buda-Pesth an den besagten Domini erlassenen Weisungen einschickt, welche als weitere Belege zu den vertrauten Beziehungen dienen, in welchen der Letztere zu dem ungarischen Kriegs-Ministerium gestanden ist.

Da übringens aus diesem wie aus einem anderen Eurem Löbl. &c. gleichzeitig zugehenden Berichte des Grafen Colloredo zu entnehmen ist, dass Domini ehestens hier eintreffen wird, so wolle Eurem Löbl. &c. gefällig seyn, die hiesige Stadt-Commandantur auf das bevorstehende Erscheinen desselben unter gleichzeitiger Bekanntgebung der hinsichtlich seiner obwaltenden Umstände, aufmerksam zu machen.

15. Bécs, 1849 március 6.

A belügyminisztérium közli Schwarzenberg herceggel az átadott iratok vételét és az azok alapján tett rendelkezéseket.

Kriegs-Minist. 1335 & 1340.

Über die schätzbare Note vom 1t. dieses das Verhältniss des gewesenen Schiffsfähnrichs, später Professors an der nautischen Schule zu Triest Vincenz Domini betreffend, wurde wegen näherer Erhebung des angedeuteten Sachbestandes hinsichtlich des dem Triestiner Gopcevich mittels Kontraktes zu Pesth abgekauften und von Domini in London auszurüstenden Briggs „Implacabile" an den Feldmarschall des Fürsten Windisch-Grätz und an Feldmarschallieutenant Grafen Gyulai das Entsprechende erlassen.

Ueber die weitern zwei schätzbaren Noten vom 4t. dieses wird der Civil- und Militär-Gouverneur in Wien Feldmarschall-Lieutenant Baron Welden auf das bevorstehende Erscheinen des schon im vorigen Jahre hinsichtlich seiner politischen Gesinnungen sehr verdächtig geschilderten Domini in Wien aufmerksam gemacht, um nach Massgabe der Umstände das Entsprechende zu verfügen.

Indem man die Ehre hat, Eur. löbl. k. k. Ministerium hievon vorläufig in Kenntniss zu setzen, behält man sich vor, die mitgetheilten Aktenstücke nach gemachtem Gebrauche zurückzustellen.

Wien, den 6. März 1849.

Statt des H. Ministers der
Unterstaatssekretar des Kr. Wesens.

16. Bécs, 1849 március 19.

Krauss cs. kir. pénzügyminiszter értesíti Schwarzenberg herceget, hogy a kincstárt az ügyből kifolyólag 66.302 frt 30 kr. károsodás érte, melynek megtérítésére az igényt tart.

(Note des Fin. M. v. Krauss an Schwarzb.)

Wien, den 19. März 1849.

Wie Euer Durchlaucht aus einem dem Kriegsministerium mitgetheilten Berichte der k. k. Botschaft in London ohnehin bekannt ist, hat die ungar. Rebellen-Regierung mit dem Handelsmanne Spiridion Gopcevich zu Triest durch dessen Bevollmächtigten Kaspar Matcovich wegen Ankauf und Ausrüstung der Brigg „Implacabile" einen Vertrag abgeschlossen.

Aus der beiliegenden von dem Herrn Feldmarschall Fürsten Windischgrätz mir übermittelnden Verhandlung wollen Euer Durchlaucht entnehmen, dass dieser Vertrag am 15. Oktober v. J. daher zu einer Zeit angestossen wurde, zu welcher die bestan-

denen ungarischen Regierungsbehörden bereits ausser Wirksamkeit gesetzt waren.

Es unterliegt demnach keinem Zwiefel, dass die in diesem Vertrage von der revolutionären Regierung übernommenen Verpflichtungen die rechtmässige Regierung nicht binden können. — Da indess dem genannten Handelsmanne aus dem ungarischen Staatsschatze unbefugt bedeutende Geldvorschüsse verabreicht wurden, welche den vorliegenden Nachweisungen zufolge 66.302 fx. 30 kr. C. M. betragen, zu deren Rückeinbringung dem hiebei beeinträchtigten Staatsschatze das volle Recht zusteht, so erscheint es im Hinblicke auf die von dem provisorischen Vorstande der k. Kameralverwaltung für Ungarn Grafen Almásy gegebenen Andeutungen zur Sicherstellung der ärarischen Forderung vor Allem dringend gebothen, die Beschlagnahme des erwähnten Schiffes zu veranlassen, bis das Ärar seine Ansprüche wird im weiteren gesetzlichen Wege geltend machen können. — Für den Fall als sich dieses Schiff bereits zu Triest befinden sollte, wurde dem Herrn Gouverneur des österr. Küstenlandes Feldmarschall-Lieutenantes Grafen v. Giulay von Seite des Kriegsministeriums die entsprechende Weisung ertheilt.

Falls dasselbe aber noch zu London, wo dessen Ausrüstung bewirkt werden wollte, vor Anker läge, sehe ich mich bestimmt, Euere Durchlaucht zu ersuchen, die Beschlagnahme dieses Schiffes oder die Stellung desselben in einen österreichischen Hafen unter den für die ärarische Forderung hinreichende Garantie biethende Modalitäten mit möglichster Beschleunigung im Wege der Botschaft zu London einleiten, und mich von dem Verfügten unter Ruckschluss der Communikate gefälligst in Kenntniss stezen zu wollen.

Indem ich von diesem Ansinnen auch das kk. Kriegsministerium den Herrn Feldmarschall Fürsten v. Windischgrätz, und den Herrn Gouverneur Grafen Giulay verständige, ersuche ich zugleich den Letzteren, über die Vermögens-Verhältnisse des zu Triest wohnhaften Gopcevich Erhebungen zu pflegen, damit nöhigenfalls auch für die weitere Deckung der mehrberührten Forderung gesorgt werden könne.

Wien, den 19. März 1849. *Krausz.*

17. Bécs, 1849 április 4.

Krauss cs. pénzügyminiszter az „Implacabile" megvásárlására vonatkozó szerződéslevél megküldését és a hajó lefoglalását kéri.

Fin. Minister Freih. von Krauss.

Wien, den 4. April 1849.

Wie Euer Durchlaucht aus meiner Zuschrift vom 19. v. Mts. Z. 3032/F. M. entnommen haben, wurde der Gouverneur des österr. Küstenlandes Feldmarschall-Lieutenant Grafen von Gyulay von Seite des Kriegsministeriums für den Fall des Eintreffens der von der ungarischen revolutionären Regierung angekauften

Brigg „Implacabile“ die entsprechende Weisung ertheilt.

In dem gegen gefällige Rückstellung angeschlossenen Berichte zeigt der gedachte Herr Gouverneur über eine weitere an ihn von hieraus ergangene Aufforderung an, dass zu der von dem Kriegsministerium angedeuteten Beschlagname des Schiffes „Implacabile“ die erforderlichen Behelfe mangeln.

Da sich unter der Euerer Durchlaucht mit der eingangserwähnten Zuschrift vom 19. v. Mts. mitgetheilten Verhandlung auch die Gopcevich abgeschlossene Kaufvertrag und einige andere Urkunden befinden, welche die Behörden zur Beschlagname der Brigg „Implacabile“ benöthigen dürften, so habe ich die Ehre, Euere Durchlaucht zu ersuchen, mir dieselben, falls sie sich noch in den Händen Euerer Durchlaucht befinden, und entbehrlich sein sollten, unter Rückschluss der Kommunikate gefälligst zurückstellen zu wollen.

Wien, den 4. April 1849. *Krausz.*

18. Bécs, 1849 április 8.

Schwarzenberg herceg értesíti Krauss pénzügyminisztert, hogy a londoni nagykövetség a vételszerződés hiányában a hajót alig tudhatná lefoglalni, egyébként a hajó is alig lesz már Londonban.

(An d. Fin. Min. G. Krauss.)

Wien, den 8. April 1849.

In Folge E. L. geehrten Zuschrift vom 19. v. M. Z. 3032/F. M. habe ich nicht ermangelt wegen des eventuellen Falls in London zu veranlassenden Beschlagnahme des im Oktober von der ungar. revolutionären Regierung angekauften Brigg „Implacabile“ an die dortige kais. Gesandtschaft das Erforderliche zu erlassen — Da jedoch Anstand genommen wurde, diese Weisung wegen der auch überdiess voluminösen Beylagen durch die Post zu expedieren, und eine sichere Gelegenheit nach London sich seither nicht ergab, die Beförderung dieses Dienst-Paketes somit bisher nicht stattfinden konnte, so sehe ich mich dieses gefälligen Umstandes wegen in der Lage, dem in der schätzbarsten Note vom 4. d. M. Z. 4007/F. M. gestellten Ansinnen sofort entsprechen zu können.

Indem ich daher die verlangten Verhandlungs-Akten und darunter den seit dem Bevollmächtigten des Gopcevich abgeschlossenen Kauf-Vertrag sowohl, als die Beylagen der letzterwähnten Note im Anschlusse zurückstelle, glaube ich jedoch alles fernere Einschreiten in London um so mehr auf sich beruhen lassen zu können, als einerseits die Gesandtschaft ohne jenen Dokumenten keine wirksamen Schritte machen könnte und andererseits zu vermuthen ist, dass das Schiff „Implacabile“ sich schon längst nicht mehr in London befinden wird, da selber einer der Berichten des Joh. Koller vom 16. und 17. Feb. beygelegenen gedruckten Anzeige zufolge noch in demselben Monate die Rückreise nach Triest antreten sollte.

19. Bécs, 1849 április 20.

A hadügyminisztérium megküldi Schwarzenberg hercegnek az „Implacabile" ügyében lefolytatott vizsgálatot.

(Kellner an das Ministerium d. Äuss.)

Wien, den 20. April 1849.

Unter Ruckschluss der mit geehrter Note vom 1. Maerz d. J. anher gelangten Kommunikate gibt sich das Kriegs-Ministerium die Ehre, vorläufig den von der hiesigen Untersuchungs-Commission in ungarischen Angelegenheiten erstatteten Bericht ddo. 27. v. M. betreffs des Conte Vincenz Domini in Abschrift mit dem Beifügen zu übersenden, dass das Kriegs-Ministerium den am 15. d. M. No. 7147 erstatteten Antrag des hiesigen Civil- und Militair-Gouvernement zu Triest angeordnet hat, weil Spiridion Gopcevich, der Verkäufer des Schiffes „Implacabile" an die ungarische Regierung in Triest wohnt, und dort auch das Schiff selbst schon angelangt seyn soll.

Es wird demnach Conte Domini unter polizeilicher Aufsicht vom hiesigen Gouvernement nach Triest geschickt, dem dortigen Gouvernement der dem Conte Domini abgenommene Wechsel pr. 700 Sterlinge zugesendet, und zugleich angeordnet, dass der demselben auf der Reise beizugebende Polizei-Beamte die Reisekosten von der diesem Conte abgenommenen, in gerichtlicher Verwahrung befindlichen Baarschaft gegen Rechnungs-Legung zu bestreiten habe.

Zugleich wurde verfügt, dass das Resultat der Erhebung seiner Zeit hieher berichtet werde.

Wien, am 20. April 1849.

Statt des Kriegsministers der Stellvertreter
Kellner G. M.

20. Bécs, 1849 március 27.

A magyar ügyekben kiküldött katonai vizsgálóbizottság jelentése Domini Vince gróf ügyében.

(An die Mil. Central-Untersuch. Comm.)

Ad # 2407. Abschrift.

Von der Untersuchungs-Commission in ungarischen Angelegenheiten.

Wien, am 27. März 1849.

Mit der hohen Verordnung vom 11. dieses Monats # 4334 wurde dieser gehorsamsten Untersuchungs-Commission anbefohlen, den aus Anlass des Kriegs-minist. Erlasses vom 6. d. M. No. 1335/M. K. und 1340/M. K. am 10. d. M. verhafteten ehemaligen kk. Schiffsfähnrich Vincenz Conte Domini, welcher

von dem bestandenen ungarischen Kriegs-Ministerium zum Schiffs-Capitain ernannt, und von diesem als Agent verwendet worden war, über seine Beziehungen zu der revoluzionairen Regierung in Ungarn umständlich und eindringlich zu vernehmen, und das hierüber verfasste Protocoll mit der Äusserung vorzulegen, ob die weitere Verfolgung seines Anschuldigungsstandes mit dem Untersuchungs-Operate dieser Section nothwendig zusammenhängt, oder ob etwa die fortgesetzte Procedur in dieser Angelegenheit an die Central-Untersuchungs-Comm. in Ofen überwiesen werden können.

Hierüber erlaubt man sich folgendes ehrfurchtsvoll zu berichten: Den 13. August wurde unter dem Vorsitze des Herrn Gouverneurs Grafen Erdődy in Fiume eine Commission abgehalten, um für die ungar. Regierung ein Kriegsschiff zur Bewachung der Küsten der ungarischen Litorale gegen Schmuggel anzukaufen, u. beschlossen zu dem besagten Zwecke die Handelsbrigg „Implacabile" von dem Triestiner Handelsmann Gopcevich zu gewinnen, welche sich auf der Rhede von Fiume befand, und wofür dem Letzteren der Kaufschilling von 65.000 fx. C. M. gegen die Verbindlichkeit zugesprochen wurde, es zum Kriegsdienst umzugestalten und gehörig armiren zu lassen.

Da es im Interesse des Gopcevich und der Regierung war, dass der Kauf bestätiget werde, habe sich auf Afforderung des Ersteren Conte Domini, der als Professor der Nautik der Commission beigezogen war, mit dessen Bevollmächtigten Mattkovich nach Pest mit dem Kauf-Contrakte begeben, um den definitiven Abschluss desselben zu betreiben.

Dort habe der Deputirte Susani von Fiume am 22t. August beide zu dem Finanzminister Kossuth geführt, dieser habe einen Vorschlag verlangt, wie das Schiff auszurüsten wäre? — und als Domini den Ueberschlag sogleich verfasste, wurde er mit einem Erlasse vom 24. August aufgefordert, sich zu erklären, ob und unter welchen Bedingungen er das Commando dieses Schiffes über nehmen möchte? — Domini, dem die Veränderung seines Schicksals angenehm war, indem er zu seinem alten Berufe zurückkehren konnte, verlangte schriftlich eine Stellung, wie sie der Schiffslieutenant in der österr. Marine habe, nebst dem Vorbehalt einer Pension für seine Frau und erhielt gleich am 26. August sein Anstellungs-Decret unter jenen Bedingungen mit dem Auftrage, die Armirung des Schiffes „Implacabile" zu besorgen und zu übernehmen. Als nach der Besetzung der Stadt Fiume von den Gränzern, Domini sich bei dem Minister-Präsidenten Grafen Batthyany anfrug, was er bei diesen Verhältnissen für eine Bestimmung bekommen wird, habe ihm dieser bekannt gegeben, er solle wieder nach Fiume abgehen, und abwarten, was ihm befohlen würde, worauf er nach Hause abreiste und am 25. September in Fiume anlangte.

Dort sei er ohne von Ungarn etwas gehört zu — haben bis zu 1t. November geblieben, wo er von Gopcevich aus Triest einen Brief erhielt, der ihn aufforderte, zu ihm nach Triest zu reisen,

indem er wegen des Schiffes mit ihm sehr wichtig zu sprechen habe.

In Triest angelangt, erhielt Domini zwei Schreiben; das erste vom Kriegsminister Mészárós dat. 21t. Oktober, wo ihm dringend und angelegentlich befohlen wird, dass, nachdem das Schiff „Implacabile" für Rechnung Ungarns angekauft ist, er sich allsogleich dorthin, wo sich dasselbe befindet, zu begeben, dessen Armirung zu überwachen, und das Commando zu übernehmen habe; das zweite ebenfalls vom Kriegs-Ministerium enthielt den Befehl, dieses Schiff, sobald es adjustirt und gehörig armirt sein wird, es unter seinem Commando und unter ungarischer flagge zu führen.

Das Schiff befand sich dermalen in London, um dort armirt zu werden, und Domini gibt and, um so weniger einen Anstand genommen zu haben, am 6t. November von Triest abzureisen, als er es ebenfalls für keine straffällige Handlung erkennen konnte, das Commando dieses Schiffes von einer von Sr. Majestät anerkannten Regierung zu übernehmen. Mit einem Passe der kk. Polizei Direction von Triest, langte er nun in Gesellschaft des Bevollmächtigten des Gopcevich Namns Mattkovich und eines Schiffs Cadeten Kaiser am 11. December in London an, und sie wendeten sich an das Handlungshaus Draper, um das Schiff zu übernehmen.

Zur näheren Verständigung des mittlerweile geschehenen Ankaufes des Schiffes, und den Standpunkt des Wirkens dieser beiden Bevollmächtigten gibt Conte Domini in seinem Verhör folgendes an:

Der Contract zum Ankauf des Schiffes „Implacabile" sei, ohne dass er dabei einen Direkten oder Indirekten Einfluss nahm, von der ungarischen Regierung als Käufer, mit dem Gopcevich durch seinen Bevollmachtigen Mattkovich als Verkäufer, in Pest geschlossen worden, welches aber mehr eine Punktation war, da erst den 15. Oktober v. J. der ordentliche Contract (eine Abschrift liegt den Ministeriellen Akten bei) dahin stipulirt worden sei, dass Gopcevich die Verbindlichkeit übernahm, dieses Sciff, welches wegen seiner vollständigen Armirung, und um es mit Kupfer beschlagen zu lassen, nach London geschickt wurde, in einem vollständig brauchbaren Zustande als Kriegsschiff, ihnen als Webernahms-Commission zu übergeben, das ungarische Ministerium dagegen nebst 40.000 fl. C. M. und 3000 fl., welche er breits in Pesth an den Bevollmächtigen des Gopcevich, nähmlich dem Mattkovich übergab.) (Diese 3000 fl. wurden für den Transport nach London bezahlt) noch 25.000 fl. an Gopcevich, dann entrichtet, wenn der Letztere seiner Verbindlichkeit nachgekommen sein werde.

Die Ausbezahlung der 25.000 fl. sei Ihnen nichts angegangen; diese hätte auf die Bestätigung des Domini der richtigen Übergabe von dem ungarischen Ministerium erfolgen sollen. Domini habe zwar auch eine Anweisung auf einen Credit von 20.000 fl. C. M. auf das Grosshandlungshaus Sieveking and Son, und zwar

von dem Grosshandlungshause Wodianer in Pest, an den Staatssekretär Duschek, und von letzteren girirt auf Domini und Mattkovich, welch letzterer den Brief in Händer hatte und behielte. Dieses Geld hätte verwendet werden sollen, um auf weitere Ordre die noch weiter nothwendig werdende Einrichtung des Schiffes anzukaufen, es zu bemannen und seiner Zeit die Rückreise zu bewirken. Nun will Domini mit Mattkovich die nöthigen Schritte gethan haben, um ihrem Auftrage zu genügen, und das Schiff armirt zu erhalten; allein sie stiessen auf Hindernisse, die Gopsevich herbei geführt. Der Kaufmann Draper will keinen Auftrag hiezu erhalten haben, eben so wenig der Capitain Giurkovich dieses Schiffes, sie schrieben an Gopcevich nur nothwendige Weisungen, allein sie sollen sie nicht erhalten haben.

Mittlerweile haben die beiden aber zu Ende Dezember v. J. zufällig erfahren, dass ein Gesetz in England verkündet wurde, welches anordnete: dass ein Kriegsschiff für eine fremde Macht armirt werden durfe, wodurch sich schon an und für sich die Unmöglichkeit dargethan, ihren ursprünglichen Auftrag in Vollzug zu zetzen. Hiezu sei noch gekommen, dass ihnen die Uebergriffe der ungarischen Regierung bekannt wurden, dass der Kaiser die Ungarn als Rebellen erklärte, und sich demnach auch die nunmehrige Illegalität dieses Ministeriums, und seiner Handlungen ergab. Bei diesem Umstande haben sie beide, Domini u. Mattkovich gemeinschaftlich, wie sie immer handelten, beschlossen, dieses Schiff zu retten, und zwar, in dem sie das abschätzten, was an dem Schiffe von Gopcevich den Antrag gemacht haben, sie wollen ihm nach Abschlag der nicht geleisteten Armirungskosten den Rest auf 65.000 fl., nemlich den vollen Werth des Schiffes herausbezahlen u. es übernehmen.

Als Basis der Schätzung haben sie des Capitäns Giurkovich angenommen, weil sie verglichen, mit einem Preis-Curant, übereinstimmte.

Nach dieser Schätzung hätte Gopcevich noch gegen 16.000 fl. C. M. zu bekommen gehabt, wenn das Schiff — wie in London angefangen wurde — vollständig mit Kupfer beschlagen gewesen wäre, und wenn diese Ausgleichung vor sich gegangen wäre, sei es in ihrer Absicht gelegen, dieses Schiff zur Verfügung der österreichischen Regierung zu stellen, indem sie von der Verhandlung dem österreichischen Consul die Anzeige erstattet hätten. Nun haben sie beide aber auch beschlossen, den Creditbrief an Sieveking pr. 20.000 fl. zu realisiren, indem sie sich decken mussten, die ungarische Regierung könnte durch Wodjaner die Veranlassung treffen, dass der Creditbrief widerrufen würde, und Ihnen dadaruch die Möglichkeit geraubt wäre, dieses Geld der österr. Regierung zu erhalten.

Sie haben demnach den ganzen Betrag pr. 20.000 fl. erhoben, und einstweilen 16.000 fl. erlegt, als jenen Theil, welchen sie Gopcevich für das Schiff noch ausbezahlt hätten. Allein nachdem die Antwort desselben zurückkehrte, er wolle sich in keinen Vergleich einlassen, erhoben sie nun auch dieses Geld wieder bei Draper, theilten es, und jeder von ihnen habe den Theil, den sie entbehren

konnten, in die Bank gegeben, das Andere haben sie für ihre Auslagen, und die nothwendige Rückreise zurückbehalten, worüber er sowie Mattkovich eine ordentliche Rechnung zu legen bereit wären.

Domini habe den Anspruch der Entschädigung zur Reise nach London — wieder zurück, und auch seine Diveten zu machen, und so sei noch ein englischer Bankbon pr. 700 £ Sterling in seinem Besitz, welche ihm nebst seinem anderen Gelde im Gefangenhaus abgenommen wurde.

Weiter führt Domini an, er habe sich noch mit dem Kapitain Giurkovich in Verhandlung eingelassen, dass wenn er ihm zu dem Reste von 25.000 fl. verhelfen, und ihm nebst der zu erwirkenden Armirungs Bewilligung noch weitere 11.000 fl. geben würde, er bereit sei, das Schiff in Acht Tagen zu armiren, und ihm zu übergeben.

Hierüber liegen zwei Briefe des Giurkovich, in den Papieren vor, ebenso wie ein Protest des Domini ddo. 3t Februar von einem englischen Advocaten ausgestellt.

Mit diesem sei nun Domini zu der österr. Gesandtschaft gegangen; habe dort den Fall vorgetragen, und dem amtirenden Herrn Baron Koller insbesondere bemerkt, er habe das Beste der österr. Regierung vor Augen gehabt, und die Beendigung des ihm anvertrauten Geschäftes für eine Pflicht gegen die Regierung gehalten, da er sich mit dem Capitain des Schiffes und mit Gopcevich in nichts mehr einlassen könne. Zugleich stellte er das Ansuchen, ungehindert über Wien nach Triest zurückkehren zu dürfen, um daselbst über sein Vorhaben rechtfertigende Bewiese, wie auch in Betreff der Schiffsangelegenheit gegenüber des Gopcevich dei nöthigen Auskünfte zur Aufrechthaltung des Kontraktes und Hereinbringung der Anforderungen, die an ihn gemacht werden können, zu liefern.

Baron Koller habe ihm Anfangs zur Antwort gegeben, er habe in dieser Angelegenheit bereits an die Regierung berichtet, als aber mittlerweile der neue H. Botschafter Graf Colloredo in London ankam, habe er von diesem einen Pass erhalten, und sei direkte hieher gereisst; sei aber den 9t März d. J. arretirt worden.

Ueber die Handlungsweise des Gopcevich gibt Domini an, erglaubte, dieses habe aus dem Vorfall der ungarischen Regierung und der hierdurch entstandenen wollen; weiter bemerkt er, seine Geld und das Schiff behalten wollen; weiter bemerkt er, seine Absicht nach Wein zu kommen sei die gewesen, um sich zu rechtfertigen, er habe über die Art und Weise diess zu thun sich, mit dem H. Hofsekretär Knesevich des Kriegsministeriums in Berathung setzen wollen, er hätte, wenn er sich vor Verantworkung zu früchten hätte, nicht nothwendig gehabt, hieher zu reisen, und keine anderweitigen Verhältnisse oder Einverständnisse, als die bereits angegebenen, hätten mit den ungar: Behörden oder Ministern, von denen er keinen gekannt haben will, und ihm Statt gefunden.

Diess ist ungefähr der Auszug aus dem Verhör des Conte

Domini, worin der Sachverhalt seiner Verwaldung durch die ehemalige ungarische Regierung umständlicher angegeben wird.

Vor Allem muss vorausgeschickt werden, dass seine Untersuchung mit der hier im Begriff befindlichen Untersuchung des ungarischen Ministeriums des Äussern in keinem Zusammenhange steht, und gewiss auch in keinem zusammengebracht werden kann.

Was aber die weitere Beurtheilung des bereits jetzt schon erhobenen Sachverhaltes anbelangt, so dürften sich keine solchen Anzeigungen gegen Domini erhoben haben, die eine ordentliche gerichtliche Behandlung desselben rechtfertigen dürften, denn selbst die hohe österreichische Bothschaft zu London bestätigte seine Angaben, verdächtigte seine Handlungsweise durchaus nicht, und erstattete über seine selbst gemachten Mittheilungen, nur vorsichtsweise die vorliegenden Meldungen. — Für Domini sprechen die Umstände, dass er zum Capitän des Schiffes „Implacabile", noch vor der legalen Regierung zu Ofen ernannt worden ist, und sich daher auch nach London, um seine Mission zu erfüllen, begeben konnte, dass laut erhobenen Proteste, und seiner gemachten Anzeige bei der österr. Bothschaft, er Alles that, was in seiner Macht war, um das Schiff zu erhalten; dass er selbst von freien Stücken angab, dass er den grössten Theil der Summe, die auf ihn bei der Vertheilung der 20.000 fx. fiel, noch besitze, und aber dieses gesammte Geld von 10.000 fx. Rechnung legen könne, dass er das gleiche von Mattkovich anführte, dass er sich erböthig machte, gegenüber dem Gopcevich die nöthigen Behelfe zur Aufrechterhaltung des Contraktes, und Sicherung des Aerars anzuführen, und dass durchaus kein Verdacht, sich der Verantwortung zu entziehen, auf ihn lastet, in dem er seine Frau nach Udine gesendet hat, und da er einen von der Triestiner Polizei-Direction ausgestellten Pass besass, sich um keinen österr. Pass zu kümmern nothwendig hatte; wenn er sich nicht hieher zur Rechtfertigung hätte verfügen wollen; denn ihm stand es in London um so mehr frei, sich wohin immer zu verfügen, als er überdiess mit Geldmitteln reichlich versehen war, wie es das von dem Herrn Gefangenhaus Commandanten abverlangte Verzeichniss über die ihm abgenommene Baarschaft erweisst.

In dem aber auch die kk. Central-Untersuchungs-Commission in Ofen, bei dieser Sachlage keine Erhebungen von Belang erwirken kann, Triest aber, wo sich Spiridion Gopcevich die Hauptperson dieses Verkaufs und Armirungs Vertrages aufhält, der Ort ist, wo die Angelegenheit weiter fortgeführt werden müsste; so erlaubt sich die gehorsamst gefertigte Commission dahin die unvorgreifliche Ansicht auszusprechen, sämmtliche Akten wären vorläufig zu dem Ende an das hohe kk. Triestiner Gouvernement einzusenden, um das dortige Fiscalamt anzuweisen, das hohe Aerarium zu schützen, den Verboth auf das Schiff „Implacabile" zu verhängen und zu justificiren; gegen Gopcevich das Geeignete zu verfügen, Mattkovich zur Rechnunglegung und Rückzahlung der erhobenen 10.000 fx. zu verhalten, ebenso die Beschlag-

nahme über das dem Conte Domini abgenommene Geld, wenigstens den Bankwechsel von 700 ℔ St. und dessen Gold betreffend, zu verhängen; und ihn unter der Bedingung auf freien Fuss zu geben, dass er sich verbindlich mache, auf jede Vorforderung in Triest zu stellen.

Sollte sich aus dem nun anhängig zu machenden Rechts-Streite Anzeigungen zum Criminal-Verfahren ergeben, so liegt es sodann ohnehin in der Pflicht der Behörden, dieses einzuleiten. Sämmtliche Vorakten folgen in der Anlage pflichtschuldigst zurück, da sich Noten des hohen Ministeriums des Äussern dabei befinden, welche seiner Zeit rückgeschlossen werden müssen, so wurden diese nicht verzeichnet; allerdings wurde ein Verzeichniss über die Papiere des Domini zur besseren Uebersicht verfasst, der von dem Gefangenhaus Commandanten angeführte Wechsel pr. 800 £ Sterling lautet aber nur auf 700 Pfund.

Pastory Hptm. m. p.
Praeses.

Ottenburg m. p.
Hptm. Auditor.

21. London, 1849 február 15.

Kayser Albert értesíti Pulszky Ferenc londoni magyar követet az Implacabile-ügy fejleményeiről. — Kiadatlan eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában, Pulszky Ferenc levelezése között.

Rossz magyarsággal írt eredeti.

Méltóságos Úr.

Kötelességemnek tartom Méltóságod tudosítani az „Implacabile" nevü hajó ügye menetelérül, és mint az Magyar Országra nézve végét érte. Mint méltóztatik tudni e válalatnak eredetét és czélját, úgy előadásomat ide érkezésünktől fogva kezdem. Domini Vincze, a magyar hadügy Minister által kapitánynak és a hajó parancsnoknak kineveztetett, és én ideiglenesen oldala mellé rendeltettem. A szerződés, melly Matcovich úr mint Gopcevich, — a hajó tulajdonosnak — telyhatalmazottja és a magyar kormány közt kötetett, fő pontjaiban úgy szól: hogy Gopcevich tartozik e hajót Angolhonba felszerelni és felfegyverkezni, a szerződésbe nevezett módón és Domini V. parancsnoknak átadni, mirül ez collaudatiot adjon, a minek előmutatásával a magyar kormány tartozik Gopcevichnek a teljes vételártól hátramarat 25.000 p. fl. tüsténi kifizetni. De érkezésünkkor Gopcevich semiféle utasitást és rendelkezést nem tett, sőt más pénzbeli követeléseket inditott; bizonyos károkért miket a hajó ideutazásában szenvedett, és azután nyilatkozot hogy egy angol törvény (melly szigorúan tilt minden hajó fegyverkezését, melly egy ország ellen történik, a mellyel Britania békességes viszonyban van) akadályoza a hajót felfegyverkezni.

Enek következésébe Matcovich úr inditványozott egy igen

czélszerü és igazságos kiengyenlési módot, az az hogy a fegyverek ára mellyeket szerződésnél fogva Gopcevich tartozik megszerezni; levonassék a hátramarat vételáról a 25,000 p. ftról, és a többi Gopcevichnek it fizetessék ki, és a hajó tökéletesen Domini és Matcovichnak adassék át. Ez igazságos és józan eljárással lehetetlenek tartotunk hogy Gopcevich meg ne egyezne, és úgy a hajó kapitányával Giurcovich Péter és Matcovich úr egy részről és Domini a magyar kormány nevébe — más részrül egy új szerződés (Conventio) kötetett az elmondot értelembe; a telyes vételárig hiányzó circa 1569 £. sterl. a kapitánynak kifizetetett a feltétellel hogy ha Gopcevich az új szerződéssel nem egyezne meg, a pénzt visszatartozik adni. Kevés napok múlva Gopcevich határozottan ellene mond ez új szerződésnek, kapitányát oda utasitja: azt véglegesen megsemisiteni, de a felvett pénzt a 1569 £. ster. minden módon magánál tartani; de az nem történhetett, mert a pénz, mint emlitém, egy angol háznál a feltétellel volt letéve, hogy azt visszaálitani tartozik az esetben ha Gopcevich a szerződést meg nem tartja.

Gopcevich utóljára pénzbeli követeléseket igényel mellyeknek első látása képtelenségük kitünik ugy mint az aranyok árát 5 ft. 5 xr. helyet 4 ft. 30 xr. számitja, mellyeket pedig az ő tellyhatalmazottja 5 ft. 5 xr. vette fel, és más kárpotlások, a nélkül hogy valakit tellyesen felhatalmazott vólna a hajó tulajdonát másra ruházni, ha mind ezen követelesei is megelégitetek volna; a mibül világosan kitünik roszakaratja, az egész ügyet minden módon megsemisiteni.

Matcovich úr trieszti levelezésibül tudom hogy Gopcevichnek minden követeléseit és csábitásait erélyesen és határozottan visszautasitotta és czélja csak az volt a Magyar kormány tulajdonát biztositani.

Utolsó lépése Gopcevichnek az volt: hogy kapitánya egy angol ügyvéd által Dominit felszólitott hogy ő eszközölje ki az engedélyt az angol kormánytól a hajót felfegyvereztetni, máskülönben a hajót vissza fogja vezetni Triestbe és tulajdonosának átadni. Erre Domini szinte ügyvéd által felelt hogy az engedély eszközlése nem őt tekinti; és hogy ha 7 nap múlva azutóbbi kötött szerződését meg nem tartja, ünnepélyesen ellenmond és felelőssé teszi minden okozott időveszteség és kárpótlásokért, a mire a kapitány nem felelt és a hajóval készül Triestbe vissza indulni.

Domini Vincze úr utolsó lépése az: hogy az egészügyet az itteni osztrák ügyviselőségnek kinyilatkozta és kezeibe adta. E lépését se Matcovich úr se én nem akadályozhattuk és ugy az ügy most austriává vált. Az itteni osztrák küldött Br. Koller jelentést tett Bécsbe és Domininak rendell az onnan feleletet elvárni. Matcovich semi módon e lépésbe nem egyezvén meg Dominitul elvált és visszaindul családjához, az úrak minden eddigi tetje és élete világosan mutatja hogy a magyar ügyet tökéletesen magáévá tette.

Mi Dominit e lépésre birta nagyon világos és annál kárhoztatóbb Magyarországrul akkori hirek arra birták hogy még idején Austriahoz folyamodjon bizonyos reménnyel álását és rangját megtarthatni.

A mint tehát az ügyet Ausztria vette ált ugy ezen két urak tartoznak Austriának számot adni a felvett 20.000 p. ftról a mirül az austriai kormány értesülve van.

Méltóságodnak alázatos szolgája

London 15dik Febbr. 1849.

22. Buda, 1848 okt. 21.

Matcovich Gáspár elismervénye a 2000 angol font átvételéről. — Eredetije a Magyar Nemzeti Múzeum levéltárában, Pulszky Ferenc levelei között.

Dichiaro io sottoscritto d'aver ricevuto dal Sig' Consigliere Francesco Duschek secretario di Stato, una credenziale di due mile lire sterline supra la Casa E. Sieveking & Sohn di Londra, e ditta somma a favore mio del Conte Domini per providere il necessario per il compimento armamente del Brick L'Implacabile della proprietà del Governo Ungarico.

Buda 21. Ottobre 1848

£ 2000.—

Gaspare Matcovich.

Jelenlétünkben

Budán 1848ki October 21èn.

Kálosy József só 's pénztári osztályfőnöki titoknok.
Fröhlich Ágoston, só 's pénztári osztályfőnöki irnok.

23. Budapest, 1848 aug. 3.

Kossuth Lajos utasítása Erdődi János gróf fiumei kormányzóhoz. — Kossuth eredeti fogalmazványa. Magyar Nemzeti Múzeum levéltára. Vörös Antal gyüjteménye 1065. sz.

A 4. sz. olasz fordítás eredetije.

24. Páris, 1849 febr. 26.

Pulszky Ferenc Kossuth Lajoshoz. — Eredetije u. ott 1351a) sz.

„...A hajó ügye rosszul áll. Domini gazember, elárulta az egész ügyet az austriai követségnek, Londonban felvevén elébb Sievekingnél a 10.000 forintot, melyre neki hitel nyittatott. Miután az angol törvényszékek Magyarhonban más kormányt nem ismernek, mint az austriait, törvény útjára nem lehet e részben tenni semmit; — a hajó el van veszve. Matkovich szintén felvette a 10.000 forintot, melyre hitelt nyitott a magyar kormány; azonban kinyilatkoztatja írásban, melly nálunk van, hogy annak adja vissza számadás mellett, aki az ő nyugtatványát elő fogja tudni mutatni, mellyet ő Duscheknek adott. E' szerint, ha jónak látod, ki kellene küldeni ezer nyugtatványt, hogy azt valahogy realizálhassuk..."

Dr. Horváth Jenő.

Aulich Lajos tábornok jelentése a cinkotai ütközetről. (1849 április 10.)

II. Armeekorps

An das hohe Armee Ober Commando
in Gödöllő.

Kerepes, am 10. April 1849.
um ½10 Uhr Abends.

In Befolg der erhaltenen Disposition für den heutigen Tag, wurde die forcirte Recognoscirung heute früh 8 Uhr mit 3 Baons Inftrie 1 Comp Bereger 1 Comp W^r Legion, 2—6 ℔ Batterien, mit 5 Escadronen Huszaren gegen das Rakoser Wirtshaus unternommen. Als Umgehungs Colonne in des Feindes linke Flanke, wurde das gesamte Detachement von Csömör dann 1 Dion Huszaren mit 2—6 ℔ Geschützen bestimmt.

Das Gesammte Recognoscierungs Detachement formierte sich ausserhalb der 2. Brücke von Czinkota in Schlachtordnung à cheval der Strasse und wartete um der Umgehungs Colonne den nöthigen Vorsprung zu lassen; als dieses geschehen war, setzte sich das Recognoscierungs Detachement in Bewegung. Nicht lange nachher begann die Umgehungs-Kolonne den Feind zu kanonieren. Auf dieses wurde gehalten und beide Batterien placiert.

Bevor dieses aber noch bewerkstelligt, eröffnete der Feind aus einer 6 ℔ und zwei 12 ℔ Batterien, die durch 3 Dio̜nen Cavallerie und mehreren Inftrie Ba̜ons gedeckt waren, sein Feuer.

Die Umgehungs Kolonne wurde ebenfalls durch 2 Cavallerie und einer 12 ℔ Batterie angegriffen, woraus ersichtlich, dass 2 feindliche Brigaden gegen mich im Kampfe standen.

Da die feindliche Übermacht an Cavallerie und Geschütz bedeutend überwiegend war, indem ich nur 2 schwache Dio̜nen des 6. Huszaren Rgts entgegenzustellen hatte, indem 1 Escadron auf Vorposten und die andere zu Detachements in Verwendung, andererseits der Zweck, die Entwickelung des Feindes erreicht war: so brach ich das Gefecht ab, und rückte in die frühere Stellung.

Es ist offenbar, dass der Feind ebenfalls im Begriffe war eine Recognoscierung zu machen.

Der Feind verfolgte mich gar nicht, indem er offenbar Anstand nahm, unter die Kanonen meiner günstigen Aufstellung zu gerathen und zog sich ebenfalls zurück.

Zu folge Disposition für den heutigen Tag rückte ich um 12 Uhr von Czinkota ab, langte um 1 Uhr hier an und bezog ein Lager in der Richtung gegen Pest.

Die Verlusteingaben über Todte und Blessierte werden nachträglich in Gehorsam unterlegt werden.

Aulich m. p. Gm.

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Dr. Lukinich Imre: A szatmári béke története és okirattára. Történeti bevezető tanulmánnyal és jegyzetekkel. 8°. VII + 633 l. Budapest, 1925. Kiadja a Magy. Történelmi Társulat.

Hazánknak a török hódoltság alól való felszabadulásától kezdve egészen 1918-ig, vagyis a történelmi Magyarország összeomlásáig megjelent történelmi okmányok felkutatása és kiadása képezi a Történelmi Társulatnak 1921-ben maga elé tűzött feladatát, amelyet Magyaorrszág újabbkori történetének forrásai című vállalatában az előttünk fekvő munka kiadásaival, most már a legnagyobb buzgalommal s legszebb eredménnyel old meg. Megjelent idáig rövid idő alatt Széchenyi döblingi irodalmi hagyatéka, Kelet Népe s megindult József nádor iratainak s Széchenyi naplóinak a közlése is. Ezeket követte legújabban Lukinich tanulmánya a szatmári békekötésről és az azt megelőző hosszas tárgyalásokról. Ezen mű annál nagyobb méltánylást igényel, mivel sok téves adatot helyreigazít, hiányokat pótol s a tárgyalásoknak majdnem teljes anyagát tartalmazza. Mondanunk sem kell, hogy az anyagnak javarészét a bécsi levéltárak szolgáltatták, amelyeket a szerző a Bécsi Magyar Történelmi Intézet útján hónapokon át tartó munkával felkutatott. Anyagot szolgáltattak természetesen a budapesti levéltárak is, de a szerző sajnálkozásában magunknak is kell osztozkodnunk, hogy a gr. Károlyi- és Pálffy-családok központi, illetőleg pozsonyi seniorátusi levéltárának anyaga nem volt megszerezhető s áttanulmányozható.

A tizenhat fejezetre osztott mű a kuruc haderő 1710-ben látható állapotának leírásával indul meg. Elkedvetlenedtek a svédek, a lengyelek s válságosra fordult minden, amikor még a pestis is pusztította az őrhelyeket s kuruc sorokat. Elkeserítette II. Rákóczi Ferencet Érsekujvár eleste is, úgy hogy most már csak védelmi harcba, másrészt az orosz cárral való szövetség létesítésébe helyezte reményét. De kimerültek Bécsben is nemcsak a háborús kedélyek, hanem a pénztári készletek is s miután Rákóczi békés közeledését is észrevették, keresték azt az embert, akitől Magyarország megtörését várták. Savoyai Jeneő herceg elhárította magától ezt a megbízást, az öreg Heistert pedig meg sem kínálták vele, s így Pálffy Jánosra esett a választás s vele természetesen a feladat is, a magyarországi ügyeknek új s kielégítő fordulatot adni.

Pálffy a legsivárabb körülményekkel találta magát szemben, amidőn a fővezérletet átvette. Tekintélyes hadsereg felett rendelkezett ugyan, de az szerteszét volt az egész országban elhelyezve; soraiban dúlt az elégedetlenség, az élelem- és takarmányhiány, a hosszas táborozás kényelmetlensége s a pestis. 1710 október 20-án

elesett Szolnok, majd Tokaj és Sárospatak is, elég ok volt tehát a kuruc táborokban is az elégedetlenségre s tág kaput nyitott az egyre erősbödő békevágynak. Pálffy tehát időszerűnek látta a békés megegyezés gondolatának a felvetését s november 14-én levelet írt Károlyi Sándornak, amelyben felhívja, küldje hozzá megbízottját, akivel meghódolását megtárgyalhatná. Károlyi — amint az másként nem is volt várható — megmutatta a levelet a fejedelemnek s csakis ennek utasításai szerint készítette el a választ, amelynek veleje az volt, hogy a békekötés feltételeihez a vármegyék hozzájárulása is szükséges; ha pedig az volna Pálffy szándéka, hogy továbbra is fegyverre bízza a dolgot, Rákóczi erre is kész. A levél tartalmán kívül a levélvivőnek diplomáciai érzékére is hárult feladat, t. i. az érdemleges tárgyalási pontok felismerése s a béketárgyalások előkészítése. E nehéz feladatra Károlyi Komáromi Csipkés Györgyöt, a bihari alispánt és debreceni főbírót szemelte ki. Neki kellett Pálffytól Károlyi számára biztosítékot is szerezni azon feltételek betartására vonatkozólag, amelyektől Károlyi személyes meghódolása függ.

Az udvarnál természetesen nagy megelégedéssel fogadták Károlyi elhatározását, sőt a király ünnepélyesen is biztosította javainak s főispáni méltóságának visszaadásáról s Pálffyra bízta a további teendőket. A megegyezés lehetőségét Pálffy arra alapította, hogy Rákóczi lemond az erdélyi fejedelemségről, nem kívánja a tárgyalást az országgyűlésre bízni, végül hogy egy alázatos levelet ír a királynak. Károlyi ezen feltételeket a maga részéről elfogadhatóknak találta s a fejedelmet is egy memorandumban rá akarta venni, hogy a tárgyalásokat az ajánlott alapon kezdje meg. Rákóczi azonban nem fogadta el fővezérének tanácsát, s itt váltak ketté útjaik. Most már gyorsabb ütemben peregnek le az események, amelyek a béke felé vezettek. 1711 január 21-én Károlyi és Pálffy Hadház határában már találkoztak, amikor Károlyi hűsége és őszintesége bizonyítékául némely helyek és várak átadását igérte. Így került a császáriak kezére Sarkad a Maros és Körös közti vidékkel, továbbá Sólyomkő és a kitünően megerősített Ecsed. Ezen pontok birtokában nagy előnyben voltak a császári csapatok, amelyek a tél hidegétől és az élelem- és takarmányhiánytól idáig sokat szenvedtek. Pálffy most már azt is remélte, hogy Rákóczi sem fog már a tárgyalásoktól elzárkózni, miért is teljhatalmat kért az udvartól azok vezetésére. A hadházi találkozón egyébiránt Károlyi felvetette azt az eszmét is, nem volna-e lehetséges a fejedelem és Pálffy személyes találkozása, amihez Pálffy némi vonakodás után hozzá is járult. Rákóczi ekkor Lengyelországban tartózkodott s az orosz segítség érdekében fáradozott. Károlyi tehát a fejedelem után sietett, hogy őt a találkozóra rávegye, amire Rákóczi az ország érdekében rá is állott.

A találkozás Vaján ment végbe január 31-én. Pálffy arra akarta rábírni Rákóczit, hogy írjon a királynak egy „felsőbbséget elismerő levelet". Ez esetben biztosíthatja, hogy a császár hajlandó lesz az országnak a törvényeken alapuló szabadságot megadni; amnestiát is helyezett kilátásba mindazok számára, akik fegyverben állanak, sőt a fejedelem maga is minden jót remélhet,

kivéve az erdélyi fejedelemséget; de egyúttal siettette Rákóczit a végleges elhatározásra, nehogy a háború elvesztése után a király tanácsosai az összes magyar törvények eltörlését tanácsolják a királynak.

Rákóczi sokat tépelődött, míg végre Károlyi rábeszélésére, de legjobb meggyőződése ellenére a kérdéses levelet megfogalmazta és elküldte Pálffynak, de úgy ő, mint Károlyi, kimerítően tájékoztatták a közelükben lévő főtiszteket eljárásukról, akik abba belenyugodtak s csak azt kívánták, hogy a levelet Károlyi vigye a császárnak, ami nyilván azt jelentette, hogy mindnyájan Károlyi békepolitikája mellett foglaltak állást. A levél azonban sem Pálffyt, sem Bécset nem elégítette ki. Kifogásolták, hogy Rákóczi nem servus, hanem servitorként írta alá a levelet, amit alattvaló császárjával szemben nem tehet; a február 14-i miniszteri tanácsban követelték, hogy a meghódolás jeléül adja át Kassát és Munkácsot, Rákóczit nem tekintik valamely szövetség fejének, hanem csak magánszemélynek, mint ahogy nem ismernek szövetségi tagokat, hanem csak lázadókat; megállapítják, minő feltételek mellett kaphatják a felkelők vissza javaikat, felajánják Károlyinak is a gratia vitae et bonorum-ot s megengedik neki, hogy Bécsbe jöhessen, de nem mint Rákóczi követe, hanem csak mint magánszemély. Feltűnő, hogy a további tárgyalásokkal nem is Pálffyt, hanem Locher Károlyt, a haditanács egyik tagját bízták meg.

Ezen határozatokat Savoyai Jenő herceg február 17-én közölte Pálffyval, akinek eljárását egyúttal szigoruan kifogásolta, hogy nem volt felhatalmazva, hogy a lázadók fejével találkozzék és vele tárgyaljon, — hogy Rákóczi levelét, ismerve annak tartalmát s tarthatatlan felfogását s az abban lévő s a királynak mindenesetre visszatetsző szavakat, mégis elküldte. Mindezek dacára őfelsége nem zárkózik el a további kibontakozás elől, de a részletes utasítások felől Lochertől fog értesülni.

Maga az utasítás az előbb említett február 14-i tanácson hozott határozatoknak részletesebb kifejtése. Tartalma Rákóczira és a magyar ügyre nézve nemcsak súlyos, hanem egyúttal lealázó is volt. Rákóczinak megígérhető a gratia vitae et bonorum, de köteles katonáit azonnal elbocsátani, főbb várait, összes raktárait s hadifelszerelését átadni. A kegyelem csak Rákóczinak adható meg, minden más coniuratus kegyelme külön elbírálás alá fog esni; a kegyelmet is három nap alatt kell Rákóczinak kérnie, míg az ország területén lévőknek erre három hetet, az azon kívül tartózkodóknak hat hetet engedélyeznek. Rákóczi ezentúl Alsó-Ausztriában vagy Budán lakhat, de azzal a kikötéssel, hogy nyugton marad, gyanús személyekkel nem érintkezik; ha pedig Franciaországban vagy Lengyelországban kívánna lakni, avagy fiainak kibocsáttatását is szabná feltételül, ez a kormánynál külön jelentendő. Végül biztosítást nyújtanak, hogy az eperjesi törvényszék munkája nem fog ismétlődni. Károlyira vonatkozólag pedig az volt az utasítás, hogy számára is biztosítandó a gratia vitae et bonorum, s azon kell lenni, hogy a császár hűségében megtartassék még akkor is, ha a tárgyalások sikertelenek maradnának.

A békefeltételek ilyetén diktálása azonban már teljesen el-

késett dolog volt, amikor Locher Pálffyhoz megérkezett. Rákóczi, aki különben is kezdettől fogva nem sokat várt az egész eljárástól, egyrészt Bercsényi hajthatatlan ellenállása és törhetetlen optimismusa, másrészt némi kedvezőbb külpolitikai hirek által befolyásolva, szabadulni vágyott a nem szívesen vállalt kötelékektől. Egybehívta tehát Salánkra a közelében lakó magyar és erdélyi tanácsosait, hogy őket a béketárgyalások eddigi menetéről tájékoztassa. A magyar tanácsosok a nagyszombati békepontok teljes betartása mellett foglaltak állást, ha pedig újabb egyezkedésre kerülne sor, a teljes senatust kell összehívni. Az erdélyi urakkal közölte Rákóczi Pálffy azon feltételét, hogy a császár hajlandó Erdély kívánságainak eleget tenni, de fejedelemmé való választását el nem ismeri. Ő tehát kész választási diplomáját visszaadni s a rendeket hűségesküjök alól felmenteni, viszont a rendek is mentsék fel azon esküje alól, hogy a rendek beleegyezése nélkül nem fog a fejedelemségről lemondani. A rendek azonban rögtön kijelentették, hogy nincs szándékukban a fejedelmet esküje alól felmenteni, sőt készek hozzá való hűségükben vele bármely idegen országba kibujdokolni.

A megegyezés tehát teljesen meghiusult, s most már sürgetett az idő, hogy a fejedelem az orosz szövetség érdekében újra Lengyelországba induljon. Február 21-én tehát útrakelt ugyanazon az úton, amelyen nyolc év előtt a szabadság védelmére hazájába jött, de nem sejtette, hogy ekkor volt utoljára hazája földjén. Előzőleg azonban Károlyira bízta a felkelés ügyeinek vezetését az alkudozások kikapcsolásával.

Ezután szól a szerző azon erőfeszítésekről, amelyeket a bécsi udvar tett, hogy egy osztrák-orosz-lengyel-dán szövetséget létrehozzon, főkép azzal a célzattal, hogy a cárt Rákóczi támogatásától elvonja. Ezen kényes feladat megoldásával Wilczek bízatott meg, akinek a cári kancellár nemsokára tudomására adta, hogy a cár Rákóczi magyarországi ügyében teljesen érdektelen s hogy a köztük fennálló érintkezés csakis a lengyel korona miatt van meg, amelyet a királyválasztók Rákóczinak ajánlottak fel. Hasonló desinteressement-t hangoztattak más alkalommal is, amikor Wilczek a magyar felkelők támogatását tette szóvá. De Bécsben jól tudták, hogy a cári politika a magyar kérdésben csak taktikázás, azért, most is úgy, mint korábban, azon voltak, hogy Bercsényit vagy Rákóczit mindenáron ártalmatlanná tegyék. Ilyen aljas céllal tárgyaltak korábban egy Ribinski nevű lengyel tábornokkal, majd egy Mihalovski nevű lengyel nemessel, most pedig Wilczek is felveti ezt a tervet úgy a cári tanács tagjai, mint maga a cár előtt, de sehol sem ért el vele célt. Midőn tehát Rákóczi február 21-én a lengyel határt átlépte, azon törekvései, hogy Nagy Péterrel alkalmas egyezséget kössön, nem voltak kilátástalanok, de attól függtek, mit tud Rákóczi a cárnak ellenszolgáltatás fejében nyújtani. A kérdés és a helyzet tisztázásához azonban időre volt szükség s így a Pálffyval folytatott tárgyalások főcélja most ennek az időnek az elnyerése volt, de Károlyinak ama törekvése, hogy a megegyezést mindenáron létrehozza, keresztezte Rákóczi számításait.

Rákóczi, Lengyelországban való tartózkodása idejére, Károlyira bízta az ügyek további vezetését, az alkudozások ügyét azonban magának tartotta fenn. Súlyos helyzetében Károlyi személyesen kívánt a fejedelemmel találkozni, minthogy az udvar is választ vár Bécsbe való felhívására s tudnia is kell, mit kell majd ott tennie s mondania; de utasítást is várt a hadműveletek további folytatására nézve is. Még jobban rászorult a fejedelem utasítására, amikor Pálffy Debrecenbe hívta a tárgyalás folytatására, mire kénytelen volt sürgős utasítást kérni Rákóczitól, amikor arra is kérte, hogy ezen tárgyalások érdekében közelebb jőjjön. Ugyanekkor biztosította a fejedelmet, hogy particularis békét nem köt, sem urától el nem szakad.

A haditanács az alkudozást mindenképen siettetni akarta s Lochernek is az volt a megbízatása, Pálffy is azt kapta utasításul, hogy tartózkodjék az idővesztegetéstől s amennyiben Rákóczi azonnal s határozottan nem nyilatkoznék, kezdje meg a hadműveleteket. Károlyi ezzel ellenkezőleg március 6-i levelében kérve-kérte Pálffyt, ne siettesse a dolgot s a hadműveleteket is függessze fel, míg a császár elhatározását meg nem tudja. Értesítette a fejedelmet is a Pálffyval váltott levelek tartalmáról s a császári resolutióról is, amelynek főbb pontjait Komáromytól tudta meg, ki viszont ezekről Lochertől szerzett tudomást. Ezek szerint biztosíttatott Rákóczinak a gratia vitae et bonorum, kettő-három kivételével a többi felkelő is általános amnestiában részesül, akik azonban más úton szintén kegyelmet kaphatnak, az ország ügyeit pedig szintén orvosolják. E nagyfontosságú határozatok megkívánják a fejedelem közellétét, miért is ismételten kérte hazajövetelét, nehogy vele együtt az ország is elvesszen.

Rákóczi március 3-án válaszolt Károlyinak, tudatván vele, hogy a „békesség dolgát senki egyéb a cárnál véghez nem viheti", vagyis, hogy időszerűtlennek tart minden tervezetet, amely a bécsi udvarral való megegyezést célozza. A lesújtó válasz, amelyet Rákóczi csakis a lengyelországi távlaton át s új környezetének hatása alatt adhatott, arra bírta Károlyit, hogy a kilátástalan küzdelmet kerülve, folytassa, még Rákóczi akarata ellenére is, az alkudozást. Ezen szándékkal indult Debrecenbe, ahol március 12-én Pálffyval és Locherrel a tárgyalást megkezdte.

Károlyi legelsőben a császári resolutiót kívánta tudni, de ezt Pálffyék csak súlyos feltételek alatt akarták vele közölni, úgy hogy a tárgyalás majdnem megszakadt. Kétnapi tárgyalás után Károlyi a resolutiót elfogadta s március 14-én letette a hűségesküt, abban a feltevésben, hogy Rákóczi és a kuruc többség is követni fogja példáját. Ezzel szemben Pálffy biztosította neki a gratia bonorum et vitae-t s a szatmári főispánságot. Károlyi másnap tudósította a fejedelmet a debreceni napról, melyhez hasonlót nem kívánt életében még egyszer megérni s az élő Istenre kérte urát, jőjjön mielőbb Závadkára, hogy a részletekről is tudósíthassa. De érintkezésbe lépett az alája rendelt kuruc haderő főtisztjeivel is, hogy őket s általuk a hadsereget is a békés megegyezés tervének megnyerje. Vállalkozása eredményes is volt, mert a

tisztikar mellette nyilatkozott. Ezután Rákóczi után sietett, akivel Strijben találkozott március 26-án.

Ott mindenekelőtt átnyujtotta a fejedelemnek Pálffynak március 14-i levelét, amelyben értesíti, hogy a király nem idegenkedik a teljes kegyelemadástól, de meghódolása jeléül „hitet adván és letevén a fegyvert", adja át összes várait, egyúttal átadta a finalis resolutiót a reá vonatkozó magyarázattal együtt.

A resolutio ismeretes pontjait megbeszélték s úgy döntöttek, hogy a tárgyalást nem szakítják félbe, hanem kifogásaikat írásba foglalják (dilucidatio) s megküldik Pálffynak, s minthogy előre látható volt, hogy az ellenségeskedés ki fog újulni, utasították Károlyit, hogy a csapatokat Bereg, Ugocsa s Mármarosba hozza össze; ha pedig a fegyverszünet meghosszabbíttatnék, április 27-re Husztra kívánt a fejedelem gyűlést hirdetni, hogy a továbbiakat ott beszéljék meg.

Károlyi teljesen csalódottan távozott a fejedelem környezetéből, ahol valósággal ellenséges indulattal fogadták őt és javaslatait. Nem is közölte a fejedelemmel, hogy a hűségesküt már letette Pálffynak, sőt ellenkezőleg, megint Rákóczinak hűséget fogadva, azt a menthetetlen szerepet játszotta, hogy három hét leforgása alatt kétszer esküdött hűséget a fejedelemnek, egyszer pedig a császárnak.

Strijből visszatérve, részint Pálffy kardcsörtetése, részint Rákóczi hajthatatlansága miatt elhatározta, hogy a tárgyalásokat most már a saját felelősségére folytatja és befejezi. Az üzeneteket ezúttal is Komáromi közvetítette s április 2-án azzal az utasítással ment Debrecenbe, hogy Károlyi április 9-én Szatmáron fogja a kurucokat a békealkudozások felől tájékoztatni, továbbá, hogy a Rákóczival folytatott tárgyalások nem teljesen kilátástalanok, ha nem is vezettek idáig kielégítő eredményre, miért is szükséges volna a fegyverszünet meghosszabbítása, amikor még egynémely ellentétet ki lehetne egyenlíteni s meg lehetne akadályozni, hogy Károlyi visszatérése idő előtt ismeretessé váljék.

Pálffy Locherrel együtt hozzájárult Károlyi előterjesztéséhez s meghosszabbította a fegyverszünetet április 27-ig, ami egyébiránt neki is kapóra jött, mert sem élelme, sem takarmánya nem volt s a tavaszi áradások miatt hadával mozdulni sem tudott. A nyert időt Károlyi elsősorban is arra használta fel, hogy a Strijben megfogalmazott dilucidatio helyett egy másikat csinált, amelybe a finalis resolutio és declaratio összes vitatható pontjait írásba foglalta, amely szerinte alkalmas volna minden igény kielégítésére. Eszerint Rákóczi biztosítást nyer élete és vagyonára nézve, lakhat az országban cselédségével és udvarnépével, miután a hűségesküt letette és várait átadta. Visszakapja fiait is. A gratia vitae et bonorum megadatik az összes felkelőknek. A közkatonák közül senkit sem lehet a császár szolgálatára kényszeríteni. Az özvegyek és árvákkal az ország törvényei szerint kell bánni. Azon főnemesek és nemesek, akik külföldön vannak s részvételüket megbánva, visszatérni akarnak, birtokaikból „árendaképen becsületes ellátásban fognak részesülni". Az önként külföldön tartózkodóknak szintén hűséget kell fogadni, ha haza akarnak jönni. Az ország

jogainak és szabadságainak épségben maradását a főnemeseknek az országgyűlésen annak rendje és módja szerint kell kérniök.

A finalis resolutiót és declaratiót ilyen alakban is elfogadta Pálffy és Locher s csak az 1. pontot toldották meg azzal, hogy Rákóczi hűségesküjének végső határidejét április 27-re tették. Károlyi az eddigi tárgyalásokról is mindenkor tudósította urát; most is április 3-án megküldte Komáromi által a Pálffyval folytatott levelezést és jelentést tett a confoederatusok felfogásáról s nyilatkozatairól, amelyek ellene fordultak az emigrationális politikának, amelynek tudvalévőleg Bercsényi volt a szószólója. Most is kérte Rákóczit, ne bízza ügyét idegen fejedelmek kénye-kedvére, akik idáig is nyolc éven át csak biztatták; jöjjön az országba, ne mondhassa senki, hogy a vezér elhagyta híveit; ha hadakozni kell, hadakozzanak együtt, ha pedig békélni kell, béküljenek együtt. Hangsúlyozza, hogy particularis békére nem lép, de ha a manifestum kibocsáttatik, nem engedi nemzetét veszedelembe menni, hanem vele marad; ha pedig elfogadja a békét, tiltakozik, hogy bárki is pártosnak tartsa, mert amit cselekszik, azt csak nemzete végveszedelmének elhárítása végett cselekszi. Jelentésére április 10-re választ kér.

Károlyi meghívására a foederatusok Szatmáron jöttek össze, hogy a Pálffy átlal megküldött finalis resolutiót és declaratiót, nemkülönben a fejedelemnek ezekre vonatkozó dilucidatióját megtárgyalják. Az iratok közléséből a rendek reménységen felülinek látták a király kegyelmét s csak Rákóczi jelenlétét kívánták, hogy a béke a tervezet alapján létrejöjjön. Evégből küldöttséget menesztettek a fejedelemhez, hogy a gyűlés lefolyásáról értesítsék. A nagyjelentőségű gyűlésről, amely a békés megegyezést elvben már elfogadta, Károlyi is értesítette a fejedelmet, de azt is jelentette, hogy a szatmári confoederetio a további vérontás elkerülése végett Kassa átadását határozta el, s most már nincs egyéb hátra, mint a fejedelem jelenléte és határozata.

A Rákóczihoz menesztett követeknek instrukciójuk szerint előre kellett bocsátani a békealkudozások egész folyamatát, ismételten hangsúlyozniok kellett a kurucság gyöngeségét a császári hadsereggel szemben, s hogy a cár szolgálata sem biztosítja annak elérését, amiért fegyvert fogtak. Kérjék az Istenért, „vegye szívére mindnyájuknak, akik még egynéhányan hozzá való kötelességüket megtartották s hűségben, fegyverben mellette maradtak nyomorúságos helyzetét, könyörüljön meg szíve az özvegyeken, árvákon s más ügyefogyott, idegen országokban bujdosó, szegény honfitársain és határozza el magát a kijövetelre", minthogy a császár megigérte a gratia vitae et bonorumot és a törvényeknek és szabadságoknak megtartását. Ha pedig a fejedelem s ottani hívei nem volnának hajlandók visszatérni, oldozza fel a confoederatiót hites kötelessége alól. Egyben azt az utasítást is kapták a követek, hogy a fejedelem akadályoztatása esetén szólítsák fel Bercsényit, hogy mint a hadak fővezére, jöjjön ő az országba.

A követség útnakindítása után Károlyi Ráday Pált fogadta Olcsván, aki az általa Rákóczinak küldött declaratióra hozta meg a fejedelem válaszát Pálffynak. Egyenkint fejtegeti abban a feje-

delem a declaratio pontjait s megteszi rájok megjegyzéseit s nyomatékosan hangsúlyozza, hogy a kérdéses pontok megvitatása az egész magyarság joga, egymaga ezekre nézve nem tárgyalhat s nem határozhat.

A tárgyalás folyamán Pálffy alig talált Rákóczi kívánságai közt olyant, amely teljesíthető nem volna, de kiemelte, hogy az amnestia csak akkor fog megadatni, ha a fejedelem a megállapított feltételeket már teljesítette.

Rádayt visszaútjában Károlyi az összes eddigi megállapodások és tárgyalások anyagáról tájékoztatta s újra kérte a fejedelmet, hogy még április 27-e előtt jőjjön Károlyba, hogy közvetlenül tárgyalhasson a még függőben lévő kérdésekről.

Az április 3-i levél tartalma Károlyit már napokon át bántotta; érezte, hogy túllőtt vele a célon s most, amidőn már számolt azzal, hogy a fejedelem is elfogadja a békét, szükségesnek tartotta, hogy a fejedelem és közte lévő korábbi viszonyt felújítsa. Az alkalmat erre megadta a fejedelem április 9-i levele, amely válasz volt Károlyi április 3-i levelére. Ebben Rákóczi nem titkolta, hogy Károlyi őt azzal, hogy jobban hisz Pálffynak, mint neki, mélyen megbántotta. A császáriak biztatásai és igéretei nem újak, s Károlyi sem tudná Pálffy őszinteségét bizonyítani. Nem egyezik a hadsereg hangulatáról adott jelentés azzal, amelyet Strijben szóbelileg tett. Helyteleníti Károlyi ama tanácsát, hogy a maga, Bercsényi és a kintlévő tanácsurak bejövetelét sürgeti azért, hogy „mások cselekednék inkább azt a rosszat, amelynek követésére azok absentiájában elhitette magával, hogy kénteleníttetik".

Károlyi tehát április 15-én mélyen megbánó levélben válaszolt a fejedelemnek és alázatosan kérte bocsánatát. Levelének hangját „az ellenség szüntelen való keménykedésének", a hadak nagy zúgolódásának, a „szegénység éhelhalásra való jutásának" kell tulajdonítani, ami sokszor annyira elszomorítja vagy megharagítja, hogy szinte eszén sem lehetett. Most is kéri a fejedelmet, siessen haza s tartsa meg kegyelmében. Egyben értesíti, hogy a fegyverszünet 27-én túl meg nem hosszabbítható s hogy a királyi találkozó célja nem tanácskozás, hanem „hitletétel"; a gyűlés máshol is megtartható, legjobban Szatmáron, kevésbbé pedig Huszton.

A szatmári gyűlés követsége körülbelül ugyanakkor ért Rákóczihoz, mint Károlyinak levele s mondhatatlan keserűséget okozott neki. Környezetének az volt a felfogása, hogy Károlyi árulást és hitszegést követett el a szövetséggel szemben, miért is halált érdemel. Ennek végrehajtását úgy képzelte, hogy írjon a fejedelem megmaradt híveinek egy levelet, amelyet majd a gyűlésen fel fognak olvasni, mire ezek végső elkeseredésükben ott a helyszínen fel fogják a bűnöst koncolni. E terv azonban ellenkezett Rákóczi lelkületével s azzal bocsátotta el a követeket, hogy ha Pálffy a 27-i fegyverszünetet meghosszabbítja, a Huszton tartandó gyűlésen megjelenik, de figyelmezteti Károlyit és híveit, hogy ne siettessék a dolgot, mivel „a cár érkezése és Angliának erősen felvett mediatiójára nézve" jobbat várhatunk.

Így álltak az ügyek, amikor I. József váratlanul meghalt s úgy látszott, hogy az egész helyzet felborul.

Bécsben mindenkor számoltak azzal, hogy az orosz-török ellentét bonyodalmai hatással lehetnek Közép-Európára nézve, amennyiben Rákóczinak azokba való belekapcsolódása fordulatot idézhetne elő a helyzetben. Miért is oda irányult az udvar törekvése, hogy a cárt megnyerje, vagy legalább is semlegességre bírja. Ezzel szemben Brenner abbé hamisított jelentése, amely Lengyelországban s a cári udvarban közkézen forgott, oly színben tüntette fel a bécsi udvart, mintha ez idézne elő egy török-orosz conflictust, mire úgy az orosz, mint a török Bécs megnyerésén fáradozott. Itt viszont a semlegesség megóvása volt a törekvés, de kérdésesnek látszott, biztosítható lesz-e az I. József halála után. Legközelebbi feladat azonban a kormányzás folytonosságának a biztosítása volt. Ezért még a király elhalálozása napján édesanyját, Eleonóra Magdolnát bízták meg Magyarország és az örökös tartományok kormányzásával, míg III. Károly hazajön.

I. József feleségétől, Amáliától, hiába várta a trónörökös megszületését. Ezen körülmény nagyon meglazította a férj és feleség közötti viszonyt, amely a királyné dacos modora miatt talán soha nem is volt bensőnek mondható. De megnehezítette az együttélést az is, hogy a császárné kénytelen volt környezetében tűrni azt a nőt, aki férjét tőle elhódította, a magyarországi főparancsnok legidősebb leányát, Pálffy Mária Annát. Érthető tehát, ha a régens királyné menye pártjára állott s legsürgősebb teendőjéül tartotta lecsapni az apára és leányára. Már április 20-án megjelent rendeletében visszahívja Pálffyt Bécsbe, ahol az anyakirályné mellett van rá szükség, a megkezdett tárgyalások folytatását pedig Cusani lovassági tábornokra bízta, aki a megbízatásnak eleget teendő, azonnal útnak is indult Debrecenbe.

Pálffyt rendkívül meglepte a király elhalálozásának híre s még jobban a vett rendelkezés, amely alkalmas volt arra, hogy eddigi fáradozásának minden eredményét megsemmisítse. Ezt azonnal tudomására is adta a haditanácsnak s új rendelkezést kért. Az új rendelkezést már III. Károly tette meg, amellyel a békealku folytatása továbbra is Pálffy kezében maradt.

Rákóczi ügyének jobbrafordulását továbbra is csak a cártól s Anglia és Hollandia közbelépésétől a bécsi udvarnál várta, ezért nem tartotta helyénvalónak a finalis resolutio alapján Pálffyval tovább tárgyalni, hanem április 18-án kiáltványt bocsátott ki a confoederatióhoz. Viszont úgy Pálffy, mint Károlyi s a megette álló békepárt helyénvalónak látták a tárgyalások siettetését és befejezését, nehogy a további halogatással a békepárt — amint ezt a munkácsi kapitány újabb állásfoglalásával is történt — számbelileg csökkenjen. A szatmári gyűlést megelőzőleg még az a fontos esemény történt, hogy Rákóczi letette Károlyit a fővezéri tisztről, amit neki Vay Ádám útján tudtul is adott, de amit Károlyi hivatalosan tudomásul venni nem akart.

A szatmári gyűlést április 26-án Károlyban egy előértekezlet nyitotta meg, amelyen Locher foglamazásában létrejött az április 26-i szöveg, amely az eddigi megállapodásokat összegezte;

csakis a befejező rész tért el a korábbiaktól, amelyben még több engedmény biztosíttatott a felkelőknek. E szerint mindnyájan megnyerik a gratia vitae et bonorumot még abban az esetben is, ha Rákóczi a felajánlott kegyelmet nem fogadná el. Beleegyeznek, hogy Rákóczi a hűségeskü meghatalmazás útján is letehesse. Erre is háromheti halasztást kap.

Maga a nagygyűlés április 27-én kezdődött Szatmáron. Károlyi nagy beszéddel nyitotta meg azt, előadván, hogy jelenleg mint a confoederatusok egyik generálisa kíván itt szerepelni, majd meg feltette a kérdést, hogy vajjon a fejedelem távolléte miatt lehet-e a békesség munkájához hozzászólni s azt befejezni? Ismertette ezután az eddigi tárgyalások agyagát s azt is, minémű segítséget várhatnak, ha a hadakozást tovább folytatják. A beszéd hatása alatt a jelenlévők a tárgyalások folytatását kívánták.

Utána Ráday Pál, akinek a gyűlés a felszólalási jogot csak mint magánembernek adta meg, előadta a fejedelem távolmaradásának okait, de bejelentette, hogy a fejedelem hajlandó Lengyelországból kijönni, ha a fegyverszünetet meghosszabbítják. Jelezte, hogy a holland és angol követ is fáradozik az udvarnál a megegyezés előkészítésében. A császári főparancsnok tejhatalma iránti bizalmatlanságát is kifejezte.

Nagyon megnehezítette volna a gyűlés munkáját, ha annak határozatait mindenkor követek útján kellett volna a császáriakkal tudatni. Ennek elkerülése végett Lochert a gyűlésbe kérték. A követek ez ügyben még el sem indultak, amidőn Amade József megérkezett Pálffy üzenetével, hogy a gyűlés határozatait Károlyi személyesen hozza el Károlyba, hogy ha valami nehézségek merülnének fel, azokat azonnal el lehessen intézni. Egyben sürgette a gyors munkát, mivel a fegyverszünet vége felé jár s utána meg kellene a hadműveleteket kezdeni. Könnyebbség kedvéért helyénvalónak látja, hogy a gyűlés magához kéresse Lochert és Graven tábornokot. A kurucok őszinteségének bebizonyítása céljából kívánja Kővár átadását, amit a gyűlés meg is tett.

Locher Szatmárra való megérkezése után a gyülés megbizottaival, Bulyovszky Dániel és Pongrácz Györgygyel átszövegezték a véglegesnek tekintett egyezményi pontokat. Ezeket Károlyi azonnal megmutatta a rendeknek. Hátra volt még a hűségeskü formulájának és a hadsereg hazabocsátása tervezetének megszövegezése, amit szintén Locher végzett el s a gyűlés behatóan tárgyalt le. A gyűlés azzal ért véget, hogy köszönetet mondott Károlyinak, Pálffynak és Lochernek, a béke ügyében való fáradozásaikért; gondoskodott arról, hogy az egyezmény néhány eredeti példányban kiállíttassék s ezek három hétig Pálffynál maradjanak, míg a fejedelem vagy eljön Lengyelországból, vagy nem. Ha eljön, ő gondoskodik a két ország rendei által aláirandó okiratok szétosztásáról, ha pedig továbbra is ott maradna, a szétosztás Károlyira maradna, kinek egyébiránt kötelességévé tették, hogy a történtekről értesítse a fejedelmet. Károlyi e nehéz feladatot még aznap — április 28-án — teljesítette s most is kérte a fejedelmet, jöjjön vissza az országba.

Locher is visszatért Károlyba s másnap, 29-én, Károlyinak

is kellett volna nagyobb deputatio kíséretében utána menni, hogy Pálffynál némely függőben maradt kérdéseket tisztázzon. A rendek részéről azonban annyi új kívánság merült fel, hogy Károlyi nemcsak nem indult útnak, hanem Lochert is újból Szatmárra kérette. Locher ezúttal is engedett a kérelemnek s a vele folytatott tanácskozáson több jelentékeny engedményt tett a rendeknek. Újraszövegezték az özvegyek és árvák birtokjogára vonatkozó sokat vitatott pontokat, felvették a jászok és kunok és hajdúvárosok jogainak és kiváltságainak megtartását, s ahol a szövegben Erdélyről volt szó, mindenütt a „trium nationum" kifejezést tették közbe.

A király halálát ezideig még mindig sikerült eltitkolni Pálffnak és Lochernek. De mindketten nagyon is érezték, hogy ezzel tulajdonképen nagyon veszedelmes játékot űztek, mert ha a trónváltozás kitudódik, ennek feltétlenül hatása lesz a tárgyalásra. Ezért is, de meg hogy elejét is vegyék az újabb kívánságoknak, sietni kellett a hűségeskü letételével. Ezért már 29-én három kurucbrigádtól kivették az esküt, másnap pedig a várostól távolabb táborozó negyediktől. Egyidejüleg végleg megszövegezték a békeokiratot, majd meg kijelölték a majtényi mezőt a fegyverletétel helyéül. Ide gyűltek össze április 30-án a kuruc csapatok, számszerint mintegy 12.000 ember s ide jött tekintélyes számú lovasság kíséretében Pálffy is. Az ő kezébe tette le elsőnek Károlyi a hűségesküt, majd pedig a többiek is. Károlyi erre üdvözölte a császári főparancsnokot, köszönetet mondott neki az elnyert kegyelemért, mire Pálffy is ünnepélyes ígéretet tett, hogy a király az egyezséget szentül és híven meg fogja tartani. A zászlósok földbe szúrták a zászlókat, számszerint 149-et, a kurucok pedig tartós békéért fohászkodtak s sortűz leadása után elszéledtek. Május 1-én aláírták Károlyban a békeokiratot s kiosztották a kegyelemleveleket s útleveleket. Ünnepélyes Te Deum fejezte be a szomorú eseményt. Pálffy is még aznap éjjel Debrecenbe sietett, magával vivén a kurucok zászlait.

A következő X. fejezetben a szatmári béke pontjainak tartalmát találjuk részletezve, nemkülönben azokat a különbségeket, amelyek közte és a február 18-i utasítás közt vannak. Áttér ezután a szerző a bécsi titkos tanács működésére, amellyel a békeokmány tartalmát bírálta és ennek egyes megállapodásai és kitételei felől nyilatkozott. Május 26-án újabb értekezlet volt Bécsben, amelyen az oda hívott magyar főurak és az osztrákok közül ugyanazok vettek részt, akik a békepontokat már előbb is bírálták. Ez a tanácskozás több lényegtelen változtatást tett a szatmári békeokmányon, amely most már ilyen alakban került a királyné elé megerősítés céljából. A fejezet azon hatások leírásával zárul, amelyeket a békemű a külföld, az uralkodóház és az országban előidézett, nemkülönben azon intézkedések felsorolásával, amelyeket Pálffy a Rákóczi kezén lévő várak megszerzésére és a kurucság újabb szervezkedésének megakadályozására tett.

A következő fejezet Rákóczi helyzetét a szatmári békével szemben tárgyalja, amely abban nyer kifejezést, hogy az ország I. József halálával szabad kezet nyert s e tényen a szatmári béke sem változtathat. Új királynak hajlandó a hűségesküt letenni; addig is szüne-

telni fog minden ellenségeskedés, sőt hadait is kivonja az ország területéről. Később változtatott némileg ezen álláspontján s hadainak is meghagyta, hogy Ungvár és Munkács környékén maradjanak s tartsák be a fegyverszünetet; ha azonban a császáriak megkezdenék az ellenségeskedést, álljanak ellen s csak a kényszernek engedve vonuljanak be Lengyelországba, ahol önálló hadseregként fognak megmaradni s nem fognak a császári seregbe beolvadni.

Rákóczi ezen felfogását csak a munkácsi vár őrsége tette magáévá, Ungvár, Huszt és Kővár megadta magát. Mikor Pálffy május 20-án egy ezreddel Munkács alá érkezett s a várat felkérte, az őrség megbízottai előtte kijelentették, hogy nem kívánják az ellenségeskedést folytatni, de tudni akarják, kinek adják át a várat; amennyiben I. József halála után az országgyűlés új királyt fog választani, annak fogják a várat átadni. Minthogy ezen kijelentés az 1687-i országgyűlésen kimondott trónöröklési renddel ellenkezett, Pálffy titakozott ellene s a vár ostroma iránt intézkedett. Bécsben ezen új közjogi felfogás természetesen nyugtalanságot okozott, mert tudták, ha ez általánosan érvényesülni találna, a szatmári béke magától felborulna. Ez a helyzet annál biztosabban következhetett be, minél inkább támogatja a külföld s elsősorban a cár, Rákóczi törekvéseit. S tényleg — úgy látszott —, főleg a cár környezetében lévő császári követnek jelentéséből —, hogy Rákóczi ügyét úgy a cár, mint a francia udvar hajlandó támogatni.

A cár és Rákóczi találkozása Javorovban ment végbe s az ismételt tárgyalások a legjobb reményekkel töltötték el Rákóczit és környezetét. A cár miniszterei szóbahozták a királyválasztást s kétségkívül magára a fejedelemre gondoltak, akinek a porta és a cár közti békeközvetítés szerepét is szánták. A helyzet azonban teljesen megváltozott, mihelyt a szatmári béke megkötésének a híre az orosz udvarhoz eljutott. Ezen hír, majd pedig annak a tervnek a meghiusulása, hogy a kurucság a cár szolgálatába álljon, annyit jelentett, hogy Rákóczi nem tekinthető többé katonai tényezőnek. Hozzájárult még az is, hogy Rákóczi nem tudta létrehozni a cár és XIV. Lajos szövetséget, mire Rákóczi is kénytelen volt beismerni, hogy a cár segítségébe vetett reménye megfogyatkozott; de még bízott abban, hogy míg Munkács a kezében van, egy újabb felkelés még lehetséges. Egyidejűleg pedig kereste az alkalmat, hogy meggyőzze a cárt arról, hogy ő még mindig politikai tényező s elvállalhatja a cár és a török közötti béke közvetítését, amit egyébiránt már előbb az orosz miniszterek javasoltak, s most a cár el is fogadott.

Érdekes leírását találjuk a XIII. fejezetben annak az ellentétnek, amely a cár és a bécsi udvar közt Nagy Péter cárnak a címzése miatt keletkezett. A bécsi udvar ugyanis már régebben csak serenissimusnak s nem majestas-nak címezte, s most is, amikor I. József halálát az udvar notificálta, csak ezt a címzést használta. A cár ezen eljárást azzal torolta meg, hogy válaszában a regenskirálynét szintén csak serenissimá-nak szólította. Ezen viszont Bécsben háborodtak fel annyira, hogy a titkos tanács a válaszjegyzék visszaküldése mellett foglalt állást, bár nem tartotta lehetetlennek, hogy emiatt háborúba keveredik a cárral.

A levél átvételére a bécsi orosz követ kapott a kancellárhoz meghívást, aki azt azzal a megokolással akarta visszaadni, hogy a címzés hibáját az orosz kancellária követte el s így ennek helyrehozatalát is csak a kancelláriának kell eszközölnie. Az orosz követ azonban nem fogadta el a levelet, minthogy azt a cár határozott kívánságára állították ki a nehézményezett címmel. Hiába volt a bizonygatás a császáriak részéről, hogy a két uralkodónak a majestas, illetőleg a serenitas címzés jár, a követ nem vette vissza a levelet, úgy hogy másnap a hivatalába küldték azt utána egy tisztviselővel, s amikor azt most sem akarta átvenni, otthagyták az asztalán.

Ily kiélesedett helyzetben, amelyben esetleg fegyverre is kerülhetett volna a sor, rájöttek a bécsi miniszterek, hogy a két udvar közti barátságtalan hangulatot mindenképen javítani kell. Hogy ez lehetséges legyen, el kell mindazokat a tényezőket távolítani, amelyek ezt a hangulatot a cár környezetében állandóan szítják. Ezek sorában a lengyel földön lévő magyar emigráció támogatóit, Sienavski hetman feleségét; sőt ártalmatlanná kell tenni magát Rákóczit is.

Ez az utóbbi törkevés nem volt új dolog. Foglalkoztak ezzel már régebben is — mint láttuk — s kerestek alkalmas egyéneket annak végrehajtására. Ilyen volt Ribinski, lengyel tábornok, aki Rákóczi elfogatására és a bécsi udvarnak való kiszolgáltatására vállalkozott, ha személyes jutalomban részesül s a tervhez a lengyel király is hozzájárul. A hozzájárulást azonban II. Ágost megtagadta. Hogy a terv erről az oldalról nem sikerült, elhatározták Rákóczi elfogatását, esetleg megöletését is, még pedig saját közegei által, hogy az udvar részességét annál könnyebben le lehessen tagadni. A merénylet tervét Wilczekre, a császári követre az orosz udvarnál, bízták, de Pálffynak kellett a hozzávaló embereket adni. Pálffy a kapott utasításhoz híven, gr. Wallis ezredest és Scholtz kapitányt küldte Wilczekhez, hogy ott a közelebbi utasításokat vegyék. Wilczek pedig Rákóczi közvetlen szemmeltartására a kegyelmet kérő Zichy Pál, győri kanonokot fogadta fel. Wallis el is indult Lengyelországba s ott az emigráció egyik emberével, bizonyos Hartl ezredessel, Bercsényi megöletéséről egyezkedett, majd pedig egy nagyarányú tervet főzött ki, hogy Rákóczit elfogja. Wallis ezen tervezgetésével szemben azonban Scholz kivihetetlennek tartotta az egész vállalkozást, mert Rákóczi és Bercsényi Lemberg vidékén egy várszerű kastélyban tartózkodnak, nagyszámú kíséret őrzi őket s renedkívül óvatosak.

S ez is volt a tényleges helyzet. Rákóczi és Bercsényi tudták, mi készül ellenük, hiszen maga Ribinski árulta el a tervet; de megtudta Rákóczi Hartl vállalkozását is. A haditanács aljas terve tehát kútbaesett, bármennyire bizonygatta eljárása helyességét még Savoyai Jenő herceggel szemben is. Csak akkor tett le tervéről, amikor az egész merényletről lehullott a lepel.

A szatmári béke végrehajtásának legnehezebb pontja volt a konfiskált birtokok visszaadása. Az 1711. évi február 14-iki minisztertanács ugyanis csak a tízezer forintnál kisebb értékű birtokok visszaadása mellett volt, amennyiben a tanács egyik-másik tagjá-

nak időközben már nagyobb értékű birtokot sikerült szerezni. Az udvar azonban a béke ezen lényeges pontjának végrehajtása mellett foglalt állást, mire a magyar udvari kamara, majd pedig a vármegyék is megkapták az utasítást, hogy a birtokok visszaadását támogassák. E tekintetben elsősorban Pálffytól vártak példát, aki kénytelen-kelletlen visszaadta mindazt, amit szolgálatai fejében kapott, de most már mint érdektelen fél, kérlelhetetlenül hajtotta végre a restituciót.

A birokrendezés ilyetén megoldása, úgyszintén a békeokmánynak III. Károly által való aláírása nagyban emelte az udvar iránti bizalmat. Bizonyára még inkább hozzájárult volna a bizalom fokozásához a királynak az az észrevétele, hogy a békeokmányt a Pálffy-féle fogalmazvány szerint kellett volna kiállítani, mellőzve minden más hozzászólást s módosítást; az utóbbiból csak Pálffy teljhatalmú megbizatása s az udvar szavahihetősége szenvedett sérelmet. Jobb idők látszottak immár a sokat szenvedett országra virradni, amikor az új király kijelentette, hogy Magyarországgal szemben nem akar kivételesen eljárni, ezt az országát is megértéssel s lehetőleg közmegelégedésre akarja kormányozni.

Erdélyben is nyugodtabb idők kezdtek beállani. Visszatértek lassankint az emigráltak, de birtokaik ügyében a bécsi Hofcommissionhoz kellett fordulniok.

A restutio in integrum és az udvar őszinte békevágya nem tévesztette el hatását a lengyel emigráció tagjainál sem. Végleges feloszlását — úgy látszik — még késleltette egy ideig a cár és Rákóczi közt folyó tárgyalás és a békekötés ratifikációjának a módja. Midőn azonban az amnesztia határideje elközelgett, egymásután jelentkeztek Wilczeknél az emigránsok, sőt, amikor a jelentkezések Rákóczi tudomására estek, ő maga is még csak azzal marasztalta őket, hogy ő is elfogadja a békét. Még világosabban fejezte ki Rákóczi a maga szándékát június 5-én Nedeczky, Hellenbach és Keczer előtt, hogy maga sem vonakodik a béke elfogadásától s elhatározásáról, bár a határidő már letelt, két napon belül értesíti Pálffyt. De Rákóczi ezen szándéka csak pár napig tartott. Befolyásolta ezt a cárral és a lengyel királlyal folytatott tárgyalás, amikor Rákóczi és Beresényi a fegyveres támogatás fejében a magyar koronát ajánlották fel a lengyel királynak; befolyásolta továbbá a lengyel szenátus június 8—9-iki határozata is, amely a Lengyelországban birtokos vagy magyar indigenák részére a császári udvarnál való közbejárást biztosította, s végleg eldöntötte a cárral kötött azon egyesség, amelynek értelmében Rákóczi közbejár a Svédország és a török közt kötendő béke érdekében, a cár viszont közbejár az általános béke érdekében, szerződésre lép XIV. Lajossal s Rákóczi ügyét fegyveres erővel támogatja.

Kétségtelenül jogos tehát annak a megállapítása, hogy Rákóczinak volt diplomáciai sikere, amely feljogosíthatta arra, hogy pillanatnyi ingadozás után újra a meg nem alkuvás álláspontjára helyezkedjék s bizonyos, hogy helyében mindenki hasonlóképen cselekedett volna.

A következőkben a lengyelországi emigráció omladozásának történetét tudjuk meg. Egyre-másra jelentkeznek az emigránsok gratiáért és útlevélért Wilczeknél és Pálffynál, s ha megkapták, Szilézián át kellett Bécsbe menniök, mert félni lehetett, hogy Rákóczi megbízásából zavarokat idéznek elő Magyarországon. De még akkor is előzékeny bánásmódban volt részük, amikor a határidő már elmult, sőt még Rákóczi és Bercsényi is számíthattak volna amnestiára, s csak amikor elfogott leveleikből nyilvánvalóvá lett, hogy a munkácsi őrséget további ellenállásra tüzelik, kapta Pálffy azt az utasítást, hogy számukra nincs többé remény. A liquidatio munkáját júniustól kezdve Pleyer, a moszkvai követ Jaroslavban irányította, ahol mindjárt megérkezés után mintegy 60—70 emigráns jelentkezett. Ezek azonban határozottan a békeokmány szövegéhez ragaszkodtak, s a gratia vitae et bonorum-ot követelték, minthogy Pálffy az utóbbinak megadását újabban már csak az udvar elhatározásától tette függővé. Pleyer az emigránsok érthető elkeseredését kimerítően jelentette Bécsben s figyelmeztette a legfőbb tanácsot azon bajokra és vszélyekre, amelyek a békeokmány egyoldalú értelmezéséből származhatnak. Munkács várának június 24-én történt meghódolása után azt lehetett volna várni, hogy az emigráció ügye mihamarább le fog bonyolódni. Útját állotta azonban ennek az emigránsoknak az udvarral szemben táplált bizalmatlansága, amely különben nem is volt egészen indokolatlan, amennyiben sokan minden biztosítás és amnestia-levél ellenére sem kapták vissza birtokaikat, vagy ha meg is kapták, a kamara újra visszavette azokat. Bécsben tényleg csak egyeseket kívántak kegyelemben részesíteni s akkor is oly feltételek alatt, hogy az amnesztia valójában csak súlyos megalázást jelentett. De lassankint tudomásul kellett venniök ennek a politikának nyugtalanító visszahatását, mire július 15-én kiadott rendeletükben utasították Pálffyt, hogy Rákóczi, Bercsényi, Forgách és Esterházy Antal kivételével a Lengyelországban élő magyaroknak meg kell adni a visszatérhetési engedélyt s a szatmári béke értelmében kell velök szemben eljárni. Még mindig fennmaradt azonban a Bécsben való megjelenés és igazolás kötelezettsége. Valamivel közelebb hozta a kérdést a megoldáshoz a miniszteri tanács július 18-iki határozata, amely kimondotta, hogy a gratia vitae et bonorum mindazoknak megadandó, akik Wilczeknél jelentkeznek és igazolják, hogy a békeszöveg tartalmáról elkésve értesültek, a béke megkötése óta ellenséges ténykedésekben nem volt részük s kellő időben nem jelentkezhettek. Ezen eljárásra négyheti időt engedélyeztek; végül gyakorlatilag is végrehajtható utasítást is adott ki a haditanács, amikor elrendelte, hogy az emigránsokat három osztályba kell sorozni s aszerint velök elbánni. Az I. osztályba sorozandók azok, akik előírt időben jelentkeztek, s most haza mehetnek, Pálffynál leteszik a hűségesküt s visszakapják birtokaikat. A II. osztályba kerülnek azok, akik nem jelentkeztek Wilczeknél, de akik eddigi távolmaradásukat elfogadható okokkal igazolni tudják, s ellenséges cselekedetet nem követtek el. A III. osztályba soroztattak „a lázadók fejei", akik időközben még ellenséges magatartást is tanusítottak.

Augusztus hóban feloszlott az emigráció.

Az utolsó fejezetben Lukinich azt a nagy kérdést tisztázza: Áruló volt-e Károlyi Sándor s áttekintő összefoglalást nyujt az előző fejezetben tárgyalt legfőbb eseményekről. Elsősorban előkerülnek azon levelek, amelyeket Károlyi egyidejüleg Rákóczihoz és Pálffyhoz írt, főleg azon időponttól kezdve, hogy utóbbi az alkudozás megkönnyebbítése céljából Debrecenbe tette át szállását. Ezen levelekben biztosítja Rákóczit hűségéről s kitartásáról, Pálffyt pedig fontos erődök átadásával alkudozása komolyságáról. De rámutat a szerző azon tagadhatatlan körülményre is, hogy 1711-ben a nemesség túlnyomórészben már császárivá lett s már csak egy kisebbségben lévő párt tekintette vezérének Rákóczit, aki már maga is reménytelennek jelzi vállalkozását. Károlyi ily viszonyok közt tehát menteni akarta azt, amit még lehetett s ez sikerült is neki a szatmári békével. Az anyagi előnyök megszerzéséről a szerző annyit állapít meg, hogy a tárgyalási iratok közt csakis az 1710 december 22-én kiállított császári kegyelem-levélnek van nyoma, amely szerint Károlyi javait és a szatmári főispánságot kapja vissza. Pálffy szerint itt csak a felkelés előtti birtokokról lehet szó, bár az alkudozás folyama alatt a felkelés idején szerzett birtokok megtartására nézve is igéretet tett Károlyinak, vagy ha azokat vissza kellene adni, más birtokokkal, vagy pénzzel fogják kárpótolni. Ezt a kárpótlási összeget 1713-ban a király 50.000 frtban állapította meg, s így igazoltnak tekinthetjük — ezzel végzi Lukinich fejtegetését — Cserey Mihálynak Károlyiról tett nyilatkozatát, hogy „használt neki, hogy rebellis volt".

A következőkben a 213-ik laptól a 605-ikig 110 drb okiratot mutat be a legjavából, a legtöbbjét értékes vonal alatti jegyzetekkel és magyarázatokkal ellátva, ezek közt két lap facsimilében adja a haditanács 1711 június 6-i utasítását Rákóczi és Bercsényi megöletésére vagy elfogatására vonatkozólag. Pontos név- és tárgymutató teszi teljessé a művet, amelyet nagy belső értékénél fogva Rákóczi-irodalmunk valóban számottevő munkájának kell tekinteni s amelyre tartalmának vázlatos bemutatásával olvasóink figyelmét és méltó érdeklődését kívántuk felhívni. —*ch.*

József nádor iratai. *I. kötet. 1792—1804. Kiadta és magyarázatokkal kísérte Domanovszky Sándor.* Budapest, 1925. 8°. X + 769 l.

A Magyar Történelmi Társulat kiadásában új, monumentális kiadványsorozat indult meg, József nádor irataink imént megjelent első kötetével. A legmagyarabb főhercegnek, mint Bécsben nevezték, az „öreg Rákóczinak" félszázados nádorsága két generációra terjedt ki s működése ekkor, az úgynevezett reform-korban szorosan összeforrott a nemzet életével. Hosszú közszereplésének történeti értékű emlékei hatalmas köteteket fognak tehát majd betölteni, s a kor megismeréséhez nélkülözhetetlen anyagot szolgáltatni. De nemcsak méreteinél fogva jelentős ez a vállalkozás s nemcsak a benne közlött és közlendő kútfők értékéért. Kétségtelen, hogy József nádor államiratai és bátyjához, az uralkodóhoz intézett levelei magukban is elsőrangú történeti forrásanyagot jelentenek. Azonban a szerkesztő, Domanovszky Sándor, aki a kiadást nagy

gonddal, lelkiismeretességgel, évekig tartó levéltári kutatások alapján készítette el, a nyers anyagközlést egy magasabbfokú kormányzástörténeti publikációvá építette ki azzal az eljárásával, hogy a nádor minden javaslatánál utánjárást, fáradságot nem kímélve feltüntette azt is, hogy annak milyen jelentősége lett, hogyan hatott az uralkodó és legbizalmasabb tanácsadói felfogására, elhatározására, azaz milyen szerepe volt a kormányintézkedések megtételénél. Ezzel új színt hozott a magyar történetirodalomba, új, eddig hiányzó műfajjal gazdagítva azt.

Az első kötetben közlött forrásanyag nagy jelentőségű hadtörténeti szempontból is. Igaz, hogy a nádornak, ki egykor évszázadokkal előbb még az ország haderejének főparancsnoka volt, ekkor, a XVIII. század végén, már nincs semmi katonai hatásköre sem. Az állandó hadsereg ugyanis kizárólag az uralkodó rendelkezése alatt áll s a rendeknek csak az a joguk marad meg, hogy a hadkiegészítés és a sereg eltartásához szükséges adó megállapítása az ő megkérdezésükkel történik. Mivel pedig a nádort az országgyűlés választja s mivel neki, mint közbejárónak, „mediator"-nak a törvények szerint egyaránt kell mind az uralkodó, mind a nemzet érdekeit képviselnie, összeegyeztetnie, a királyi hatalom nem engedi meg neki a legcsekélyebb beleszólást sem a hadsereg szervezetébe, hogy így féltékenyen megóvhassa a haderő különállását, egyedül tőle való függését. A nemzet viszont arra törekszik, hogy a hadsereg az övé is legyen, hogy az az ő érdekeit is képviselje, illetőleg, hogy a király ne használhassa fel ellene. Azonban törekvései elérésénél egyedüli fegyvere a „Corpus iuris", amely pontosan utal ugyan az egyes, a nádor katonai hatáskörét biztosító törvénycikkekre, azonban a jog állandóan gyengének bizonyul a tényleges hatalmi erőkkel szemben. A hadsereg a társadalomtól idegen testnek marad meg, a szó szoros értelmében állam az államban. Annyira megingathatatlannak látszik ez a viszony, hogy megváltoztatása komolyan szóba sem jöhet. Erre vonatkozólag József nádor iratai sem tartalmaznak adatokat. Az a bizalmas utasítás, amelyet Budára jöttekor kapott kezébe, s amely pontosan körülírta, mivel törődjék, mire ügyeljen, kétséget nem tűrően figyelmezteti: „Erinnere Dich immer, dass Deine Charge eine blosse Civilcharge ist und Du gar keinen Einfluss in das Militare hast." (27. l.) Csak egyetlenegy esetben tűnik ki, hogy a nádor szívesen látná hatáskörének kitágítását. 1798-ban az inszurrekcióval kapcsolatosan azt kívánja, hogy ő rendelkezhessék a magyarországi és horvátországi főhadparancsnoksággal, a csapatokkal s érv gyanánt a praktikus okok mellett éppen a magyar törvények azon rendelkezésére hivatkozik, amely szerint a nádor egyúttal az ország főkapitánya is. (235. l.) Amikor azonban Alvinczy táborszernagytól megtudja, hogy az államérdekekkel ellenkezik a legfőbb katonai és polgári hatalomnak az ő, a nádor kezében való egyesítése, sietve visszavonul.

Nem tagadható tehát, hogy egy XVI. századi nádor ténykedéseiből aránytalanul nagyobb helyet foglal el a hadseregről, a háborúról való gondoskodás, mint József nádornál, s így egy azon

kori kiadvány is nagyobb mértékben lesz hadtörténeti jelentőségű. Azonban más oldalról annál fontosabb a József nádor-publikáció.

Az ő nádorságának első két évtizede a szakadatlan francia háborúk kora, amikor az államnak kevés lett a meglevő hadsereg s a súlyos vérveszteségek pótlására a normális segélyforrások nem elegendők. Az állam egyre újabb és újabb, terhesebbnél terhesebb követelésekkel lép fel. Sokszor már nem is egyszerű kiegészítésről van szó, hanem valósággal új hadseregek szervezéséről. A súlyos feladatok megoldása azután a polgári kormányzatra hárul s elsősorban József nádornak kell töprengenie, hogyan és honnan teremtse elő az embert és a pénzt. Az államhatalom lehetőleg országgyűlés nélkül szeretné elérni céljait s ez ügyes kormányzati eszközökkel sokáig sikerül is. Az újoncozás és subsidium címén a nemesség önkéntes adóvállalása országgyűlések nélkül is meglehetős eredménnyel jár s itt a közigazgatás élén álló nádorra nagy és fárasztó adminisztratív munka vár. (1802-ben József nádor is mondja, hogy országgyűlési megajánlás nélkül a megyék több ezer újoncot adtak. 523. l.) Amikor pedig ezek a források már többé nem elégségesek s az országgyűléstől kell nagyobb áldozatokat kérni, akkor a nádor szerepe még fontosabb, még jelentősebb lesz. Ő igyekszik rávenni a rendeket az uralkodó kívánságai teljesítésére, az ő közvetítő javaslatai próbálják a vesztett ügyet megmenteni. (Itt az országgyűlési tárgyalásokkal kapcsolatosan nagyobb összefüggő csoportot tesznek ki a verbuváló és kapitulációs rendszerre vonatkozó akták.) Legvégül kerül a sor, több alkalommal is, a nemesi felkelősereg felállítására, az inszurrekcióra. Itt már a nádoré a döntő szó minden téren, ennek irányítását a bécsi udvar is reá hagyja, hiszen a rendiségnek ez a legutolsó, legnagyobb teljesítménye. Itt már kímélik a nemzet érzékenységét, honorálják a nagy anyagi áldozatokat. A felkelősereg parancsnoka a nádor, ő végzi a szervezés ezer gonddal, bajjal járó munkáját is.

A nádornak ezt a sokoldalú, nagyfontosságú szerepét a kötet alapján külön tanulmány is részletezhetné, de — s ez jellemző a publikáció gazdagságára — akkor is még csak egyetlenegy szempontból értékesíthettük volna az anyagot s még hadtörténeti vonatkozásaiban sem merítettük volna ki teljesen. Igaz, hogy 1805-ig József nádornak nem jutott alkalom, hogy a harctéren is megforduljon s így a stratégia-történet kutatója nem számíthat bő aratásra, azonban a szélesebb perspektivákban dolgozó hadtörténész, aki nem elégszik meg a hadimozdulatok leírásával, hanem figyelembe veszi a hadiszerencse forgandóságának mélyebbre nyúló okait is, az elsőrangú anyagot fog találni e kötetben arra vonatkozólag, hogy Magyarország milyen mértékben vette ki részét a haditerhek viselésében s megbízható felvilágosításokat fog kapni a „Hinterland" hangulatáról, a háborúval együttjáró tömegpszichológiai elváltozásokról, sőt még a leszerelés gondjait, bajait is megismerheti.

A nagy kiadvány további kötetei hadtörténeti szempontból még jelentősebbek lesznek, hiszen azok szólanak majd a nagy inszurrekció sorsáról. Ezeknek a köteteknek a megjelenését azonban az olvasóközönségnek és katonai köreinknek kell lehetővé ten-

niök azzal, hogy megvásárolják és olvasgatják a már megjelent első kötetet, hogy így a laikus által el sem képzelhető gonddal fáradozó kiadó is megjutalmazva érezhesse magát, ha majd látja, hogy munkája nem volt hiábavaló. Ő elvégezte kötelességét, s most már rajtunk, olvasókon a sor, hogy mi is megtegyük a magunkét.

M. E.

Századok. LIV. évf. 4—6. szám. (1925 ápr.—jun.)

Gyalókay Jenő: *A magyar nemes-insurrectio reformtervei 1797-től 1809-ig.*

Az 1797 és 1809 közötti időszakra esik a hazánk történetében, sok századon át, olyan fontos szerepet játszott magyar nemes-insurrectiónak négy utolsó felülése. Méltó, sőt szükséges tehát a nemes-fölkelések legalább utolsó hadrakelésével s az azok nyomán született reformtervekkel is foglalkoznunk, mert az insurrectiónak éppen a napoleoni háborúkra eső szereplése lett minálunk annyi rosszakaratú ráfogásnak — sőt egy nagyon elterjedt trágár szállóigének is — állandó céltáblája.

Hogy mennyire nincs igazuk azoknak, akik az insurrectiót s vele együtt a magyar nemességet is sárba akarták taposni: legjobban bizonyítja az 1805. év története, amidőn a hatalom tetőpontja felé haladó francia császár is számottevő ellenfelet látott a felkelő-seregben. Napoleon csak abban az esetben volt hajlandó Magyarország megszállásától elállani, ha a király az insurrectiónak javában folyó szervezését azonnal megszünteti. Davout tábornagynak Bécsben 1805 november 26-án kelt s a magyar nemzethez szóló kiáltványa, valamint az 1805 december 6-án kötött fegyverszüneti szerződés 3. pontja is ugyanezt kívánja. Már pedig nyilvánvaló, hogyha a nemes-felkelés csakugyan olyan hitvány, aminőnek nálunk feltüntették: a franciák bizony ügyet se vetettek volna rá.

Kétségtelen, hogy voltak súlyos természetű fogyatkozásai is, csakhogy ezek nem a vitézség és a katonás szellem teljes hiányában, hanem abban a körülményben gyökereztek, hogy a magyar nemes-felkelés az állandó hadseregek korszakában már elavult intézmény volt és alapos megújhodásra szorult, ha tovább is élni akart. Ezeket a fogyatkozásokat jól látták az insurrectio akkori tisztjei is. Akadtak is közöttük többen, akik a nemes-fölkelés megreformálására javaslatot terjesztettek a nádor elé. Ezek közül négyet az Országos Levéltár nádori osztálya őriz.

A négy javaslat közül legkorábban — 1797 november 12-én — gróf Esterházy Józsefé készült, aki ebben az évben insurgens-ezredes és a nyitravármegyei huszárezred parancsnoka volt.

Meggyőződése szerint az insurrectiónak állandó keretet kell adni, még pedig olyanformán, hogy 2—2 portára 1—1 lovas essék. Ez lenne az a kulcs, amely az insurrectiónak békeállományát szabályozná.

Az egyes vármegyékben, nagyságukhoz képest, egy-egy lovasszázad, félszázad vagy szakasz alakulna. A fizetést és a zsoldot a földbirtokosok, az armalisták és a taksások adnák, a lovak takar-

mányát a parasztok; a ruhát pedig a birságpénzekből lehetne beszerezni.

Esterházy javaslata szerint, az 1797 őszén teljesen megalakult fölkelőseregét véve alapul, az insurrectio tervezett békeállománya kerekszámban 3200 lenne.

Esterházy csupán a lovasság állandósítására gondolt, a többi fegyvernem számára azonban nem kíván semmiféle keretet.

A második reformterv szerzője báró Bittner százados, aki 1805-ben őrnagyi ranggal szolgált a magyar nemes-insurrectio vezérkarában. Javaslata 1806 június 2-án született s magva röviden összefoglalva ez:

A magyar nemes-fölkelésnek olyan állandó keretre van szüksége, amely — a tüzérség kivételével — mindenik fegyvernem számára neveljen használható tiszteket és altiszteket. Szerinte a lovasságnak állandó kerete két század legyen, ezenkívül a vadászok és a műszaki csapatok számára egy-egy század. Ezt az utóbbi kettőt is a huszárosztály alá rendeli.

Mind a huszárosztálynak, mind a vadász- és utászszázadnak az a legfőbb rendeltetése, hogy az insurgenssereget behívása pillanatától fogva szervezze és tanítsa. Bittner javaslata szerint a huszárosztályt szükség esetén egy tömegben, mint portyázó csapatot is kell alkalmazni. Béke idején mindegyik huszárszázadnál a nemesség színe-javából összeválogatott 24 hadapród szolgálna a rendes állományon felül. Ezek a mozgósítás pillanatában már mint teljesen betanított és begyakorolt hasznavehető tisztek vagy altisztek lépnének be az insurgens-huszárezredekbe.

Mihelyt kellően ki van képezve, az egész osztályt szét kell osztani a vármegyékben, hogy ott az insurrectio számára már előre kijelölt és számontartott altiszteket alaposan betanítsa.

Az 1805. évi insurrectio feloszlatása után még egy másik javaslat is került a nádor elé, amelynek szerzője Gosztonyi János ny. cs. k. huszárezredes volt.

Javaslata szerint a magyar nemes-insurrectiót 60.000 főre lehetne szaporítani. Ez a sereg felerészben huszárokból, felerészben vadászokból állana, ellenben saját tüzérsége és saját műszaki csapata nem lenne. A huszárok is, a vadászok is 20—20 ezredet alkotnának, amelyek mindegyike 10—10 századra oszlanék. Minden század 150 főből áll.

Minden insurgens köteles sajátmagát élelmezni, a kincstár csak kenyérről, borról és pálinkáról gondoskodjék.

Gosztonyi a szervezést és a költségek fedezését a birtokos nemes-emberekre hárítja. A tiszteket és altiszteket pedig a nemesifjúságból akarja összeválogatni.

A negyedik reformjavaslatot — mely az 1809. évi magyarországi hadjárat után készült — gróf Hadik András altábornagy készítette. Tartalma röviden ez:

1. A mostani insurgens-tisztek, legénység és lovak legjavából minden kerületben egy-egy huszárezred alakuljon, amely az insurrectio újabb mozgósítása esetén, annak mintegy „faiskolája" legyen.

2. Mindegyik ezred a maga kerületében kapjon helyet.

3. A csupán nemesekből álló ezredek összeállítása a legnagyobb gonddal és alapossággal történjék. A mostani tisztek és altisztek közül csakis azokat szabad megtartani, akik erkölcsös viseletükkel, ügyességükkel s lehetőleg a csatatéren bebizonyított bátorságukkal is kitűntek társaik közül.

4. Mindegyik ezredhez egy ügyes lovaglómestert osszanak be.

5. Mind a négy ezredhez egy-egy vezérkari és egy egy-egy hadmérnökkari tisztet rendeljenek.

6. Az insurrectiónál most szolgáló tábornokokból négy dandárparancsnokot kell megtartani.

7. Évente, tavasszal, század-, osztály-, ezredgyakorlatok legyenek, majd ősszel mind a négy ezred Pesten a nádor színe előtt mutassa be, hogy mit tud.

Bár a nádor szintén látta a reform szükségességét, nem ért el semmit, mivel 1809 után a háborús veszély megcsappant; a pénzügyi helyzet nyomorúságos, Ferenc király pedig bizalmatlan volt, hiszen saját testvéröccsét — a nádort — is rebellis hajlandósággal gyanúsította meg.

Dr. Alapy Gyula: *A székely lőporgyártás és ágyúöntés 1849-ben.*

1848 őszén minden vármegyében megalakult a honvédelmi bizottmány, úgyszintén a székely székekben is. A háromszéki bizottmány ülésén Bodor Ferenc bányaigazgató bejelenti, hogy hajlandó a honvédtüzérség részére ágyúkat önteni, még pedig üreggel, úgyhogy az ágyú csövét nem kell kifúrni. A bizottmány tudomásul veszi a bejelentést, s november 20-án két megbízottat küld Bodorhoz, hogy az ígért ágyúkat öntse meg, mert azokra szükség van. Ugyanis Gábor Áron Kézdivásárhelyen kísérletezik az ágyúöntéssel, de nem megyen vele semmire.

Bodor valóban öntött is három ágyút a bódvai hámorban, melyet azonban az osztrák hadsereg 1848 decemberében porrá égetett.

Ekkor Bodor, a honvéd-térparancsnokságokkal egyetértve, Csíkmadarason épít egy új gyárat melyben a puskaporgyártást 1849 május 1-én meg is kezdi. Ez a gyár működött is egészen addig, míg az oroszok 1849 augusztus 7-én teljesen el nem pusztították.

Megjegyezzük, hogy a cikk alapjául szolgáló jegyzőkönyv nem ismeretlen. 1893-ban az egri érsekmegye könyvtárában volt s a címjegyzék 1301. lapján volt beírva.

A szerző úgy állítja be (tévesen) a dolgot, mintha Kézdivásárhelyen nem is működött volna az ágyúöntőműhely, hanem Csikmadarason. Holott az utóbbi helyen csak puskaport gyártottak, az ágyúkat pedig Kézdivásárhelyen öntötték Gábor Áron felügyelete alatt. Az igazság érdekében azt is meg kell állapítanunk, hogy Bodor csak három ágyút öntött, Gábor Áron ellenben hatvannégyet s így a székelyföldi ágyúöntés terén ő szerezte a legnagyobb érdemet. Mellékes, hogy kitől tanulta ezt a mesterséget, a fő az, hogy jól megtanulta. A kézdivásárhelyi öntőműhely alaprajzát és részletes leírását Nagy Sándor közölte „Háromszék önvédelmi

harca" című könyvében. A benne folyó munkáról pedig tájékoztat Gábor Áron 1849 ápr. 19. kelt utasítása, helyettese Turoczi Mózes számára.[1]

A kézdivásárhelyi ágyúöntőt Hasford orosz tábornok dúlta fel 1849 jún. 26-án.

Alapy cikke felvilágosítást ad ugyan a székelyföldi puskaporgyártásról, de az ágyúgyártásról nem. De van benne egyéb hiba is. Gál Sándor ezredesről például azt írja, hogy Marosvásárhelyt, a székely vértanukkal, bitóhalált szenvedett. Ezzel szemben a valóság az, hogy Gál Sándor, ki 1849 július végén tábornokká lépett elő, a szabadságharc után külföldre menekült. 1851-ben, Londonban, ő dolgozta ki, Kossuth kívánságára, az erdélyi felkelés tervét.[2] Később Olaszországba került s a magyar emigránsok között működött.[3]

Sz.

[1] *Nemzeti Múzeum Levéltára:* Törzsanyag, 1849 ápr. iratok. Ugyanott megvan a munkások pontos névjegyzéke is, hetibérük feltüntetésével.

[2] *Hadtört. Közlemények:* 1925. évf., 179. l.

[3] *Br. Nyáry Albert:* Az utolsó magyar trónkövetelő. *(Századok:* 1912. évf., 32. és k. l.)

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest VIII, Múzeum-körút 6. — Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

VIERTELJAHRSCHRIFT FÜR KRIEGSGESCHICHTE
HERAUSGEGEBEN VON DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

XXVI. JAHRGANG BUDAPEST, 1925 I., II. HEFT

A. A.: *Der Zusammenbruch des römischen Wehrsystems in Pannonien.* (Erscheint vollinhaltlich in Dr. Robert Graggers „Ungarischen Jahrbüchern" in Berlin.)

Dr. Moritz Wertner †.: *Der Türkenfeldzug im Jahre 1396 (Erste Mitteilung)*

Als der Sultan Bajazid der I. im Sommer des Jahres 1393 Bulgariens Hauptstadt, Tirnovo, eroberte und hiedurch Bulgarien selbst in seine Macht bekam, konnte es niemand mehr verkennen, dass der türkische Herrscher zum gefährlichen Feinde Ungarns werden wird. König Sigismund versuchte vorerst durch Drohungen Eindruck auf Bajazid zu machen, was aber fehlschlug. Schon ein Jahr später drang der Türke in die Walachei und vertrieb ihren Fürsten, Mircea. Dieser wandte sich an Sigismund um Hilfe, der sie ihm auch versprach. Zunächst musste aber Sigismund an Stephan, dem unbotmässigen Woiwoden der Moldau, Vergeltung üben, bevor Mircea wieder eingesetzt werden konnte. In diesem moldauer Feldzug bestand der grösste Teil des Heeres aus Széklern. Ihr Obergespan leitete die Kämpfe ein, indem er nach damaliger Sitte sengend und mordend in die Moldau einbrach und so dem nachziehenden Heere des Königs den Weg freimachte. Nach überaus schwierigen Bewegungen im Hochgebirge, vereinigten sich die Beiden, eroberten Szucsava, wo Stephan dem Könige Treue schwor. Nun kam die Einlösung des dem Mircea gegebenen Versprechens an die Reihe: die Vertreibung der Türken aus der Festung Nikopoli, und die Wiedereinsetzung Mirceas in seine Macht. Nach hartem Kampfe wichen die Türken zurück, aber Sigmunds Truppen erlitten auf dem Heimwege durch Angriffe des heimtückischen Mircea arge Verluste. Da aber Sigmund mit inneren Angelegenheiten vollauf beschäftigt war, trat in jenen Gegenden eine Zeit lang Ruhe ein. Bald jedoch kündigt der stolze Bajazid dem Könige an, dass er ihn im März des Jahres 1396, wo immer es auch sei, aufsuchen werde. — Hier schaltet der Verfasser dieser Schilderung die Namen der edelen Teilnehmer an dem Feldzuge ein. Es genüge uns, ihre Zahl anzugeben: Namentlich angeführt sind 43 Ungarn; 165 Franzosen, Burgunder und Vlämen.

A M. KIR. ORSZ. LEVÉLTÁR
KÖNYVTÁRA.

Dr. Alexander Márki: *Unterricht im Kriegswesen für den König Maximilian I.*

Der im Jahre 1520 geborene Ulmer Bürger Leonhard Fronsperger war in seiner Geburtsstadt, wo er zahlreiche militärische Werke geschrieben hat, jahrelang Intendant des römisch-deutschen Kaisers Karl V. Seine hervorragendste Schrift handelt „Von kayserlichen Kriegsrechten, Malefitz und Schuldhandlen, Ordnung und Regiment etc." und ist in Frankfurt a/M. 1566 schon in zweiter, vermehrter Auflage und kaum ein Jahrzehnt später auch in dritter Auflage erschienen. Das erste Buch hat das Prozessverfahren der Landsknechte zum Gegenstand; das zweite spricht davon, wie man Länder, Menschen, Städte zur Ergebung auffordert, wie man Macht anwenden, Besichtigungen halten, Aufwiegler bestrafen, Zwist in die Reihen der Feinde tragen, den Aufmarsch und die Schlachtordnung anbefehlen soll; das dritte zählt die zum Kriegführen nötigen Dinge auf; das vierte behandelt die Kriegsmagazine, das fünfte die Reiterei und deren Aufgaben, das sechste das Fussvolk, das siebente die Festungen, das achte die Artillerie; das neunte bespricht das Seewesen, das zehnte erörtert Scheinhandlungen und Kriegslist, sowie Kriegsrechte und -gebräuche. Das ganze Werk ist darum so lehrreich, weil dessen Theorien von spanischen und hierzulande auch von deutschen Offizieren praktisch angewandt worden waren. Fronsperger hat sein Buch mit dem Bemerken, dass er an den Feldzügen Karl des V. selbst teilgenommen und das Buch auf Grund der dabei gewonnenen Erfahrungen und kriegswissenschaftlicher Studien geschrieben hat, dem König Matthias II. zugeeignet. Die Seiten CCXXXIb—CCXXXVb enthalten eine „Lehre" in Versen, die ein erfahrener Kriegsrat des Kaisers Maximilian — wahrscheinlich Fronsperger selbst — diesem Fürsten widmet. Da sich aus ihr Schlüsse auf den Geist des ganzen Buches ziehen lassen, teilt sie uns Dr. Márki in Prosa mit.

Desiderius Rubint: *Das Treffen bei Vác am 10. April 1849*

Nach dem Siege der ungarischen Donauarmee über die österreichische Hauptarmee in der Schlacht bei Isaszeg, zogen sich die Österreicher gegen Pest zurück. Zwei Korps (das I. und III.) lagerten östlich von der Stadt, eines (das II.) bildete die Garnison von Pest und Ofen. Das Korps Simunich beendigte soeben die Einschliessung von Komorn; Rambergs Division sicherte bei Vác die Belagerung. Derart war die Lage auf österreichischer Seite am 7. und 8. April. General Görgey, den der Erfolg der letzten Schlacht nicht vollkommen befriedigte, beschloss die Verfolgung des Feindes. Er rückte mit der ungarischen Armee gegen Gödöllő vor; aus dem Angriff ward aber nichts, denn die Österreicher waren schon aus dieser Gegend abgezogen. Hier entwarf er im grossen und ganzen folgenden Operationsplan: Das VII. Korps unterbricht die Verbindung zwischen Pest und Vác. Das II. besetzt alle Verkehrswege östlich von Pest. Während beide Korps gegen die Stadt demonstrieren, haben das I. und III. Korps gegen Vác vorzudringen und es einzunehmen. Nach Einnahme der Stadt

rückt das Gros der Armee (I., III. und VII. Korps) über Léva vor, übersetzt hier den Garam-Fluss und operiert sodann gegen das Einschliessungskorps. Das II. Korps setzt die Demonstrationen bei Pest fort und hat einem übermächtigen feindlichen Angriff gegen die Theiss auszuweichen. Während Görgey seine Massnahmen auf genügend sichere Kenntnis der feindlichen Lage gegründet hatte, war der österreichische Befehlshaber, FM. Prinz Windischgrätz, über seinen Gegner weniger gut unterrichtet, als er dessen Umgehungsmanöver unverständlich fand. Um klar zu sehen, ordnete er eine gewaltsame Aufklärung an. Da dies aber auf den 10. April verschoben, die ungarische Stellung gegen Pest also bis zum nachmittag des 9. nicht angegriffen worden war, wandte sich Görgey mit aller Aufmerksamkeit der Ausführung seines Operationsplanes zu. Die Ereignisse am 10. April können demnach in zwei Hauptbegebenheiten geteilt werden: erstens den Angriff auf Vác und zweitens den Zusammenstoss der gegen Pest demonstrierenden Korps mit den Aufklärungskräften Windischgrätzens. Das zu wenig entschiedene Vordringen dieser Kräfte verschaffte dem österreichischen Heerführer nicht die nötigen Anhaltspunkte, die für operative Entschlüsse massgebend sind. Der Verfasser des Artikels beschreibt nun das Treffen bei Vác und meint, dass es kaum zu einer Schlappe der Österreicher gekommen wäre, wenn sie wirklich „gewaltsam" aufgeklärt hätten; denn im Besitze von sicheren Nachrichten über die feindliche Gruppierung, hätten sie leicht einen verhängnisvollen Schlag gegen die ungarische Armee führen können.

Dr. Stefan Hajnal: *Die letzten Tage der polnischen Legion in Ungarn 1849*

Als Grundlage seiner Ausführungen dienten dem Verfasser neben den Aufzeichnungen der Generale Wysocki und Bulharyn, vornehmlich die Biographie des Obersten Graf Ladislaus Zamoyski, welche ein anschauliches Bild der letzten Tage der polnischen Legion in Ungarn entwirft. Nach dem ungünstigen Ausgang der Schlacht bei Temesvár zogen die Truppen in grosser Verwirrung gegen Lugos. Auf Grund eines von Wysocki verfassten Berichtes sollte die Legion auf Bems Befehl entwaffnet und davongejagt werden. Zamoyski nahm es auf sich, diese Schmach abzuwenden. Er ritt sofort ins polnische Lager, sprach zu den Offizieren und der Mannschaft Worte der Aufmunterung, forderte zur Wahrung des makellosen Rufes der Nation auf. Auf die Bekundung von Vertrauen zu seiner Person, erklärte er sich bereit, sie in Ehren aus dem Lande zu führen. Nach einer Aussprache mit Kossuth und Guyon ward beschlossen, zunächst gegen Orsova zu marschieren. Kossuth schloss sich ihnen an. An der Landesgrenze angelangt, war die Frage zu entscheiden, ob die Truppen in die Walachei, oder über die Donau nach Serbien geführt werden sollten. Hiebei war der Umstand ausschlaggebend, dass die Walachei von den Russen besetzt war, die Polen daher in dieses Gebiet nicht einziehen durften, hingegen die Ungarn in Serbien auf keine Gast-

freundschaft zählen konnten. Kossuth und viele seiner Anhänger nahmen also den Weg über die walachische Grenze, indes sich die Polen zur Übersetzung des Stromes anschickten. Diese Trennung erregte bei den Uneingeweihten auf ungarischer Seite den Verdacht, dass sie es mit Verrat zu tun haben; die Polen waren sogar gezwungen, den Stromübergang in einer Abwehrstellung solange zu decken, bis es gelang, den Irrtum aufzuklären. Nachdem die Legion von der ungarischen Nation, mit besten Wünschen für die Zukunft, Abschied genommen hatte, betrat sie nach zweitägiger Überschiffung serbischen Boden.

Ludwig Németh-Neujahr: *Hätten wir Belgrad gleichzeitig mit der Kriegserklärung in Besitz nehmen können?*

Der Verfasser begründet in kurzen Ausführungen seine Ansicht, dass Belgrad am 25. Juli 1914 — unmittelbar nach Ablauf des Ultimatums — durch Handstreich in Besitz zu nehmen gewesen und dass dieses Unternehmen auch gelungen wäre. Im Besitze Belgrads hätte die Monarchie den Feldzug unter viel günstigeren Bedingungen eröffnen können, als dies tatsächlich der Fall war. Dem General Kerchnave gegenüber, der sich in der Österreichischen Wehrzeitung gleichfalls mit diesem Gegenstande befasst, behauptet der Verfasser, dass der Verlust der Hauptstadt sowohl auf die feindliche Armee, als auch auf die Völker des Balkans, ganz besonders auf Bulgarien grossen Eindruck gemacht hätte. Nach Besprechung des Geländes der gedachten Operation, unterzieht der Verfasser die gegenseitigen Kräfteverhältnisse einer Beurteilung, wobei er von der Tatsache ausgeht, dass sich die Garnison Belgrads am 25. Juli auf die Höhen südlich von der Stadt zurückzog. Damit unsere Angriffskräfte rasch zur Hand seien, kamen zwei Möglichkeiten in Betracht. Die eine bestand darin, dass die in Syrmien und im Banat garnisonierenden Truppen unter dem Vorwande von Regiments- und Brigadeübungen in Übungslagern bei Zemun und Panesova versammelt worden wären. Auf eine zweite Art hätte ein Aufmarsch nächst den genannten Orten durch die ohnehin alljährlich vorbereitete Alarmierung der „Rayone Syrmien und Banat" denselben Zweck erfüllt. Die Durchführung des Unternehmens denkt sich der Verfasser folgendermassen: Unter dem Schutze der Monitore überraschendes Landen an mehreren Stellen des Stadtrandes, Besitznahme der wichtigsten Punkte der Stadt und der nächsten Höhen südlich davon. — Umsichtig vorbereitet und eben am 25. Juli durchgeführt, wäre das Unternehmen kein allzukühnes Wagnis gewesen. Soviel ist freilich gewiss, dass der spätere „Offensiv-Brückenkopf Belgrad" starken feindlichen Angriffen ausgesetzt, ja vielleicht schwer zu halten gewesen wäre; aber gründlich ausgebaut und auf eine ungewöhnlich günstige Nachschubslinie gestützt, hätte dieser feste Platz eine Zeit lang namhafte Kräfte der serbischen Armee gebunden.

Eugen von Marschalkó: *Die Rolle des Honvédinfanterieregiments Nr. 2 beim Przemysler Durchbruchsversuch im März 1915*

Der Verfasser war an dieser Unternehmung als Führer einer kleinen Gruppe beteiligt, somit Augen- und Ohrenzeuge der beschriebenen Vorgänge. Er schildert zunächst die damaligen Verhältnisse in der Festung, um dann auf die Besprechung der Aktion selbst zu übergehen. Die Leute der 23. Honvédinfanteriedivision, obwohl durch unzulängliche Verpflegung entkräftet und für diesen Kampf mangelhaft vorbereitet, bewiesen schon im Aufmarsch und in noch höherem Masse während des Angriffes, hohe soldatische Tugenden, weil sie in diesen entscheidenden Stunden alle früheren Entbehrungen zu vergessen imstande waren. Ungestümer Drang nach vorwärts verleitete das oben genannte Regiment zu einem frühzeitigen Vorstoss, der das Losgehen des von den Russen ohnehin vermuteten Unternehmens verriet und das russische Vernichtungsfeuer auf sich zog. So endete dieser heldenhafte Versuch mit einem traurigen Misserfolg. — Bei Betrachtung all dieser Ereignisse stellt sich der Verfasser auf den Standpunkt der Truppe, weshalb seine Darstellung auch aus diesem Grunde besondere Aufmerksamkeit verdient.

Eugen Gagyi: *Die Vorgeschichte des rumänischen Angriffes im Jahre 1916*

Die feindlichen Gesinnungen Rumäniens gegen die Monarchie waren schon lange vor dem Weltkriege vorhanden. Sie richteten sich hauptsächlich gegen Ungarn, in dessen östlichen Teil, schon vom XII. Jahrhundert angefangen, das walachische Hirtenvolk allmählich einzuströmen begann. Diese Wanderungen stiessen anfänglich auf keinen Widerstand, denn ausser den von Széklern und Sachsen bewohnten Gebieten, hat es weite Strecken unbewohnter Wildnisse gegeben, über welche die Hirten mit ihrer Herde ungestört dahinziehen konnten. Am Ende des XIII. Jahrhunderts waren sie nach hergebrachter balkanischer Art organisiert (Dorfrichter, Wojwoden), auf welche Weise die Verwaltung auch durch die Oberbehörden am besten ausgeübt werden konnte. Später strömten sie schon in so grossen Massen ins Land herein, dass sie (im XVI. Jahrhundert) die absolute Majorität der Bevölkerung bildeten. Dieses Volk, fremd, kulturlos, andern Gebräuchen und Sitten lebend, war einer Zivilisation schwer zugänglich; hierauf gerichtete Bemühungen der siebenbürgischen Fürsten waren vergeblich. Mehr Erfolg hatten Bekehrungen zur katholischen Religion und diese waren auch der erste Anlass zu Feindseligkeiten des benachbarten walachischen Fürstentums gegen Ungarn. Im bewaffneten Aufstande im Jahre 1733 (Kalugyerempörung des Sofronius) ist auch schon die russische Hand zu spüren. Nationalistische Wühlereien nehmen im Wege des Klerus immer grösseren Umfang an, ohne vorläufig von den Fürstentümern unterstützt zu werden, denn diese haben selbst keine eigene Verfassung. In dem Masse jedoch, in dem sich die politischen Verhältnisse in den türkischen Vasallenstaaten ändern, erfahren auch die geistigen

Bedürfnisse des Volkes mehr Förderung. Zu Beginn des XIX. Jahrhunderts entstehen die ersten walachischen Schulen, entwickeln sich Anfänge einer Literatur. Das Rassenbewusstsein wird immer lebhafter angefacht und bis zum schwärmerischen Wunsche nach Vereinigung aller Rumänen gesteigert, dessen erste Frucht die Vereinigung der Moldau mit der Walachei war. Im Laufe der Jahrzehnte wuchs die Begehrlichkeit der walachischen Führer immer mehr an und vergiftete schliesslich das Verhältnis der ungarländischen Rumänen zur Landesregierung vollkommen. — Der Verfasser zeigt das Fortschreiten der politischen Erstarkung des Rumänentums Schritt für Schritt auf und gelangt mit der Beschreibung aller politischen Wendungen beim Beginn des XX. Jahrhunderts, zu den bewegten Ereignissen kurz vor dem Weltkriege. Massgebende Persönlichkeiten des Königreiches nahmen beim Ausbruch des Weltkrieges zu diesem verschieden Stellung. Die einen wünschten den Anschluss an die Mittelmächte, andre waren für die Neutralität; eine dritte Partei sah den Zeitpunkt für gekommen, die Monarchie anzugreifen. Schliesslich entschied man sich, zuzuwarten, bis die Entwicklung der Dinge von selbst auf jene Seite hinweist, wo mehr Vorteil zu holen ist. Indessen entbrannte im Lande selbst ein heftiger Meinungskampf zwischen den Anhängern der verschiedenen Richtungen. Politische Parteien suchten die Öffentlichkeit mit allerhand Argumenten für sich zu gewinnen; die Presse bearbeitete in der üblich gewissenlosen Weise die Massen des Volkes; bezahlte Leute demonstrierten bald zugunsten dieser, bald jener Seite. Auch die Regierung pflegte die lebhaftesten Unterhandlungen mit den beiden feindlichen Mächtegruppen und suchte, da sie von den Mittelmächten die gewünschten Gebietserweiterungen nicht erlangen konnte, von der Entente weitestgehende Zugeständnisse zu erreichen. Nach mehrfachen Schwankungen kommt endlich im August 1916 das Einvernehmen mit der Entente zustande, wonach den Rumänen die Erfüllung fast aller ihrer Wünsche zugesichert wird. Bald darauf, am 27. August, beschliesst der Kronrat die allgemeine Mobilisierung.

Dr. Georg Rákosi: *Die Geschichte des 19. Jägerbataillons und seine Rolle im Weltkriege*

Das 19. Jägerbataillon verdankte seine Aufstellung dem allgemein gefühlten Bedürfnis nach Vermehrung dieser Truppengattung; es wurde auf Anregung des Feldmarschalls Fürsten Windischgrätz gleichzeitig mit zehn andern im Jahre 1849 gebildet und zunächst in Wien untergebracht. Der neue Kommandant der österreichischen Streitkräfte in Ungarn, Feldzeugmeister Baron Haynau, erbat sich die Einteilung des Bataillons zu seiner Armee, und so traf es im Juni desselben Jahres in Sopron ein. Schon kurze Zeit nachher machte es die Feuertaufe mit und nahm von da angefangen am ganzen Feldzug gegen Ungarn teil. Im Jahre 1859 kämpft es dann gegen Truppen von Garibaldi, und in der Schlacht bei Solferino gegen französische Zuaven. Am 24. Juni 1866 nimmt

es rühmlichen Anteil an der Schlacht bei Custozza; diesen Tag feierte das Bataillon seither alljährlich als Gedenktag. Nur wenige Friedensjahre waren verstrichen, als das Bataillon zur Verstärkung der bosnisch-herzegowinischen Streitkräfte aufbricht, um an der Bekämpfung des Aufstandes mitzuwirken. Aber die schönsten Lorbeeren erringt sich das Bataillon im Weltkriege. Im Rahmen dieses Artikel-Auszuges können die vielen Taten und mannigfachen Schicksale des Bataillons nicht aufgezählt werden; nur soviel sei hier noch erwähnt, dass sich das Bataillon insbesondere in den höllischen Kämpfen am Monte Pertica ausgezeichnet hat, was damals auch von der höheren Führung mit Anerkennung bemerkt worden war.

Eugen Pilch: *Beiträge zur Lebensgeschichte des Obersten Graf Christian Leiningen, Ritters des Maria Theresien-Ordens.* (Feuilleton.)

Dr. Alexander Márki: *Festungsbefehl aus dem Jahre 1658*

Befehl vom 31. Mai 1658 für die im Komitate Bihar liegenden Festungen des Fürsten Georg Rákóczy des II.

Dr. Emerich Madzsar: *Bravour ungarischer Husaren bei Zimony im Jahre 1788*

Der Verfasser teilt eine Episode aus dem türkischen Krieg 1788—1791 mit, die ein Zeitgenosse nach Erzählungen der Beteiligten aufgezeichnet hat. Der türkische Einbruch bei Orsova veranlasste den Rückzug der kaiserlichen Truppen aus dem Banat; selbst die Räumung von Syrmien war schon anbefohlen. Zimony sollte binnen kurzer Frist von seinen Einwohnern verlassen und die Stadt eingeäschert werden. Den dringenden Bitten der Bevölkerung, die Stadt nicht kampflos preiszugeben, gab der kommandierende General schliesslich nach und bestimmte 2 Bataillone Infanterie und eine Division Husaren zur Verteidigung der Stadt. Als dann die Türken über den Save-Fluss herüberkamen, entwickelte sich ein heisses Fechten, das anfangs den Türken mehr Glück zu bringen schien; als jedoch die Husaren im kritischen Augenblick in den Kampf eingriffen, trugen die Kaiserlichen einen vollen Sieg davon. Das Getümmel dabei war so gross, dass man, aus einiger Entfernung vom Schlachtfelde, Feind und Freund nicht unterscheiden konnte. Wie laut war daher der Jubel der Bevölkerung, als die Flucht des Feindes alsbald erkannt und die tapferen Husaren, nach der Rückkehr von der Verfolgung, als Gäste der Stadt bewirtet wurden!

J.: *Die adelige Insurrection im Borsoder Komitat 1805—6*

Im V. Band der vom Wiener Kriegsarchiv herausgegebenen „Geschichte der k. u. k. Wehrmacht" ist auf Seite 188 folgende Bemerkung zu lesen: „Pro 1805 war im Spätherbst die Aufstellung einer Insurrections-Armee geplant... doch gelangte dieselbe, infolge des Abschlusses der Kriegsereignisse, gar nicht zur Formation." Manche ziehen hieraus den irrtümlichen Schluss, dass die

Bildung dieser Armee, infolge des Waffenstillstandes, überhaupt unterblieb. Die Nachforschungen des Verfassers beweisen aber, dass ein erheblicher Teil der Insurrection dennoch zustande gekommen war. Der mitgeteilte Bericht des Borsoder Vicegespans enthält aufschlussreiche Details über die Standesverhältnisse der Truppen, die das Komitat wirklich aufgestellt hatte.

Plan für die Organisation eines Aufstandes in Siebenbürgen (1851) von Alexander Gál

Nach Beendigung des Freiheitskampfes tauchten vielerlei, mitunter phantastische Pläne zur Befreiung der ungarischen Heimat auf, wovon einer von Alexander Gál, dem 1849-er Honvédgeneralen, stammt. Aber auch Gál rechnet nicht mit den politischen Verhältnissen und, obwohl Soldat, mit den im Freiheitskriege gemachten Erfahrungen; jene scheint er nicht zu kennen, diese schon vergessen zu haben. Weder Offiziere noch Mannschaft hätten sich in genügender Zahl zur Verfügung gestellt; alle andern Bedingungen der Kriegführung (Ausrüstung, Bewaffnung, Geld und Mannszucht) waren nicht ohneweiters vorhanden. Die unzähligen unerlässlichen Massnahmen konnten auch unmöglich im geheimen vorbereitet, geschweige denn ein schlagfertiges Heer rasch auf die Beine gestellt werden. Bewegungen im Volke und auch nur die geringste Erscheinung von geheimer Organisation, wären dem wachen Auge der Besatzungsbehörden nicht entgangen; sie hätten Kraft genug gehabt, jede revolutionäre Regung schon im Keime zu ersticken. Ist also der Gálsche Vorschlag durchweg utopistisch, muss er, wenn auch in negativem Sinne, dennoch als lehrreich bezeichnet werden. Er lehrt uns, die Fähigkeiten des Gegners niemals zu unterschätzen; er warnt uns, Wirklichkeiten ausser Acht zu lassen; er erinnert uns, nüchterne Berechnung auch des schlimmsten Falles anzustellen, — mit einen Wort, keine Luftschlösser zu bauen. Ein Volk, das diese Grundsätze beherzigt, wird vertrauensvoll in die Zukunft blicken können.

Baron Robert Walterskirchen: *Das 14. Husarenregiment in der Schlacht bei Königgrätz (3. Juli 1866)*

Ein Brief des Barons Walterskirchen an den Obersten Josef Kollowratnik. Walterskirchen hat an der Attacke persönlich teilgenommen, was in der unmittelbaren, lebhaften Art der Schilderung zum Ausdruck kommt.

Kriegsgeschichtliche Literatur:

Graf Stefan Tisza: Sämtliche Werke, 4. Folge, II. Band.
Ludwig Steier: Görgey und Kossuth.
Stefan von Sréter: Zusammenbruch an der albanischen Front.
Eugen Pivány: Söhne Ungarns im nordamerikanischen Unabhängigkeitskriege.
Bellona. Jahrgang 1924.

KIRÁLYI MAGYAR EGYETEMI NYOMDA, BUDAPEST. — IGAZGATÓ: SZABÓ T. ISTVÁN.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

VIERTELJAHRSCHRIFT FÜR KRIEGSGESCHICHTE
HERAUSGEGEBEN VON DER UNGARISCHEN AKADEMIE DER WISSENSCHAFTEN

XXVI. JAHRGANG BUDAPEST, 1925 IV. HEFT

Dr. Ludwig Fekete: *Tarich des Kalifen Mehmed (1625—1664).*

Tarich-i gülmani ist der Titel eines vom Kalifen Mehmed entworfenen Zeitbildes, das die Ereignisse der 1625—1664-er Jahre zusammenfaßt. In der vorliegenden Übersetzung Dr. Fekete's sind die Ungarn betreffenden Teile vollinhaltlich, das Übrige auszugsweise enthalten.

Im Zeitalter Murads IV. nehmen die inneren Schwierigkeiten des Reiches die Kraft der Regierung derart in Anspruch, daß sie außerstande ist, die Wirren zu unterdrücken, die jenseits der Karpathen und entlang der persischen Grenze entstanden waren. Die Ohnmacht der Regierung wächst noch infolge der Meutereien im Heere, welchen Murad und später Ibrahim zum Opfer fallen. Erst unter Mehmed dem IV. wird die Ruhe im großen-ganzen wieder hergestellt, und unter Sejdi Ahmed und Köprülü Mehmed befestigt. Ihre durch Grausamkeit wiedergewonnene Autorität wendet nun die Regierung an die Vergeltung der Abfallsversuche in den Grenzländern. Am meisten gefährdet war das Gebiet der Karpathenländer, wo Siebenbürgens ehrgeiziger Fürst, Georg Rákóczi II. und die walachischen Woiwoden eine herausfordernde Rolle spielten. Den ersten Schlag auf Siebenbürgen führt Köprülü, indem er die als stark geltende Schutzfeste Jenő ohne Schwierigkeit einnimmt. Bloß die neuerdings aufflammende anatolische Meuterei rettete Siebenbürgen vor der Vernichtung; aber nach dem Tode des Großvezirs beendeten andere Führer den begonnenen Straffeldzug. Die Schlacht bei Fenes, Nagyvárads Belagerung und Einnahme haben, außer dem Tode Rákóczis, Siebenbürgens Unterjochung zur Folge gehabt. Des Kalifen Mehmed Tarich erzählt diese Kriegstaten sehr ausführlich und übergeht dann auf die Schilderung des 1663 gegen Ungarn unternommenen Feldzuges. Ins einzelne gehend wird der Aufmarsch des Heeres beschrieben, der Versuche der um Frieden ansuchenden kaiserlichen Gesandten wiederholt Erwähnung getan; aber Daten über die Armee werden nicht vorgebracht. Des langen und breiten wird dann das Gefecht von Párkány und die Belagerung Érsekujvárs geschildert. In Verbindung mit dem 1664-er Feldzuge wird auch die Schlacht von St.-Gotthard beschrieben, ja sogar die dort erlittene Niederlage einbekannt, — gerade aus diesem Grunde vielleicht, ist der Aufmarsch des Heeres und der Verlauf des Kampfes nur kurz gestreift. Die im „gewissen Grade" erlittene Niederlage wird vom religiösen Standpunkte als notwendig hingestellt, damit die

Kämpfer des wahren Glaubens, infolge des feindlichen Widerstandes, den Märtyrertod finden und so des überirdischen Lohnes teilhaftig werden.

Im abschließenden Teil der Arbeit ist von Mehmed dem IV. und seines Zeitalters hervorragendsten Gelehrten, sowie der Körperschaft Seferli oda und deren Verdienste die Rede, dann teilt der Autor noch seinen Namen und die Entstehungszeit seines Werkes mit.

Dr. Johann von Szendrei: *Ungarische kriegsgeschichtliche Denkmäler in den ausländischen Museen. (Siebente Mitteilung.)*

Im letzten Heft des vorigen Jahres war die Aufzählung der aus Ungarn stammenden oder mit dessen Geschichte im Zusammenhange stehenden Musealobjekte bis zu jener von Karlsruhe (XVI. Artikel) gediehen; das vorliegende Heft enthält drei weitere Artikel. Die Waffensammlung des Stuttgarter Museums und das königliche Museum der bildenden Künste ebendaselbst, weisen eine Anzahl charakteristischer Stücke auf, während das städtische Museum in Straßburg weniger reichhaltig ist. Sehr eingehend befaßt sich der Verfasser mit dem Pariser „Musée d'Artillerie", das mit Recht die größte, wertvollste und instruktivste Waffensammlung der Welt genannt wird. Denn dieses Museum ist nicht nur reichhaltig, sondern ermöglicht das Studium der Entwicklung der einzelnen Waffengattungen von den ältesten Zeiten an, bei allen Völkern, in allen Formen. So sind bloß an Helmen mehr als 500 von verschiedener Form ausgestellt. Der Verfasser zählt eine große Anzahl der merkwürdigsten Waffen auf, wobei deren kurze Beschreibung dem Leser einen deutlichen Begriff von der Einzigartigkeit dieser Sammlung verschafft. Bei dieser Aufzählung legt Dr. Szendrei in seinem Artikel den Nachdruck auf Stücke ungarischer Provenienz, die er einzelnweise anführt, und sehr eingehend bespricht. Da dieses Museum ursprünglich rein artilleristisches Material enthalten sollte, ist es nur natürlich, daß dort eine ungewöhnliche Menge solchen Materials vorzufinden ist. Tausende Stücke und Modelle füllen zahlreiche Säle, hunderte von Festungs- und anderen Geschützen sind in den Höfen und Vorhallen aufgestellt. Wie schon erwähnt, ist in allen Gruppen die geschichtliche Entwicklung sorgfältig zum Ausdruck gebracht, wodurch das Studium des Waffenwesens nicht nur für Fachgelehrte, sondern auch für den Laien erleichtert ist. Außer über das Artilleriemuseum berichtet der Verfasser noch über kriegsgeschichtliche Objecte (Waffen oder Kunstgegenstände) des Louvre, der Musée Cluny und der Spitzerschen Sammlung in Paris.

Stefan Szakraida: *Die ungarische Legion in Italien (1859—1867).*

„La legione ungherese in Italia" ist der Titel eines Buches vom Obersten Attila Vigevano, welches 1924 in der Ausgabe des italienischen Generalstabes erschienen ist. Einleitend hebt die ausführliche Buchbesprechung die Objektivität des Verfassers hervor und vermittelt uns die Kenntnis des historischen Hintergrundes seiner Ausführungen. Die Vorgeschichte der ungarischen

Truppenverbände in Italien reicht bis zu den Freiheitsbewegungen der Jahre 1848—49 zurück, wo die leitenden Staatsmänner Ungarns, Piemonts und Venedigs schnell erkannt haben, daß sie gemeinsame Interessen im Kampfe gegen Österreich verbinden. Die politischen Interessen entwickelten sich allmählich zur gegenseitigen Sympathie, die sich auf die Dauer bewährt hat. So kam es im Jahre 1859 dazu, daß zwischen Cavour und Kossuth die Aufstellung der ungarischen Legion vereinbart worden war. Mit ihrer Organisierung wurde General Klapka betraut, dem es in wenigen Wochen gelang, 3200 Mann um die ungarische Fahne zu scharen. Infolge des Waffenstillstandes von Villafranca kam es aber zu keiner Waffentat mehr und die Mannschaft mußte, nachdem sie mit Bekleidung und dem sonst nötigen versorgt war, in die Heimat entlassen werden. Als Garibaldi, gelegentlich des sizilianischen Feldzuges, Zeuge von der Tapferkeit mehrerer ungarischen Mitkämpfer war, tauchte in ihm die Idee der Aufstellung einer neuen ungarischen Legion auf. Am 16. Juli 1860 gab er denn auch Befehl zur Organisierung dieser Truppe, die in eine italienische Division, unter Oberst Türrs Kommando, eingeteilt wurde. Nach schwierigen Märschen durch ganz Calabrien, gelangten die Ungarn am 11. September in die Gegend von Neapel. Bald sollten sie in einem ernsten Zusammenstoß ihren Wert beweisen, der dann auch wirklich von allen höheren Führern wiederholt anerkannt wurde. Am Volturno-Fluß entwickelte sich eine Schlacht, die von den 4 Divisionen Garibaldis gegen eine doppelte Übermacht der Bourbonenarmee mit wechselndem Glück geführt wurde, schließlich aber mit der Niederlage des Feindes endete, wozu das tapfere Verhalten, welches die Husaren und die Fußtruppen der Legion in den kritischesten Lagen zeigten, nicht wenig beitrug. In der hierauf folgenden Zeit fochten sie mit großem Erfolge gegen die mächtigen Banden in Süd-Italien, wodurch sie sich den Dank der Bevölkerung und der Regierung verdienten. Die Enttäuschung und Ernüchterung, die nach Garibaldis im November 1860 erfolgten Rücktritt die Herzen ergriff, dann der Entschluß der Regierung, nicht mehr gegen Österreich zu kämpfen, sowie auch die Bitterkeit des langen Fernseins vom heimatlichen Herde und die ungeduldige Sehnsucht nach einer besseren Zukunft, machte die Seelen für die Aufnahme umstürzlerischer Ideen empfänglich, und nur der großen Energie Türrs war es zu danken, daß die Ordnung — wenigstens auf kurze Zeit — halbwegs wieder hergestellt wurde. Die bewegten Ereignisse dieser Epoche lockerten die Mannszucht in solchem Maße, daß die Entwaffnung und Heimbeförderung der Leute unvermeidlich geworden war. Mit der Neuorganisierung der Legion wurde im November 1862 Türr betraut. Kaum war ihm dies aber gelungen, als eine neue Verschwörung in den Reihen der Legion, den italienischen Kriegsminister zu kräftigen Vorkehrungen dagegen zwang. Die strenge militärische Disziplin kehrte jedoch nimmer wieder. Radikales Eingreifen dezimierte zwar die Legion, aber erst die Zuweisung eines nerventötend schweren Dienstes — der Bekämpfung der Banden — vermochte die Subordination wieder

herzustellen, ja, zu hervorragenden Leistungen anspornen (Jun. 1866). In dem Kriege 1866 gegen Österreich sprachen politische Momente gegen eine weitere Verwendung der Legion, und so kam es nach Beendigung des Feldzuges zur ehrenvollen Entlassung und endgültigen Auflösung der sturmerprobten ungarischen Truppen.

Ludwig Vitéz Németh: *Der Feldzug gegen Serbien 1914.*
2. Mitteilung.

Die Hoffnung des Kommandanten der Balkanstreitkräfte, den zurückweichenden Gegner noch vor der Kolubara zur Schlacht zu zwingen, war nicht in Erfüllung gegangen. So entschloß sich denn Potiorek dem Gegner weiterhin zu folgen, um zumindesten die jenseitigen Höhen des Kolurabaratales in Besitz zu nehmen; dies schien nämlich für den gesicherten Betrieb der Schmalspurbahn Obrenovac—Valjevo, von der man eine Erleichterung des Nachschubsdienstes erhoffte, notwendig.

Dieser Entschluß und die daraus resultierenden schweren Kämpfe, bilden nach Ansicht des Verfassers den Wendepunkt in der Geschichte dieses Feldzuges und die eigentliche Ursache des späteren, scheinbar so unerwarteten Zusammenbruches. Németh behauptet, daß nicht nur physischer und moralischer Zustand der Truppen (sie kämpften unter den denkbar schwierigsten Verhältnissen, nun schon seit Mitte September, nahezu ohne Unterbrechung), Munitionsmangel, schwere Störungen des Nachschubsdienstes, da die wenigen Straßen den starken Anforderungen, verschärft durch häufiges Regenwetter, nicht gewachsen waren, — auch die operative Lage forderte die wenigstens vorübergehende Einstellung der Vorrückung. Mit dem breiten, stark versumpften Kolubaratale vor der Front, den Flügeln an die Save, bezw. Drina angelehnt, hätten die Balkanstreitkräfte, vom Gegner wahrscheinlich kaum behelligt, der sicher auch erholungsbedürftig war, einige Wochen der Ruhe und Retablierung gefunden, der sie schon dringend bedurften.

Wenn sich Potiorek nun trotz der geschilderten Verhältnisse für die rüchsichtslose, weitere Offensive entschloß, so liegt die Erklärung teilweise darin, daß er in seiner Abgeschlossenheit gegen die Außenwelt und der großen Entfernung des Hauptquartiers von der Kampflinie, den wirklichen Zustand seiner Truppen nicht kannte, bezw. deren Kampfwert überschätzte. Ein weiterer Grund war der, daß viele Anzeichen (zunehmende Zahl der Gefangenen und Überläufer, Nachrichten, daß das serbische Oberkommando den Rückzug bis nach Kragujevac fortzusetzen gedenke) von einer starken Kriegsmüdigkeit des Gegners sprachen. Wenn Potiorek dieses Schwächemoment rasch ausnützen wollte, so ist das begreiflich, doch hatte er jene Wahrscheinlichkeit außer acht gelassen, daß die Feindbundmächte (Entente) die serbische Armee, die immerhin einen beträchtlichen Teil der Streitkräfte der Mittelmächte seit Monaten gebunden hielt, kaum ihrem Schicksale überlassen, sondern deren erlahmende Widerstandskraft moralisch und materiell unterstützen werden.

Potiorek, als Feldherr, hatte zwischen zwei möglichen Entschlüssen den kühneren gewählt, er drängte, ohne seinen Truppen eine Ruhepause zu gönnen, dem Gegner nach. Um den Preis mehrtägiger, sehr verlustreicher Kämpfe Ende November — „die Schlacht an der Kolubara", in der der Gegner wider Erwarten hartnäckigen Widerstand leistete — konnten die Balkanstreitkräfte am Osthange des Tales Fuß fassen. Es war aber wieder kein durchschlagender Erfolg; der Feind setzte seinen Rückzug fort. Dieser Pyrrhussieg, es war in einem der letzte dieses Krieges, gab den Truppen den letzten Rest. Um diese Zeit meldete der Kommandant des XIII. Korps und ebenso jener des XV. Korps beinahe wörtlich dasselbe, daß ihre Truppen *„an der Grenze menschlicher Leistungsfähigkeit stünden"*.

Im letzten Abschnitte bespricht dann der Verfasser Potiorek's nächsten Entschluß, den Gegner, der, um seine Kräfte nicht zu zersplittern, selbst die Hauptstadt kampflos preisgegeben hatte und nun im Berglande südlich Belgrad, dann in der Gegend südwestlich von Arangjelovac und bei Gr. Milanovac Stellung bezogen hatte, an beiden Flügeln umfassend anzugreifen. Leitender Gedanke mag hiebei gewesen sein, dem Feind keine Zeit zur Retablierung zu lassen. Daß aber infolgedessen auch die eigenen Truppen um ihre Ruhe kamen und den an sie gestellten Anforderungen nicht mehr entsprechen konnten — führte zur Niederlage. Die am 2. Dezember erlassene Disposition verfügte, daß die 5. Armee über Belgrad ausholend, Front gegen Süden, den feindlichen rechten Flügel, die 6. Armee aber mit ihren südlichen Gruppen über das Gebirge in der Richtung Gr. Milanovac, den feindlichen linken zu umfassen hatte. Die inneren Flügel der beiden k. u. k. Armeen hatten den Gegner in der Front festzuhalten. Dieser großzügige, kühne Plan barg aber schon von Haus aus den Kern des Mißerfolges in sich. Denn abgesehen davon, daß die Truppen zu diesem Zeitpunkte einer derartigen Höchstleistung — weder physisch noch moralisch — nicht mehr gewachsen waren, war es zumindestens sehr gewagt, die beiden schwachen Armeen, die bereits in einer dünnen, über 100 Km breiten Front kämpften, auf noch größere Räume strahlenförmig auseinanderzuziehen. Dabei war ja bekannt, oder doch als sicher anzunehmen, daß der Gegner seine gesamte Kraft vor der Mitte der eigenen Front sammelt und bereitstellt.

Zur Durchführung bezw. Verwirklichung dieses Entschlusses sollte es aber nicht mehr kommen; Potiorek's Plan wurde vom Gegner überraschend durchkreuzt. In Kenntnis der schwierigen Lage der Balkanstreitkräfte infolge des stockenden und unzulänglichen Nachschubes, dann daß die Retablierung der serbischen Armee wider Erwarten rasch beendet werden konnte, reifte beim Gegner den Entschluß, selbst zum Angriff zu übergehen und die *schwache öst.-ung. Front in der Mitte durchzubrechen.* Auch für die Serben war es ein gewagtes Unternehmen, mit Rücksicht auf die Gefahr, die den beiden Flügeln drohte, doch es war der äußerste Zeitpunkt, wollte man dieser Umklammerung entgehen. Anderseits schienen dem serbischen Oberkommando nebst der körper-

lichen *Erholung* auch die *geistig-seelische Auffrischung* (der greise, schwerkranke König kam an die Front, Prinz Georg kämpfte tollkühn als Regimentskommandant, die Propaganda der Entente und dgl.), dann die wider Erwarten rasche *Auffüllung der Verbände* — es wurde ein Gesamtstand von über 220.000 Mann erreicht, gegen kaum 180.000 öst.-ung. Kämpfer! — und *Ergänzung der Materialabgänge* (die französische Munitionssendung war im letzten Moment in Kragujevac eingetroffen), genügend Gewähr für das Gelingen des Unternehmens. Am 3. Dezember setzte der feindliche Hauptangriff ein, dessen Schwerpunkt auf dem Raum um Lazarevac und südlich davon lag. Sechs retablierte serbische Divisionen, gegen die am meisten abgekämpften Teile der eigenen 6. Armee! Nach mehrtägigen, erbitterten und sehr verlustreichen Kämpfen, erschwert durch empfindlichen Munitionsmangel, mußte diese Armee auf das westliche Ufer der Kolubara zurückweichen. Potiorek, der die drohende Gefahr noch nicht erkannte — er hielt einfach den Gegner eines großangelegten Angriffsunternehmens unfähig — trieb nun die 5. Armee zu rascherem Vorgehen ihres östlichen Flügels an, da er hiedurch mit Recht die 6. Armee zu entlasten hoffte. Als er jedoch aus dem Abschluß der Kämpfe der letzteren und den großen Verlusten, des Ernstes der Lage bewußt wurde, hatte sich Potiorek rasch dieser angepaßt und war kaltblütig zu neuen Entschlüssen gekommen.

Bereits am 8. Dezember erhielt die 6. Armee den Befehl, sich gänzlich vom Gegner loszulösen und bis in die Gegend van Šabac zurückzugehen, während die 5. Armee in einer weiten, brückenkopfartigen Stellung südlich Belgrad auszuhalten hatte. Potiorek hoffte um diese Zeit noch seine Armee auf serbischem Boden belassen, oder doch die Hauptstadt behaupten zu können. Starke Verluste und zunehmende Kampfmüdigkeit auch bei der 5. Armee, auf die sich die Serben nach Abzug der andern öst.-ung. Armee mit aller Kraft geworfen hatten, machten jedoch auch diese Absicht zunichte. So entstand am 14. Dezember der gewiß nicht leichte Entschluß, auch Belgrad zu räumen, nachdem der Befehl zum Rückzug der 6. Armee über die Save schon zwei Tage früher ergangen war. Doch unter den gegebenen Verhältnissen und ohne Aussicht auf frische Truppen, war es die einzig mögliche Lösung, wollte man nicht die k. u. k. Balkanstreitkräfte einer Katastrophe aussetzen. Am Abend des 15. Dezember war der Uferwechsel — vom Feinde kaum gestört — überall beendet; Serbien war geräumt!

Das Gleichnis vom zu straff gespannten Bogen, der schließlich entzweibricht, kann auch in diesem Falle angewendet werden. Das vom Feldherrn Geforderte hatte das Maß des Möglichen und Erlaubten überschritten. Potiorek hatte das Vertrauen der Truppen und seines obersten Kriegsherrn verloren, er wurde seines Kommandos enthoben. Der schwere, entbehrungsreiche und heldenmütige Kampf der Balkanstreitkräfte war aber im Rahmen der großen Ereignisse doch nicht vergebens gewesen — die ganze serbische Armee, ein ernster Gegner, war auf die Dauer von fast einem Jahre lahmgelegt worden.

Emil Jurkovich: *Geschütz- und Glockengießerei in Besztercebánya.*

In den Montanstädten Oberungarns stand das Gewerbe der Erzgießer besonders im XV. und XVI. Jahrhundert in hoher Blüte; die städtischen Meister genossen einen über das Land hinausreichenden Ruf. Der Verfasser führt darüber persönliche und sachliche Einzelheiten an, die wohl in erster Reihe bodenständiger Art sind, aber auch eines gewissen allgemeinen Interesses nicht entbehren.

Kriegsgeschichtliche Urkunden

Dr. Eugen Horváth: Die adriatischen Pläne der ungarischen Regierung 1848/49.

Bericht des GM. Aulich über das Gefecht bei Cinkota (10. April 1849).

Kriegsgeschichtliche Literatur

Dr. Emmerich Lukinich: Die Geschichte des Friedensschlusses zu Szatmár (1711).

Dr. Alexander Domanovszky: Die Schriften des Palatins E. H. Josef. (1792—1804.)

Századok: Jahrgang 1925.

Kön. ung. Universitäts Druckerei Budapest. — Gen.-Direktor: Dr. Elemér Czakó.

XXV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST, I, BÉCSIKAPU-TÉR 4. SZÁM.

I-II. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1924.

TARTALOM

BEKÖSZÖNTŐ.

DR. MÁLYUSZ ELEMÉR: A Toldi-monda történeti alapja 3

DR. MÁRKI SÁNDOR: A sarkadi hajdúk 33

GYALÓKAY JENŐ: Jellachich hadműveleti tervei 1849 május havában 60

SCHWARZER JENŐ: Magyar huszárok a világháborúban. (Második közlemény.) 90

VARGA SÁNDOR: A cebrów—worobijówkai harcok 1916 június—július havában 101

TÁRCA

PILCH JENŐ: Br. Vécsey Péter hagyatéka (1809.) 130

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Br. Mecséry Dániel altábornagy önéletrajza. (1759—1814.) 133

A magyar nemesinsurrectió 1797-ben 160

Magyar vezérkar terve 1848-ból 165

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

RUBINT DEZSŐ: Adatok a magyar katona szerepléséhez a világháborúban. (Ism. Vadnai Emil.) 169

Az Országos Magyar Régészeti Társulat évkönyve. I. évf. (Ism. —ő.) 170

Bellona. 1923. (Ism. Ernyey József.) 171

Vojenské rozhledy. 1923. (Ism. Ernyey József.) 176

Zolnierz Polski 1923. (Ism. Ernyey József.) 179

XXV. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADITÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST, I, BÉCSIKAPU-TÉR 4. SZÁM.

III-IV. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1924.

TARTALOM

Dr. LUKINICH IMRE: A szatmári béke előzményei 181
GYALÓKAY JENŐ: Šabac vára 1787—88-ban 205
GODÁNYI ERNŐ: Jellachich tudósítása az 1849. júl. 14-i hegyesi ütközetről 220
NAGY VILMOS: A nagyszebeni csata jelentősége és méltatása Erdély felszabadításának szempontjából (1916) 244
SCHWARCZER JENŐ: Magyar huszárok a világháborúban. (Harmadik közlemény.) 269
Dr. SZENDREI JÁNOS: Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban. (Hatodik közlemény.) 285

TÁRCA

PILCH JENŐ: Fábry Mihály altábornagy hagyatéka. (1809) 294

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Br. Mecséry Dániel altábornagy önéletrajza, 1759—1814. (Második és befejező közlemény.) 298

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Dr. LUKINICH IMRE: Auer János Ferdinand naplója. 1664. (Ismerteti: —*y.*) 325
STEIER LAJOS: Beniczky Lajos. (Ismerteti: —*y.*) 325
CONRAD: Aus meiner Dienstzeit. IV. kötet. (Ismerteti: *Vadnai Emil.*) 327
ARZ: Zur Geschichte des grossen Krieges. (Ismerteti: *Vadnai Emil.*) 327
Vojenské Rozhledy. 1923—24. (Ismerteti: *Ernyey József.*) 333
Bellona. 1924. (Ismerteti: *Ernyey József*) 343

PILCH JENŐ: A Magyar Tudományos Akadémia Hadtörténelmi Bizottságából 345

PILCH JENŐ: † Olchváry Ödön 347

MELLÉKLET: A Hadtörténelmi Közlemények tárgymutatója. (I—XXV. évfolyam.)

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

XXVI. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST, I, BÉCSIKAPU-TÉR 4. SZÁM.

I-II. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1925.

TARTALOM.

A. A.:	Hogyan omlott össze a római védőrendszer Pannoniában?	1
DR. WERTNER MÓR:	A nikápolyi hadjárat 1396-ban. (Első közl.)	31
DR. MÁRKI SÁNDOR:	Haditanítás Miksa király számára	63
RUBINT DEZSŐ:	A váci ütközet 1849 április 10-én	70
DR. HAJNAL ISTVÁN:	A lengyel légió utolsó napjai Magyarországon. (1849)	91
VITÉZ NÉMETH-NEUJAHR LAJOS:	Elfoglalhattuk volna-e Belgrádot 1914 julius 25-én?	100
MARSCHALKÓ JENŐ:	A 2. honvéd gyalogezred szerepe a przemysli áttörési kísérletben. (1915 március 18, 19.)	113
GAGYI JENŐ:	Az 1916-i oláh támadás előzményei	132
DR. RÁKOSI GYÖRGY:	A 19. vadászszázlóalj multja és szereplése a világháborúban	150

TÁRCA.

PILCH JENŐ:	Adatok gróf Leiningen Keresztély ezredes élettörténetéhez	159

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR.

DR. MÁRKI SÁNDOR:	Várparancs 1658-ból	171
DR. MADZSAR IMRE:	Magyar huszárok vitézkedése Zimonynál 1788-ban	173
J.:	A borsodi nemesinsurrecctio 1805—6-ban	177
Gál Sándor terve az erdélyi felkelésről. (1851.)		179
A 14. huszárezred a königgrätzi csatában. (1866 július 3.)		187

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM.

Gróf Tisza István összes munkái. 4. sor. II. k. (Ism. *—y.)*		192
STEIER LAJOS:	Görgey és Kossuth. (Ism. *—y.)*	195
SRÉTER ISTVÁN:	Összeomlás az albán arcvonalon. (Ism. *Sz.)*	199
PIVÁNY JENŐ:	Magyarok az amerikai forradalomban. (Ism. *—y.)*	200
Bellona. VII. évf. XIV. köt. 1. füz. 1924 (Ismerteti *Ernyei József.)*		201

Pályázat 209

XXVI. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADI TÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST, I, BÉCSIKAPU-TÉR 4. SZÁM.

III. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1925.

TARTALOM

		Lap
Dr. MÁRKI SÁNDOR	(Nekrolog)	211
Dr. WERTNER MÓR:	A nikápolyi hadjárat 1396-ban (2. és bef. közl.)	213
GYALÓKAY JENŐ:	A magyar nemesinsurrectio 1805-ben..	254
NÉMETH LAJOS:	Az 1914-i hadjárat Szerbia és Montenegro ellen (1. közl.)	311

TÁRCA

Dr. MÁRKI SÁNDOR:	Az erdélyi menekültek ügye II. Rákóczi Ferenc korában	35

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

Lahner Gy. tábornok jelentése a nagyváradi hadiszergyárról (1849 júl. 25.)		367

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

Dr. TÓTH ZOLTÁN:	Mátyás király idegen zsoldosserege. (Ism. dr. Áldásy Antal)	370
BREIT JÓZSEF:	A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története. (Ism. Sz.)	373
»Századok« 1924. évf. 7—10. füzet; 1925. évf. 1—3. füzet. (Ism. Sz.)		375
»Vojenské Rozhledy« 1924. évf. 5. füzet. (Ism. Ernyey József.)		379

Felhívás 385

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

XXVI. ÉVFOLYAM.

HADTÖRTÉNELMI KÖZLEMÉNYEK

ÉVNEGYEDES FOLYÓIRAT

A MAGYAR HADITÖRTÉNETIRÁS FEJLESZTÉSÉRE

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
HADTÖRTÉNELMI BIZOTTSÁGÁNAK ÉS A M. KIR.
HADTÖRTÉNELMI LEVÉLTÁRNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

GYALÓKAY JENŐ

BUDAPEST I, ALKOTÁS-U. 25. FÖLDSZ. 6.

IV. FÜZET.

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
BUDAPEST, 1925.

TARTALOM

		Lap
DR. FEKETE LAJOS:	Mehmed Chalife »Tárich«-ja (1625—1664.) ..	387
DR. SZENDREI JÁNOS:	Magyar hadtörténelmi emlékek a külföldi múzeumokban (7. közl.)	428
SZAKRAIDA ISTVÁN:	A magyar légió Olaszországban (1859—1867.)	452
NÉMETH LAJOS:	Az 1914-i hadjárat Szerbia és Montenegro ellen (2. és bef. közl.)	473

TÁRCA

JURKOVICH EMIL:	Beszterczebányai ágyú- és harangöntők ..	502

HADTÖRTÉNELMI OKMÁNYTÁR

DR. HORVÁTH JENŐ:	A magyar kormány adriai tervei 1848—49-ben	507
AULICH LAJOS tbk.	jelentése a cinkotai ütközetről (1849 április 10.)	534

HADTÖRTÉNELMI IRODALOM

DR. LUKINICH IMRE:	A szatmári békekötés története (Ism. —ch.)	535
DR. DOMANOVSZKY SÁNDOR:	József nádor iratai. I. k. (Ism. M. E.)	550
»Századok« 1925. évf. 4—6. sz. (Ism. Sz.)		553

A kiadásért felelős: Gyalókay Jenő.

Értesítés.

Folyóiratunk 1926-ban ismét negyedévenkint, még pedig március, június, szeptember és december végén, jelenik meg.

Előfizetési díj 1926-ra *öt pengő* (12.500 szorzószámmal) és két egyenlő részletben, de legkésőbb június végéig, fizethető.

Kérjük t. előfizetőinket, hogy a pénzt a folyóirat kiadóhivatalának (I, Bécsikapu-tér 4.) küldjék meg és ne egyesítsék a Magyar Katonai Közlöny-nek szánt előfizetési díjakkal.

T. dolgozótársainkat pedig arra kérjük, hogy a folyóiratnak szánt dolgozataikat a szerkesztő címére (I, Alkotás-utca 25, földsz. 6.) küldjék.

A Hadtörténelmi Közlemények
szerkesztősége.

AZ UNIVERSITAS KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGE BUDAPEST VIII, MÚZEUM-KÖRÚT 6. Gólyavár

LEGJOBB BARÁTJÁTÓL: a könyvtől fosztotta meg az évek óta tartó gazdasági válság a középosztályt. Általános a panasz, hogy a könyvek drágák, megfizethetetlenek. Ebben a tényben az a leglesujtóbb, hogy olvasni, művelődni vágyó közönségünk, ha még olyan erős vágy él is benne a jó könyvek iránt, nem juthat hozzájuk az anyagi eszközök hiánya miatt.

VALÓSÁGOS VESZEDELEM lehet mindannyiunkra ez az állapot, hiszen nemzeti érdek, hogy kulturális fölényünket továbbra is megőrizzük és erősítsük. De ez olvasás, tanulás, tehát könyvek nélkül elképzelhetetlen.

EZEKNEK A BAJOKNAK átgondolása teremtette meg az UNIVERSITAS KÖNYVBARÁTOK SZÖVETSÉGE című szervezetet, amely céljául tűzte ki, hogy közönségünk a jó, ízlésesen kiállított, külföldi viszonylatban is elsőrendű könyveket minél olcsóbban szerezhesse be.

Célunk, hogy igen KIS ANYAGI ÁLDOZATTAL JUSSON idővel minden érdekelt SZEMET-LELKET GYÖNYÖRKÖDTETŐ KÖNYVTÁRHOZ, melynek minden kötete művészi érték lesz külsőleg, belsőleg egyaránt.

Az Universitas Könyvbarátok Szövetségének Igazgató-Tanácsa és Szerkesztő-Bizottsága a legteljesebb biztosíték arra, hogy ezt a programmot meg is tudjuk valósítani.

Az Igazgató-Tanács, mint erkölcsi testület ügyelni fog arra, hogy Szövetségünk kiadványai között ne legyenek pártpolitikai, irányzatos munkák, hiszen a cél éppen az, hogy könyveink mindenkit kielégítsenek, mindenkinek örömet szerezzenek.

AZ IGAZGATÓ-TANÁCS TAGJAI: Balogh Elemér, Bárczy István, Berzeviczy Albert, Czettler Jenő, Gévay Wolff Nándor, Horánszky Dezső, Hóman Bálint, gróf Klebelsberg Kuno, báró Kornfeld Móric, Kornis Gyula, Lukács György, Némethy Károly, Petrovics Elek, báró Wlassics Gyula.

SZERKESZTŐ-BIZOTTSÁG: Voinovich Géza, Szilágyi Sándor, Czakó Elemér.

KÖNYVEINK A MŰVELT EMBEREK KÖNYVEI LESZNEK.

Írja meg címét. Díjtalanul megküldjük Önnek a Szövetség feltételeit és csatlakozzék ahhoz!

Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest. — Főigazgató: Dr. Czakó Elemér.

KIRÁLYI MAGYAR
EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST

Felhívás!

Füzeteink késedelmes megjelenésének legfőbb oka az, hogy az előfizetési díjak nem érkeznek pontosan be. A mult félévi előfizetési díjnak 20.000 koronára történt felemelését mind a Honvédségi Közlönyben, mind folyóiratunk 1924 szeptember havában kiadott III—IV. számú füzetében is közöltük, de még most is körülbelül hat és fél millió korona a mult évre esedékes, be nem küldött előfizetési hátralék.

Ez az összeg költségvetésünkben elég fontos szerepet játszik s azonkívül a hátralékok beküldését sürgető felszólítások is nagy kiadással járnak. Ezeknek megtakarítása megkönnyítené a füzet kiadását és a kiadóhivatal munkáját is nagyban csökkentené.

Tisztelettel kérjük tehát folyóiratunk megrendelőit, hogy a hátralékos díjakat minél előbb beküldeni szíveskedjenek.

Ha megrendelőink közül valaki a neki küldött füzetet nem kapná meg, úgy kérjük, közölje azt velünk. A kiadóhivatal, ha fölös példányok még vannak, készségesen pótolja a hiányt.

Előfizetés 1925-re: 34.000 K.

Kiadóhivatal.

KIRÁLYI MAGYAR
EGYETEMI NYOMDA
BUDAPEST

Rt.

ÉRTESÍTÉS.

I.

A Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága elhatározta, hogy a folyó év végén kiadja a Hadtörténelmi Közlemények akkor már teljes huszonöt évfolyamának, szerzők és korszakok szerint rendezett, tárgymutatóját. A bizottság ezzel a kiadvánnyal szolgálatára akar lenni a hadtörténelem minden kutatójának, akiknek munkáját bibliographiai irodalmunk szegényes volta lépten-nyomon annyira megnehezíti.

A tárgymutató a folyó évi utolsó füzettel egyszerre jelenik meg s ára fejében csupán saját költségeinket számítjuk fel. Megrendelést július 1-ig fogad el

A KIADÓHIVATAL.

II.

Folyóiratunk előfizetési árát a Magyar Tudományos Akadémia hadtörténelmi bizottsága, a m. kir. Honvédelmi Miniszter úr hozzájárulásával, 1924. évre, két részletben is fizethető 10.000 koronában állapította meg. A második részlet legkésőbb július 1-ig fizethető.

Kérjük azokat a t. előfizetőinket, akik a múlt évi áremeléssel kapcsolatos különbözetet még nem fizették meg, hogy ezt az összeget is mielőbb beküldeni szíveskedjenek.

Postatakarékpénztári csekkszámunk: 54034.

A KIADÓHIVATAL.
I. Vár, Bécsikapu-tér 4.

Rt.